DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

T. B. BOTTOMORE

TOPLUMBİLİM

TOPLUMBİLİM

Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz

T. B. BOTTOMORE

ÇEVİREN

ÜNSAL OSKAY

İNKILÂP

TOPLUMBİLİM

Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz

T. B.
BOTTOMORE

ÇEVİREN

ÜNSAL
OSKAY

Toplumbilim / *Sociology: A guide to problems and literature*
T. B. Bottomore

Tüm hakları saklıdır. Taylor & Francis Group üyesi Routledge tarafından basılan İngilizce edisyonun çeviri hakları alınarak yayımlanmıştır.
Eserin ilk baskısı 1962 yılında George Allen & Unwin Ltd. tarafından, çeviride esas alınan baskısı 2010 yılında Routledge tarafından yapılmıştır.
© *1962,* George Allen & Unwin ve
Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Türkiye'de yayın hakkı:
© *2015,* İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 10614

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılâp Kitabevi'ne aittir. Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Genel yayın yönetmeni Senem Davis
Yayınevi baş editörü Ahmet Bozkurt
Yayın danışmanı Nurçay Türkoğlu
Editör Burcu Bilir Agalar
Kapak konsepti Serhat Gürpınar
Kapak uygulama Engin Beyter
Sayfa tasarım Yasemin Çatal

ISBN: 978-975-10-3636-0

15 16 17 18 6 5 4 3 2 1
İstanbul, 2015

Baskı ve Cilt
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
www.inkilap.com

TOPLUMBİLİM

Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz

T. B.
BOTTOMORE

ÇEVİREN

ÜNSAL
OSKAY

İNKILÂP

T. B. Bottomore

8 Nisan 1920'de İngiltere'de doğdu. London School Of Economics'te 1952-64 yılları arasında sosyoloji okudu. Vancouver Simon Fraser Üniversitesi'nde 1965-67 yılları arasında, Sussex Üniversitesi'nde 1968-85 yılları arasında profesör olarak görev yaptı. 9 Aralık 1992 günü Sussex'te öldü. *Toplumbilim* dışındaki başlıca eserleri şunlardır: *Karl Marx: selected writings in sociology and social philosophy* (Maximilien Rubel'le beraber), *Classes in Modern Society, Austro-Marxism* (P. Goode'yle beraber), *Political Sociology, A Dictionary of Marxist Thought, Theories of Modern Capitalism.*

Ünsal Oskay

1939 yılında Urfa'da doğan Prof. Dr. Ünsal Oskay, Balıkesir Lisesi'nin ardından Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1961-1967 yılları arasında *Yeni Tanin, Gündem, Akis* ve *Milliyet*'te gazetecilik yaptıktan sonra UNESCO bursuyla Stanford Üniversitesi'nde İletişim Araştırmaları Merkezi'nde eğitim aldı. Türkiye'de iletişim biliminin kurucularından biri olarak kabul edilen Oskay, 1968'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne bağlı olan İletişim Fakültesi'ne geçti. "Azgelişmişlik Açısından Kültür Değişmeleri" teziyle siyasetbilimi doktoru (1973), "19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri: Kuramsal Bir Çalışma" başlıklı teziyle doçent (1982), *Çağdaş Fantazya Popüler Kültür Açısından Bilimkurgu ve Korku Sineması* yapıtı ve öteki çalışmalarıyla profesör oldu (1988). 1986'dan 2002 yılında emekli olana kadar Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde bölüm başkanlığı ve dekanlık da dahil olmak üzere çeşitli görevlerde bulundu. İletişim sorunlarını Veblem, Marx, Adorno, Unamuno, Benjamin, Freud gibi düşünürlerin kuramlarını değerlendirerek ele alan ve hem edebiyat, hem televizyon, hem de sinema gibi diğer iletişim araçlarından örneklerle sentezleyen Oskay'ın toplumbilim, metodoloji, uluslararası ilişkiler, estetik ve toplumsal değişim konularında çevirileri ve kitapları; *Akis, 7 Gün, Kim, Devrim, Oluşum, Birikim, Somut, Varlık, Gösteri, Argos, Telekomünikasyon* ve *Gül-Diken* gibi dergilerde de yazıları ve şiirleri yayımlandı. Emekliliğinden sonra Kültür Üniversitesi, Beykent Üniversitesi, Yakın Doğu Üniversitesi gibi özel üniversitelerde öğretim üyeliğini sürdürdü. Dalya, Defne ve Çınar'ın babası olan Ünsal Oskay, 2009 yılında İstanbul'da vefat etti.

Eserleri

- *Sosyal ve Kültürel Düşünceleriyle Atatürk* (E. S. Bozdoğan ve İsmet Umarusman ile birlikte), 1962
- *Kitle Haberleşmesi Teorilerine Giriş*, 1969
- *Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon*, 1971
- *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*, 1973

- *Çağdaş Fantazya*, 1981
- *19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*, 1982
- *Müzik ve Yabancılaşma, 1982*
- *İletişimin ABC'si*, 1992
- *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, 1998
- *Tek Kişilik Haçlı Seferleri*, 2000
- *Peki Konuşalım!* (Melis Çelebi, Röportaj), 2004
- *Roman ve Etik*, 2014

Çevirileri

- *Amerikan Hakları* (Walter Gelhorn), 1965
- *Çağdaş Çin'in Temelleri* (John King Fairbank), 1969
- *Çin'in Sömürgeleşmesi ve Amerika'nın Asya Politikası* (John King Fairbank), 1969
- *Devrim Yapan Üç Adam* (Bertram D. Wolfe), 1969
- *Uluslararası Politika* (Hans J. Morgenthau), 1970
- *İnsan Grubu* (George C. Homans), 1971
- *Toplumbilim* (Tom Bottomore), 1972
- *İktidar Seçkinleri* (C. W. Mills), 1974
- *Göç ve Gelişme* (N. Abadan Unat vd.), 1977
- *Toplumbilim* (G. Osipov), 1977
- *Toplumbilimsel Düşün* (C. Wright Mills), 1979
- *Estetize Edilmiş Yaşam* (Walter Benjamin), 1982
- *Estetik ve Politika (W. Benjamin, G. Lukacs, T. W. Adorno, B. Brecht, E. Bloch)*, 1985
- *Eski Toplum I-II* (L. H. Morgan), 1986-1987
- *Diyalektik İmgelem* (Martin Jay), 1989
- *İslam'ın Siyasal Söylemi* (Bernard Lewis), 1993
- *Adorno* (Martin Jay), 2001
- *Yaradanımız Medya*, (M. McLuhan-Q. Fiore), 2005

Mary İçin

İçindekiler

Ünsal Oskay Çevirileri İçin Bir Not 11
Çevirenin Önsözü 13
İkinci Baskıya Önsöz 15

KISIM I: TOPLUMBİLİMİN ALANI VE YÖNTEMLER

1. Toplum Üzerine İncelemeler 21
2. Toplumbilimsel Teori 39
3. Toplumbilimsel Yöntemler 65
4. Sosyal Bilimler, Tarih ve Felsefe 89
   Kısım I Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar 111

KISIM II: NÜFUS VE TOPLUMSAL GRUPLANMALAR

5. Nüfus ve Toplum 119
6. Toplumsal Grup Tipleri 135
   Kısım II Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar 147

KISIM III: TOPLUMSAL KURUMLAR

7. Toplumsal Yapı, Toplumlar ve Uygarlıklar 153
8. Ekonomik Kurumlar 181
9. Siyasal Kurumlar 203
10. Aile ve Akrabalık 225
11. Toplumsal Tabakalanma 247
    Kısım III Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar 272

KISIM IV: DAVRANIŞIN DÜZENLENMESİ

12. Toplumsal Hayatta Güç 289
13. Görenek ve Kamuoyu 305
14. Din ve Ahlak 315
15. Hukuk 333
16. Eğitim 349
Kısım IV Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar 363

KISIM V: TOPLUMSAL DEĞİŞİM

17. Değişim, Gelişme, İlerleme 375
18. Toplumsal Değişimde Etmenler 395
Kısım V Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar 414

KISIM VI: UYGULAMALI TOPLUMBİLİM

19. Toplumbilim, Sosyal Politika ve Sosyal Planlama 419
20. Toplumsal Sorunlar 439
Kısım VI Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar 455

Ünsal Oskay Çevirileri İçin Bir Not

Ünsal Hoca siyaset bilimi, sosyoloji ve iletişim alanındaki temel İngilizce kitapları Türkçeye çevirmek, makaleleri derlemek için 1970'li ve 1980'li yıllarda hayli uğraş vermiş ve fazlasıyla eleştirilmişti. Sadece dil bilme avantajıyla düşünce alanına hâkim olma sevdalılarına karşı, öğrencilere önerecek üç beş ders kitabının ve yardımcı kaynağın bulunamadığı dönemlerde bu uğraş, Ünsal Hoca'nın bilginin yayılması ve düşüncenin gelişmesi yönündeki emektarlığını anlatır. Eleştirileri de her zaman böyle bir ortamın içinde, küçük bir çevre içinde (sözde) emek savunması yaparken üretmek ve ürettiğini paylaşmak yerine bilginin tekelinden ve tahakkümünden zevk alan, yayın alanında köşeleri tutan seçkin kesimlerin varlığını bilerek değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Bugün çevirmenliğe, editörlüğe, çeviriye ve yapıtları yayıma hazırlamaya verilen değer, o dönemle kıyaslanmayacak bir noktaya ulaştı, elbette bu alandaki emekçilerin mücadeleleri sayesinde...

Ünsal Hoca'nın çeviri eserlerini bugün iyi bir yayınevindeki çevirmenlerin ve yayıma hazırlayanların ellerinden geçmiş eserlerden ayıran özellikler, büyük oranda yukarıda sözünü ettiğimiz ortamdan, kısmen de Ünsal Hoca'nın kendi kişiliğinden kaynaklanıyor. Bir kitabın üretim sürecini çevreleyen ortamı, o kitapta atıf yapılan eserleri, o eserlerin yazarlarını iyi bilmeyen bir okur kesimine ulaşmak, bilgiyi ulaştırmak için Ünsal Hoca cümleleri bazen bölüyor, bazen uzatıyor, sık sık açıklamalı notlar giriyor. Okurken sesini duyar gibi oluyorsunuz. Terminoloji daha yeni yeni oluşturulmaya çalışıldığı için bazı sözcükler Türkçe metnin içinde İngilizce, Almanca, Latince dans ediyor.

Ünsal Hoca sevdiği metinleri çeviriyor, onlarda hayat buluyor, onları yeniden yazıyordu. Kendini etkileyen yazarların eserlerini Türkçeye çevirmeye girişti ve kendince bunu hem entelektüel bir keyif hem de okuyuculara/öğrencilerine karşı bir toplumsal fayda olarak gördü. Vurgulamaları, metinler arasında kurduğu bağlantıları ile bir yandan anlatmak istediklerini açık seçik ortaya koyabilmek, diğer yandan da okuyanları bir parça da olsa sarsarak konuya dahil etmek gibi bir hedefi olduğu söylenebilir. Eh, bir de hocanın, bir arkadaşının kendisine söylediği "Yazdığı her şeyde lirik bir taraf olduğu" ifadesini içten benimsediğini düşünmek lazım. O dümdüz "Did you ever encounter peace in a child, a tree, an animal?.." sorusu, onun dilinde "Bir çocuğun gözlerinde, yaşamla sarmaş dolaş bir ağacın vakur duruşunda, yaşamındaki kendi öz sevinciyle hayatı zenginleştiren bir hayvanın sessiz mutluluğunda yalnızca barışın parıldadığını hiç görebildiniz mi?" sorusuna dönüşebiliyor. Böyle bir çeviri, metnin anlamını Ünsal Oskayca veriyor ve savaş çığırtkanlığına, karşıtlığa bir derinlik katıp metne çok da yakışabiliyor.

Takdir edersiniz ki, 2015 yılının çeviri ve yayın bilgisiyle Ünsal Oskay'ın 1970'li ve 1980'li yıllarda belli bir ortamda ve belli amaçlarla gerçekleştirdiği çeviri eserleri yayıma hazırlamak çok zor oldu. Olabildiğince az dokunmaya çalıştık, yazım yanlışları, terminolojide yerleşen birkaç terim düzeltisi ve anlam kaymaları dışında fazla müdahale etmedik. Nihayetinde, elinizdeki eserler; hem çeviri eser hem de Türkiye'de belli bir dönemin düşünce üretiminden kesit sunabilecek yeniden basılmış tarihi belge niteliğine sahipler...

Dilek Beybin Kejanlıoğlu & Nurçay Türkoğlu
16 Ağustos 2015, Tirebolu/Giresun

Çevirenin Önsözü

Günümüzün ekonomik ve siyasal sorunlarına çözüm bulmak, her şeyden önce, toplumsal olguların birbirleriyle ve toplumun yapısı ile olan ilişkilerini anlamamızı gerektirmektedir. Bu sorunun çözümü ise, toplumsal olguların incelenmesinde bir yandan tarihsel bir boyuttan yoksun kalmamayı, bir yandan bu olguların açıklanması için ileri sürülen çeşitli görüşlerin birbirleriyle karşılaştırılarak, temelde siyasal ve ekonomik nasıl bir işlev yüklenmiş olduklarını bilmemizi, bir yandan da olguların toplumsal yapı ile olan etkileşimleri ile gözlemleyebileceğimiz dinamiğini görebilmemizi gerektirmektedir.

Tarihi yeni yeni öğrenmekteyiz. Toplumbilimi ise, geçmiş uzun yıllardaki görünümünün de etkisiyle, kurulu düzeni "payandalamaya" koşumlandırılmış "tutucu" bir bilim dalı sayma eğilimindeyiz.

Oysa 1930'lardan 1960'lara kadar, özellikle düzenle bütünleşmiş ve bürokratik bir göreneğin etkisi altına girmiş Amerikan sosyal bilimlerinin bıraktığı bu izlenimin bugün de sürmesine rağmen, toplumbilimi toplumların daha ileri toplum biçimlerine geçişi için gerekli bilgilerin üretilmesine katkıda bulunabilecek bir bilimsel çalışma alanı sayanlar çoğalmakta; "değişmeye zorunlu" bugünkü toplumun sorunlarını anlamaya; bugünkü toplumu sürdürmek için kimi zaman bilimsel dürüstlüğe de sığmayacak biçimde terminoloji fetişizmine, yöntembilimsel kısırlaştırılmaya, felsefe ve tarih karşıtlığına saplanan bir toplumbilim anlayışı yerine, böylesi bir "evrimci" hatta "devrimci işleve açık" çeşitli toplumbilim anlayışları da geliştirilmektedir.

Öznel karşı koymaların da durduramayacağı bir değişim ve yeniden-kurulma süreci içine girmiş bulunan toplumumuz için, felsefedeki, ekonomi bilimindeki, siyaset bilimindeki gelişme-

ler kadar, yer yer bunlardan da yararlanan, bunlara da katkıda bulunan toplumbilimdeki gelişmeleri de izlemek kaçınılmaz bir görevdir. "İnsan aklına" ve onun ürünlerinin her birine her şeyden çok muhtaç olan toplumumuzun bugün içinde bulunduğu durum önümüze bu sorunu da getirmiş bulunmaktadır.

Bottomore'un *Toplumbilim*'ini seçmemizin nedeni, çoğu Batılı sosyal bilimcinin içinde bulunduğu "çıkmazlar" –ki, bunu 1930'larda Mannheim, 1950'lerin sonlarında Mills, 1960'ların sonlarında ise Gouldner'lar ve niceleri açık bir dille yazmışlardır– açısından, bu çalışmanın en az kusurlu olanların başında gelişi; ayrıca her sorunu tarihsel boyutu içinde ele alarak çok zengin bir biçimde her görüşe yer verip, bunlar arasında açıksözlülükle ayrıntılı karşılaştırmalar yapmakta oluşudur.

Son olarak iki nedene daha değinmek gerek: Birincisi, çok zengin ve açıklamalı Kaynaklara İlişkin Notlar'ı; ikincisi de, Batı sosyal bilimlerinin değişim ve gelişme konularındaki görüşlerini, kendisinin gözlem ve kaynaklara hâkimiyetinden ileri gelen geniş bilgisinin aracılığı ile, Hindistan toplumu başta olmak üzere, geri kalmış ülkeleri tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulları açısından irdeleyebilmiş; bu konuda bizce özgün görüşler ileri sürebilmiş oluşudur.

Bu konularda çeviri yapanların bileceği gibi, özen ve çabalarımızla yapabildiğimiz ile, yapabilmeyi istediğimiz arasında ne ölçüde bir yakınlık sağlayabildiğimizi değerlendirmek, ilgisine ve hoşgörüsüne layık olmaya çalıştığımız okuyucuya bırakılması gereken bir şey. Ne var ki, bir edebiyat çevirisi yapmadığımızı düşünerek çalıştığımızı; dilimizdeki yenileşmeden, bu konuları okuyucuya daha rahat anlatabilmekte yararlanabileceğimizi umduğumuz oranda istifade ettiğimizi belirtmek isteriz. Bu, tartışılabilecek bir anlayıştır. Ama bir kez daha vurgulayalım ki, izlediğimiz amaç, yazarın toplumbilim düşüncesine, anlatımına ve anlatımındaki kişisel yanlarına uygun bir Türkçeleştirme olmuştur.

ÜNSAL OSKAY

İkinci Baskıya Önsöz

Bu kitabın ilk baskısı çıktığından beri hem toplumbilimde hem de toplumun durumunda birçok değişim olmuştur. Ekonomik ve siyasal rejimleri ister kapitalist isterse sosyalist olsun, ileri sanayi ülkelerinde 1960'lı yıllarda entelektüel alanda daha radikal tutumlar belirmiş, yeni radikal hareketler ortaya çıkmıştır. Tarımsal ülke olmaktan çıkıp da sınaileşmeye başlayan ülkelerde de aynı olgular görülmektedir. Bu olguların sonucu olarak da, bugünün toplumbilimcileri toplumsal hayattaki çatışma ve değişim öğelerinin daha bir farkındadırlar; tarih açısından yapılan araştırmalarla, karşılaştırmalı araştırmaların yeniden ilgi görmeye başlaması da bundandır. Günümüz toplumbilimcileri, şimdi yeniden, bir zamanlar toplumbilimin ilk kurucuları olan düşünürlerin önemle üzerinde durdukları türden büyük ve kapsamlı sorunlara yönelmişlerse, bunun da nedeni budur. Kuşkusuz, bu durumda toplumbilimin Marx, Max Weber ve Durkheim'ların oluşturduğu klasik gelenek alanında bir Rönesans dönemine girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan, toplumbilimin ne olduğu bugün daha kesinlikle tanımlanabilmekte; toplumbilimde daha bir profesyonelleşme gelişmiş bulunmaktadır. Bunları söylerken, bir okuyucunun dediği gibi, "ürkek, bürokratikleşmiş, düzenden yardım gören, bilgisayarlardan yararlanan ve *status quo*'yu her şeye ölçüt sayan" bir toplumbilimden söz etmiyorum. Toplumbilim konusunun bazen bu görüşleri haklı gösterecek biçimde ele alındığı bir gerçektir. Ama ben, toplumbilimin içinde ve dışında bu tartışmaların bugün de sürmesine rağmen, günümüzde gitgide daha gelişkinleştirilmiş modelleri, yaklaşımları ve araştırma yöntemleri ile toplumbilimin kendine özgü bir bilim dalı olduğunu; kendini

kabul ettirdiğini; toplumbilim öğreten ve öğrenmeye çalışanların sayısındaki artıştan da anlaşılacağı gibi, nitelikli personel tarafından araştırmalara bugün daha büyük bir ihtiyaç duyulduğunu; toplumbilimsel bilgileri kazanan kamu yönetiminin de buna ihtiyaç duymaya başladığını; teknolojideki devrim niteliğindeki hızlı değişimlerin yarattığı karmaşık sorunları başarılı ve insancıl bir tutumla çözümlemek isteyen toplumların, gitgide genişleyen sosyal hizmetlerin de etkisiyle bu alanda kapsamlı ve eleştirisel araştırmalara gereksinim duyma zorunluluğunda olduğunu belirtmek istiyorum. Gerçekten, toplumbilim öğrenimi yapanların çoğu kamusal görevleri olan kurum ve kuruluşlarda çalışmayı ya da araştırmacı olmayı düşünmektedirler. Böyle profesyonel bir amaç taşımayanlar gibi, bu kimseler de toplumbilim öğrenerek insan yaşamını anlayıp kavramakta ufuklarını genişletmiş olacaklarını; belirsizlikleri ve güçlükleri gitgide artan bir dünyada daha etkin ve daha kolay mücadele edebileceklerini; aynı zamanda, bireysel açıdan kendilerine toplumbilimin daha zengin yaşam biçimi seçenekleri ve olanakları hazırlayacağını unutmamalıdırlar.

Kısmen, olanak ölçüsünde, çok sayıda ve çeşitli toplumsal yaşam örnekleri gösterebilmek ve tarihçi yöntemle karşılaştırmalı yöntemin kullanılışını ortaya koyabilmek; kısmen de bu kitabın temelindeki toplumbilim kavram ve yöntemlerini, Batı uygarlığından farklı bir uygarlığın üyesi olan toplumlardaki kültür ve kurumlar açısından açıklığa kavuşturabilme düşüncesine uygun hareket edebilmek için, kitabın birinci baskısında Hindistan'ın toplum yapısına ve bu ülkedeki toplumsal değişime büyük bir önem ve yer vermiştim. Bu baskıda ise Hindistan'a biraz daha az yer verdim. Fakat genel olarak az gelişmiş ülkelere, bu ülkelerin gelişme ve modernleşme gibi iç sorunları açısından olduğu kadar, bu ülkelerle sanayi ülkeleri arasındaki ilişkiler açısından da daha geniş ölçüde yer vermek için bu baskıda kitabın bakış açısını genişletme yoluna gittim. Bu ilişkiler günümüzdeki toplumsal sorunların birçoğunun odağını oluşturmaktadır: "Bolluk" toplumları ile "proleter" toplumlar arasındaki tezat gibi ırk ayrımı

ve ırk çatışması sorunlarına katılabilecek sorunlar; devrimci düşünce akımlarının ve hareketlerin sanayi ülkelerinden, şimdi de, gelişmekte olan ülkelere yönelmesi ve bu durumun sonucunda, gelişmekte olan ülkelerin önemlerinin artması; yeni "imparatorluk" biçimlerinin ortaya çıkması bu konuda örnek gösterilebilir. Bu sorunların bazı yanlarını, bu kitaptaki toplumsal hayatta gücün yeri ile ilgili bölümde anlatmaya çalıştım. Toplumsal değişimle ilgili bölümlerde ise, gelişmekte olan ülkelerin diğer sorunları üzerinde durdum.

Batılı sanayi ülkelerindeki sınıf, demokrasi ve sosyalizm sorunlarından sonra, ayrıca bir de bu gibi yeni sorunların ortaya çıkışı, yeni bir içeriğe dayanmaktadır: Toplumların, günümüzde, tarihin hiçbir döneminde görülmedik bir ölçüde birbirleriyle karşılıklı bağıntılar içine girmeleri, birbirlerini etkilemeleri ve birbirlerinden etkilenmekte olmaları. Bu nedenle günümüzde, toplumbilimcilerin kendi disiplinlerinin oluşumunu sağlayan kuruluş dönemindeki anlayışa yönelmeleri; insanın toplumsal hayatını bir bütün olarak ele almaları; zaman ve yer bakımından çeşitli değişiklikler göstermekle beraber, bütün davranış ve eylemlerin içinde gerçekleştirildiği toplumsal ilişkiler sistemini ele aldıkları sorunları incelerken hiçbir zaman göz önünden uzak tutmamaları, her zamankinden daha da gerekli görülmektedir.

Eylül 1970
T.B.B.

Kısım I

Toplumbilimin Alanı ve Yöntemler

Bölüm 1

Toplum Üzerine İncelemeler

"Çalışmak, mücadele etmek ve kendilerine daha iyi bir yaşam kurmak için toplum içinde bir araya gelmiş dünyanın tüm insanlarını seyretmek, anlamak insana hiçbir şeyin veremeyeceği bir mutluluk veriyor."

–Antonio Gramsci
(Hapisten oğlu Delio'ya yazdığı bir mektuptan.)

Binlerce yıldan beri insanlar içinde yaşadıkları gruplar ve toplumlar üzerinde gözlemde bulunmuşlar, düşünceler ileri sürmüşlerdir. Oysa toplumbilim, daha yüzyılı bile aşmayan yeni bir bilimdir. Auguste Comte kendine özgü bir biçimde bilimleri sınıflarken, gerek mantık, gerekse kronolojik yönden en az genel, ama en karmaşık olan toplumbilimin diğer bilimlerden de eski olduğunu ileri sürmüştür. Çok daha sonraları, en önde gelen antropologlardan biri ise, "insan toplumunu inceleyen bilimin henüz tam anlamıyla çocukluk dönemi içinde bulunduğu" görüşünü savunmuştur.[1]

Gerçekten, hangi uygarlığı, hangi dönemi ele alırsak alalım filozofların, din adamlarının, yasabilimcilerin yazılarında, çağdaş toplumbilimce de anlamlı bulunabilecek gözlem ve düşüncelerin bulunduğunu görmekteyiz. Kautilya'nın *Arthashástra*'sı ya da Aristo'nun *Politika*'sı bugünün toplumbilimcilerinin ilgisini çekecek bir biçimde siyasal sistemleri irdelemektedir. Fakat şurası bir gerçektir ki, on dokuzuncu yüzyılda toplumbilim alanında konuya sadece yeni bir isim[2] bulmakla kalınmamış; toplumu in-

1. R. A. Radcliffe-Brown, *Structure and Function in Primitive Society*, 1952.
2 Bu yeni bilime "Sosyoloji" adını Comte vermiştir. Bir ara Comte kelimenin Latince *socius* ve Grekçe *logos* kelimelerinden gelen melez karakterlerinden hoşnut

celeyen yepyeni bir bilim geliştirilmiştir. Bu olgunun hangi koşullar altında ortaya çıktığını ve toplumbilimi kendinden önceki toplumsal düşünceden ayıran özelliklerin neler olduğunu incelemek yararlı olacaktır.[3]

Toplumbilimin oluşumunu sağlayan koşullar hem entelektüel hem de maddi koşullar olmuştur. Bunları ileride gene ele alacağım. Doğaldır ki, bu koşullar aralarında –bağıntılı koşullardır; henüz böyle bir şey başarılmamışsa da, toplumbilimin tarihçesi konusunda yeterli bir çalışma yapılabilmesi için, bu aralarında bağıntılı olma özelliğinin de hesaba katılması gerekmektedir. Bu kısa girişte, bu konudaki en önemli faktörleri işaret etmekle yetineceğim.

Toplumbilimin başta gelen entelektüel öncülünün ne olduğunu kestirmek güç değildir. "Genel olarak söylemek gerekirse, siyaset felsefesi, tarih felsefesi, evrim konusundaki biyolojik teoriler ile toplumsal koşullar hakkında inceleme ve araştırma yapmayı gerektiren toplumsal ve siyasal reform hareketleri olmak üzere dörtlü bir öngeçmişe dayanmaktadır toplumbilimin gelişmesi."[4] Bunlardan ikisi; tarih felsefesi ve toplumsal araştırmalar konumuz açısından özel bir önem taşımaktadır. Bu iki konudaki gelişmeler ise, insanoğlunun entelektüel gelişmesinde en son gelişmelerdir.

Tasarımlamanın seçkin bir dalı olan tarih felsefesi on se-

olmamış, fakat daha sonra şu uzlaşıcı görüşe varılmıştır: "Bu etimolojik yetersizliği... kelimenin modern uygarlığın kök aldığı –biri entelektüel, diğeri sosyal– iki kaynağı hatırlatması bir ölçüde hafifletmektedir. *System of Positive Polity* (J. H. Bridges çevirisi) C I, s. 326.

3 Toplumsal düşünce tarihçesi, bu düşüncelerin eskiden beri kesiksiz bir devamlılık gösterdiğine gereğinden fazla ağırlık vermişler: H. Butterfield'in *Modern Bilimin Kökenleri [The Origins of Modern Science]* (Londra 1950) kitabındaki gibi modern sosyal bilimlerin kökenlerini göstermeyi başaramamışlardır. Butterfield'ın eserinde, insanın fizik dünyaya karşı tutumlarındaki radikal değişikliğin bilimlerin gelişmesi üzerine etkilerine önem ve ağırlık verilmiştir. Bununla beraber, son eserlerde –özellikle Raymond Aron'ın *Toplumbilimsel Düşüncede Temel Akımlar*'ı ile Robert Nisbet'nin *Toplumbilimsel Düşünce*'sinde– benzer bir yaklaşımla, toplumbilimin çıkışının sınai kapitalizme ve bunun yol açtığı yeni toplumsal yaşam anlayışına bağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

4 M. Ginsberg, *Reason and Unreason in Society* (1947), s. 2.

kizinci yüzyılın ürünüdür.[5] Kurucuları arasında Abbé de Saint-Pierre ve Giambattista Vico önemlidir. Ortaya konup ifade edilmesinde büyük payları olan gelişme kavramı insanlığın tarih anlayışı üzerinde büyük etkilerde bulunmuş; Montesquieu ve Voltaire gibi Fransız; Herder gibi Alman; Ferguson, Millar, Robertson ve diğerleri gibi on sekizinci yüzyılın sonlarındaki İskoçyalı filozofların yazılarında bu ikisinin düşüncelerinin yansımaları görülmüştür. Bu yeni tarihsel tutum Dugald Stewart'ın *Memoir of Adam Smith*[6] adlı eserindeki bir pasajda açıkça ifade olunmuştur: "Toplumun şu içindeki yaşamakta olduğumuz döneminde, entelektüel alanda elde ettiklerimizi, kanaatlerimizi, edim biçimlerimizi ve kuramlarımızı, geri kabileler arasında hâlâ varlığını sürdürenlerle karşılaştırdığımızda, el değmemiş bir doğadan böylesine harikulade yapay ve gelişkin bir dış dünyanın kurulmasına geçiş için derece derece hangi aşamaların yaşanmış olması gerektiği, ister istemez ilginç bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır." Stewart, devamlı bu ilerlemenin birçok aşaması hakkında elde bir bilgi bulunmadığını belirtmekte ve bu boşluğu gidermek için "insan doğasına ilişkin bilinen ilkelere" dayanan tasarımlamaya başvurmak gerektiğini ileri sürmektedir. "Dilimizde gerçekten tam olarak uygun bir karşılık bulamadığım bu tür felsefi çalışmalara, biraz cesaretli bir tutumla teorik ya da faraziyelere dayanan (*conjectural*) tarih adını veriyorum. Bu ad, anlam bakımından Hume'un *Doğal Tarih* (*Natural History*) dediğiyle ya da bazı Fransız yazarlarının *Histoire Raisonnée* dedikleriyle oldukça yakın düşmektedir."

On dokuzuncu yüzyılın ilk bölümünde Hegel ve Saint-Simon'ın yazıları nedeniyle tarih felsefesi önemli bir entelektüel

5 On dördüncü yüzyılın Arap filozofu ve tarihçisi İbni Haldun'un eserinin bunun dışında tutulması gerekmektedir. İbni Haldun'un *Mukaddime*'si (İngilizceye Franz Rosenthal tarafından *An Introduction to History* başlığı altında çevrilmiştir: Pantheon Books, 1958) on sekizinci yüzyıl Avrupası'ndaki düşünürlerin, hatta Marx'ın tarih teorisinin bile bir bakıma öncüsü sayılabilecek bir tarih teorisi geliştirmiştir. Ne var ki, İbni Haldun, ne kendinden öncekiler ne de kendinden sonrakiler arasında benzerine rastlanmayan kural dışı bir düşünür olarak yalnız kalmıştır. Bkz. C. Issawi, *An Arab Philosophy of History* (2. baskı, 1955).

6 Dugald Stewart, *Works*, C 10, s. 33-4.

etkiye kavuşmuştur.[7] Marx ve Comte'un eserlerine olduğu kadar, çağdaş toplumbilimin birçok önemli düşüncelerine de Hegel ve Saint-Simon'ın tarih felsefelerinin kaynak olduğu unutulmamalıdır. Tarih felsefesinin toplumbilime felsefi alandaki katkısını gelişme ve ilerleme nosyonlarıyla, bilimsel alandaki katkısını ise, tarihsel dönemler ve toplumsal tipler kavramları ile belirtebiliriz. Toplumu, "siyasal toplum" ya da devletten ayrı bir kavram durumuna getirenler de tarih felsefecileri olmuştur. Tarih felsefecileri her çeşit toplumsal kurumu yaptıkları incelemelerinde konu olarak ele almışlar ve devlet ile "sivil toplum" arasında açık bir farklılık olduğunu göstermişlerdir. Adam Ferguson'un *Essay on the History of Civil Society* (1767) adlı eseri bu yaklaşım için belki en iyi örnektir. Almanca çevirisi, öyle anlaşılıyor ki, Hegel'e terminoloji açısından kaynak olmuş; Hegel'in toplum üzerine ilk yazılarındaki yaklaşımı da gene bu eserin etkisi altında kalmıştır. Ferguson bu çalışmasında ve daha sonraki yazılarında toplumun doğası, nüfus, aile ve akrabalık, mertebe, mülkiyet, hükümet, adalet, ahlak ve hukuk farklılıkları üzerinde durmuş; yani toplumu aralarında ilişkili kurumlar sistemi olarak ele almıştır. Üstelik, toplumları da tiplerine göre sınıflandırmaya çalışmış; toplumsal gelişmenin farklı aşamalardan geçtiğini vurgulamıştır. Tarih felsefecileri diye adlandırdığımız diğer düşünürlerin eserlerinde de benzer yanlar bulmaktayız. Tarih felsefecilerinin çoğunda birçok konuda görüş birliği vardır. İnsanoğlunun toplum üzerine bilimsel düşünmeye başladığı bir dönemi temsil etmektedirler. Tarih felsefecilerinin bu ortak yanları, Comte, Marx ve Spencer gibi on dokuzuncu yüzyılda ilk toplumbilimcilerin çalışmalarında yeniden görülecektir.

Modern toplumbilimde önemli ikinci öğeyi, kendisi de iki kaynaktan gelen toplumsal araştırma sağlamıştır. Birisi doğal bilimlerin yöntemlerinin "beşeri" alanların incelenmesinde uygulanabileceğine ve uygulanması gerektiğine; "beşeri" olguların

7 Tarih felsefesinin gelişmesiyle ve yukarıda adları geçen yazarların çalışmaları ile ilgili olarak bkz. R. Flint, *History of the Philosophy of History* (1893) ve J. B. Bury, *The Idea of Progress* (1920).

sınıflandırılabileceğine ve ölçülebileceğine olan inancın güçlenmesidir. Diğeri ise, sınaileşmiş ülkelerde yoksulluğun doğanın ya da yaratılışın bir sonucu olmadığı; cehaletin ve sömürünün ürünü olduğu anlaşıldıktan sonra yoksulluk sorununa ("toplumsal sorun") karşı duyulan ilgi olmuştur. Bu iki etki altında; doğal bilimlerin itibarı ve toplumsal reform hareketleri sayesinde toplumsal araştırma ve incelemeler, toplumu konu edinen yeni bilim dalında önemli bir yer kazanmışlardır. Bu çalışma dalındaki ilerlemeler, Sir John Sinclair'in *Statistical Account of Scotland* (21 cilt, 1791-9) ve Sir F. M. Eden'in *The State of the Poor* (3 cilt, 1797), Condorcet'nin bir "mathématique sociale" bilimi kurmak için giriştiği çalışmaları,[8] Quételet'nin "physique sociale"i[9] ve daha sonraları Le Play'in *Les ouvriers Européens* (1855, genişletilmiş 2. baskısı 1877-9), ve Booth'un *Life and Labour of the People in London* (1891-1903) adlı çalışmaları gibi örneklerde açıkça izlenebilmektedir. Toplumsal araştırma (*survey*), toplumbilimsel araştırmalarda bugün de temel araştırma yöntemlerinden biri olmaya devam etmektedir.

Bu entelektüel hareketler; tarih felsefesi ile toplumsal araştırmalar on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılın toplumsal koşullarından soyutlanamaz. Tarihe ve toplumsal gelişmeye karşı ilgi duyulmasında toplumsal değişimin hız ve kapsamının etkisi olduğu kadar, coğrafyadaki keşifler sayesinde fark edilen kültür tezatlarının da etkisi olmuştur. Tarih felsefesine sadece düşünce ürünü demek de doğru değildir; oluşumunda İngiltere'deki sanayi devrimiyle Fransa'daki siyasal devrimin etkileri vardır. Aynı şekilde, toplumsal araştırmalar da sadece doğal bilimlerdeki yöntemlerin "beşeri" dünyaya uygulanması tutkusuyla değil, sınaileşmiş bir toplumun maddi olanaklarının etkilediği toplumsal sorunlara karşı yeni bir anlayışın doğuşu ile başlamıştır. Yoksulluk ya da buna benzer bir toplumsal sorunla ilgili sosyal

8 Bkz. G. G. Granger, *La mathématique sociale du Marquis de Condorcet* (Paris, 1956).

9 A. Quételet, *Sur l'homme et le développment de ses facultés ou essai de physique sociale* (1835).

araştırmaların yapılmasının düşünülmesi için, bu tür sorunlar karşısında bir şeyler yapılabileceğine, yapılması gerektiğine inanılması gerekirdi. Bence, üretici güçlerdeki büyük gelişmelere karşın yoksulluğun alabildiğine genişlemesi, insanların, yoksulluğun doğal bir sorun olduğuna gitgide daha az inanmalarına; yoksulluğu, incelenmesi ve düzeltilmesi gereken bir toplumsal sorun olarak düşünmelerine yol açmıştır. Bu düşünce değişikliği, önceleri toplumsal reform konularında bilimsel bilgiden yararlanılabileceğine; sonraları da, fiziksel ortamı üzerinde kendi denetimini kurabilmiş olan insanın toplumsal ortamını da denetimi altına alabileceğine inanılmasını sağlamıştır.

Buraya dek, doğrudan doğruya; Aydınlanma Çağı ile Fransız Devrimi'nin yarattığı liberal ve radikal öğelerin toplumbilimsel düşüncedeki yeri üzerinde durduk. Son yıllarda ise, Saint-Simon, Comte ve Tocqueville üzerindeki etkileri bakımından da Bonald ve Maistre gibi tutucu ve romantiklerin toplumbilimine katkıda bulunan düşünceleri üzerinde daha büyük önemle durulmaktadır. Örneğin, Robert Nisbet toplumsal düşüncenin gelişerek toplumbilimsel düşünce niteliğine kavuşmasını, "... analitik tasarımlamaya karşı gelenekselciliğin bir tepkisi" olarak açıklamakta ve görüşünü şöyle özetlemektedir: "Toplumbilimin paradoksu... amaçlarında; belli başlı kişilerinin siyasal ve bilimsel değerlerinde, modernleşme akımı karşısında başarılı olmamasına rağmen, temel kavramları, anlayışı ve içsel perspektifleri yönünden, genel bir deyişle felsefi tutuculuğa yakın düşmesinden ileri geliyordu. Topluluk, otorite, gelenek, kutsallıklar; bunlar o çağda tutucuların en değerli saydıkları konulardı..." Nisbet'e göre aynı kavramlar toplumbilim içinde de önemli "birim-idea"ları meydana getirmekteydiler.[10] Buna benzer bir görüş, Comte'un toplumbilimsel pozitivizmine karşı çıkıp Hegel'in toplumsal teorisine temel teşkil eden ve tam ve olgun ifadesini Marksist düşüncede bulan "eleştirisel akıl" radikalizmini yeğleyen Marcuse tarafından da ileri sürülmektedir.[11]

10 Robert A. Nisbet, *The Sociological Tradition* (Londra, 1967). Bölüm 1.

11 Herbert Marcuse, *Reason and Revolution: Hegel and the Rise of Social Theory*

Tutucu düşünürlerin toplumbilim üzerinde etkileri olduğu kuşkusuzdur. Saint-Simon'ın tarihte "eleştirisel" ve "organik" dönemler olduğu yolundaki düşünceleri, devrim sonrası sınai toplumda insanları bir araya getirebilecek yeni bir moral doktrini savunması bu etkileri yansıtmakta; aynı zamanda Comte'un "toplumsal düzen"i yeniden kurma çalışmalarına da ortamı hazırlamaktadır. Saint-Simon başka düşüncelerin de kaynağı olmuştur. Bu düşünceler sınıflarla, mülkiyetle ilgili olup, Saint-Simoncuların sosyalizminde ve daha sonraki Karl Marx'da değişik anlayışlara yol açmıştır. Toplumbilimsel düşüncede ikili bir gelenek olmuştur. Zıt öğelerin varlığı ise bu öğelerin her birinin ciddi biçimde ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Toplumbilimin benim çizmeye çalıştığım sınırları içindeki "tarihöncesi" kabaca, 1750-1850 dönemindeki yüzyıllık bir süreyi içermektedir. Bu dönem, bir başka deyişle, Montesquieu'nun De l'esprit des lois [Kanunların Ruhu] adlı eserini yayımlaması ile Comte, Spencer ve Marx'ın ilk yazılarını yayımladıkları tarihler arasındadır. Ayrı bir bilim olarak toplumbilimin oluşturduğu dönem ise on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın ilk bölümüdür.[12] Bu kısa özetlemeden, ilk dönem toplumbilimin bazı özelliklerini görmek mümkündür. Her şeyden önce, ilk dönem toplumbilimi ansiklopediktir; toplumsal hayatın ve tarihin tümünü birden kapsamaktadır. İkinci olarak, tarih felsefesinin etkisi ve daha sonraları evrim konusundaki biyolojik teorinin bu etkiyi pekiştirmesiyle toplumsal evrimin temel aşamalarını ve işleyişini açıklamaya çalıştığı için evrimcidir. Üçüncü olarak, karakter yönünden doğal bilimlere benzer biçimde, genellikle bir pozitif bilim sayılmaktadır. On sekizinci yüzyılda

(New York, 1941) ve son olarak *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (New York, 1964).

12 Bu dönemin yeterli tarihçesi hâlâ yazılmış değildir. H. Stuart Hughes'un *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought 1890-1930* (Londra, 1959) ve Raymond Aron, *German Sociology* (Londra, 1957) ve *Main Currents in Sociological Thought*, C II (Londra, 1967)'de bu alandaki düşüncelerin gelişimine ilişkin (araştırmalar hakkında değil) bazı yönlerden yararlı bilgiler bulunmaktadır.

toplumsal bilimler (sosyal bilimler) büyük ölçüde fizik bilimini model almışlardır. Toplumbilim, on dokuzuncu yüzyılda, toplumu bir organizma olarak tasarlayan çeşitli düşüncelerden ve toplumsal evrime ilişkin genel yasalar çıkarma çabalarından anlaşılacağı gibi, biyolojiyi model almıştır. Dördüncü olarak, genel kapsamlı bir bilim olma iddiasına rağmen, toplumbilim özellikle on sekizinci yüzyıldaki siyasal ve ekonomik devrimlerin yarattığı toplumsal sorunlarla ilgilenmiş; her şeyin üstünde de, yeni sanayi toplumunun bilimi olmuştur. Son olarak, bilimsel olduğu kadar ideolojik bir karaktere de sahiptir; oluşumunda tutucu ve radikal düşünceler birlikte yer almış, birbiriyle çelişkin teorilere yol açmış, günümüze dek süren tartışmalara neden olmuştur.

İlk toplumbilimsel düşünürlerin çok kapsamlı savlar ileri sürmesi, özellikle uzmanlaşmış dar alanlarda çalışan bilimadamlarının itirazlarına yol açmıştır: tarihçiler, iktisatçılar ve siyasal bilimciler gibi. Bugün bile toplumbilimin ilk dönemdeki savlarından tamamen vazgeçtiğini söylemek zordur. Ama ileri sürülen savların neler olduğunu, toplumbilimin konusunun neleri içerdiğini, buluşlarının neler olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Günümüzde hiç kimse Comte ya da Spencer'in toplumsal evrim yasalarını keşfettiğine (bazıları bunu Marx'ın yaptığına inanmaktaysalar da) inanmamaktadır. Ama bu demek değildir ki, Comte ya da Spencer (ya da Marx) toplumbilimin konusunun neler olması hakkında tamamen yanılmışlar ya da toplumbilimin gelişmesine katkıda bulunmamışlardır. Apaçık bir gerçektir ki, toplumu bir tüm olarak, toplumsal yapıyı ise total bir bütün olarak ele alacak bir toplumsal bilime de gerek vardır. Bunu söylemek, ne var ki böylesine "küllîci" (*synoptic*) bir bilimin nasıl olması gerektiğini; böyle bir bilimin diğer toplumsal bilimlerle nasıl ilintileştirileceğini sormamıza yol açmaktadır.

İlk dönemde toplumbilime yönelen karşıtlıklar, toplumbilimin diğer toplumsal bilimlere yardımcı olmaktan çok, onları özümsemek amacını güttüğü yolundaki sanılardan kaynak alıyordu. Sonraki toplumbilimcilerde böyle bir ihtirasın söz konusu olmadığı açıkça ifade edilegelmiştir. Örneğin, Hobhouse toplumbilimi

"İnsanın tüm toplumsal yaşamını konu edinen bir bilim" olarak tanımlamış; diğer bilim dallarının konularına el atmadığını; bu bilim dalları ile ilişkisinin karşılıklı düşün alışverişi ve karşılıklı bir teşvik olduğunu yazmıştır. "... Genel toplumbilim ne uzmanlaşmış bilim dallarının oluşumundan önce tamamlanmış ayrı bir bilimdir ne de diğer toplumsal bilimlerin sonuçlarını mekanik bir biçimde alıp harmanlayan bir sentez bilimdir. Toplumbilim tüm toplumsal inceleme konularında geçerli, diğer bilimlerden beslenen ve diğer bilim dallarını besleyen, arkalayan, sonuçları arasında bağlantılar kuran, bütünün yaşamını bölüntülerde arayıp gösteren ve bütünü tam olarak anlamak için bölüntüleri inceleyen bir bilimdir."[13]

Benzer bir biçimde Durkheim da, özellikle, toplumbilimin bağımsızlığını vurgulamaya ve ilgilenmesi gereken olguları belirlemeye önem vermişse de, toplumbilimin ansiklopedik bir bilim olabileceğine ya da diğer toplumsal bilimlerden soyutlanabileceğine inanmamıştır. Tıpkı Hobhouse gibi Durkheim da toplum bilimsel yaklaşımın çeşitli dallara yayılıp dağıtılmasını, böylece kendi içinden uzmanlaşmış bilim dallarına geçilmesini öngörmüştür. Bir genel toplumbilim kurulmasını ise sonraki aşamalara bırakmış; bu işin uzmanlaşmış dallardaki toplumsal bilimlerin kendi alanlarında varılacak yasalara dayanan genel yasaların oluşturulmasıyla gerçekleştirilebileceğini savunmuştur.[14] *Année Sociologique*'e yazdığı yazı kurulu önsözünde Durkheim bir açıklama yapmış, "Çabalarımız, özellikle, sınırlı sorunlarla ilgilenecek ve toplumbilimin belirli (özel) dallarına ait araştırma ve çalışmaları destelemeye yönelecektir. Genel toplumbilim bu özel bilimlerin sentezinden oluşacağı, bu bilimlerin en genel sonuçlarını içereceği için, ancak ve ancak bu bilimlerin gelişmeleri ölçüsünde bir gelişme gösterebilecektir."[15]

13 L. T. Hobhouse, Editorial Introduction. *The Sociological Review* (Londra) I (1), 1908.

14 Bkz. Özellikle Émile Durkheim, "Sociologie et sciences sociales", *Revue Philosophique*, LV, 1903 ve "On the relation of Sociology to the social sciences and philosophy", *Sociological Papers* (Londra), I, 1904.

15 *Année Sociologique*, I. 1989, s. iv.

Hobhouse ve Durkheim'ın ifade ettikleri bu en mütevazı amaçlara bile erişebildiklerini söylemek kolay görünmemektedir. Bu iki düşünürden Durkheim toplumbilimsel yaklaşımı diğer toplumbilimlere uyarlamakta daha başarılı olmuştur. Çeşitli bilim dallarından birçok Fransız bilimadamı Durkheim'ın çalışmalarından etkilenmiş ve destek görmüşlerdir; hukukta (Davy, Lévy – Bruhl ve Duguit), iktisatta (F. Simiand), antropolojide (Mauss), tarihte (Marc Bloch, Granet), dilbilimde (Cahen, Meillet) hemen akla gelen isimlerdir. Durkheim'ın düşünceleri sadece kendi yazılarından değil, fakat belki de daha etkin biçimde, 1898'de kurduğu *Année Sociologique* yıllıktaki yazılardan çıkarsanmıştır. Durkheim'ın toplumbilim anlayışına uygun biçimde düzenlenen, her sayıda bir ya da iki monografa ve toplumbilimlerin çeşitli alanlarında o yılki çalışmaları toplumbilimsel bakış açısından değerlendiren incelemelere yer verilen bir yıllıktı bu. Durkheim yıllığın bu düzenlenimini şu sözlerle açıklamaktadır: "Toplumbilimci, bizce, diğer uzmanlaşmış bilimlerden, hukuk tarihi, âdetler ve gelenekler, sosyal istatistik, iktisat alanlarında yapılan araştırmaların sonuçları hakkında düzenli bir şekilde bilgi sahibi kılınma ihtiyacındadır; toplumbilimin kurulmasında gerekli materyal ancak ve ancak buralardan sağlanabilir."[16]

Raymond Aron'un belirttiği gibi[17] Almanya'da toplumbilim, önceleri, ansiklopedik niteliğinden dolayı reddedilmiştir. Bu ülkede, başka ülkelerdeki gibi toplumbilimin alanını tanımlamak ve sınırlamakla işe başlanmış; bunun için geniş ölçüde Georg Simmel'in etkisiyle toplumsal yaşam "biçimleri" diye soyut bir bilim kurmaya kalkışılmıştır. Simmel toplumu konu edinen bir bilimden ne anladığını şöyle açıklamıştır: "Bilimsel soyutlamayla, gerçekte birbirinden ayrılmaz iki faktör olan biçim ve içerik faktörlerini birbirinden ayırmak; karşılıklı etkileşim ya da toplumsallaşma biçimlerini analizleyerek içeriklerinden ayırmak (ancak bu yolla bu formlar toplumsal formlar olacaktır)

16 *Année Sociologique*, I, 1898. Bu yıllık ikinci kez 1945'ten sonra yayımlanmaya başlamış ve disiplinlerarası yararlı bir yayın organı olma özelliğini sürdürmüştür.

17 Raymond Aron, *German Sociology* (Londra, 1957), s. 1.

ve bunları tutarlı bir bilimsel bakış noktasından ele alarak sistematik bir biçimde birleştirmek bence topluma ilişkin bir bilimin oluşumuna temel alınabilecek sadece budur ve bundan fazlası da olmamalıdır.[18] Fakat bu yöndeki çabalara rağmen, özellikle Marksizmin etkisiyle, tarihsel yorumlamaya ve kültür toplumbilimine karşı ilgi devamlı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu tür ilgiler Max Weber'in yazılarında bir araya gelmiş bulunmaktadır. Durkheim'ın yazılarındaki gibi Weber'inkilerde de tarih, hukuk, iktisat, siyaset ve karşılaştırmalı dinler gibi disiplinlerin kendi içlerinde toplumbilimsel yaklaşımdan yararlanmak eğilimi görülmektedir.

Kısacası, klasik toplumbilimciler yeni bilim dalının alanını ve yöntemlerini oluşturmayı, ana toplumsal olguları araştırıp açıklayarak, bu bilimin değerini göstermeyi ve bu yeni bilim dalını diğer ilgili disiplinlerle ilintili hale getirmeyi amaç edinmişlerdir. Sonraki dönemin toplumbilimi, bazı bakımlardan, bu amaçları bir yana bırakmıştır. 1940 ve 1950'lerde, bir yandan, özellikle Talcott Parsons'ın ve izleyicilerinin[19] yazılarında, eserlerinde görülen kavramsal şemalar geliştirilmeye çalışılmış; bir yandan da bazen anlamsız ve beyhude denecek kadar küçük, dar çerçeveli sorunlar üzerine uygulanan toplumbilimsel araştırma tekniklerinin cazibesine kapıldığı görülmüştür. Aynı anda, toplumbilimciler diğer bilimlerin konu edinmedikleri, bu nedenle de, daha çok toplumbilimin dar anlamda konusu sayılan "tortusal" konulara eğilim göstermişlerdir. 1953-54'te Amerikan toplumbiliminde yapılanları inceleyen bir araştırmadan anlaşılıyor ki, yapılan araştırma projelerinde sayısal bakımdan iki yönde bir artış olmuştur: Kent ve kentsel topluluklar üzerine araştırmalar

18 "The Problem of Sociology" makalesinde [Kurt H. Wolff (ed.) çevirisi], bkz. Georg Simmel (Englewood Cliffs, N. J., 1965) ve benim formel toplumbilim üzerine tartışmam için bkz. s. 60-61.

19 Parsons'ın "Eylem teorisi" denen kavramsal şemasını kendinden okumak için bkz. *The Structure of Social Action* (New York, 1937). Teorinin özet sunumları için daha sonraları çıkan şu kaynağa bakılabilir: *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (Englewood Cliffs, N. J., 1966). Parsons'ın şemasını bir makalede eleştirdim: "Out of This World", *New York Review of Books*, XIII, 8, 6 Kasım 1969'da.

ile aile ve evlilik kurumu üzerine yapılanlar.[20] Diğer ülkelerde de buna benzer bir eğilim görülmüştür.

Bu eğilimler, bir dereceye kadar toplumbilime bağımsızlık kazandırmak, "profesyonel" bir niteliğe eriştirmek ve akademik bir disiplin olarak bilimsel bir karakter almasını sağlamak arzusundan da güç almıştır. Fiili sonuçları ise, bazı gerçek gelişmelere (örneğin, toplumsal hareketlilik araştırmalarındaki gibi) rağmen, yukarıdakileri sağlamaktan çok, toplumbilimin gerek toplumsal düşünceye veya gerekse pratikteki toplumsal sorunların çözümlenmesine yaptığı katkıların değeri hakkında kuşku duyulmasına yol açmıştır. W. H. Auden'in deyişiyle, "Gemi batarken gemicilik üzerine ders veren" toplumbilimciler azımsanmayacak sayıda olmuştur bir ara. Auden'in bu sözünü Ne için Bilgi? *[Knowledge for What?]* adıyla 1939'da yayımlanan eleştirisel kitabında Robert Lynd kullanıyor toplumbilimlerin durumunu değerlendirirken. Bu kitapta Lynd, çağdaş Batılı sanayi toplumlarındaki ekonomik ve siyasal bunalımlara ilişkin sorunları sıralamış, bunlara ilişkin bir araştırma programı hazırlamış; klasik toplumbilimcilerin çalışmalarına yakınlık gösteren bu çalışması sonraki yirmi yıl boyunca ise, çok geniş bir çevrede ihmale uğramıştır.

Bununla beraber, özellikle geniş ölçüde C. Wright Mills'in eserlerinin etkisi ve ilhamı ile son on yıllık dönemde toplumbilim yeni bir yön almıştır. ABD'de toplumsal sınıflar ve iktidar sorunu üzerine yazılarında, özellikle *Beyaz Yakalılar [White Collar]* (1951) ve *İktidar Seçkinleri [The Power Elite]* (1956) kitaplarında Mills, karmaşık ve gelişkin bir sınai toplumda temel yapısal öğeler üzerinde yapılacak tarihsel oryantasyonu olan incelemelerin ne denli büyük bir değer taşıyabileceğini göstermiş; *Toplumbilimsel Düşün [The Sociological Imagination]* (1959) adlı teorik eserlerinde ise kendi bilimadamlığı deneyimini özetlemiş; Avrupalılardan Marx ve Weber'ci, Amerika'dan da Veblen ve Lynd'ci toplumbilimsel geleneği açıklamış; günümüz toplumbilimindeki eğilim ve yaklaşımları eleştirisel bir açıdan değer-

20 H. Zetterberg (ed.), *Sociology in the United States of America* (UNESCO, 1956), s. 18.

lendirmiş, savaş sonrası dünyanın önemli toplumsal ve siyasal sorunları üzerinde çok daha büyük cesaretli, çok daha yaratıcı düşünce ve tasarım isteyen inceleme konuları önermiştir. O zamandan bu yana, Mills'in savunduğu nitelikte bir toplumbilim anlayışı, toplumsal eleştiricilikteki gelişmenin de etkisiyle, önemli bir canlanma göstermiştir. Toplumbilimciler bir kez daha toplumsal yapının temel görünümleri ve yapı değişimleri sorunları üzerinde durmaya; sınai toplumunun temel özelliklerini incelemeye, bilim ve teknik alanlarındaki hızlı gelişmelerin toplumsal sonuçlarını araştırmaya, toplumsal hareketlerin ve devrimlerin kökenlerini ve yaratabilecekleri sonuçları düşünmeye, sınaileşme ve ekonomik gelişme sürecini irdelemeye başlamışlardır. Bu yeni tutum sayesinde toplumsal olgulara karşı daha soruşturucu, daha karşıtçı bir yaklaşımı benimsemişler, ilk toplumbilimcilerin toplumbilim anlayışlarına yaklaşmışlar; yaşadıkları toplumun düzara yorumlanması ya da toplumsal olgu ve olayları sadece içinde bulundukları an itibariyle betimleyip sınıflandırmakla yetinen toplumbilim anlayışını yetersiz bulmaya başlamışlardır. Bu yeni anlayışın belirtilerinden biri toplumların tarihsel gelişimi konusuna karşı yeniden ilgi gösterilmesi olmuştur. Diğeri, birincisiyle yakından ilgili olan dogmatik Marksizmden uzak toplума ilişkin bir genel teori olarak yepyeni bir biçimde güçlenmesi, yayılmasıdır.

Bu son gelişmeler toplumbilimsel yaklaşımın diğer toplumbilim disiplinlerinde de, eskisine oranla çok daha büyük oranda yayılmasına yol açmıştır. Siyasal bilimde Marksist kaynaklardan, Max Weber'den, Michels'den gelen önemli bir toplumbilimsel araştırma geleneği zaten vardır. Fakat bu geleneğin oluşturduğu araştırma alanları, günümüzde siyasal partiler, siyasal seçkinler, baskı grupları, oy verme davranışı, bürokrasi ve en son toplumsal hareketler (özellikle 1960'ların yeni radikal hareketleri) ile gelişmekte olan ülkelerdeki siyasal değişimler gibi konuları kapsayan bir içeriğe erişmiş bulunmaktadır.[21] Kendi başına çok ge-

21 1950'lerin ortalarına dek toplumbilimsel çalışmaların bu konuda nerelere vardığını görmek için, eğilimi anlatan şu kaynaklara bakılabilir: *Current Sociology*; C

lişkin bir teorik sistemi olan iktisatta toplumbilimin etkileri, Alman tarihçi iktisatçılar ekolünün on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru uğradığı başarısızlıktan sonra, Max Weber'in ekonomi ve toplum üzerine giriştiği ama bitiremediği büyük araştırma ve Thorstein Veblen gibi kendine özgü bilimadamlarının çalışmaları dışında başka alanlarda çok az olmuştur. Fakat bu durum, sınaileşmiş toplumların yapısı, çalışma ve serbest zaman, sanayide toplumsal ilişkiler, sanayi işletmelerinde yönetim, meslek ve eğitim sorunları gibi konular toplumbilimsel araştırmalarda ele alınmaya ve bu çalışmalar ekonomik sorunların anlaşılmasına katkıda bulunmaya başlayınca değişmiştir. Ayrıca, ekonomik planlamanın yaygınlaşması, ekonomik büyüme konusuna karşı duyulan ilginin artması, teknolojik gelişmelerle gelişmişliğin yarattığı yeni sorunlar üzerine eğilmeye başlanması, ekonomik faaliyetlerin toplumsal yanlarının önemini olduğu kadar, bu konularda toplumbilimsel araştırmalara duyulan gereksinmeyi de arttırmış bulunmaktadır.

Bu örnekleri toplum üzerine yapılacak araştırmalarda izlenecek toplumbilimsel yaklaşımın doğasını açıklamak ve diğer bilimler arasında toplumbilimin yerini tanımlamaya yardımcı olmak amacıyla verdik.[22] Toplumbilim, toplumsal antropoloji ile birlikte, toplumun belirli bir tek yanını değil de, toplumsal hayatı bir bütün olarak ele almak isteyen; toplumu oluşturan sosyal gruplar ve kurumlar arasındaki dokusal ilişkileri incelemeye kalkışan ilk bilim dalıdır. Toplumbilimin temel anlayışı ya da yönlendirici düşüncesi, bu bakımdan, toplumsal yapıdır: Belirli bir toplumdaki eylem ya da davranış biçimleri arasındaki sistematik karşılıklı ilişkilerdir. Toplumbilimcinin, daha önceleri, ampirik araştırmalardan çok, felsefi tasarımlamalarla kavranmaya çalışılan toplumsal hayatın önemli yanlarıyla ilgilenmesi

III (4), 1954-5'te "Electoral Behaviour", G. Depeux'ın yazısı, C VI (2), 1957'de "Political Sociology in Eastern Europe", J. Wiatr'ın yazısı. En son çalışmalar hakkında bilgi edinmek için bkz. Bölüm 4. Sosyal Bilimler, Tarih ve Felsefe'de Siyasal Bilim alt bölümü.

22 Toplumbilimle diğer sosyal bilimler arasındaki ilişkileri Bölüm 4'te daha ayrıntılı göreceğiz.

de bu noktaya bağlanmaktadır: aile ve akrabalık ilişkileri, din ve ahlak, toplumsal tabakalanma, kentsel yaşam. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu "tortusal" konulardan bazılarıyla gereğinden fazla ilgilenildiği doğrudur, fakat bu tür olgular üzerine yapılan araştırmalar toplumbilimin önemli bir bölümüdür ve ekonomik ve siyasal kurumlar üzerine yapılacak araştırmaların vazgeçilmez bir kısmı sayılmaktadır.

Bu gibi konularda öteden beri çalıştıkları toplumların karakterlerinden dolayı, sosyal antropoloji bilginleri belirli avantajlara sahiptirler. Öncelikle küçük ölçekli kabile toplumlarını bir bütün olarak ele alırken; diğer bilim dallarının alanlarına taşma korkusuna kapılmadan ekonomik davranışlardan cinsel davranışlara dek her tür davranışı inceleyebilmişlerdir. Aynı zamanda, bununla beraber, bir kuşak önce[23] yaygınlaşmış bulunan yeni antropolojik yöntemlerin etkisiyle, toplumların tarihsel gelişmelerini önemsemeden; belirli tek bir toplumun sosyal hayatını tam olarak betimleyebilmek için karşılaştırmalı çalışmalara girişmek istememişlerdir. Diğer yandan, toplumbilimciler zaten kuruluşlarını tamamlamış bilim dallarıyla –iktisat, siyaset bilimi, hukuk, dinler tarihi– birlikte çalışmak zorunda kalmışlar; toplumsal hayatın belirli kurumları ya da alanları ile toplumsal yapının diğer öğeleri (örneğin, dinsel ve ekonomik hayat; mülkiyet, sınıflar ve siyaset) arasında ilintileri göstererek ve çeşitli tarihsel dönemlerde ya da çeşitli toplum tiplerinde bu ilintilerin devamlılığını ya da değişkenliğini açıklamak için karşılaştırmalı araştırmalar yapmanın taşıdığı önemi göstermekle büyük katkıda bulunmuşlardır. Son dönemde ise toplumbilim ve sosyal antropoloji arasındaki mesafe gittikçe azalmaya başlamıştır. Bunun önemli etkenlerinden biri, eski sömürgelerden yeni yeni ulusların oluşması ve ekonomik yönden gelişmemiş bu ülkelerin hızla gelişmek istemeleridir. Bu durum yeni sorunlar yaratmıştır. Bu tür sorunların anlaşılması, kavranması, çözümlenebilmesi için hem geleneksel toplum biçimleri hakkında bilgiye hem de sınaileşme-

23 Fonksiyonalist yöntem, özellikle Malinowski ve Radcliffe-Brown'ın çalışmalarında söz konusudur. Bkz. Bölüm 3, *Functionalism.*

nin toplumsal süreci hakkında tarihsel ve karşılaştırmalı bir görüşe sahip olmak gerekmektedir.

Dünyadaki bu değişiklikler insan toplumu üzerine yapılacak incelemelerin bir başka yanına daha önem kazandırmıştır. On dokuzuncu yüzyıl toplumbilimcileri çoğu kez ansiklopedik bakış açılarından dolayı eleştiri konusu olmuşlardır. Ama onların bu bakış tarzı çeşitli toplumlar ve tarihsel dönemler hakkında geniş bir bilgi sahibi olmak gibi büyük bir üstünlük kazanmalarını da sağlamıştır: Toplumbilim, Batı Avrupa'da ve büyük ölçüde sınai kapitalizm toplumunun yarattığı sorunlara yanıt olarak kurulmuş ise de, bu ilk dönem toplumbilimcileri inceleme ve çalışmalarında sadece Batı Avrupa toplumlarıyla sınırlı kalmamışlardır. Bu toplumbilimciler her çeşit insan toplumunun kendi bilim dallarına konu olabileceğine inanmış kimselerdi.[24] Tersine, son dönem toplumbilimi çok daha dar çerçeveli sorunları konu edinmektedir. Son yirmi ya da otuz yıldır çoğu toplumbilimci kendi toplumlarının çok dar kesimleri üzerinde araştırma ve çalışmalar yapmak eğilimi göstermektedir. Bu dönemde, bu toplumbilimcilerin ele aldıkları konular tümüyle etnik merkezli (*ethnocentric*), hatta incir çekirdeğini doldurmaz cinstendir. Bu durumun yığınla nedeni vardır. İnsan bilgilerindeki inanılmaz artış nedeniyle Max Weber'in ya da Durkheim'ın günlerindeki gibi geniş bir bakış açısına dayanan eser hazırlamak çok güçleşmiştir. Ama Barrington Moore'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Sosyal kökenleri [Social Origins of Dictatorship and Democracy]* adlı incelemesi, bu konuda başarılı çalışmaların hâlâ yapılabileceğini göstermiştir. Diğer yandan, toplumbilimcilerin siyasete yön verme ediminde yer almaları da, toplumbilimcilerin kendi toplumları içinde dar çerçeveli pratik sorunlar üzerine eğilmeye başladıklarını işaret

24 Bunların, diğer toplumların benzer aşamalardan geçerek varabilecekleri uygarlaşma düzeyine bugünden varmış bulunan Batılı toplumlara özel bir önem verdikleri bir gerçektir. Comte da, gene bu açıdan, temel uğraşısını insanlığın seçkinleri ya da *avant garde*'ları ile (Batılı toplumlarla) sınırlı tutmasını haklı saymaktadır. Bu görüşün, Batı biliminin ve teknolojisinin, Marksizm gibi Batılı sosyal doktrinlerin modern dünyayı biçimlendirmekte temel etmenler olduğu düşünüldüğünde, belirli bir dayanağı olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

etmektedir. En önemli etken, bununla beraber, belki de entelektüel ilginin yön değiştirmiş olmasıdır. Bu değişim, fonksiyonalist yaklaşımın (belirli toplumlar, toplum içindeki alt–sistemlerle bunların kalıcılığı ve denemesinden) sonuç olarak, tarihsel ve karşılaştırmalı çalışmaların terk edilmesinden anlaşılmaktadır. Bu değişimin kendisi de, hiç kuşkusuz, Batılı demokrasilerde toplumsal durumun değişmesinden; İkinci Dünya Savaşı'na yol açan 1930 yıllarının ekonomik ve siyasal bunalımlarından sonra bu ülkelerde gelişmiş sanayi toplumları görünümünde göreli bir istikrarın sağlanmasının etkileri olmuştur.

Bu bölümde daha önce belirttiğimiz tarihsel ve karşılaştırmalı çalışmaların yeniden itibar kazanması, öncelikle, üçüncü dünyanın bağımsızlığına yeni kavuşan ulusların ortaya çıkmasından etkilenmiştir. Nasıl tarihçiler Asya ve Afrikalı ulusların ortaya çıkışı karşısında tarihi daha geniş bir "dünya tarihi" olarak yeniden ele almak zorunda kalmışlarsa,[25] toplumbilimciler de kendi alanlarını daha geniş bir çerçeve içinde düşünmek durumunda kalmışlardır. Yeni siyasal toplulukların çıkışı, az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik gelişme, kentleşme, sınıf yapısının değişmesi, Batı toplumlarının daha önceleri geçirdiği değişim sorunlarıyla birçok yönden benzerlikler göstermekte ise de, toplumsal yapı ve toplumsal değişim sorununa ilişkin gelişkin bir teori oluşturulması için hesaba katılması gereken kendisine özgü özellikler de taşımaktadır. Toplumbilimsel araştırmaların gelişmekte olan ülkelere de yayılması, bu ülkelerin geçirmek zorunda oldukları radikal değişimlerin genel bir perspektiften bakılmasına duydukları gereksinmenin sonucudur.

Bu yayılma, şimdi, toplumbilimin temel nitelikteki bazı sorunlarının yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Toplumbilimde "ansiklopedistler" ile "uzmanlaşmış" toplumbilimciler arasındaki farklılıklar tez elden ya da kolaylıkla giderilebileceğe benzemektedir. İnsan toplumu, Comte'un ifade ettiği gibi son derece karmaşık bir olgudur ve sistematik biçim-

25 Bu sorunla ilgili iyi bir kaynak olarak bkz. G. Barraclough, *An Introduction to Comtemporary History* (Londra, 1964).

de incelenmesi için de uzmanlaşmanın gerektiği apaçık bir gerçektir. Diğer yandan, toplumbilimin kendine köken aldığı temel düşünceler her toplumun bir bütün olarak ele alınmasını; her toplumun, uygarlığın ve tarihsel sürecin devamlılığının bir bölümü olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. Toplumbilimlerin ilk dönemindeki uzmanlaşma, büyük ölçüde, toplumun gözlemlenmesi ve anlaşılması kolay olan yanlarına, özelliklerine göre ortaya çıkmıştır; örneğin toplumun siyasal, ekonomik, ailesel ve dinsel kurumları arasındaki farklar gibi. Toplumbilimin oluşumu ise bu bölünmeye ve uzmanlaşmaya karşı bir oluşum olarak ortaya çıkmış; fakat aynı uzmanlaşma ve bölünme, az sonra, toplumbilimin kendi içinde de başlamıştır. "Toplumsal yapının öğeleri" denen bu geleneksel farklılıkların, toplumbilimin gelişmesinde yararlılığı açıktır, fakat burada unutmamamız gereken iki nokta daha vardır. Birincisi, Gerth ve Mills'in gözlemlerinde belirttikleri gibi, ayrı ayrı kurumların otonomilerinin çoğu kez sınırlı oluşudur: On dokuzuncu yüzyıl Batısı'nda "daha az gelişkin" toplumların da ya da daha gelişkinlerin de, soyutladığımız fonksiyonlardan herhangi birini kendine hizmet edecek otonom kurumlardan yoksun bulunması çok olasıdır. Az ya da çok otonom olarak hangi kurumsal düzenlerin var olduğu, her bir toplumda başlı başına araştırılması gereken bir sorundur.[26] İkincisi, teorik sorunların çözümlenmesine karşı bilimsel ilginin görülür biçimde artmış olması ve bu amaç gereği disiplinlerarası araştırmalar, toplumbilimin konu edindiği alanın toplum tipleri, mikroskobik ve makro bakışlı olgular, vb. başlıklar altında bölüşülmesine yol açmıştır. Ele alınan sorunların tanımlanması ve açıklanabilmesi için toplumsal olgunun geleneksel başlık altında incelenmesi uygundur. Fakat bilimsel işbölümünün ille bu başlıklara göre olması gerektiğini ya da araştırma konularında bugünkü uzmanlaşma biçiminin, sürgit, en verimli uzmanlaşma biçimi olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünmemiz yanıltıcı olacaktır.

26 Hans Gerth ve C. Wright Mills, *Character and Social Structure* (Londra, 1954). s. 27.

Bölüm 2

Toplumbilimsel Teori

İçinde bulunduğumuz şu gün için, geçerliliği herkesçe kabul edilmiş herhangi bir toplumbilimsel genel teori yoktur. İlk toplumbilimciler, özellikle toplumsal evrim yasaları gibi, hem düşüncelerimize hem de eylemlerimize rehberlik yapabilecek bir teori oluşturabilecek bazı temel "toplumsal yasalar" bulduklarına inanmışlardır. Çağdaş toplumbilimciler ise, bütünüyle bu tür iddialarında daha ölçülüdürler. Günümüz toplumbilimcileri, daha çok toplumbilimsel yaklaşımın karakterini aydınlığa çıkarmak (teoriden çok yöntembilimle uğraşarak) ve daha kesin kavramlar, daha yeterli sınıflamalar yapma çabasındadırlar. Bu ikinci konuda, sınıflandırma çalışmalarının gerektirdiği ölçüde sınırlı bir genellemeyi aşmamaktadırlar. R. B. Braithwaite[1] gelişmelerinin değişik aşamalarında bilimler arasındaki farkları belirtmekte ve şöyle demektedir: "Eğer bir bilim, fizikteki gibi oldukça gelişkin bir aşamasında ise, oluşturduğu yasalar az sayıdadır, oldukça genel niteliktedir ve çok ince bir biçimde ifade edilmiş kapsamlı yasaların mantıksal sonuçları olarak gözüken birçok özel yasa içeren bir hiyerarşi içindedir; eğer bir bilim gelişmesinin –bazen "doğal-tarih" aşaması denen– ilk dönemlerinde ise, kendini oluşturan yasalar [olguları ve şeyleri] çeşitli sınıflar içinde konumlandırmaya çalışılan genellemelerden ibarettir."[2]

---

1 *Scientific Explanation* (Londra, 1953).

2 Bahsedilen yer için bkz. S. F. Nadel, *The Theory of Social Structure* (Londra, 1957), s. 1 "...sadece en gelişkin bilimlerde bu düzeyde açıklayıcı teori yapma aşamasına erişilmiştir. Fakat 'teori', daha az hırslı bir tutumla (gene aralarında bağıntılı) bir önermeler yapısı olarak düşünülebilir ... sorun alanında yol gösterdiğine inanılır... önermeler ise olguları sınıflandırır, ilintili birimler olarak irdeler, 'süreçle ilgili kurallar' ve 'yorumlama şemaları' getirirler. 'Teori' burada kavram-

Toplumsal evrim yasaları denen yasalara gelince, bunların yasa diye kabul edilebilir şeyler olduğundan bile kuşku duyanlar görülmüştür. "Tarihselciliği" eleştirdiği eserinde K. R. Popper şu gözlemi yapmaktadır: "Yeryüzünde hayatın ya da insan toplumunun evrimi kendine özgü ve kendinden başkasıyla eşlenemeyen bir tarihsel süreçtir. Böyle bir sürecin, örneğin mekanik yasalarına, kimya yasalarına, irsiyet ve ayrımlanma, doğal ayıklanma, vb. yasaları gibi nedensel yasalara uygun olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Fakat bu nitelikte bir sürecin betimlenebilmesi bir yasa değil, sadece tek bir tarihsel anlatımdır. Evrensel yasalar bazı değişmez düzenlemelere... yani belirli bir türden tüm süreçlere ilişkin yargıları ifade ederler... Fakat ebediyen tek ve kendinden başkasıyla eşlenmez bir süreci gözlemlemekle sınırlı kaldıkça, ne evrensel bir varsayımı sınamaya olanak bulabiliriz ne de bilimin kabul edebileceği bir doğal yasaya varabiliriz."[3] Bu, evrimci şemanın değersiz olduğunu gösteremez. Bu anlayış biyolojide genetik bilimine varılmasına ve evrensel kalıtım yasalarının bulunmasına yol açmıştır. Toplumbilimde, evrim kavramı (evrim, gelişme ve ilerleme arasında)[4] birçok anlam karışıklığına sebep olmuş; sık sık bilimsel düşünceden çok felsefi düşüncelere temel teşkil etmiştir.[5] Fakat toplumsal sınıflandırma alanında bazı yararlı girişimlerin, toplumsal değişim sürecine ilişkin bazı verimli analizlerin yapılmasını kolaylaştırdığı ve tarihselciliği eleştirenlerin küçümsediği bazı sonuçlar sağladığı da bir gerçektir. Toplumsal evrim yasalarını reddetmek, toplumsal değişimin evrensel yasalara göre açıklanamayacağı anlamına gelmez. Popper'in kendisi de "yasalar" ile "eğilimler" (trends) arasındaki farklılığı kabul etmekte ve "her ne zaman c türünden koşullar

sal şemayla ya da mantıksal çerçeveyle eşanlamlıdır ve bu araştırmanın bir 'teori' oluşturmak istemesi de bu bakımdan ele alınmalıdır."

3 K. R. Popper, *The Poverty of Historicism* (Londra, 1957), s. 108-9. Durkheim da Comte'u eleştirirken buna benzer bir düşünce ileri sürmüş; Comte'un "üç aşama yasasının" sadece yasa olmamakla kalmayıp, akla yakın bir varsayım bile sayılamayacağını (çünkü sınanması olanaksızdı) söylemiştir.

4 Bkz. M. Ginsberg, *Essays in Sociology and Social Philosophy* (Londra, 1957), C 1, "On the Concept of Evolution in Sociology".

5 Geniş bilgi için Bölüm 17'ye bkz.

olursa, t türünden eğilimler de olacaktır" şeklinde formüle edebilecek evrensel yasalar olabileceğini söylemiştir.[6] Marx da dahil olmak üzere, bu çerçeve içinde, klasik toplumbilimcilerin önermelerinden çoğunu yeniden formüle etme olanağı vardır. Max Weber'in Protestan ahlakı (*ethic*) ile kapitalizm arasında ilişki olduğuna dair önermesini ele alalım. Bu önerme, yukarıdaki formülasyona oldukça yakın bir örnektir. Şöyle de diyebiliriz: Her zaman a, b, c (belirlemek için) gibi ekonomik koşullar ve Kalvenist tipte toplumsal etik (laik faaliyetlerin değerini ve tutumluluğu vurgulamak için) olmuşsa, minimum maliyetle maksimum çıktı elde etmeyi amaçlayan bir rasyonalize edilmiş ekonomik üretime yönelme eğilimi görülmüştür ve görülecektir. Diyelim ki, daha kesin bir formülasyonla bu, gerçekten genel ve evrensel bir yasa olarak çıkarılmak isteniyor. O zaman, herhangi bir belirli durumda şu soruya cevap verebilmiş olmamız gerekecektir: Bu eğilim nasıl oluşturulacaktır?[7]

Bugüne dek toplumbilimlerin genelleştirici bilimler olduğu, doğal bilimler gibi teorik bir sisteme ulaşmayı amaçladıkları, fakat henüz gelişmelerinin alt aşamalarında bulundukları söylenmiştir. Bu görüş, en seçkinleri Durkheim ve Radcliff-Brown olan[8] birçok, hatta pek çok toplumbilimcinin ve sosyal antropoloğun benimsedikleri bir görüştür. Aynı görüş, doğal bilimlerle tarihsel ve kültürel bilimler arasında büyük farklılıklar olduğunu; birinci türdekilerin "nedensellik açıklamalarını" amaçladıklarını, ikinci türdekilerin ise anlamın "yorumlanmasını" ve "anlaşılmasını" amaçladıklarını vurgulamaya çalışan felsefeciler ve toplumsal teorisyenler tarafından eleştirilmiştir. Bu son toplumbilimleri an-

6 age., s. 129.

7 Bu sorun, ekonomik yönden az gelişmiş ülkeler için önem taşımaktadır. Bu tür bir eğilim için gerekli koşulları belirlemek için girişimler vardır. Bunun için hem ekonomik hem de toplumbilimsel kavramlardan yararlanılmaktadır. Bkz. W. Arthur Lewis, *The Theory of Economic Growth* (Londra, 1955).

8 age. Durkheim, *The Rules of Sociological Method*. Burada, toplumbilimcinin işinin nedensellik ilişkilerini ve yasalarını tesis etmekte olduğu söylenmektedir. Ayrıca bkz. A. R. Radcliffe-Brown, *A Natural Science of Society*, s. 3. "Burada varılmak istenen görüş, bilimsel bir insan toplumu biliminin mümkün olduğu; bu bilimin tek bir bilim olabileceğidir..."

layışının oluşturulmasında büyük etkileri olan bir eser de Wilhelm Dilthey'in, özellikle *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1883)[9] adlı eseridir. Max Weber'in toplumbilim yöntemleri üzerine yazılarından anlaşılacağı üzere, Dilthey'in, Alman toplumbilimine büyük etkisi olmuştur.[10] İngiltere'de de Collingwood tıpkı Dilthey'inkine benzer görüşler ileri sürmüş, fakat toplumbilimler üzerine doğrudan bir etkisi pek olmamıştır. Bununla beraber, birçok İngiliz yazar, toplumbilimleri tarihsel disiplinler olarak tanımlamıştır.[11] İtalya'da Croce'un tarihsel felsefesi toplumsal incelemeler üzerinde başka bir etkide bulunmuştur. Marksist yazarların da Hegelci olanları, daha çok, genelleyici bir bilim olarak toplumbilime karşı felsefi bir tarih teorisi önermişlerdir.[12]

Son yüzyıl boyunca, toplum bilimlerde ve özellikle toplum-

9 Dilthey'in çalışmaları İngilizceye çevrilmemiştir. Bununla beraber, Dilthey'in görüşlerini tanıtan ve değerlendiren iki kitap var: H. A. Hodges'in *Wilhelm Diltey: An Introduction* (Londra, 1944) ve aynı yazarın, *The Philosophy of Wilhelm Diltey* (Londra, 1952).

10 Max Weber, *Methodology of the Social Science* (İngilizce çevirisi, 1949). Özellikle şu makaleler: "Critical Studies in the logic of the cultural sciences". Fakat Weber toplumbilimde nedensel açıklamalar yapılabileceğine ve bunun gerekliliğine de inanmaktadır: "...[insan] eylemi incelenirken bu eylemi anlamak ya da kavramak için yapılan çalışmalarda ileri sürülecek bir önermenin alışılagelmiş nedensellik bağları yöntemlerine dayandırılmasının mümkün ve gerekli olduğunu pek söylememek doğru olur..."

11 E. E. Evans-Pritchard, *Social Anthropology* (Londra, 1951) kitabında şöyle yazıyor: "Benim görüşüm [sosyal antropolojik], herhangi bir doğal bilimden çok, tarih bilimciliğine –hikâyeci ve siyasal tarihçilere değil de, fikirlerin, kurumların tarihiyle uğraşanların; sosyal tarihçilerin bilim anlayışına– yakın düşmektedir." Bu konuda verdiği bir derste Sir A. M. Carr-Saunders *(Natural Science and Social Science*, Liverpool, 1958) şu görüşü savunmuştur: "Toplumbilimler, insanın şeylerle ya da birbiriyle ilişkisi içinde yaptığı eylem ve edimler olan toplumsal olguları yorumlamayı, anlamayı amaçlar. Bu olgular öylesine iç içe, öylesine karmaşık bir ağ içinde konumlanmışlardır ki, tek tek, ayrı ayrı anlık dönemler saptamak başarılması güç bir iş olmaktadır. Ama bu tür anlık dönemler, eğer bulunup saptanacaksa, bunu insan hakkında bugünkü bildiklerimizin ışığı altında sosyal olguların yorumlanmasıyla değil, toplumbilimin yapmaya çalıştığı yorumlamayla gerçekleştirebiliriz." (s. 11.) Dersini bitirirken sosyal bilimle tarih arasında yakınlık olduğunu söylemiştir: "Çünkü kimsenin kuşkusu yoktur, tarihin yeri beşeri bilimlerin arasındadır, sosyal bilimin yeri de ondadır." (s. 15).

12 Bu anlayışı ifade eden en etkin yazılardan biri olarak bkz. G. Lukács, Geschichte und Klassenbewuesstsein (1923). Bu açıdan toplumbilimi eleştirisel biçimde ele alan son eserlerden biri olarak da bkz. H. Marcuse, *Reason and Devolution: Hegel and the Rise of Social Theory* (New York, 1941).

bilimde başlıca tartışma konularından biri bu olmuştur. Burada uzun uzun üzerinde duramayacağımız kadar ayrıntılı bir sorundur bu. Gelecek bölümde toplumbilimsel yöntemleri incelerken, sorunun bazı yanları üzerinde durmamız uygun olacaktır, çünkü bu sorunla ilgili tartışmaların bir bölümünün doğal bilimlerdeki yöntemlerin toplumsal olguları incelemekte uygulanmasının doğru olup olmayacağının ele alınması gerekmektedir. Ama bu noktaya varmadan önce, hemen şimdi hızla gözden geçirmemiz gereken bazı genel noktalar bulunmaktadır.

Toplumbilimlerin bilimsellik karakterine karşı önem verilmesi gereken savlardan biri, toplum bilimlerin herhangi bir doğa yasasına benzer bir şey oluşturamadıkları şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu sav, toplumbilimlerin henüz çok genç olduklarını söyleyerek cevaplandırılabilir (zaten çoğu kez böyle cevaplandırılıyor) ve ister istemez bir gün daha yüksek bir teorik düzeye de erişecekleri söylenebilir. Ama böyle bir cevabın gerçekten tam anlamıyla inandırıcı bir cevap olduğu söylenemez: Bir kez, eleştiriciler bu "gençlik" özrünün hiçbir olgunlaşma belirtisi olmadan çok uzun yıllardan beri kullanıldığını ileri sürebilirler. Ama bu, abartılı bir eleştiridir. Toplumbilimde, konunun karmaşıklığına rağmen, büyükçe bir olasılık derecesi içinde, nedensel ilişkiler ve fonksiyonel bağıntılar oluşturabilmiş bulunmaktadır. Durkheim'ın intiharlar üzerine yaptığı araştırma ve Max Weber'in Protestanlık ve kapitalizm arasındaki ilişkiler üzerine yaptığı analizler bu tür ilişkileri gösterebilmiştir ve bu konuda ileride göreceğimiz başka örnekler de vardır. Kaldı ki, toplumbilimin bilimsel karakterine karşı çıkanların kendileri de eleştirilere açık bulunmaktadır. Eğer bu eleştiricilerin dediği gibi, toplumbilim tarihsel yorumlamalarla ya da bireylerin toplumsal eylemlerini kendi aklımızın içinde bulunduğu duruma göre ve içe bakışçı (*introspective*) yöntemle yorumlamakla uğraşmaktan başka bir şey yapmıyorsa, bilimsel toplumbilimciler de karşılık olarak, bu yöntemlerle kabulü mümkün ne gibi sonuçların alındığını; gerçekte, şair ve romancıların yorumlamalarının ötesine geçip geçememiş olduklarını sorabilirler.

Fakat ne olursa olsun, toplumbilimin bilimsel bir disiplin olduğuna inananlar yasaların bulunması ve formüle edilmesiyle her şeyin bitmediğini savunmakta haklıdırlar. Toplumbilimin bir kısmı düzenli kategoriler çerçevesi içinde kesin tarif ve tanımlamalardan, yani sadece basit teorileştirmelerden oluşmaktadır. Tanımlayıcı toplumbilim iki yönden yararlıdır. Birincisi, çağdaş araştırmalar yönünden, pratik sorunların çözümlenmesi ve rasyonel toplumsal politikalardan yapılacak tercih ve formülleştirme için çok yararlı bilgiler sağlamasıdır. İkincisi, az bilinen toplumlara ilişkin alanda tarihsel tanımlamalar ya da herhangi bir tanımlama yapılacaksa insan toplumlarını inceleyen bilimlere büyük katkıda bulunmasıdır. İnsan eğitimi, insanın içinde bulunduğu çeşitli durumlar, etkiler, idealler, kişilik tipleri hakkında bilgiler edinilmesini gerektiriyorsa, toplumbilimsel çalışmalar böyle bir eğitime de büyük katkılarda bulunabilir. Tarihin yanı sıra, edebiyat çalışmaları, doğal bilimlerin tarihsel yanları ve hepsinden daha ilginci, toplumbilim sayesindedir ki, insan hayatının ne denli zengin, tekdüzelikten ne denli uzak olduğunu anlamaktayız. Toplumbilim bu bakımdan, çağdaş "beşeri bilimlerin" odağıdır; pozitif bilimlerle beşeri bilimler arasında bir köprüdür.

Toplumbilimin tarihsel bir disiplin olduğunu savunanlarla "toplumu inceleyen bir doğal bilim" olduğunu söyleyenler arasında, öyle anlaşılıyor ki, bir de üçüncü görüş vardır. Toplumbilimin bilimsel karaktere sahip olduğunda ısrar eden bu üçüncülere göre, toplum üzerinde yapılacak araştırma ve incelemelerde doğal bilimdekilerden değişik bir teorik modele, değişik yöntemlere ihtiyaç vardır. Bu, bazı bakımlardan, aslı esası olmayan bir sözdür. Her bilimin kendine göre bir açıklama şeması ve kendine göre yöntemleri vardı, fakat her şeye karşın gene de bilimsel yöntem diye bir temel birim olması gerekmektedir.[13] Daha da önemlisi, toplumsal yasalarla doğal yasalar arasında radikal farklılıklar olabileceğidir. Birçok yazar toplumsal yasaların refleksif karakterine dikkat edilmesi gerektiğini söylemekte; "doğru çı-

13 Bu konu, Bölüm 3'te daha geniş olarak ele alınacaktır.

kan kehanet" ve "kendi felaketini hazırlayan kehanet" sorunlarına önem vermektedirler.[14] Burada ana sorun, insanın toplumbilim yasalarını değiştirip değiştiremeyeceği; bunun ne anlamda bir değiştirme olacağıdır. Alan Gewirth yakınlarda yayımlanan bir makalesinde bu sorunu inceliyor[15] ve şu sonuca varıyor: "Koşulları yönünden, toplumsal yasaların insan tarafından değiştirilebilmesi doğal bilim yasalarında yapılamayan biçimdedir", çünkü insan "yeni sonuçlara öncül koşul olacak fonksiyon yüklenebilecek yeni kararlar alarak toplumsal değişkenler arasında yeni bağlantıların oluşumunu sağlayabilmektedir." Sorun özetle (ama yetersizce) şöyle ifade edilmektedir: Doğal bilimlerde sonul bir kapalı teorik sistem düşünmek olanağı vardır; toplumbilimlerde ise, insanın edimlerinde gerçekten yeni bir öğenin bilinçli bir irade sonucu ortaya çıkması olasılığı nedeniyle böyle bir şeyin düşünülmesi olanaksızdır. Aynı nokta H. Marcuse tarafından, toplumsal teorinin gelişmesi sorununu incelediği eserinde ifade olunmaktadır. Marcuse, toplumbilimi, özellikle Comte'un toplumbilimini değişmez yasalara varmak istediği ve birleşmiş bir bilim anlayışı –ki bu anlayışı insan özgürlüğüne ve ussalcılığına aykırı bulmaktadır– güttüğü için suçlamaktadır.[16]

Değişik ve zıt görüşler değişik toplumbilim anlayışlarına yol açabilir. Örneğin, tarihsel açıdan yorumlama yanlısı ya da "eleştirel felsefe" (Marcuse) yanlısı, sonunda psikoloji ve tarihsel bazı bilgilerden oluşacak bir toplumbilim anlayışı ortaya çıkabilir. Bunlar, gelecek bölümde daha geniş bir şekilde ele alınacaktır. Ama hemen belirteyim, önce bugüne dek fiilen nasıl geldiyse, toplumbilimsel teoriyi bu fiili gelişme biçimiyle ve üç başlık altında ele almamız yararlı olacaktır: Genelleştirme tipleri, sınıflandırmada temel kavramlar ile şemalar ve açıklayıcı teoriler.

---

14 Bkz. R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (age.).

15 Alan Gewirth, "Can men change laws of social science?", *Philosophy of Science*, XXI (3), Temmuz 1954.

16 H. Marcuse, age., s. 340-59.

Genelleme Tipleri

Toplumbilimin yeterliliği ve olgunluğu konusunda birçok sav ileri sürülmesine rağmen, toplumbilimsel araştırmalarda bulunabilecek değişik genelleştirme tiplerini bir düzen içinde sıralamayı ve değerlendirmeyi amaçlayan çok az girişimde bulunulmuş olması şaşırtıcıdır. Bu tür girişimlerden biri de M. Ginsberg'in "Toplumbilim sorunları ve yöntemleri" üzerine makalesidir.[17] Ginsberg toplumsal bilimlerde altı tip genelleme bulmuştur:

1. Somut toplumsal olgular arasında ampirik korelasyonlar (örneğin kentsel yaşam ve boşanma oranları).
2. Kurumların ya da diğer toplumsal formasyonların oluşumuna yol açan koşulları formüle eden genellemeler (kapitalizmin doğuşunu açıklamaya çalışan çeşitli yorumlar).
3. Herhangi bir kurumda meydana gelen değişimlerin diğer kurumlardaki değişikliklerle düzenli bir bağıntı içinde olduklarını ileri süren genellemeler (örneğin, sınıf yapısındaki değişimlerle diğer toplumsal değişimlerin bağıntılı olduğunu savunan Marx'ın teorisi).
4. Çeşitli türden devre –dönemler ya da ritmik yinelenmeler göstermeyi amaçlayan genellemeler (örneğin Bücher, Schmoller ve diğerlerinin "ekonomik gelişme aşamaları"nı tanımlama çabaları).
5. Tüm olarak insanlığın evrimindeki temel eğilimleri açıklamayı amaçlayan genellemeler (örneğin Comte'un üç aşama yasası, ilkel toplumdan komünist topluma yönelik Marksist gelişme teorisi, Hobhouse'un toplumsal gelişme teorisi).
6. İnsan davranışlarına ilişkin varsayımların zorunlu sonuçlarını ifade eden yasalar (örneğin iktisat teorisindeki bazı yasalar).

Görüleceği gibi, bu genelleme tipleri düzeyleri ve vüsatleri bakımından birbirlerinden çok farklı oldukları kadar, geçerli sa-

17 *Reason and Unreason in Society* (Londra, 1947).

yılma dereceleri yönünden de farklılık göstermektedirler. Birinci tipten genellemeler ampirik genellemelerdir. Bunların çoğunun gelişkin genellemeler olduğu söylenebilir. Fakat bilimsel bir teoriyi oluşturacak kadar genel bir sistem içine konumlanmamışlardır. İkinci ve üçüncü tipten genellemeler, daha önce tartışılan türden trend'lere ilişkin evrensel yasaların formülasyonu sayılabilirler. Diğer yandan, dördüncü ve beşinci tipten genellemeler gerçekten teorik nitelikte genellemeler olmayıp, tanımlayıcı tarihsel önermelerin ve yorumların bileşimidirler. Comte'un üç aşama yasası ve Hobhouse'un toplumsal gelişme teorisi bilginin gelişmesini, büyümesini açıklamakta; Marksist toplumsal gelişme teorisi ise teknolojinin ve üretim güçlerinin gelişme ve büyümesini açıklamaktadır. Bunların hepsi tarihsel değişimleri kendilerince vurgulanan olgular açısından da yorumlamaktadırlar. Son olarak, altıncı tipten genellemeler, öyle anlaşılıyor ki sadece iktisat teorisinde görülmektedir. Toplumbilimde insan davranışlarına ilişkin işte bu varsayımlar incelenmektedir.

Toplumbilimciler kendi kurdukları ampirik korelasyonlardan geniş kapsamlı genellemeler yapmaya pek istekli değildirler. Oysa, bazı örneklerden anlaşılacağı gibi, bu pekâlâ olabilecek bir şeydir. Çok bilinen bir araştırmasında[18] Durkheim belirli intihar oranları ile bireylerin toplumsal grupla bütünleşme dereceleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Durkheim'ın yöntemleri ve sonuçları bazı bakımlardan eleştirilere uğramış, fakat daha sonraları yapılan araştırmalarca yararlılığı ve kısmen doğru olduğu anlaşılmıştır.[19] Oranları hesaplanabilecek başka toplumsal olgular da vardır (akıl hastalıkları, cinayetler ve diğer suçlar gibi) ve bunlar da şu ya da bu şekilde grup bütünleşmesine bağlanabilir. Görülüyor ki, intiharlardaki artış oranının tek bir örneğini teşkil ettiği toplumsal bütünleşme ile ilgili çok daha genel yasalar kurmanın olanağı vardır.

---

18 *Suicide* (1897). İngilizce çevirisi, 1952.

19 Özellikle, bkz. Jack O. Douglas, "The Sociological Analysis of Social Meanings of Suicide" ve A. Giddins, "A Typhology of Suicide", *European Journal of Sociology*, VII (2), 1966.

Bir başka örnek de toplumsal çatışma örneğidir. Çatışma konusunda bir eserde Simmel[20] toplumsal grupların kendi içlerindeki ve birbirleriyle aralarındaki çatışmalara dair bilinenlere dayanarak birtakım önermelerde bulunmuştur. Bu önermeler, daha sonraları Lewis Coser tarafından *The Functions of Social Conflict*[21] adlı araştırmada daha geniş bir biçimde ele alınmış, gözden geçirilmiş, yeniden formüle edilmiş ve ampirik araştırmaların verileriyle karşılaştırılmıştır. Coser çalışmasının sonunda çatışmanın fonksiyonu konusunda bazı teorik düşünceler ileri sürmektedir. Bu düşüncelerin temelindeki önermeler ise nedensellik ilişkisi açısından yapılacak araştırmalarla da sınanabilir. Bu yönde Jessie Bernard'ın "Çatışmanın Toplumbilimsel İncelenmesi"[22] adlı yazısında bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu çalışmadan da çatışmanın ortaya çıkışı ve kapsamı konusunda genel yasaların yapılabileceğini; bu tür yasalara dayanarak eğilimler hakkında söz söylenebileceğini, hatta çatışma çıkabilecek durumlara dair önkestirimlerde bulunabileceğini anlıyoruz. Bugün bile, bence, bazı belirli değişimlerin grup içindeki çatışma üzerindeki etkileri hakkında ön kestirimlerde bulunabiliriz: Grup bir dış çatışmayla ilgilenme durumunda kalmışsa grup içi çatışmanın önemini kaybetmesi gibi. Grup içi çatışmaya ilişkin hipotezlerle ilgili bazı deneysel testler küçük gruplar üzerindeki çalışmalarda da ele alınmıştır.[23]

Bu söylediklerimize bakarak, toplumbilimsel teorilerin, bulunan ampirik korelasyonlara dayanan daha kapsamlı genellemeler geliştirmeye yönelmesi gerektiği görüşüne varılabilir. Bu ayrı genellemelerin, daha sonra, yapılacak başka araştırmalarla sınanmasına devam edilebilir. Bu yolla toplumbilimin kümüla-

---

20 Geçenlerde Kurt H. Wolff tarafından başka makalelerle birlikte yayımlanan İngilizce çevirisinde, bkz. E. C. Hughes (ed.), *Conflict and The Web of Group Affiliations* (Glencoe, 1955).

21 Glencoe, 1956.

22 Bkz. *The Nature of Conflict* (UNESCO, 1957), s. 33-117. Özellikle bkz. s. 64-73 "Mathematical studies in the sociology of conflict", Ayrıca bkz. Jessie Bernard, "The Theory of games of strategy as a modern sociology of conflict." *American Journal of Sociology*, LIX (5), 1954, s. 411-24.

23 Bkz. Bölüm 6'da Homans'ın çalışmaları.

tif teori yapısına yaklaşması mümkün olabilir. Bu durum, hiç değilse, T. S. Kuhn'un *Bilim Devriminin Yapısı [The Structure of Scientific Revolution* (2. Basım, Chicago, 1970] adlı eserinde "normal bilim" dediği dönemde bazı diğer bilimlerin temel özelliği olmuştur. Böyle de yapmış olsaydı, toplumbilimde genel "ilerleme" fizik bilimlerdekinden farklı olacaktı. Kuhn'un ifadesiyle, toplumbilimde hiçbir gerçek "bilimsel devrim" olmamıştır. Bunun nedeni ise, toplumbilimin hiçbir döneminde önceleri evrensel olarak kabul edilmişken, daha sonra yerinden edilmiş bir [teori] örneğinin bulunmayışıdır.

Sınıflandırma Kavramları ve Şemaları

Eskiden beri toplumbilimin en verimli olduğu alanlar kavramlaştırma ve sınıflandırma alanları olmuştur. Yeni kavramlar iki amaç için yararlı olmaktadır. Bir kere, her şeyden önce, o zamana dek ayrı bir sınıf teşkil ettikleri anlaşılmayan bazı olgu sınıflarının görülmesini, anlaşılmasını sağlamaktadırlar. İkincisi, kavramlar olguların özet açıklamaları olmakta ve daha geniş araştırmalar yapılmasında araç yerine geçmektedirler. Bu kitap boyunca temel kavramlar ele alınacak ve tartışılacaktır, fakat en önemli bazılarını hemen burada belirtmek yararlı olacaktır. Toplumsal yapı, toplumsal kurum, işlev, akrabalık, birincil grup, toplumsal sınıf, statü, hareketlilik, bürokrasi, ideoloji, topluluk, dernek gibi terimler tüm toplumbilimciler tarafından düzenli olarak ve sık sık kullanılmış terimlerdir. Diğer toplumbilimciler tarafından da gitgide daha sık kullanılan bu terimler, şimdi onlar için de düşüncelerini organize etmeleri, araştırmalarını yapmaları ve sonuçlarını açıklayıp duyurmaları için gerekli araçların bir kısmını oluşturmaktadırlar. Toplumbilim eğitiminin önemli bir kısmı öğrencilere bu terimlerin doğru biçimde kullanılmasının öğretilmesinden ibarettir.

Toplumbilim kavramlarının bugün yine de yeterli olmadığı bir gerçektir. İlk elde şu söylenebilir ki, yararlı birçok kavram ta-

nımlanmışsa da, sistematik bir teorinin geliştirilmesi için gerekli temel kavramlar bulunmuş değildir.[24] İkincisi, bugün de geçerli bir durum olan, birçok kavramın değişik toplumbilimcilerce değişik amaçlar için kullanılmakta oluşudur. Üçüncüsü, herhangi bir tanımlayıcı ya da açıklayıcı ağ kapsamına girmemiş çeşitli kavramların bulunuşudur. Öyle görülüyor ki, bu konuda güçlüklerle karşılaşılmasına en büyük neden, kavramları kullanma konusundaki yanlış anlayıştır. Toplumbilimin "kavramsal çerçevesini" geliştirmek için yapılan bazı son girişimlerde, özellikle Talcott Parsons ve izleyicilerinin çalışmalarında üzerinde durulan temel sorun, kavramların açıklama işleminde kullanılmaları sorunu değil, kavramların tanımlanması işi olmuştur.[25] Böyle bir tutumun Durkheim ve Max Weber'in çalışmalarına oranla geriye dönük bir tutum olduğu açıktır. Gerek Durkheim gerekse Max Weber kavramları, açıklayıcı teorileri geliştirme işlemlerinde kullanmışlardır. Weber'in "ideal tip" dediği yöntemi anlatırken belirttikleri de, daha sonraki yazılarından çok daha fazla bu soruna değinmiş; toplumbilimin hiçbir amaca yaramayan ve içinden çıkılmaz tartışmalardan sıyrılıp kurtulmasında büyük etkilerde bulunmuştur. Özü itibariyle Weber'in görüşünce tüm tanımlamalar kısmen yapay niteliktedir ve zorlama ürünüdürler. Bu tanımın (yani kavramın) değeri sadece ve sadece, araştırma ve teorileştirme işlemlerindeki verimliliğiyle saptanabilir.

Henüz genel olarak kabul görmüş sınıflandırma şemaları oluşturulmamışsa da, toplumsal sınıflandırma alanında çok verimli çalışmalar yapılmıştır. Önce, toplumları sınıflandırma konusunda Comte, Spencer, Marx ve Hobhouse ile başlayan girişimleri belirtelim. Bu girişimlerde belirli tipten bir toplumla bir başkası arasına bir ayrım getirebilmek için değişik ölçütler kullanılmıştır; Marx ekonomik bir ölçüt; Spencer genişlik ve kar-

24 Radcliffe-Brown, *A Natural Science of Society*: İnsan toplumuna ilişkin teorik bir bilimin kurulabileceğini söylüyorsa da, "Böyle bir bilime bazı giriş niteliğindeki başlangıçlar dışında, hâlâ varılmış değildir," demekte ve "henüz toplumbilimler için önem taşıyan kavramları düşünmüş değiliz" diye noktalamaktadır.

25 Parsons'ın çalışmasının bu yanını, "Out of This World" adlı makalede ele almıştım. Bkz. *The New York Review of Books*, XIII (8), 6 Kasım 1969.

maşıklık ölçütünü; Comte ve Hobhouse esas olarak entelektüel gelişme ölçütünü uygulamışlardır. Bununla beraber, fiili sınıflandırmalar arasında böylesine geniş farklılıklar bulunmamakta; belirttiğimiz bütün bu yazarlar toplumsal yapının belirlenmesinde ekonomik yapının temel öğe olduğuna önem vermektedirler.[26] Günümüzde, tek bir ölçüte dayanarak gerçekten yararlı ve kullanışlı bir sınıflamanın yapılıp yapılamayacağı konusunda kuşkular vardır. Kaldı ki, tek bir sınıflanmanın çeşitli amaçların hepsine birden cevap verip veremeyeceği de ayrı bir sorundur. İlk dönem toplumbilimcilerinin önerdikleri sınıflandırmaların, bu toplumbilimcilerin ilintili oldukları toplumsal evrim teorilerine dayanılarak anlam kazandıkları açıktır. Günümüzde sınai toplumların ve ekonomik büyüme sürecinin önem kazanması ve siyasal kurumlarla ekonomik kurumların göreceli bağımsızlıkları karşısında, toplumların temelde ekonomik yapılarına göre yeniden sınıflandırılması, sonra da siyasal sistemlerine göre alt sınıflandırmalara gidilmesi daha uygun bulunabilir. Böyle bir girişimi kolaylaştırmak için, toplumbilimcilerle antropologların çok kullandıkları kaba sınıflandırmaların daha ince ve duyarlı hale getirilmesi de yararlı olabilir. Örneğin "ilkel" toplumlarla "uygar" toplumlar arasındaki farklılıklar ya da gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıklar daha bir açıklığa kavuşturulabilir. Son yıllarda bu tür sınıflandırma sorunları özellikle, "sınaileşmiş" toplumlarla "gelişmekte olan" toplumlar arasındaki farklılık sorunu üzerinde büyük çabalar gösterilmiştir.[27]

---

26 Hobhouse ilkel toplumların alt-sınıflandırılmasında geniş ölçüde ekonomik ölçüt kullanmıştır: Hobhouse, Wheeler ve Ginsberg, *The Material Culture and Social Institutions of the simpler Peoples* (Londra, 1915). Comte ve Spencer, diğer sınıflandırmalarından ayrı olarak, her ikisi de ekonomik farklılıkları bakımından "askeri" toplumlarla "sınai" toplumların aynı olmadıklarını savunmuşlardır.

27 Bkz. Raymond Aron, *18 Lectures on Industrial Society* (Londra, 1967) ve *The Industrial Society* (Londra, 1967); Paul Holmas (ed.), *The Development of Industrial Societies, Sociological Review Monograph*, No. 8 (Keele, October 1964). Marksist sınıflandırma konusunda, bkz. S. Avineri, *Karl Marx on Colonialism and Modernization* (New York, 1968; Eric Hobsbawm ve Karl Marx'ın *Pre-*

Toplumsal grupların sınıflandırılmasında birçok bilinen ayrım kullanılmaktadır; yüz yüze ilişki grupları ve kişisel olmayan gruplar, birincil ve ikincil gruplar, gruplar ve grubumsular, büyüklüğüne göre ayrılan gruplar (Simmel) vb. Bu farklılaştırmaların çoğu toplumbilimsel analizlerde aydınlatıcı ve yararlıdır; örneğin, yüz yüze ilişki grupları ile kişisellik dışı geniş derneklestirme toplulukları arasındaki farklılaştırma ya da Simmel'in grupların büyüklüğü, yapıları, üyeleri arasındaki ilişkiler bakımından yaptığı analizler bu niteliktedir.[28] Fakat bunlar hâlâ yeterli bir grup tipolojisi oluşturamamıştır. Son çalışmalardan bazıları bu temel nitelikteki başlangıç sayılabilecek sınıflandırmaları ilerletmek amacını gütmektedir. Örneğin, G. Gurvitch *Vocation Actualle de Sociologie*'de toplumsal grupları sınıflandırmada daha kompleks ve karmaşık ölçütler önermiştir. Bunlardan bazıları büyüklük, süre, üye alımı vb. daha önceki toplumbilimciler tarafından kullanılmış ölçütlerdir, bazıları ise yeni niteliklerdir.[29] Şeması çok soyut bir biçimde kurulmuşsa da Gurvitch, bunun çalışmasını göstermek için yaptığı sınıf analizi ile şemasının verimli olabileceğini ortaya koymuştur.

Son olarak, toplumsal ilişkileri sınıflandırma girişimleri üzerinde durmamız gerekmektedir. Bu konudaki çabalar değişik biçimlerde olmuştur. Birincisi, toplumsal bağlantı alanında ana tipleri saptamak amacıyla yapılanlardır. Hobhouse akrabalık, otorite ve vatandaşlık temeline dayanan üç ana "toplumsal birlik tipi" saptamaktadır. Durkheim "toplumsal dayanışma tiplerini mekanik ve organik olmak üzere iki ana tipe ayırmaktadır. Tönnies de cemaat (komünite: *Gemeinschaft*) ve toplum (*Ge-*

Capitalist Economic Formations (Londra, 1964), için "giriş'i ve K. Wittfogel, *Oriental Despotism* (New Haven, 1957). Toplumbilim alanında kullanılan gelişmekte olan ülke kavramları üzerine bir inceleme olarak bkz. A. Gunder Frank, "Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology", *Catalyst*, No.3 (Buffalo, 1967). Toplum tiplerinin daha genel bir biçimde ele alındığı bir kaynak olarak bkz. G. Gurvitch, *La Vocation Actuelle de la Sociologie* (2. baskı, Paris, 1957), C I, Bölüm 7, "Le types de société globale".

28 G. Simmel, "The Number of members as determining the sociological form of the group", *American Journal of Sociology*, VIII, 1902.

29 Daha geniş bilgi için bkz. Bölüm 6.

sellschaft) dediği iki ana tip toplumsal bağlantı olduğunu ileri sürmüştür. Aynı şekilde Sir Henry Maine ise toplumları sınıflandırırken statü temeline dayanan toplumlarla, sözleşmeye dayanan toplumlar ayrımını getirmektedir. Toplumda birliği yaratan toplumsal ilişki tipleri konusunda yapılan bu çalışmalar bütün bütüne birbirine uzak değildir; Durkheim, Tönnies ve Maine'ın görüşleri arasında önemli bir yakınlık vardır. Hobhouse'un görüşleri çok daha dar ve siyasal nitelikte bir çerçeveye dayanmakta ve amacı bakımından geleneksel, karizmatik ve bürokratik otorite tiplerinden yola çıkan Max Weber'e benzemektedir. Bu iki sınıflandırma şeması arasında, başka bakımlardan önemli farklılıklar olduğu da gerçektir. Hobhouse'ın "vatandaşlık" terimiyle ifade ettiği ilişkiye karşı Weber "bürokrasi" terimiyle ifade ettiği bir ilişkiyi temel almakta; bu farklı terimler ilgi konularındaki ve felsefi bakış açılarındaki farklılığı yansıtmış olmaktadır.

Daha genel sınıflandırmalara, özellikle Tönnies'inkilere baktığımızda ise, bunların sadece toplumları değil fakat toplumsal grupları da ayırıp sınıflandırmakta kullanılabileceğini görüyoruz. Gerçekten de Tönnies'in sınıflandırması bu şekilde kullanılmış ve bu epey benimsenmiş; temel toplumsal ilişki tipleri konusunda daha etkin bir sınıflandırma oluşturmak isteyen birçok yazar tarafından yeniden gözden geçirilmiş ve daha kapsamlı bir duruma getirilmek istenmiştir. Örneğin Schmalenbach[30] cemaat, federasyon ve toplum diye üç ana tip ayrımı yapmakta; Gurvitch[31] ise komünyon (din topluluğu), cemaat (*community*) ve kitle şeklinde bir sınıflandırma önermektedir.

Toplumsal ilişkilerin bu tür sınıflandırılmasında, ikinci olarak temel toplumsal ilişkileri birbirinden ayırt etme girişimi de bulunmaktadır. Bu alandaki çalışmaların öncüsü, çatışma, rekabet, otorite, astlanma (*subordination*) vb. ilişkileri analiz eden Simmel'dir. Daha sonraki Alman toplumbilimcilerin tümünü et-

30 H. Schmalenbach, "Die soziologische Kategorie des Bundes", Dioskuren, I, 1922.

31 G. Gurvitch, La vocation actuelle de la sociologie, 2. baskı, Bölüm 3.

kileyen Simmel'in kullandığı ayrım ölçütleri von Wise[32] tarafından sistemleştirilmiştir. von Wise bütün toplumsal ilişkileri birlik ve beraberlik yaratma eğilimine, bireyler arasındaki toplumsal mesafeyi azaltıcı ya da arttırıcı eğilimde olup olmamalarına göre sınıflandırma girişiminde bulunmuştur.

Son olarak, çağdaş toplumbilimde önemli yeri olan toplumsal eylem açısından yapılan sınıflandırmalar vardır. Max Weber toplumsal ilişkilerin bu tür sınıflandırılmasında öncü olmuş;[33] geleneksel eylem, duygusal yakınlaştırıcı eylem (*affective action*), *wertrational* eylem (mutlak değerlerce belirlenen edimlere ilişkindir) ve *zweckrational* eylem (amaçlarının ve araçlarının her ikisinin de rasyonel açıdan hesaplandığı eylemler) şeklindeki sınıflandırması sonraki çalışmaların çoğuna temel olmuştur. Weber'in tipolojisini genişletip geliştirenler arasında en önemlisi Talcott Parsons'dır.[34] Son yılların bazı toplumbilimcileri toplumsal eylem kavramını toplumbilimin kilit kavramı olarak kabul etmektedirler.[35] Fakat gerçek toplumsal sistemlerin analizlerinde fazla verimli bir yöntem olup olmadığı ortaya konabilmiş değildir. Max Weber'in kendi çalışmalarındaki toplumsal eylem tipolojisi, toplumsal yapılar ve kurumları sınıflandırma amacıyla giriştiği çabaların sadece bir bölümüdür. Weber bir toplumbilimci olduğu kadar tarihçiydi; başka bir deyişle, tarihsel toplumbilim-

32 L. von Wise, Aligemeine Soziologie ve "Beziehungslehre" Handwörterbuch der Soziologie (1931); Von Wiese'nin toplumbilim anlayışıyla ilgili İngilizce kaynak olarak, bkz. H. Becker, Systematic Sociology (1932).

33 Bkz. M. Weber, *The Theory of Economic and Social Organization* (İngilizceye çeviren Henderson ve Parsons.)

34 Talcott Parsons, *The Structure of Social Action* (1937)'de Pareto Durkheim ve özellikle Max Weber'in eserlerindeki toplumsal eylem kavramı analiz edilmektedir: *The Social System* (1952)'de "Eylem sistemleri genel teorisi" kurulmak istenmiş, eylem tipleri toplumsal yapı tiplerine bağlanmıştır. Parsons eylem teorisini şu eserde özetlemiştir: *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (Englewood Cliffs, N. J., 1966), Bölüm 1. Weber'deki eylem kavramı başka bir açıdan şu eserlerde ele alınmıştır: Raymond Aron, *German Sociology* (Londra, 1957) ve Julien Freund, *The Sociology of Max Weber* (New York, 1969).

35 Sözü edilen yer, R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (2. baskı, 1957) ve W. J. H. Sportt, *Science and Social Action*, özellikle Bölüm I. Bu bölümde eylem kavramı üzerinde çok açık bir irdeleme var. Ayrıca eylem kavramına dayalı teorilere de yer veriliyor.

ciydi ve belirli tarihsel dönemlerin ve toplum tiplerinin farklılıklarını kavrayabilmekte olağanüstü yetenekli bir bilimadamıydı. Toplumsal eylem teorileri geliştirmeye çalışanların eserlerinde ise; Weber'in bu tarih duygusuna; tarihte var olan toplumlar konusundaki kavrayışına rastlanmaktadır.

Buraya kadarki özetlememizden de anlaşılıyor ki, yararlı birçok sınıflandırma çalışmaları yapılmışsa da, toplumlar, toplumsal gruplar ve toplumsal ilişkiler üzerine yeterli bir sınıflandırma yapılmış bulunmamaktadır. Şurası da belirtilmelidir ki, toplumbilimcilerin bu soruna karşı gösterdikleri ilgi gözle görülecek derecede azalmıştır. Çeşitli sınıflandırma biçimleri üzerine en önemli son çalışma R. Steinmetz tarafından yapılmış ve Année Sociologique'in 1898-9 sayısında yayımlanmıştır. Toplumların, grupların ve toplumsal ilişkilerin sınıflandırılmasına karşı ilginin azalmasında, kavramsal açıklık ve fonksiyonel analizler uğruna açıklamacı teorilerin ihmal edilmesinin de etkisi olmuştur. Bununla beraber, toplumsal olguların sınıflandırılması alanında, belirttiğimiz gibi sınai toplumların karakterine ve ekonomik yönden gelişmemiş toplumlardaki değişim sorunlarına karşı ilgi duyulması yeni bir başlangıca yol açmıştır. Bunun nedeni, geçmişteki kadar bugünkülerde de sınai toplumların diğer toplum tiplerinden ayrılmasına gerek duyulmasıdır. İkinci neden ise, olguları açıklamayı amaçlıyorsak, farklı farklı az gelişmiş toplumu, farklı farklı değişim çizgisini birbirlerinden ayırt etmek zorunda oluşumuzdur.

Açıklamacı Teoriler

İlk elde, bilimsel açıklamayla ilgili birkaç noktaya değinmek yararlı olacaktır. Son yıllarda yöntembilim üzerine yazanlar J. S. Mills'in açıklamayla ilgili görüşünü benimsemektedirler: "Bireysel bir olgunun nedeni belirtilerek, yani nedenlenmenin yasası ya da yasaları belirtilerek, olgunun bu yasaların varlığına örnek olduğu gösterilerek açıklanabileceği söylenmektedir... Aynı şe-

kilde, doğadaki bir yasanın ya da eşbiçimliliğin başka yasa ya da yasalar karşısında sadece tek bir durum olduğu; [aranan yasanın] ancak bu yasa ya da yasalardan çıkarsanabileceği söylenebilir."[36] L. S. Stebbing, *A Modern Introduction to Logic* (2. baskı, 1942), Bölüm 20'de, A. B. Braithwaite ise *Scientific Eplanation* (1953) Bölüm I'de büyük ölçüde aynı görüşü savunmaktadır. K. R. Popper *The Logic of Scientific Discovery* (İngilizcesi, 1960) ve *The Poverty of Historicism* (1957) adlı eserlerinde Mills'in "bireysel olgular"a dair görüşlerini kısmen değiştirmeyi önermektedir. Popper'e göre "belirli bir olgunun nedensellikle açıklanması, bu olgunun iki tür önermeye dayanması demektir: Bazı evrensel yasalar açısından ve belirli başlangıç koşulları diyebileceğimiz bazı tekil ya da belirli durumlar açısından." Bu durum, bilimsel ve tarihsel iki tip nedensel açıklama arasında bir ayrım yapılmasına olanak sağlamaktadır; bilimsel açıklamada dikkat, belirli bir olgu ile evrensel bir yasa arasındaki ilişkide odaklanmakta; oysa tarihsel açıklamada ise, belirli bir olgu ile başlangıç koşulları arasındaki olguda odaklanmaktadır.

Bilimsel açıklama, bu bakımdan nedenseldir. Fakat açıklamayı "Niçin?" sorusuna verilmesi gereken bir cevap olarak daha geniş bir çerçeve içinde düşünecek olursak, şu iki biçimde de olabileceğini görmekteyiz: "Şundan ki..." türünden nedensel açıklama ve "şöyle olması için..." türünden teleolojik (sonuca yönelik/erekbilimsel) açıklama.[37] Bu son açıklama türü, psikolojik teorilerde ileri sürülen çeşitli açıklamaları ayrıntılı bir biçimde inceleyen R. S. Peters'ın yaptığı gibi, daha da ayrıntılı farklılaştırmalarla; nedensel açıklamalar, amaca bağlı açıklamalar, "sonul iradeye" bağlı açıklamalar gibi kısımlara ayrılabilir.[38] Daha önce gördüğümüz gibi, klasik toplumbilimcilerden çoğu, genellemeci bir bilim olarak toplumbilimin nedensel açıklamalar ve nedensel yasalar oluşturmayı amaç edinmesi gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Diğer yandan, insan davranışına ilişkin

36 J. S. Mills, *A System of Logic* (10. baskı, 1879). Kitap III, Bölüm 12.
37 R. B. Braithwaite, age.
38 R. S. Peters, *The Concept of Motivation* (Londra, 1958).

yapabildiğimiz ilk açıklamalar, amaç ve erekler yönünden, yani teleolojik yönden açıklamalar olmuş, "yorumlamayı" savunanlar "doğal toplumbilim" anlayışına karşı savlarını ileri sürürken, kendi görüşlerine gene bu noktayı dayanak yapmışlardır.

"Toplumsal-nedensel" ve "bireysel-amaçsal" biçimindeki bu iki tür açıklama tipi arasında toplumun son durumu açısından yapılan açıklamalar yer almaktadır. Fonksiyonalist teori toplumsal olguları, toplumun varlığını sürdürmedeki yerleri açısından açıklamak istemektedir. Bu gözlemin, fonksiyonalist teori biçimlerinden (*version*) biri olan Malinowski'nin teorisinin toplumsal olguyu bireysel biyolojik ve "çıkarsanmış" kültürel gereksinmelere dayandırarak açıklamayı önerdiği ileri sürülerek sınırlandırılması ve tadil edilmesi gerektiği söylenebilir. Pratikte, Malinowski tanımlama (tarif etme) ile psikolojik açıklamalar arasında bir o yana bir bu yana kararsız kalmış[39] ve savunduğu türden bir fonksiyonalist teori artık taraftar bulamaz olmuş. Toplumbilimsel bir teori olarak fonksiyonalizm, Durkheim'la ortaya çıkmış, fonksiyonalit açıklamanın klasik örneği Durkheim'ın *Dinsel Hayatın Temel Biçimleri (The Elementary Forms of the Religious Life)* eseri olmuştur. Bununla beraber, şurası belirtilmelidir ki, Durkheim birbiriyle karşılaştırılması olanaksız iki tür açıklama; nedensel ve fonksiyonel açıklama önermiş, toplumbilim için hangisinin daha uygun olduğu sorununu çözümleyememiş, bunların arasında nasıl bir bağıntı olduğunu önemsememiş, hatta öyle anlaşılıyor ki, ortada bunlara ilişkin bir sorunun varlığını bile fark edememiştir. Durkheim ilk çalışmalarından itibaren, sadece fonksiyonel açıklamanın yetersiz kalacağını; bir toplumsal olayın kendi varlığıyla doğrudan ilgili sayılamayacak bir fonksiyona sahip olabileceğini, yeterli nedenler açısından açıklamanın gerektiğini görebilmiştir. Fakat daha sonraki yazılarında, nitelikleri dışarıda bırakarak toplumsal olguları kendi fonksiyonlarıyla açıklamıştır. Radcliffe-Brown nedensel açıkla-

39 Bu açıdan Malinowski'ye yöneltilen sert bir eleştiri için bkz. Max Glucman. *An analysis of the Sociological Theories of B. Malinowski* (Rhodes-Livingstone Papars, No: 16, 1949).

mayı ve bir "toplum doğal bilimini" savunarak büyük ölçüde Durkheim'ı izlemiş, fakat gene toplumsal fonksiyon kavramını kullanarak, yanılıp teleolojik zorunlu sonuçlarını ayıklayacağını sandığı şekilde yeniden formüle etmiş; "Bir suçun cezalandırılması veya bir cenaze töreni gibi yinelenen herhangi bir faaliyetin fonksiyonu, bu faaliyetlerin bir tüm olarak toplumsal hayatta aldıkları rolün ve bu nedenle (bir toplumun) yapısal devamlılığın sürdürülmesine yaptıkları katkının bir bölümü olmaktadır,"[40] demiştir. Durkheim'dan daha açık biçimde, Radcliffe-Brown değişik türden sorunlar saptamıştır: Ona göre toplumsal hayatın sistematik bir biçimde incelenmesi üç deste sorun oluşturmaktadır: (i) İncelenenler ne tür toplumsal yapılardır? (ii) Toplumsal yapı fonksiyonunu nasıl icra etmektedir? (iii) Yeni tip toplumsal yapı nasıl oluşmaktadır? Fakat kendisi de, bütün bu sorulara bir tek kendi katı teorik sistemi içinde nasıl cevap bulunabileceği konusunda Durkheim'dan fazla bir şey söylemiş değildir.

Radcliffe-Brown'ın çalışmalarından sonra İngiliz sosyal antropolojisinde (ve bir oranda da genel olarak sosyal antropolojide) yinelenen faaliyetlerin ya da kurumların fonksiyonlarının toplumsal sistem içinde aranması âdet olmuş; biraz daha sonra aynı tür açıklama Talcott Parsons, R. K. Merton ve diğerlerinin etkileriyle toplumbilimde başat duruma gelmiştir. Oysa fonksiyonalizmin kendisinin bile bir teori olup olmadığı ilginç bir sorundur. Bir kere, her şeyden önce, bir sonul ifadenin çoğu kez açıklayıcı olmayabileceği; her zaman açıklayıcı olmasının ise olanaksızlığı ileri sürülebilir. Elimizde bir tanımlama ya da yeniden tanımlama vardır.[41] Burada hemen belirtelim ki fonksiyon kavramının temel bir kullanım alanı bulduğu biyolojik bilimlerde, fonksiyonel tanımlamadan nedensel açıklamaya doğru tutarlı bir gelişme kaydedilmiştir. İkincisi, fonksiyon kavramı toplumsal hayatla organik hayat benzerliğine dayandığı için benzetmenin, bir açıklamaya yol açmadıkça ve toplumsal olguya yeterli bir

40 "Sosyal bilimlerde fonksiyon kavramı üzerine", *Structure and Function in Primitive Society* (Londra, 1952), s. 178-87.

41 Bkz. R. S. Peters, age., s. 22.

açıklanma olanağı sağlamadıkça, fonksiyonalizme yeterince yakın olmadığı söylenebilir. Benzetme çeşitli güçlüklere yol açmaktadır: Organizmaların tersine, toplumlar yapılarını değiştirebilen birimlerdir; toplumların sağlıklı mı, hasta mı oldukları organizmalardaki gibi bakılıp teşhis edilememekte; bu nedenle de, toplumdaki "organların" "normal" mi, "patolojik" bir biçimde mi fonksiyonlarını icra ettiklerini ya da "fonksiyon" görüp görmediklerini (ki toplum hakkındaki bu gibi sözlerin hepsi de değer yargısı taşımaktadır) kesinlikle söylemek olanaksızlaşmakta; bir toplumsal faaliyetin ya da kurumun fonksiyonunu, sayısız örneğin incelenmesiyle biyolojide kesinlikle bir organın fonksiyonlarını söyler gibi söylemek güçleşmektedir (kaldı ki, organik dünyada organla fonksiyon arasında teke tek bir ilişki varken, toplumsal dünyada böyle bir ilişki görülmemektedir). Buradan şu güçlükler çıkmaktadır: (i) Toplumsal olguya ilişkin bazı fonksiyonel açıklamalar geçerli olsa bile, en önemli olgu olan yapısal değişim bu açıdan açıklanamayacağı için bu açıklamalar çok dar bir alanda kalacaktır; (ii) Değerlerimiz açısından bakmadıkça –ki bilimsellikten uzak düşmemize yol açacaktır– herhangi bir toplumsal faaliyetin toplumsal sistemin varlığını sürdürmesine ne denli katkıda bulunacağını çoğu kez kestirebilmemiz olanaksızlaşacaktır; (iii) Ayrıca toplumsal faaliyetlerden hangisinin ne gibi bir fonksiyon yüklendiğini saptamamız ise kolay olmayacaktır. Bu son noktada E. E. Gellner insan toplumlarında "fonksiyonu olmayan eklemeler" de bulunabileceğini ve genel olarak (tarihsel çalışmalar da dahil) herhangi bir toplumda herhangi bir faaliyetin gerçek fonksiyonunu ispatlamak için karşılaştırmalı araştırmalar yapmak gerektiğini ortaya koymuştur.[42]

Gerçekte, Durkheim ve Radcliffe-Brown'ın anladıkları nitelikte bir teori olarak fonksiyonalizm bugün geniş ölçüde terk edilmiş; şu ya da bu derecede fonksiyonalizm yanlısı olmaya devam edenler ise, teorinin bugün sınırlı bir teori sayılmasını kabul etmekte; fonksiyonalizmi, gitgide, toplum incelemelerin-

42 E. A. Gellner, "Time and Theory in Social Antropology", *Mind*, LXVII (266), (1958, s. 182-202).

de yararlı sayılabilecek yaklaşım ya da yöntemlerden biri olarak savunmaktadırlar. Bu görüşler, gelecek bölümde ele alınacaktır. Diğer yandan, açıklamacı (tanımlayıcı) teoriler çerçevesi içinde, fonksiyon kavramı daha kabul edilebilir biçimde matematiksel açıdan kullanılmakta; belirli toplumsal faaliyetlerin fonksiyonel yönden birbirleriyle ilişkili oldukları gösterilmek istenmektedir. Örneğin, y değişim gösterdiğinde, x de değişim göstermektedir gibi.

Son yirmi, otuz yıllık dönemde, Weber ve Durkheim'ın günlerine oranla her şeyi kapsamayı amaçlayan genel teoriler yapmaya hevesli pek kimse kalmamıştır. Talcott Parsons'ın çalışmaları bu konuda kural dışı bir örnektir. Ama onun çalışmalarında da büyük ölçüde, kavramsal yapı klasik toplumbilimcilerin görüşleri açısından kurulmaya çalışılmakta; bu amaçla kendi "toplumsal eylem" anlayışına bağlı yeni kavramlar geliştirmek istenmektedir. Parsons bugün için de kapsamlı bir tanımlayıcı (açıklayıcı) teori; toplumsal olgulara ilişkin yeni açıklamalar getirecek yeni bir toplumbilimsel ekol kurabilmiş değildir. Parsons'ın çalışmaları kadar yakın dönemin Marksist yazarlarının eserlerinde de görülen bu kavramsal ve yöntemsel yenilenme çabaları dışında son yıllarda yapılan toplumbilim çalışmalarının çok büyük kısmının betimleyici (*descriptive*), "yorumlayıcı" nitelikte olduğu ya da çok sınırlı, çok dar "harcıâlem" hipotezleri sınamakla yetinen şeyler oldukları görülmektedir. R. K. Merton'ın "orta menzilli" teoriler[43] dediği türden teorilere ilgi gösteren toplumbilimciler de az olmuştur. Merton bunları "gündelik rutin araştırmalarda bol bol rastlanan dar kapsamlı hipotezlerle toplumsal davranışın ampirik olarak sınanabilecek çok sayıda eşbiçimliliklerin çıkarsanabileceği umulan ana kavramsal şemayı oluşturacak her şeyi kapsayan spekülasyonlar arasında bağlaçlar" olarak tanımlamaktadır. Merton sınırlı konularla ilgili orta menzilli teorilere örnek olarak sınıf dinamikleri, çatışmalı grup baskıları, iktidar akışı ve kişiler arası etkileme teorilerini göstermektedir.

43 R. K. Merton, *Social Theory and social Structure* (2. baskı, 1957), Giriş.

İleriki bölümlerde bu tür teorilerden bazılarını inceleyeceğiz. Bunlar günümüzde daha da geliştirilebilecek teorilerdir. Bunlara benzer teorilerin kurulup geliştirilebileceği bazı konulardan da, şimdiye kadar söz ettiğimiz alanlara birçok örnek verilebilir: Örneğin toplumsal çatışma teorileri, grup bütünleşmesi gibi. Ayrıca sınaileşme ya da ekonomik gelişmeye ilişkin toplumbilimsel bir teori geliştirmek için çalışmalar yapıldığını gösteren bazı belirtiler olduğuna da işaret edelim.[44]

Teori konusunda ampirik bilgilerden yani doğrulamadan uzak düşmemeye çalışan teorilere yeniden ilgi duyulmaya başlanması umut vericidir. Fakat toplumbilimsel teori bugün de teori ile araştırmayı birbirinden ayrı tutan aşırı bir uzmanlaşmadan ve bilimsel teorinin nitelikleri hakkında bazı yanlış düşüncelerden zarar görmektedir. Sosyal antropoloji saha çalışmalarının kurumlaşmasından büyük yararlar sağlamış; sosyal antropologlar yaptıkları araştırmalarda kavramlarını, hipotezlerini ya da teorilerini sınamayı zorunlu sayma alışkanlığı kazanmışlardır. Diğer yandan, toplumbilimde ise kişinin teori ile araştırma arasında bir tercih yapabilmesi; teorisyenin teorik çalışmasının bir gün (ve bir başkasınca) ampirik alana aktarılabileceğini ümit ederek çalışmalarını ince ince devam ettirebilmesi gayet kolay olmaktadır. Sosyal antropolojide de toplumbilimde de, teorik bir sorunun formüle edildiği ön hazırlık aşamasını yeterince ciddiye almamanın yarattığı çok önemli bir yetersizliğin söz konusu olduğu da bir gerçektir. Günümüz toplumbilimcilerinin Marx, Durkheim ve Max Weber'den hâlâ öğrenebilecekleri birçok şey vardır. Bu üçü, her bilim gibi, topluma ilişkin bir bilimin de her şeyden önce, soracağı soruları ortaya koyarak işe başlaması gerektiğini çok iyi anlamışlardır. Özellikle, Durkheim'ın temel çalışmaları –kendi zamanındaki araştırma yöntem ve araçlarıyla ve kendi belirli teorik oryantasyonuyla sınırlı olarak bilimsel araştırma ve

---

44 Bu teoriyi Bölüm 17'de daha ayrıntılı ele alacağız. Şimdilik bkz. Bana ait bir makale olan "Recent Theories of Development", *European Journal of Sociology*, III (1962) ve bu konuda eleştirici bir saha değerlendirmesi "Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology" *Catalyst* (Buffalo, 1967).

sunumun en iyi örnekleri olmuştur. Bu eserlerin her birinde, önce teorik sorun çok açık bir biçimde ortaya konmuş; daha sonra, bu soruna ilişkin olarak mevcut açıklamalar yansıtılıp incelenmiş ve en sonra da, destekleyici delillerin yardımıyla Durkheim'ın kendi görüşleri ve çözümleri sunulmuştur. Çoğu kez Durkheim çalışmalarıyla ilgili olarak, teorik alanda vardığı sonuçlarının ve bulgularının pratikte getirdiklerine ilişkin tartışma–değerlendirme ekleri de yaparak bu eserlerini daha da tamamlanmış bir duruma getirmek istemiştir. Sonraki dönemlerin toplumbilimcilerinin çoğunda, örneğin Durkheim'ın ele aldığı konular kadar önemli konuların ele alındığı; böylesine bilimsel bir duyarlık ve sabırla çalışıldığı pek görülmemektedir.

Bu bölümün sonunda, toplumbilimde teorik sorunların ne şekilde formüle edileceğine ilişkin bazı noktalara değinmek uygun olacaktır. Bu sorunlar çeşit çeşit yerlerden çıkmaktadır. Daha önce değindiğimiz gibi, toplumbilimin kendisi bile modern kapitalist toplumu yaratan ekonomik ve siyasal devrimlerin yarattığı toplumsal ve entelektüel ilgilere karşı bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. En kapsamlı teorik sorunlar bu yeni toplumsal sistemin kökenleri ve gelişmesine; yeni toplumsal grupların (her şeyden önce yeni toplumsal sınıfların) karakterine ve geleneksel toplumsal kurumlarda ve insanın bilincinde yarattığı değişikliklere ilişkin olmuştur. Aynı şekilde, bugün de teorik sorunlar ileri sanayi toplumundaki olgulara ilişkin felsefi ya da spekülatif düşüncelerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadırlar: kitle toplumu ve yabancılaşma; kolektivist toplumların fiili tarihsel gelişmelerinin ışığı altında Batı demokrasisiyle sosyalizmin geleceği; radikal toplum hareketlerinin doğası ve bu hareketlerde rastlanan ütopyacı siyasal ideallerin önemi. Ya da, diğer yandan, aynı teorik sorunlar az gelişmiş ülkelerin gelişmelerine ya da "modernleşmelerine" ilişkin konulardan kök almaktadır.

Teorik sorunların kaynaklarından ikincisi, yeni buluşların ya da yorumların ışığında reddedilen ya da yeniden gözden geçirilen eski teorilerin getirdiği tartışmalardır. Marx'ın üretimin gelişmesine ve toplumsal sınıfların biçimlenişine ilişkin teorisi;

Durkheim'ın iş bölümü ve toplumsal dayanışma teorisi; ve Max Weber'in toplumsal hayatın bütüncül rasyonalizasyonuna yönelik kapsamlı bir hareketin öğesi olarak bürokrasi teorisi gibileri birçok teorik tartışmalara yol açmış; bunlardan da yeni teoriler oluşturulmuştur. Örneğin on dokuzuncu yüzyılın sonlarında İngiltere ve diğer sanayi ülkelerindeki yoksulluk sorununa karşı ilgi duyulması çok sayıda saha araştırması yapılmasına yol açmış; özellikle kötü sağlık koşulları ve işsizlik olmak üzere yoksulluğun nedenleri ve kapsamı üzerinde geniş bilgiler edinilmesini sağlamıştır. Aynı araştırmalar işsizliğin nedenleriyle ilgilenilmesinde temel etmenlerden biri olmuş, bu ilgilenme ise, bir süre sonra ekonomideki devresel dalgalanmalara, kapitalist ekonominin işleyişine ve toplumsal sınıflara ilişkin daha genel, daha kapsamlı teorilere dayanak olmuştur.

Bu nedenle, toplumbilimin teorik sorunlarının nasıl formüle edilmesi gerektiğini kestiremiyor oluşumuzdan çok, klasik düşünürlerin döneminden sonra toplumbilimcilerin çoğunun bu tür teorik çalışmanın önemini kavramamış olmaları dikkat çekicidir. Bu durum, yakın dönem toplumbilimcilerin çok dar kapsamlı teorik çalışmalarının ötesine geçmek istememelerine ya da toplumbilimsel araştırmalarda uygun yöntemin ne olması gerektiği konusunda kuşkudan ve kararsızlıktan kurtulamamalarına yol açmaktadır.

Bölüm 3

Toplumbilimsel Yöntemler[1]

Fransız matematikçisi Henri Poincaré, zamanında, toplumbilimden söz ederken "bol yöntemli kıt sonuçlu bilim" demiştir. Bu alabildiğine acımasız bir yargıdır. Son yüzyıl boyunca toplumbilimcilerin çalışmalarından ulaşılan sonuçlar az; bilimsel bir teoriyi oluşturacak öğelerin yerine geçebilecek yüksek düzeyde genellemeler ise çok daha az olmuştur. Ama her şeye rağmen, önceki bölümde belirtildiği gibi kavramların oluşturulması, toplumsal tiplerin sınıflandırılması ve toplumsal olgular arasında bazı ana bağıntıların ortaya konması gibi alt düzeyden bilimsel genellemelerde oldukça önemli başarılar sağlanmıştır. Günümüze dek toplumbilime yapılmış en büyük katkı, tanımlayıcı toplumbilimin (ve antropolojinin) katkıları olmuştur. Birçok toplum, kurumsal biçimler ve toplumsal gruplar, araştırılmadık örneği bırakılmaksızın noksansız bir biçimde tanımlanabilmiş; çeşitli korelasyonların ortaya konması, çeşitli sınıflandırma ve yorumlamaların yapılması için yeterli tanımlayıcı çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Poincaré'nin gözlemindeki gerçeklik payı, toplumbilimde en uygun yöntemlerin neler olabileceği konusunda birçok tartışma-

1 Bu bölümde, araştırma teknikleri değil, bilimsel yöntem anlamındaki ya da toplumbilimin mantığı anlamındaki yöntemlere ilişkin sorunlar üzerinde durulacaktır. Araştırma teknikleri için bu eserlere bakılabilir: C. A. Moser, *Survey Methods in Social Investigation* (Londra, 1958); L. Festinger ve D. Katz (eds.), *Research Methods in the Behavioral Sciences* (New York, 1953); H. H. Hyman, vd., *Interviewing in Social Research* (Chicago, 1954), Johan Galtung, *The Theory and Methods of Social Research* (Londra, 1967). Galtung'un kitabı, araştırma yöntemleri ile teori kurma işlemleri arasında ilişkiler oluşturmayı amaçlaması bakımından özellikle ilginçtir.

nın yapılması ve her toplumbilim teoricisinin (metafizikçilerde olduğu gibi) konuya yeni bir yaklaşım getirmek istemesinden ibarettir.

Bu bölümde söze, toplumbilimi bir doğal bilim dalı sayanlarla, toplumbilimin doğal bilimlerden apayrı, belki tarihe ya da felsefeye benzeyen bir bilim dalı sayanlar arasındaki görüş ayrılıklarından başlamak doğru olacaktır. "Doğa" ve "toplum" arasında, farklı araştırma yöntemleri kullanılmasını gerektiren temel nitelikte ne farklılıklar vardır? Bu farklılıklar ilk kez Dilthey[2] tarafından ifade olunmuş ve başta Windelband ve Rickert[3] olmak üzere, Alman tarihçileri ve filozoflarınca çeşitli tartışmalarda ele alınmışlardır. Doğal dünya ile toplumsal ya da kültürel dünya arasında iki önemli farklılık vardır. Birincisi, doğal dünyanın sadece dışarıdan gözlemlenebilmesi ve açıklanabilmesi; buna karşılık, insan faaliyetlerinden oluşan toplumsal dünyanın içinde gözlemlenebilmesi, anlaşılabilmesi; bizim de bir parçası olduğumuz bu dünyayı sadece usumuzla kavrayabilmemiz; bizim usumuza benzer ussal verilerle değerlendirilebilmesidir. İkincisi, doğal dünyada meydana gelen olgular arasındaki ilişkilerin mekanik nitelikte nedensellik ilişkileri olmasına karşılık, toplumsal dünyadaki olgular arasındaki ilişkilerin değerlere dayanan ve amaçsal nitelikte ilişkiler olmasıdır. Dilthey'e göre, bundan, "beşeri araştırmaların" nedensel bağıntılar ya da evrensel yasalar oluşturmayı değil, kişilik ve kültür tipolojileri geliştirmeyi; farklı farklı tarihsel durumlarda insanların amaçlarını ve hareketlerindeki itkileri anlamak için bunlardan yararlanmayı amaçlaması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Dilthey'in bu görüşü, F. A. Hayek'in "bilimciliğe"[4] karşı açtığı aşırı eleştirilerinde yeniden işlenmiştir. Evans-Pritchard ve Carr-Saunders gibi, önceki sayfalarda kendilerinden alıntılar yaptığımız kimselerde de açıkça

2 W. Dilthey, age., Dilthey'in görüşleri için İngilizce kaynak: H. A. Hodges'in daha önce zikredilen eseri.

3 Bu tartışmaların bazı yanları şu eserde ele alınmıştır: R. G. Collingwood, *The Idea of History* (Oxford, 1946), s. 165-82.

4 F. A. Hayek, "Scientism and the Study of Society", *The Counter-Revolution of Science.*

buna benzer görüşler bulunmaktadır. Dilthey'in görüşleri; nedensel açıklama, amaçlar açısından açıklama, sonul-anlatım gibi daha önce gördüğümüz konular için geçerlidir ve sosyal antropolojideki "fonksiyonel açıklamaların" çoğu Dilthey'in yöntem anlayışına uyar görünmektedir. Örneğin Malinowski kurumların fonksiyonlarının, bilinçli amaçlarla modifiye edilmiş biyolojik gereksinmelerle ilintili olduğunu savunmuştur. Daha sonraki fonksiyonalistler, toplumbilimsel açıklama düzeyinde kalmakla beraber, psikolojiye ya da biyolojiye yönelmeksizin, toplumsal kurumları, inceledikleri toplumlarda yaşayan bireylerin değerleri ve amaçları açısından açıklamaya yönelmişlerdir.

On dokuzuncu yüzyılın son yarısında başlayan ve Max Weber'in[5] yöntembilime ilişkin yazılarında açıkça görülen pozitivistlerle anti-pozitivistler arasındaki methodenstreit (metot tartışmaları), değişik biçimlerde, son yıllarda tekrar ve çok güçlü bir şekilde ortaya çıkmış bulunmaktadır. İngiltere'de bazı yazarlar toplumbilimlerin yöntemleriyle doğal bilimlerin yöntemleri arasında yeniden kesin bir ayrım yapma yoluna girmişlerdir. P. Winch, *Bir Sosyal Bilim Düşüncesi (The Idea of a Social Science* – gözden geçirilmiş baskısı, 1963) adlı eserinde, konuşulan dilin bir yaşam tarzını ifade ettiğini, yaşam tarzları ve biçimleriyle ilgilenen toplumbilimin yönteminin de bu nedenle linguistik felsefeninkiyle aynı ya da benzer bir yöntem olması gerektiğini savunan Wittgenstein'ın felsefesinden ve bu anlayışından yola çıkmaktadır. Daha az sınırlı bir başka felsefi toplumbilim anlayışı ise, *Açıklama ve İnsan Eylemi [Explanation and Human Action*, Oxford, 1966] adlı eserinde, inandırıcı bir anlatımla, insan eylemine ilişkin bilimlerin "moral bilim" sayılması gerektiğini ileri süren A. R. Louch tarafından savunulmaktadır. Bu düşünüre göre, toplumbilimlerde ölçümleme ve deneyden çok, kavrayışına, düşünmeye ve belirli bir içerik içinde eylemin ayrıntılı incelenmesine dayanak gerekmektedir.

5 Max Weber, *The Methodology of the Social Sciences* (Glencoe, 1949). Bu ciltte Weber'in yöntembilimle ilgili yazılarının sadece bir bölümü vardır. Tümü şu eserdedir: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (Tübingen, 1922).

Anti-positivist görüşün en iyi örneğini Vico üzerine yazdığı bir makalesiyle Isaiah Berlin vermiştir: "Vico... daha önce yeterince fark edilmeyen, sonraları Alman tarihçilerinin ihtiraslı ve her şeye yukardan bakan nitelikte bir ürünü olan Verstehen denen bir bilgi türünü –keskin içe bakış, sezgisel sempati– tarihselci *Einfühlung*, vb. diye adlandırılan bilgi türünü ortaya çıkarmıştır... Bu bilgi türü bir faaliyetle yer alanların salt seyirci olanlara karşı, sadece kendilerinin sahip olabileceklerini savunacakları türden bir bilgi; seyirciye karşılık aktörlerin sahip olabilecekleri, dıştan elde edilemeyip içerden elde edilebilecek; "içsel" durumumla ya da sempatik içe bakışımla, yüksek derecede tasarımlayıcı bir güçle varılabilecek; tasarımlamaya ya da topluma ilişkin bir teşhise yönelik; doğru ya da yanlış, yetenekli ya da yeteneksiz, başarılı ya da başarısız diye değil de, gerçek ya da hayali, gerçekçi ya da karşıtı, uyanık ya da budala, canlı ya da ölgün diye tanımlanabilecek bir eleştiriciliğin, bilimadamlığının ya da tarihçiliğin ulaşabileceği bir bilgidir."[6]

Fransa ve Almanya'da bu yöntembilimsel tartışmaların yeniden ortaya çıkması, büyük ölçüde, Marksist düşünce içeriği içinde olmuştur. Jean-Paul Sartre *Critique de la raison dialectique*'de dialektik yöntemin değerini saptamak için Marksizm ve varoluşçuluğu incelerken, bu yöntemin –pozitivizme karşı çıkmaktadır– bireysel eylemin toplumsal gruplarla, grup eylemlerinin tüm toplumla ilişkisi açısından yapılan yorumlamasından oluştuğunu; yöntemin bizzat kendisinin tarihsel bütünlüğün (*totality*) bir kısmı olduğunu söylemiştir.[7] Almanya'da ise bu tartışmalar, öncelikle, Frankfurt ekolünden Marksist düşünürler çevresinde olmuş; Theodor Adorno'nun başlattığı tartışmalar Jürgen Habermas tarafından sürdürülmüştür.[8] Almanya'daki tartışmalar,

---

6 Isaiah Berlin, "A Note on Vico's Concept of Knowledge", *New York Review of Books*, XII (8), Nisan 24, 1969.

7 Sartre'ın kitabının bir kısmı için İngilizcede *Search for a Method* başlığı ile çıkan kitaptan yararlanılabilir. Faydalı bir başka yorum için de bkz. Wilfrid Desan, *The Marxism of Jean-Paul Sartre* (New York, 1965).

8 Özellikle bkz. Theodor Adorno, vd. Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie (Neuwied, 1969); Albrecht Wellmer, *Kritische Gesellschaftstheorie*

daha önceleri Dilthey, Rickert ve Max Weber'in çalışmaları etrafındaki tartışmaların yarattığı sorunlarla ilgili olarak başlamış, fakat toplumbilimlerde değerlerin yeri sorununa ve (Hegel'den ve Marx'dan gelme) "eleştirisel teori" ile "değerler-dışı", pozitivist toplumbilim arasındaki karşıtlık sorununa önem verilmiştir.

"Bilimsel yöntemin birliği" görüşünü savunanlar, Dilthey ve daha sonraki yazarların savundukları eleştiriciliğe yeterince cevap vermiş sayılamazlar, "Doğal toplumbilim" anlayışının en ısrarlı savunucularından Radcliffe-Brown, mantıksal karakterleri üzerinde bile durmadan, çekinmeksizin toplumbilimsel "yasalardan" ve "açıklamalardan" söz edebilmiştir. K. R. Popper ise *Tarihçiliğin Yoksulluğu*'nun birinci bölümünde ("Doğalcı Olmayan tarihçilik doktrini") fizik bilimlerdeki yöntemlerin toplum bilimlere uygulanmasına karşı çıktığı noktalardan bazılarını ifade etmekte; fizik bilimlerindeki nedensel açıklamayla toplumbilimdeki amaç ve anlamın kavranması arasındaki farklılığı da burada belirtmekte, fakat daha sonra doğalcı olmayan doktrinleri eleştirirken sadece bazı yanlarını ("din kitaplarındaki hikâyecilik geleneği" ile "tarihçilik") eleştirmekte, Dilthey'in temel görüşlerine hiç değinmemektedir.

Burada eklenmesi gereken bir nokta da Dilthey'in doğal bilimlerle toplumbilimleri arasında bir "uçurum" koymayı düşünmemiş olmasıdır. Bunlar birbiriyle ilişkili bilimlerdir ve bir noktaya kadar ayrı araştırma yöntemlerini kullanmaktadırlar. Fakat toplumbilimler başka yöntemler de kullanmakta ve değişik sonuçlara varabilmektedir. Bu fikirler, sonraları Max Weber tarafından ele alınmış, fakat Weber nedensel açıklamaya daha büyük bir yer vermiştir. Weber'ci görüş, toplumbilimsel açıklamanın gerek nedensel gerekse anlamsal yönden yeterli olması gerektiği biçiminde özetlenebilir. Bu anlayışı, Protestanlık ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında görülmektedir. Eserde, Batı kapitalizminin gelişmesinin (daha sonra inceleyecek olduğu evrensel yasalar açısından) tarihsel nedensel açıklamasını

und Positivismus (Franfurt, 1969); Jürgen Habermas, *Erkenntnis und Interesse* (Frankfurt, 1968).

yapmakta, aynı zamanda da bu açıklamasını Protestan ahlakı ile kapitalist girişimcinin iş ahlakı arasındaki yakınlığı "anlamamızı" sağlayacak biçimde yapmaktadır.

Dilthey ve Weber tarihte ya da toplumbilim alanında "toplumsal sorunlar" üzerine yaptıkları araştırmaları, kendi yöntembilimsel anlayışlarına temel almışlardır. Yöntembilim üzerine son tartışmalar, ne yazık ki, yapılmış araştırmalara dayanmamaktadır.[9] Fakat her şeye rağmen, diyelim ki, son yirmi ya da otuz yıldır yapılan ciltler dolusu toplumbilimsel araştırmalardan ne gibi yöntembilimsel sonuçlar çıkarılabileceğini cevaplamak istiyoruz. Bence, açık bir cevap verebilmek kolay değil bu soruya. Şimdiye dek kısaca özetlemeye çalıştığımız bu tartışmalar bugün de bir çözüme varmamıştır. Toplumbilimciler birçok ampirik genellemelere varabilmişler, fakat önemli hiçbir toplumbilimsel yasa oluşturamamışlardır. Sosyal antropolojide Dilthey'in değerler ve amaçların yorumlanmasına ilişkin görüşlerini doğrulayıcı nitelikte bazı aydınlatıcı çalışmalar yapılmış; antropologlar, toplumbilimcilere oranla, genel yasalara varma sorunuyla pek ilgilenmemişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki, toplumbilimde yöntem alanında sağlanan gelişmeler, olağan bilim yöntemlerinin kullanımının gitgide yaygınlaşması sonucunda sağlanmıştır. Son dönemin önemli çalışmalarının çoğu, bir hipotez formüle etmeye (ki bir nedensel bağ ya da korelasyon ifade etmeye yaramaktadırlar) ve geçerli verinin toplanması ve analiziyle bir hipotezin test edilmesiyle teorik sorunların incelenmesi sürecini izleyerek yapılmış çalışmalardır. Veri toplama ve analiz teknikleri ise gittikçe daha bir arınmış, daha kusursuz duruma getirilmişlerdir. Toplumbilim, çoğu kez, zor olgularla ilgilenen bir bilim olduğu için, doğal bilimlerin birçoğundan farklı durumdadır. Bu olgular

---

9 Bu durum, K. R. Popper'in toplumbilimlerin mantığı üzerine yazılarında görülen "yöntembilimsel bireycilik" için söz konusudur. Bu yaklaşım tarafından ortaya konulan sorunlarla ilgili yararlı bir kaynak olarak bkz. Joseph Agassi, "Methodological Individualism", "*British Journal of Sociology*, XI (3), Eylül 1966. Gerçek toplumsal araştırmaya dayanmamanın yarattığı durum açısından, Sartre'ın *Critique de la raison dialectique*'inin eleştirilmesi gibi Marksist eleştiriler de eleştirilebilir.

bazen hesaplanması, ölçülmesi, nedensellik ilişkileri açısından ortaya konulmaları olanaksız olgulardır. Ama bunun böyle olması, araştırma yöntemleri bakımından temel nitelikte bir farklılık, benzeşmezlik bulunmasını gerektirmekte; toplumbilimsel araştırmaların sınırlı olduklarını, yapabileceklerinin daha gerçekçi olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu soruna değinmeden önce, toplumbilimsel çalışmalara ışık tutan bazı temel yöntemler ya da yaklaşımlar tarihsel, karşılaştırmacı, fonksiyonalist, formel ya da sistematik ve en son yapısalcı olmak üzere beşe ayrılmaktadır.

Tarihsel Toplumbilim

Tarihsel yaklaşım başlıca iki biçimde olmuştur. Birincisi, tarih felsefesinde ve daha sonra da biyolojideki evrim teorisinden etkilenen ilk dönem toplumbilimcilerinin tarihsel toplumbilimi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım araştırma ve teori sorunlarında önceliklerin sıralandırılmasına dayanmakta; toplumsal kurumların, toplumların ve uygarlıkların oluşumları, gelişmeleri ve biçim değiştirmeleri sorunlarına önem vermektedir. Tarihsel toplumbilim insanlık tarihinin her yanıyla; Comte, Spencer ve Hobhouse'un çalışmalarında olduğu gibi bütün temel toplumsal kurumlarla ya da E. Westermarck'ın *Evlilik Kurumunun Tarihi [History of Human Marriage]* ya da F. Oppenheimer'ın *Devlet [The State]* adlı eserlerinde görüldüğü gibi farklı bir kurumun tarihi ile ilgili çalışmalarda kullanılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi, "evrim yasası" diye bir yasanın gerçekte bulunmadığını, evrimci yaklaşımla yapılan çalışmaların gerçekte tarihsel tanımlamalar ve yorumlamalar sayılması gerektiğini söyleyenler vardır. Sert sayılabilecek bir eleştiride ise, "Evrimci karşılaştırmalı yöntem Frazer ve Westermarck'ın okkalık çalışmalarıyla tomarlar dolusu nafileliğe kavuşmuştur..."[10] denmiştir. Bundan sonra, öyle anlaşılı-

10 E. R. Leach, "The epistemological background of Malinowski's empiricism", bkz. R. Firth (ed.), *Man and Culture: An Evaluation of the Work of Malinowski*

yor ki, toplumbilimciler bu tür evrimci şemalara karşı fazla ilgi göstermeyeceklerdir. Evrimcilerin çalışmaları on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıldaki toplumsal gelişme konusuyla ilgili tartışmaların etkisi altında kalmış; Bury'nin dediği gibi bu "can verici ve denetleyici düşüncenin" ışığı altında yapılmıştır. Daha önceki bir makalesinde[11] ise Ginsberg evrimci yaklaşıma yönelmiş, eleştirileri ayrıntılı biçimde cevaplandırmış, fakat toplumbilimdeki evrim kavramının, insanlığın gelişme doğrultusuna bakıldığında, haklı görülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu tür, eski alışkanlıklarla yapılacak değerlendirmelere bugün fazla bir şans kalmadığını sanıyorum. Günümüzde toplumsal gelişme sorunlarına karşı duyulan ilgi, hemen tümüyle, sınaileşme ve ekonomik gelişme konularına odaklanmış bulunmakta; bu nedenle de, belirli bir tarihsel olguyla ilgilenmekte, fakat bu konuda farklı çıkış noktaları olabileceğine, farklı gelişme çizgileri izlenebileceğine, farklı sonuçlara ulaşılabileceğine dikkat edilmektedir. Diğer bir deyişle, modern dünyanın yaşadığı toplumsal değişimleri anlayıp kavramamızda, bunları tüm insanlığı kapsayacak kadar genel ve tek bir toplumsal gelişme şeması içinde toplamanın pek bir yarar getireceğini beklemek doğru görünmemektedir. İçtenlikle kabulü gereken bir nokta da, evrimin tek bir şemayla açıklanamayacak kadar çeşitliliğe sahip bir olgu oluşu; tekçi şemaların bazı durumlarda düşünce ve araştırma alanında verimsizliğe yol açacak kadar dogmatik bir karakter kazanabildiğidir. Bunun açık bir örneği, Marksizmin Ortodoks yorumlanışıyla Marx'ın modern kapitalizmin oluşum döneminde izlediği "değerlendirmelerin" bugün de bir toplumsal evrim doktrini olarak uygulanmak istenmesi; böylece, Spencer'ın tahmin ettiği gibi, "olgulara ilişkin tek bir yeni gerçek karşısında bile dayanılamayacak" bir duruma düşülmesidir.

Bütün bunlar, gene de, ilk dönem evrimcilerinin gerçekten önemli buluşları olmadığı anlamına gelmemektedir. İlk dönem

(Londra, 1957), s. 121.

11 M. Ginsberg, "On the concept of evolution in sociology" (1932), yeniden yayımlandığı yer için bkz. *Essays in Sociology and Social Philosophy*, V. I (Londra, 1957).

evrimcileri etnografik ve tarihsel yığınlarca materyali aydınlatıcı biçimde sınıflandırmışlar; insan toplumlarının olası bütün tipolojisini saptamaya çalışmışlardır. İlk dönem evrimcileri, toplumsal değişim konusundaki bilgilerimize de çok büyük katkıda bulunmuşlardır. Toplumsal yapıda değişim yaratan etmenlerin bazılarını bu evrimcilerin çalışmalarından elde edilen bilgiler sayesinde saptayabilmekte; belirli bir toplumsal değişim türündeki nedensel etmenleri, evrime ilişkin yığınlarca etmenle uğraşmak zorunda kalmadan, belirli yasalara ve koşullara bağlayabilmekteyiz.

Tarihsel yaklaşımın bir başka biçimi Max Weber'in ve etkilediği daha sonraki toplumbilimcilerin çalışmalarında görülmektedir. Çağdaşı Marksistleri eleştirirken Weber "tarihsel maddeciliğin; yani tarihsel gerçekliğin nedensel açıklaması olarak bir formül ya da *Weltanschauung* sayılan bu anlayışın reddedilmesi gerekir. Fakat tarihin ekonomik yorumu alanındaki ilerleme dergimizin de başta gelen amaçlarındandır."[12] Weber burada yeterli bir yöntem saymadığı ekonomik nedensel açıklamacılığa karşılık ekonomik "yorumculuğu" savunmuş; Marksistlerin toplumsal evrimin tümünü açıklayabildikleri görüşüne karşı çıkmıştır. Weber'in tarihsel yaklaşımı özellikle kapitalizmin doğuşu, modern bürokrasinin gelişmesi ve dünya dinlerinin ekonomik alandaki etkilerine ilişkin çalışmalarında ortaya konmuştur. Bu çalışmaların yöntembilimsel ana özelliği, bu eserlerde toplumsal yapılarda ve toplum tiplerinde belirli tarihsel değişimlerin ele alınması (bunların bazı bakımlardan başka değişim ve toplum tipleriyle karşılaştırılması) ve gerek nedensel açıklamacılığa, gerekse tarihsel yorumlamaya birlikte yer verilmiş olmasıdır. Weber'in eserlerinde açıkça belirtilen bir nokta da, genel toplumbilimsel önermelerin sadece eğilimleri saptayabileceği; bunların belirli toplumlara ve durumlara uygulanabilmesi için ayrıntılı tarihsel çalışmalar yapılması gerektiği; bu durumda bile, ne tarihçilerin ne de toplumbilimcilerin önceden kestiremeyecekleri sonuçlarla karşılaşabilmelerine yol açan bir yetersizlik, insanın kavrama yetersizliği sorununun ortaya çıkabilmesidir.

12 *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitic* (1904)'de yazı kurulunun görüşünü yansıtan makale.

Son toplumbilim çalışmalarında, aynı tarihsel yaklaşım, her ikisi de Weber'in yöntembilim anlayışı[13] hakkında yazılar yazan C. Wright Mills[14] ve Raymond Aron'un[15] eserlerine temel olmuştur. Sanayi toplumundaki toplumsal değişim ve az gelişmiş ülkelerin sınaileşmesi sorunlarına karşı ilginin artışı günümüzde Weber'in yöntemine daha geniş bir benimsenme olanağı vermiş; sorunların formüle edilmesinde, kavramların ideal-tip tanımlamalarında ve nedensel açıklamalarla tarihsel yorumlamalarda Weberci anlayış daha çok kullanılmaya başlamıştır.

Karşılaştırmalı Yöntem

Karşılaştırmalı yöntem uzun bir süre, toplumbilim denince akla gelen tek yöntem olmuştur. Yöntem, önce evrimci toplumbilimciler tarafından kullanılmışsa da, bu durum, yöntemin sadece evrimci yaklaşıma ait olduğu anlamına gelmez.[16] *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları* adlı eserinde Durkheim önce bu yöntemin önemini belirtmiştir. Toplumbilimsel açıklamanın "nedensel açıklamanın yapılabilmesine bağlı olduğunu" ifade ettikten sonra, bir olgunun bir diğerinin nedeni olduğunu gösterebilmek için olguların ikisinin de aynı anda oluşup oluşmadıklarına, yani bu olguların birinin ötekine bağlı olup olmadığına bakmak gerektiğini söylemiştir. Doğal bilimlerin çoğunda nedensel ilişkinin ortaya konmasında deneyim yöntemi de yardımcı olmaktadır. Toplumbilimde deney yapma olanağı bulunmadığı için, Durkheim'ın dediği gibi, dolaylı deney yolundan yararlanmak gerekmektedir. Bu ise, karşılaştırmalı yöntemdir.

---

13 Gert ve Mills, *From Max Weber*, Introduction: Aron, *German Sociology*, Bölüm 3 ve *Main Currents in Sociological Thought*, V. II.

14 Bkz. özellikle, *White Collar* (1951)

15 Bkz. *The Nature of Conflict* (UNESCO, 1957)'de "Conflict and War from the viewpoint of historical sociology", *War and Industrial Society* (Oxford, 1958), ve 18 Lectures and Industrial Society.

16 M. Ginsberg'in karşılaştırmalı yöntemle ilgili tartışması için bkz. "The problems and methods of sociology", *Reason and Unreason in Society* (age.)

Toplumsal olgular arasında nedensel ilişkinin kesinliği hakkında kuşku duyulsa bile, en azından şurası bir gerçektir ki, bazı belirli toplumsal olguların sık sık birlikte ya da belirli bir öngelme sırası içinde oluştuklarını ortaya koyabildikleri ölçüde sistematik karşılaştırmalar aydınlatıcı olmaktadır.

Fakat Radcliffe-Brown'ın fark ettiği gibi "karşılaştırmalı yöntem tek başına hiçbir işe yaramamaktadır. Tohumu toprağa ekmedikçe topraktan bir şey alamazsınız. Karşılaştırmalı yöntem hipotezleri sınamanın bir yoludur."[17] Karşılaştırmalı yöntemi kullanırken karşılaşılan güçlükler kısmen, ortada hipotezlerin ya da yeterince açık formüle edilmiş hipotezlerin bulunmayışından; kısmen de karşılaştırma birimlerinin tanımlanması sorunundan meydana gelmektedir. Örneğin Comte'un "üç aşama yasasını" kurmak için karşılaştırmalı yöntemi kullanması, bilimsel bir hipoteze değil, fakat bir tüm olarak insanlığın gelişmesine ilişkin kendi felsefi görüşüne dayanmaktadır. Hobhouse'un eserlerinden birçoğu da benzer biçimde eleştirilebilir. Örneğin, *Ahlakın Evrimi*[18] adlı eserinde Hobhouse, gelişmeye ilişkin felsefi bir anlayış açısından farklı toplumsal kurumların genel gelişme çizgilerini ortaya koyarken, sınırlı hipotezleri sınamak için farklı toplum tiplerindeki toplumsal kurumlar üzerinde karşılaştırmalı çalışmalarla pek ilgilenmemiştir.

Karşılaştırma birimlerini seçmek ve tanımlamakta başka güçlükler de ortaya çıkmaktadır. Bütün toplumları birbirleriyle karşılaştırmak ya da belirli bir kurumun değişik toplumlardaki benzerlerini yahut da iki kurum arasındaki ilişkinin değişik toplumlardaki görünümlerini karşılaştırmakta herkes için geçerli sayılabilecek bir usulün bulunması güçlükler yaratmaktadır. Karşılaştırmalı yöntemi eleştirenler, incelenen toplumlarda birbirleriyle benzerlik gösteren kurumların, gerçekte, birbirlerinden çok farklı olabileceklerini; ayrıca herhangi bir kurumun, içinde fonksiyonunu yerine getirdiği toplumun tüm içeriğinden ayrılarak incelen-

17 *A Natural Science of Socety* (age.)
18 *Morals in Evolution* (y.n.)

mesinin yanıltıcı olacağını ileri sürmektedirler.[19] Bu eleştiriler gerçek güçlükleri işaret etmektedir. Bunlar belki de bir ölçüye kadar, birbirlerine çok benzeyen toplumlar üzerinde yapılacak karşılaştırmalardaki gibi, karşılaştırma alanını sınırlamakla giderilebilir. Bu amaçla, önceden belirlenmiş bir sınıflandırmaya göre, hangi toplumların aynı tipten toplum sayılabileceklerini saptama yoluna gidilebilir. Doğaldır ki, sınıflandırmanın kendisi de bir karşılaştırmayı gerektirmekte; ama bu çok genel ve çok kapsamlı bir karşılaştırma olmaktadır. Hipotezleri sınamak için gerekli ayrıntılı karşılaştırmaların belli bir derecede güvenceye kavuşturulması için daha önceden, karşılaştırma birimlerinin bütün bütüne benzeşme olmadıklarını ya da bütün bütüne yanlış yorumlanmadıklarını göstermek gerekmektedir. Gerçekten de, öyle anlaşılıyor ki, karşılaştırmalı yöntem bu şekilde kullanıldığında çok verimli olmuştur. Bazısı eski, bazısı yeni birçok araştırma bunu göstermektedir. Hobhouse, Wheeler ve Ginsberg ilkel toplumlardaki temel kurumlar üzerinde sistematik karşılaştırmalı araştırmalar yapmışlardır.[20] Yöntemleri, ilkel toplumları kapsayan geniş kategoriler içinde değişik ekonomik sistem tiplerini ortaya çıkarmak, daha sonra da yönetim ve toplumsal tabakalanma farklılıkları ile ekonomik farklılıklar arasında ne derecede bir ilişki olduğunu saptamak şeklinde özetlenebilir. Son yıllarda ise, sanayi toplumlarında toplumsal tabakalanma ve toplumsal hareketlilik konularında yapılan birçok araştırma Uluslararası Toplumbilim Birliği'nce desteklenmiş bulunmaktadır.[21] Birbirlerinden ayrı ayrı yapılan bu araştırmalar, karşılaştırmaları kolaylaştırmak için kabaca ortak nitelikleri olacak şekilde planlanmışlar, benzer yöntemler ve analiz kategorilerinden yararlanarak gerçekleştirilmişlerdir.

19 Bu yönde en önemli eleştiri Malinowski tarafından yapılmıştır. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*'ndeki "Kültür" başlıklı makalesinde uç bir tutum takınan Malinowski en iyi incelemenin, bütünlüğü içinde tüm bir toplum üzerinde yapılan inceleme olduğunu ileri sürmüştür.

20 L. T. Hobhouse, G. C. Wheeler ve M. Ginsberg, *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples* (Londra, 1915).

21 İlk sonuçlar şu kaynaklarda açıklanmıştır: *Transactions of the Second World Congress of Sociology* (Londra, 1954), C I ve *Transactions of the Third World Cogress of Sociology* (Londra, 1956), C III.

Bu örneklerin ne birinde ne de ötekinde açık açık formüle edilmiş hipotezleri sınamaya girişilmiştir. Ama fiilen örtülü bir biçimde dayanak alınan hipotezler, hatta birinde toplumsal değişim diğerinde ise toplumsal sınıflarla ilgili daha geniş nitelikte teoriler bulunmaktadır. Daha yakınlarda sanayi toplumlarının özellikleri konusunda yapılan bazı çalışmalar ise daha açık bir tutumla hipotezlerini karşılaştırmalı araştırmalarla sınamaya yönelmişlerdir. Bunlara S. M. Lipset ve R. Bendix'in *Sanayi Toplumunda Toplumsal Hareketlilik [Social Mobility in Industrial* Society, 1959]; S. M. Lipset'in oy verme davranışı ve demokratik yönetimin ön-gerekliliklerine ilişkin *Siyasal İnsan [Political Man*, 1960] adlı eserleri örnek gösterilebilir. Ayrıca, Barrington Moore'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri [Social Origins of Dictatorship and Democracy*, age.] ve Irving L. Horowitz'in *Gelişmenin Üç Dünyası [Three Worlds of Development*, New York, 1966] adlı eserleri gibi modern toplumlarda sınaileşme süreçlerini karşılaştırmalı bir biçimde inceleyen çalışmalar da yapılmış bulunmaktadır.

Karşılaştırmalı yöntemin daha belirli bir biçimde uygulandığı araştırmalar için, belirli toplumlar içindeki varyasyonlar üzerinde duran daha dar çerçeveli çalışmalara bakmamız gerekmektedir. Bunun en iyi örneği Durkheim'ın intiharların toplumsal nedenlerini çeşitli toplumsal gruplar içindeki intiharların artış oranları ile bu ilgili grupların özellikleri arasında bağıntılar kurarak ortaya çıkarmaya çalıştığı, intiharlar üzerindeki araştırmasıdır.[22] Yakın dönemde yapılan toplumbilimsel araştırmalarda sınırlı hipotezlerin, kentsel yaşam ve çocuk suçları oranı; aile büyüklüğü ve toplumsal hareketlilik, toplumsal sınıf ve eğitim kurumlarından yararlanma vb. dar çerçeveli karşılaştırmalar yoluyla sınanması üzerinde durulmaktadır. Bu tür çalışmalar, daha önceki bölümde tartıştığımız nitelikteki ampirik korelasyon ve genellemelere varmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın karşılaştırmalı yöntem savunucuları

22 E. Durkheim, *Suicide* (İngilizce çevirisi, Londra, 1952).

bu yöntemi genel bir uygulama yöntemi olarak görmüşlerdir. E. A. Freeman, "İnceleme ve çalışmalarımızda karşılaştırmalı yöntemin bulunup geliştirilmesi zamanımızın en büyük düşünsel başarısı olmuştur," demiştir.[23] Freeman, özellikle dil çalışmalarındaki sonuçlar üzerinde durmuş ve devamla, toplumsal kurumlar üzerindeki çalışmalarda da bunun ne şekilde uygulanabileceğini göstermiştir. Karşılaştırmalı yöntemin belirli toplumlarda ve dar çerçeveli konular üzerinde yapılan çok sayıda araştırmada ve büyük gelişmeler sağlanan soruşturma ve inceleme teknikleriyle uygulanıp kullanıldığı bir dönemden sonra bugün, belirttiğimiz gibi, toplumlar arasında yapılan karşılaştırmalar üzerinde yeniden durulmaya başlanmıştır. Bu gibi toplumlararası karşılaştırmalar birçok durumda, küçük çaplı çalışmaların sonuçlarını sınamak için de gerekli olmaktadır.

Fonksiyonalizm

Toplumbilim ve sosyal antropolojide fonksiyonalist yaklaşım, başlangıçta evrimcilerin yöntemlerine ve savlarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Karşılaştırmalı yöntemin zorlama ve acemice uygulanmasına karşı bir eleştiri olan fonksiyonalizm, insanın geçmiş dönemlerdeki toplumsal hayatındaki bilinmezlikleri ortaya çıkaracağız diye bugünün ilkel toplumları hakkında sistemleştirilmemiş ve ispatlanmamış bilgilere dayanan "konjektürel tarih" yöntemlerine de karşıydı. Diğer yandan, insanlığın tüm toplumsal tarihini bilimsel biçimde açıklayacaklarını ileri süren evrimcilerin bu görüşleri de fonksiyonalizmin eleştirilerinden kurtulamamıştır.

"Toplumsal işlev" kavramı bilindiği gibi, en açık biçimde Herbert Spencer tarafından olmak üzere on dokuzuncu yüzyılda formüle edilmiştir. Kavram, yüzyıl öncesine dek uzanan toplum ve organizmanın benzerliği düşüncesini dayanak almış, fakat

23 *Comparative Politics* (1873).

etkin bir biçimde ifade edilmesi için modern biyolojinin ortaya çıkması gerekmiştir. Spencer ise, biyolojik kavramlardan etkilenenlerin çoğu gibi, her şeyden çok bir toplumsal evrim teorisi kurmak istemiştir, fakat *Toplumbiliminin İlkeleri (The Principles of Sociology)* adlı eserinde toplumsal yapı ve toplumsal işlev analizleri, bazı yönlerden ilginçse de, kısadır ve inandırıcı olmaktan uzaktır.[24] Radcliffe-Brown'ın ısrarla belirttiği gibi,[25] *Toplumda İşin Bölüşümü* ve *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*'yla toplumsal işlev kavramını ilk formüle eden Durkheim olmuştur. Durkheim bir toplumsal kurumun işlevini, bu kurumla toplumsal organizmanın gereksinmeleri arasındaki bağlılık olarak tanımlamaktadır. Daha önce, fonksiyonalizm bir teori olarak ele alındığı sırada, toplumla organizma arasında kurulan bu tür bir benzetmeden ya da kurumların "normal" işleyişleri ile "patolojik" işleyişlerini birbirinden ayırma konusunda gösterilen Durkheim'ınki gibi girişimlerden ne gibi güçlükler çıkarabileceğinden söz etmiştik. Bir yöntem olarak fonksiyonalizmin teorik tamamlanmamışlığından bütün bütüne kurtarılması olanaksızdır; fakat gene de ayrı birer sorun olarak ele alınmaya değer özellikleri bulunmaktadır. Malinowski'nin savunduğu türden aşırı fonksiyonalist görüşler birçok antropoloğun belirli toplumlarda fiili sosyal davranışın* açıklanmasına yönelmesine yol açmış; bu konuda inanılmaz derecede ayrıntılı çalışmalar yapan bu sosyal antropologlar gerek tarihsel yaklaşımı, gerekse karşılaştırmalı yöntemi bir kenara itmişlerdir. Fonksiyonalist yaklaşımı daha sonra toplumbilimciler arasında benimseyenler ise, inceledikleri toplumların büyüklüklerinin farklılığı nedeniyle olsa gerek, benzer bir yol izleyerek, çalışmalarında köy ve küçük topluluklar

24 Spencer'ın düşüncelerinden "etkilenen ve toplum ile organizma arasında benzerlikler olduğunu söyleyen en gelişkin ve en fantastik eser şudur: A. Schaffle, *Bau und Leben des sozialen Körpers* (1875-78).

25 A. R. Radcliffe-Brown, "on the concept of function in social science". Bu makale, işlevsel yaklaşımın en iyi özetidir.

* "Actual social behaviour" sosyal davranışlar ahlak, nezaket kuralları, vb. tarafından kurallara bağlanırlar; böylece sosyal hayatta kişilerin davranışlarının da normatif bir düzenleme içine sokulmuş olacağı umulur. "Fiili sosyal davranış" ise, bu kuralların düzenleyeceği sanılan alanlardaki fiili durumdur. (çev.)

çerçevesini aşmamakta ısrar etmişlerdir. Bilimsel çalışmaların yönelimi üzerine fonksiyonalizmin bu tür etkileri bazı belirli kazançlar sağlamış; toplumsal davranışın tam bir gözleme ve kayıt altına alınmasına önem verdiği için, özellikle ilkel toplumlara ilişkin araştırmalarda büyük ilerlemeler kaydetmiştir.

Fakat, şurası da belirtilmelidir ki, Malinowski'nin eserlerinde fonksiyonalist yaklaşım, kurumlar arası ilişkilere dair hipotezler ortaya koymaktan çok, dogmatik bir biçimde, tüm toplumların fonksiyonel bir bütünlük içinde olduklarını ileri sürmekten öteye gidememiştir. Bu anlayışa göre, her toplumsal faaliyet sırf varoluşu nedeniyle bir işleve (fonksiyona) sahip sayılabilmektedir. Her bir toplumsal faaliyet bütün diğer faaliyetlerle öylesine bir bütünlük içindedir ki, tüm toplumsal içerik ele alınmadıkça hiçbir olgunun açıklanması, tanımlanması beklenemez. Gene bu anlayışın gereği olarak, herhangi bir toplumdaki toplumsal değişim de, ancak dışsal etkilerle birlikte ele alınırsa açıklanabilmek durumundadır.

Zamanla, fonksiyonalist yaklaşım değişiklikler geçirmiş; daha az dogmatik, kendinden olmayan görüşlere karşı daha açık olmuştur. R. K. Merton, işlevciliği toplumsal değişimin açıklanmasında kullanılabilecek yaklaşımlardan biri olarak tanımlamış, çeşitli kısıtlılıklarını kabullenerek, bu yaklaşımın kullanım alanını genişletmeye çalışmıştır.[26] Bu kayıtlamalardan biri, işlevliliğin sürdürülebilmesi ile sürdürülememesi arasındaki ayrım (içsel toplumsal değişime olanak veriyor; işlevci yaklaşımın tutucu bir siyasal ideoloji olduğu savlarını karşılamaya çalışıyordu) üzerine dayanmaktaydı. Fakat Merton'ın getirdiği böyle bir ayrım, çoğu kez moral bir değerlendirme sorunu olması gereken faaliyetler arasında bilimsel bir farklılaştırma ve ayıklama yapabileceğini ileri sürdüğü için, kendisine köken olan Durkheim'ın "normal" ve "patolojik" işlevlilik durumu anlayışı gibi, fazla bir kabul görmeden kalmıştır. Merton'ın getirdiği bir diğer ayrım olan dışa vurulmuş faaliyetler ile örtülü ve gizli kalmış

26 R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (2. baskı, 1957), Bölüm 1.

faaliyetler arasındaki farklılık esası da Durkheim'ın toplumsal kurumların fonksiyonlarının hiçbir şekilde açık ve gözle görülür bir görünüm taşımadıkları, gerçek işlevlerinin, çoğu kere görüldüğünde sanılan işlevlerle kestirilemeyecek nitelikte olacağı yolundaki savlarından geliştirilmiştir. Merton, böylece, toplumsal kurumların gerçekte ne işlevler yüklendikleri, bunları ne şekilde yerine getirdikleri konusunda yapacağımız araştırmalarımızda daha dikkatli, daha geniş görüşlü olmamız; ilk bakışta görebildiklerimizle yetinme alışkanlığından kurtulmamız gerektiğini savunmuştur. Merton'ın işaret ettiği bir başka nokta da, toplumsal kurumların birden çok işlev yüklenmiş olabilecekleri; belirli bir toplum yapısı içinde bunlardan uygun olanının diğerlerine oranla daha büyük bir önem taşıyabileceğidir. Bu nokta, bir başka biçimde, Merton'ın Durkheim'ın din teorisini eleştirisinde de işlenmiştir. Durkheim dinin toplumsal işlevini toplumsal dayanışmanın dışa vurulması ve pekiştirilmesi olarak ortaya çıkardığını savunmuştur. Bu durum, bazı toplumlarda gerçekten böyle olabilmiştir, fakat zaman zaman dinin uyumsuzluk ve toplumsal çatışma nedeni olduğu da bilinmektedir. Bu nedenle, Merton'a göre herhangi bir toplumsal kurumun ne gibi işlevler yüklenmiş olduğunu saptayabilmek için tarihsel ve karşılaştırmalı bir yöntem kullanmak gerekmektedir. Diğer yandan, Merton'a göre buradaki olgu biyolojideki "fonksiyon"dan tamamen farklı bir olgudur. Buna, bir toplumsal kurumun "çalışması" ya da "diğer belirli toplumsal kurumlar ya da faaliyetlerle bağlantı kurma biçimi" demek daha doğru olacaktır. Fonksiyonalist yaklaşımın en değerli yanı, çok bilinen bir görüş olan her toplumda çeşitli toplumsal faaliyetlerin aralarında bağıntılı oldukları görüşüne vurguda bulunması, açıklığa kavuşturmasıdır. Fakat, herhangi bir toplumda hangi faaliyetlerin ve nasıl bağıntılı olduklarını saptayabilmek bugün de bir sorun olarak ortada durmaktadır.

Formel Toplumbilim

Formel ya da sistematik toplumbilim de ilk dönemin evrim-

ci ve ansiklopedik toplumbilimcilerinin anlayışına karşı bir tepkiyi dile getirmektedir. Georg Simmel'le başlayan bu akım, çok büyük ölçüde bir Alman toplumbilim yaklaşımı olarak kalmıştır. Toplumbilimlerin doğal bilimler karşısındaki statüsüne ilişkin tartışmalar ve felsefi fenomenoloji okulu (ekolü) bu anlayışın gelişmesinde büyük etkilerde bulunmuşlardır.[27] Fakat esas kaynağında toplumbilimin bilinen toplumbilimciler karşısında konusunun ne olacağı sorunu bulunmaktadır. Simmel'in toplumbilim anlayışı kendi zamanında çok tartışılmışsa da şu son on-on beş yıla gelinceye kadar, kendinden sonraki toplumbilimciler tarafından fazla üzerinde durulmamış, tartışma konusu yapılmamıştır.[28] Simmel'in toplumbilim anlayışı, özellikle, Soziologie'sindeki (1908) ilk makalesi olan "Toplumbilim Sorunu"nda[29] işlenmiştir. Makalede Simmel, önce toplumbilimin yeni bir yöntem, o zamana kadar diğer toplumbilimcilerce konu alınan olgulara karşı yeni bir bakış tarzı olduğunu, tarihsel içeriklerine göre toplumlaşma ya da karşılıklı etkileşim "biçimlerini" araştırdığını;[30] ikinci olarak, bu nedenle, toplumbilimin o zamana dek geleneksel toplumbilimlerce hiç incelenmeyen, devlet, ekonomik sistem ya da bunlara benzer temel kurumlar görünümü taşımayan, fakat bireyler arasında küçük topluluk çerçeveleri içindeki karşılıklı etkileşim biçimleri üzerin-

27 Dilthey, insanlığın tüm kültürel hayatını açıklamaktan kaçındığı ve sadece toplumsal ilişkilerin tipolojisini yapma amacını güttüğü için, Simmel'in toplumbilim anlayışını olumlu bulmaktadır.

28 En kapsamlı araştırmalar K. H. Wolff'un *George Simmel, 1858-1918* (Columbus, Ohio, 1959) adlı eseri ile makalelerden oluşan şu eserdir: Lewis Coser (ed.), Georg Simmel (Englewood Cliffs, 1967).

29 İngilizce çevirisi için bkz. K. M. Wolff, age.

30 Simmel bu görüşü şöyle doğrulamaktadır: "Üstlük, astlık, rekabet, işbölümü, bölümlerin oluşumu... ve sayısız benzer görünümlere bir devlette olduğu kadar bir din topluluğunda da, ekonomik amaçlı bir kuruluşta olduğu kadar bir bozguncu topluluğunda ya da çetede, bir aile topluluğunda olduğu kadar bir okul topluluğunda da rastlanabilmektedir. Bu değişik toplulukların oluşumundaki çıkarlar ne denli değişik olursa olsun, bu çıkarların gerçekleştirildiği biçimler aynıdır. Diğer yandan, benzer çıkarlar için birbirinden değişik topluluklaşma biçimlerine gidildiği de görülmektedir. Ekonomik çıkarlar ve rekabet ilişkisi biçiminde olduğu gibi planlanmış üreticiler arası birliklerde de gerçekleştirilebilmektedir... Cinsiyetler arası ilişkilere dayanan çıkarlar, hemen hemen sonsuz denecek kadar çok sayıdaki aile biçimleri içinde tatmin edilebilmektedir..." (age.)

de de durabileceğini savunmuştur. Simmel'in bu görüşünce, ikinci türden ilişkiler kitle sorunu açısından önem taşımakta ve toplumu status nascendi olarak ortaya koymaktadır. Simmel'in savunduğu görüşler, daha sonraki izleyicileri tarafından, yukarıda belirtilen yönlerden ikiye ayrılmıştır. von Wiese, yöntem bakımından gelişmeler sağlamış ve "toplumsal uzaklık", "yaklaşım göstermek" ve "geri çekilme" gibi ilişkisel kavramlara dayanan bir genel teori kurma girişiminde bulunmuştur. Başta G. C. Homans olmak üzere, diğer bazıları ise "elementer toplumsal davranış biçimleri" (ya da küçük gruplar) üzerine çalışmışlar, fakat toplumsal ilişkilerin incelenmesinde psikolojik terimler çerçevesi içinde kalmaya itina göstererek, Simmel'in tutumundan sık sık ayrılmışlardır.

Simmel'in toplumbilimi, açıkça etkilediği belli olan kendinden sonraki çalışmalarda görüldüğünden de geniş bir alanı konu edinmiştir. *Soziologie*'sinde karşılıklı etkileşimin "minor" biçimleri üzerinde durmuş, fakat *Philosophie des Geldes*'de, özellikle modern kapitalist toplumlarda olmak üzere bazı temel toplumsal ilişkiler üzerinde de durmuştur. Simmel'in toplumbilim anlayışı üzerinde bugün yeniden değerlendirme yaparken, şurası da belirtilmelidir ki, toplumbilimin genellemeci bir bilim olduğunu gösteren bilinen sayıdaki önermelerden büyük kısmını; çatışma ve değişimin toplumsal grupların büyüklüğü üzerindeki etkilerine ilişkin önermeleri ona borçluyuz.

Yapısalcılık (Structuralism)

Son on yıldır, sosyal antropoloji ve toplumbilim için, "yapısalcılık" adı altında yeni bir yöntem önerilmektedir. En önemli savunucusu Claude Lévi-Strauss[31] olan ve bugüne dek, daha çok, sosyal antropolojiyi etkileyen[32] bu yaklaşımın uzun dönemdeki

31 Bkz. Özellikle *Structural Anthropology* (Londra, 1963), *The Savage Mind* (Londra, 1966) ve *The Raw and the Cooked* (Londra, 1969).

32 Daha genel bir çerçevede, bununla beraber, yapısalcılık daha şimdiden önemli bir yöntem olmuştur: Özellikle dilbilimde Noam Chomsky ve diğerlerinin etki-

etkilerinin ne olacağı henüz kesinlikle ortaya konulabilmiş değildir. Edmund Leach yapısalcılık üzerine bir sempozyuma yazdığı girişte Lévi-Strauss'un sadece efsanelerin analizinde "yeni bir derinlemesine bakış" getirememiş sayılabileceğini ileri sürmüştür. "Lévi-Strauss bilinen materyaller hakkında bize yeni hipotez desteleri sağlamıştır. Anlaşılmış sandığımız şeyleri yeniden ele almamızı ve yepyeni bir gözle görmemizi sağlamıştır.[33] Bugün için, yapısalcı yöntemi toplumbilimde kullanmak için yapılmış sistematik hiçbir gelişme görülmemekte; yöntemin tam olarak ne tür problem oryantasyonlarında ya da ne tip araştırmalarda kullanılabileceğini bugünden kestirmenin zor olacağı anlaşılmaktadır. Bununla beraber bir başka yoldan yapısalcılık belirli bazı etkilerde bulunmaya başlamıştır; özellikle, "toplumsal yapı" kavramını yeniden tartışma konusu haline getirmiştir. Lévi-Strauss'un kendisi, A. L. Kroeber'in *Günümüz Antropolojisi (Anthropology of Today)*[34] adlı derlemeler kitabı için yazdığı toplumsal yapı üzerine makalesiyle, G. Gurvitch ile giriştiği ilginç bir tartışmaya yol açmış;[35] son yıllarda ise, toplumbilimlerde yapı kavramının çeşitli kullanımları ise Raymond Boudon'un *A quoi sert la Notion de "structure"?* (Paris, 1968) adlı eserinde ayrıntılarıyla incelenmiş bulunmaktadır. Yapısalcılığın en önemli yanı belki de insan toplumlarının evrensel öğelerini ortaya koymayı amaçlamasıdır. Lévi-Strauss'un eserinde aranan öğe ise insan aklının temel karakteristikleri olmakta; toplumsal yapının olası türlerinin bu karakteristiklerce belirlendiği savunulmaktadır. Bu nedenle de, hiç değilse bu bakımdan, yapısalcılık psikolojik bir indirgenme görünümü taşımaktadır. Evrensel öğeleri de aradığı düşünülecek olursa, daha genel çerçevede tarihsel yaklaşıma

leriyle; edebiyat eleştiriciliğinde Roland Barthes gibi yazarların etkisiyle. Çeşitli alanlarda yapısalcılığın etkilerini özetle veren bir çalışma olarak bkz. Jean Piaget, *Le structuralisme* (Paris, 1968). Ayrıca bkz. Michael Lane (ed.), *Structuralism: A Reader* (Londra, 1970).

33 Edmund Leach (ed.), *The Structural Study of Myth and Totemism* (Londra, 1967).

34 Yeniden yayımlandığı kaynak, *Structural Anthoropology.*

35 Bkz. G. Gurvitch, *La vocation actuelle de la sociologia* (2. baskı, Uaris, 1957) ve Lévi-strauss'un *Structural Anthropology*'deki cevap.

karşı çıkmakta ve toplumsal yapıya eğilim göstermektedir. Lévi-Strauss *The Savage Mind*'ın son bölümünde "analitik" ve "diyalektik" akla (Sartre'ın Marksizm anlayışına ilişkindir) değindiği tartışmasında bu sorun üzerinde durmaktadır.

Daha önce özetlemeye çalıştığımız evrimci ve fonksiyonalist yaklaşımlar bugün de en çok kullanılan yaklaşımlar olmaya devam etmektedir. Evrimciler insanın toplumsal tarihinin değerlendirilip yorumlanması ve bununla ilgili öğretici bir sınıflandırma şeması getirmesi, her şeyden önemlisi de toplumsal değişim sorunlarının formüle edilmesi ve irdelenmesi yönünden önemli katkıda bulunmuşlardır. Yorumları toplumsal evrimin bilimsel teorileri sayılamadığı gibi, evrime ilişkin genel anlayışlarından da toplumsal gelişmenin mekanizması ya da etmenlerine ilişkin herhangi bir teorinin oluşturulabilmesi olası görülmemektedir. İşlevciler (fonksiyonalistler) belirli toplumlar içindeki toplumsal kurumları fiili işleyişlerine (aralarındaki ilişkilere de) dikkatleri çekmişlerdir. Fakat kendi yaklaşımlarına temel aldıkları biyolojik benzerlik teorik yönden yetersiz kalmakta ve aynı zamanda toplumsal tutunum konusunda yanıltıcı bir görünüme yol açmaktadır.

Formel toplumbilimin ve karşılaştırmalı toplumbilimin ikisi de insanın toplumun sistemli incelenip araştırılmasında çok yararlı yöntemler oluşturmuşlardır. Ortaklaşa özellikleri, her iki yaklaşımın da bilimsel genellemeler yapmış olması ve birincisinin bireyler arasında gündelik ve gerek biçimsel gerek biçimsel olmayan toplumsal ilişkileri kapsayan bir mikro toplumbilim niteliği taşımasına karşılık, ikincisinin biçimsel (formal) toplumsal kurumları kapsamasıdır. Başka bir açıdan, her iki yaklaşım da birbirinin alternatifi sayılabilir. Fakat bu konu burada tartışılamayacak kadar uzundur.[36] Max Weber'in biçimlendirdiği görünümüyle tarihsel yaklaşım da toplumsal değişim ve tarihsel yönseme hakkında genellemeler yapma olanağı vermektedir.

Bütün bu yaklaşımları "bilimsel toplumbilim süreçleri" say-

36 Toplumbilim tarihçilerinden hiçbiri Simmel ile Durkheim arasındaki karşıtlık üzerinde durmamıştır. Oysa böyle bir incelemede bu noktadan yola çıkmak gerekirdi.

mak ne denli doğru olacaktır? Bunların tümü de, toplumbilimin yöntemleri ve erekleri bakımından bilimsel bir disiplin olmasını pekiştirmektedir. Yöntemin önemli özellikleri şunlardır: (i) Olgularla ilgilenmektedir (olgulara ilişkin değer yargılarıyla değil); (ii) Yapılan önermeleri destekleyici nitelikte ampirik deliller getirmeye çalışmaktadır; (iii) Objektiftir (yani delillerin değerlendirilmesi alanında hiç kimseye engel olunmamaktadır). Bilimsel erekleri bakımından toplumbilim şunları amaçlamaktadır: (i) Toplumsal olguların özellikleri ve ilişkilerinin irdelenmesiyle olguların tam ve doğru tanımlarını yapmak; (ii) Genel bildirimlerin formüle edilmesiyle olguların açıklanmasını sağlamak.[37] Hemen belirtilmelidir ki, bütün bu ereklere erişmekte toplumbilim büyük güçlüklerle karşılaşmakta; bunu göze almak durumunda kalmaktadır. Karşılaştığı bu güçlüklerin varlığı üzerine böylesine geniş tartışmalar açılmış olması ise, toplumbilimin –olgusal, deneysel, objektif, betimleyici ve açıklayıcı– bir disiplin olarak ne denli çaba gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak toplumbilimsel araştırma yöntemlerinin ne getirebileceği ve ne gibi sınırlamalarının bulunduğu üzerinde durabiliriz. Birincisi; toplumbilimci, ampirik bilgiler ve veriler toplamakla pratik sorunlar üzerinde alışılmış düşüncelere oranla daha rasyonel yargılara varabilmektedir. İkincisi, bazı durumlarda toplumbilimci olguların nedenini tam olarak açıklayamadığı halde bile oldukça akla yakın ön kestirimlerde bulunabilmektedir. Üçüncüsü; bazen toplumsal olguların bir kısmını açıklayabilmekte, olgulara ilişkin genel bildirimlerde de bulunabilmektedir. Toplumbilim yöntemlerinin bugün de aşamadığı sınırlamalara, toplumbilimci toplumsal olayların karmaşıklığı ile insanın yaratıcılığı arasındaki bağıntı ya da bunların karmaşıklığı nedeniyle, en çok bu alanda karşılaşmaktadır. Bu durumun sonucu olarak toplumbilimsel genellemeler sadece yönsemeler ve eğilimleri açıklayabilir denmektedir. Bütün bilimsel genellemeler gibi toplumbilimdeki genellemeler de, insan özgürlüğünün sağladığı yeni

37 Bkz. Quentin Gibson, *The Logic of Social Enquiry* (Londra, 1960), Giriş'te yukardaki görüş bazı ufak tefek değişikliklerle açıklanmaktadır.

örneklerin oluşturulması sayesinde, düzeltilebilme olanağına sahiptirler. Belirli örnekler, belirli durumlar için kullanılmak istendiklerinde, toplumbilim genellemelerinin, söz konusu durumun kendine özgü yanlarını ortaya koymak için de ayrıntılı tarihsel araştırma yöntemiyle tamamlanmaları gerekmektedir.

Bu bölümde ele aldığımız çeşitli yöntembilimsel yaklaşımların sonul sınanması, farklı gelişmişlik düzeylerindeki belirli toplumsal olguların ya da süreçlerin daha tam bir biçimde anlaşılıp kavranmasını ya da daha gerçekçi biçimde incelenip araştırılmalarını sağlayacak yeterli genel düşün şemaları ve yolları getirip getirmemesi açısından yapılmalıdır.

Farklı yöntemleri benimseyenler arasındaki bu gibi tartışmalar, konumuz olan toplumbilimin karşı karşıya bulunduğu güçlüklere daha yakından bakmamızı; araştırmalarımızda daha eleştirisel bir tutum takınmamızı ve kendi inceleme alanımızda ısrarlı ve sabırlı bir araştırmacı olmamızı sağladığı ölçüde anlam ve değer taşımaktadır.

Bölüm 4

Sosyal Bilimler, Tarih ve Felsefe

Toplumbilim, çoktan beri, topluma ilişkin her şeyi açıklayabilen bir bilim olma iddiasını bir yana bırakmıştır. Fakat bugün de genel ve kapsamlı bir bilim görünümü taşımaktadır. Bu nedenle, toplumbilimin toplumsal hayatla ilgili diğer sosyal bilimler ve disiplinlerle ilişkilerinin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunu, ilk bölümdekinden daha ayrıntılı bir biçimde ele almamız gerekmektedir. Gelecek sayfalarda, önce, toplumbilimle diğer iki genel bilim, (sosyal antropoloji ve psikoloji) ilişkileri üzerinde duracak; sonra, daha belirli ve özel bilimlerden ikisiyle, ekonomi ve siyasal bilimlerle ilişkilerini; en sonra da, tarih ve felsefeyle ilişkilerini ele alacağız.

Sosyal Antropoloji

Çoğu kez, toplumbilim ile sosyal antropoloji farklı kökenlerden (biri tarih felsefesinden, siyasal düşünceden ve toplumsal araştırmalardan; diğeri ise fiziksel antropoloji ve somut olarak biyolojiden) çıktıkları halde, bugün birbirinden ayırt edilemeyecek duruma geldikleri ileri sürülmektedir. Bu görüş bir gerçeğe dayanmaktan çok, bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bu iki disiplinin kavramları araştırma ve irdeleme yöntemleri ve son olarak da ilgilerinin yönleri üzerinde durulacak olursa, bugün de aralarında önemli farklar olduğu görülecektir. Sosyal antropoloji ile toplumbilim arasındaki ilişkilerin tarihine göz atıldığında ise, ilk dönemde bunlar arasında çok yakın ilişkiler olduğu; yapılan çalışmaların tek tek ele alındıklarında toplumbilime mi, yoksa sos-

yal antropolojiye mi ait olduklarının kolaylıkla kestirilemediği anlaşılmaktadır. Tylor, Spencer ve Westermarck'ın araştırma ve eserleri için geçerli bu dönemden; antropolojide işlevsel yaklaşımın benimsenmesinden sonra, toplumbilimde (en azından Avrupa ülkelerinde) tarihsel yaklaşımdan etkilenen ve toplumsal gelişme sorunlarına ağırlık veren bir anlayışın devam etmesi üzerine, bu iki disiplinin kesinlikle birbirinden uzaklaşmaya başladığı bir döneme girilmiştir. Son olarak da, şu yakın yıllarda iki disiplin arasında yeni bir kaynaşma süreci başlamış bulunmaktadır. Toplumbilimle sosyal antropoloji arasında ayrılık döneminde ortaya çıkan bu farklılaşmanın, her iki bilimin alanlarının farklı oluşundan ortaya çıktığı söylenebilir. Saha araştırmalarından ayrılmaları olanaksız olan sosyal antropologlar, kendi toplumlarından alabildiğine farklı, yazılı tarihten yoksun küçük toplumları incelemeye başlamışlardır. Bu gerçeklere bağlı olarak şöyle bir yöntem izlenmiştir: Bu gibi toplumlar işlerliği içinde bir bütün olarak ele alınmış, antropologlar bu toplumların değer ve erekleri karşısında tarafsız kalmış, ele alınan toplumlar etnik yönden tarafsız bir şekilde incelenip değerlendirilmiş;[1] bu toplumlarda değişim az olduğu, bunların yazılı tarihleri ise bulunmadığı için tarihsel yaklaşıma gerek kalmamış, hatta olanaksız sayılmıştır. Bu durum, bugün radikal bir biçimde değişmiş; oldukça çok sayıda ilkel toplum Batı düşüncelerinin ve teknolojinin etkisiyle değişim sürecine girmiş, kabile topluluklarının yerini daha geniş topluluklar almış, kendi toplumlarını ya da aynı uygarlığın içinde yer alan toplumları[2] inceleyen toplumbilimcilerin karşı karşıya bulundukları değer sorunları ile sosyal antropologların da karşılaşmalarına yol açan toplumsal ve siyasal sorunlar bu toplumlarda da görülmeye başlamıştır. Kısacası bugün için ekonomik

1 Ne var ki, bu çoğu kez sınırlı bir tarafsızlık olmaktadır. İncelenen toplumların birçoğu sömürge yönetimi altındaydı ve antropologlar sömürge yönetiminin ya karşıtı ya da yandaşı olarak taraf tutmak zorundaydı.

2 Örneğin, toplumbilimciler de antropologlar da Üçüncü Dünya ülkelerindeki devrimci hareketlerle karşı karşıya kalmış bulunmaktadırlar. Bu konuda radikal bir görüş için bkz. Kathleen Gough, "World Revolution and the Science of Man", T. Roszak (ed.), *The Dissenting Academy* (New York, 1967).

büyüme ve toplumsal değişim içinde bulunan toplumlar sosyal antropologların da inceleme alanına girmiş; Asya ve Afrika'da gitgide aynı ya da benzer sorunlar üzerinde çalışan toplumbilimciler ve sosyal antropologlar arasında konuları yönünden bir benzeşme başlamıştır. Sosyal antropologlara ait bir inceleme alanı sayılan ilkel toplumlar gitgide azalırken, diğer yandan da toplumbilimcilerin gelişmiş ülkelerdeki sorunların dışına çıkmama alışkanlıkları da değişmeye başlamıştır. Bugün gelişmiş ülkelerde "küçük topluluklar" ve akraba grupları gibi sorunlar üzerinde pek çok antropolojik araştırma yapılmakta ve bu durum artarak devam etmektedir. Toplumbilim ve sosyal antropoloji arasında terminolojileri, yaklaşımları ve yöntemleri (yöntem yönünden bu saha ayrımı bazen yersiz görünmektedir) bakımından bugün de bir farklılık sürmekte, hem konuca bu ikisinin gitgide kaynaştığı hem de kaynaşmayı daha da arttırma çabalarına girişilmiş bulunduğu görülmektedir.

Diğer yandan şurası da belirtilmelidir ki, günümüz toplumları arasında çok önemli üçüncü bir kategori daha vardır ki, bunlar ne ilkel toplumlar ne de sınaileşmiş toplumlar arasında yer almaktadır. Hindistan'ın örnek gösterilebileceği bu gibi toplumlarda toplumbilim ile sosyal antropoloji arasında bir ayrım zaten fazla bir anlam taşımamaktadır. Hindistan'da yapılacak toplumbilimsel bir araştırma, konusu ister kast sistemi, ister köy topluluğu, isterse de sınaileşme ve etkileri gibi bir sorun olsun, toplumbilimcilerle birlikte sosyal antropologlardan da yararlanmak zorundadır. Bu gibi araştırmalarda bu iki disiplin arasındaki geleneksel ayrımı ortadan kaldırmak gerçekten kolaylaşmaktadır. Bugün için toplumbilimcilerin gördükleri eğitim ile antropologların eğitiminin bu gelişmeye yatkın olmadığı açıktır. Nedeni ise, bu kimselerin toplumbilim ve sosyal antropoloji ayrımının hâlâ devam ettiği Batı ülkelerinde eğitim görmeleridir. Fakat gelişmekte olan ülkelerde toplumbilimlerin güçlenmesi ve dış eğitim kaynaklarına bağımlılığın etkisini yitirmesiyle, yöntemleri, kavramları ve sorunları bakımından bu iki bilim arasında gerçek bir bütünleşmeye geçiş kolaylaşmış olacaktır.

Psikoloji

Psikoloji ile toplumbilim arasındaki ilişki ve bu ikisi karşısında sosyal psikolojinin konumu zor ve çözümlenmemiş bir sorundur. Bu konuda iki uç görüş vardır. J. S. Mill'e göre genel bir toplumbilimin gerçekten oluşumunu tamamlamış sayılması için tümevarımlarla bulunup geliştirilmiş olan genellemelerinin aklın yasalarından mantıksal yollarla yapılacak çıkarsamalarla da bulunabilmesi gerekmektedir. "Toplumdaki insanların özellikleri, birey olarak insanın doğasına ilişkin yasalardan çıkarsanabilecek ve bu yasalara indirgenebilecek özelliklerinden ibarettir."[3] Diğer yandan Durkheim, psikolojinin konusuna giren olguları konu almakta ve bunlar üzerinde etkide bulunmak istemekte; toplumsal olgular psikolojik olgularla değil, gene diğer toplumsal olgularla açıklanmaktadır.

"Toplum üst üste yığımlanmış bireylerden meydana gelmiş basit bir topluluk değildir; [toplumu oluşturan] insanların biçimlendirdiği sistem, kendine özgü karakteristikleri olan ayrı bir gerçekliği temsil etmektedir... Kısacası psikoloji ve toplumbilim arasında biyoloji ile fizik-kimya bilimleri arasındaki kadar farklılık vardır. Bu nedenle, nerede bir toplumsal olgu, dolaysız olarak psikolojik olgularla açıklanmak istenmiş ya da açıklanmak isteniyorsa, kesinlikle söylenebilir ki, yapılan açıklama geçersizdir."[4]

Mill ve Durkheim'ın bu karşıt görüşleri bugün de birçoklarınca savunulmakta, fakat günümüz toplumbilimcilerinin çoğunun çeşitli ara görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ginsberg gibi bazıları, toplumbilimsel genellemelerden birçoğunun genel psikolojik yasalara dayandırılmalarıyla bu genellemelerin daha tutarlı kılınacaklarını, daha güçleneceklerini, fakat sui ge-

3 J. S. Mill, *System of Logic*, Kitap VI, Bölüm 7.
4 S. Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, Bölüm 5.

neris toplumbilimsel yasaların da bulunduğunu savunmaktadır.[5] Aynı biçimde, S. F. Nadel toplumsal araştırmalarda konu olarak ele alınan bazı sorunların "daha ast düzeyde araştırmalarla –psikoloji, fizyoloji ve biyoloji– aydınlanmış olabileceğini ileri sürmektedirler."[6] Dilthey'in etkisiyle birçok Alman toplumbilimcisi, tamamen toplumbilimsel bir açıklamayla yetinebileceğini, fakat toplumsal eylem ve edimlerin nedensel açıdan "anlamlarının ortaya çıkarılması" ile toplumbilimcinin ilave bir tatmin bulabileceğini söylemişlerdir. Bu görüşü savunanlar arasında Max Weber de yer almış bulunmaktadır. Böyle bir "anlamın ortaya çıkarılması" işi, bir bakıma, "sağduyu psikolojisi" sorunu olarak kabul edilmiş, fakat Dilthey de Weber de genel anlamda bilimsel bir psikolojinin gelişmesine karşı çıkmışlar, hatta Weber bazı Freud'yen görüşlere yakınlık göstermiştir. Freud'un psikolojisi, toplumsal hayatta bireyin rolünü ve biyolojik etmenleri vurgulamışsa da, içsel itkilerin birçoğunun toplumsal davranış içinde açığa vurulmadan önce çeşitli yollarla biçim değişiklikleri geçirdiğini kabul etmiş; Freud-sonrası okulun çalışmalarında – özellikle Karen Horney ve Erich Fromm'un eserlerinde– ise bireysel davranışların biçimlenişinde toplumun etkilerine daha da büyük bir yer tanınmıştır. Fromm'un "toplumsal karakter" kavramı ise bireysel psikolojik karakteristikleri, toplumsal grubun ya da toplumsal sistemin karakteristiklerine bağlamayı amaçlamış bulunmaktadır.[7]

Toplumbilimsel ve psikolojik açıklamaların birbirilerini tamamladıkları genellikle kabul edilmekteyse de, bu iki disiplin arasında pratikte yakın bir bağlantı kurulmamıştır. Toplumbilime özellikle yakın olması gereken sosyal psikolojinin yeri bugün de tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Sosyal psikolojinin, genel psikolojinin toplumsal olguya özel bir yer veren ya da toplumsal hayatın psikolojik yanıyla ilgilenen bölümü olduğu

5 M. Ginsberg, *Sociology* (Londra, 1934), Bölüm 1.

6 S. F. Nadel, *The Foundation of Social Anthropology* (Londra, 1951, Bölüm 8.

7 Erich Fromm, *The Fear of Freedom* (Londra, 1924), Appendix, "character and Social Process."

söylenebilir. Gerçekten, psikoloji bütünüyle şu ya da bu derecede "toplumsal" niteliktedir. Bunun nedeni, her psikolojik olgunun kendisini etkileyen bir toplumsal çerçeve içinde oluşması; sosyal psikolojinin sınırlarının, kısaca da olsa, belirlenmesinin gitgide güçleşmesidir. Bunun anlamı, sosyal psikologların çoğu zaman toplumbilime değil de, genel psikolojiye yakınlık duymaları; belirli bir yönteme (deneye, kantitatif araştırmalara dayanan bir yönteme) bağlanmaları ve üzerinde araştırma yaptıkları sorunun oluştuğu toplumsal ortamın yapısal özelliklerini görmezlikten gelmeleridir. Toplumbilim ve sosyal psikoloji arasındaki bu farklılaşma birçok alanda kendini göstermektedir. Çatışma ve savaşla ilgili araştırmalarda sadece psikoloji ve toplumbilim açısından yapılmış birçok örnek vardır.[8] Toplumsal tabakalaşma araştırmalarında, psikolojik yaklaşımın sınıf ve statü sorunlarını öznel açıdan ele aldığı, belirli bir yol izlediği görülmektedir. Bu tutum, aynı toplumsal yapıdaki önemli herhangi bir etmenin psikolojik yanları üzerinde sistematik bir araştırma yapmak yerine, objektif etmenler açısından bakmaya çalışan toplumbilimin tutumundan farklıdır. "Siyaset psikolojisi" siyasal yapı ve siyasal davranışlarla ilgili en beylik gerçeklerden bile öylesine habersizdir ki, bir bilim dalı olarak anılmayı bile hak ettiği söylenemez. Hangi konuda olursa olsun, psikoloji ile toplumbilimin çoğu kez iki ayrı düşünce dünyasına ait oldukları kolayca anlaşılabilmektedir.

Doğaldır ki, bu iki disiplin arasında yakın ilişkiler olması gerektiğini söyleyenler, hatta daha yararlısı, bu konuda yakınlaşma sağlamak için girişimde bulunanlar da vardır. Bu çalışmaların içinde en yararlılarından biri de Gerth ve Mills'in[9] eseridir. Yazarlar şöyle diyor: "Sosyal psikologlar çeşitli tipten toplumlarda insanların edimlerini ve bunların saiklerini betimlemek ve açıklamak istemektedirler. Bunlar sosyal psikolog olarak, bireyin dışa

8 Bkz. M. Ginsberg, *Reason and Unreason in Society*'de "The causes of war" (age., s. 177-95. Toplumbilimsel ve psikolojik yaklaşımlar arasındaki farklar ve bunların çözümü için girişilen çabalar hakkında bkz. *The Nature of Conflict* (UNESCO, 1957).

9 Hans Gerth ve C. Wright Mills, *Character and Social Structure* (Londra, 1954).

vurulan edimleri ile içsel psikolojisinin, bireyin diğer bireylerle ilişkilerinde nasıl bir etkileşim içine girdiklerini de araştırmaktadır. Farklı toplum tiplerinde bulunabilecek tipten kişileri tanımlamak; daha sonra da bu kişilerin kendi toplumları ile ilişkilerini ortaya koymak da sosyal psikologların işidir." Bu nedenle, sosyal psikolojinin alanı bireysel karakter ile toplumsal yapı arasındaki etkileşim olmakta; Gerth ve Mills'in dedikleri gibi, sosyal psikolojiye biyolojiden de toplumbilimden de varılabilmektedir. Yakın geçmişteki güçlük ve sorun, sosyal psikolojiye biyolojiden varanlarla toplumbilimden varanların karşı tarafta neler yapıldığından, çok büyük ölçüde, habersiz olmaları; yöntemleri ve terminolojileri yönünden kendi akademik çevrelerinin dar dünyasında kapalı kalmaları olmuştur. Gerth ve Mills, gerek bireyi tanımakta, gerekse kurumları tanımlamakta kilit kavram diye "rol" kavramını kullanarak bu aradaki boşluğu gidermek istemişlerdir:

"Toplumsal rol, bireyin organizma ile toplumsal yapının bileşke noktasını temsil etmekte; karakter ve toplumsal yapı analizlerinin aynı terimlerle yapılabilmesini sağlayan şemada merkez kavram olmaktadır."

Bu görüş, daha önce belirttiğim Fromm'un görüşüne çok benzemekte; Fromm gibi Gerth ve Mills de, daha önceleri Ginsberg'in içgüdülerin ve aklın toplumsal hayata etkilerine ilişkin olarak yaptığı ve soruna "grup aklı" açısından bakan incelemesinden sonra, aynı sorunu kamuoyu ve örgütlü grup davranışı açısından ele alan bir araştırma yapmışlardır.[10] Daha sonraki yıllarda ise, sosyal psikoloji bu anlayışla yapılan araştırmaları terk ederek bireyi ve basit anlamda birey topluluklarını öne çıkaran istatistiksel ve deneysel araştırmacılığı yeğlemiş; sosyal psikolojinin toplumbilimle olan ilişkisi iyice zayıflamıştır.

Son olarak, toplumbilimle psikoloji arasında yakın bir ilişki olabileceğini söyleyenlere karşı çıkanların yaptıkları bir itiraz üzerinde duralım. Durkheim çoğu kez kendisi de çok örtülü bir biçimde kullanmasına rağmen, toplumbilimde psikolojik açık-

10 M. Ginsberg, *The Psychology of Society* (Londra, 1921).

lamaların yer almasına son vermek istemiştir. Daha yakın dönemde, Radcliffe-Brown toplumbilimle psikolojinin birbirinden çok farklı iki sistemi incelediğini; bunlardan birinin toplumsal, diğerinin ise ussal (*mental*) sistem olduğunu ileri sürmüş; bu farklı düzeylerdeki açıklamaların bir araya getirilemeyeceklerini savunmuştur.[11] Bu tür bir anlayışın aşırı bir görüş olduğu; doğal bilimlerde yapılan verimli araştırmalara bile çeşitli bilimlerde yer verildiği günümüzde, fazla sağlam bir temele dayanmadığı söylenebilir. Fakat soruna ilişkin olarak bazı gerçek güçlüklerle karşılaşıldığı da doğrudur. Toplumbilim ve psikolojide davranışlar, çoğu kez, birbirlerine alternatif nitelikte yorumlanmaktadırlar. Bu nedenle de, bu iki disiplin arasında yakınlık kurulabilmesi için, (tutumlarda ya da sosyalizasyon süreci alanında) bugüne kadar gerçekleştirilenlere oranla, bu iki bilim arasındaki kavramsal ve teorik bağlantının daha büyük bir etkinliğe kavuşturulması gerekmektedir.

Ekonomi

1885 yılında Cambridge'deki açış konuşmasında Comte'un genel toplumbilim anlayışından söz eden Alfred Marshall şunları söylemiştir: "Eğer böyle bir şey gerçekten var olsaydı, ekonominin hoşnutlukla bu bilimin kanatları altına sığınmış olması gerekeceğinden kuşku duyulmamalıdır. Fakat böyle bir şey yoktur; yakın zamanda olacağa da benzememektedir. Olacak diye eli boş beklemek ise yararsızdır; elimizdeki olanaklarımız neyse onlarla bir şeyler yapmak zorundayız."[12] Bu görüş bugün için de doğru sayılabilir mi? Bence zor. Toplumbilim bugün varlığı ile ortadadır; toplumbilimciler hem ekonomik teorinin sınırlılıklarını eleştirisel açıdan incelemişler hem de ekonomik olguların araştırılıp incelenmesine katkıda bulunmuşlardır. Diğer yandan, ekonomi bilimiyle uğraşanların kendileri de ekonomik analizler-

11 A. R. Radcliffe-Brown, *A Natural Science of Society.*

12 A. C. Pigou (ed.), *Memorials of Alfred Marshall* (Londra, 1925), s. 163-4.

de "diğer şeylerde bir değişme olmadığı kabul edilecek olursa" tabirinin sık sık kullanılmasından bıkkınlık duymaya; birçokları insan davranışları hakkında ileri sürülmüş birkaç basit faraziyeye dayanan ekonomik betimlemelerin (çoğu ekonomi kitaplarının büyük kısmı bunlara dayanmaktadır) ardındakileri merak etmeye başlamışlardır.

Toplumbilimsel en son eleştiriler ve katkılar çeşitli başlıklar altında toplanabilir. Birinci grup eleştiriler ekonominin bütün bütüne bağımsız bir bilim olamayacağını söyleyenlerden gelmektedir. Örneğin, A. Löwe *Ekonomi ve Toplumbilim (Economics and Sociology)*[13] adlı kitabında "teorik ekonominin önemini, anlamını ve sınırlarını" incelemekte ve klasik piyasa yasalarının, temelde iki toplumbilimsel ilkeye dayandığını (mantıksal koşullar olarak) ileri sürmektedir: "İnsanın ekonomik bir yaratık oluşu" ve "üretim etmenlerinin rekabeti ya da hareketliliği". Löwe, devamla, ekonomi ve toplumbilim arasında çok verimli işbirliği yapılabilecek bazı alanlar da önermektedir. Benzer bir yaklaşım daha önce F. Simiand'ın *La Méthode positive en science économique*[14] adlı eserinde de izlenmiştir. Simiand *Année Sociologique*'de Durkheim ile birlikte çalışmış ve ekonomik sorunlarda bilinçli olarak toplumbilimsel bir yaklaşımdan yana çıkmıştır. Kitabında yer alan makalelerinde savunduğu ana görüş ekonominin "ilk ilkelerinin" başlangıçtaki hipotezlerden daha belirli ve kesin olmayan sonuçlara varan tümdengelimci bir usavurmadan çok, hipotezlerin sınanması gerektiği olmuştur. Simiand'ın görüşünce hipotezlerin sınanması için tek yol toplumbilimsel araştırma ve inceleme yoludur. Max Weber'in *Wirtschaft und Gesellschaft*'ı[15] ekonomi teorisinin bazı kavramlarını gene toplumbilim çerçevesi içinde ortaya koymayı amaçlayan klasik bir örnektir. Talcott Parsons ve N. J. Smelser'in[16]

13 Londra, 1935.

14 Paris, 1912.

15 Tübingen 1921-2 [İngilizcede I. Kısım şu başlıkla yayımlanmıştır: *The Theory of Economic and Social Organization* (New York, 1947)]

16 Talcott Parsons ve N. J. Smelser, *Economy and Society: A Study in the Integration of Economic and Social Theory* (Glenceo, 1957).

son eserleri, Weberci bir anlayışı izlemekle beraber, daha iddialı bir biçimde, ekonomi teorisinin genel toplumbilimsel teorinin bir bölümü olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Toplumbilimsel ekonominin ilkelerini ortaya koymaya çalışanları da bu kategori içinde düşünebiliriz.[17]

İkinci olarak, doğrudan doğruya ekonomi teorisinin sorunlarını ele alan çok sayıdaki toplumbilimsel araştırma ve çalışmalar bulunmaktadır. Simiand, *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie* (Paris, 1932, 3 cilt)'de ücretlerle fiyatlar arasındaki ilişkiyi incelemekte ve toplumbilimsel bir ücret teorisi geliştirmektedir. Aynı konuda daha yeni bir kitap Barbara Wootton'ın *Ücret Politikasının Toplumsal Temelleri (The Social Foundations of Wage Policy*, Londra, 1955)'dir. Burada, ücretlere ilişkin klasik ekonomi teorisinin yetersizlikleri açıklanmakta ve daha sonra da ücreti belirleyen etmenlerle ücret farklılaştırıcı etmenler, İngiltere için bulunan bilgilerin ışığında, deneyimci bir tutumla incelenmektedir. Kitabın son ve en ilginç bölümünde ise modern İngiltere'de ücret görüşmelerinde toplu iş ve ücret sözleşmelerinde fiilen izlenen usuller incelenmiş bulunmaktadır. Ekonomi teorisinin çeşitli yanlarına ilişkin olarak yapılmış buna benzer birçok inceleme vardır. Bunların en ilginçleri firma teorisi üzerine yapılanlardır. Thorstein Veblen'in *The Theory of Business Enterprise* (New York, 1904) adlı eseri ile, daha sonraları yazılan A. A. Berle ve G. C. Means'in *The Modern Corporation and Private Property* (New York, 1934) ve J. K. Galbraith'in son kitabı *The New Industrial State*'i bunlar arasındadır.

Üçüncü olarak, ekonomik sistemlerin genel özellikleriyle ilgili toplumbilimsel çalışmalar da yapılmıştır. Toplumbilimsel literatürün en fazla olduğu alan da budur. Bu alanda, ekonomik davranışların iktisatçılarca ihmal edilen ya da üstünkörü incelenen birçok yanı toplumbilimciler tarafından çok daha iyi işlenip açıklanmış bulunmaktadır. Ekonomik sistemi bir bütün olarak ele alıp, hem iktisatçı hem de toplumbilimci gözüyle değerlendiren

17 Özellikle D. M. Goodfellow, *Principles of Economic Sociology* (Londra, 1934), ve M. J. Herskovits, *Economic Anthropology* (New York, 1952).

genel eserler arasında ise Karl Marx'ın *Kapital*'i; W. Sombart'ın *Der moderne Kapitalismus* ve K. Bücher'in *Die Entstehung der Volkswirtschaft*'ı gibi Alman tarihselci okulunun çoğu eserleri; Max Weber'in kapitalizm üzerine yazıları; J. A. Hobson'un *The Evolution of Modern Capitalism ile Imperialism: A Study*'si ve Henri Sée'nin sayısız denecek kadar çok yazısı belirtilebilir. Aynı alanda, çoğu, kapitalizmin son gelişmeleriyle ilgili olan, yeni çalışmalar da yapılmıştır: J. Schumpeter'in *Capitalism, Socialism and Democracy*'si; J. Strachey'in *Contemporary Capitalism*'i; J. K. Galbrait'in *American Capitalism*'i ve *The Affluent Society*'si; ve Raymond Aron'un *18 Lectures on Industrial Society*'si en tipik örnekler olarak verilebilir. Fakat, ilkel toplumlar da dahil olmak üzere, diğer tipten ekonomik sistemler hakkında da birçok araştırma ve inceleme yapılmıştır.[18]

Ekonomik sistemlerle ilgili olarak yapılan bu genel çalışmaların yanı sıra toplumbilimcilerin ekonomik kuruluşların sorunlarına ilişkin araştırmalara da katkıları olmuştur. Örneğin mülkiyet sistemi, işbölümü, meslekler ve sanayi kuruluşları konusunda önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu çalışmaların bazılarını, toplumdaki ekonomik kurumların incelendiği ileriki bölümlerde ele alacağız.

Quesnay ve Adam Smith'in günlerinde kökenleri bir olan toplumbilim ve ekonomi daha sonraları, Alman tarihçi iktisatçılarının çalışmaları dışında birbirinden ayrılmaya başlamışlarsa da, günümüzde bu iki disiplin arasında yeniden bir yakınlaşma görülmektedir. Bunun nedeni sadece toplumbilimin gelişmesi ve ekonomi alanındaki çalışmalara önemli katkılarda bulunması değildir. Toplumbilimin ekonominin içinde yaratmış olduğu değişikliklerin de bu gelişimde etkisi olmuştur. Günümüz ekonomisinin bu açıdan belirtilmeye değer iki özelliği vardır. İlki, ilginin piyasa mekanizmasından total ulusal üretime ve ulusal

18 İlkel ekonomik sistemler hakkında, özellikle bkz. R. Firth, *Primitive Polynesian Economy* (Londra, 1939), M. J. Herskovits, (age.)
M. Mauss, *The Gift* (İngilizce çevirisi, 1954) ve R. Thurnwald, *Economics of Primitive Communities* (1932).

gelire yönelmesi; iktisatçıların ekonomik büyümeyi etkileyen toplumsal etmenler üzerinde durmaya başlamalarıdır.[19] Bu değişim, iktisatçıların toplumbilimcilerle birlikte çalıştıkları, hatta bazen bizzat kendilerinin toplumbilimci gibi de düşünmeye mecbur kaldıkları az gelişmiş ülkelerde ekonomik gelişme sorununa ilişkin son araştırma ve çalışmalarda da görülmektedir. İkincisi ekonomik olguların incelenmesinde oyunlar teorisinden* (*game theory*) yararlanılmaya başlanmasıdır. Bu durum iktisadi alandaki ortaklık ve tecimsel davranışların daha gerçekçi bir biçimde değerlendirilmesini ve daha da önemlisi, çok sayıda eylem tipine uygulanabilecek şekilde genelleştirilmeye yatkın toplumsal eylem modellerinin oluşturulmasını kolaylaştırmıştır. Bu, tam olarak gerçekleştirildiğinde, özel olarak ekonomik, genel olarak da toplumbilimsel nitelikteki sorunların tek bir kavramsal şema içinde incelenebilecek olması demektir. Bu ise ekonomik ve toplumbilimsel teoride yer alan bölümlerin birleştirilebilmelerine olanak sağlayacaktır.

Bu gibi sorunların günümüzde tam olarak çözümlenemediği açıktır. Fakat daha şimdiden toplumbilimde ekonomik modellerden yararlanma konusunda bazı ilginç girişimler görülmekte;[20] diğer yandan da ekonomi teorisinde, özellikle ekonomik gelişme konusunda ekonomik davranışların toplumbilim açısından yapılan değerlendirilmelerinden yararlanmak için de başarılı çalışmalar gerçekleştirilmiş bulunmaktadır.

19 Bu konudaki literatür için, bkz. Lyle W. Shannon: "Social factors in economic growth", *Current Sociology*, VI (3), 1957. Bu değişiklik Marksist ekonominin değerlendirilmesinde de değişikliklere yol açmıştır. Bkz. David Horowitz (ed.), *Marx and Modern Economics* (New York, 1968)'de Marx'ın düşüncesindeki toplumbilimsel öğenin Marksist teoriyi büyüme konusunda makro-ekonomik bir teori durumuna getirdiği, buna karşılık kurumsal açıdan yapılan soyutlamaların Ortodoks bir teori görünümüne bürünmesine yol açtığı belirtilmektedir.

* oyunlar teorisi "Game Theory" karşılığında (çev.)

20 Örneğin, oyunlar teorisi ve alışveriş modelleri. İlki için Jessie Bernard'ın makalesi, bkz. *The Nature of Conflict* (UNESCO, 1957); İkincisi için, Peter M. Blau, *Exchange and Power in Social Life* (1964). Ayrıca bkz. Talcott Parsons'ın genel toplumsal eylem teorisi çerçevesi içinde siyasal iktidarı ekonomik kavramlarla açıklama girişimi. *Sociological Theory and Modern Society* (New York, 1967). Bölüm 10, "On the Concept of Political Power."

Geleneksel siyaset biliminin başlıca üç özelliği vardır: Betimleyici (mahalli ve merkezi yönetimin resmi kuruluşlarını ve bu kuruluşların tarihsel gelişmelerini incelemesi); pratik olması (kuruluşlar, örgütler ve süreçlerle ilgili çağdaş sorunları incelemesi); ve felsefi olması (genel anlamda siyasal teori denen betimleyici ve değerlendirici bildirimleri iç içe, birlikte ele alması). Bu tür siyasal bilimlerin çoğunda, siyasal rejimlerin, genel ölçüde bilimsel karakteristiklerine dayanarak yapılan başlangıç düzeyindeki sınıflandırmalarını aşmayan genellemelerle yetinilmektedir.

Toplumbilimin siyasal alandaki araştırmalar üzerindeki etkisi, siyasal sistemlerin biçimsel yanlarını, soyutlanmış bir biçimde ele alınması yerine, sosyal sistemin öğesi olarak siyasal davranış üzerinde durulmasını vurgulamasından; siyaset biliminde genellemeler ve açıklamalar yapılmasını desteklemesi bakımından olmuştur. Bu etki, geniş ölçüde Marksist yazarların eserlerinden, toplumbilimin gelişmesinin ilk aşamasında hissedilmeye başlamıştır. Marksist teoriye göre siyasal kurumlar ve davranışların da ekonomik sistem ve toplumsal içerik içinde incelenmesi gerekmektedir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Michels'in, Max Weber'in ve Pareto'nun siyaset sosyolojisinin oluşumunda Marksist teorinin büyük etkileri olmuş; siyasal partiler, seçkinler, oy verme davranışları, bürokrasi ve siyasal ideolojiler üzerine yapılan modern araştırmalara da yolu açan gene Marksist düşünce olmuştur.

Çok farklı bir başka etkisi ise, Amerikan siyaset biliminde davranışçılığın gelişmesinde görülmektedir. Toplumbilimin Amerikan siyaset bilimini etkilemeye başlaması, Amerikan Sayısal Bilim Derneği'nde Charles Merriam'ın başkanlık açış konuşmasını yaptığı 1925 yılına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bu konuşmada Charles Merriam şöyle demiştir: "Bir gün biçimsel yaklaşımı bırakıp başka bir yaklaşımı benimseyeceğiz... ve siyasal davranışı esas alacağız." O günden itibaren Chicago

Üniversitesi'nde davranışçı bir yaklaşım hızla yerleşip gelişmeye başlamış, 1930'larda, kökleri Michels ve Weber'e uzanan kendi toplumbilimsel oryantasyonlarıyla birlikte ele alan Avrupalı bilimadamlarının da bu gelişmede etkisi olmuş fakat Amerika'daki gelişme Avrupa'dakinden farklı bir çizgi izlemiştir. Bu farklılığın nedeni ise, Amerika'daki gelişmenin Marksist fikirlerden etkilenmemiş olması ve temel amaç olarak dar ve kesin sınırlar içinde "bilimsel" (hatta bir dereceye kadar kantitatif) bir disiplin oluşturmayı benimsemesidir.[21]

Son yıllarda toplumbilimin siyaset bilimi üzerindeki etkisi daha da belirginleşmiştir. Her şeyden önce, örneğin fonksiyonalistlerden G. A. Almond ve J. S. Coleman'ın *The Politics of the Developing Areas* (Princeton, 1960)'ında, David Easton'ın özellikle *A Systems Analysis of Political Life* (New York, 1965)'ında olduğu gibi açıklama şemaları ve modellerinin doğrudan doğruya toplumbilimden alındığını belirtmek gerekir. Ayrıca, bir yandan gelişmekte olan ülkelerdeki devrimlerin olumlaştırıcı etkisiyle,[22] diğer yandan da gelişkin sanayi ülkelerinde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin önem kazandırıcı etkisiyle[23] Marksist toplumbilimsel düşünce alanında da yeni bir canlanma kaydedilmiştir.

"Yeni ulusların" gelişmeleri konusundaki araştırmalar, sorunların doğası gereği, siyasal bilimcileriyle toplumbilimcileri (hatta çoğu kez antropologları da) birlikte çalışmaya zorlamaktadır. Köylü nüfusun çoğunluğu oluşturduğu toplumlarda, kabilelerden oluşan toplumlarda ya da kast sistemi içinde örgütlenmiş bir toplumda yer alan güçler, bu toplumlarda oluşan

21 Davranışçı yaklaşım ayrıntılı ve eleştirisel biçimde şu eserde incelenmektedir: Bernard Crick, *The American Science of Politics* (Londra, 1959).

22 Bkz. örneğin, Peter Warkskey, *The Third World* (2. baskı, Londra, 1967).

23 Bu hareketlere ilişkin ayrıntılı toplumbilimsel incelemeler hâlâ yapılmamıştır. Fakat şu eserlerden, analizleri bakımından yararlanılabilir. Daniel Bell (ed.), *The Radical Right* (New York, 1964); Raymond Aron, *La Révolution Introuvable* (Paris 1968) İngilizcesi, *The Elusive Revolution*; Alain Touraine, *Le mouvement de mai ou le communisme utopique* (Paris, 1968); S. M. Lipset (ed.), *Student Politics* (New York, 1967); Norman Birnbaum, *The Crisis of Industrial Society* (New York, 1969).

değişimler, siyaset bilimcilerinin bilgi alanından çok toplumbilimcilerle antropologların bilgi alanlarında yer alan konulardır. Bu tür toplumlarda siyasal süreci incelemek için diğer bilimlerden de yararlanmak gerekmektedir.[24]

Son olarak, belirtilen bu alanlarda gitgide daha çok sayıda araştırma yapıldığı da bir gerçektir. Siyasal partiler ve baskı grupları, toplumsal sınıflarla siyaset arasındaki bağıntılar, seçkinlerin durumu, devlet ve yönetim süreçleri gibi konularda yapılan araştırmalar ve incelemeler gittikçe yayılmaktadır. Bu tür çalışmaların belirli bir özelliği de, gitgide karşılaştırmalı araştırma niteliği kazanmaları; böylece, hiç değilse belirli toplum tipinin örneğin, Batılı sanayi toplumu sınırları içinde, siyasal örgütler ve siyasal eylem hakkında bazı genel bildirimlere varabilmek amacını gütmeleridir.[25]

Son on yıl içinde siyaset biliminde teori ve araştırma anlayışı nedeniyle, siyaset bilimiyle siyaset sosyolojisi, gitgide birbirinden ayrılamayacak duruma gelmektedir. Amerikan siyasal biliminin karakteristiği olan davranışçı yaklaşım bu dönem içindeki gelişmelerden sonra sert bir biçimde eleştirilmeye, kısmen terk edilmeye; fakat diğer genel düşünce şemaları –Marksizmden alınanlar da bunun içindedir; toplumbilimden alınıp uygulanmaya; araştırma konuları da gitgide toplumbilimsel nitelikte olmaya başlamıştır. Belki bazı farklılıklar varlıklarını sürdürecektir. Siyaset bilimcileri bugün de toplumbilimcilerin bazen düşüncesizce ihmal ettikleri bir sorun olan yönetimin biçimsel yapısına önem vermeye devam etmektedirler. Siyasal teori birçoklarınca bugün de felsefi düşünceler ve sorunlarla yakından ilintili sayılmakta; fakat bu konuda toplumbilimin durumunun ne olduğunu kes-

24 Son araştırmalara örnek olarak bkz. Colin Leys (ed.). *Politics and Change in Developing Countries* (Londra, 1969); Samuel P. Huntington, *Political Order in Chlanging Societies* (New Haven, 1968).

25 Örneğin bkz. Maurice Duverger, *Political Parties* (İng. çev., Londra, 1954). Bugün karşılaştırmalı siyaset sosyolojisi konusunda düzenli uluslararası toplantılar yapılmakta; en son toplantıda sunulan tebliğlerin çoğu yeni siyasal hareketleri konu edinmiş bulunmaktadır. Bu tebliğler *Party Systems, Party Organizations and the Polities of New Masses* (Berlin 1968) başlığı altında yayımlanmışlardır.

tirmek, daha sonra açıklamaya çalışacağımız gibi güçleşmekte; siyasal teorinin felsefe ile ilintilerinin ne olduğunun yeterince anlaşılıp ortaya konulamaması bu durumu değiştirmemektedir. Genel olarak şunu söyleyebiliriz ki, siyaset bilimindeki yönseme, ekonomi bilimindekinden farklı olarak, en önemli araştırma alanlarında toplumbilimle kaynaşma yönünde olmaktadır.

Tarih

Bundan önceki bölümlerden birinde kısmen de olsa, toplumsal ve kültürel bilimlerin tarih bilimiyle aynı genel karaktere sahip olduklarını, hatta bunların tarih biliminin bir bakıma dalları olduğunu ileri süren görüşlerden söz etmiştik. Bu görüşler bence yanlıştır. Toplumbilim ve tarihin konu yönünden ortak alanları, farklı konularının yer aldığı alanlardan çok daha küçüktür. Burada kısaca da olsa, tarih ile toplumbilim arasındaki ilişkinin bazı yanları üzerinde duracağız.

İlk ve en açık nokta, tarihçilerin ortaya koydukları materyallerin, çoğu kez, toplumbilimcilere konu teşkil etmeleridir. Karşılaştırmalı yöntem ve tarihsel yöntem ise her zaman için sadece tarihçilerin bulup ortaya koyabilecekleri bilgi ve verileri gerektirmektedir. Toplumbilimcilerin bazen kendi başlarına bir tarihçi gibi olmaları gerektiği bilinmektedir. Toplumbilimci, bu yolla, kendi zamanına dek önem verilmeyen, üzerinde durulmayan konularda kendisi için gerekli bilgi ve verileri kendi başına bulup çıkarmak zorundadır. Ama bunu yapmak her zaman kolay olmamakta; zaman yetmemektedir.

Fakat ikinci nokta olarak şu var ki, tarihçi de toplumbilimciden yararlanmaktadır. Son döneme kadar tarihçi önemli sorunlarla karşılaştığında kavramlarının ve genel fikirlerinin kaynağı olan felsefeden yardım bekliyordu. Ama bugün gitgide daha fazla oranda, toplumbilime yönelmektedir. Gerçekten, modern tarih yazarlığı ile modern toplumbilimin her ikisi de, benzer biçimde tarih felsefesinden etkilenmiştir. Tarih felsefesi

tarih dönemleri anlayışını oluşturmuş, böylece tarih yazarlığına kendinden önceki kronikçiler, analizciler ve hikâyeye dayanan tarihçilerde rastlanmayan teorik düşünceler, konular kazandırmıştır. Genel tarih felsefesi, toplumbilime de tarihte değişik toplum tiplerinin bulunduğunu göstermiş; böylece, toplum sınıflandırmalarının ilk öğelerini ortaya koymuştur. Çağdaş tarih ve çağdaş toplumbilim bana öyle geliyor ki, toplum tipleri sınıflandırmalarında hep aynı ortak kaynaktan yararlanmaktadır. Tarih alanında, ekonomi ve sosyal tarih (özellikle ikincisi) için bu bağlantı çok daha açıkça görülmektedir. Örneğin, belirtilmeye değer bir noktadır; ünlü sosyal tarih dergilerinden *International Review of Social History*'nin ilk sayısında editörler derginin konu alanını şöyle açıklamışlardır: "Sosyal tarih demekle, adı ne olursa olsun, ayrı ayrı ya da birbirlerine karşılıklı bağıntılı olan birimler durumundaki devletlerin, sınıfların ve toplumsal grupların tarihini kastediyoruz."[26] Çok küçük farklıkları olan terimlerle, bu, tarih sosyolojisinin de alanını ifade etmektedir. Bugün için, çeşitli ülkelerde, toplumbilimcilerle sosyal tarihçilerin işbirliği yaptıkları, hatta birbirlerinin konu alanlarına taştıkları görülmektedir. Fransa'da Lucien Febvre tarafından kurulan ve yıllardır yayımlanan *Annales* dergisi eskiden beri tarihçileri, toplumbilimcileri ve diğer sosyal bilimcileri bir araya getiren bir yayın organı olmuştur. Febvre, Marc Bloch ve diğerlerinin eserlerinin temsil ettikleri gelenek bugün de etkinliğini sürdürmektedir. İngiltere'de son çalışmalarda toplumbilim, sosyal tarih, ekonomik tarih birbirleriyle kaynaşmaktadır. Tarihçilerin on dokuzuncu yüzyıl kentlerinin toplumsal yapıları, ortaçağ köylü sınıfının ya da on sekizinci yüzyıl soylular sınıfının durumu; toplumbilimcilerin ise çeşitli mesleklerin sosyal tarihleri üzerine yaptığı çalışmalar buna örnek gösterilebilir.[27]

Bu durumda tarih bilimi ile toplumbilim arasındaki farklılık nereden ileri gelmektedir? Genellikle söylenen tarihçilerin bir ke-

26 *International Review of Social History*, Assen, 1956, C I, Kısım I, s. 4.

27 Bkz. Asa Briggs, "History and Society", Norman McKenzie (ed.), *A Guide to the Social Sciences* (Londra, 1966) makalesindeki örnekler.

reye özgü olarak oluşmuş olguları betimledikleri; buna karşılık, toplumbilimcilerin genellemelere varmaya çalıştıklarıdır. Oysa bu doğru değildir. İşine saygı duyan her tarihçinin eserlerinde nasıl genellemeler varsa, toplumbilimcilerin çalışmalarında da tek bir kez olmuş olgulara ya da olguların anlık durumlarına ilişkin betimlemeler ve irdelemelere yer verilmektedir. Belki şöyle demek gerekecektir: Tarihçilerin genellikle olguların belirli dönemlerini incelemelerine karşılık, toplumbilimciler genellikle benzer çok sayıda olguya ilişkin dönemlerin incelenmesiyle sınanabilecek genellemelerle işe başlamaktadırlar. Kısacası, amaçlar farklı olmaktadır. Fakat bu sınırlı farklılığın bile tamamen doğru bulunması olanaksız görünmektedir. Durum tarihin türüyle (özellikle diplomatik tarih için doğrudur) toplumbilimin türüne (özellikle karşılaştırmalı incelemeler için doğrudur) göre değişebilmektedir. Daha önemsiz bir farklılık da, H. R. Trevor-Roper'in belirttiği gibi, tarihin kişilerle kitlesel toplum güçleri arasındaki etkileşimi konu edinmesine karşılık,[28] toplumbilimcilerin konu olarak bu toplumsal güçlerin kendilerini ele almalarından meydana gelmektedir.

Tarihçilerle toplumbilimcilerin fiili çalışmaları arasındaki farklılık ne denli açıklıkla ortaya konabilirse, tarih bilimi ile toplumbilim arasındaki radikal bir ayrıma olan ihtiyaç da o denli azaltılmış olacaktır. Tarih de, toplumbilim de aynı konu üzerinde; toplumlarda yaşayan insanlar üzerinde durmakta, fakat soruna bazen aynı görüş noktasından, bazen de ayrı ayrı görüş noktalarından bakmaktadırlar. Sosyal bilimlerin gelişmesi için tarihle toplumbilim arasında yakın bir ilişkinin kurulması; iki bilimin birbiriyle yardımlaşması gerekmektedir. Bu yöndeki gelişmelerin her gün biraz daha güçlenmesi de bundandır.[29]

28 H. R. Trevor-Roper, *Historical Essays* (1957), Giriş.

29 Bu iki bilim arasındaki ilişki bazı kapsamlı tarihsel yorum sorunlarına ilişkin tartışmalarda da ortaya çıkmaktadır. Max Weber'in Marksist açıklamayı değiştirerek yaptığı modern kapitalizmin doğuşuna dair açıklamaya ilişkin tartışmalar tarihçilerce de toplumbilimcilerce de Tawney'den günümüze dek sürmektedir. Genel sorunlarda, bkz. Norman Birnbaum, "Conflicting Interpretations of the Rise of Capitalism: Marx and Weber", *British Journal of Sociology*, IV (2), June

Felsefe

Toplumbilim büyük ölçüde felsefi bir tutkunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlığın tarihini anlama kavuşturmak, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndaki toplumsal bunalımları açıklamak ve sosyal politikaya yol gösterecek bir sosyal doktrin oluşturmak bu tutkunun tabanını meydana getirmektedir. Yakın dönemdeki gelişmesinde toplumbilim büyük ölçüde bu tür amaçları bir tarafa bırakmış; hatta bazılarına göre bunları tamamen terk etmiş bulunmaktadır. Ama ne olursa olsun, bugün için de toplumbilimle felsefe arasında, en azından üç yönden, belirli bir ilişki bulunmaktadır.

Birincisi, bilim felsefesi niteliğinde bir toplumbilim felsefesi vardır. Bu disiplin toplumbilimde kullanılan yöntemlerin, kavramların ve savların incelenip değerlendirilmesiyle uğraşmaktadır. Bu felsefi disiplin, toplumbilimsel kavramlar ve usavurma yöntemlerinin güçlüğü ve diğer özellikleri nedeniyle, doğal bilimlerden çok toplumbilim için önem taşımaktadır.

İkincisi, toplumbilimle moral ve toplumsal felsefe arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Toplumbilim insanın toplumsal davranışlarını konu almakta; bunlar ise ilgiler, itkiler ve değerlerce yönlendirilmektedir. Böylece, toplumbilimciler değerleri ve insanlarca yapılan değerlendirmeleri olgu olarak konu edinmektedirler. Fakat değerler üzerine yapılan tartışmaları da moral ve sosyal felsefedeki içeriğiyle bilmek durumundadır. Asıl önemlisi, toplumbilimcinin (ve elbette ki diğer sosyal bilimcilerin de) olgulara ilişkin sorunlarla değerlere ilişkin sorunları birbirinden ayırabilmesi; bunların her biri için uygun sayılabilecek tartışmalarla analizleri ayırt edebilmesi gerekmektedir. Oysa sık sık görülmek-

1953: Trevor Aston (ed.), *Crisis in Europe*, 1560-1660 (Londra, 1965). Bir başka örnek de, F. J. Turner'in çalışmalarıyla başlayan Amerikan tarihinde öncülerin önemine ilişkin tartışmalarda görülmektedir. Bu sorun şu eserde tarihçiler ve toplumbilimciler tarafından tartışılmaktadır: Richard Hufstadter ve S. M. Lipset (ed.), *Turner and the Sociology of the Frontier* (New York, 1968).

tedir ki, sosyal bilimlerde bu farklı sorunlar birbirine karıştırılmakta; değer sorunlarını olgusal sorunlarmış gibi ele alıp çözümlemediğini ileri sürenlere rastlanmakta; olgulara ilişkin sorunları ele alanların ise belirli değerlere ya da felsefi görüşlere olan bağlılıkları nedeniyle kısır tartışmalar içine saplanıp kaldıkları görülmektedir. Toplumbilimcilerin olgulara ilişkin sorunlarla değerlere ilişkin sorunları birbirinden ayırt edebilmeleri ve aynı anda da bu iki tip sorun arasındaki ilişkileri görebilmeleri için sosyal felsefe alanında da bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.

Üçüncüsü, toplumbilimin felsefi düşünce üzerinde dolaysız etkileri olduğu ileri sürüldüğü görülmektedir. Örneğin Durkheim "*Sociologie religieuse et Théorie de la connaissance*"[30] başlıklı makalesinde bu görüşü savunmuştur: "İnanıyorum ki diğer bilimlerden çok, felsefi sorunların canlanmasına toplumbilim katkıda bulunacaktır... toplumbilimsel düşünce doğal bir gelişmeyle felsefi düşünce alanına da yansımak zorundadır." Durkheim'ın din konusunda yaptığı kendi çalışmasında bu yansıma, çeşitli düşünce kategorileri üzerindeki toplumsal etkilerle ilgili tartışmalardan bilgibilimsel (*epistemological*) tartışmalara geçiş biçiminde olmuştur. Başka toplumbilimciler de benzer bir görüşü benimsemişler, benzer sorunlar üzerinde durmuşlardır. Örneğin, Karl Mannheim kendi bilgi sosyolojisinin bilgibilimsel yanları olduğunu söylemiş ve bunları ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır.[31] Durkheim olsun; Mannheim olsun, her ikisinin de toplumbilimin felsefi sorunların çözümlenmesi için felsefeye dolaysız olarak katkıda bulunabileceği görüşünü savundukları anlaşılmaktadır; çünkü toplumbilim bilgibilime değil, bilgibilim toplumbilime temel teşkil etmektedir. Onun için burada savunulabilecek görüş, toplumbilimin, diğer sosyal bilimlere oranla, felsefi sorunlara daha başarıyla ve daha yakından ilgi gösterdiği, sonuç olarak da kendi bilim dalındaki sorunlara geniş bir açıdan bakmayı hiç düşünmeyen toplumbilimcilerin bile, daima toplumbilimsel düşüncenin ardında yer alan felsefi sorunlar üze-

30 *Revue de Métaphysique et de Morale*, XVII, 1909.

31 Karl Mannheim, *Ideology and Utopia* (Londra, 1952), Kısım V, s. 256.

rine eğilme zorunluluğunu duymaya başlamalarıdır. Bence toplumbilimcilerin bu tür sorunlar üzerine eğilmeye ve bu sorunları anlayabilmek için felsefe öğrenmeye başlamaları toplumbilim teorisine de toplumbilim araştırmalarına da zarar vermeyecektir. Bunun nedeni, toplumbilimsel teorinin zayıf yanlarının bulunmasının, büyük ölçüde, teorinin felsefi plandaki basitliğinden meydana gelmesi, toplumbilimsel açıklamaların gerçek hayattan kopuk ve yetersiz gibi görünmesinde insan ve toplumla ilgili inceleme ve araştırmalar için üzerinde durulması gereken temel ve kapsamlı sorunların konu dışı bırakılmasının büyük rolünün olmasıdır.

Aynı içerikle şu da belirtilmelidir ki, doğal bir biçimde toplumbilimin gitgide felsefi düşünceye yaklaşmasının yanı sıra, toplumbilimsel düşüncenin büyük bir kısmı da felsefeyi kaynak almakta, felsefenin sınırları içinde başlamaktadır. Daha önce, siyaset felsefesi ile siyaset bilimi arasındaki ilişkilere değinirken belirttiğimiz sorun burada da geçerlidir; toplumbilimsel araştırma toplumsal hayatın kapsamlı ve temel nitelikteki sorunlarını görmezlikten gelir gelmez gerçek hayatın sorunları karşısında zayıf ve yapay kalmaktadır. Bu sorunlar ise, felsefi dünya görüşleri ve sosyal doktrinler içinde ifadelerini bulmaktadır. İlk dönem Marksizminin toplumsal araştırma alanına getirdiği canlılık ve yaratıcılık, büyük ölçüde, Marksizmin sadece bir toplumbilimsel teori olmakla kalmayıp, aynı zamanda hem bir felsefi dünya görüşü hem de devrimci bir doktrin niteliği taşıması sayesinde olmuştur. Bir başka örnek alalım: Beatrice Webb yaptığı toplumsal araştırmanın içinde eylemsel olarak yer aldığı toplumsal harekete katılmış olmasından ve bir sosyal doktrine bağlı olmasından ne kadar yararlandığını defalarca belirtmiştir. Bence Avrupa sosyolojisinin güçlü yanlarından biri de, toplumsal hayatı konu edinen bir toplumbilimin tek başına yetersiz olacağını; bu yetersizliğini gidermek için sorunlarını formüle etmekte başlangıç noktası olarak yararlanacağı; ayrıca yapacağı bilimsel araştırmalardan sonra ortaya çıkacak yeni yeni sorunları açıklığa kavuşturmakta başvurabileceği bir toplum felsefesiyle yakın

ilişkiler içinde bulunması gerektiğini, gelişmesinin ilk yıllarından itibaren kabullenmiş bulunmasıdır.

Toplumbilimle insanın toplumsal hayatına ilişkin diğer bilimler arasındaki ilişkiler üzerine buraya kadar belirtmeye çalıştığımız noktalar, toplumbilimi tek başına her şeyi kapsayan, açıklayan bir bilim saymanın ne denli boş olduğuna işaret etmektedir. Toplumbilimci bu alandaki sınırlılığı kabul etmek zorundadır. Toplumbilimci, diğer ilgili sosyal bilimlerin önemli sorunları çözümlemek için araştırma konusu olarak ele alacakları konularda toplumsal yapıya ilişkin genel bir çerçeve çizebilir. Toplumbilimci, dar alanları içinde uzmanlaşmış diğer sosyal bilimlerin ele almaya yanaşmadıkları toplumsal olgular arası ilişkilere ışık tutabilir, bunları açıklayabilir (örneğin dinsel inançlarla ekonomik davranışlar arasındaki ilişkiler, toplumsal tabakalanma ile siyasal olgular, hukukla diğer toplumsal kontrol biçimleri arasındaki ilişkiler gibi). Karşılaştırmalı ve tarihsel yöntemi kullanarak bir genel yasalar sistemi kurmaya yönelebilir. Toplumbilimci olarak bir canlı ve organizma olarak birey ile toplumsal varlık olarak birey arasındaki bağıntının önemini ortaya koyabilir; diğer sosyal bilimlerin ihmal ettikleri bu noktayı açığa çıkarabilir; ayrıca değerler üzerine yapılacak bilimsel araştırmalarla felsefi nitelikteki araştırmalar arasındaki ilişkileri ve farklılıkları gösterebilir. Bütün bunlar, dar ve belirli konularda yapılan çalışmalar için bir genel çerçeve teşkil etmektedir. Fakat, kendilerini sadece genel toplumbilimin mantık sorunlarına verenler dışında kalan bütün toplumbilimcilerinin kendi toplumbilim dallarını seçmeleri, uzmanlaşmış olmaları gerekmektedir. Toplumbilimcinin –hukuk, din, ekonomi, siyaset, vb. alanlardaki– uzmanlığı ne denli artarsa, toplumbilimsel yaklaşımın etkinliği, toplumbilimcinin yapacağı araştırmaların gerçeği yansıtabilme gücü de o denli artmış olacaktır. Sosyal bilimlerde bugün gittikçe artan işbirliğinin ve yardımlaşmanın sonucu ve ürünü gibi görünen bir birliğin gerçekleştirilmesi de, evrensel ve genel kapsamlı bir tarih bilimi olmakla değil, yöntem ve kavramsal alanda birliğe gitmekle olacaktır.

Kısım I Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar

I. TOPLUM BİLİMİN TARİHÇESİ

Bury, J. B., *The Idea of Progress* (Londra, Macmillan, 1920).

Tarih felsefesi ve gelişme teorileri hakkında on yedinci yüzyıldan Comte ve Spencer'ın toplumbilimsel teorilerine kadar gelen çok yararlı bir özetleme.

Durkheim, E., "La contribution de Montesquieu a la constitution de la science sociale" A. Cuvillier tarafından yeniden yayını, E. Durkheim, *Montesquieu et Rousseau: Précurseurs de la sociologie* (Paris, Riviere, 1958), ss. 25-113.

Montesquieu'nun toplum tipleri ve toplumsal yasalar anlayışı ile karşılaştırmalı yöntemi kullanış biçimiyle ilgili.

Bryson, Gladys, *Man and Society: The Scottish Inquiry of the Eighteenth Century* (Princeton, Princeton University Press, 1945).

İskoçyalı tarihçi ve filozofların eserlerinde toplumbilimsel düşüncelerin gelişmesine ilişkin çok yararlı bir eser.

Bramson, L. *The Political Context of Sociology* (Princeton, 1961).

McCellan, David, *The Young Hegelians and Karl Marx* (Londra, 1969). Alman felsefesinde ve sosyal teorisinde Marksizmin kaynağı üzerine kusursuz bir eser. Ayrıca bkz. Aron ve Nisbet'in ana metinde belirtilen, toplumbilimsel düşüncenin tarihine ilişkin yazıları.

II. TOPLUMBİLİMSEL TEORİLER VE YÖNTEMLER

1. Genel

Şu kaynaklardan toplumbilimin mantığına ilişkin bazı temel sorunlar için yararlanılabilir:

Mill, John Stuart, *A System of Logic* (10. Baskı Londra, Longman Green, 1879, 2. Cilt). Kitap VI "On the Logic of the moral sciences."

Nadel, S. F., *The Foundations of Social Anthropology* (Londra, Cohen and West, 1951).

Popper, K. R., *The Poverty of Historicism* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1957).

Hodges, H. A., *William Dilthey: An Introduction* (Londra, Rautledge and Kegan Paul, 1944).

Dilthey'in toplumbilimlerle doğal bilimlerin karakteristikleri konusundaki fikirleri kısaca veriliyor.

Weber, Max, *The Methodology of the Social Sciences* (İngilizce çevirisi, 1949).

Hayek, F. A., *The Counter-Revolution of Science* (London, 1952).

İnsan davranışlarının anlamı "kavramak" yöntemini anlatıyor (yeni ismiyle "yöntembilimsel bireycilik"), özellikle Comte ve Marx başta olmak üzere, on dokuzuncu yüzyıl toplumbilimcilerini değerlendiriyor.

Louch, A. R., *Explanation and Human Action* (Oxford, 1966).

Anti-pozitivist görüşü anlatan en son ve en iyi kaynak.

Gibson, Quentin, *The Logic of Social Enquiry* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1960).

Brown, Robert, *Exploration in Social Science* (Londra, 1963).

Çeşitli sosyal bilimlerden örneklerle, değişik açıklama tiplerini anlatmaktadır.

Braybrooke, David (ed.). *Philosophical Problems of the Social Sciences* (New York, 1965).

Yararlı bir özetleme.

Natanson, M. (ed.). *The Philosophy of the Social Sciences* (New York 1963).

2. Tarih Sosyolojisi

Carr, E. H., *What is History?* (Penguin Books, 1961).

Hofstadter, Richard, *Social Darwinism in American Thought* (rev. Ed., Boston, 1955).

Ginsberg, M., "On the concept of evolution in sociology" *Essays in Sociology and Social Philosophy*, C 1 (Londra, Heinemann, 1957).

Evrimci yaklaşımı, eleştirenlere karşı savunuyor.

Burrow, J. W., *Evolution and Society: A Study in Victorian Social Theory* (Londra, 1966).

Aron, Raymond, *Introduction à la philosophie de l'histoire* (Paris, Gallimard, 1938; İngilizce çevirisi, Londra, 1961).

Kısım III'te tarihsel ve toplumbilimsel nedenler üzerine çeşitli kavramlar inceleniyor.

Ayrıca bkz. Max Weber'in yönteminin tartışıldığı Julien Freund, *The Sociology of Max Weber* (Londra, 1968).

3. Karşılaştırmalı Yöntem

Durkheim, E., *The Rules of Sociological Method* (İngilizce çevirisi Glencoe, The Free Press, 1938) Bölüm VI.

Ginsberg, M., "The problems and methods of sociology", *Reason and Unreason in Society* (Londra, Longman, Green and Co., 1947), s. 39-41'de karşılaştırmalı yöntem kısaca tartışılıyor.

Tarih ve toplumbilimde karşılaştırmalı yöntem üzerine en yararlı ve ayrıntılı eser: Marc Bloch, "Toward a comparative history of European societies"; İngilizce çevirisi için bkz. F. C. Lane ve J. C. Riemersma (eds.), *Enterprise and Secular Change* (Londra, 1953) ss. 494 – 51. İlk olarak yayımlandığı yer, *Revue de Synthèse historique* (1928).

4. Fonksiyonalizm

Radcliffe-Brown, A. R., "On the concept of Function in social science", bkz. *Structure and Function in Primitive Society* (Londra, Cohen and West, 1952), ss. 178-187.

Malinowski, B. A., *Scientific Theory of Culture and other*

Essays (Chapel Hill, Univ. Of N. Carolina Press, 1944). Kendi fonksiyonalist yaklaşımını hem bu makalede hem de ayrı bir yazı olan "Fonksiyonel teori"de anlatıyor.

Merton, R. K., *Social Theory and Social Structure* (rev. Edn., Glencoe, The Free Press, 1957) C I, "Manifest and latent functions".

Firth, Raymond, "Function", *The Year Book of Anthropology*, 1956.

Demerath, N. J. ve Peterson, R. A. (eds.), *System, Change and Conflict* (New York, 1967).

Fonksiyonalizm üzerine yazılmış en önemli makalelerden çoğu var.

III. SOSYAL BİLİMLER, TARİH VE FELSEFE

1. Ekonomi

Löwe, A., *Economics and Sociology* (Londra, Allen and Unwin, 1935).

Ekonomi teorisinin toplumbilimsel varsayımlarını irdeleyen aydınlatıcı bir kaynak.

Goodfellow, D. M., *Principles of Economic Sociology* (Londra, 1939).

Shannon, Lyle W., "Social Factors in Economic Growth", *Current Sociology*, VI (3) 1957.

Önemli bir bilim dalında ekonomik ve toplumbilimsel araştırmalar arasındaki kaynaşmayı gösteriyor, ayrıca kaynakları da veriyor.

Joan Robinson, *Economic Philosophy* (Londra, Watts, 1962).

Genel toplum düşüncesiyle ilişkili olarak ekonomik düşünceyi ele alan bir değerlendirme.

François Perroux, *Économie et Société* (Paris, P. U. F., 1960).

Ekonomik ilişkileri toplum sisteminin bir kısmı olarak inceleyen ve özet bir eser.

2. Siyaset Bilimi

Bendix. R. ve Lipset, S. M., "Political sociology", *Current Sociology*, VI, (2) (1957).

Wiatr, J., "Political Sociology in Eastern Europe", *Current Sociology*, XIII (2) (1964).

Bu iki kaynak, 1950'lerin sonlarına kadar siyaset sosyolojisinde yazılanları ve belli yönsemeleri (trend) anlatıyor.

Balandier, Georges, *Anthropologie politique* (Paris, 1967).

Bottomore, T. B., *Elites and Society* (Londra, 1964).

Lipset, S. M., *Political Man* (Londra, 1960).

Lipset, S. M. (ed.), *Politics and the Social Sciences* (New York, 1969).

3. Psikoloji

Ginsberg, M., *The Psychology of Society* (Londra, Methuen, 1921).

Becker, H., *For a Science of Social Man: Convergences in Anthropology, Psychology and Sociology* (New York, Macmillan, 1954).

Fromm, Erich, *The Fear of Freedom* (Londra, 1942).

Mead, G. H., *Mind, Self and Society* (Chicago, Univ. Of Chicago Press, 1934).

Wallas, Graham, *Human Nature in Politics* (3. Basım Londra, Constable, 1921).

Bastide, Roger, *Sociologie et Psychanalyse* (Paris, Press Universitaires de France, 1950).

Freud'cu psikoloji ile toplumbilim arasındaki ilişkilerin ayrıntılarıyla tartışıldığı bir eser.

4. Tarih

Gardiner, P., *The Nature of Historical Explanation* (Londra, 1955).

Barth, P., *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie* (2. Baskı, Leipzig, 1915).

Ginsberg, M., "History and Sociology" bkz. *Essays in Sociology and Social Philosophy* (age.), I, ss. 163-179.

Lipset, S. M., *Revolution and Counterrevolution* (New York, 1968).

Bölüm 1, "History and Sociology: Some Methodogical Considerations".

Okuyucu ayrıca, H. A. Hodges'un Dilthey'e ilişkin, adı geçen kitabına; K. R. Popper'in *The Poverty of Historicism* (age.) kitabına ve Marksist tarih anlayışına ilişkin kitaplardan bazılarına [özellikle, Eric Hobsbam'ın Karl Marx'ın *Pre-capitalist Economic Formations* (Londra, 1964) baskısına yazdığı önsöze bakabilir. Marksist teorinin oldukça seviyeli bir tarzda eleştirilmesine ilişkin olarak da bkz. B. Croce, *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx* (İngilizce çevirisi, Londra, 1913).

5. Felsefe

Durkheim, E., *Sociology and Philosophy* (İngilizce çevirisi, Londra, Cohen and West, 1953).

Ginsberg, M., "Durkheim's ethical theory" bkz. *Essays on Sociology, and Social Philosophy* (age.).

Mannheim, Karl, *Ideology and Utopia* (Londra, 1940).

Myrdal, Gunnar, *Value in Social Theory* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1958).

Ayrıca bkz. H. Marcuse, *Reason and Revolution* (New York, Oxford University Press, 1941) ve metinde belirtilen toplumbilimin felsefi eleştirileri.

Kısım II

Nüfus ve Toplumsal Gruplanmalar

Bölüm 5

Nüfus ve Toplum

Nüfus olgusu çağdaş sosyal bilimlerin ilklerinden olan demografinin alanına giren bir konudur. Nüfus olgusu on sekizinci yüzyılda diğer sosyal bilimlerin gelişmesini hızlandırmakla önemli bir rol oynamış; toplumbilimle çok yakın ilişkiler içinde bulunmuştur. Bunun nedeni, demografiyle uğraşanların nüfus sayımı ve ölçümlerin sınırını aşıp nüfus değişikliklerin nedenlerini ve sonuçlarını, doğurganlık ve ölüm tahminlerini ve buna benzer sorunları incelemeye kalkıştığı anda toplumbilimin alanına girmek zorunda olmalarıdır. Demografik sorunların en ilginç olanları, her zaman için, içinde toplumbilimin ilgilendiği türden toplumsal etmenler bulunanlar olmuştur.

Diğer yandan, toplumbilimciler için de, nüfusun büyüklüğü, dağılımı ve nitelikleri her zaman için temel verilerdir. Durkheim, kendisinin sosyal morfoloji dediği bu toplumbilim dalı için nüfusun büyüklüğünü temel öğelerden biri saymıştır. Toplumlar büyüklüklerine ve yoğunluklarına göre sınıflandırılabilirler. Büyüklük terimiyle Durkheim, toplumdaki "toplumsal birimlerin" (örn. bireylerin) sayısını kasteder. Kentlerin iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi olgusuyla etkilenen materyal yoğunluk ile, birbirleriyle sadece ekonomik değil fakat kültürel alanda da etkin ilişkiler içinde bulunan bireylerin sayısıyla ölçülen moral yoğunluk arasında farklılık olduğunu belirtir. Durkheim'a göre büyüklükteki artış genellikle yoğunlukta da artışa yol açmakta; her iki etmendeki değişimler ise, birlikte, toplumsal yapıda değişmeler yaratmaktadır. *Toplumda İşbölümü* (1893) kitabında nüfus artışının, işbölümü yoluyla, "mekanik dayanışmayı" temel alan toplum tipinin "organik dayanışmayı" temel alan bir toplum tipine geçişe neden ol-

duğunu göstermek istemiştir. Nüfus büyüklüğü ile toplumsal yapı tipi arasında bu gibi genellemeler günümüz toplumbilimcilerince fazla ilgi çekici bulunmamaktadır. Ama, farklı bir biçimde, örneğin D. Riesman'ın *Yalnız Kalabalık (The Lonely Crowd)* belirtilmesi gereken bir çalışma olmuştur.

Genellikle toplumbilimde ve diğer sosyal bilimlerde nüfus büyüklüğü ve nüfustaki değişimler toplumsal yapının belirli özelliklerine ya da belirli toplumsal olgulara bağlanmaktadır. Nitekim, birçok toplumbilimci demografik değişimlerle savaş arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur.[1] Demografik değişmelerle ekonomik aktivite arasındaki ilişkiler üzerinde de birçok tartışma yapılmıştır: Malthus'ın *Nüfus Üzerine Deneme (Essay on Population)*'sinden günümüzdeki W. Arthur Lewis'in *Ekonomik Büyüme Teorisi'ne (The Theory of Economic Growth)* kadar uzanmaktadır bunlar.[2]

Eskiden de, bugün de nüfus büyüklüğü ile toplumsal yapı arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğu; toplumsal yapının hem nüfus değişikliklerini etkilediği hem de değişikliklerden etkilendiği kabul edilmektedir. Gerçekten, bu alandaki toplumbilimsel çalışmalarda her şeyden çok nüfus büyüklüğü üzerindeki toplumsal etkiler ele alınmıştır. Günümüzde bu konu üzerinde çok geniş bir literatür oluşmuş; önemli sonuçları özetlemenin dışında yapacak pek fazla şey kalmamıştır. Fiili sorunlar, doğal olarak, toplumdan topluma, toplumun tipine göre değişmektedir. 1940 ve 1950'lerde Batılı demografi uzmanları ve toplumbilimciler doğum oranlarındaki düşüşü etkileyen toplumsal etmenler üzerinde çok durmuşlar; iki savaş arası dönemde nüfus artışını yavaşlatan, bir ara durduran, hatta gerileten bu olguya öncelikle önem vermişlerdir. Bu konuda çok sayıda araştırma yapılmış, eserler yazılmış; sorunla ilgili olarak çeşitli toplumsal etmenler üzerinde ayrı ayrı durulmuştur. Bunlardan Alva Myrdal'in *Nation and Family* (Londra, 1945);

1 Savaşla ilgili çeşitli teoriler için demografik teoriler de dahil bkz. Quincy Wright, *A Study of War* (Chicago 1942, 2 cilt).

2 "Optimum nüfus" açısından, nüfus teorilerinin özetlendiği ve kaynakların belirtildiği eser, E. F. Penrose, *Population Theories and Their application* (Stanford, 1934).

A. M. Carr-Saunders'in *World Population* (Oxford, 1936), D. V. Glass'ın *Population Policies and Movements in Europe* (Oxford, 1940) ve İngiltere'de Krallık Nüfus Dairesi'nin (*Royal Commission on Population*)[3] çalışması belirtilmeye değer. Krallık Nüfus Dairesi'nin raporu ile planlamasına yol açan etkilerden bazılarını ele almıştır. Bu araştırmada İngiliz toplumunun yaşadıklarından yola çıkılmıştır. Fakat benzeri etkilerin diğer toplumlarda da söz konusu olacağı söylenebilir. Açıktır ki, doğum kontrolünde yöntemlerin gelişmesi ve bu yöntemleri öğrenenlerin, bilenlerin artmakta olması aile planlamasını kolaylaştırmıştır. Fakat aile planlamasında sayıyı az tutma arzusunun başka nedenleri de vardır. Çok sayıda çocuğun bakımının kadınlar için zahmetli oluşu, kadınların bağımsızlaşması ve bunun kadınlara söz hakkı sağlaması, ailenin üretici birim olarak öneminin azalması ve (çocukların ücretli işlerde çalıştırılmasının önlenmesi ve eğitimin zorunlu kılınması nedeniyle) çocuk yetiştirmenin maliyetinin artışı çocuğa duyulan arzunun karşısında yeni ilgi konularının ortaya çıkışı, ana babalık yükümlülüklerinin daha yüksek standartları hedef alması ve çocukların hayata en iyi koşullar altında başlatılmak istenmesi bunlar arasındadır. Bu sonucu nedenin (yeni ailelerin çocuklarına iyi bir hayat başlangıcı sunma arzusu) kendisi de, gitgide büyüyen bir ekonominin sağladığı toplumsal hareketlilik olanaklarınca etkilenmekte; toplumun eskisine göre daha esnek bir tabakalanmaya dayanması ise bireylerin yükselme umuduna kapılmalarına yol açmaktadır. Toplumsal hiyerarşide çocuklarının daha yüksek yerlere gelebilmeleri için ana babalar çocuk sayısını kısıtlamayı tek çözüm yolu saymaktadırlar. Son zamanlarda yapılan araştırmalar az çocuklu ailelerde yetişen çocukların gerçekten bu üstünlüğü taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Aile planlamasının bir başka özelliği bütün araştırmalarda kendini göstermektedir; çocuk sayısını kısıtlama toplumun üst tabakalarından başlamakta ve giderek alt tabakalara doğru da yayılmaktadır. Bu durum kısmen bilgisizlik derecesinin farklılığına bağlanabilir. Fakat üst tabakalarda çocuk

3 *Report of the Royal Cammission on Population* (Londra, HMSO, 1949).

sayısının kısıtlanması başka açılardan da ele alınması gereken bir sorundur. En son araştırma, İngiltere'de orta sınıf üyeleri arasında çocuk sayısını kısıtlamanın 1870'lerdeki ekonomik durgunluğun bu sınıfların yeni alıştıkları konfor düzeyini tehdit etmesi üzerine başladığını göstermektedir.[4] Bu eğilimin diğer tabakalara da yayılması hem ekonomik ve toplumsal yükselme mücadelesinde az nüfuslu ailelerin avantaj taşıdıklarının anlaşılmasının, hem de toplumsal modelin taklit edilmesinin sonucu sayılabilir.

Son zamanlarda nüfus büyüklüğü üzerinde çalışmalarda çok farklı bir yön tutulmakta; belirli ülkelerde ve dünyada nüfus patlaması sorununa daha yüksek bir önem verilmektedir.[5] Gelişmekte olan ülkelerde, göreceğimiz gibi nüfus artışının ekonomik gelişme üzerindeki etkisi; sanayi ülkelerinde ise doğanın bozulması ve kentlerde aşırı nüfus birikimi gibi toplumsal etkileriyle ilgilenilmektedir.[6]

Demograflar ve toplumbilimciler, nüfusun büyüklüğü kadar dağılımı ile de ilgilenmektedirler. Batı Avrupa ve Amerika'da son zamanların en önemli olgusu, kentlerdeki nüfus birikiminin artmasıdır. Sınaileşmenin bir sonucu olan bu olgu yavaş yavaş diğer ülkelere de yayılmaktadır. Bu durum, kentlerin büyümesini olumlu karşılayan araştırmaları teşvik etmiş; karşılaştırmalı araştırmalarla bir kentleşme tipolojisi kurulmak istenmiştir. Kentlerin varlığının her şeyden önce, bir ekonomik artı değerin varlığına bağlı bulunduğu; sanayi, ticaret ve yönetimdeki artış ve gelişmeler olmaksızın kentlerin de gelişip büyümeyeceği genellikle kabul edilmektedir. Kentlerle kırsal bölgeler arasındaki ilişkiler değişik toplum tiplerinde farklı farklı olmaktadır. Çoğu yerde kentler kırsal yörelere bağımlı olmuşlar; toplumda başat duruma geçememişler; önemleri ve büyüklükleri değişik değişik olmuştur. Kentsel

4 J. A. Banks, *Prosperity and Parenthood* (Londra, 1954).

5 Dünya nüfusu 1930'da 2 milyarken, 1960'ların sonunda 3,5 milyara çıkmıştır. Yüzyılın sonunda bu tempoyla 7 milyara varacaktır.

6 İngiltere'deki durumun tartışıldığı bir kaynak, L. R. Taylor (ed.), *The Optimum Population For Britain* (Londra, 1970). D. E. C Eversley bu kitaptaki makalesinde nüfus yönetiminin, büyük ölçüde, nüfus dalgalanmalarının önceden kestirilememeleri yüzünden, yetersiz bir bilim olduğunu ortaya koymaktadır. İngiltere'de 1964'ten beri nüfus artışında yeniden düşme başlamış; sonuçta, nüfus artışının önlenmesi değil, hızlandırılması için kampanyaya girilmiştir.

yaşamın toplumda başat duruma geçmesi, modern sanayi toplumundan sonradır. Birçok ülkede kentlerle kırsal yöreler arasında çatışmalar olmuştur. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*'nde özellikle on dört ve on sekizinci yüzyıllarda kentlerin feodal toplumsal ilişkilerini çözümlemekte ve feodal toplum düzenine karşı çıkmakta oynadıkları rolü göstermektedir. İbni Haldun *Evrensel Tarih*'inde kabile hayatıyla kent hayatını karşılaştırmış ve kentlerde yaşayanlarla göçebe kabileler arasındaki çatışmalardan çıkardığı teorisiyle Arap kentlerinin gelişme ve gerilemelerini açıklamak istemiştir.

Bir başka bakımdan ise, demografi insansal coğrafya ve kentsel toplumbilim alanına da girmekte ve toplumsal olguları nüfus birikimi açısından ele almış bulunmaktadır. Ana karakteristikler kentsel alanlardaki ekonomik, sınıfsal, etnik, vb. temele dayanan farklı bölgeler ve sektörler; kentlerle kırsal yöreler arasında suçluluk, boşanma ve intiharlar gibi olgular açısından oluşan farklılıklar, son olarak da toplumsal ilişki tipleri ve kültürel bakış ayrılıkları olarak belirtilebilir. Kentlerde bölgeler ve sektörler kavramı Amerika'da "ekolojik okul" denen akımın üyelerince, özellikle R. E. Park ve E. W. Burgess tarafından geliştirilmiştir. R. E. Park, Amerikan kentlerindeki farklı bölgeleri ortaya çıkarmıştır: "Yoksul semtlerde, orta sınıfın yaşadığı banliyölerde bazı bölgeler... hemen hemen hiç çocuk yok denecek durumdadır... bazı bölgelerde ise çocuk oranı oldukça yüksek görünmektedir. Bazı bölgelerde ise, hemen tamamen, evlenmemiş nüfus yaşamaktadır... Bazı bölgelerde hiç oy kullanmamış kimseler bulunmaktadır... Bazı bölgelerde boşanma oranı tüm Amerika'dakini aşmaktadır... Aynı kentte bazı bölgelerde ise hemen hemen hiç boşanma görülmemektedir... Bazı bölgelerde intihar oranı çok yüksektir... Bazılarında çocuk suçları aşırı derecede yüksektir."[7] Bu okuldan bir başka bilimadamı olan H. W. Zorbaugh, *The Gold Coast and the Slum*'da (Chicago, 1929) kentin iki zıt bölgesini birbiriyle karşılaştırmakta ve toplumsal özellikleri arasındaki farklar üzerinde durmaktadır. Kentler üzerine yapılan son ekolojik çalışmalar sektörlerle nüfus toplayıcı mıntıkaları bir arada

7 R. E. Park, bkz. *The Urban Community* (ed. E. W. Burgess, Chicago, 1926).

değerlendiren bölgeler konusunda bir sınıflandırma yapmayı amaç edinmiş bulunmaktadır. Bunun bir örneği P. Chombart de Lauwe tarafından yapılan Paris'le ilgili araştırmadır. Bu araştırmada nüfus çeken mıntıkalar, temel birimler (mahalleler) ve toplumsal sınıfların dağılımı tek tek ele alınmakta; daha sonra da genel bir tipoloji içinde birlikte değerlendirilmektedirler.[8]

Kent yaşamı, bir yaşayış biçimi olarak birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Çok sayıda göstergeden –boşanma, intihar oranları vs. araştırılmaktadır ki, kentlerde yaşayanlarla kırsal yörelerde yaşayanlar arasında önemli farklar bulunmakta; en büyük farklılıklara ise büyük kentlerde rastlanmaktadır. Toplumbilimciler bu farklılıkları kentlilerin toplumsal durumları ve grup üyelikleri açısından açıklamaya çalışmışlar, kentlerin kültürlerini de ayrı bir etmen olarak vurgulamışlardır. Klasik bir eser sayılan Simmel'in araştırmasında[9] kent hayatının bireyin entelektüel gelişmesi için yararlı olduğu ve apayrı bir insan tipi yarattığı gösterilmiştir. Kötümser bir görüş ise Lewis Mumford'un *Kentlerin Kültürü (Culture of Cities)* adlı eserinde işlenmiştir. Eserde, kentlerin patolojik yanları; bireyin tecritlenmesi, ilişkilerinin ve kişiliğinin parçalanmaya uğraması, umut kırıklığı, boşluk ve değersizlik duygularının yayılışı gibi sorunlar incelenmiştir. Kentsel hayatın başlıca yanları, L. Wirth'ün "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlilik"[10] adlı makalesinde çok daha soğukkanlı bir tutumla ele alınmış bulunmaktadır.

Nüfusun niteliksel yanları on dokuzuncu yüzyılda çok daha ilgi çekici bulunmuş ve iki açıdan incelenmiştir. Birincisi, toplumları ırk ve ulusal özellikler yönünden birbirlerinden ayırmaya yönelmiştir. Burada, içsel özellikler temel alınmıştır. Bu yaklaşım fiziksel antropolojinin betimlediği açıdan ırkla, entelektüel ve di-

8 P. Chombart de Lauwe, vd., *Paris et l'agglomération Parisienne* (Paris, 1952, 2 cilt).

9 G. Simmel, "Die Grosstädte und das Geistesleben" bkz. *Die Grosstadt*, Dresden, 1903, İngilizcesi için bkz. P. K. Hatt ve A. J. Reiss, *Cities and Society* [Revised reader in urban sociology] (Glencoe, 1957).

10 *American Journal of Sociology*, XLIV. 1938, ss. 1-24. Yeniden yayımlandığı yer için bkz. P. K. Hatt ve A. J. Reiss, age. Ayrıca bkz. Morton ve Lucia White'ın ilginç çalışması, *The Intellectual versus the City* (Cambridge, Mass., 1962).

ğer özellikler arasında pek ilgi çekici bulunmadığı için günümüzde terk edilmiştir. Günümüzde ırk sorunuyla ilgili olarak yapılan toplumbilimsel araştırmalarda ırk konusundaki önyargılar ve ırklar arası ilişkiler[11] üzerinde durulmakta; ulusal karakter gibi konular ise, incelendiğinde, toplumun kurumsal düzenlenme biçiminin bir ürünü olarak ya da bireyin yetişmesini etkileyen bir kültür kalıbının ürünü ya da çok daha sık rastlandığı gibi, bunların her ikisinin birlikte ürünü olarak ele alınmaktadır.

İkinci olarak, toplumdaki bireyler ya da gruplar arasında var olduğuna inanılan ve seçkinler teorisi (Pareto) ile ilintili olan ya da nüfusun doğurganlığının nitelik (fiziksel ve entelektüel) farklılığı üzerindeki etkileri üzerinde duran çalışmalar görülmektedir. İngiltere'de bu son tip araştırmalar Françis Galton ile başlayan ve Londra Üniversitesi'nde genetik profesörü Karl Pearson'la devam eden genetikçiler akımında kristalize olmuşlardır. Bütün bunlar Herbert Spencer tarafından yapılan talihsiz biyolojik benzetmelerden etkilenen "sosyal Darvinizm" denen entelektüel alan içinde toplanmışlardır. Genetik, çağdaş toplumbilimle fazla bir ilişki kurabilmiş değildir. Fakat bilinen en eski bir sorun bugün de tartışmalara yol açmaktadır: Doğurganlık farklılığı ile ulusal zekâ düzeyindeki değişmeler arasında var olduğu arz edilen bağıntı. Bu konuda, kendi çoğalmalarında başarısız kalan üst tabaka üyeleri yüzünden genel zekâ düzeyinde tedrici bir gerileme olacağı ileri sürülmektedir. Sorun, Sir Cyril Burt tarafından 1950'de yayımlanan bir makalede[12] büyük bir dikkatle incelenmiş, daha sonra İskoç Eğitim Araştırmaları Konseyi

11 Irk sorununu toplumbilimsel açıdan ele alan güzel bir özetleme olarak bkz. R. Firth, *Human Types* (2. baskı Londra, 1956). Bölüm 1. "Irksal özellikler ve ussal farklılıklar". Ayrıca bkz. UNESCO'nun serisinden "Modern bilimde ırk sorunu"nun yeniden, kitap olarak yayımlanmış biçimi. Son on yılda ırklar arası ilişkiler çok ilgi çekici bir konu olmuş; büyük ölçüde ABD'de Siyah İktidar'ın ortaya çıkışı nedeniyle, yeni bir yaklaşımla ele alınmaya başlamıştır. Bu konuda ilgi çekici iki kaynak, bkz. Floyd B. Barbour (ed.), *The Black Power Revolt* (Boston, 1968) ve Stokely Carmichael ve Charles V. Hamilton, *Black Power: The Politics of Liberation in America* (New York, 1967). İngiltere için bkz. 1969 yılındaki İngiliz Toplumbilim Derneği Yıllık Kongresi'ndeki tebliğler, derleyen S. Zubaida, *Race and Racialism* (Londra, 1970).

12 Cyril Burt, "The trend of national intelligence", *British Journal of Sociology*, I (2), Haziran 1950, ss. 154-168.

tarafından aynı konuda geniş bir araştırma uygulanmıştır.[13] Burt, bir çeşit ilişki bulunduğu sonucuna varmış; ulusal zekâ düzeyindeki değişmelerin karakterini ve ilgili etmenleri belirlemek için daha başka araştırmalar yapmak gerektiğini ileri sürmüştür. İskoçya'daki araştırmada bulunan sonuçlar üzerinde genel esenlik düzeyindeki değişmelerin etkili olabileceğini işaret etmektedir.

Nüfusun niteliklerini oluşturmakta toplumsal etmenlerin büyük önem taşıdığını, hatta diğer etmenleri de belirleyecek kadar önem taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Irksal ve diğer biyolojik özelliklerin, bu açıdan, yeterli bir etkinlik taşımadıkları açıkça anlaşılmaktadır. Farklı doğurganlık nüfusun genel karakteristikleri üzerinde elbette bir etki yapmaktadır. Fakat eğitim, beslenme, sağlık hizmetleri alanındaki gelişmelerin etkileri çok daha büyüktür ve bu gelişmeler ırk ya da diğer biyolojik özelliklerin etkilerini silmektedir.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Nüfus

Son yıllarda demografçılar ve diğer alanlarda çalışan bilimadamları gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışına karşı özel bir ilgi göstermektedirler. Konu üzerindeki incelememize, düzenli nüfus sayımları, istatistik araştırmaları ve çok sayıda bağımsız inceleme sayesinde, hakkında güvenilir bilgilere sahip olduğumuz Hindistan örneğinden başlayabiliriz.[14]

13 İskoçya Eğitim Araştırmaları Konseyi, *The Trend of Scottish Intelligence* (Londra, 1949) ve *Social Implications of the 1947 Scottish Mental Survey* (Londra, 1953). Araştırma 1932 ve 1947 yıllarında gelen zekâ düzeyinde bir yükselme olduğunu göstermiştir.

14 Hindistan'da ilk (kısmi) nüfus sayımı 1867-72'de; ikincisi 1881'de yapılmış; sonraları on yılda bir devam edilmiştir. Nüfus sayımı raporlarında nüfus istatistiklerinin yanı sıra, toplumsal ve ekonomik tabanla ilgili birçok bilgi vardır. Bunlar, ilki 1869'da yapılan bir *Imperial Gazetteer of India* (1881)'de ilave olarak verilmiş; sonra da aynı gazetede ek olarak yayımlanmışlardır. Hindistan'daki nüfus sorunları üzerinde en geniş araştırma: Kingsley Davis, *The Population of India and Pakistan* (Princeton, 1951). Son araştırmalardan birinde, Gunnar Myrdal'in *Asian Drama*'da (New York, 1968). C II, Part 6 ve C III'te ayrıntılı olarak Güney Asya ülkelerinin nüfus sorunları ve politikaları incelenmektedir. Dünya nüfusuna ilişkin bilgiler, düzenli olarak, Birleşmiş Milletler'in *Demographic Yearbook* adlı yayınında verilmekte, incelenmektedir.

TABLO 1
1871–1961 Döneminde Hesaplanan Nüfus*

Bölünmemiş Hindistan**

Yıl	Milyon	Milyon	On Yıllık Artış Yüzdesi
1871	255.2	_	_
1881	257.4	_	_
1891	282.1	_	_
1901	285.2	235.5	-0.2
1911	303.0	249.0	5.8
1921	305.7	248.2	-0.4
1931	338.2	275.5	11.0
1941	389.0	314.9	14.1
1951	_	359.9	13.5
1961	_	436.4	22.3

İlk nüfus sayımından önceki dönem hakkında sadece nüfus tahminleri bulunmaktadır. Bunlarda çok farklılıklar olduğu için nüfus artış oranının hesaplanmasında yararlanılamayacak durumdadır. Fakat kabaca da olsa, nüfus artışındaki devamlılığın 1800'den sonra başladığını göstermektedir. 1800 yılı için bölünmemiş Hindistan'ın nüfusu 120 milyon olarak hesaplanmıştır. Bu miktar, ülkenin çok eski dönemlerindeki nüfusuyla aynı olabilir. İlk sayımdan sonra (1867-72) nüfus artışının gittikçe daha gerçeğe uygun bir biçimde izlendiği söylenebilir.

Hindistan'ın nüfusu 1871–1941 döneminde devamlı olarak

* 1941'e kadarki rakamlar Kingsley Davis'in The Population of India and Pakistan'ından alınmıştır. 1871-1961 döneminin rakamları nüfus dökümünün düzeltilmesiyle ve kitapta anlatılan yöntemle bulunmuştur. 1951 raporu Hindistan nüfus sayımı raporlarından, 1961 rakamı geçici nüfus sayımı raporundan alınmıştır.

** 1947 yılındaki Hindistan ve Pakistan diye ikiye ayrılmadan önce.

artmıştır. Bunun fazla ilginç yanı yoktur. Çünkü aynı dönemde diğer ülkelerin de çoğunda nüfus artışı olmuştur. Dönemin tamamı için bu fiili artış hızı (yılda yaklaşık yüzde 0.6), dünya nüfusundaki artış hızından biraz daha düşük. Fakat Avrupa ülkelerinden, ABD'den ve Japonya'dan çok daha düşüktür. Hindistan'da ve diğer az gelişmiş ülkelerde durumun belirgin niteliği nüfus artış hızının son yirmi-yirmi beş yıl içinde dramatik bir yükselme göstermiş olması ve nüfus artış hızının karşısında, sınai gelişme hızının göreceli olarak düşük seyretmesidir. Güney Asya ülkeleri için 1950'lerde yapılan nüfus projeksiyonlarının çoğu, gerçekleşen nüfus artışlarının oldukça gerisinde kalmıştır. Nitekim Hindistan'daki Birinci Beş Yıllık Plan on yıllık dönem için toplam yüzde 12.5'lik bir nüfus artışı tahmin edilmiş, oysa 1951–61'de bu artış yüzde 22 olmuştur. Daha sonra yapılan bir hesaplamada yıllık yüzde 2.4'lük bir birleşik artış hızı esas alınmış; Hindistan'ın 1971'de 555 milyon, 1976'da 625 milyonluk bir nüfusa erişeceği hesaplanmıştır.[15] Diğer Güney Asya ülkeleri için de nüfus artışının bu derece fazla olacağı, Latin Amerika ülkelerinden bazılarında bunun daha da yüksek bir hıza erişebileceği tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artış hızı ile gelişmiş ülkelerdeki nüfus artış hızı arasındaki farklılık (sonunculardaki 1940'larda demografların beklediğinden daha fazla bir nüfus artışı olduğu halde) dünya nüfus dengesinde değişiklikler oluşturmaktadır. 1950'de dünya nüfusunun üçte biri kadar nüfus toplamları olan Avrupa ve Kuzey Amerika'nın 2000 yılındaki nüfus toplamları dünyanınkinin dörtte birine inecektir.

Herhangi bir nüfus üzerinde hemen hissedilebilecek etkiler doğurganlık, ölüm ve göçmenlerdir. Yakın gelecekte, göçmenlerin rolünün, göçmen kabul eden ülkelerdeki kısıtlamalar nedeniyle azalacağı anlaşılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus büyüklükleri, hemen tamamen, doğurganlıkla ölümler arasındaki ilişkiye göre olacak; hızlı nüfus artışı sorunu, geçtiğimiz yirmi-yirmi beş yıl içinde olduğu gibi, ölüm oranındaki gerilemenin

15 Bkz. Gunnar Mrydal, *Asian Drama*, C II, s. 1448-62.

doğurganlıktakinden çok daha hızla olmasının sonucunda ortaya çıkacaktır. Ölüm oranındaki gerilemenin, beslenme ve sağlık hizmetlerindeki gelişmeler sürdükçe devam edeceği söylenebilir. Fakat beslenme ve sağlık hizmetlerindeki bu gelişmelerin sürmesiyle doğumlarda da artış olacağını beklemek zor görünmektedir. Bugün için, gelişmekte olan ülkelerde gönüllü aile planlamasının gerçekleştirilmesini sağlayacak güçte bir toplumsal etki de bulunmamaktadır. Daha önce sanayi toplumlarından söz edilirken belirtildiği gibi, aile planlaması kentsel yörelerde ve yüksek toplumsal tabakalarda başlamakta; fakat gelişmekte olan ülkelerin çoğunda tabakalar arasında herhangi bir doğurganlık farkına rastlanmamakta, Asya ve Afrika ülkelerinin çoğunda kentsel nüfus ile orta sınıf genel nüfus içinde öylesine küçük bir bölümdür ki, bunların çok sıkı bir aile planlaması yapmaları halinde bile bunun nüfus artışı üzerindeki etkisi hissedilmeyecek kadar az olacaktır. Nüfus artışı konusunda kendiliğinden işleyen önleyici bir mekanizmanın olmaması nedeniyle, devamlı nüfus artışını önlemek için tek yol olarak doğumları sınırlandıracak bir ulusal politikanın izlenmesi kalmaktadır. Şu son yıllarda, bununla beraber, bazı az gelişmiş ülkeler ciddi bir tutumla bu tür politikalara yönelmişler ve uygulanmaları için harekete geçmişlerdir. Bunların başarı kazanıp kazanmayacaklarını söylemek için çok erken. Karşılaşılan güçlükler ise büyüktür; nüfusunun büyük kısmı kırsal yörelerde yaşayan Hindistan gibi ülkelerde, köylerde aile planlaması son derece güncel bir zorunluluk durumuna gelmiştir. Ne var ki, bu ülkelerdeki köyler için aile planlaması ile uğraşacak sağlık ocakları kadar, hatta köylüye çok daha yararlı olacak, daha başka birçok hizmetin de götürülmüş olması gerekmektedir. Bu köylerde doğum kontrol pratikleriyle ilgili bilgi verilmesi de zor olmakta; diğer yandan büyük aileden yana olan ve dinsel inançlarca desteklenen geleneksel duygu ve kanaatlerin devam etmesi durumu daha da güçleştirmektedir.

Nüfus artışı ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki bir zamanlar büyük tartışmalara yol açmıştır. Gunnar Myrdal'in gözlemlediği gibi, on-on beş yıl önceleri, Güney Asya ülkelerinin

fazla nüfus sorunu ile karşı karşıya bulunup bulunmadıklarına dair uzun uzun tartışmalar yapılmıştır. Myrdal, devamla şöyle demektedir: "Bugün ise, genellikle kabul edilmektedir ki, bölgedeki tüm ülkeler hızla çoğalan bir nüfus artışı sorunuyla karşı karşıya bulunmakta, başarılı bir ekonomik gelişmenin geleceği de kritik bir biçimde nüfus artışındaki yönsemelere bağlı bulunmaktadır."[16] Yaşama düzeyinde mutlak bir gerileme olmadığı gerçektir. Temel besin maddelerindeki yetersizlik[17] bugün için "yeşil devrim"* –yüksek verimli tohumluk kullanılarak buğday ve pirinç üretiminin arttırılması– sayesinde geliştirilmiştir. Fakat hızlı nüfus artışı ekonomik gelişmenin getirdiklerini özümsemekte, yaşam düzeyinde belirli bir iyileşme sağlanamamaktadır. Asya ülkelerinin ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunda durum aynıdır. Bütün bu ülkelerde ekonomik gelişme hızı düşük kalmaktadır. Göreceli olarak daha az nüfusa sahip Afrika ülkeleri için bu sorunlar söz konusu olmayacağa benzemektedir. Fakat ne olursa olsun, gelişen ülkelerin tümünde de hızlı nüfus artışı yüzünden devletlerin sosyal hizmetlere büyük kaynaklar ayırması gerekmekte; bu durum ise yatırımlarda kullanılabilecek kaynakları azaltmaktadır. Gelecek on ya da yirmi yıllık dönem içinde ise çalışan nüfus içinde yer alacak bu genç kitleye çalışma ve istihdam olanağı yaratmak gerekeceği için ortaya yeni yeni sorunlar çıkacaktır. Kısa dönemde, besin maddelerindeki yetersizlik sorununu çözümlediği için olumlu bulunan tarım devriminin kendisi bile yeni güçlüklere yol açacaktır. Tarım devrimi tohum üretme, sulama ve benzeri alanlarda önemli yatırımları gerektirmekte; büyük toprak sahiplerini zaten üstün olan toplumsal konumlarını daha da pekiştirmekte, küçük çiftçilerin ve köylülerin köylerde barınamayıp, zaten fazla nüfus kalabalığı ve işsizlik sorunu ile karşı karşıya bulunan kentlere göçmelerine yol açmaktadır.

16 Gunnar Myrdal, age., C II, s. 1389-90.

17 Daha Mayıs 1959'da yayımlanan Ford Vakfı'nın raporunda Hindistan nüfusunun 1965'te 480 milyon olacağı, tarımsal üretimin ise en mütevazı bir yaşam düzeyiyle ancak 360 milyona yeteceği açıklanmıştır.

* Yapısal değişimi öngörmediği için bugün fiyasko ile sonuçlanmıştır. (çev.)

Az gelişmiş ülkelerde kentleşmenin yaratacağı sorunların çapı hakkında Hindistan'daki durumla ilgili olarak Roy Turner'ın derlediği *Hindistan'ın Kentsel Geleceği (India's Urban Future)* adlı eserden yararlanılabilir.[18] Kingsley Davis tarafından yazılan "Hindistan'da Kentlileşme; Geçmiş ve Gelecek" başlıklı ilk makalede bazı Hindistan kentlerinin gelecekteki nüfusları hakkında tahminlerde bulunulmaktadır. 2000 yılı için tahmini hesaplanan nüfus artışı, gününde çok aşırı bulunmuş, fakat sonradan toplam nüfus artışı bu tahminleri de aştığı için, şimdi aşırı görünmez olmuştur. Aynı biçimde, kentlerin nüfusları da –kentlere göç yüzünden– ilk tahminlerin de ilerisinde olacağa benzemektedir. İlk tahminler 2000 yılındaki Hindistan kentlerinden Kalküta'nın 66 milyon, Delhi'nin 33 milyon ve Bombay'ın 22 milyon nüfusu olacağını göstermektedir. Fakir bir ülkede bu tür kentsel yığımlanmaların yaratabileceği sorunları kestirmek zor olmasa gerektir. Hızlı bir sınai gelişme olmadığı için –istihdam sorununun çözümü için de, kentsel hizmetlere gerekli olanakların hazırlanması için de sanayi gelişmesi kaçınılmazdır– kentler yoksulluğun ve hoşnutsuzluğun kol gezdiği hastalıklı kalabalıklardan başka bir şey olamayacak; bu durum, şiddete dayanan siyasal hareketleri oluşturacak; bir gün bile gecikmeksizin ekonomik gelişmeyi sağlayacak ve nüfus kontrolünü gerçekleştirecek bir yol tutulmazsa, kentlerdeki bu nüfus birikiminin etkileri büyük ölçüde yıkıcı olacaktır.

Kentlerin büyümesi çeşitli sorunlar kadar çeşitli olanaklar da yaratmaktadır. Kentler yeniliklerin ve buluşların gerçekleştiği yerlerdir. Ekonomik gelişme, siyasal değişimler, yeni değerler ve tutumlar kentlerde gerçekleştirilmekte ve kırsal nüfus üzerine kentlerin büyük etkileri olmaktadır. S. C. Dube'un yaptığı bir çalışma[19] Haydarabad'ın şehir olarak çevresindeki köylerden birinde siyasal yapı, kast ilişkileri ve toplumsal tutumlar üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Bir başka araştırma, F. F. Bailey'inki[20]

18 Berkeley ve Los Angeles, 1962.
19 S. C. Dube, *Indian Village* (Londra, 1955).
20 F. F. Bailey, *Caste and the Economic Frontier* (Manchester, 1957).

ise, kentsel merkezden uzaktaki Orissa tepelerindeki bir köyü ele almış; böyle bir köyde bile kentsel ekonomik sistemin ticaret hayatında nasıl gelişmeye yol açacağını; merkezi devlet yönetiminin uzanamadığı siyasal tecritlenme içindeki bu köyde bile, uzaktaki kentin köy örgütlenmesi üzerinde nasıl önemli etkilerde bulunduğu gösterilmiştir. Bununla beraber kentlerdeki nüfusun büyük kısmı köylerden yeni göçenlerden oluştuğu için, kırsal yerlerdeki insanların tutumları da kentleri etkilemektedir. P. C. Lloyd'un bazı Afrika kasabalarında gözlemlediği gibi: "Buralarda insan, ailesinin ve akrabalarının sıkıntılarından, gelenekçi yaşlıların ve kabile değerlerinin baskılarından kurtulmaktadır. Kaç kişi bu yola girmektedir bu ayrı bir sorundur; çünkü... Afrika kasabalarında yaşayanlarda akrabaları, hısımları ve geldiği kabile topluluğu ile yakın ilişkilerini devam ettirme eğilimi görülmektedir."[21] Bombay'daki köy çıkışlı işçiler üzerinde yapılan bir araştırmada, içinden gelinen köylerle ilişkiler için benzer sonuçlara varılmaktadır. Araştırmadaki örneğe giren işçilerin hemen yarısı yılda en az bir kez köylerini ziyaret ettiklerini ve hemen hepsi köylerini daha sık ziyaret etmekten memnun olacaklarını söylemiş bulunmaktadır. Evli olanlar, elleri değdikçe ailelerini köylerini ziyarete göndermektedir. Göçmen işçiler iki kültür arasında yaşamakta; kırsal ve kentsel kültürler arasında yaşayan bu işçiler için kentsel kültür, yavaş yavaş önemini artırmakla birlikte, başat duruma gelmemiş bulunmaktadır. Kentlerde kadınlar daha geniş özgürlüklere kavuşmakta, giyimde ve eğitime ilişkin değerlerde değişim; kast kurallarına uyma zorunluluğunda yumuşamaya başlamaktadır. Diğer yandan, kenttekilerle köylerdeki yakınları, akrabaları arasındaki bu kaynaşmış aile düzeni kentsel yaşamda karşılıklı yardımlaşma görevi yüklenmiş bulunmakta; göçmen işçi ve emekçilerle köyleri arasındaki bağı sürdürmüş olmaktadır.[22]

21 P. C. Lloyd, *Africa in Social Change* (Harmondsworth, 1967). s. 110.

22 P. N. Prabhu, "A Study on the Social Effects of Urbanization on Industrial Workers Migrating from Rural Areas of the City of Bombay", *The Social Implication of Industrialization and Urbanization* (UNESCO, Calculatta, 1956), s. 49-106.

Bu gibi olgular, sınaileşmesini ve kentleşmesini oldukça yavaş gerçekleştirebilen ve büyük ölçüde köylü toplumları olan Asya ve Afrika toplumları için geçiş dönemi –ama çok uzun sürebilecek bir geçiş dönemi– sorunlarıdır. Bu ülkelerin karşı karşıya bulundukları sorunlar, günümüzde oluşmaya başlayan kentsel yeni grupların rolleriyle de ilgili sorunlardır. Yeni seçkinlerin, kentlerdeki yeni orta sınıfın ve emekçi sınıfın ideolojileri neler olacaktır? Bu kentsel gruplar eğitim, kitle haberleşmesi, yönetim, ekonomik ilişkiler ve siyasal örgütlenme aracılığı ile kırsal nüfus üzerinde ne gibi etkilerde bulunacaklardır? Bu sorunlar üzerinde düşünürken, köylü nüfus içinde de yeni toplumsal ve siyasal hareketlerin ortaya çıktığını hesaba katmamız gerekmektedir. Köylü tabanlı devrimler –oluşturanların ve yönetenlerin büyük ölçüde kentli aydınlar arasından çıktığı söylenebilir– daha şimdiden bazı az gelişmiş ülkelerde büyük değişimlere; toplumsal değişimde kentsel nüfus yerine köylü nüfusa öncelik ve önem veren yeni siyasal doktrinlerin oluşmasına yol açmışlardır.

Gelecek bölümlerde daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacak olan bu gibi sorunlar, değindiğimiz nüfus artışı ve kentsel nüfusun büyümesiyle ilgili sorunların taşıdıkları önemi azaltmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerden, çoğunda, ekonomik görünümü açısından, sınaileşme sorunu şu ya da bu derecede kapsamlı bir plana bağlanmış durumdadır. Fakat en az sınaileşme sorunu kadar önem taşıyan, hatta günümüzde ondan da büyük güçlükler taşıdığı anlaşılmış bulunan nüfus planlaması ve denetimi konusunda bir şeyler yapma gereği şu son yıllarda anlaşılmaya başlanmış; kentlerin gereğinden fazla büyümesiyle ilgili sorunlara ise henüz ciddi olarak eğilen bile pek az olmuştur. Bu sorunlar hiçbir şekilde küçümsenebilecek sorunlar değildir. Günümüzde az gelişmiş ülkelerden çoğu için toplumsal ve siyasal sistemleri ne olursa olsun, en önemli, en hayati, en karmaşık sorunlar bu sorunlardır.

Bölüm 6

Toplumsal Grup Tipleri

Nüfusun toplumsal gruplar içinde dağılımı ve bu tür grupların büyüklükleri, sayıları ve karakteristikleri toplum yapısının önemli yanlarıdır. "Toplumsal grupların ve kurumların belli başlı tiplerini sınıflandırma ve betimleme" Ginsberg'in fikrince toplumsal yapı çalışmasını meydana getirmektedir.[1] Fiili araştırmalarında, gruplar üzerinde yapılacak incelemelerle kurumlar üzerinde yapılacak incelemeler arasında katı bir ayrım geliştirmek kurum (bireylerin kalıcı davranışlarından oluşan kalıplar sayıldığı) ve grupların faaliyetlerinden meydana geldiği için, fazla aranmayan, hatta olanaksız sayılan bir şeydir. Fakat konumuzu aydınlatmakta yararlı olacağı için, genel nüfus içindeki çeşitli gruplaşmalar üzerinde durulacaktır.

İlkin, içlerindeki üyeler arasındaki bir araya geliş biçiminin güçlü ya da gevşek oluşuna göre grup ve bazı yazarların deyişiyle "grup-benzeri" olarak ikili bir ayrım yapabiliriz. Bir toplumsal grup bir bireyler toplamı olarak tanımlanabilir. Bu bireyler toplamı içinde (i) bireyler arasında belirli ilişkiler vardır; (ii) topluluk içindeki bireylerden her biri hem grubun varlığının hem de sembollerinin bilincindedirler. Diğer bir deyişle, bir toplumsal grup en azından başlangıç halinde bir yapıya ve bir örgüte (kurallar, ritüeller vs. de burada yer almaktadır), ayrıca kendi üyeleri olan bireylerin bilinçlerinden oluşan psikolojik bir temele dayanmak durumundadır. Aile, köy, ulus, sendika ya da bir siyasal parti bu bakımdan bir grup sayılabilir. Diğer yandan, bunlar grup-benzeri bir yapıdan ve

1 M. Ginsberg, "The scope and methods of Sociology", bkz. *The Study of Society* (ed. F. C. Barlett vd., Londra, 1939). Cf. R. Firth, *Human Types* (2. baskı, Londra, 1956), s. 98, "Bir topluluğun *-community-* sosyal yapısı, kişilerinin oluşturduğu grupların tiplerini ve bu kişilerin içinde yer aldıkları kurumları içerir."

örgütten yoksun toplamlardır; üyeleri ise bir topluluk içinde olduklarının bilincinde değil ya da yeterince bilinçli değildirler. Toplumsal sınıflar, statü grupları, yaş ve cinsiyet grupları kalabalıklar ve bu grup-benzeri toplamlara örnektirler. Fakat bu örneklerden anlaşılacağı gibi, gruplarla grup-benzerleri arasındaki sınır değişkendir, katılıktan uzak bir sınırdır. Grup-benzerleri, örgütlü toplumsal gruplar durumuna yükselebilirler, örneğin toplumsal sınıflar kendi siyasal partilerini oluşturabilirler; kadınların meydana getirdiği grup-benzeri topluluklardan kadın haklarını savunan dernekler kurulabilir ya da bu toplulukların kendileri tam anlamıyla örgütlenmiş gruplar haline gelebilir. Bazı ilkel topluluklarda yaş kümelerinin yaş grupları haline gelmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Toplumsal gruplar çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Önce, üyeleri arasındaki ilişkinin karakterinden yola çıkabiliriz. Bu açıdan en bilinen farklılaştırmayı *Gemeinschaft* (cemaat) ve *Gesellschaft* (toplum ya da *association*) şeklindeki ayrımı öneren Tönnies yapmıştır. "Cemaat" bir arada, "çok yakın, özel, aralarında yoğun ilişkiler içinde" yaşayan topluluk olarak tanımlanmaktadır. Tönnies bu ilişkilere dayanan gruplar için aile ya da yakın akraba gruplarını, köylerdeki yakın komşu topluluklarını, arkadaş topluluklarını örnek göstermektedir. Dernekleşme (*association*) ve toplumsallaşma ise "kamusal yaşam" olarak tanımlanmakta; bilinçli ve gönüllü olarak üye olunan bir topluluk sayılmaktadır. Tönnies bunlara örnek olarak, öncelikle, ekonomik çıkarlarla ilgili grupları göstermektedir. Cemaat ve toplumu tanımlamakta Tönnies iki kriter kullanmaktadır. Birincisi, cemaat topluluğunda bireyler tüm kişilikleriyle üyedirler; amaçlarının tümünü ya da çoğunu bunların içinde gerçekleştirirler. Dernek ve toplumda ise bireyler, içinde bulundukları topluluğa kişiliklerinin bir bölümüyle üye olmakta ve belirli amaçlarına tatmin aramaktadırlar. İkincisi, cemaat, bireylerinin "hissiyat" ve "anlayış" itibariyle uyum içinde oldukları bir toplulukken, dernek toplulukları rasyonel çıkar anlaşmalarına dayanan birlikler sayılmaktadır.[2]

2 F. Tönnies, *Community and Association* (1887; İngilizcesi, Londra.

Tönnies'in kendi çalışmasında cemaat ve dernek topluluklarının arasındaki farklılık gerek toplum içindeki gruplar ve gerekse toplumların kendileri için uygulanmaktadır. Buradaki ikinci ayrımın anlamı bakımından, uygulamada yapılan ayrım, bundan sonraki bölümde ele alınacak olan iki genel toplum tipi arasındaki ayrımla benzerlik göstermektedir. Toplumsal gruplara uygulanacak olursa, "cemaat" ve "dernekleşme" ayrımıyla C. H. Cooley'in "birincil gruplar" ve bunların dışındaki gruplar ayrımına benzer bir ayrım yapılmış olmaktadır.[3] "Birincil gruplar terimiyle yüz yüze yakın ilişkilere dayanan topluluklar (*association*) ve birlikte çalışma, birlikte iş görme toplulukları (*cooperation*) ifade edilmektedir. Yakın ve samimi ilişkilere dayanan topluluklaşmaların sonucu, psikolojik olarak, topluluk bütünlüğü içinde bireyselliklerin kaynaşması; böylece, tek bireylerin kendi ben'lerinin, en azından, pek çok amaç için grubun ortak hayatının ve amaçlarının bir bölümü durumuna gelmesi... 'biz' kelimesiyle ifade edilen karşılıklı sempati ve karşılıklı özdeşleşmeyi gerektirmesidir."[4] Cooley'in birincil grup tanımı, daha önce belirtildiği gibi[5] şu üç koşulu gerektirmektedir: Üyeler arasında fiziksel yakınlık, grubun küçük olması. Diğer yandan Tönnies, kendi önerdiği ayrımlaştırmayı bütün toplumsal gruplar için geçerli saymakta; fakat "cemaat" örneği olarak gösterdikleri (aile, köy, arkadaşlar grubu, ortaçağ kasabası), derece derece, hep bu üç özelliğe uygun bir görünüm taşımaktadır.

Kısaca, toplumsal grupları sınıflandırmakta uygulayabileceğimiz birçok kriter vardır: Grubun kuruluşuna neden olan amaç; grubun üyeleri arasındaki ilişkilerin düşünsel ya da hissi karakteri; bu ilişkilerinin kişisel ilişki mi yoksa kişisellik-dışı ilişkiler mi olduğu; grubun genişliği; grubun varlık süresinin uzunluğu. Bu etmenlerden bazıları, diğerlerine oranla daha çok inceleme

3 C. H. Cooley, Social Organization (1909). "İkincil grup" terimini Cooley'in kendisi kullanmıştır. Cooley'in "birincil grup"tan olmayanları belirtmek için "diğerleri" dediği grupları ifade etmekte. Daha sonraları bu "ikincil gruplar" terimi kullanılmaya başlamıştır.

4 age., s. 23.

5 Kingsley Davis, *Human Society* (New York, 1948), B. 11.

konusu olmuştur. Grupların genişliği değişik bakış açılarından incelenmiştir. Çok bilinen bir makalesinde Simmel[6] grup üyelerinin sayıları ve grubun yapısı arasındaki ilişkileri incelemiştir. Bir başka araştırma, kentlerdeki nüfus yığılmasının insanın toplumsal ilişkilerinin doğasını nasıl değiştirdiği ele alınmıştır.[7] Diğer toplumbilimciler genel anlamda değişim sorunlarını toplumsal örgütlenme ölçüsünde ele almışlardır. Durkheim, daha önce gördüğümüz gibi işbölümünü ve yeni bir toplum biçiminin oluşumunu, nüfusun büyümesiyle birlikte oluşan organik dayanışmayla açıklamıştır. Hobhouse, toplumun nüfusça büyümesini toplumsal gelişme kriterlerinden biri olarak kabul etmiş, fakat aynı zamanda nüfus artışının gelişmeyle ilgili diğer etmenler üzerine yansıyan etkilerini de vurgulamıştır. Açık bir gerçektir ki, toplumsal hayatın temel sorunlarından biri de, birincil gruplardaki yakın ve içtenlikli ilişkilerin bulunmadığı büyük gruplarda toplumsal dayanışma yaratmak ve bunu sürdürmektir.[8]

Toplumsal gruplar konusunda yapılan son araştırmalar bazı bakımlardan değişik yönlerde olmuştur. Bazılarında daha sistematik bir grup tipolojisi geliştirmek istenmiştir. Bunların en kapsamlısı G. Gurvitch'in araştırmasıdır. Bu araştırmada sınıflandırma için on beş ölçüt önerilmektedir: içerik, büyüklük, süre, ritim, üyelerin fiziksel yakınlığı, kuruluş temeli (gönüllü, vb.), giriş (açık, yarı-kapalı, kapalı), örgütlenme derecesi, işlevi, oryantasyonu, toplumla ilişkisi, diğer gruplarla ilişki, toplumsal kontrol tipi, otorite tipi, birliğinin derecesi.[9] Bu sınıflandırma şeması bizim başından beri tartıştığımız farklılaştırma ölçütlerinden çoğuyla uygunluk göstermektedir. Fakat gene de, yapılacak şemalarda ölçüt sayılarını artırmanın, gruplar arasındaki farklı-

---

6 G. Simmel, "The number of members as determining the sociological form of the group", *American Journal of Sociology*, VIII, 1906.

7 G. Simmel, "The metropolis and mental life". Yeniden basıldığı yer: Hatt ve Reiss, age.

8 Bkz. Homans, *The Human Group* (1948) Bölüm 18. "Groups and Civilization"; R. C. Angell, *The Integration of American Society* (New York ve Londra, 1941).

9 Georges Gurvitch, *La vocation actuelle de la sociologie* (2. baskı, 1957). C I, Bölüm 5, "Typologie des groupements particuliers."

lıkları saptayabilecek bir tipolojinin kurulmasına yetip yetmeyeceği bir sorun olarak ortada durmaktadır.

İkinci bir yaklaşımın en iyi örneği G. C. Homans'ın birincil gruplar üzerinde yaptığı incelemesidir.[10] Homans bu tür grupların incelenmesi için birçok neden göstermiştir. Bu birçok neden arasında "tüm topluma ya da ulusa uygulayabileceğimiz toplumbilimsel bir sentezin bulunmasına karşılık, küçük gruplar çerçevesinde uygulayabileceğimiz sentezlere sahip olmamamız" belirtilmektedir. Böylece Homans, çok sayıda küçük grup araştırmalarından elde edilen sonuçlara dayanarak bütün küçük gruplara uygulanabilecek genellemelere varmayı amaç edinmiştir. Homans'ın bütün çalışması boyunca, tipoloji çalışmalarındaki amacı gruplar arasındaki farklılıkları değil, tersine benzerlikleri vurgulamaktır. Ele aldığı materyallere dayanarak yapılan analiz ve yorumlar çoğu kez aydınlatıcı olmuşsa da, sonuçta varılan genellemeler önemleri ya da olası geçerlilikleri bakımından pek yeterli görünmemektedir. Ayrıca, "biri diğerine göre ilişki kurmada önde olmadığı sürece, iki kişi arasındaki ilişkiler ne denli artarsa birbirlerine duydukları yakınlığın, birlikte olmaktan duyacakları hoşnutluğun o denli artacağı" önermesini doğru görmek de güçtür. (s. 345). Erkek kardeşler arasındaki ilişkiler örneği, bu ilişkiler en şiddetli geçimsizliklerin ortaya çıktığı aynı soydan gelenler arası ilişki olduğu için talihsiz bir örnektir. Bayan Ivy Compton-Burnett'in aile hayatı hakkında anlattıkları ile Homans'ın anlattıkları arasında gerçeğe yakınlık bakımından fazla bir fark bulunmamaktadır.

Homans'ın çalışması, bununla beraber, birincil gruplara karşı yeniden ilgi duyulmasına yol açmış, bu ilgi J. L. Moreno'nun sosyometrik çalışmaları[11] gibi araştırmalarla pekiştirilmiştir. Küçük grup çalışmalarının ilgi çekici yanlarından biri de bu gibi araştırmalarda deneyim yönteminin uygulanabilme olanağı taşıması, bu konuda az ve sınırlı da olsa bazı şeylerin yapılmış olmasıdır.[12]

10 G. C. Homans, age.

11 Genel bir değerlendirme olarak, bkz. J. L. Moreno, *Who Shall Survive?* (Yeniden baskı, New York, 1953).

12 Örneğin, grup liderliği konusundaki deneyler, küçük gruplar hakkında deneysel

Homans kendi eserinde, küçük gruplar üzerinde araştırma yapmanın toplum üzerinde araştırma yapmakta izlenebilecek yollardan birisi olduğunu açıkça söylemektedir. Fakat birçok başka araştırmada bu durum, yanlış anlamalara yol açmaması için yeterince belirtilmemiştir. Bu yanıltıcı araştırmalardan biri de Cooley'in çalışmasıdır. Cooley'e göre, "birincil gruplar çeşitli bakımlardan birincillik niteliği taşımaktaysa da, asıl önemlisi bireylerin idealleri nin ve toplumsal doğalarının oluşumu ve biçimlenmesi açısından temel nitelikte olmaları" ve "diğer ilişkilerle aynı değişimler geçirmeleri bu ikincil türdeki ilişkilere kaynak teşkil edecek biçimde kalıcılık niteliği taşımalarıdır... (bunlar) sadece bireyler için değil, fakat toplumsal kurumlar için de hayat kaynağıdırlar." Cooley ve son yılların bazı toplumbilimcileri küçük gruplar üzerinde yapılan araştırmalara dayanarak, genel anlamda, bilinen toplum düzeyine varılabileceğini ileri sürer gibidirler. Bu görüş, küçük grupların toplumsal yaşamda belirleyici etkileri olduğu görüşünden güç almaktadır. Oysa, ortadaki veriler bu durumun tamamen tersinin de söz konusu olabileceğini göstermektedir. Tarihsel olarak, toplumun küçük gruplar üzerindeki etkisi, küçük grupların toplum üzerindeki etkisinden çok daha fazla olmuştur. Örneğin, bugünkü Batılı aile grubu sanayi toplum düzeninin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel köy yapısındaki değişiklikler de, toplumdaki diğer değişmelerin sonucunda olmuştur.

Gruplarla ilgili araştırmalarda bir başka yaklaşım da R. Redfield'ın *Küçük Topluluk*'unda (*The Little Community*) görülmektedir. Redfield bu alanın inceleme konusu olarak seçilmesini Homans'la aynı açıdan savunmaktadır. Şöyle yazıyor: "Küçük topluluk inceleme konusu olmuşsa nedeni, bunlarda, insan üzerine çalışanların çok iyi tanıdıkları türden bir insan bütünlüğü olması; köylerle, arkadaş toplulukları ile ilgili olarak, kişilik, uygarlık ya da edebiyatla ilgili alanlardakinden çok daha kolay genellemeler yapılabilmesidir." Kaldı ki, "küçük toplu-

çalışmalar da dahil, sahadaki verilerle ilgili toplayıcı eser olarak, bkz. M. Argyle, *The Scientefic Study of Social Behaviour* (Londra, 1957), Kısım II, Bölüm V, "Small social groups", s. 118-60.

luk tüm insanlık tarihinde en başat yaşama biçimi olmuştur... Bugün de yapılan bir tahmine göre, insanlığın dörtte üçü köylerde yaşamaktadır." Redfield küçük topluluğu dört karakteristiği açısından tanımlamaktadır: (1) ayrılık–"topluluğun nerede başladığı nerede bittiği açıktır": (2) küçüklük–"kişisel gözlemde bütünüyle görülebilmekte, bunu olanaksızlaştıracak kadar büyük olduğu zaman bile, homojen olduğu için, belirli bir derecede bütününü temsil edecek bir bölümünü gözlemleme olanağı vardır"; (3) homojenlik–"cinsiyet ve yaşça benzer durumdaki üyelerinin faaliyetleri ve düşünce tarzları benzerlik göstermekte; iş güç ve meslek sayılabilecek faaliyetler bir kuşaktan ötekine aynen geçmektedir"; (4) kendine-yeterlik–"üyelerin ihtiyaçlarının ve gerekli faaliyetlerinin hepsini ya da büyük kısmını karşılamaktadır. Küçük topluluk üyeliği beşikten-mezara süren bir yaşam biçimidir."[13] İnceleme konusunu tanıttıktan sonra Redfield ele aldığı küçük topluluğu, bütün grup tiplerine ve topluma uygulanabilecek kavramlarla irdelemeye devam etmektedir. Bunlar ekoloji, toplumsal yapı, yaşam devresi (*life cycles*), kişilik, kültürel değerler, toplumsal değişim gibi kavramlardır. Yaptığı araştırma bu kavramlardan bazılarına ışık tutmakta ve küçük değişikliklerden geçirilmelerini gerektirmektedir. Daha sonraki bölümlerde, küçük gruplarla büyük topluluklar ve toplum arasındaki ilişkilerle ilgili olarak daha önce değindiğimiz sorunu ele almaktadır. Siriona Kızılderilileri benzeri bulunmayan ve kendine yeterli bir gruptur. Diğer Kızılderili topluluklarıyla çok az ilişkisi vardır ve beyazlarla ilişki kurmaktan ısrarla kaçınmaktadır. Diğer yandan Nuer'lerin (Evans-Pritchard tarafından anlatılıyor) daha geniş toplum kesimleriyle ilişkileri bir merkeze bağlı çemberler şeklinde bir diyagramla gösterilmektedir. Chan Kom köyünün (Redfield incelemiştir), Yucatan ve Meksika devletiyle çok daha yoğun ilişkileri vardır. "Köylerden her birinin çeşitli ve çok sayıda ilişkiler ve işlevlerle bağlı olduğu karmaşık bir yerleşme yığımlanmaları" görülmektedir.

13 Redfield (Homans'ın tersine) çok belirli bir küçük grup tipini incelemekte; betimlemeleri ve genellemeleri az çok değerli olmaktadır.

Redfield, kent, belediyeler, devlet ya da başka türlü daha gelişkin yaşama merkezleri karşısındaki bağımsızlıklarının derecesine göre çeşitli toplulukların varlığını kabul etmemiz gerektiğini söylemektedir.[14] Son olarak da, köy topluluğu ya da kısmen kasabalaşmış kırsal topluluklarla ilgili olarak soyut yaşam biçimleri arasında; folk toplumu ile uygarlık arasında bir farklılık olduğunu ileri sürmektedir. Bu konuda, kendinden önceki toplumbilimcilerden daha önce ikili ayrımlarını kısaca belirttiğimiz Maine, Tönnies ve Durkheim'ın görüşlerine karşı çıkmaktadır.

Toplumsal gruplarla toplum arasındaki ilişki sorunu bir başka biçimde de ortaya konabilir. Örneğin toplumların, içlerindeki toplumsal gruplara göre nasıl ve kaça ayrılabileceğini ele alabiliriz. Toplumların içindeki toplumsal grupların sayısına ve çeşitliliğine göre yapılabilen bir ayrım, "ilkel toplum" ve "uygarlaşmış toplum" ayrımıdır. Spencer ve özellikle Durkheim toplum sınıflandırmalarında bu karakteristiği ölçüt saymaktadırlar. İlkel toplumlar antropologlar tarafından artık basit toplumlar olarak sayılmakta; içinde daha az farklılaşmaya yer veren toplumlar olarak kabul edilmektedir. Durkheim'ın *Toplumda İşbölümü*'nde çizdiği kontrast genel olarak gerçeğe uygundur; fakat bireycilikle toplumdaki sosyal farklılaşmanın artışı arasında ilişkiler bulunduğu görüşü, hakkında çok şeyler söylenebilecek bir görüştür.

Bir başka yaklaşım, toplumları içlerindeki başat toplumsal gruplara göre sınıflandırmaktadır. Bu, çeşitli yollardan yapılmaktadır. Örneğin, en yaygın olan birinde birincil grupların başat olduğu toplumlar ve ikincil grupların başat durumda olduğu toplumlar diye ikili bir sınıflandırma yapılmaktadır Tönnies'nin "cemaat" ve "dernekleşme" ayrımından beri birçok toplumbilimci küçük küçük anlam değişiklikleriyle, bu ayrımı kullanmaktadır. Günümüz toplumbilimi için, kentlileşmiş sanayi toplumlarındaki kişisellik-dışı, rasyonalize edilmiş, bölüntülendirilmiş ilişkilerle, bunlara benzemez biçimde ilkel ve sınaileşmemiş top-

14 Bu konu Bölüm VIII'de ele alınacaktır.

lumlardaki kişiler arası ilişkiler ayrımı en yaygın olan ayrımdır. Bununla beraber, bütün bu tür ikileştirmeler çok basit ve yetersiz görünmekte; yapılan tüm toplumbilimsel araştırmalara rağmen, çağdaş insanın toplumsal ilişkileri hakkında, ayrıntılara indiğimizde, çok az şey bilmekte; akrabalık ve diğer birincil grupların hâlâ bunca önem taşımasına anlam veremeyip, şaşırmaktayız.[15] Belki de daha kullanışlı bir sınıflandırma, değişik toplumların özelliklerini teşkil eden belirli grup tiplerini esas almak olacaktır. Örneğin, kırsal ve tarımsal bir toplum olarak Hindistan ile Batılı bir sanayi toplumunun karşılaştırılması gibi.

Geleneksel Hint toplumundaki temel grup tiplerini belirlemek güç değildir; bunlar köy cemaati, kast grubu ve büyük ailedir. Oysa, Batılı sanayi toplumlarında önem taşıyan ve toplumun karakteristiğini teşkil eden grup tipleri ekonomik örgütler, toplumsal sınıflar ve çekirdek ailedir. Ayrıca toplum (bir ulus-devleti olarak) da çok daha büyük bir önem taşımaktadır. Bu karakteristik gruplar açısından Hindistan toplumu için neler söylenebilir? Büyük aileye, kast gruplarına ileride (Bölüm 10) değineceğiz. Burada, çoğu kez toplumsal yapının en önemli sayılan ve daha önce değindiğimiz kentlileşme süreciyle ilgili olarak çeşitli sorunlara yol açan köy topluluğu (cemaati) üzerinde kısaca durmamız yararlı olacaktır.

Hint köyü üzerinde yapılan ilk araştırmalarda köyün kendine-yeterliği ve istikrarlı oluşu vurgulanmıştır. Kendine-yeterlilik köyün kendine göre siyasal ve ekonomik kurumlarının bulunmasıdır. "Köy toplulukları küçük cumhuriyetlerdir, istedikleri her şeyi kendi içlerinde bulabilmektedir. Dış ilişkileri ise hemen hiç yoktur. Köyler, her şeyden gelip geçtiği halde, her zaman varlıklarını sürdürmektedirler."[16] Sir Henry Maine Hint köyünün kuruluşunu "yeniliklere karşı alışılmışı, eskiyi savunmakta ısrarlı, toplumun yıkılamayacak kadar güçlü kurumu" olarak tanımlamaktadır. Fetihler ve devrimler köy yapısını bozmadan,

15 Bkz. İleride Bölüm 11.

16 Sir Charles Metcalfe; bkz. Sir J. W. Kaye, *Selections From the Papers of Lord Metcalfe* (Londra, 1855).

yerinden etmeden gelip geçmişler; Hindistan'da en yararlı yönetimler, köyü temel alanlar olmuştur..."[17] Karl Marx, köyün ekonomik kendine-yeterliğini vurgulamış; Hindistan ve diğer Asya toplumlarının değişmez karakterinde bunun etkisi olabileceğini düşünmüştür: "Bu kendine-yeterli topluluklardaki üretim örgütünün basitliği, (aynı üretim örgütünün) kendini hep aynı biçimde yinelemesine yol açmakta; rastlantılar nedeniyle yıkılırsa, aynı tabanda ve aynı isimle bir kez daha oluşmakta –bu basitlik Asyatik toplumların, Asyatik devletlerin hiç bitmeyen yıkılıp kurulmalarına ve hiç tükenmeyen hanedan değişikliklerine tezat teşkil eden değişemezliğindeki sırrın kilit noktasını oluşturmaktadır. Toplumun ekonomik öğelerinin yapısı, siyaset dünyasının fırtınalarına rağmen, hiç el sürülmemiş gibi durmaktadır."[18]

Hint köyleri bazı bakımlardan on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'nin yönetimi altında kapitalizm köylere etkide bulununcaya kadar kendine-yeterliğini ve bağımsızlığını sürdürmüşlerdir.[19] Sanayi ve kentlileşme alanında 1947'den beri sağlanan gelişmelerin önemli değişimler yarattığı açıktır. Birçok köy araştırması bu değişikliklerin niteliklerine ışık tutmaktadır. Haydarabad'daki Shamirpet köyünde araştırma yapan S. C. Dube, (yirmi beş mil uzaklıktaki) Haydarabad'ın, hareketliliği arttıran yol ve taşıtlar, kentte bulunabilen eğitimin çekiciliği gibi etmenler aracılığı ile köy üzerindeki gittikçe artan etkilerini göstermektedir.[20] Diğer etmenler ise, devletin çeşitli hizmetler sağlayan kuruluşları ve siyasal partilerin faaliyetleridir.[21] Toplumla kurulan bu yoğun ilişkilerin sonucunda köyün toplumsal ve siyasal hiyerarşisinde değişim olmakta; servet, eğitim, devlet memuriyetine girmek yeni yeni prestij ve nüfuz kaynakları olarak ortaya çıkmaktadır.

17 H. S. Maine, *Village Communities in the East an West* (1876).

18 Karl Marx, *Capital*, C 1 (1867), Berlin, Dietz, Vosksausgabe, I, s. 374-76.

19 Bu değişiklikler şu eserde incelenmiştir. A. R. Desai, *Social Background of Indian Nationalism* (age.). Modern dönemde köylerin kendine yeterliliği biraz abartılmaktadır. Bu görüşlerin eleştirisi için bkz. M. N. Srinivas, "Village Studies", *Economic Weekly*, 1954, s. 605-9.

20 S. C. Dube, *Indian Village* (Londra, 1955).

21 Son bir kitapta, *India's Changing Villages'de* (Londra, 1958), Dube, devletin kalkınma programlarının etkilerini ayrıntılı olarak göstermektedir.

Ne var ki, değişim yavaş olmakta ve "geleneksel sistemin özü hâlâ sağlamlığını sürdürmektedir."

R. Redfield'ın "küçük topluluk" araştırması Hindistan için iyi bir örnek olmuş ve 1954 yılında Derfield ve Singer tarafından Chicago Üniversitesi'nde yapılan seminer, konu olarak "Hint Köyü"nü işlemiştir. Seminerde sunulan sekiz tebliğ çağdaş köy yaşamı hakkında derlenmiş en değerli bilgileri ihtiva etmektedir.[22] Değişim bir olgudur ve açıktır. Redfield ve Singer önsözlerinde şöyle demektedirler: "Köy Hindistan'ın da geleneksel özellikler önemini yitirmektedir –kast, büyük aile, festivaller ve dinsel inançlar, okul, siyasal parti, sinema, toplum kalkınması, planlaması en uzak köylere kadar erişmiş bulunmaktadır." Diğer yandan, geleneksel gruplar da ortadan çekilip kaybolmakta, bazen değişiklik geçirmiş olarak, kentsel yörelerde yeniden ortaya çıkmaktadır. Büyük aile Hindistan kasabalarında bugün de varlığını sürdürmekte, kast dernekleri, kentlerde ev bulma, iş bulma ve diğer sosyal hizmetlerin sağlanmasında iş görmektedir. Aynı şekilde, yeni, Afrika devletlerinde köy, akrabalık ve kabile bağları bugün de gücünü korumakta ve P. C. Lloyd'un önerdiği gibi "kabilecilik" (tıpkı kast sistemi gibi) kentsel bir olgu biçiminde varlığını sürdürmekte; kentlerdeki yabancı ve karmaşık ortamda kişinin kendini kategorileştirmesi ve başkalarından yardım görebilmesi için izlenebilecek en kolay yol olmaktadır.[23] Kısacası, geleneksel toplumsal gruplar, modern sanayi toplumlarında oluşan –meslek grupları, sendikalar, sınıflar, siyasal partiler ve çeşitli gönüllü kuruluşlar gibi– çok daha sert bir şekilde gerçekleşen sosyal devrimlerin yapıldığı ülkeler dışındaki ülkelerde çok yavaş ve ağır hareket etmektedir.

Sınaileşmenin çok daha ileri aşamalarında bile üçüncü dünya ülkelerindeki gruplar örgüsü Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarındakinden oldukça değişik bir görünüm taşımakta; gelişmekte olan ülkeler kendi düşünsel ve kurumsal geçmişlerine dayanan değişik toplum biçimleri oluşturmak istemektedirler.

22 McKim Marriott (ed.), *Village India* (Chicago, 1955).
23 P. C. Llyod, age., Bölüm 12.

Hindistan'da Gandi'nin düşünceleri günün siyasal doktrinleri arasında yer almış bulunmaktadır. Örneğin, Jaya Prakash Narayan –Praja Sosyalist Partisi'nin eski lideri– kişinin nefsini iradesiyle gemlemek ve toplumsal ve siyasal görüşlerde birlik olmak gibi çifte bir ideali dile getiren köy topluluğunun Hint siyasal sisteminin temel öğesi olarak korunması ve güçlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.[24] Afrika'da, "Afrika sosyalizmini" savunanların pek çoğu, geleneksel Afrika toplumunun toplumcu cemaatçi" karakterinden söz etmekte; ekonomik gelişme süreci için de bunun korunmasını istemekte; bu amaçla tedrici bir sınaileşme süreciyle birlikte, bir yandan ademimerkeziyetçi bir yönetim uygulanmasını, bir yandan da işçi ve köylülerle planın hazırlanması ve uygulanması çalışmalarında en yüksek oranda yer verilmesini önermektedir.[25] Gerçekten de, gelişmekte olan ülkelerde çok yeni tipte toplumsal gruplar ortaya çıkmaktadır. Çin'deki komünler, topluluk kalkınma projeleri (*community development projects*) ve kibbutzlar gibi.

Bu nedenle de, toplumsal grup incelemelerini köy ve kent topluluğu, geleneksel ve modern, tarımsal ve sınai topluluklar gibi zıt ikililerle sınıflandırmamak gerekmektedir. Bu tür farklılıklar, daha önce belirtildiği gibi başat durumdaki toplumsal grupların değişmesinden oluşan farklılıklarla paralellik gösterdikleri için önem taşımaktadır. Fakat toplum tipleri arasında yapılabilecek birçok başka ayrım (gelecek bölümde ele alınacaktır); bu tür basit ikileştirmelerin dışında da yapılabilecek pek çok toplumsal grup çeşitleri bulunmaktadır. Ayrıca, yeni yeni toplumsal gruplar; bazen toplumbilimsel sınıflandırmaların yeterince açıklayamadığı yeni yeni toplumsal ilişkiler de ortaya çıkarabilmektedir.

24 J. P. Narayan, *A Plea for Reconstruction of Indian Polity* (New Delhi, 1959).
25 Bkz. Peter Worsley, *The Third World*, Bölüm 4.

Kısım II Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar

I. NÜFUS VE TOPLUM

1. Genel

Carr Sounders, A. M., *World Population* (Oxford, Clarendon Press, 1936).

Dünya nüfusundaki artışa ilişkin ilk çalışmalardan.

Penrose, E. F., *Population Theories and Their Applications* (Stanford, Stanford University Press, 1934).

Başlıca nüfus teorilerini gözden geçiriyor, nüfus ile kaynaklar arasındaki ilişkiyi ele alıyor.

Myrdal, Alva, *Nation and Family* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1945).

Modern aile ve İsveç nüfus politikası hakkındaki ünlü incelemelerden.

Political and Economic Planning, *World Population and Resources* (Londra, Allen and Unwin, 1955).

Demografik karakterlerine göre gruplandırılmış on dokuz ülke üzerine yapılmış ayrıntılı bir araştırma. Nüfus politikalarını ele alıyor.

United Nations, *The Determinants and Consequences of Population Trends* (New York, Population Division, Department of Social Affairs, United Nations, 1954).

Birleşmiş Milletler'in yaptığı çok sayıda araştırmayı özetlemekte; toplumsal kültürel ve ekonomik etmenler açısından nüfusla ilgili bütün sorunları ele almaktadır.

Sauvy, A., *Théorie générale de la population.* (2 cilt, Paris, Presses Universitaires de France, 1952 ve 1954).

Thompson, W. S. ve Lewis, D. T., *Population Problems* (5. Baskı, New York, McGraw-Hill, 1955).

Standart bir ders kitabıdır.

Wrong, Dennis H., *Population and Society* (3. Baskı, New York, Random House 1967).

Yararlı, kısa bir giriş.

2. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus problemleri

Davis, Kingsley, *The Population of India and Pakistan* (Princeton, Princeton Universitey Press, 1951).

Bir nüfus sorunları araştırmasıdır.

Davis, Kingsley. "The World's Population Crisis", bkz. R. K. Merton ve R. A. Nisbet (eds.), *Contemporary Social Problems* (2. Baskı, New York 1966).

Sorunu evrensel çerçevede ele alıyor, fakat az gelişmişlerin durumuna özel bir önem veriyor.

Ghosh, D., *Pressure of Population and Economic Efficiency in India* (Oxford Universty Press, 1946).

Yüksek doğum ve ölüm oranının ekonomik maliyeti üzerine bir inceleme.

Coale, A. J. ve Hover, E. M., *Population Growth and Economic Development in Lowe Income Countries* (Princeton, 1958).

II. KENTLEŞME

1. Genel

• Simmel, G. "The Metropolis and mental life."

Kent yaşamının kültürel etkilerini inceleyen yararlı bir makale.

• Writh, L., "Urbanism as a way of life."

Kentleşmenin toplumbilimsel etkilerini inceleyen bir makale.

• [Bu iki makale kent toplumbilimiyle ilgili şu derlemeler kitabında yayımlanmıştır: P. K. Hatt ve A. J. Reiss, *Cities and Society Glencoe*, The Free Press, 1957).]

Lynd, R. A. ve H. M., Middletown (New York, Harcourt, 1929) ve *Middletown in Transition* (New York, Harcourt, 1937).

Amerikan kasabası üzerine öncü iki araştırma.

1950'lerin ortalarına kadar Fransa, İngiltere ve İskandinavya ülkelerinde yapılan kent araştırmaları, *Current Sociology* IV (1) 1955, P. Chombart de Lauwe (Fransa); ve IV (4) 1955, Ruth Glass ve J. Westergaard (İngiltere ve İskandinavya)'dan bulunabilir.

Pirenne, H., *Medieval Cities* (İngilizce çevirisi Princeton, Princeton University Press, 1925; yeniden basımı Doubleday Anchor Books, New York, 1957).

Toplumbilim açısından düşünen bir tarihçinin yazdığı, feodal Avrupa'da kentlerin oluşumu, gelişimi ve rollerine ilişkin klasik bir çalışma.

Fustel de Coulanges, N. D., *The Ancient City* (ilk İngilizcesi, 1873; yenisi Doubleday Anchor Books, New York, 1956).

Grek ve Roma kentlerindeki kurumlar hakkında öncü bir eser. Dine özel bir önem veriyor.

2. Gelişmekte olan ülkelerde kentleşme

Bopegamage, A., *Delhi: A Study in Urban* (Bombay, University of Bombay, 1957).

Komşuluk, haberleşme ve mesleklere ait bilgiler de vermektedir.

Turner, Roy (ed.), *India's Urban Future* (Berkeley ve Los Angeles, 1962).

UNESCO. *The Social Implications of Industrialization and Urbanization* (Calcutta, UNESCO Research Center on the Implications of Industrialization in Southern Asia, 1956).

Bangkok, Dacca ve Cakarta üzerine çalışmalar da dahil, Hindistan'la ilgili iki araştırma.

UNESCO. *Social Implications of Industrialization and Urbanization in Africa South of the Sahara* (Paris, 1956).

III. TOPLUMSAL GRUPLAR

1. Genel

Bkz. özellikle metinde belirtilen aşağıtaki kitaplar.

Homans, G. C., *The Human Group* (New York, Harcourt, Brace, 1950).

Redfield, R., *The Little Community* (Chicago, University of Chicago, Stockholm Almquist and Wiksell, 1955).

Argyle, M., *The Scientific Study of Behaviour* (Londra, Methuen, 1957).

Kısım II, Bölüm V, s. 118-160, "Small social groups". Belirli birincil gruplara ilişkin araştırma ve incelemeler için en iyi örneklerden şu kaynaklara bkz.

Thrasher, F. M., The Gang (Chicago, University of Chicago Press, 1943).

Whyte, W. F., *Street Corner Society* (Chicago, University of Chicago Press, 1943).

2. Hindistan Köyleri Hakkında Araştırmalar

Başlangıçtaki klasikleşmiş ilk eserler:

Baden-Powell, B. H., *The Indian Village Community* (Londra, Longsmans, Green, 1896).

Baden-Powell, B. H., *The Origin and Growth of Village Communities in India* (Londra, Swan Sonnenchein, 1899).

Maine, H. S., *Village Communities in the East and West* (Londra, John Murray, 1872).

Son çalışmalardan bazısı:

Dube, S. C., *Indian Village* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1955).

Ayrıntılı antropolojik bir çalışma, Haydarabad'ın Shamirpet köyü.

Dube, S. C., *India's Changing Village* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1958).

Marriott, McKim (ed.), *Village India: Studies in the Little Community* (Chicago, University of Chicago Press, 1955).

3. Köyler ve Kırsal gruplar üzerine diğer araştırmalar.

Myrdal, Jean, *Report From a Chinese Village* (New York, Pantheon, 1965).

Wolf, Eric, *Peasants* (Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1966).

Kısım III

Toplumsal Kurumlar

Bölüm 7

Toplumsal Yapı, Toplumlar ve Uygarlıklar

"Sosyal yapı" toplumbilimin odak terimlerinden biridir, fakat uzun süre, tutarlı ve açıklıkla kullanılabilir duruma getirilememiştir. Terimi ilk kullananlardan biri Herbert Spencer toplumun yapısı demekle neyi kastettiğini açıklığa kavuşturmak için kendi biyolojik benzetmelerinin (organik yapı ve evrim) aşırı derecede etkisinde kalmıştır.[1] Durkheim da terimi açıklığa kavuşturabilmiş değildir.[2] Daha sonraki toplumbilimcilerden ve sosyal antropologlardan pek çoğu terime açıklık kazandırmak istemiş, fakat bunların da toplumsal yapıdan anladıkları çok farklı şeyler olmuştur. Nitekim Radcliffe-Brown, "Kişiler arası sosyal ilişkilerin tümü toplumsal yapının bir kısmıdır... toplumsal yapı incelenirken, bakmamız gereken somut gerçeklik, belirli bir anda, belirli insanları bir araya getiren fiili mevcut ilişkilerdir," demiştir.[3] Fakat betimlememiz ve irdelememiz gereken objenin yapısal biçim olduğunu –belirli bireylerle ve küçük, önemsiz değişiklikleri bir tarafa bırakarak– söylemiştir.[4] Çoğu yazarın toplumsal yapı diye kabul ettiği de bu yapısal biçimdir. Ne var ki, Radcliffe-Brown'ın tanımı çok geniş bir tanım olmaktan kurtulamamıştır. Firth'ün işaret ettiği gibi: "Toplumsal faaliyette tali öğelerle kalıcı öğeler arasında bir ayrım yapmakta, toplum yapısı fikri ile toplumun totalitesi arasında bir farklılık olduğunu da göz önünde tutmamaktadır."[5]

---

1 H. Spencer, *Principles of Sociology* (3. gözden geçirilmiş baskı, 1885). C I, Kısım II.
2 E. Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, Bölüm IV; *The Division of Labour in Society*, Bölüm VI.
3 A. R. Radcliffe-Brown, "On Social Structure", age., s. 191-2.
4 age., s. 192.
5 R. Firth, *Elements of Social Organization*, s. 20.

Terimi sadece, daha kalıcı, sürekli ve örgütlü ilişkiler için kullanmak gerektiği görüşünde olan yazarlar da vardır. Örneğin, M. Ginsberg toplumsal yapıyı toplumu oluşturan temel grup ve kurumların meydana getirdiği bir kompleks olarak anlamaktadır.[6] Bu anlayış soyut toplumsal ilişkilerle, bu ilişkilerin oluştuğu toplumsal gruplar arasındaki bağıntı açısından da önem taşımaktadır. Bu noktadan bakıldığında, toplumsal yapı incelemeleri kurumsal düzenlemeler ya da toplumsal gruplar arası ilişkiler ya da hem kurumsal düzenleme hem de gruplar arası ilişkiler olarak ele alınabilir.[7] Toplumsal yapı terimini, sadece kalıcı, önemli ilişkiler ve gruplar için kullanmak üzere kısıtladığımızda, toplumda varlığını sürdürmeye devam eden ve yapısal biçimlerde değişik görünümler taşıyan diğer ilişkileri ve grupları belirtmek için de bir başka terime ihtiyaç duyulacaktır. R. Firth bu amaçla "toplumsal örgütlenme" terimini önermekte; "seçme ya da karar alma yoluyla toplumsal ilişkilerin sistemli düzenimi" diye tanımlamaktadır. "Toplumsal yapı denince toplumun devamlılığı ilkesi söz konusu olmakta; örgütlenmede ise varyasyon ya da değişim ilkesi –konumların değerlendirilmesi ve işe kişisel tercihin karışabilmesi söz konusu olmaktadır."[8]

Toplumsal yapıyı daha da dar çerçevede tanımlayan üçüncü bir yaklaşım ise toplumsal rol kavramını kullanmaktadır: S. F. Nadel'in *Toplumsal Yapı Teorisi (The Theory of Social STructure)* ve H. Gerth ile C. W. Mills'in *Karakter ve Toplumsal Yapı (Character and Social Structure)* eserleri bunu işlemektedir. Nadel: "Toplum yapısına somut nüfustan ve davranışlarından, bireylerin karşılıklı rol oynama kapasitelerinden elde edilen ilişki şebekesi ya da kalıbından varıyoruz."[9] Benzer biçimde Gerth ve Mills de rol kavramı "...kurum tanımlamamızda temel kavram-

6 M. Ginsberg, age. (bkz. önceki Bölüm 5, paragraf 12).

7 Daha önce Bölüm 6'da ilk sayfada belirtildiği gibi.

8 R. Firth, age., s. 35-40. Toplumsal örgütün değişim ilkesine temel teşkil edip etmediği düşünülebilir. Firth'ün örnek olarak ileri sürdüğü (bkz. Bölüm 18) değerlendirmeler ve terchilerle oluşturulamayacak pek çok yapısal değişim bulunmaktadır.

9 age., s. 12.

dır ve nasıl rol kurum kavramımızı oluşturmakta birim oluyorsa, toplumsal yapı kavramımızı oluşturmakta da durumu birim almaktayız," demektedir.[10] Böylece, Nadel'inkinden daha açıkça görüyoruz ki, toplumsal rol aracılığı ile yapılan toplumsal yapı irdelemeleri ile toplumsal kurumlar aracılığı ile yapılan toplumsal yapı irdelemeleri arasında, kurumlar roller destesinden ya da kompleksinden oluştuğu için temel bir fark bulunmamaktadır. Fakat bence, belirtilmesi gereken bazı vurgulama farkları vardır. Rol kavramını kullanarak yapılan irdelemenin üstün tarafları vardır. Gerth ve Mills'in fark ettikleri gibi, karakter ile toplumsal yapı arasında rol bir bağıntı oluşturmaktadır. Toplumsal davranışı incelemekte gerekli olan toplumbilim ve psikoloji arasındaki işbirliğini de kolaylaştırmaktadır. Fakat rolleri icra eden bireylere önem vermekte oluşu da dezavantaj sayılmaktadır. Böylece çok bireyci bir toplumsal davranış kavramına varılmakta; toplum, rol sisteminin bir araya getirdiği bireylerden ibaret sayılmakta; toplum içindeki toplumsal gruplar göz ardı edilmiş olmaktadır. Daha sonra, yakın yılların rol ve statü açısından toplumsal tabakalaşma teorilerinin, toplumsal grupların (sınıfların) varlığını, rekabet ve çatışma ilişkilerini görmezlikten gelerek nasıl bu yanlışlığa düştüklerini göreceğiz. Rol kavramının, bireysel davranışları önemli bulan psikologlar ile, içindeki sosyal gruplar arasında fazla farklılaşma olmayan toplumlar üzerinde araştırma yapan sosyal antropologlar için ilginç bir görünüm taşıdığını söylemekte yarar vardır.

Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta daha vardır. Bazı yerlerde bireyler arasındaki "ideal" ilişkilerin bir sistemi olarak tanımlanan toplumsal yapı kavramı arasında bir ayrım yapılmaktadır. Bu ayrımı en rahat biçimde, gözlemledikleri küçük topluluklardaki ilişkiler ve davranışlarla ilgili olan psikologlar ve topluluk üyelerinin söyledikleri ile fiilen yaptıkları arasındaki farkları yakından görebilen sosyal antropologlar yapmaktadır. Tarihteki toplumlar üzerine çalışırken toplumbilimciler bunu

10 age., ss. 22-3.

yapamamakta, hatta bugünkü toplumlar üzerindeki incelemelerde bile, toplumların büyüklüğü ve karmaşıklığı nedeniyle, bu olanaktan yoksun bulunmaktadırlar. Bu nedenle, toplumun kurumsal sistemini hukukta, ahlak ve dinsel kurallardaki "ideal" görünümleri içinde incelemek zorunda kalmaktadırlar. Ama bu yeterli olmamaktadır. Toplumbilimcilerin yaptıkları araştırmalarda, uygun yöntemlerle toplumsal davranışların fiili durumlarını gözlemlemeleri gerekmektedir.

Belirtmeye çalıştığımız bu anlayışlardan[11] bence en yararlısı toplumsal yapıyı temel kurum ve grupların bir kompleksi olarak kavramlandıranı olmaktadır. Bu grup ve kurumları belirlemek güç değildir. İnsan toplumunun oluşumunun belirli düzenlemeleri ya da süreçleri gerektirdiği açıktır. Başka bir deyişle, "toplumun fonksiyonel ön gereklilikleri"[12] bulunmaktadır. Bunlar en azından şunları içermektedir: (i) bir iletişim sistemi; (ii) üretim ve dağılımla ilgili bir ekonomik sistem; (iii) yeni kuşakların sosyalizasyonları için (aile ve eğitim dahil) birtakım düzenlemeler; (iv) otorite sistemi, erkin (iktidar) bölüşülmesiyle ilgili sistem; (v) ve belki de, toplumsal tutunumu (oluşturan ya da sürdüren ve doğum, sünnet, evlilik, ölüm gibi kişisel olaylara toplumsal bir değerlilik kazandıran ritüeller sistemi. Temel kurum ve gruplar bu tür temel gerekirliklerle ilgili olanlardır. Toplumsal tabakalanma gibi diğer gruplaşmalar ve kurumlar bunlardan kaynak bulmakta; oluştuktan sonra, bunlar üzerinde etkide bulunmaktadırlar. Toplumbilimciler arasında nelerin temel kurumlardan sayılacağı konusunda önem-

11 C. Lévi-Strauss'un, "'toplumsal yapı' terimi ampirik realiteyi yansıtmaktan uzak, bu terimle kurulan modelleri yansıtan bir terimdir" görüşü üzerinde durmuyoruz. {A. L. Kroeber (ed.). *Anthropology Today*'de "toplumsal yapı"} Nedeni, yöntembilimsel birçok soruna yol açmasıdır. Son eserinde Lévi Strauss bu görüşünü biraz değiştirmiş, insan aklının yapısına dayanan toplumun temel yapısını ortaya çıkarma olanağından söz etmiştir. Bkz. daha önceki Toplumbilimsel yöntemler bölümünde dipnot 33'le ilgili yerler.

12 Bkz. D. Aberle, A. Cohen, A. Davies, M. Levy ve F. Sutton, "The functional prerequisites of society", *Ethics*, LX (2), 1950. Toplumsal yapıdaki gerekli öğeler hakkındaki bu sınıflandırmanın ille de fonksiyonalist terminolojiyle ifade edilmesi gerekmez; sadece "toplumun öngerekirlikleri" *(prerequisites of society)* demek yeterli sayılabilir.

li bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Bundan sonraki bölümde, toplumsal yapının bu öğelerini ayrıntılı olarak ele alacağız.

Burada bir başka güçlük daha vardır. Toplumlardan bazıları birbirine benzer toplumsal yapılara sahipken, her toplumun kendine göre bir toplumsal yapısı bulunduğu da bir gerçektir. Ama toplumun ne olduğunu nasıl belirleyeceğiz veya diğer bir deyişle, belirli bir toplumsal yapının nerede başlayıp nerede bittiğini neye göre betimleyeceğiz? Eski Grek çağı Yunanistan'ı bir toplum muydu? Yoksa, tek tek siteler mi toplumdu? Son döneme dek, geçmişin Hindistan'ı tek bir toplum muydu? Yoksa eski Hindistan özellikle dinsel bir gelenek ve kültür birliği sayesinde bir araya gelmiş bir toplumlar topluluğu muydu? Birçok durumda bir toplumun sınıflarının nerede başlayıp nerede bittiğini anlamak zor olmaktadır. R. Firth'ün ileri sürdüğü gibi, "... fiziksel bir tecritlenme bulunmadıkça, hiçbir toplum kesinlikle sınırlandırılamamaktadır." Çoğu kez, siyasal bağımsızlık toplumların ayrılmasında ölçüt sayılmaktadır. I. Schapera bunu şu şekilde kullanıyor: "Bir siyasal topluluk" ile, "kendi işlerini bir dış denetimden bağımsız olarak yönetebilen tek bir birim olarak örgütlenmiş bir grup insanı kastediyorum... Hiçbir topluluk tamamen tecritlenmemiştir... Fakat yerel sorunları sadece kendisi kararlaştırdıkça, dışarıdan karar dikte ettirilmedikçe, aldıkları kararlar ve giriştikleri eylemler daha üst herhangi bir otorite tarafından geçersizleştirilmedikçe bir siyasal bağımsızlığın bulunduğu söylenebilir." Bu durumda da, güçlükler bitmemektedir. "Siyasal bağımsızlık" göreceli (uydular da vardır) olduğu için bir toplumun ayrı bir toplum olduğuna karar verebilmek için gerekli bağımsızlığın derecesini de saptamamız gerekmektedir. Ayrıca bazı durumlarda toplumlar daha büyük toplumlar tarafından emilmekte; bazı durumlarda ise, büyük birimlerin içinden yeni yeni ayrı toplumlar oluşup çıkmakta; bir zamanlar ana birim tarafından emilmiş olanlar bir süre sonra yeniden ayrı varlık kazanabilmektedirler. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birçok feodal toplum oluşmuştur. Hindistan'daki belirli dönemlerde köylerin nasıl birer cumhuriyet niteliği kazandıkla-

rını ise daha önce görmüş bulunuyoruz. Bu güçlüklere rağmen, siyasal bağımsızlık kriteri değerini korumakta; siyasal bağımsızlığın yanı sıra ekonomik, dinsel ve ailesel kurumlarda da ayrı birim olma özelliği gördüğümüz takdirde incelemekte olduğumuz toplumu, güvençle, ayrı bir toplum olarak niteleyebiliriz.

Buraya kadar toplumların aynı zaman dilimi içindeki diğer toplumlardan farklı olmaları üzerinde durduk, fakat zamanca farklılık sorununu belirtmedik. İngiltere bir toplumdur, ama 1970'lerin İngilteresi 1870'lerin ya da 1770'lerin İngilteresi ile aynı toplum mudur? Yüz, iki yüz yıl önceki Hindistan toplumuyla bugünkü aynı mıdır? Bu konuda kolaylıkla bir ölçüt bulma olanağımız var. Fakat bunun pratikteki uygulaması bir oranda zordur. Belirli bir grupta her ne zaman önemli bir toplumsal yapı değişikliği olursa, o toplumu söz konusu değişiklikten sonra yeni ve ayrı bir toplum saymamız gerekmektedir. Burada kararlaştırmamız gereken sorun, önemli değişikliğin neye göre belirleneceğidir. Bu ise kolay değildir. Şimdilik, bu nitelikteki bir değişikliği, toplumdaki tüm kurumları ya da kurumların çoğunu değiştirebilmiş bir değişiklik diye tanımlayabiliriz. Örneğin, kapitalist İngiltere, kapitalist Fransa ile feodal İngiltere ve Fransa, ayrı ayrı İngiltere'ler, Fransa'lardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği de Çarlık Rusyası'ndan apayrı bir toplumdur. Fakat, bu konuda varacağımız yargıların, bir ölçüde, şimdi üzerinde duracağımız toplumların sınıflandırılması sorunuyla ilgili bazı temel ve genel nitelikte düşüncelerin etkisi altında kalacağı da açıktır.

Toplum Tipleri

Toplumbilimde, bütün bilimlerde olduğu gibi, ilk işlerden biri de incelenen, konu edinilen alandaki olgunun, olguların sistemli bir biçimde sınıflandırılmasıdır. Önceki bölümlerde toplumsal ilişkilerin ve toplumsal grupların sınıflandırılmalarına değinilmişti. Burada, genel anlamda toplumların ya da toplumsal yapıların sınıflandırılması üzerinde duracağız.

Önce, geçtiğimiz sayfalarda da belirttiğimiz çeşitli ikileştirmeli sınıflandırmaları hatırlatalım: Tönnies'nin "Gemeinschaft" ve "Gesellschaft"ı; Durkheim'ın "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma"; Maire'nin "statü" ve "sözleşme"si; Spencer'ın "askeri" ve "sınai" toplum ikileştirmesi. Bunlara ilişkin olarak söylenebilecek ilk söz, bu tür sınıflandırmaların var olan ya da daha eski dönemlerde bir ara var olmuş bulunan toplum çeşitlerinin hepsini kapsamakta yetersiz olduklarıdır. Ayrıca bu sınıflandırmalara daha yakından bakılacak olursa, bunların çok önemli açılardan bile birbirlerine benzediklerini görürüz. Dört yazar da, toplumun bireye egemen olduğu, birey için değiştirilmesiz bir konum belirleyebildiği toplum tipiyle, bireyin "birey" olarak sesini duyurabildiği; toplumsal konumunun ise, kısmen de olsa, ussal değerlendirmeler ve diğer bireylerle kurulmuş sözleşme temeline dayanan ilişkilerle belirlenen toplum tipini karşılaştırmaktadır.[13] Bu yazarlar arasında ayrıntılarda önemli ayrılıklar vardır. Değişimin nasıl oluştuğunu açıklamakta, değişimi değerlendirmekte ayrılıklar içinde olan bu yazarlar sınıflandırma konusunda temelde benzerlik göstermektedirler. Bunun nedeni, dördünün de içinde yaşadıkları yeni sanayi toplumundan etkilenmekte oluşlarıdır. Onlar için, diğer bütün toplumları karşılaştıracak tek toplum modern sanayi toplumu olmakta; en önemlisi, bu tür bir farklılaştırma olmaktadır.

Bu durum en açık biçimde Tönnies ve daha sonraki bazı Alman toplumbilimcilerinde görülmektedir. Tönnies'nin *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* ayrımı, bütünüyle, modern kapitalist, rasyonalist ve toplum sözleşmesine dayandığına inanan toplumlarla bütün pre-kapitalist toplumlar arasında yapılmış bir ayrımdır. Aynı görüş, Simmel'in *Philosophie des Geldes* (1902) kitabında bir kere daha karşımıza çıkmaktadır. Simmel de üretim ve servet birikimini en üst düzeye çıkarmaya yönelmiş bir toplumun belirli kültürel karakteristiklerini incelemekte ve toplumsal hayatın gitgide artan rasyonelleştirilme sürecine önem vermekte; tüm

13 Bu zıtlık son olarak, "kabile toplumu" ve "açık toplum" ikileştirmesini yapan K. R. Popper tarafından da tekrarlanmıştır.

Max Weberci görüşlerin habercisi olmaktadır. Modern kapitalist toplumun dışındaki tüm toplumları tek bir sınıf içinde değerlendiren böyle bir sınıflandırmayı kabul etmesek bile, sanayi toplumuna ilişkin görüşlerin çoğunu biz de geçerli bulabiliriz.

Spencer ve Durkheim toplumların başka türlü de sınıflandırılabileceklerinin, doğal olarak, farkındaydılar. Spencer dört ayrı tip toplum olabileceğini önermişti; (i) basit toplumlar; (ii) bileşik toplumlar; (iii) ikili bileşik toplumlar ve (iv) üçlü bileşik toplumlar.[14] Bu tipler, öncelikle, büyüklük (ölçek) derecesine göre farklılaştırılmışlar, fakat işbölümünün artış derecesi, daha gelişkin siyasal örgütlenme, gelişkin bir din görevlileri hiyerarşisi, toplumsal tabakalanma vb. olguların katkıları da göz önünde tutulmuştur. Sınıflandırmanın bu türlüsünün kullanışlılığı tartışılabilir. İlk üç toplum tipinde kapsam olarak sadece ilkel toplumla alınmış, dördüncü grupta ise, Spencer'a göre, Eski Meksika, Asur İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya'ya yer verilmiştir. Spencer bu sınıflandırma ile askeri ve sınai toplumlar arasında bir ayrım yaptığını kabul etmekte, daha sonra sekiz toplum tipinden oluşan bir bileşik sınıflandırma önermektedir (sınai toplumlara üçlü bileşik toplumlar arasında yer verilmektedir). Ayrıca Spencer, varlıklarını sürdürme ve ırkların karışması dahil, birçok nedenden dolayı "saf" tiplerin bulunamayacağını da belirtmektedir.

Durkheim da, Spencer'ınkilere benzer biçimde –Spencer'ın şemasını eleştirmekteyse de– bir toplum sınıflaması yapmaktadır. Durkheim'ın ayrımı şöyle: (i) basit toplumlar (aşiretler: horde); (ii) basit bileşkin çok kısımlı toplumlar (Iroquois kabileleri); (iii) basit bileşkin çok kısımlı toplumlar (Iroquois konfederasyonu, Roma'yı kuran üç kabile); (iv) çifte bileşik toplumlar (eski/ilkel kabileler, Cermen kabileleri).[15] Durkheim bu örnekleri aşmamaktadır. Fakat A. Moret ve G. Davy *Kabileden İmparator-*

14 H. Spencer, The Principles of Sociology (3. gözden geçirilmiş baskı, 1885) C I, K. II, B. X, "Social types and constitutions".

15 E. Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, B. IV, "Rules for the constitution of social types."

luğa [From Tribe to Empire][16] adlı kitaplarında daha sonraları, büyüklük ve içsel farklılaşma derecelerine göre çok daha gelişkin bir sınıflandırma yapmışlardır.

Bu sınıflandırmaların çoğu evrimci bir şemaya dayanmaktadır. Bazı başka evrimciler entelektüel gelişme açısından sınıflandırmalar önermişlerdir. Nitekim Comte, insan düşüncesinin metafizik aşamasından pozitif aşamaya kadarki evrimine dayanan "üç aşama yasası"nı formüle ederek maddi hayat, toplumsal birim, düzenlenme tipleri ve bu entelektüel dönemlerdeki hissiyat arasında bağıntılar olduğunu göstermek istemiştir. Benzer biçimde, Hobhouse, entelektüel gelişmede beş aşama saptamıştır: (i) İlkel toplumlarda mantıksal bağıntılara yükselebilmiş düşünce öğelerinin oluşumu; (ii) Eski Doğu'da bilim-benzeri düşünce (Babilonya, Mısır ve eski Çin); (iii) Daha sonraki Doğu'da (Çin, Filistin, Hindistan) düşünce aşaması; (iv) Greklerde eşleştirici ve sistemli düşünce aşaması; (v) Modern bilimin temsil ettiği "deneysel kurgulama" aşaması. *Evrim İçinde Ahlak (Morals in Evolution*, 1906) kitabında Hobhouse toplumsal kurumlar (siyasal örgütlenme biçimleri, aile, mülkiyet ve toplumsal tabakalanma) ile, bu entelektüel şemalar arasında ilişkiler kurmak istemiştir. Aynı eserde, bununla beraber, diğer iki sınıflandırma daha önerilmiştir; ilkel toplumların ekonomik düzeylerine göre sınıflandırılması ve toplumsal bağlarına göre toplumların genel bir sınıflandırılması. Son ölçütü kullanarak Hobhouse üç ayrı toplum tipi önermiştir: akrabalığa dayanan, otoriteye dayanan ve yurttaşlığa dayanan toplumlar. Daha sonraki bir eser olan *Toplumsal Gelişme* (*Social Development*, 1924)'de Hobhouse büyüklük, etkinlik, karşılıklılık, özgürlük gibi ölçütler de katarak, toplum sınıflandırmasını zenginleştirmiştir. Düzenlenmiş bir sınıflandırma şeması yapmak için Hobhouse değişik ölçütleri bir arada kullanma konusunda hiçbir girişimde bulunmamıştır. Gerçekten, ne Comte ne de Hobhouse'un gerçekten bugün var olan toplumlar üzerine herhangi bir sınıflandırma yaptıkları söylene-

16 İngilizce çevirisi, Londra 1926.

mez. Bu düşünürlerin ikisi de uygarlık düzeyini önde tutmuşlar, eserlerinin büyük bölümünde insanların entelektüel tarihi üzerinde durmuşlardır. Bu yönü itibariyle, Hobhouse ve Comte'un şemaları, toplum tiplerini, bunları incelemelerde kavranabilecek birimler olarak ortaya koymaya çalışan Spencer ve Durkheim'ın şemaları kadar kullanışlı görünmemektedir.

Sınıflandırma konusunda bir başka yaklaşım, toplumdaki temel kurumlardan bir ya da birkaçına göre yapılan sınıflandırmadır. Örneğin, Marx'ın sınıflandırması ekonomik sistemin can alıcı kurum sayıldığı bu sınıflandırma anlayışının en ünlü örneğidir. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859 için yazdığı Önsözde, "Toplumun ekonomik formasyonundaki evrimleri, ana hatlarıyla, Asyatik, eski, feodal ve modern burjuva üretim yönetimleri açısından özetleyebiliriz," demiştir. Diğer yerlerde ise Marx ve Engels insanlık tarihinin ana dönemlerini ilkel komünizm, eski toplum, feodal toplum ve kapitalizm şeklinde belirtmişlerdir. Bu iki şemayı birleştirdiğimizde beş temel toplum tipi ile karşılaşmaktayız; ilkel, Asyatik, eski, feodal ve kapitalist. Böyle bir sınıflandırmanın değerli, kullanışlı bir öncül sınıflandırma olduğu açıktır. Nitekim, gerçekten de, açık ya da örtülü bir biçimde birçok toplumbilimci bu sınıflandırmayı kullanmaktadır. Fakat birçok noktadan kısıtlılıklar getirilmesi, bazı yerlerinin değişikliklerden geçirilmesi gerektiği söylenebilir.

Birincisi, temel toplum tipleri alt tipleri de içlerinde barındırmaktadır. Hobhouse, Wheeler ve Ginsberg birlikte hazırladıkları eserleri *Materyal Kültür* ve *Basit Halkların Toplumsal Kurumları*'nda ekonomik gelişme düzeylerine göre dört yüz kadar ilkel toplumu sınıflandırmışlar, diğer toplumsal kurumların biçimlerinin toplumun ekonomisinin tipiyle bağıntılı olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna benzer bir yolla, öteki temel toplum tiplerinde de, öncelikle "uygarlaşmış" toplumların ilkel toplumlara oranla çok az sayıda olmaları nedeniyle, biraz daha güç olacaksa da, birçok alt tip saptayabiliriz. Örneğin feodal toplum içinde (Avrupa feodalitesi, on birinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadarki Japon feodal topumu, vb.) alt tipler bulabilir;

kapitalist toplumu da başlangıçtaki liberal kapitalizm, rekabetçi kapitalizm ve yakın dönemdeki büyük korporasyonlarla birlikte oluşan oligaopolcü kapitalizm diye alt tiplere ayırabiliriz. Bu beşinci tip toplum içinde "sınai toplum" terimini kullanmak ve alt tiplerde de çeşitli kapitalist ve toplumcu sanayi toplumları ayrımına gitmek daha yararlı görünmektedir.

İkinci bir sınıflandırma bu sınıflandırma şeması ile, Marksist teoride kendisiyle birlikte düşünülen toplumsal gelişme teorisinin birbirinden ayrı ele alınması esasına dayanmaktadır. Marx'ın tanımladığı toplum tipleri, Asyatik toplum tipi kural dışı bir örnek olarak düşünülmüş ve Marksist yazarlarca üzerinde fazla tartışılmamışsa da,[17] ardılanmış tarihsel dönemler içinde sıralanabilmektedir. Bu durumda, önemli sorun, bir toplum tipinden diğerine bu ardılanmış tarihsel dönemlerden ilgili olanı aracılığı ile geçişin açıklanması olmaktadır. Bu sınıflandırma başka amaçlar için de kullanılmaktadır; her toplum tipinin, kendi ekonomisi açısından genel görünümlerinin ortaya konulması; hatta, her toplumsal yapı tipinin evrensel karakteristiklerinin açıklığa kavuşturulması ve bunların genel bir yasa içinde formüle edilmesi.

Bu sınıflandırmayı, ekonomik determinizm teorisinden ayırmaya çalışanlar da vardır. Fakat Marx'ın kendisinin de böyle bir teorinin savunucusu olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.[18] Toplumları, ekonomik sistemlerine göre sınıflandırma, bu yolla yapılan aynı sınıflar içinde yer alan bütün toplumların (toplumsal tabakalanma, siyasal yapı, aile yapısı gibi) diğer bakımlardan birbirlerinin benzeri olmaları sınıfların aynı ve özdeş olguları kapsamaları ölçüsünde doğrudur. Ekonomik sistemle diğer toplumsal kurumlar arasında korelasyon kurmak, daha sonraki toplumbilimsel teori ve araştırmacılığının konusu olmuştur.

Son olarak, farklı toplum tiplerinin "saf" durumlarını bulmanın olanaksızlığını belirtelim. Tiplerin her birini "ideal" tipler

17 Bkz. George, Lichtheim, "Marx and the 'Asiatic' Mode of Production", *St. Anthonoy's Studies*, No. 14 (Londra, 1964).

18 Bkz. ileride Bölüm 18, dipnot 7'nin altları.

olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Max Weber'in dediği gibi, herhangi bir gerçek toplumu yansıtmayan, fakat gerçek toplumların incelenmesinde ve irdelenmesinde yararlı kurgulardır bunlar.[19] Weber'in kendisi de kapitalizmi ideal tip çerçevesi içinde anlatmıştır. Diğer toplum tipleri ve alt tipleri için de benzer tanımlamalar yapılabilir.[20]

Daha önceki bölümlerde, kapsamlı bir toplum sınıflamasında toplum tiplerinin kurumlar sistemi, toplumun içindeki grupların sayısı ve karakteri, başta toplumsal ilişkilerin niteliği açısından tanımlanması gerektiğini belirtmiştik. Hindistan ve bazı az gelişmiş ülkelerle sınaileşmiş toplumları karşılaştırırken üzerinde durduğumuz bazı toplum sınıflamalarına ilişkin ilkeleri de bu açıdan sınayabiliriz.

Toplumsal grupların ve ilişkilerin en çok rastlanan tipleri önceki bölümde belirtilmişti. Burada, özellikle, kurumlar sistemi üzerinde duracağız. Hindistan hangi tipe girmektedir? Marx, Asyatik toplum tipini, küçük üretim birimlerinden oluşan tarımsal ekonomili, merkeziyetçi bir devlet ve bürokrasiyle yönetilen tek bir toplum tipi olarak betimlemiştir. Devletin ve bürokrasinin iktidarı su kaynaklarının düzenlenmesi temeline dayanmaktadır. Marx özellikle Hindistan örneği üzerinde durmuştur: "Sahra'dan başlayıp Arabistan, Persiya, Hindistan, Moğolistan'a ve Asya içi yaylalara kadar uzanan geniş çöller başta olmak üzere, iklim ve toprak koşulları, yapay kanallar ve su tesisleriyle yapılan sulamayı Doğulu tarımcılığın temeli durumuna getirmiştir... Suyun ekonomik biçimde ve ortaklaşa kullanılmasına olan bu temel ihtiyaç, Batı'da Flander ve İtalya'da olduğu gibi, özel girişimi gönüllü birleşmeye yöneltmiş; uygarlık düzeyinin çok düşük ve ülkenin gönüllü kuruluşları oluşturulmayacak kadar büyük olduğu Doğu'da devletin merkezi etkinin duruma karışması gerekmiştir. Bundan da, tüm Asyatik devletlerin ekonomik işlevi; kamu işlerinin yerine getirilmesi işlevi olmuştur. Bu iki

19 Weber'in ideal tipleri kullanması hakkında bkz. Aron, *German Sociology*, s. 72-5.

20 Böyle bir sınıflandırma feodalizm için Marc Bloch'un *La Société féodale*, C II, Kitap III, B. 1'de var: "La féodalité comme type social".

koşul Hindularda, bir yandan, tüm Doğu halklarında olduğu gibi ülkenin tarım ve ticaretinin temel koşulu olan büyük kamu işlerinin merkezi hükümete bırakılmasına, bir yandan da ülke sathında tarım ve imalat işlerinde yerel birleşmelerin gerçekleştirildiği küçük merkezciklerin serpiştirilmelerine yol açmış –bu iki koşul çok eskiden beri, belirli özellikleri olan bir toplumsal sistem yaratmıştır– bu küçük birliklerin her birinin kendi başına bağımsız örgütlenmesine ve ayrı ayrı yaşam tutturmasına cevaz veren köy sistemini oluşturmuştur."[21] Daha sonra, *Kapital*'de Marx şu gözlemde bulunmuştur: "Hindistan'da devletin ülkedeki küçük ve birbirleriyle bağıntısız üretici organizmalar üzerinde icra ettiği iktidarın maddi temellerinden biri de, daima, sulama işlerinin düzenlenmesi olmuştur."[22]

Daha sonra Max Weber kentlerin büyümeleri ve burjuvazinin ortaya çıkışı yönünden Doğu ile Batı arasındaki farklılıkları anlatırken gene bu görüşü temel almıştır. Farklılık, Mısır, Batı Asya, Hindistan ve Çin'in kültürel evriminde sulama sorununun taşıdığı hayati öneme dayanmaktadır. Su sorunu, bürokrasinin varlığını; hükümdar bürokrasisinin işlemesi için bağımlı sınıfların yüklendikleri zorunlu hizmetleri biçimlendirmiştir. Hükümdarın askeri gücü de tekelinde tutmakla kazandığı iktidar Asya ve Batı'nın askeri örgütlenmeleri arasındaki farkın temelini oluşturmaktadır. Birincisinde hanedanın yakınındaki subaylar ve ordu başlangıçtan itibaren sürecin merkez figürleriyken, Batı'da bunların varlığı başlangıçta söz konusu olmamıştır.[23]

Son yıllarda, kiminin sulama uygarlıkları; kiminin suya dayanan toplumlar dediği toplumlar üzerine çeşitli araştırmalar yapılmıştır.[24] Bu çalışmalar bürokrasiyle ilgili genel çalışmalar

21 Karl Marx, "The British Rule in India", *New York Daily Tribune*, Haziran 25, 1853.

22 Karl Marx, *Capital* (Everyman baskısı), C I, s. 558. Marx Asyatik toplum tipini ayrıntılı biçimde irdelememiş, fakat *Kapital*'in ilk taslaklarından birinde daha sistemli biçimde bu sorun üzerinde durmuştur. Bu çalışma şu başlıkla ayrı bir kitap olarak yayımlanmıştır: *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie* (Rohentwuvf), (Moskova, 1939 ve 1941); s. 375-413.

23 Max Weber, *General Economic History* (İngilizce çevirisi, 1950), s. 321-22.

24 Bkz. özellikle, J. H. Steward (ed.), *Irrigation Civilizations: A Comparative Study*

sayılabilir. Fakat bürokratik yapı içinde örgütlenmiş toplumlar üzerinde büyük ölçüde karşılaştırmalı çalışmalarda henüz pek az araştırma yapılmıştır.[25] "Sulama uygarlığı" kavramı A. K. N. Kerim tarafından Hindistan'da Batılı tipte kentlerin ve toplumsal ve siyasal nüfuz sahibi bir burjuvazi sınıfının oluşamayışının nedenleri açıklanırken kullanılmıştır.[26] Şöyle yazmıştır Kerim: Devletin ilk görevi (işlevi) su kaynaklarının bakımı ve denetimiydi... Devletin güç ve iktidarı sulama işlerindeki kontrolüne dayanmaktaydı. Kamusal çalışmaları kontrol etmek, düzenlemek ve teftiş etmek, topraktan alınan vergileri toplamak için devlet çeşitli yerel merkezlere kendi görevlilerini göndermişti. Buraları sonraları kasaba ve kent durumuna gelmişlerdi[27] ve Avrupa'daki ortaçağ kentlerine benzememekteydi; Avrupa'dakilerin ticaretle uğraşan orta sınıfı, yerel örgütleri vardı ve feodal devlete karşı görevcil bir bağımsızlıkları vardı.[28] Hindistan'ın toplumsal yapısındaki en önemli değişiklikler İngiliz yönetimi döneminde olmuştur. Bunları özetle, kamusal çalışmalarda ve paternalistik devlet yönetimindeki gerileme, kapitalist işletmeciliğin gelişmesi ve kasabalarla kentlerin büyümesiyle (nüfuslarının artışından çok, bu kere, toplumsal ve siyasal önemleri de artıyordu).[29]

Sınıf olarak kendi varlığının bilincine varmış kentli orta sınıfın ortaya çıkışının bir işareti de, serbest meslek sahiplerinden, ticaret erbabından ve sanayicilerden oluşan yeni burjuvazi tarafından desteklenen milliyetçilik hareketidir.[30]

Bununla birlikte, İngiliz yönetiminden önceki Hindistan'ın merkeziyetçi bir bürokrasiye ve köy üretim sistemine dayanan bir "sulama uygarlığı" saymak yeterli değildir. Hint toplumu-

(Pan-American Union, 1955); ve K. Wittfogel, *Oriental Despotism* (New Haven, 1957). Ayrıca bkz. E. R. Leach'in *Past and Present*, Nisan 1959'daki yazısı, "Hydrolic Society in Ceylan".

25 Bkz. S. N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires* (New York, 1963).

26 A. K. Nazmul Kerim, age.

27 age., s. 45-6.

28 Bkz. H. Pirenne, *Medival Cities* (age.).

29 Bu değişiklikler, daha ayrıntılı olarak, 17. ve 18. bölümlerde ele alınacaktır.

30 Bkz. A. R. Desai, Social Background of Indian Nationalism (age.), B. 11 özellikle, s. 171-80.

nun birliği ve istikrarı kast ve din olarak iki etmene daha dayanmaktadır. Burada kast sisteminin hiyerarşik karakteri, grupları birbirinden ayırmasından çok, dinle yakın bir ilişki içinde gerçekleştiği bütünleştirici işlevinden ileri gelmektedir. M. N. Srinivas, Hindistan'ın toplumsal yapısı üzerine bir araştırmada, "kast kendi topluluğuna otonomisini garantilemekte, aynı zamanda da bu topluluğa hep birden bir hiyerarşi içinde yer alan çeşitli topluluklarla ilişkide bulunma olanağı vermektedir. Hindistan gibi büyük ve yaygın, geçmişte birçok değişik kültürlere beşiklik yapmış ve her zaman bölgesel bir farklılık göstermiş bulunan bir ülkede böyle bir kurumun ne denli önemli olduğu açıktır. Kast sistemi içinde bir yandan alt-kastların otonomisi korunurken, bir yandan da kastların diğer alt-kastlarla ilişkilerini sürdürmeleri sağlanmış; hiyerarşi ise [tüm Hint toplumundaki bütün kastlarca] üzerinde görüş birliğine varılmış bulunan değerlerin dizilendirildiği bir cetvel olmuştur. Her kast en üst basamaktaki kastın görenek ve ritüellerini taklit ettiği için Sanskritleşme de buradan köklenip yayılabilmiştir... Kast sistemi, Hinduizmin tapınak kurumu olmaksızın yaygınlaşmasını sağlamıştır.[31]

Böylelikle, ayrı ayrı köy toplulukları, sadece su kaynaklarını ve sulama işlerini denetimi altında tutan bir merkezi bürokrasi aracılığı ile değil, fakat din adamları kastının yaydığı, yorumladığı bir dinsel değerler sistemi aracılığı ile de büyük ve kapsamlı bir toplumsal ve siyasal sistem içinde bütünleşmişler ve bu bütünleşmelerini sürdürme olanağı bulmuşlardır. Öteki "sulama toplumlarında" da buna benzer bir sürecin varlığının ne derece söz konusu olduğu karşılaştırmalı araştırmalarla anlaşılabilecek bir sorundur. K. Wittfogel'in kitabında eski Mısır'da, Bizans'ta ve diğer yerlerde de, özelikle din adamlarının toplumsal işlevleri ve işbölümünü ayrıntılı bir düzenlemeye kavuşturan kast öğelerinin varlıkları konusunda birçok benzerlik bulunabileceği önerilmektedir.

Yukarıda belirtilen geleneksel Hindistan toplumuna ait

31 M. N. Srinivas. *Religion and Society Among the Coogs of South India* (Oxford, 1952), B. 2. "Social Structure", s. 31.

özellikler, biraz yüzeysel de olsa, bunların belirli bir toplum tipine ait olduğunu düşünmemize yol açmaktadır. Bu özelliklerin, günümüzde hep birlikte "gelişmekte olan ülkeler" adını alan toplumlarda da bulunduğu düşünülebilir. Hindistan gibi, Çin de oldukça gelişkin bir bürokrasinin köy topluluklarını yönettiği bir su toplumu (*hydrolic society*) olarak ele alınmıştır.[32] Kabile toplumu biçiminden yükselerek yabancı yönetimlere son vermiş bulunan Afrika ülkelerinden birçoğu; bir yandan çeşitli feodal öğelere, bir yandan da ülkenin siyasal hayatına görülmedik derecede karışan bir orduya rastlanan Latin Amerika ülkeleri ise apayrı bir kategori oluşturmaktadırlar. Bütün bu farklılıkları kapsayacak nitelikteki bir toplum tipleri sınıflandırmasının, bilgi ve gözlemleri büyük ölçüde Avrupa ülkelerinin tarihlerinden gelen ilk dönem toplumbilimcilerinin önerdikleri şemalardan daha karmaşık ve gelişkin olması gerektiği açıktır. Oysa, bu nitelikte bir sınıflandırma yapmak için fazla bir çaba gösterildiği söylenemez. Tersine toplumbilimciler ilk dönemdeki farklılaştırmalardan en basit olanına –sınaileşmiş ve sınaileşmemiş toplum tipleri farklılaştırmasına– dönmüş gibi görünmektedirler. Bunun, haklı görülebilecek birçok yanı olabilir. Geçmişleri ne olursa olsun, gelişmekte olan ülkelerin tümü de, genellikle, sınaileşmeye dayanan hızlı bir ekonomik büyüme istemekte; çok çeşitli yollardan olmakla beraber, gelişkin sanayi toplumlarıyla kurdukları ilişkilerden büyük ölçüde etkilenmiş bulunmaktadırlar.

Bununla birlikte, günümüzün önemli ekonomik ve siyasal ilgi konuları açısından ilginç görünse de, bu farklaştırma kendi başına yetersiz kalmaktadır. Sınaileşmemiş ülkelerdeki gelişmenin gelecekteki seyri, bugün bu ülkelerin kendileri için saptadıkları amaçlar kadar, geleneksel toplum yapılarınca da etkilenecek; bu ülkelerdeki yeni gelişmeleri yeterince anlayabilmemiz için, bu gelişmelerin başladıkları dönemde birbirleriyle farklılıklarını öğrenmiş olmamız gerekecektir. Diğer yandan, sınaileşmiş toplumlar arasında en az iki ayrı tip bulunduğunu görmekteyiz: ko-

32 Bkz. Karl A. Wittfogel, *Oriental Despotism*; Max Weber, "The Chinese Literati", H. H. Gerth ve C. Wright Mills (eds.), *From Max Weber*.

lektivist ekonomiye ve kapitalist ekonomiye dayananlar (ya da Sovyet ve Kapitalist Batı). Son on yıldır sanayi toplumunun anlamı ve tanımlanmasına ilişkin daha gelişkin bilgilere varabilmek için birçok çalışma yapılmış[33] ve en son olarak da "sınaileşmeyi aşmış toplumlar üzerine ilginç birçok sorunla ilgili tartışmalara geçilmiştir.[34] Sınaileşme genel görünümlerinin bazı ortak yanları bulunmasına rağmen, değişik sanayi toplumlarının toplumsal yapıları bakımından aralarında temel nitelikte benzerlikler gösterdiği ya da gitgide birbirlerine benzedikleri konusu üzerinde yeterince durulmamakta; bu konuda açık bir tutum takınılmamaktadır.

Bu tip sınai toplumlarının birbirleriyle karşılaştırılmasındaki güçlüklerden biri de gerek kapitalizm gerekse sosyalist toplum tipi üzerine kapsamlı bir toplumbilimsel araştırmanın yapılmamış olmasından ileri gelmektedir. Modern toplum üzerine, kapsamı ve açıklayıcılığı yönünden, örneğin Marc Bloch'un *Feodal Toplumu*'na benzer bir çalışma yapılmış değildir. Marx'ın Kapital'i toplumbilimsel bir çalışma olmakla beraber, bunda da ekonomik sistem analizinin dışına pek çıkılmamıştır. Daha sonraları, sadece ekonomik yanını değil de, şu ya da bu derecede toplumsal yapıyı bir tüm olarak ele almak için yapılan çalışmalardan ise en yararlıları Max Weber'in *Genel Ekonomik Tarihi* (Bölüm 22-30); W. Sombart'ın *Modern Kapitalizm*'i; J. Schumpeter'in *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'si ve John Strachey'in *Günümüz Kapitalizmi*'dir. Sovyet toplumu üzerine yapılmış toplumbilimsel araştırmalar ise, özellikle, bu konuda ya saldırma ya da savunma biçiminde ideolojik nitelikteki çalışmaların dışına pek çıkılmadığı için çok daha az sayıdadır. Bu konuda en yararlı bilgiler Allen Kassof'un son yıllarda çıkan derlemesinde bulunmaktadır (*Prospects for Soviet Society*, New

33 Özellikle, Raymond Aron, Ralf Dahrendorf ve J. K. Galbraith'in eserlerinde. Ayrıca, Paul Holmas (ed.), *The Developlent of Industrial Societies* (Sociologial Review Monograph No. 8, Keele, 1964).

34 Özellikle bkz. Alain Touraine, *La société post-industrielle* (Paris, 1969). Aynı sorunların tartışıldığı bir başka kaynak, Norman Birnbaum, *The Crisis of Industrial Society* (New York, 1969).

York, 1968). Faşist devletlerden örnek verilebilecek bir başka sınai toplum tipi hakkında ise, toplumbilimsel değeri büyük olan Franz Neumann'ın hayranlık uyandıran, Nazi Almanyası'yla ilgili *Behemoth* (New York, 1914)[35] adlı eseri dışında, ayrıntılı araştırmalar hâlâ yapılmamıştır.

Sınai toplum tipi üzerine kapsamlı araştırmaların bulunmayışına karşılık, bazı belirli modern toplumlarla ilgili olarak yapılmış araştırmalar ise inanılmaz sayılara varmaktadır. Örneğin, İngiltere hakkında toplumsal yapının bir tüm olarak ele alındığı sistematik bir araştırma olmadığı halde, betimleyici ve istatistiksel nitelikte epey araştırma bulunmaktadır. Örneğin, A. M. Carr-Saunders, D. C. Jones ve C. A. Moser'in *A Survey of Social Conditions in England and Wales as Illustrated by Statistic* (Oxford, 1958), ve D. C. Marsh'ın *The Changing Social Structure of England and Wales*, 1871-1961 (Londra, 1965) istatistiksel ve betimleyici olanlarına; Anthony Sampson'un *Bugünkü Britanya'nın Anatomisi* (gözden geçirilmiş baskısı, Londra, 1965)[36] ise gazeteci üslubuyla yazılanlara örnek verilebilir. Amerika'yla ilgili olanlardan Robin Williams'ın American Society (2. baskı, New York, 1960) oldukça yeterli bir toplumbilimsel analiz sayılabilir. C. Wright Mills'in *İktidar Seçkinleri* (*The Power Elite*, New York, 1956* ve S. M. Lipset'in *İlk Yeni Ulus* (*The First New Nation*, New York, 1963) adlı eserlerinde ise, çok değişik bakış açılarından, toplumsal yapının bazı önemli yanları ele alınmış bulunmaktadır. Kanada toplumu üzerine de son birkaç çalışma yayımlanmıştır: Bernard R. Blishen, Frank E. Jones, Kaspar D. Naegele ve John Porter'in (eds.) *Kanada Toplumu: Toplumbilimsel Perspektifler* (*Canadian*

35 Faşist, Sovyet ve Batılı kapitalist üç tip çağdaş endüstri toplumu arasındaki farkları aydınlatan yeni bir eser yayımlanmış bulunuyor. Modernleşmeye giden alternatif yolları tarih açısından ele alan bu eser Barrington Moore, Jr.'un *Diktatörlük ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*'dir. *(Social Origins of Dictatorship and Democracy)*.

36 Çok daha şaşırtıcı bir şey de, yüzyılın başında (Londra, 1909) yayımlanan ve İngiltere toplumunu inceleyen bir eserin çok daha toplumbilimsel nitelikte oluşudur: C. F. G. Masterman, *İngiltere'de Durum (The Condition in England)*.

* Türkçe baskısı için bkz. C. Wright Mills (çev. Ünsal Oskay), *İktidar Seçkinleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Society: Sociological Perspectives, gözden geçirilmiş baskı, Toronto, 1968); John Porter'in *Dikey Mozaik: Kanada'da Toplumsal Sınıf ve İktidar Analizi* (*The Vertical Mosaic: An Analysis of Social Class and Power in Canada*, Toronto, 1956); Marcel Rioux ve Yves Martin'in (ed.) *Fransız Kanadalı Toplumu* (*French-Canadian Society*, C I, Toronto, 1964). Günümüze dek, Avrupa toplumları hakkında yapılmış araştırmalar çok daha azdır. Bugün için en önemlisi Ralf Dahrendorf'un *Almanya'da Toplum ve Demokrasi* (*Society and Democracy in Germany*, Garden City, N. Y., 1967).

Modern sınai toplumlarla ilgili çalışmaların bu durumu sosyal antropologlarla toplumbilimcilerin çabaları ile, başardıkları arasındaki önemli tezadı da ortaya koymaktadır. Antropologlar kabile toplumlarının toplumsal yapıları hakkında değerli pek çok araştırma yapmışlardır (aynı kabile toplumu hakkında değişik antropologların birçok araştırma yapmış olmaları daha ilginç bulunabilirdi). Fakat büyük ve karmaşık yapılı toplumları konu edinen toplumbilimciler için tüm bir toplumsal yapıyı betimlemek ve irdelemek çok daha zor olmaktadır. Fakat ne olursa olsun, sınai toplum ve alt tipleri için daha kapsamlı genellemeler yapabilmek için bir temel oluşturulacaksa, tek çıkar yol bu araştırmalardan daha çok ve daha çoğunu yapmaktır.

Uygarlık ve Kültür

Günlük konuşmalarda da, toplumbilim dilinde de "uygarlık" ve "kültür" terimleri çok değişik anlamlarda da olsa, en çok kullanılan terimler arasındadır. Oxford İngilizce Sözlüğü "uygarlaştırmak" terimini "barbarlıktan kurtulmak, yaşam sanatı için yetenekler kazanmak; aydınlandırmak ve rafineleştirmek" diye açıklamakta ve kullanılışına örnek olarak da Addison'dan "Kaba ve işlenmemiş dünyayı uygarlaştırmak" cümlesini alıyor. "Uygarlık" bu açıdan "uygarlaşmış koşul ya da durum" olmaktadır. "Kültür" ise "aklın, zevklerin ve edimlerin eğitilmesi ve inceltilip geliştirilmesi; bu nitelikte yetişmek ve eğitilmek; uygarlığın entelektüel yanı"

sayılmaktadır. Toplumun entelektüel ve artistik sorunlarına ilişkin genel yazılarda terim çoğu kez bu anlamıyla kullanılmaktadır. Olive Bell, Uygarlık (*Civilization*, 1928) adlı eserinde bu terimleri toplum içinde dar bir seçkinler topluluğunun yarattığı aydınlanma ya da incelenip gelişme durumu olarak kullanmaktadır.[37]

İlk dönem sosyal bilimcilerinin birçoğu "doğa halkları" ve "kültür halkları"; ya da "vahşi" ve "uygar" toplumları diye ayrım yapmak için terimleri bu çerçeve içinde kullanmışlardır. Ayrım noktasının ise yazının bulunuşu olduğu kabul edilmiştir. Daha önce adları belirtilen on sekizinci yüzyıl İskoçyalı tarihçilerin eserlerinde bu kullanımlar için birçok örnek bulunmaktadır. L. H. Morgan, Ancient Society (1877) adlı eserinde "vahşet dönemi", "barbarlık dönemi" ve "uygarlık dönemi" olarak tarihi üçe ayırırken de bu terimleri aynı anlam içinde kullanmıştır. İlk dönemdeki antropoloji eserlerinde de durum aynıdır. Bizlerin alışkın olduğumuz "ilkel toplum", "uygarlaşmış toplum" ayrımında da gene bu anlayışın izleri görülmekte; burada terminoloji sadece bir uygunluk sorunu olmaktadır.

Sonraları ise, "uygarlık" ya da "kültürel" ile "vahşet" arasında ikili bir ayrım yapmak yerine, "uygarlık" ve "kültürün" bütün toplumlar için kullanılmasına başlanmıştır. Bu anlayış, en açık biçimde Alfred Weber'de[38] görülmektedir: toplumsal süreç, uygarlık ve kültür. Toplumsal değişim sorunlarını incelerken Weber'in izlediği genel şemayı daha sonra ele alacağız. Weber uygarlık terimiyle, öncelikle, bilimsel ve teknik bilgiyi ve doğal kaynakları komut altına alabilmeyi; kültür terimiyle de toplumun artistik, dinsel, felsefi ve benzeri ürünlerini ifade etmiştir. Antropoloji ve arkeolojide de çok yaygın olan "maddi kültür" ve "maddi-olmayan kültür" de aynı ayrıma dayanmaktadır.

Daha sonraları ise, "kültür" terimi sosyal antropolojinin

37 Raymond Williams, *Culture and Society* (Londra, 1957)'de kültür teriminin sadece kullanımı işlendiği gibi, modern sanayi toplumunun gelişmesiyle birlikte kullanılan bir terim oluşunun nedenleri de işleniyor.

38 Bkz. özellikle A. Weber, *Kulturgeschichte als Kurtursoziologie* (Leiden, 1935, 2. gözden geçirilmiş baskı, 1950).

odak terimlerinden biri durumuna gelmiş ve çok geniş anlam kazanmıştır. Burada en büyük katkıda, kültürü "geçmiş kuşaklardan kalıtımlanmış araçlar, şeyler, teknik süreçler, fikirler, alışkanlıklar ve değerler" şeklinde tanımlayan Malinowski bulunmuştur.[39] Malinowski, "kültürün bir kısmı olarak ele alınmadıkça gerçekten anlaşılmış olmayacağı için" toplumsal yapıya da kültür kavramının kapsamı içinde yer vermiştir. Daha sonraki bir makalesinde Malinowski bu görüşünü değiştirmiştir: Kültür, "açıktır ki, araçlardan, tüketim mallarından, çeşitli toplumsal grupların kuruluş kuralları ve ilkelerinden, fikirlerinden, becerilerden, inançlardan ve âdetlerden oluşan bütünleyici bir tümdür." Ayrıca, "kültürün temel gerçeği, yaşadığımız, bildiğimiz, bilimsel olarak çözümlediğimiz biçimiyle insanları daimi gruplar içinde örgütlemekte oluşudur."[40] Malinowski'nin terimi kullanış biçiminin en önemli yanı, kültürü bütünleyici bir tüm sayması; (toplumun) çeşitli kısımların(ın) (kurumlarının) işlevlerinin ancak bu tüm içinde incelenebileceğini savunmasıdır.[41]

Yakın dönemde yapılan bazı diğer çalışmalarda da "kültür" böyle geniş anlamda kullanılmış,[42] fakat özellikle İngiliz antropologları arasında kültür ve toplumsal yapı arasında daha kesin bir ayrım yapma eğilimi ortaya çıkmıştır. Örneğin, R. Firth bu iki terimin aynı olguya yönelen iki ayrı bakış açısını dile getirdiğini söylemiştir: "Toplumsal yapı" bireyler arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin form'unu; kültür ise "toplumun devraldığı, kullandığı, değişikliklerden geçirdiği, bir şeyler kattığı ve toplumun sonraki

39 B. Malinowski, "Culture", *Encyclopaedia of the Social Sciences* (New York, 1933). Gerçekte ise, buna benzer bir tanım çok daha eskiden Tylor'un *Primitive Culture*'ünde (1871) yapılmış; kültür "insanın, toplumun üyesi olmakla kazandığı bilgilerden, inançlardan, sanat, hukuk, ahlak, âdetler ve diğer bütün yetenekler ve alışkanlıklardan oluşan karmaşık bütün" olarak tanımlanmıştır.

40 B. Malinowski, *A Scientific Theory of Culture* (Chapel Hill, 1944), s. 36-43.

41 Malinowski'nin görüşünü açıklayan bir kaynak, bkz. Audrey I. Richards, "The Concept of Culture in Malinowski's Views", R. Firth'ün *Man and Culture* (age.) adlı derlemesinde.

42 Örneğin, bkz. Cylde Kluckhohn, "Universal Categories on Culture", A. L. Kroeber (ed.), *Anthropology Today* (Chicago, 1953), s. 507-523 ve A. Irving Hallowell, "Culture, Personality and Society", age., s. 597-620.

kuşaklarına aktardığı maddi ve maddi-olmayan birikimlenmiş kaynak ve bilgilerin bileşimini ifade etmektedir. Bütün "bunlar, toplumsal olarak kazanılan öğrenilmiş davranışlardır."[43] Bu ayrım geçerli ve yararlı bir ayrım gibi görünmekte; toplumbilimde toplumsal yapı çalışmaları (ya da toplumsal kurumların karşılaştırılmalı incelenmesi) ile, *Sociologie de l'esprit* denen düşünce ya da kültür toplumbilimi arasında sık rastlanan ayrımı hatırlatmaktadır. Kültür sorununu incelerken, dinsel ve moral kurallar, edebiyat, bilim, felsefe, sanat ve müzikte yer alan idea'lar ve değerlerle de ilgilenmemiz gerekmektedir.

"Uygarlık" terimi ne toplumbilimde ne de antropolojide kültür terimininki gibi merkezi bir yer kazanmıştır. Bu terim çok genel ve kaba bir çerçeve içinde kullanılmaktadır.[44] Alfred Weber'in uygarlık ve kültür arasındaki ayrımlaştırması fazla yandaş bulamamış, sadece R. M. MacIver bu ayrımı desteklemiş ve önemini anlatmaya çalışmıştır.[45] Uygarlık, geniş ölçüde, tarihçilerin kullandığı bir terim olarak kalmış; çoğu kez, antropologların kültür terimiyle ifade ettikleri şeyleri ifade etmekte kullanılmıştır. Örneğin, Burckhardt'ın İtalya'da *Rönesans Uygarlığı* (*The Civilization of the Renaissance in Italy*).* Fakat Arnold Toynbee'nin eserinde "uygarlık" terimine, daha doğru bir toplumbilimsel görüşe varabilecek biçimde, daha değişik bir anlam verilmiştir.[46] Toynbee birbirinden ayrı yirmi bir uygar-

43 R. Firth, *Elements of Social Organization* (age.), s. 27.
Bununla beraber, "kültür" terimi, şu kaynaktan anlaşılacağı gibi, bugün de çok değişik biçimlerde kullanılmaktadır: A. L. Kroeber ve C. Kluckhohn, *Culture* (Papers of the Peabody Museum of Harward, XLVII (1), 1952).

44 Sosyal antropolog Marcel Mauss'un katkısıyla çıkan bir kaynak olan *Civilisation, le mot en l'idée*'de terimin kullanılışı hakkında yararlı bilgiler var (Centre international de Synthése, Paris, 1930).

45 R. M. MacIver, *The Modern State* (1926), B. 10, ii, "Civilization and Culture"; "Kültür biziz, uygarlık kullandıklarımızdır." (s. 325). Bkz. Ayrıca R. M. MacIver ve C. H. Page, *Society* (İngilizce baskı, 1950), B. 21, "Functional systems".

* M. E. Bakanlığı'nın Klasikler serisinde, yerinde bir terimle, eser *İtalya'da Rönesans Kültürü* olarak yayımlanmıştır. Burada Bottomore'un anlatmak istediği ise, tarihçilerin "uygarlık" terimini kullanırken, aslında sosyal antropologların "kültür" teriminin içeriğini ifade ettikleridir. Bu bakımdan, çeviride *İtalya'da Rönesans Uygarlığı* dedik. (çev.).

46 Arnold Toynbee, *A Study of History* (10 cilt, Londra, 1934-56).

lık olduğunu (bunlara, anlamca açıklıktan yoksun bir biçimde "toplumlar" da diyor); tarihçinin yapacağı araşırmalarda inceleme alanının bunlar olması gerektiği görüşünü ileri sürmüştür. Bu "uygarlıklar", daha önce belirttiğimiz nedenlerle, "ilkel toplumlardan" ayrı sayılmak durumundadırlar.[47] Burada, araştırma konusu olarak toplumların değil, uygarlıkların ele alınması gerektiğini söyleyen Toynbee'nin bu görüşü üzerinde durmayacağız (toplumları ulus-devletleri, site-devletleri ve benzerleri olarak sıralıyor).[48] Toplumbilimsel açıdan bu görüşün tersi doğrudur: Araştırma konusu olarak toplumlar, kavranması çok daha kolay birimlerdir.[49] Toynbee'nin görüşü ayrı ayrı toplumların ortak kültürleri ve kültürel gelenekleri nedeniyle birbirleriyle bağlantılı oluşlarına dikkat etmemize yardımcı olmuştur. Toplumsal gelişmenin önemli bir yanı da bu tür bağıntılar içindeki toplumların sayısından ileri gelmektedir. Belirtilmesi gereken bir nokta da Toynbee'nin bu uygarlık anlayışının bir benzerinin de Durkheim ve Mauss tarafından savunulmuş oluşudur. ("Note sur la Notion de civilisation", *Année Sociologique*, XII, 1912) Durkheim ve Mauss da toplum olgusunun, belirli toplumlar gibi çok kesinlikle betimlenebilmiş birimler içinde incelenmesinin daha doğru olacağını, fakat bazı toplumsal olguların bu sınırları aştığını belirtmişler; bunu "uygarlık olgusu" olarak nitelendirmişlerdir.

Burada artık biz de kültür ve uygarlık terimleri için, gene kabaca ve genel nitelikte de olsa, daha tutarlı bir kullanım önerebiliriz. Kültür terimi ile toplumsal hayatın, bireyler arasındaki fiili ilişkilerden ve ilişki biçimlerinden ayrı olarak, düşünsel yanlarını ifade etmekteyiz. A. Weber'in "kültür" ve "uygarlık" arasındaki ayrımı, bir bakıma, maddi kültür, maddi-olmayan kültür ayrımıyla aynıymış gibi sayılabilir. Bu terminolojinin, tüm olarak kültürün içindeki farklı iki öğeyi birbirinden ayırt ettiği ve çok ayrı tipten iki olguyu ele almaya çalışmadığı için bazı be-

47 Toynbee'nin ayrımı için bkz. age., I, s. 147-9.

48 Age., I. s. 44-5. Toynbee, "toplum" ile "siyasal topluluk"u toplumbilimcilerin yapmamayı öğrendikleri bir yanlışlık yaparak, eş saymaktadır.

49 Bkz. yukarıdaki, s. 119.

lirli üstünlükleri bulunmaktadır. A. Weber bilim ve teknolojinin gelişmesi ve çeşitli toplumlara yayılması ile her dönem ve yerdeki kültürel ürünlerin kendilerine özgü ve bağımsız oluşları arasındaki tezadı göstermek için böyle bir ayrımda bulunmuştur. Fakat kültürde de bir gelişme olamayacağı, kültürde de toplumdan topluma dağılım olamayacağı söylenemeyeceği gibi, aynı toplum içinde kültürün maddi ve maddi-olmayan öğelerinin kendi aralarında bağlantılı oldukları da açıktır.

Son olarak, belirli bir uygarlıktan söz ettiğimizde ise, belirli birtakım topluma özgü, özdeş ve temel önemde kültürel öğelerden oluşmuş bir kültür karmaşığını ifade etmiş oluyoruz. Örneğin, Batı kapitalizmini, çok sayıda bazı belirli toplumlarda ortaklaşa gördüğümüz belirli bilim, teknoloji, din, sanat, vb. formlarından oluşan ayrı bir uygarlık olarak betimleyebiliriz. Burada uygarlıkları sınıflandırmaya kalkışacak değilim; fakat bu konuda yapılacak toplumbilimsel bir sınıflandırmanın, örneğin çok yararlı ve yol gösterici nitelikte olduğu halde, bir Toynbee'nin sınıflandırmasından epeyce farklı olması gerektiğini belirtmek isterim.[50]

"Kültür" ve "uygarlık" kavramlarının Hindistan toplumunun incelenmesinde taşıdığı önem açıktır. Daha önce belirttiğimiz gibi Hint toplumunun birliği, tarihinin çoğu bölümünde, toplumsal ve siyasal bir birlik olmaktan çok, dinsel ve felsefi anlayışların büyük etkilerde bulunduğu kültürel bir birlik niteliği taşımıştır. Oysa bugün bile, Hint toplumunun kültürü üzerine yeterince toplumbilimsel araştırma yapılmamıştır. Hindu dini üzerine yapılmış çok sayıda araştırma varsa da, bunların hemen hepsi teolojik ve felsefi araştırmalardır.[51] Kast sistemi hakkında eserler veren yazarların çoğu, bu sistemin oluşumunda ve sürengenliğinde dinin yerine değinmişler ve bunu vurgulamışlardır.

50 Örneğin, bir Batı uygarlığını bütün bir tarih boyunca tek bir tip olarak kabul etmek çok zor görünmektedir.

51 *Current Sociology*, V (1), 1956'da "Sociology of Religions" üzerine son trend raporda "Hinduism" başlığı altında sadece üç konuya değinildiğini belirtmek gerek. Bunun nedeni, bu konudaki literatürün azlığı değil, konuya karşı duyulan ilginin zayıflığıdır.

Fakat Hindu doktrininin ve inançlarının toplumsal sonuçları hakkında yapılmış başka araştırmalar çok azdır. Max Weber, *Religionssoziologie*'de Brahmanların toplumsal rollerini incelemiş, Hindu dininin ekonomik etik'ini* ele alarak Protestanlığın ekonomik etik'i ile karşılaştırmıştır.[52] Son yıllardaki bazı çalışmalar Hindu dininin toplumsal doktrinini incelemiş, fakat bunlarda bile, daha çok, doktrinin kendisiyle ilgilenilmiş; bu doktrini benimseyenlerin, belirli inanç ve değerleri savunmalarındaki toplumbilimsel etkilerine önem verilmemiştir. Nitekim, P. N. Prabhu'nun *Hindu Toplumsal Örgütlenmesi* (gözden geçirilmiş 2. Baskı, Bombay, 1954) adlı eserinde Hindu öğretisinin toplumsal hayatın eğitim, evlilik, aile hayatı, kast gibi bazı görünümleri üzerinde durmuş, fakat gerçek yaşamdaki toplumsal davranışlarla (tarihsel ya da çağdaş) Hindu öğretisi arasındaki ilişkilere fazla önem vermemiştir. "Kültür ve kişilik" okulu açısından Hindu kültürünü inceleyen daha toplumbilimsel nitelikteki bir araştırmada[53] ise (D. Narain, *Hindu Character*, Bombay, 1957) Hindu kültüründeki tem'ler incelenmiş; filmler, çocuk yetiştirme, folklordaki atasözlerine kadar değişik alanlarda bu tem'ler araştırılmıştır. Narain, Hindistan halkının pasif ve yumuşak karakterini, Hindu dininin görevler anlayışına vurguda bulunarak dine bağlamaktadır. W. S. Taylor'ın görüşünü aktararak Karma ve Yeniden Doğuş öğretisinin "belirsiz ve sonsuz geleceği belirleyecek ve kontrol altına alacak olan görevler ve rit'ler dışında hayatta yaşanan şeylerin üzülmeye değmeyecek kadar önemsiz olduğu duygusuna yol açtığını" ileri sürmektedir. Bu durumda izlenen doktrin görevleri; rit'ler ise "hayatın her alanında çaba göstermemeyi, inisiyatif yerine Dharma'ya itaatı yeğlemeyi öner-

* Burada etik terimi, moral terimiyle de karşılanabilen "ahlak" kavramından daha geniş bir kapsam taşımaktadır: Belirli bir coğrafi bölgede yaşayan, ahlak alanında olduğu kadar, evlerinin avlulu olup olmaması gibi yaşam pratiğiyle ilgili öğelerde de ortak ve benzer yanları olan bir topluluğun yaşayış biçimini ifade etmektedir. Bu nedenle, etik olarak bırakıyoruz. (çev.)

52 Max Weber, *The Religion of India* (Glencoe, 1959, Belirtilen *Religionssoziologie*'nin ilgili bölümlerinin İngilizcesidir).

53 Bkz. A. Irving Hallowell, "Culture, Personality and Society", A. L. Kroeber'in derlemesinde: Anthropology Today (age.), s. 597-620.

miş, benimsetmişlerdir.[54] Norain, Nehru'dan da bir alıntı yapmakta ve Nehru'nun "Hintlinin başkalarından yardım dilenmesindeki şaşırtıcı becerikliliğinden ve kendi başına kendisi için bir şeyler yapmaktaki ise şaşırtıcı beceriksizliğinden"[55] söz ettiğini belirtmektedir. Narain'in çalışmasının inandırıcı olmaktan çok, empresyonist bir çalışma sayılması gerekir.

Bu tür bir pasifizm ve çaresizlik sadece kültürel gelenekle değil, fakat "oryantal despotizm"in karakteristikleri ile ve bireye tek başına karar alma olanağı ve yükümlülüğü tanımayan büyük ailenin egemenliği ile de bağıntılı olabilir. Bu konu, yeni araştırmalar yapılabilecek önemli bir alandır. Bu tür araştırmalarla kentlerle kırsal yöreler, çeşitli din grupları, kastlar, sınıflar ve kuşaklar arası farklılıklar değerlendirilebilir. Örneğin, Hıristiyan, Parsis ve Yahudilerin Hindulara oranla daha yüksek oranda kentlileştiklerini, sınai ve ticari alanlarda daha geniş ölçüde yer aldıklarını söylemek gerekir.

Günümüz Hindistanı'ndaki ve diğer az gelişmiş ülkelerdeki kültür sorunlarından en önemlisi geleneksel kültür ile Batı'dan gelen değer ve inançların ilişkisidir. Bu noktada, kültürün maddi ve maddi olmayan öğeleri sorununu ampirik olarak inceleyebiliriz. Gelişmekte olan ülkeler Batı'dan modern bilimi, teknolojiyi, işletmecilik yöntemlerini almaktadırlar. Maddi-olmayan kültürün [Batı ile ilişkiler nedeniyle] etkilenmediği ve değişmeden durduğu söylenebilir mi? Alfred Weber'e göre maddi kültür bir toplumdan diğerine aktarılabilirken, maddi-olmayan kültür ise kendinden başka benzeri olmayan, aktarılmayan, zamana ve yere bağlı bir görünüm taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler Batı'dan bilim ve teknik alabilirler, fakat din ve felsefe sistemlerini, sanat form'larını korumak durumundadırlar. Bunlardaki değişim, toplumların geleneksel kültürü içinde çalışmakta olan ve kural dışı başarı gösteren bireyler sayesinde ve önceden kestirilemeyecek biçimde ortaya çıkarlar. Weber'in anlayışı, daha önce belirttiğimiz gibi, kültür-

54 W. S. Taylor, "Basic personality in Orthodox Hindu culture patterns", *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, XL, 1948.

55 Jawaharlal Nehru, yayımlandığı yer Indian Express, November 21, 1957.

deki bu iki öğenin bağımsızlığını abartmış olmaktadır. Örneğin Hindistan'da komünist ve sosyalist partilerin varlığı Batılı değerlerin ve siyasal felsefelerin özümlenebileceğini göstermektedir. Kongre Partisi'nin kendi doktrini de, büyük ölçüde, Batılı kaynaklardan esinlenmiştir. Ayrıca, parlamenter bir yönetimin varlığı da, bu özümsemenin sadece bir yönetim mekanizması olarak değil, fakat bir politik topluluğun nasıl örgütlenmesi gerektiğine ilişkin anlayış ve siyasal değerler olarak gerçekleştirildiğini göstermektedir. Aynı süreç diğer Asya ve Afrika ülkelerinde de geçerlidir. Çin ve Küba'da ise bütün bir toplumsal yapı, farklı yapısal ve kültürel koşullara göre değişikliklerden geçirilmişse de, bugün de, kesinlikle bir Batı doktrini olan Marksist düşüncenin etkisi altında yeniden biçimlendirilmiştir. Marksist değerlerden bazılarının geleneksel kültürdeki belirli öğelerle ilişkili olduğu söylenebilir. Fakat bunun gerçekte bir tek nedeni vardır: (Weber'in görüşünün tersine) belli başlı dünya dinlerinin, felsefe ve etik sistemlerinin doktrinlerinde birçok benzerliğin bulunuşu. Bu doktrinlerin belirli yanlarına verilen önem ise, toplumsal yapı ve maddi kültür değiştikçe, değişiklikler göstermektedir. Bu demek değildir ki, Hindistan'ın, Çin'in, Afrika ya da Latin Amerika ülkelerinin salt kendilerine özgü yanları bulunmamaktadır. Sadece şu noktanın belirtilmesi gerekir: Bunların doğru değerlendirilmeleri için bugünkü toplumsal değişimlerle ve hiç de kendine özgü ve eşlenmez sayılamayacak diğer özelliklerle birlikte ele alınmaları gerekmektedir.[56] Avrupalılar için Hindistan, Çin, diğer Asya ülkeleri ya da Afrika ülkeleri artık bilinmeyen ülkeler olmaktan çıkmıştır. Bu ülkeler birçok önemli noktada Avrupa ülkelerinden ayrılmakla birlikte başka birçok önemli noktada ise benzerlik göstermektedirler. Bugünkü kültürleri açısından bu ülkeler, çoğu Avrupalı için ortaçağ Avrupası'ndan çok daha yakın ve anlaşılabilir duruma gelmişlerdir.

Bu tür genel gözlemler, toplumbilimsel araştırmalar için gerekli bir başlangıç noktası yerine geçebilecek niteliktedir. Örne-

56 Yerli ve yabancı kültür öğelerinin bu karmaşımı, örneğin Gandicilikte ve "Afrika sosyalizminde" açıkça görülmektedir.

ğin, kültürün içindeki geleneksel ve Batılı değişik öğeler bireyler tarafından nasıl, değişik toplumsal gruplardaki bireyler tarafından nasıl algılanmakta ve benimsenmektedir? Popüler edebiyatta ne şekilde yer almaktadırlar (Ramayana'ya karşı bilimkurgu)? 1950'lerin sonlarında çıkan bir kitap, İngiliz emekçi sınıfının kültüründe meydana gelen değişiklikleri şaşkınlık yaratacak bir açıklıkla ortaya koymuştur.[57] Gelişmekte olan ülkelerde de, edebiyatta, sinemada ve basında benzer araştırmalar yapma olanağı vardır.[58] Daha resmi planda eğitim ve hukuk alanında yapılan değişiklikler de kültür değerlerinde değişikliklere yol açmaktadır. Bunlar ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

Fakat geleneksel kültür ve modern kültür arasındaki bu zıtlık ve karşıtlığa bakıp da bu kültürlerin her birinin kendisinin uyumlu, eş biçimli ve sadece dışsal güçlere yanıt olarak değişme durumunda kültürler olduğunu düşünmek de yanıltıcı olacaktır. 1940'larda ve 1950'lerde birçok toplumbilimci, fonksiyonalist düşüncelerin etkisi altında kalarak, Batılı sanayi toplumlarının "durağan" toplumlar oldukları; bu toplumların az ya da çok oturmuş bir "modern" kültüre sahip bulundukları şeklinde kolaycı bir görüşe varmışlardır. Son on yıllık dönemde ise, kurulu düzenin başat kültürüne karşı yaygın ve güçlü hareketlerin; örneğin, apayrı bir "gençlik kültürünün"[59] belirmesi üzerine, bu görüşler temelinden yıkılmıştır. Gerek çatışmaları ve kültür değişimlerine ilişkin sorunlar, toplumsal kontrol biçimleri ile toplumsal ve kültürel değişim teorilerinin inceleneceği gelecek bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

57 Richard Hoggart, *The Uses of Literacy* (Londra, 1957).

58 Bu tür incelemelere bir örnek olarak D. Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (New York, 1964).

59 Bu olgunun ABD'deki görünümüyle ilgili olarak, bkz. Jack Newfield, *A Prophetic Minority* (New York, 1966) ve T. Roszak, *The Making of a Counter Culture* (New York, 1969).

Bölüm 8

Ekonomik Kurumlar

Bütünüyle bakıldığında, modern ekonomik teorilerin ekonomik yapı sorunu üzerinde durmadıkları; ekonomi kitaplarının çoğunun sanayinin örgütlenmesi, işbölümü, işletmelerin yapısı, vb. konularına değinmekte olmalarının da bu durumu değiştirmediği görülmektedir. Diğer yandan, ekonomik toplumbilim ise hemen bütünüyle ekonomik yapıdaki sorunlarla ilgilenmektedir. Başlıca ilgi konusu, daha sonra inceleyeceğimiz gibi, işbölümü ve meslek uzmanlaşması, mülkiyet sistemi, ekonomi tipleri, yapı değişimleri (özellikle sınaileşme süreci) sanayi işletmelerinin ya da fabrikaların yapısı ve sanayide "beşeri" ilişkiler gibi sorunlar olmuştur.

İşbölümü

Durkheim'ın en bilinen çalışmalarından biri de işbölümü üzerine olanıdır.[1] Durkheim bu eserde işbölümünün toplumsal işlevlerini incelemiş ve modern toplumlarda, ilkel toplumlardakinin tersine, işbölümünün toplumsal tutunum ya da toplumsal dayanışma kaynağı olduğunu göstermeye çalışmıştır. İncelemesinde Durkheim toplumsal dayanışmayı, baskıcı hukuk ve eski duruma getirici hukuk* ikilisine bağlayarak mekanik ve organik dayanışma diye iki tipe ayırmıştır. Kitabın daha sonraki bölümlerinde modern sanayi toplumlarında işbölümünün anormal form'larını; toplumsal tutunumu (*cohesion*) artırıcı değil, za-

1 E. Durkheim, *The Division of Labour in Society* (age.)

* "Restitutive" karşılığıdır. (çev.)

yıflatıcı biçimlerini ele almıştır. Anormal toplumsal işbölümü tiplerini "anomic" ve "zorlama" işbölümü diye ikiye ayırmıştır. Birinci tipte bireyin kendi uzmanlık alanı içinde tecritlenmesine yol açan aşırı işbölümünü; özellikle, sürengin (*permanent*) bir işbölümüne yol açan sermaye ve emek arasındaki işbölümüne yer vermiştir. Buna çare olarak da meslek kuruluşları ile şirketler arasında görüşmeler yapılmasını, sermaye ile emek arasında kurumsal görüşme ve müzakere olanakları yaratılmasını önermiştir. İkinci anormal işbölümü tipinde ise, bireyler mesleklerini özgürce seçememekte, bu mesleklere zorla girmiş bulunmaktadırlar. Durkheim, sınıf çelişkisinin kaynağı olarak bireylerin yetenek ve becerileri ile, toplumca onlara zorla kabul ettirilen görevler arasındaki uyarsızlığı göstermektedir. Durkheim, modern çağın toplumlarının bu anormal işbölümü form'larından kurtulabileceklerini ileri sürmüştür. Bu konudaki ümitlerinin ne denli gerçekleştiğini incelemek ilginç olacaktır. Sanayi ülkelerinden bir çoğunda sermaye ile emek arasındaki ilişkiler danışma, müzakere ve hakemlik süreçleri içinde kurumlaştırılmış; eğitim alanında yapılan harcamaların artırılması ve mesleklerin yapısal değişmeler geçirmesi sayesinde meslek seçme olanakları da artırılmıştır. Bunların sonucunda da, bir ölçüde de olsa, sınıf çelişkisinin yoğunluğu azaltılmıştır.[2]

Diğer toplumbilimciler işbölümünü, büyük ölçüde, toplumsal tabakalanmayla ilişkisi açısından incelemişlerdir. Marx, geliştirdiği toplumsal tabakalanma teorisi ile gerçekte, fiilen işbölümü teorisine benzeyen bir teori geliştirmiş olmaktadır. Marx'ın bu teorisinin en önemli yanı da, "el emeği" ile "entelektüel emek" arasındaki farklılaşmayı "ilk büyük ayrım" olarak tanımlamasıdır.[3] G. Schmoller ise, uzun çalışmalardan sonra geliştirdiği teorisiyle sınıfların, işbölümünün yol açtığı ve irsiyetle

2 Bununla beraber, bu değişimleri değişik yorumlayanlar da vardır. Bkz. B. 11, "Toplumsal sınıf ve toplumsal statüler".

3 Bkz. *The German Ideology* ve T. B. Bottomore (ed.), *Karl Marx: Early Writings*, (Londra, 1963)'te *Economic and Philosophical Manusctripts*.

devam eden meslek grupları olduklarını ileri sürmüştür.[4] Bu nitelikteki teoriler Hindistan'daki kast sistemi için de kullanılabilir. Hindistan'daki kast sisteminde farklılaşmalar da büyük ölçüde geleneksel mesleklere dayanmaktadır. Gerçekten, bu teorilerin mülkiyet, sınıf ve statü grupları gibi büyük gruplaşmalar içinde ele alınan topluluklara dayanan diğer tabakalanma sistemlerine oranla, Hindistan için daha geçerli oldukları bile söylenebilir.

İşbölümünün toplumsal sonuçlarına karşı gösterilen bu tür ilgiler günümüzde birçok toplumbilimsel araştırmanın yapılmasına yol açmıştır. Bunlardan biri, mesleklerle toplumsal statüler arasındaki bağıntılar kadar, mesleklere giriş sorunlarıyla da ilgilenen (Durkheim'ın üzerinde durduğu sorunlardan biri de buydu) toplumbilimsel açıdan meslek inceleme ve araştırmalarıdır. Meslek toplumbilimi, özellikle itibar ve nüfuz kazandıran meslekler, yani serbest meslekler üzerinde durmaktadır.

İkinci araştırma alanı ise, modern sanayide daha küçük çaplı işbölümü ve bunun psikolojik ve toplumsal sonuçlarıdır. Son araştırmalardan birinde, Georges Friedmann[5] modern işbölümünü ve bunun çalışma hayatı ile serbest zaman üzerindeki etkilerini incelemiş; bu konuda yapılan bütün önemli araştırmaları özetlemiştir. Ayrıca Durkheim'ın işbölümünün toplumsal işlevleri teorisini de eleştirisel bir gözle önceleyerek, uzun bir istatistiksel ek'te çeşitli sanayilerdeki uzmanlaşmaların karakterini ve çapını istatistiklerle göstermek istemiştir.

Hindistan'da, ileri sanayi ülkelerindeki kadar gelişkin bir işbölümü gerçekleştirilmemiştir. Fakat ne olursa olsun, sınaileşme burada da benzer güçlükler ve sorunlarla karşılaşılmasına yol açmaktadır. Ayrıca artan işbölümünün kast sistemi üzerindeki etkileriyle özel olarak ilgilenilmektedir. Eski dönemlerde, teknikte bir değişme olduğunda ya da ortaya tamamen yeni meslekler çıktığında yeni kast'ların oluştuğu görülürdü. Günümüzde de, yeni sınai mesleklerde bu sürecin ne denli işlediğini ya da tersine, kast'ların

4 G. Schmoller, "Das Wesen der Arbeitsteilung und der sozialen Klassenbildung", *Schmollers Jahrbuch* XIV, 1980, s. 45-105.

5 G. Friedmann, *Anotomy of Work* (Londra, 1961).

sendikalarla toplumsal sınıflara yerlerini bırakıp bırakmadığını bilmek ilginç olacaktır.[6] Diğer yandan, serbest mesleklere girişte kast farklılıklarının etkilerini; kast farklılıklarının, yeni biçimler içinde, ne denli varlıklarını sürdürdüklerini bilmek de ilginç olacaktır.[7] Ayrıca, ortada daha da kapsamlı bir sorun vardır: Kast sistemi içinde örgütlenmediğinden, işbölümü Durkheim'ın belirttiği bütünleştiricilik işlevi de görmektedir. Köy ekonomisinde kast, ortaçağ loncası gibi, gerekli işlevlerin yerine getirilmesini sağlamakta (zanaatlarda beceri ve bilgilerin kuşaktan kuşağa aktarılması gibi); bu işlevler, kast'lar arasında dolaysız hizmet alışverişi aracılığı ile (jajmani sistemi) örgütlenmiş bulunmaktadır. Sanayi ve para toplumunda işbölümü çok daha karmaşık bir duruma gelmekte; hizmet alışverişi, piyasa mekanizmasıyla, merkezi planlamayla ya da bunların her ikisinin de işe koyulmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu durumda ise kast işbölümü açısından önemini yitirmekte; ortaçağdaki lonca gibi, kast grupları ekonomik gelişmeye ters düşmektedir.[8] Kast sistemi bazı bütünleştirici işlevlerini bugün de sürdürmektedir. Fakat toplumsal tutumunun sağlanmasında ekonomik işbölümünün ve ulus duygusunun payı arttıkça, kast sisteminin bu işlevlerinin önemi azalmaktadır.

Mülkiyet

Mülkiyet, Hobhouse'a göre, "İnsanın şeyler üzerinde kendi kontrolünü kurması olarak anlaşılmalı" ve bu kontrol, az çok

6 Hutton, 1923'te şoförlerin yeni bir kast oluşturması ile ilgili olarak Enthoven'ın söylediklerini aktarıyor (Hutton, *Caste in India*, s. 117): "Modern Hindistan arabalara bakan hizmetkârlar ile şoförleri ayrı ayrı kast'lara yerleştirdikten sonra, yakında da herhalde Rolls-Royce'larla Ford'ları, yemekleri ayrı, birbirine kız alıp-vermez iki ayrı kast'a sokmaya kalkışacaktır."

7 Diğer kaynaklar için bkz. T. B. Bottomore, "Cohesion and Division in Indian Elites." Philip Mason (ed.), *India and Ceylon: Unity and Diversity* (Londra, 1967).

8 Kast'ın genel ekonomik etkileri için bkz. V. Anstey, *The Economic Development of India*, s. 52-9. Sanayi gelişmesinin son döneminde işe alınan emekçiler ve yetiştirilmeleri konusunda kast'ın etkileri hakkında ayrıntılı pek az araştırma bulunmaktadır.

devamlı nitelikte olmalı ve toplumun kabul ettiği bir kontrol görünümü taşımalıdır.[9] Mülkiyet (kişisel ya da ortaklaşa) özel mülkiyet ya da ortak mülkiyet biçiminde olabilir. Mülkiyetin gelişmesini inceleyen Hobhouse bütün toplumlarda birtakım özel mülkiyet konuları olduğunu, fakat ilkel toplumların çoğunda başlıca ekonomik kaynakların ortak mülkiyette bulunduğunu (örneğin, av alanı, çayırlar ve korular) söylemiştir. Daha gelişkin tarımsal toplumlarda özel mülkiyet başat duruma geçmektedir. Hobhouse'a göre, bu durumda, kabile yaşamındaki ortaklaşa mülkiyet kaybolduğu halde büyük aile çerçevesi içinde bir ortak mülkiyet görülmektedir. İlkel ve uygar çeşitli toplumlardan veriler kullanan R. H. Lowie de mülkiyetin tarihine ilişkin çok başarılı çalışmasında aynı görüşü savunmaktadır.[10] İlkel insanlar arasında da, isimler, danslar, şarkılar, efsaneler, törenler araçlar ve takılar, hediyeler, silahlar ve ev eşyaları gibi alanlarda kişisel özel mülkiyet bulunmaktadır. "Üretim araçları" konusuna gelince, avcı toplumlar ve yiyecek toplayıcı toplumlarla (sınırlar her zaman iyi belirtilmemişse de, toprak kabile mülkiyetindedir) tarımcı otlakçı toplumlar arasında farklılıklar görülmektedir. Toprağın kullanılması ya da bakımsız tutulması konularında klan ya da kabilenin bazı denetimleri devam ediyorsa da, tarımcı toplumlarda bireysel özel mülkiyete sık sık rastlanmaktadır. Otlakçı (hayvan yetiştiricisi) toplumlarda toprak üzerinde topluluk mülkiyeti bulunmakta, fakat hayvanlar özel mülkiyette kalmakta; "hayvanlar üzerindeki sahipliğin bireysel mülkiyet duygusunun oluşumunda büyük yeri bulunmaktadır." (Lowie).

Büyük aile düzeni içinde ortaklaşa mülkiyet birçok toplumda görülmektedir. Avrupa'da Yugoslavların Zadruga'sı bunun en bilinen örneğidir. Fakat diğer köylü toplumlarında da buna benzer mülkiyet biçimleri görülmektedir. Bunların çoğu, yirminci yüzyılla birlikte yerlerini kişisel mülkiyete terk etmişlerdir. Vedik döneminde Hindu büyük-ailesinde mülkiyet haklarının doğası

9 L. T. Hobhouse, "The Historical Evolution of Property, in Fact and in Idea", *Property, its Duties and Rights* (ed. Bishop Gore, Londra, 1913).

10 R. H. Lowie, *Social Organization* (Londra, 1950), 13. 6, "Property".

yeterince açık görünmemektedir. MacDonell ve Keith, "Vedik pasajlarının ailedeki mülkiyetin aile mülkiyeti olduğunu doğru bulmadıklarını; mülkiyetin hane reisinde olduğunu; çoğunlukla baba olan bu kimsenin karşısında ailenin diğer üyelerinin mülkiyet konusunda moral bir talepte bulunabileceklerini, fakat babanın bu taleplere uymak zorunda olmadığını," ileri sürmüşlerdir.[11] K. M. Kapadia ise Vedik yazılarında ve kaynaklarında ataerkil ailenin tek aile tipi olup olmadığı konusunda hiçbir açıklık bulunmadığı sonucuna varmaktadır.[12] Aynı yazara göre, ayrıca, büyük ailenin çözülme eğilimleri de belirmiş, bireysel mülkiyet alanı genişlemiş, fakat eski ataerkil gelenek büyük ailenin güçlenmesi yönünde etkisini sürdürmüştür. Kısacası, ortak aile mülkiyeti diye bir şey hiçbir zaman olmamış, fakat daha yakın dönemlerde, aile başkanı üzerinde mülkiyeti kısıtlayıcı yönde baskılar oluşmuştur.[13]

Genel olarak, tarımın, imalat sektörünün ve ticaret hayatının gelişmesiyle üretim kaynakları üzerinde kişisel mülkiyet ve kolektif mülkiyet gelişmiş, fakat çoğu toplumlarda bazı alanlarda ortak mülkiyet devam etmiştir. Toprakların ekilmesi konusunda genel nitelikte bazı kontrollerde bulunabilmesi ve bazı anlaşmazlıkların çözümünde bazı haklara sahip olması yönünden feodal Avrupa'daki malikâne sistemi buna örnek gösterilmektedir. Rusya'da bu topluluk kontrolü yüzyılımıza kadar sürmüştür. Bütün bu mülkiyet sistemlerinin karakteristik yanı, Hobhouse'un vurguladığı gibi, mülkiyetten çok, mülkiyete konu olan şeylerin kullanımı ile ilgili olmaları; kişisel mülkiyetin oldukça gelişkinleştiği yerlerde bile, topluluk üyelerinden hiç kimsenin tamamen yoksul kalmaması için topluluk kontrolüne ve sorumluluğuna bir miktar yer bırakılmış olmasıdır. Güç ve iktidar sağlayacağı için mülkiyet ve sınırsız kişisel servet edinme kapitalizmin ürünü olarak ortaya çıkmış; on dokuzuncu yüzyıl Avrupa ve Kuzey Amerikası'nda doruğuna ulaşmış; fakat oldukça hızlı bir şekilde,

11 A. A. MacDonell ve A. B. Keith, *Vedic Index* (1912), I. s. 351.
12 K. M. Kapadia, *Marriage and Family in India* (2. baskı, Bombay, 1958), s. 194.
13 age. s. 200 ve ardı.

gene toplulukça kısıtlanması gerekmiştir. Yakın dönem mülkiyet tarihi, çok büyük ölçüde, ekonomik kaynaklar üzerindeki bireysel mülkiyetin toplulukça kısıtlanması; çok yakın dönemde ise, bu kaynakların toplulukça yeniden dağıtımı ve bu alanda adaletin sağlanması çabalarıyla geçmiştir.

Başlıca mülkiyet sistemi tipleri ya da mülkiyetin evrimindeki aşamalar konusunu birçok yazar işlemiştir. Üç aşama öneren Hobhouse'un şemasını daha önce belirtmiştik. Birincisi, toplumsal farklılaşmanın, eşitsizliğin çok az olduğu; ekonomik kaynakların ortak mülkiyette ya da toplumun sıkı denetimi altında bulunduğu dönemdir. İkincisi; servetin arttığı, büyük eşitsizliklerin ortaya çıktığı, kişilerde ya da topluluğun bir kesiminde bulunan kolektif mülkiyetinin topluluk kontrolünden kurtulduğu dönemdir. Üçüncüsü ise, bilinçli müdahalelerle eşitsizliğin azaltılmaya ve topluluk denetiminin yeniden oluşturulmaya çalışıldığı dönemdir. Bu şema, Marksist teorideki aşamayla bazı benzerlikler göstermektedir. İlkel, sınıfsız toplum; sınıf farklılaşması ve eşitsizliğin artması ve son olarak da, üst düzeyde bir dönem olan sınıfsız toplum dönemi. Vinogradoff dört ana dönem önermiştir; kabile ve topluluk (*commune*) çerçevesi içinde mülkiyet haklarının oluşturulması; toprak üzerinde kullanım hakkının tanınması; bireysel mülkiyetin gelişmesi ve son olarak, çağdaş toplumcu düşüncelerin etkisiyle özel mülkiyette kısıtlamalara başvurulması.[14]

Yakın yılların yazarları mülkiyet sisteminin kompleks bir sistem olduğunu vurgulamışlar ve mülkiyet kurumunun gelişmesinin doğrusal bir evrimle açıklanamayacağını savunmaya başlamışlardır.

Mülkiyet haklarının karakterini ve kapsamını saptamanın güçlüğünü gösteren, ilkel toplumlarla ilgili karşılaştırmalı birçok araştırma yapılmıştır.[15] Fakat, Batı Avrupa toplumlarında mülkiyetin geçirdiği evrim oldukça açık ve anlaşılması kolay bir evrim

14 P. Vinogradoff, *Historical Jurisprudence* (Oxford, 1920).
Karşı görüş için bkz. *Formen*'de Hobsbawn'ın "Giriş"i. (çev.)

15 Özellikle bkz. M. J. Herskovits, *Economic Anthropology*, B. 14-17 ve R. H. Lowie, age.

olmuş; ekonomi ve tarihle uğraşanlar bu konuda belgesel eserler yazmışlar; mülkiyetin son dönemdeki evrimi ise, John Locke'un "tabii hukuk" teorisinden çağdaş toplumcu doktrinlere kadar ilgili bütün ideolojilere yansımıştır.[16]

Hindistan'daki mülkiyet haklarının tarihi bu denli açık değildir. Son yıllara dek, başlıca üretici mülkiyet biçimi toprak mülkiyeti olmuş; toprak mülkiyetinin uygulamasıyla Hindu gelenek hukuku olmuş, daha sonra İslam hukukundan da yararlanılmıştır. Toprak üzerindeki tasarruf hakkı ancak İngiliz yönetiminde ve 1793 Bengal daimi İkamet Nizamnamesi'yle kesin şeklini almıştır. Hindu hukukuna göre toprakta bir zilyetlik ya da tasarruf hukukunun kurulmuş olup olmadığı açıklığa kavuşturulamamıştır. Manu Kodu bu soruna ışık tutmamaktadır. Hükümdarın topraktan elde edilenlerden bir pay alma hakkı vardı. Toprağı işleyen ise, toprağını işgal edeceklere karşı korunma ve toprağını mirasçılarına bırakma hakkına ve himayesine sahip bulunuyordu. Hindistan'da on ikinci yüzyıldan itibaren genellikle uygulanan İslam hukuku ise mülkiyet haklarından bazılarının oluşumunu kolaylaştırmıştır.[17] Fakat 1793'teki Daimi İkamet Nizamnamesi'yle birlikte, önce Bengal'de, daha sonra da başka yerlerde, o zamana kadar İslam fütuhatçılarınca mültezim olarak kullanılan zamindar'lara tam mülkiyet hakkı verilmiş ve bunlar toprak zenginliğine dayanan bir eşraf tabakası durumuna gelmişlerdir.[18] Diğer yerlerde, Bombay ve Madras'ta değişik bir düzenlemeye gidilmiş (*ryotwari* sistemi) ve bir mülkiyet sahibi köylü sınıfı oluşturulmuştur. İngiliz yönetiminin yaptığı bu hukuk düzenlemelerinin genel sonuçları, toprakta açık ve tam bir mülkiyet hakkını oluşturmak, toprağı kendisinden yabancılaşılabilen satılabilir bir "meta" durumuna getirmek ve böylece toprağı kapitalist ekonominin mülkiyet sistemi içine sokmak olmuştur.

16 Mülkiyet teorileri hakkında, bkz. Hobhouse, age. ve R. Schlatter, *Private Property* (Londra, 1951).

17 Kısa ve açık bir kaynak olarak, bkz. Sir Benjamin Lindsay, "Law"; L. S. S. M. Malley, *Modern India and the West*, toprak hukuku kesimi, s. 115-27.

18 Bkz. Kusursuz bir çalışma, S. Gopal, *The Permanent Settlement in Bengal and its Results* (Londra, 1949)

Sanayi toplumlarında mülkiyet konusunda yapılan son toplumbilimsel araştırmalar soruna iki açıdan eğilmişlerdir: Birincisi, mülkiyetin dağılımı ve toplumsal etkileri; ikincisi, modern kapitalizmde sanayi işletmelerinde mülkiyet ile kontrolün birbirinden ayrılması. Servet ya da gelirin dağılımı hakkında sayısız denecek kadar çok araştırma yapılmıştır. İngiltere'de, R. H. Tawney'in *Eşitlik*'i (*Equality*, gözden geçirilmiş 4. baskı, Londra, 1952) sınıf sistemiyle ilişkisi açısından servet ve gelirde eşitsizlikleri ayrıntılarıyla incelemiştir. Daha önceki H. Dalton'un *Gelir Eşitsizliği* (*The Inequality of Incomes*, Londra, 1920) ise gelir eşitsizliğinin başlıca nedeninin servet dağılımındaki eşitsizlik olduğunu savunmuştur. ABD'deki servet ve gelir dağılımı hakkında C. Wright Mills'in *İktidar Seçkinleri*'nde (B. 5, "En Zenginler" ve B. 7 "Şirketler Topluluğunda Birleşmiş Zenginler" ve F. Lundberg'in *Zenginler ve Büyük Zenginler* (*The Rich and the Super-Rich*, New York, 1968) adlı eserlerinde çok daha ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bunlar ve bunlara benzer çalışmalar ileri sanayi ülkelerinden çoğunda yirminci yüzyılla birlikte daha adil bir eşitliğe varılması için birtakım hareketlerin oluştuğunu; fakat bunların sorunu mülkiyet açısından değil de gelir açısından ele aldıklarını göstermektedirler. Örneğin, 1911-13'te İngiltere'de nüfusun yüzde 1'i tüm özel mülkiyetin yüzde 69'unu; bugün ise yüzde 42'sini elinde bulundurmaktadır.[19] Fakat, oldukça ilerici sayılabilecek vergilendirmeler ve sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılmaları sayesinde gelir dağılımındaki eşitleştirici çalışmalar biraz daha başarılı olmuştur.[20] Günümüzde toplumcu ülkelerdeki gelir yelpazesinin, ciddi toplumbilimsel araştırmaların bulun-

19 Bkz. J. E. Meade, *Efficiency, Equality and the Ownership of Property* (Londra, 1964).

20 Bununla beraber, çoğu sanayi ülkelerinde 1950'lerden itibaren eşitleştirme süreci durmuş, hatta tersine dönmüştür. Aynı zamanda nüfusun en yoksul alt kesimlerinin nısbi fakirlik düzeyine geldiği görülmüştür. ABD için bkz. Gabriel Kolko, *Wealth and Power in America* (göz. geç. baskı, New York, 1964) ve Michael Harrington, *The Other America* (New York, 1962); İngiltere için bkz. B. Abel-Smith ve P. Townsend, *The Poor and the Poorest* (Londra, 1965). İngiltere'deki durum için iyi bir genel kaynak olarak bkz. R. M. Titmuss, *Income Distribution and Social Change* (Londra, 1962).

mayışı nedeniyle kesin bir yargıya varmak zorsa da, kapitalist toplumlardakinin hemen hemen benzeri olduğu anlaşılmaktadır.

Sanayi işletmelerinde mülkiyet ve kontrolün birbirinden ayrılmış olması, modern kapitalizmin gelişmesiyle ilgilenen toplumbilimciler için çok daha dikkat çekici bir olgudur. Nedeni ise, *Joint stock principle*'ın* yaygınlaşmasıdır. On dokuzuncu yüzyıl başlarındaki sanayi kapitalistleri işletmelerinin hem sahipleri hem de yöneticileriydi. Fakat işletmeler büyüdükçe sermayenin, gitgide daha fazla oranda, kuruluş dışından bulunup alınması gerekmiş; bu durumun sonucu *Joint stock legislation*'a gidilmiştir. Günümüzde, sanayiin en önemli dallarını oluşturan büyük şirketlerin işletilmesi ve yönetilmesi, bu şirketlerin sahibi olmayan yöneticilerin elindedir. Sermayenin çoğunun sahibi ise, şirketin, kâr edip etmediğinden başka hiçbir şeyi ile ilgilenmeyen, hatta şirketin ne imal ettiğini bile bilmeyen küçük ve orta hissedarlardan oluşmaktadır. Çok bilinen bir inceleme olan *Modern Şirket ve Özel Mülkiyet*'te (*The Modern Corparation and Private Property*, New York, 1933) A. A. Berle ve G. C. Means, ABD'deki büyük şirketleri ayrıntılı bir biçimde incelemişlerdir. Vardıkları sonuçlar, daha sonraları (işletmeciler devrimi)** ve "kapitalizmin biçim değiştirmiş" oluşu teorilerine temel olmuştur.[21]

Bu değişimler bazı yazarlarca fazla mübalağa edilmiştir. Bugünkü modern sanayide işletmenin başındaki yöneticiler işletmenin gerçek sahibi değillerse de, hem çoğunlukla büyüdükçe hissedarlardan oldukları için önem taşımakta hem de kendi ölçülerince bir servet ve zenginlik sahibi bulunmaktadırlar. Bu bakımdan da işletmelerin işletilip yönetilmesi ile mülkiyet sahibi olma arasında bir farklılaşmanın bulunduğu söylenenemez. P. Sargant Florence, *İngiliz ve Amerikan Sanayiin Mantığı* (*The*

---

* "Joint stock"; her ortağın elindeki hisse senetlerini serbestçe satabileceği ya da istediğinde başkasına devredebileceği anonim şirketlerdeki hissedarlık türü. (çev.)

** "Managerial revolution" karşılığı olarak; "Yöneticiler devrimi" siyasal bir anlam taşıyacağı için bu daha uygun görülmüştür. (çev.)

21 Bkz. James Burnham, *The Managerial Revolution* (New York, 1941); A. A. Berle, *The Twentieth Century Capitalist Revolution* (Londra, 1955).

Logic of British and American Industry, Londra, 1953) adlı eseinde "İngiltere ve Amerika'daki şirketlerde on bin ile yirmi bin hissedardan, ortalama olarak yirmi kadarının, oy verme hakkı olan hisse senetlerinin üçte birine yakın bir bölümünü elinde tuttuklarını ve bu hisse oranının şirkete hâkim olmaya yettiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, Sargant'a göre, "Bazılarının düşündüğü (ya da düşünmeden söylediği) gibi, gerçekte işletmeciler ve yöneticiler devrimi diye bir şeyin bulunmadığı; temel politikalarda liderliğin ve önemli kararların şirket ve korporasyonlarda bugün de büyük hissedarların elinde bulunduğu rahatlıkla söylenebilir," demektedir. C. Wright Mills ise *İktidar Seçkinleri*'nde, Amerikan sanayiinde mülkiyet ve konrolün iç içe bulunduğunu; "üst yöneticiler ile en zenginlerin farklılaşmış iki ayrı grup bile olmadıklarını" göstermiştir.

İngiltere ve Amerika'da yapılan son araştırmalar ekonomik gücün odaklanışını açıkça ortaya koymaktadırlar. Büyük şirketler ekonomiyi kendi egemenlikleri altına almış bulunmaktadırlar. ABD'de tüm imalat ve maden sanayinin yüzde 0,2'si sanayinin tamamında çalışanların yarısını istihdam etmektedir.[22]

İngiltere'de bin kadar şirket tüm ekonomik faaliyetin yarısını gerçekleştirmekte; ekonomik faaliyetlerin gerisi ise 250 bin şirket, millileştirilmiş sanayi ve diğer çeşit çeşit işletmelere kalmaktadır.[23] Büyük şirketlerde hisse senetlerinin mülkiyeti fazla yaygınlaşmamıştır; İngiltere'de yetişkin nüfusunun yüzde 5'i; Amerika'da ise yüzde 7'sidir hisse senetlerinin sahiplerinin tümü. Ayrıca, hisse senetleri sahipleri olan, genel nüfusun bu küçük kesimleri içinde de yüzde 0,2'lik bölümle yüzde 99,8'lik bölüm arasında büyük bir farklılaşma vardır. Hisse senetlerinin büyük miktarlarda olanları yüzde 0,2'lik ilk bölümün elindedir. Yüzde 99,8'lik bölümü ise hisse senetlerine küçük miktarlarda ve dağınık olarak sahip bulunmaktadırlar. Belirtilmesi gereken bir başka olgu da, büyük hisse sahiplerinin birden daha çok bü-

22 Bkz. C. Wright Mills, age., J. K. Galbraith, *American Capitalism* (1952) ve G. William Domhoff, *Who Rules America?* (Englewood Cliff, N. J., 1967), B. 2.

23 Ayrıntılar için bkz. J. Strachey, *Contemporary Capitalism*, s. 23 ve ardı.

yük şirketlerin üst yönetim organlarında yer alarak bunların da kontrollerini, dar bir azınlık olarak gene kendi ellerinde tutmakta oluşlarıdır.

Ekonomi Tipleri

Daha önce işaret edildiği gibi, toplum sınıflamaları, çoğu kez, ekonomik sistem sınıflamalarına dayanarak yapılmaktadır. Marx'ın ilkel, eski, Asyatik, feodal ve kapitalist toplum şeklindeki beş büyük tip sınıflaması buna dayanmaktadır. Marx'ın temel varsayımlarına uygun olarak, bu sınıflandırma sadece teknolojik düzey ve üretim biçimine göre değil, fakat mülkiyet ve sınıf ilişkilerine göre de yapılan değerlendirmelere dayanmaktadır. Özellikle Alman tarihçi ekonomistlerinden ve toplumbilimcilerinden Bücher ve Sombart gibi bazı yazarlar da buna benzer sınıflandırmalar önermişlerdir. Ekonomi tiplerine ilişkin bu sınıflandırma genellikle herkesçe kabul edilmiş gibidir. Ana tipler içindeki alt-grupları ortaya çıkarmak için de birçok girişimde bulunulmuştur. Nitekim Hobhouse, Wheeler ve Ginsberg ilkel toplumlar arasındaki değişik ekonomi tiplerini saptamak ve diğer toplumsal kurumlar arasındaki (tabakalanma, yönetim, vb. konulardaki) farklılıkların aynı ekonomi tiplerinin alt-grupları arasındaki farklılıkla bağıntılı olduklarını göstermek istemişlerdir.[24] İlkel toplum tipindeki alt-grupların yiyecek toplayıcılar, avcılar, otlakçılar ve tarımcılar olarak saptanması genellikle kabul edilmektedir. Diğer yandan, son yapılan bazı araştırmalar, ekonominin tipi ile diğer toplumsal kurumların biçimleri arasındaki bağıntıya karşı bir kuşku duyulmasına yol açmış bulunmaktadır. Örneğin Daryll Forde'un ilkel toplumlar üzerinde yaptığı kapsamlı bir araştırma ise, aynı ekonomik tip içinde bile oldukça önemli çeşitlemelerin bulunduğunu ortaya koymuştur.[25]

Modern kapitalizm ise, H. Pirenne'e göre, "kapitalizmin

24 *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples.*
25 Daryll Forde, *Habitat, Economy and Society* (Londra, 1941).

toplumsal tarihi" ekonomik faaliyetin yönleri ve her aşamadaki yönlendirici toplumsal gruplar bakımından çeşitli aşamalardan geçmiştir.[26] Marx'dan itibaren toplumbilimciler çabalarını daha çok ekonomik ve toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin analizi üzerine odaklamışlardır. Modern kapitalizmin kökenleri ve doğuşu konuları bir yana bırakılacak olursa, en çok, büyük işletmelerin doğuşu ve gelişmeleri üzerinde durulduğu görülmektedir. Marksist yazarlar on dokuzuncu yüzyıl kapitalizmi ile yirminci yüzyılın emperyalizmle bağıntılı gördükleri "tekelci kapitalizmi" arasında bir ayrım yapmaktadırlar.[27] Marksist yazarların vurgulamak istedikleri bu olgu genel olarak kabul edilmekte, fakat Marksist şemaya uygun olarak yapılan açıklamalar, bir bütün olarak, pek az toplumbilimci tarafından benimsenmektedir. Büyük işletmelerin hızla artmış bulunması, ekonomik iktidarın odaklanması bütün sanayi ülkelerinde görülmekte; mülkiyet sisteminin özel mülkiyet, karma ekonomi ya da kolektif mülkiyet olması durumu değiştirmemektedir. Birçok toplumbilimci "üretim araçları mülkiyeti" kavramının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği'nde, maddi refaha temel teşkil eden dev işletmeler sayılı denecek kadar küçük bir azınlığın yönetimindedir. Temel ekonomik sorunlardaki kararlar, kaynakların kullanılmasına ilişkin temel kararlar bu azınlıklar tarafından alınmaktadır. Her yerde bu azınlıkların iktidarı genişlemekte; kitlelerin, bu azınlıkların iktidarını icra edişleri üzerinde kontrolde bulunmaları olanaksızlaşmaktadır. Ortodoks Marksist görüşün tersine, işletmelerin yönetimini kısmen etkileyebilecek bağımsız sendikaların bulunduğu ve siyasal gruplar arasındaki rekabetin tek ve kendinden başkasına aldırmayan ezici bir azınlığın oluşumunu önlediği bazı kapitalist ülkelerde ise halkın kontrolde bulunabilme olanağının daha fazla olduğu görülmektedir.

26 H. Pirenne, "The Stages in the Social History of Capitalism", *American Historical Review*, XIX (3), 1914.

27 Örneğin, bkz. P. Baran ve P. Sweezy, *Monopoly Capital* (New York, 1966) [Türkçede (Filiz Onaran), *Tekelci Sermaye*, Ankara, Doğan Yayınevi, 1970)].

Bazı temel sanayilerin millileştirildiği kapitalist ülkelerde bu sanayileri yöneten kamu kuruluşlarının denetiminde güç sorunlarla karşılaşılmaktadır. Emekçi ve "sade" yurttaş açısından kamu bürokrasilerinin, kendileriyle iş görmeleri bakımından, eşitlikçi eğilim taşıyıp taşımamaları bakımından, kamusal yararı önde tutup tutmamaları bakımından özel işletmelerden üstün herhangi bir yanı bulunmamaktadır. Komünist ülkelerin çoğunda kamu bürokrasisinin maliyeti son yıllarda iyice hissedilir olmuştur. Bu gelişmelerin, Max Weber'in bürokrasi analizlerinin haklılığını ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. "Meslek Olarak Politika"[28] adlı makalesinde Max Weber, üretim güçlerindeki odaklanma ile yönetsel güç odaklanması arasında bir paralellik olduğunu önermiştir. Modern devletin gelişmesini incelerken, hükümdarın soylular sınıfı ile çelişkiye düşmesinin, yürütmeyle görevli memurlarının otonom ve özel bir grup durumuna gelmelerine yol açtığını; bu kimselerin yürütme organının olanak ve araçlarını olduğu kadar toplumsal esenlik olanaklarını da kendi denetimleri altına aldıklarını ileri sürmüştür. "Bütün süreç, bağımsız üreticilerin güçlenmesi ile kapitalist işletmelerin oluşmasına tam bir paralellik göstermektedir." Sanayi toplumunun gelecekteki gelişmesinde Weber, sosyalizmin insanın kurtuluşuyla değil, güçlü bir bürokrasiye tutsak edilmesiyle sonuçlanacağını ileri sürmüştür.

Ekonomik sistem tipi üzerine yapılan bu toplumbilimsel incelemeler, özellikle, yakın yıllardaki siyasal tartışmalara da katkıda bulunmuş olmaktadır. John Strachey, *Çağdaş Kapitalizm*'inde, siyasal demokrasi ile modern kapitalizmin oligarşik eğilimleri arasında bir çelişki görmektedir. C. Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*'nde Amerika'da bir "kitle toplumu" dönemine girildiğini vurgulamış; bu yeni toplum hayatında iktidarın ekonomik alanda ve diğer tüm alanlarda büyük kuruluşların yöneticilerinin elinde toplandığını göstermiştir. Kolektivist toplumlarda iktidarın küçük bir seçkinler topluluğunda odaklanması

28 H. Gerth ve C. W. Mills, *From Max Weber* (age.)

doruğuna varmış bulunmaktadır. Bu tür toplumsal değişimler "ademimerkeziyetliğe" dönüş ve "sınai demokrasisi" aracılığı ile (gelecek kesimde ele alacağız) ekonomik iktidarın kontrol altına alınması, siyasal kuruluşlardaki oligarşik eğilimlerin analizi (gelecek bölümde ele alınacaktır) ve bürokratik kuruluşların genel karakteristikleri gibi sorunlara karşı yeniden ilgi duyulmasına yol açmıştır.

Ekonomi tipleri üzerine yapılan çalışmalar toplumbilimsel yaklaşımın değerini ortaya koymuştur. Toplumbilimsel yaklaşım, sorunu özetleyerek ele almakta ve mülkiyet sistemini, sanayinin organizasyonunu, toplumsal tabakalanma ve siyasal organizasyon arasındaki karmaşık ilişkileri göstermeye çalışmaktadır. Bu durum, belirli bir ekonomi tipinden bir diğerine geçişi öngören değişim konusundaki çalışmalarda da görülmektedir. Marx ile başlayan ve özellikle Max Weber'le sürdürülen toplumbilimin ilk tartışmalarından biri de kapitalizmin oluşumu konusunda olmuştur.[29] Bu tartışmayı şu sayfalarda özetlemek bile olanaksızdır. Fakat, bütün bu tartışmalardan ne gibi sonuçlara varılabileceği, kabaca da olsa, söylenebilir. Kapitalizmin gelişmesi için, daha önceki toplumlarda seyrek ve bazı kimselerde rastlanan servet edinmeye ve çalışmaya karşı olumlu tutumların toplumda yaygınlaşması gerekmiştir.[30] Protestanlığın toplumsal etik'i bu tür

29 Bugün bu konuda oldukça geniş bir literatür vardır. Başlıcaları: Max Weber, *The Protestan Ethic and the Spirit of Capitalism 1904*; İngilizcesi, Londra, 1930; W. Sombart, *Der Moderne Kapitalismus* (3 cilt, Münih, 1924, 7); İngilizcesi, bazı kısımlarıyla, F. L. Nussbaum, *A History of the Economic Institutions of Modern Europe*, (New York, 1933); R. H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism* (Londra, 1927); H. M. Robertson, *Aspect of the Rise of Economic Individualism; A Criticism of Max Weber and His School* (Londra, 1933); A. Fanfani, *Catholicism, Protestantism and Capitalism* (İngilizcesi, Londra, 1935); bu kitap belirli bir görüşü yansıtmakta, fakat ilgili tartışmaları tümüyle özetlemektedir); K. Polonyi, *The Origins of Our Time* (Londra, 1944). Kapitalizmin gelişmesiyle ilgili Marksist kaynakları sergileyen en iyi eserler, doğuşunu ve ilk gelişmelerini inceleyen M. Dobb'un Studies in the Development of Capitalism (Londra, 1946) ve Paul Swezzy'nin *The Theory of Capitalist Development* (New York, 1942) adlı kitaplarıdır. W. Sombart'ın *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*'ndeki "Kapitalizm" maddesinde ise değişik kapitalizm kavramları ele alınmaktadır.

30 Bu konuda bkz. R. L. Heilbroner, *The Great Economists*, (İngilizcesi Londra, 1955). B. II, "The Economic Revolution".

tutumların benimsenip yayılmasını kolaylaştırmış; böylece Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da kapitalizmin gelişmesini hızlandırmış ve (Weber'in ileri sürdüğü gibi) belirli özellikler kazanmasına yol açmıştır. Ekonomik sistemlerin işlevlerini yerine getirmesinde değerlerin ve ideolojilerin taşıdığı önem, daha sonraları, "kapitalizmin gerilemesi" konusunu işleyen yazılarda ortaya konmuştur. Örneğin, J. A. Schumpeter'in *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'sinde kapitalizmin gerilemesinde başlıca nedenin, ekonomik çöküntü değil, "burjuva" değerlerinin reddi olacağı ileri sürülmüştür. Bu görüşü Max Weber'in yargısını hatırlatmaktadır: "Püritenler işlerini yaşamlarının özü sayarlar, bizim ise böyle düşünmemiz için zorlanmamız gerekmektedir." Bu sözler, bir umduğunu bulamamışlığı dile getirmekte ve kapitalizmin kültürüne bir karşıtlık bulunduğunu ifade etmektedir.

Sanayi toplumları ve sınaileşmeyle ilgili ve ideolojiler de içeriğinde olmak üzere, birçok toplumsal etmeni göz önünde tutan yeni bir teorinin ortaya çıkmış bulunması daha da önemlidir. Bu yeni teori günümüzde, ekonomi ile toplumbilimin birbirleriyle en çok kaynaştığı teori olmuştur. Bu teoriyi işleyen yazılarda,[31] sınaileşmiş ve sınaileşmemiş ekonomi tipleri arasındaki ayrım vurgulanmakta; sınaileşme çok çeşitli yollarla ve değişik toplumsal ve siyasal içeriklerde de gerçekleştirilebileceği için, W. Arthur Lewis[32] ekonomik büyümeyle ilgili ekonomik ve diğer etmenleri ayrıntılarıyla incelemektedir: Çalışmaya karşı olumlu tutum sahibi olmak; bir şeyler tüketmek, kullanmak, bir şeylere sahip olmak arzusu; mülkiyet sisteminin etkisi; toplumsal hareketlilik; din ve aile yapısı; nüfus artışının etkisi; ve ülke yönetiminin rolü. Tarımsal ülkelerde sanayi alanındaki işler için işçi bulunması ve yetiştirilmesi gibi daha belirli sorunlar ise W. E. Moore'un

31 Daha önce, önemli katkılar olarak belirtilmiş kaynaklar: R. Aron, *18 Lectures on Industrial Society* ve W. Arthur Lewis, *The Theory of Economic Growth* ve ciltler tutan birçok kaynağın özetlendiği Lyle W. Shannon'un "Social Factors in economic growth" makalesi [*Current Sociology*, VI (3) 1957]. Yayımlandığında büyük tartışmalara yol açan bir eser de W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth* (Cambridge, 1960) olmuştur.

32 age.

Sınaileşme ve Emek (*Industrialization and Labour*, New York, 1951) adlı incelemesinde en küçük ayrıntılarına dek ele alınmış bulunmaktadır. Bu sorun, gelişmekte olan bütün ülkelerde en önemli sorunlar arasındadır. Sanayi sektörüne geçen bir işçi, bu ülkelerde, aynı zamanda, köyden kente göçen biri de olmaktadır. Yeni ortama uyumlanma süreci ise uzun ve güç olmaktadır. Avrupa'da "köylü işçiler" ve aileleri sorunu, kolektivist sınaileşme yolunu tercih eden ülkelerden Polonya ve Yugoslavya'da çok yararlı araştırmalar yapılmasına yol açmıştır.

Ekonomik büyüme konusundaki incelemeler Hindistan için özel bir önem taşımaktadır. Hindistan ekonomisi bugün de, her şeyden çok, bir köylü ekonomisidir. Bugün nüfusun beşte dördünden fazlası köylerde yaşamakta, yüzde 70'i tarımsal alanda çalışmaktadır. Sanayiin oluşması yaklaşık olarak 1850'lerde başlamış, gelişmesi ise inanılmaz ölçüde yavaş seyretmiştir. Dr. Anstey Hindistan'daki ekonomik gelişme için "tutuklanmış ekonomik gelişme" demekte[33] ve 1881 ile 1931 arası dönemde kentlerde yaşayan nüfusun pek az arttığını, toplam çalışan nüfus içinde sanayi işçilerinin oranının fiilen bir azalma gösterdiğini saptamaktadır.[34] Ayrıca, 1947'den önceki dönemde sınai gelişme tek yanlı olmuş; pik ve çelik üretimi çok düşük kalmış, ağır sanayi çerçevesini aşamamıştır. Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra sınaileşme çok daha hızlı seyretmeye başlamıştır.[35] Aynı anda, sermaye birikiminin ve sanayiin yaygınlaştırılması için gerekli ve vazgeçilmez temeli oluşu nedeniyle, tarımda da verimliliği artırmak (ki, inanılmaz derecede düşüktür) amacıyla büyük çaba gösterilmiştir.

Burada sorunun salt ekonomik görünümleri üzerinde durmamız gereksizdir.[36] Bununla beraber, bu temel sorunları ele alan

33 Kitabın 1936 baskısında, *The Economic Development of India* (age.)

34 R. Mukerjee, *The Indian Working Class* (3. baskı, Bombay, 1951), s. 2.

35 *Third Five Year Plan: Draft Outline* (Delhi, 1960)'de verilen bilgilere bakın.

36 Genel nitelikteki ekonomik sorunlar şu eserlerde ele alınmıştır: W. Arthur Lewis, age. Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress* (2. baskı, Londra, 1951); W. W. Rostow, *The Process of Economic Growth* (New York, 1952); Gunnar Myrdal, *Economic Theory and Under-developed Regions* (Londra,

toplumbilimsel araştırmaların bugün de pek az sayıda olduğunu unutmamak gerekmektedir. Genellikle, gelişmekte olan ülkelere değinen bir BM Raporu'nda[37] sınaileşme sürecinde toplumbilimsel ve demogratik etmenlerin öneminden söz edilmektedir. Yapılan araştırma ve incelemelerden anlaşıldığına göre, Hindistan'daki ekonomik gelişmeyi güçleştiren birçok etmen bulunmaktadır: Doğurganlığın yüksek oluşu, kast sistemi, dinsel inançlara dayalı yenilik karşıtlığı, bireylerin büyük aile kurumu karşısındaki bağımlılığı ve diğer etmenler. Fakat bu değişik etmenlerden hangisinin ne oranda önem taşıdığını saptamak, etkilerinin ne şekilde değiştirilebileceğini kestirebilmek zor görünmektedir. Kültürel değerlerin, ekonomik ve toplumsal gelişmeye bütünüyle karşı olduklarını düşünmek için bir neden yoktur; örneğin on dokuzuncu yüzyıl sonundan beri milliyetçiliğin gelişmesi kısmen kültürel bir rönesansa dayanmıştır. Hindu kültürü gerçekte, Batı'nın sınaileşmiş toplumlarından birçok öğe alabilmiş ya da aynı öğeleri kendi geleneği içinden bulup çıkarabilmiştir. Ekonomik gelişmeyi önleyici nitelikteki kanaatkârlık bile ne geçmişte Hindu dininin tek ve biricik ideali olmuş ne de bugünün tek ve başat ideali. Açıkça anlaşılmaktadır ki, ekonomik ilerleme istenmekte, devletin özel sektöre destek olması kadar, ulusal planlama çalışmaları da olumlu karşılanmaktadır. Fakat bu değerlerin kişinin iş ve meslek seçimini, işteki çalışmasını ne şekilde etkilediği pek bilinmemektedir. Bu sorun hakkında bilinenler, öncelikle başka sorunlar üzerine yapılan köy ve kent inceleme ve araştırmalarından elde edilmiş bulunmaktadır. Oysa sınaileşme ve ekonomik büyüme, ekonomik sorunlar kadar, toplumsal sorunların da anlaşılmasına bağlıdır. Bu bakımdan, toplumbilimsel araştırmaların ekonomik büyüme ve sınaileşmeye katkıları olacağı açıktır.[38]

1957); Sorunun Hindistan'daki görünümü hakkında bkz. B. Datta, *The Economics of Industrialization* (Calcutta, 1952).

37 U. N. Department of Economic and Social Affairs, Processes and Problems of Industrialization in Under-developed Countries (New York, 1955).

38 Çeşitli biçimleri ve bu konudaki bazı son araştırmalar toplumsal değişimle ilgili ileriki bölümlerden birinde ele alınacaktır.
Hoca, industrial'ı özellikle sınaî olarak kullanmayı severdi, onun için aslında

Sınai İşletme ve Sanayide İlişkiler

Sanayi toplumları konusunda yapılan inceleme ve araştırmalardan sonra, son on beş–yirmi yıldır, daha dar bir kapsam içinde yeni bir disiplin oluşturulmaya başlamıştır. Toplumbilim içinde önemli bir yeri olan bu disiplin bugün Sınai Toplumbilim adını almıştır. Bu alanda yapılan araştırmaların, çalışmaların ve bilimadamlarının çokluğu, yeni disiplinin oluşumunun başlıca nedenidir. Sanayi toplumbilimi sanayi hayatının başlıca iki yanı ile ilgilenmektedir; işletmenin iç örgütlenmesi ile bu örgütlenme içindeki toplumsal ilişkiler ve sanayideki çeşitli gruplar, özellikle, tesislerin sahipleri, yöneticileri, denetleyicileri, büro personeli ve işçileri arasındaki daha genel nitelikteki toplumsal ilişkiler.

Son yıllarda çıkan iki kitap sanayi toplumbilimin büyük bir kısmını ele almaktadır: W. E. Moore, *Industrial Relations and the Social Order* (New York, 1946), ve Georges Friedmann, *Industrial Society* (Glencoe, 1955).[39] Yazarlar, sanayi alanındaki toplumbilimsel araştırma ve incelemelerin nasıl geliştiğini de aydınlatmış olmaktadırlar. Her şeyden önce, üretim üzerinde olumsuz etkileri olan halsizlik, sıkıntı, işten kaytarma ve benzeri sorunlarla ilgilenilmiştir. Bu alandaki araştırmalara olan ihtiyaç, sanayi ürünlerinin hızla önem kazandığı I. Dünya Savaşı sırasında özellikle artmış; örneğin İngiltere'de ilk sistematik araştırmalar (psikologlarca) o yıllarda yapılmıştır. İkinci dönem, Amerikalı mühendis Taylor'ın başlattığı "çalışmanın bilimsel örgütlenmesi" hareketi olmuş ve örneğin, Ford gibi sanayiciler tarafından heyecan ve şevkle karşılanmıştır. Üçüncü dönem, tamamen toplumbilimsel nitelikte bir araştırma olan Elton Mayo'nun öncü çalışmalarıyla başlamıştır. Bütün bu araştırma ve incele-

endüstri/endüstriyel diyebilecekken sanayi/sınaî olarak bırakıyorum. N.T.

39 *Problemes Humains du Machinisme Industriel* (2. gözden geçirilmiş baskı, Paris, 1954), İngilizcesinden. Ayrıca, daha yakın bir kitabı, *Anatomy of Work*. S. R. Parker, R. K. Brown, J. Child ve M. A. Smith'in *The Sociology of Industry* (Londra, 1967) de yakın dönemin araştırma ve incelemeleri hakkında çok yararlı bilgiler var.

meler, esas itibariyle, verimlilik sorunu ve verimliliği etkileyen psikolojik ve toplumsal etkenler üzerinde durmuşlardır. İşçi sendikaları ve emekçi hareketleri yönünden ise çalışma koşullarının geliştirilmesi, daha insanca çalışma koşullarının sağlanması, kişisel gelişme ve ilerleme için olanak sağlanması gibi sorunlar üzerinde durulmuştur. Bu sorunlara duyulan ilgi, özellikle, kitle üretiminin gelişmesiyle ve ardından, akan şerit ve otomasyon ile birlikte sorun keskinleştikçe toplumbilimsel araştırmaların da ilgi çekici olmasına yol açmıştır.

Son on yıl içinde başlıca inceleme konuları, çalışma gruplarındaki kişiler arası ilişkiler ve bunların verimlilik üzerindeki etkileri; denetleyicilerin rolleri, idare ve bürokrasi sorunları, dar alanda iş ayrımı ve uzmanlaşmanın etkisi, serbest zamanın dinlendiriciliği ve teknolojideki değişikliklerin yarattığı sorunlar olmuştur. Genç işçiler, kadın işçiler gibi gruplandırılmış işçi kesimleri üzerinde özel bir ilginin sonucu olan araştırma ve incelemeler de vardır. Günümüzde, bütün bu konularda yapılmış, yazılmış eserler pek çoktur. Fakat Friedmann ve Moore'un kitaplarında, bütün bu araştırmalardan varılan sonuçlar, elde edilen veriler ayrıntılarıyla yansıtılmaktadır.

Sanayi alanındaki araştırmalar özel sektördeki işletmeleri olduğu gibi kamu sektöründeki işletmeleri de kapsamakta; hem kapitalist sanayi ülkelerinde, hem sosyalist ülkelerde hem de az gelişmiş ülkelerde yapılmaktadır. Daha önce, ekonomik gücün belirli ellerde odaklanmasının "sınai demokrasi" sorununa karşı yeniden ilgi duyulmasına yol açtığına değinilmişti. Bu ilgilenmeyi hızlandıran bir başka olgu da, sanayiin kamu mülkiyetince geçirilmesinin işletmedeki tüm sorunları çözümlemesi ya da çelişkileri ortadan kaldıramaması; dar alanda iş uzmanlaşmasının "anlamsızlığı" ve bunun birey ve üretim üzerindeki etkileri olmuştur. Gerçekte, son yıllarda işçilerin yönetime katılması ya da yönetimin işçilere bırakılması konularıyla ilgili olarak yapılmış pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalarla, yönetimle ilgili bu tür girişimlerin toplumbilimciler tarafından gözlenmesi ve incelenmesi sağlanmıştır. Bunların bazı sonuçları

Friedmann'ın Uluslararası Toplumbilim Derneği'nce yayımlanan *Industrial Society* başlıklı sempozyum kitabında aktarılmaktadır. Yugoslavya'daki sistemle ilgili tebliğler ile birlikte, bütün bu araştırmalar, farklı siyasal rejimleri olan toplumlarda benzeri sorunlarla karşı karşıya bulunulduğunu göstermektedir.[40]

Sanayi toplumbiliminin bir diğer bölümü olan genel anlamda sınai ilişkiler, uzunca bir süre, işletme-içi ilişkilerle ilgili araştırma ve incelemelerin gerisinde ve gölgesinde kalmıştır. Hatta, özellikle Amerikan toplumbilimcileri arasında, bu ilişkilerin işyerindeki ilişkilere bağlı olarak açıklanabileceği; bu geniş kapsamlı ilişkilerin bireyin kişiliği, aile ilişkileri vb. çerçevesine indirgenebileceği yolunda eğilimler de görülmüştür. Bu eğilimdeki toplumbilimciler işyeri dışına da taşan sanayideki genel, toplumsal ilişkilerin, sınıf toplumu olgusundan, mülkiyet kurumundan ve siyasal kurumlardan ayrı olarak ele alınıp incelenemeyeceğini unutmuşlardır. Fakat günümüzde bunlar terk edilmiş, geride kalmıştır. Bugün, sanayi alanındaki uyuşmazlıklara, çelişkilere ve müzakerelere taraf olan değişik gruplar üzerinde yapılmış pek çok araştırma vardır. Bu araştırmalara yönelmiş olma ise, teknik personelin, yöneticilerin ve işletme sahiplerinin kuruluşlarının yapıları ve izledikleri siyasal sorunlarına karşı duyulan ilginin azalmasına yol açmıştır. Bunun bir nedeni de, savaştan sonraki dönemde, özellikle İngiltere ve Amerika'da sendikaların hızla güçlenmesi; Refah Devleti (*Welfare State*) döneminin yarattığı uygun atmosferin sendikaları güçlendirmesi; kamu sektörünün büyümesiyle birlikte işçi sendikaları ile millileştirilmiş sanayiler arasında güç sorunlarla karşılaşılmış olmasıdır. Her sorunda, sendika liderliği ve örgütlenmesi konularında da birçok araştırma ve inceleme yapılmıştır.[41] Müzakere, tahkim

40 International Sociological Association, Symposium on "Workers Participation in Management", *Archives Internationales de Sociologie de la Cooperation*, I (2) 1957; M. J. Broekmeyer (ed.), *Yugoslav Worker's Self-Management* (Dordrecht, 1970). Ayrıca bkz. İngiltere hakkında Institute for Workers Control'un yayınları, özellikle Ken Coates ve Wyn Williams (ed.), *How and Why Industry Must be Democratised* (Nottingham, 1969).

41 Sorunun İngiltere'deki durumu hakkında bkz. V. L. Allen, *Power in Trade Unions* (Londra, 1954) ve en son Royal Commission on Trade Unions and Employers Associations (1966-67)'in raporları ve araştırma tebliğleri. ABD'de, ulusal

ve iş anlaşmazlıkları gibi sorunlar da, aynı ölçüde olmasa bile, incelenmiş bulunmaktadır. Sanayideki çatışmalar konusunda en seçkin incelemelerden biri de K. G. J. C. Knowles'un *Grev: Bir Sanayi Çatışması İncelemesi* (*Strikes: A Study in Industrial Conflict*, Londra, 1952)'dir. Bu incelemede 1911–1945 dönemi İngilteresi ele alınmış, grev eylemleri ile diğer toplumsal olgular arasındaki bağıntılar ortaya konmak istenmiştir. Diğer sanayi ülkelerinde bu hacimde herhangi bir inceleme yapılmış değildir. Çeşitli ülkeler, çeşitli dönemler arasında karşılaştırmalar yapmak isteyen araştırma ve incelemeler de oldukça az sayıdadır. Bu konuda katkısı olan iki kitap bulunmaktadır: A. Kornhauser, R. Dubin ve A. M. Ross'un derlemesi olan *Sanayide Çatışma* (*Industrial Conflict*, New York, 1954) ve A. M. Ross ve P. T. Hartman'ın *Sanayide Değişen Çatışma Kalıpları* (*Changing Patterns of Industrial Conflict*, New York, 1960). Daha önceki bölümlerde ise, toplu iş sözleşmesi ve diğer müzakerelerle ilgili konularda yapılan bazı toplumbilimsel araştırmalardan söz edilmiş; bunların, aynı konularla ilgili ekonomistlerin çalışmalarını tamamlayıcı nitelikte olduğu belirtilmişti.[42]

Bütün bunlar, ekonomik olguları (ve ileride göreceğimiz gibi, toplumsal hayatın diğer sınırlı alanlarını da) bir tüm olarak toplumsal yapı çerçevesi içinde ele alan toplumbilimsel yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır. Belirli bir anda, belirli bir toplumda belirli koşulları ya da belirli olguları anlamak ve açıklamak için işbölümü, mülkiyet sistemi, ekonomik sistemin tipi, sanayideki ilişkilerin karakteri, siyasal düzen ve toplumsal tabakalanma –bunlar, geçirdikleri tarihsel değişimleriyle birlikte değerlendirilecektir– gibi bütün sorunların birlikte ele alınması gerektiği unutulmamalıdır.

---

düzeyde işçi sendikaları açısından yapılmış araştırmalar çok azdır. Bunlardan biri S. M. Lipset, M. Trow ve J. Coleman'ın Uluslararası Basımevi İşçileri Sendikası üzerine yaptıkları *Union Democracy* (Glencoe, 1955) adlı eserleridir. Sendikacılığın gitgide önem kazanan bir yanı da, büro personeli sendikalarındaki gelişmelerdir. Bu sorun Adolf Sturmhal'in (ed.), *White Collar Trade Union* (Urbana, 1967) kitabında bütün ayrıntılarıyla ele alınmış bulunmaktadır.

42 Bkz. geçen Bölüm 4'te Ekonomi alt bölümü.

Bölüm 9

Siyasal Kurumlar

Siyasal kurumlar toplumdaki iktidarın dağılımı ile ilgili kurumlardır. Max Weber, devleti, "Belirli bir ülke toprağında yasal olarak fiziki güç kullanma tekelini başarıyla elinde tutan bir insan topluluğu" şeklinde tanımlamıştır. Devlet, işlevleri hukuk ve arkasındaki fiziki güçle yerine getirilen önemli toplumsal kontrol kurumlarının biri sayılmaktadır. Fakat, toplum içinde devlet sadece bir kurumdur ve toplumun tümü demek değildir. Weber'e göre siyasal sistemin karakteristiklerinden biri de belirli bir ülke toprağına sahip olmasıdır. Daha önce, "siyasal toplum"* ile devlet arasındaki farklılıktan söz etmiş; bu ayrımın bir bilim olarak toplumbilimin oluşumunda önemli bir aşama niteliği taşıdığını belirtmiştik.[1] İlk dönem toplumbilimcileri bu farklılaştırmayı yaptıktan sonra, "siyasal toplum" ile devlet arasındaki ilişkileri incelemeye ve değişik uygar toplum biçimlerini temel alan siyasal sınıflandırmaları kurmaya girişmişlerdir. Devletin kökenleri ve gelişmesi ile ilgilendikleri için, evrimci bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Devleti, toplum içindeki birleşmelerden biri olarak kabul ettikleri, belirli bir ülke toprağı ile sınırlı oluşunu devletin karakteristiği saydıkları ve hiçbir siyasal örgüte sahip değilmiş gibi görünen ilkel toplumlardan söz eden etnografik yayınlardan etkilendikleri için, bu ilk dönem toplumbilimcileri öncelikle devletin geleceğinin ne olabileceği konusunda ancak spekülasyonda bulunabilmişlerdir. Tarih felsefesi (ve çağın siyasal devrimleri) bu toplumbilimcilerin ilgilenecekleri tarihteki değişik devlet biçimlerinin neler olacağını da belirlemiş; özellikle Batı uygarlığındaki

* "Civil society" karşılığı olarak.

1 Bkz. başlarda, Ferguson'dan söz edilirken.

devlet biçimleriyle ilgilenmelerine yol açmıştır. Günümüzde bu tür bir doğrusal evrim şemasını kabul etmek, benimsemek güç ise de, siyasal sistemlerin sınıflandırılması bugün için de siyasal sosyolojinin başlıca görevleri arasında yer almaktadır. Bu konuda, on dokuzuncu yüzyıl yazarlarından öğrenebileceğimiz pek çok şey vardır.

Bu nedenle, önce, siyasal sistem tiplerini ele alacağız. Daha sonra, bugünkü toplumlarda siyasal örgütlenmeyi ve toplumbilimciler ve sosyal antropologlarca dolaysız olarak gözlemlenebilen ve birçok eserde konu alınan siyasal davranış sorununu ayrıntılı olarak incelemeye çalışacağız.[2]

Siyasal Sistem Tipleri

Evrimci toplumbilimcilerin hepsi de, siyasal sisteme sahip olan ve olmayan toplumları birbirinden ayırmakta; fakat bu ayrımı koyuş biçimleri ve devletin ortaya çıkışını açıklamada izledikleri yol bakımından da kendi aralarında fark göstermektedirler. Spencer "basit toplumları" sınıflandırırken "başkanlığı" olan ve olmayanlar, gerekli anlarda olanlarla devamlı nitelikte bir "başkanlığı" olanlar ayrımını yapmaktadır. Gelişkin bir siyasal örgüte, ancak "çifte bileşik toplum" düzeyinde rastlanmaktadır. Hobhouse, değişik temel toplumsal bağlarına göre üç tip toplum olduğunu önermekte;[3] ilkel toplumların kurumlarını daha yakından incelemekte, ekonomik gelişme düzeyi ile artan toplumsal farklılaşma ve düzenli siyasal otoritenin oluşumu ve süreklilik kazanması arasındaki ilişkileri göstermektedir. Bu sınıflandırma, Marksist şemayla büyük ölçüde uygunluk içinde görünmektedir. Marx ve Engels devletin ancak, antagonistic sınıfların ortaya çıktığı ekonomik gelişme düzeyinde oluştuğunu öneren bir toplum sınıflaması yapmışlar; bu görüşlerini desteklemek için L.

2 Bir toplumsal kontrol tipi olarak devletin varlığına bağımlı bulunan hukuk ve yasalar ileride Kısım IV'de ele alınacaktır.

3 *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples* (age.).

H. Morgan'ın antropolojik çalışmalarından yararlanmışlardır. Engels'in bu konudaki Marksist görüşünü sistematik biçimde ortaya koyduğu *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökenleri* (1884) adlı eseri de, Morgan'ın çalışmalarından[4] ve Marx'ın bu çalışmaları okurken sayfalara dercettiği notlardan yararlanarak yazılmıştır.

Devletin ortaya çıkışı, kabaca, iki türlü açıklanmaktadır. Spencer ve Comte'a göre devlet, toplumun büyümesinin ve karmaşık bir yapıya erişmesinin sonucudur ve en önemli faktörü savaştır. Spencer'e göre, savaş "bileşik toplumu" sürenginleştirmekte; "çifte bileşik toplum" düzeyine vardırmaktadır. Comte ise savaşın "ilk büyük işlevinin toplumun yaygınlaşmasını ve devamlı bir siyasal otoritenin kurulmasını sağlamak olduğunu söylemektedir. Bu görüşler, bazı bakımlardan, devletin ve toplumsal sınıfların kökeninin kabileler arası fütuhat olduğunu söyleyerek Marksizmi eleştiren F. Oppenheimer'ın görüşlerine denk düşmektedir: "Devlet, başlangıçtaki amacı, işgale uğrayan halkı haraca bağlamak olan ve fetihçi halkın fethe uğrayan halka tek taraflı olarak empoze ettiği hukuksal bir kurumdur."[5] Tersine, Marksist teoriye göre de, devletin ortaya çıkışı, üretici güçlerdeki ve servetteki büyümeden sonra topluluk içindeki sınıfsal farklılaşmanın oluşumunun sonucudur. Hobhouse, Wheeler ve Ginsberg'in basit toplumlar üzerine yaptıkları araştırmalar, duruma herhangi bir şekilde açıklama getirmemekle beraber, toplumsal farklılaşma ile devamlı siyasal otorite arasında bir bağıntı olduğunu ortaya koymaktadır.

Son yıllarda yapılan toplumbilimsel ve antropolojik araştırmalar bu farklılaşmaların bazılarını doğrulamış, bazılarını da değişikliklere uğratmıştır. Genel olarak, bazı ilkel toplumlarda siyasal otorite bulunmadığında görüş birliği vardır.[6] Lowie şöyle

---

4 L. H. Morgan, *Ancient Society*.

5 Franz Oppenheimer, *System der Soziologie*, C II, Der Staat (1926).

6 Son yıllarda I. Schapera, Afrikalı dört kabile toplumu üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırmaya dayanarak, siyasal örgütün birçok toplumbilimcinin sandığından daha yaygın olduğunu; fizik güç kullanımı kriteri terk edilecek olursa bu durumun daha da açıklık kazanacağını söylemektedir. Şöyle diyor: "...

yazıyor: "İlk topluluklar Semang ya da Eskimo kampları gibi, çok küçük ve eşitlikçi topluluklar olsa gerek. Bu tür bir topluluk, esas itibariyle, bir akraba topluluğuydu..."[7] Diğer yandan, toplumsal birliği sağlamakta akrabalığın rolünün de, Hobhouse, Morgan ve diğerlerinde görüldüğü gibi, abartılmaması gerekmektedir. Maine, *Ancient Law* adlı eserinde, ilk toplumlarda akrabalığın "siyasal işlevlerde topluluğun tek temelini" oluşturduğunu ileri sürmüştür. Lowie bu tür bir görüşün, "okuma yazma öncesi yerlilerle arkaik topluluklardaki aile kurumunun toplumsal hayatta önemli bir yeri olduğu şeklindeki doğru görüşün abartılmasıyla varılmış bir görüş olduğunu" belirtmekte ve şöyle devam etmektedir: "Yaşanan ortak toprak parçasına dayanan yakınlığın görmezlikten gelinemeyeceği, akrabalığın başat durumda olduğu iki uç kabile olan Ifugao ve Yurok kabileleri örneğinden bile anlaşılmaktadır."[8] İlkel ve ilk toplumların önemli bir yanı da, eğer toplumda ayrı bir siyasal otorite varsa bunun akrabalık, din ve diğer kurumlarla çok yakın ilişkiler içinde bulunmasıdır.

Burada evrimci toplumbilimcilerin siyasal gelişmeye ilişkin değişik görüşlerini aktarmamıza gerek yok, fakat belirtilmesi gereken iki nokta var. Birincisi, bu toplumbilimcilerin küçük toplulukların nasıl olup da büyük toplumlar durumuna geldiklerini incelemiş olmalarıdır. Bu sorun genel toplumbilimin konusudur.

örgütlü güç herhangi bir toplulukta düzenli bir hayat oluşturmakta etkin mekanizmaların sadece bir tanesidir ve siyasal örgütlenmenin belirli kriteri olarak kabulü ise, insanları kendi kendini yöneten bir grup haline getiren diğer çeşitli etmenleri düşüncesizce görmeklikten gelmemize yol açacaktır." I. Schapera, *Government and Politics in Tribal Societies* (Londra, 1956), s. 218. Fakat bu alıntının başlangıç cümlesinin inkârı zordur. Biz de belirttik; devlet toplumsal kontrol kuruluşlarından sadece bir tanesidir. Ama en seçkini, en önemlisidir; çünkü şiddet kullanımını yasal kullanım olarak kendi tekelinde tutmaktadır. Sadece bir devlet durumuna gelen toplumlarla gelmeyenleri birbirinden ayırmakta değil, fakat toplumsal düzenin kuvvet ya da başka araçlarla sürdürülme derecesine göre, siyasal yönden örgütlenmiş toplumlar arasında da ayrımlar yapmamızda işimize yarayan bir ölçütü terk etmemizin toplumbilimsel analiz işlemlerimize hiçbir yararı olmayacağı açıktır.

7 R. H. Lowie, *Social Organization* (1950), D. 14, "The State". Siyasal yapı haklarında kısa ve en iyi kaynaklardan biridir.

8 Lowie, age. Bu görüş Schapera'nın eserinde destekleniyor, age., B. I.

Spencer ve Comte gibi bazı toplumbilimciler askeri fetihlerin oynadıkları rolü vurgulamaktadırlar. Bunu daha sonra tartışacağız. Diğer bazı toplumbilimciler ekonomik ya da dinsel gelişmelerle sağlanan bütünleşmelere vurguda bulunmaktadırlar. Örneğin, Fustel de Coulanges, *Eski Site* kitabında Grek ve Roma site devletlerinin oluşumunu daha kapsayıcı dinlerin oluşumuna bağlamaktadır. Son araştırmalar ve incelemeler ise, değişik yerlerde ve değişik zamanlarda, gerek çatışmanın gerekse işbirliğinin önemli roller yüklendiklerini göstermektedir.[9] Bu durum federasyon ya da birlik durumuna gelebilmiş ilkel toplumlarda görülmektedir. Modern dünyada da birçok devletin siyasal birliğinin kurtulmasında din önemli bir yer tutmaktadır: Hindistan, Ortadoğu'daki yeni Arap devletleri ve İsrail.

İkincisi, evrimci toplumbilimcilere göre Batı uygarlığında gelişme otoriteryan devletlerden daha az baskıya dayanan siyasal sistemlere; "sanayi toplumu", "yurttaşlık toplumu" ya da "sınıfsız toplum" denen birliklere doğru olmuştur. Savundukları bu iyimser görüşlere, daha sonraları, Burckhardt, Spengler, Max Weber ve diğerlerince karşı çıkılmıştır. Burada, evrimcilerin tarihsel gelişmenin geleceği hakkındaki biliciliklerini (kehanetlerini) tartışma gereksiz. Fakat belirtilmesi gereken nokta, bu biliciliklerinde siyasal otorite ve ekonomik iktidar, toplumsal tabakalanma vb. diğer toplumsal olgular arasındaki ilişkilerin irdelenmesine dayanmakta oluşları ve bunun bugün de değerli sayılabileceğidir.

On dokuzuncu yüzyıl toplumbilimcilerinin saptadıkları siyasal sistem tipleri, göreceli olarak, az sayıdadır ve Batı uygarlığı için geçerli sayılabilecek evrimci bir şemaya dayanmaktadırlar. İlkel ve arkaik toplumlar, site devletleri, feodal devletler, modern demokrasiler bu sınıflamada başlıca biçimlerdir. Daha önceki bölümde sözünü ettiğimiz Asyatik toplum ve devlet biçimine ise pek yer verilmemiştir. Bugün için, daha ayrıntılı bir sınıflama yapabilme olanağına sahibiz. Şöyle:

9 Genel olarak bkz. A. Moret ve G. Davy, *From Tribe to Empire.*

İlkel Toplumlar

1. Ayrı ve sürekli bir siyasal yapısı bulunmayanlar
2. Ayrı ve sürekli bir siyasal yapısı olup da, akrabalık ya da dinin kuvvetle etkisi altında bulunanlar.

Site Devletleri
Site Devletlerine Dayanan İmparatorluklar
Feodal Devletler
Merkezileşmiş Bürokrasilere Dayanan Asyatik Devletler
Ulus Devletleri

1. Modern [kapitalist ve sosyalist] demokratik devletler
2. Modern [komünist] devletler

Ulus Devletlerine Dayanan İmparatorluklar

Bu sınıflandırma, büyük ölçüde betimleyici nitelikte ise de, toplumların ölçüsü, ekonomik sistemi, toplumsal tabakalanma, din ve siyasal yapıyı belirtmekte önemli görünen diğer etmenleri göz önünde tutabilen bir sınıflandırmadır. Temel siyasal ilişkiler açısından daha sistematik bir sınıflandırmanın, modern siyasal incelemelerden elde edilen materyalleri kullanarak yapılması mümkündür. Ama bugüne kadar böyle bir girişimde bulunulmamıştır. Bu sınıflandırmayı burada ayrıntılarıyla tartışmak güç. Gelecek kesimde modern toplumlardaki siyasal kuramlar üzerinde duracağız. Fakat, eski Hindistan'ın siyasal yapısıyla ilgili bazı noktaları belirtmek gerekmektedir. Daha önce, "Asyatik toplum" kavramı açısından Hindistan'ın durumunu ele almıştık. Bu kavram, öncelikle bir siyasal sınıflandırmayı gerektirmekte; çünkü Asyatik toplum tipinin belirtilen en önemli özelliği, merkezileşmiş bir bürokrasiye dayanan otoriteryan bir devletin varlığıdır. Aynı zamanda, bu tip bir devlette yönetimin bir ölçüde kendi kendini yönetebilen küçük topluluklara kendini zorla empoze etmiş olması gerekmektedir. Böylece ortaya iki

siyasal örgüt ve eylem düzeyi çıkmaktadır. Merkezi hükümet, neredeyse, vergi toplama ve kamu hizmetlerine bakan bir organ düzeyine inmiş olmakta; temel nitelikte bir siyasal bütünleşmeye varılamamakta, fakat tersine, devlet yapısı içinde her an kopup ayrılmaya hazır birimciklerden oluşmaktadır. Hindistan'daki fiili siyasal birlikte ise fetihçi güçlerin ve işbirlikçi güçlerin etkisi olduğunu görmüştük. Hindistan birçok kez fetihler sayesinde birliğe kavuşmuştur. Maurya ve Gupta imparatorlukları, Müslüman fütuhatı ve en etkin olanı, İngiltere'nin yönetimi buna örnektir. Fakat bütün bu dönemlerde, asıl önemlisi, merkezi otoritenin yıkılış ve çözülme dönemlerinde toplumun birliğinin kast sistemi ve din aracılığı ile sağlanabilmiş oluşudur. Bu gerçek, Hint toplumunda ve devletinde din adamlarına özel bir yer kazandırmıştır. Laik ve dinsel otorite arasında yakın ilişkiler oluşmuş; Brahmanların nüfuzu her dönemde biraz daha artmıştır. "Vedik günlerinden itibaren hükümdarın yanında kendisine bağlı bir rahip bulunmuştur. Purohita denen bu din adamı çok geçmeden, hükümdarın danışmanı olmuş ve önemli her sorunda hükümdar ona danışmaya başlamıştır."[10] Ayrıca, hukuk kitapları da Brahmanlar tarafından yazılıp yorumlanmış, son yıllara kadar da (bazı yönleri bugün de aynen duruyor) hukuk oldukça dinsel bir nitelik taşımıştır.[11] Durum, Wittfogel'in incelediği diğer "Asyatik toplumlarda" da buna benzemektedir. Bizans, İnka İmparatorluğu ve eski Mısır. Din adamlarının önemli siyasal rollerinin oluşu, bir dereceye kadar dinsel bir aklanmaya gereksinmesi olan katı tabakalanma sisteminin varlığıyla bağıntılıdır. İslam fethinden sonraki Hindistan toplumunda ise bu siyasal yapı, feodal tipte ilişkilerin de katılmasıyla, daha karmaşık bir görünüm kazanmıştır. Bu karakteristikler Hindistan siyasal toplumunu sadece tarihsel toplumbilim yöntemleri için ilginç kılmakla kalmamakta; fakat siyasal gelenekleri yönünden, bugünün siyasal hayatını da etkilemeye devam etmektedirler. Köy topluluğu ve bürokrasi, din ve Brahmanların siyasal rolleri bugünkü Hindistan'da top-

10 K. Wittfogel, age., s. 98.

11 Bkz. İleride, Bölüm 15'te, "Hindistan'da hukuk".

lumdaki siyasal düşünceleri ve sorunları biçimlendirmeye devam etmektedir. Batılı siyasal kurumların ve İngiliz yönetiminin getirdiği hukuk düzeninin de etkileri vardır. Ama bunların etkilerinin dışındaki etkenleri de unutmamak gerekmektedir.

Çağdaş Siyasal Kurumlar ve Siyasal Davranış

Çağdaş dünyamızda, çok genel çizgileriyle, üç tip siyasal durum görüyoruz. Birincisi, Batı'nın etkisinde, hatta çoğu kez Batı'nın denetimi altında sınaileşmekte olan, modern siyasal kurumlar ve siyasal yaşam biçimlerine ulaşmaya çalışan ya da bunları yeni yeni elde etmiş bulunan kabile topluluklarıdır. Bunlar, çoğunlukla, Afrika toplumlarıdır. Şimdilik, bu toplumlardaki değişimlere ilişkin araştırmalar azdır. Bazı belirli düzenlilikler ve özdeş sorunların varlığı hissedilmekteyse de, büyük genellemeler için yeterli verilerden yoksun bulunmaktayız.[12]

İkincisi, sömürgelikten, feodal düzenden ya da otokratik yönetimlerden kurtulduktan sonra sınaileşmeye başlayan, çok eski uygarlıklara dayanan, fakat henüz sınaileşmemiş bulunan ülkelerdir. Asya ülkelerinin, Ortadoğu ülkelerinin ve bir bakıma Latin Amerika'nın ülkelerinin çoğu bu kategoridedir. Bu ülkelerdeki siyasal değişimler üzerinde daha çok araştırma yapılmıştır. Biz, biraz ayrıntılı olarak Hindistan örneğini ele alacağız.

Üçüncüsü, toplumbilime de beşiklik eden ve birçok toplumbilimsel araştırmaların konu edindiği ileri sanayi ülkeleri gelmektedir. Bunlar, siyasal sistemlerine göre iki temel tipe ayrılmaktadırlar: Demokratik kapitalist ya da demokratik sosyalist toplumlar ve komünist totaliter toplumlar.[13] Bu farklılaştırmalar ileride ele alınacaktır. Modern sanayi toplumlarının genel siyasal karakteristikleri şunlardır: (i) ulus devleti görünümünde bir

12 Bununla beraber değerli yerel iki araştırmayı belirtelim: D. E. Apter, *The Gold Coast in Transition* (Princeton, 1955) ve A. L. Epstein, *Politics in an Urban African Community* (Manchester, 1957) (Rodezya hakkında).

13 Günümüzdeki siyasal sistemleri betimlerken karşılaşılan terminoloji sorunları herkesçe bilinmektedir. Kullanılan terimlerin çoğu ideolojik ve duygusal niteliktedir. Burada kullandığımız terimlerin de bu nitelikte olduğu unutulmamalıdır.

siyasal birim olma; (ii) siyasal hareketlerin, partilerin ve baskı gruplarının varlığı; (iii) siyasal görevlilerin, tüm yetişkinlerin genel oy hakkına dayanan seçimlerle işbaşına gelmeleri; (iv) kamu işlerinin yaygın bir merkezileşmiş bürokrasi eliyle yönetilmesi.

Birinci karakteristik toplumbilimciler tarafından pek az incelenmiştir.[14] Gerçekten, ulus-devletinin ortaya çıkışının taşıdığı önemin yeterince anlaşılamadığı; özellikle, bunun, kapitalizmin gelişmesindeki önemin gözden kaçırıldığı söylenebilir. Aynı şekilde, bir ideoloji olarak milliyetçiliğin kendisi, milliyetçiliğin din ve sınıf çıkarları ile ilişkisi üzerinde pek az durulmuş; bu konular, diğer siyasal ideolojiler kadar incelenmemiştir. Oysa milliyetçilik modern dünyada büyük bir güce sahiptir ve uluslararası düzenle ilgili çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Günümüzdeki en önemli sorunlardan bazıları, günümüzde uluslararası bir siyasal otoriteye duyulan ihtiyaç, yeni milliyetçilik ve eski yeni emperyalizmler arasındaki çelişkilerden oluşmaktadır.

Siyasal partiler ve seçimlerle ilgili araştırmalar, son yirmi yıldır, değişik açılardan yapılmakta; son yıllarda arttıkları görülmektedir. Marksist teorinin temel kavramı olan siyasal partilerle toplumsal sınıflar arasındaki ilişki de çok yoğun biçimde inceleme konusu olmuştur. Sınıf çıkarları ile parti üyelikleri ve partilere karşı duyulan yakınlık, seçimlerde oy verme tercihleri arasındaki genel anlamdaki ilişki bir gerçektir.[15] Yapılan araştırmaların çoğu, birçok toplumda siyasal partilerin seçmenlerce belirli bir sınıfın çıkarlarını temsil eden parti sayıldığını; verilen oyların da, aynı seçmenlerce, kendi sınıfları saydıkları sınıfların çıkarlarını savunan partilere verildiğini ortaya koymaktadır. Fakat, bu ilişkinin basitleştirilmiş Marksist görüşlerdeki (ya da bazı entelektüel Marksizm anlayışlarındaki) kadar basit ve yalın

14 Az sayıdaki önemli katkılar arasında şu eserler var: F. Znaniecki, *Modern Nationalities: A Sociological Study* (Urbana, 1952). Ayrıca bkz. M. Ginsberg, *Nationalism: A Reappraisal* (Cambridge, 1961). Hindistan'da ulus duygusunun gelişmesi, toplumbilimsel açıdan, ayrıntılı olarak şu eserde incelenmiştir: A. R. Desai, *Social Background of Indian Nationalism* (Bombay, 1954).

15 Bkz. Özellikle, İngiltere'deki durumun analizi için, Richard Rose, "Class and Party Divisions: Britain as a Test case", *Sociology*, C 2, No. 2, Mayıs 1968.

olmadığı belirtilmelidir. Siyasal partilerin ulusal çerçevede çeşitli ve değişik öğeleri de temsil ettiği; sınıf çıkarlarını ya da nüfusun belirli bir kesiminin çıkarlarını değil de, ulusal çerçevede genel çıkarları temsil ettiği de söylenmektedir.[16] Kaldı ki, seçmenlerin tümünün, dışarıdan bakan bir gözlemcinin sandığının tersine, kendi sınıfsal durumlarına uygun oy kullanmadıkları da unutulmamalıdır. 1951'den beri İngiltere'deki genel seçimlerde, emekçi sınıfından seçmenlerin yüzde 30'u seçmenlerin büyük çoğunluğunca "üst sınıfların" partisi sayılan Muhafazakâr Parti'ye oy vermişlerdir.[17] Aynı dönemde, orta sınıf üyelerinin yüzde 20'si İşçi Partisi'ne oy vermiştir. ABD'de, sınıf sistemi Avrupa ülkelerinin sınıf sistemlerinden birçok bakımdan farklıdır. Sınıf ideolojileri daha az etkindir. Fakat sosyoekonomik statü ile oy verme arasında, aynı ya da değişik çeşitlenmeler içinde de olsa, benzer bir bağıntı görülmektedir. Ayrıca, partilere duyulan ilgi ve oy verme üzerinde etkisi olan önemli bölgesel ve dinsel etkinlik alanları da görülmektedir.[18] Yoğun sınıf çatışmalarından geçmiş ve en uçtaki siyasal ideolojilerin bile taraftar bulduğu Fransa'da da benzer bir durum görülmektedir. Çoğunlukla, siyasal yönden homojen ve sol kanattan sayılan Fransız emekçi sınıfı farklı bir özellik göstermektedir. Haziran 1951 seçimlerinde emekçi seçmenlerden sosyalist ve komünistlere oy verenlerin oranı yüzde 63 olmuştur.[19] Seçim araştırmalarından ayrı olarak, parti üyeliği konusundaki

16 *Elites and Society* (Londra, 1964)'te. Bölüm II'de "yönetici sınıf" sorunu üzerinde durmuştum. Ayrıca, daha ayrıntılı bir eser olarak bkz. Nicos Poulantzas, *Pouvoir politique et classes sociales* (Paris, 1968). Emekçi sınıfın siyasal davranışlarına ilişkin bazı sorunları ileride Bölüm 11'de ele alacağız.

17 İngiltere'de sınıfların ve partilerin durumu hakkında bkz. M. Benney, A. P. Gray ve R. H. Pear, How People Vote (Londra, 1956); ve J. Bonham, *The Middle Class Vote* (Londra, 1954). Emekçi sınıftan muhafazakârlara verilen oylar hakkında yapılan son iki araştırma: R. T. McKenzie ve A. Silver, *Angels in Marble* (Londra, 1968) ve Eric A. Mordlinger, *Working Class Theorien: Authority, Deference and Stable Democracy* (Berkeley, 1967).

18 Genel olarak bkz. R. Heberle, *Social Movements: An Introduction to Political Sociology* (New York, 1951) özellikle Bölüm 12. Daha yakın yılların araştırmalarına dayanan daha ayrıntılı karşılaştırmalı bir araştırma olarak da bkz. S. M. Lipset, *Political Man* (Londra, 1960).

19 M. Duverger, *Partis politiques et classes sociales en France* (Paris, 1955), s. 33.

araştırmalar da sosyal sınıfın ya da sosyoekonomik konumun siyasal hayat üzerindeki etkisinin önemli bir etki olmakla beraber, tek etki olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu ayrıntılı ampirik araştırmalar, sorunlara sadece "çıkar" açısından bakan siyaset teorilerine karşı yetersizlik duyulmasına yol açmıştır. Bu araştırmalar, siyasal motivasyon sorunlarına ilgi duyulmasına da yol açmıştır. Günümüzde "baskı grupları" denen ve demokratik toplumlarda siyasal partileri belirli bir sınıftan çok genel seçmen kitlelerine seslenmeye zorlayan daha "belirli çıkar gruplarıyla" ilgilenilmesinde de bu araştırmaların etkisi olmuştur. Bu tür gruplar bütün modern toplumlarda önemli siyasal işlevler yüklenmiş bulunmaktadır. Bu işlevleri yönünden, toplumun istikrarı ve ilerlemesi için yararlı olabildikleri gibi, zararlı da olabilmektedirler. İstikrarlı bir siyasal otoritenin bulunduğu ülkelerde baskı grupları bireylerin, genel seçmen kitlesi içinde üyesi bulundukları kesimin istek ve sorunlarını duyurmakta başvurabilecekleri ek bir araçtır. Yönetim için yararlı enformasyonun aktarılmasında da baskı gruplarından yararlanılabilmektedir. Siyasal otoritenin zayıf olduğu yerlerde ise baskı gruplarından güçlü olanları devletin işlevlerini etkilemekte, hatta ele geçirmekte ya da savaş sonrası Fransası'nda olduğu gibi kendini toplumun üstünde görmektedir.[20]

Siyasal partiler konusunda çalışmalara ilgi duyulmasının bir nedeni de Robert Michels'in klasik çalışması *Siyasal Partiler*[21] olmuştur. Max Weber'in arkadaşı ve meslektaşı olan Michels, modern kitle partileri üzerine yaptığı araştırmada, iktidar için mücadele ettikleri sürece, siyasal partilerin demokratik nitelikte örgütlenemedikleri ve örgütlenemeyecekleri sonucuna varmıştır. Tersine, modern siyasal partiler bürokratik aygıtın denetimini elinde tutan dar oligarşiler tarafından yönetilmektedir. İngiliz siyasal partileri üzerinde yapılan çok ayrıntılı bir araştırma da Michels'in görüşlerini doğrulamış bulunmaktadır.[22]

20 Örneğin, bkz. J. D. Stewart, *British Pressure Groups* (Londra, 1958); H. W. Ehrmann, *Organised Business in France* (Princeton, 1957).

21 Leipzig, 1911, 2. baskı, 1925. İngilizce çevirisi, Glencoe, 1949.

22 R. T. McKenzie, *British Political Parties* (Londra, 1955).

Komünist ülkelerdeki komünist partilere ilişkin bazı incelemeler ise, Michels'in devrimci partilerin diğerlerinden daha kolayca bürokratikleştiği ve oligarşik bir görünüm kazandığı yolundaki yukarıdaki görüşlerini desteklemektedir. Daha kapsamlı ve karşılaştırmalı bir inceleme olan M. Duverger'in[23] çalışması da, özellikle tek partili sistemlerde parti liderliğinin oligarşik karakterini ortaya koymaktadır. Duverger, seçim sistemleri ile partilerin sayısı arasında da, Fransa'daki nisbi temsil ve iki dereceli seçimin etkileri açısından genellemeler yapmaktadır.

Michels'in görüşleri Max Weber'in modern toplumlarda bürokrasinin arttığı yolundaki genel bakış açısından büyük ölçüde etkilenmiştir. Weber'in yazdıklarından bu yana, kamu yönetimi, sanayi, sendikalar ve siyasal partiler alanında bürokrasi sorunu gittikçe daha çok incelenen bir konu olmuştur. Bu incelemelerde çok değişik yollar izlenmiştir.[24] Bu yollardan biri modern bütün büyük örgütlerde kitle ile yönetenlerin birbirinden ayrıldığını vurgular. Bir diğeri ise, bürokratik ya da yöneticilerden oluşan bir yönetici sınıfın ortaya çıktığını ileri süren yaklaşımdır.

İkinci sorun, özellikle komünist partilerle ilişkili olarak incelenmiştir. Bu noktada, biz de bu ikinci tip siyasal sistemi incelemeye başlayacağız. Ne yazık ki, komünist ülkelerde toplumbilim ve toplumbilimsel araştırmalar alanında, yakın yıllara kadar Polonya ve Yugoslavya dışında, fazla bir şey yapılmamıştır. Bu nedenle, bu ülkelerin siyasal kurumları ya da yurttaşlarının siyasal davranışları üzerinde aynı duyarlılıkla ve aynı derecede ayrıntılı olarak durmamız güç olacaktır. Bu toplumların en karakteristik yanı siyasal iktidarı tekelinde tutan tek partilerdir. Bu durum Marksist teori tarafından toplumda *antagonistic* toplumsal sınıfların ortadan kaldırılması ile sağlanan toplumsal birliğin

23 M. Duverger, *Political Parties* (İngilizce çevirisi, Londra, 1955).

24 Bkz. P. Blau, *Bureaucracy in Modern Society* (New York, 1956), S. N: Eisenstadt, "Bureaucracy", *Current Sociology*, VII (2), 1958; L. Albrow, *Bureaucracy* (Londra, 1970)'de bürokrasiye ilişkin düşünce ve incelemeler gözden geçiriliyor. Nicas P. Mouzelis, *Organisation and Bureaucracy* (Londra, 1967)'de ise bürokrasi teorileri çok daha geniş olarak ele alınmaktadır.

ifadesi olarak haklılaştırılmaktadır.[25] Parti diktatörlüğü, sonul ve sınıfsız toplumun temellerinin atıldığı geçiş döneminin koşullarında proletaryanın diktatörlüğü ile eşanlamlı sayılmaktadır. Ortodoks Marksist teoriye göre, sınıfsız toplum düzenine geçtikten sonra devlet ve büyük bir olasılıkla, bütün siyasal partiler ortadan kalkmış olacaktır.

Eleştiriciler teoride de, pratikte de bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Bunlar, devletin zor gücünün, bireysel özgürlüğün zararına komünist toplumlarda daha da artıp yaygınlaştığı, önder ve yöneticilerle halk kitleleri arasındaki farklılığın daha da arttığını ileri sürmektedirler. Son dönemde, iktidar odaklaşmasına karşı eleştiriler Sovyetler Birliği'nde ve Stalinciliğe ve bürokratik eğilimlere karşı eleştiri görünümünde ortaya çıkmış, Yugoslavya'da ise siyasal otoritede "ademimerkeziyetçi" tedbirler alınmak yoluna gidilmiştir. Ortodoks Marksizme yönelen toplumbilimsel eleştirilerin başlıcası, bu Marksist görüşün iktidarı sadece ekonomik tabana dayanan bir olgu sayması; "ekonomik iktidar" olgusunu ise bilimsel ve gerçekliğine uygun analiz edememesi biçiminde olmaktadır. Bu son noktaya üretim araçları üzerindeki "mülkiyet" kavramının karışıklığını belirtmeye çalıştığımız geçen bölümde değinmiştik. Ekonomik güç ile siyasal iktidar arasında yakın bir bağlantı olduğu görüşü, temelde, on sekizinci yüzyılın "siyasal toplum" ve devlet farklılaştırılmasına kadar uzanmaktadır. Sınai kapitalizmin ilk döneminde ekonomik hayatın siyasal iktidar ve düzenlemeleri karşısında hızla bağımsızlık kazanabilmesinin sosyal teorilere yansımasının da bu düşüncenin biçimlenişinde etkileri olmuştur. Bu sorun, Marksist sınıf teorisi ile ilgili olarak, bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Burada ise Max Weber'in bürokrasi analizi ile temsil edilen siyasal iktidarın toplumbilimsel incelemesine yapılan katkılardan, daha yakın günlerin bürokratik iktidar incelemelerinden,[26] Pareto'nun

25 Aynı tek parti sisetmi Nazi Almanyası'nda ve Faşist İtalya'da ulusal birliğin ifadesi olarak haklılaştırılmaktaydı. Günümüzde de, İspanya'da ve birçok az gelişmiş ülkede aynı şekilde haklılaştırılmaktadır.

26 Örneğin K. Wittfogel ve M. Djilas, *The New Class* (Londra, 1957)

seçkinler teorisinden, bu teorinin özellikle en ilginç ve yararlı kısımları olan siyasal motivasyonların ve iktidar mücadelelerinin tarihsel analizlerinden söz etmek istiyoruz.[27] Çağdaş toplumbilimciler, Weber, Michels ve Pareto'nun çalışmaları sayesinde iktidar sorunu hakkında oldukça bilgi sahibidirler ve sorunun önemini bilmektedirler. Büyük örgütlerde ve kitle toplumlarında iktidarın karmaşıklığı, buralarda denetimin güçlüğü gibi sorunlar değerlendirmemizde bu yazarların büyük katkıları olmuştur. Bu konulardaki, her gün biraz daha artan bilgiler ve elde edilen veriler karşısında Marksizmin önerileri yetersiz kalmakta, toplumsal teori alanında Aristo fiziği gibi görünmektedirler.

Siyaset sosyolojisi burada ele alamayacağımız kadar çok ve değişik sorunları konu edinmektedir. Yönetsel davranışlar ve örgüt hakkındaki ayrıntılı araştırmalar, yönetimin etkinliğini arttırmakta yararlanılabilecek değerli bilgiler sağlamıştır. Toplum içinde ve toplumlar arasında ideolojik çatışmaların çıkması, siyasal inançlar üzerindeki toplumsal etmenler konusunda araştırmalar yapılmasına yol açmıştır.

Karl Mannheim "muhafazakâr düşünce" üzerine yazdığı klasik makalesiyle, bilgi sosyolojisinin bu dalına önemli katkıda bulunmuştur.[28] Toplumcu ideolojiler daha az incelenmiştir. C. Bougle eşitlikçi düşüncelerin ortaya çıkışı ve yayılması üzerinde toplumsal yapının etkilerini incelemiş,[29] Raymond Aron ise Marksizmin benimsenmesini etkileyen faktörleri incelemiştir.[30] Bütün bu araştırmalar, sonunda, özellikle aydınların çoğu kez Batı kültürünü temsil ettikleri, kendilerini kendi yurttaşlarından ayrı hissettikleri ve geleneksel kültürel değerlerle çelişki içinde gördükleri az gelişmiş ülkelerdeki siyasal rolleri sorununa karşı bir ilgi duyulmasına yol açmışlardır. Hindistan gibi bazı ülke-

27 V. Pareto, *The Mind And Society* (İngilizcesi, New York, 1935) Seçkinler teorisi James Burnham'ın *The Machiaveillians* (Londra, 1943)'de övülmektedir. T. B. Bottomore, *Elites And Society*'de ise yeriliyor.

28 İngilizcesi için bkz. K. Mannheim, *Essays On Sociology And Social Psychology* (Londra, 1953).

29 C. Bougle, *Les idées égalitaires* (Paris, 1925).

30 Raymond Aron, *The Opium Of the Intellectuals* (İngilizcesi, Londra, 1956).

lerde sınaileşmeyi olumsuz yönde etkileyen gerginlik kaynaklarından biri de aydınların oluşturduğu bu sorundur. Aydınların kültürel yönden kitlelerden soyutlanışı seçkinler ile kitleler arasındaki farkı belirginleştirdiği ölçüde, aynı sorun, siyasal otoritaryanizme de yol açmaktadır.

Bununla beraber, toplumbilimin siyasal davranışın bir yanını ihmal edegeldiği söylenebilir. Bu, toplumsal hareketlerin gelişmesi sorunudur. Daha önce belirttiğimiz gibi, partiler ve baskı grupları oldukça iyi incelenmiş, fakat parti ve baskı gruplarının da içinde oluşup çıktıkları daha dağılgan ve yaygın hareketlere karşı fazla ilgi gösterilmemiştir. Bu ihmalin en önemli nedeni 1950'lerde daha çok, "istikrarlı demokrasi" ile, yani siyasal partileri ve çıkar grupları ile az ya da çok belirli bir biçime kavuşmuş sayılan Batılı siyasal sistemlerle, aynı şekilde devamlılık taşıdığı kabul edilen "totaliteryan toplumlara" karşı her şeyden fazla ilgi duyulması olmuştur.[31] Toplumbilimcilerin toplumsal hareketlere karşı ilgi duymaları, sanayi ülkelerinde yeni radikal hareketlerin ortaya çıkması ve üçüncü dünya ülkelerindeki devrimci hareketlerin gelişmesiyle olmuştur.[32]

Gelişmekte Olan Ülkelerde Siyaset

Tümü için olmasa da, gelişmekte olan ülkelerin çoğu için geçerli sayılabilecek bazı siyasal koşulların varlığından söz edilebilir: Yeni bir siyasal sistemin oluşturulması; halk kitlelerinin temel

31 "İstikrarlı Demokrasi" düşüncesi Brian M. Barry'nin *Sociologists, Economists And Democracy* (Londra 1970), Bölüm II ve IV'de eleştirilmektedir. Demokrasiler ve "Totaliteryan" ülkeler arasındaki farklılıklar, konuyla ilgili diğer yazarlara oranla Raymond Aron'ın *Democracy and Totalitarianism* (Londra, 1968)'de daha ayrıntılı anlatılmaktadır.

32 Önce ABD'de başlayan radikal hareketlerin ilk dönemi hakkında Paul Jacobs ve Saul London (eds.)'ın *The New Racials: A Report with Documents* (New York, 1966)'de oldukça geniş bilgi veriliyor. Sağ kanat hareketler ise Daniel Bell (ed.), *The Radical Right* (2. baskı, New York, 1963)'te inceleniyor. Toplumsal hareketler hakkında genel incelemeler ise sınırlıdır. Yararlı ilk eserlerden biri Rudolf Heberle, *Social Movements* (New York, 1951). Gelecek bölümde devrimci hareketleri ayrıntılı olarak incelemeye çalışacağız.

isteği olan hızlı ekonomik büyümeyi, yaşam düzeyini hızla yükseltmeyi başarabilecek şekilde devletin ve yönetimin düzenlenmesi ve etkinliğe kavuşturulması, gelişmekte olan ülkelerin birçoğu, ulusun doğuşuna yol açan kurtuluş ve bağımsızlık savaşını yöneten hareketin oluşturduğu partiye dayanan tek parti yönetimleri bulunmaktadır. Birçok ülkede subaylar iktidarı ellerinde tutmaktadırlar. Bu, bazı yerlerde diğer siyasal güçlerin başarısızlığından, bazı yerlerde ise subayların hareketin kendi seyri içinde iktidar sahibi olmalarından ve kendilerini diğer gruplardan daha "modern" ve etkin saymalarından ileri gelmiş bulunmaktadır.[33] Fakat bu sorunlarla karşı karşıya kalınan koşullar çok değişiktir. Bundan önce özetle belirtmeye çalıştığımız değişik siyasal ortam tipleri arasındaki farklılıkları daha iyi aydınlatabilmemiz için, bu değişik siyasal ortam tiplerini daha ayrıntılı ve bütün çeşitleri ile ele almak gerekmektedir. Şu an için büyüklük, doğal kaynaklar, her ülkenin tarihinden, coğrafi konumundan, diğer uluslarla ilişkilerinden oluşan kendine özgü özellikleri bir yana bırakacak olursak, daha önce de belirttiğim gibi, az gelişmiş ülkelerde şu sınıflamayı yapabiliriz: "... her birinde önemli toplumsal yapı ve kültürel benzerliklerin bulunduğu dört ana kategori vardır: (i) Afrika devletleri; (ii) Ortadoğu'daki ve Kuzey Afrika'daki Arap Devletleri; (iii) Asya devletleri; (iv) Latin Amerika devletleri. İlk gruptaki ülkeler siyasal rejimlerini büyük ölçüde etkileyen sömürgeciliğe karşı mücadelelerden geçerek oluşmuşlardır. Bu ülkeler, ekonomik gelişme sorunlarından başka, sömürgeci devletlerce Afrika'nın zorlama bir biçimde bölünmesinin sonucu olarak bugün bile varlıklarını sürdüren kabile topluluklarından yeni bir ulus ve ulusal toplum yaratma sorunlarıyla da karşı karşıya bulunmaktadırlar. İkinci gruptaki ülkelerden birçoğu dolaysız sömürge yönetimine karşı açılan bağımsızlık mücadelelerinin ürünü olarak ortaya çıkmış; bazıları ise uzunca bir süre bağımsız toplumlar olarak yaşamış, doğal kaynaklarının yabancı sömürgeciler tarafından dolaysız olarak sömürülmesi-

33 Bkz. Morris Janowitz, *The Military in the Political Development of New Aations* (Chicago, 1964).

ne inatla karşı koymuşlardır. İçinde bulundukları siyasal sorun ise, özellikle, yıkılmakta olan ve büyük ölçüde eşitlik karşıtı ve katı sınıf sistemlerine yol açmış bulunan feodal ve otokratik yönetim sistemlerinin etkisinin bilinmesi; bunların bütünüyle ortadan kaldırılmasıdır. Üçüncü grupta yer alan Asya ülkeleri ise, büyük ölçüde, eski tarihsel uygarlıkların sahibi ülkelerdir. Geleneksel toplumsal kurumlar bu ülkelerde çok güçlü durumdadırlar. Diğer bir özellikleri de, sömürge yönetimlerinden çok yakın günlerde kurtulmuş olmaları; kabile topluluklarını bir araya toplayıp yeni bir ulus toplumu oluşturmak gibi ciddi bir sorunla karşı karşıya bulunmamakla beraber, Hindistan'daki gibi kastların ve ayrı dil topluluklarının ya da Seylan'daki Tamil'ler ve Sinhales'ler, Malaya'da ise Malaylar ve Çinliler gibi etnik ve dil ayrımı topluluklarının oluşturduğu farklılaşmaları ortadan kaldırmak gibi gene önemli bir sorunla yüz yüze bulunmakta oluşlarıdır. Dördüncü grupta yer alan Latin Amerika ülkeleri, diğer bütün ülkelerden çok önemli farklılıklar göstermektedirler. Büyük bölümüyle bu ülkeler daha dün denecek kadar yakın zamanda sınaileşmeye başlamışlarsa da, ekonomik yönden diğerlerine oranla daha gelişmiş; kırsal nüfustan çok, kentsel nüfusa dayanan; oldukça uzun bir zamandan beri siyasal bağımsızlığa sahip ülkelerdir. Bu nedenle Peru gibi bazılarında bugün de gerçek anlamda yurttaş statüsüne kavuşmamış yerliler bulunmaktaysa da, Latin Amerika ülkeleri, siyasal sorunları bakımından, ulusal bütünleşme gibi sorunları geride bırakmışlardır. Diğer yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki ekonomik nüfuzuna karşı gittikçe artan ulusal hareketler de görülmekteyse de, Latin Amerika ülkelerinin bu hareketlerinin temelinde milliyetçilik duygularının bulunduğu da söylenemez. Latin Amerika ülkelerindeki başlıca sorunlar sınaileşmenin, hızlı nüfus artışının, büyük toprak mülkiyetinin başat rol oynadığı ve çoğu kez askeri diktatörlüklerle yönetilen bir siyasal sistemde oluşan işçi hareketlerinin yarattığı sorunlardır.[34]

34 T. B. Bottomore, *Elites and Society*, Bölüm V.

Özellikle demokratik bir yönetim oluşturabilmesi ve askeri yönetimlere ya da otoriteryan yönetimlere sürüklenmemesi bakımından farklı bir durumu olan Hindistan'ın[35] siyasal hayatının daha yakından incelenmesi az gelişmiş ülkelerin bazı sorunlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. W. H. Morris-Jones, Hindistan'daki parlamento yönetimine ilişkin kapsamlı incelemesinin sonunda şu gözlemi yapmaktadır: "Deneme" tutmuş ve Hint halkının yaşam biçiminde parlamenter kurumlar Avrupa ülkelerinden pek çoğunu aşacak ölçüde yer almıştır. Siyasal partiler Batılı modele oldukça uygun işlevler görmekte; okur-yazarlık oranının düşük olması seçimlerde oy verme konusunda ciddi bir engel oluşturmamaktadır.[36]

Hindistan'daki güçlü partilerin, bölgesel değil de, tüm ülkeyi temsil eden partiler olması siyasal birliğin güçlü bir biçimde kurulmuş bulunduğunu göstermektedir. Kültür ve dil yönünden bölgesel farklılıklar Hint birliğini oluşturan devletlerin sayısal kısıtlamadan kurtarılmasını öneren siyasal tartışmalarda ifadesini bulmaktadır. Fakat son yıllara gelinceye kadar bu farklılıklar önemli sayılabilecek örgütlü siyasal hareketlerin oluşumuna yol açmamıştır. Kast sisteminin siyasal hayat üzerindeki etkileri çeşitli yazarlarca değişik değişik yorumlanmaktadır. Bazı yazarlar bu etkinin son yıllarda artmakta olduğunu söylemektedir. Fakat bunu doğrulayacak göstergeler yeter kesinlikten yoksundur. Morris-Jones'a göre Madras'ta siyasal hayatın başat etmeni Brahmanlarla Brahman olmayanlar arasındaki çatışmalardır.[37]

35 Diğer ülkelerle ilgili araştırmalar için bkz. Franz Schurman, *Ideology and Organization in Communist China* (Berkley, 1967); Thomas Hodgkin, *African Political Parties* (Harmondsworth, 1961); P. C. Llyod (ed.). *The New Elites of Tropical Africa* (Londra, 1966); S. M. Lipset ve Aldo Solari (eds.), *Elites in Latin America* (New York, 1967) Ayrıca, genel ve karşılaştırmalı pek çok araştırmaya da başvurulabilir. Özellikle bkz. Peter Worsley, *The Third World* (2. baskı) (Londra, 1967); Irving L. Horowitz, *Three Worlds of Development* (New York, 1966), Kısım III; S. P. Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haveni, 1968)'de değişik bir görüş savunmakta; az gelişmişlikle değişimden çok istikrara ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir.

36 W. H. Morris-Jones, *Parliament in India* (Londra, 1957), s. 332.

37 age., s. 28.

Hindistan parlamentosundaki rezervlenmemiş koltuklar için liste içi kastlardan pek az kimsenin seçilmiş olması, dokunulmaz sayılan adaylara oy vermek isteyen kast üyesi Hinduların çok az olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, rezervlenmemiş koltuklar için yarışan Listeye Girmiş Kastlar Federasyonu'nun fazla başarılı olamaması da seçmenlerin açıkça kast temeline göre kurulmuş partilere fazla itibar etmediğini göstermektedir. Gerçekten, genel seçimlerde verilen oylar Batılı tipte partilere karşı güçlü bir tercihin bulunduğunu göstermektedir.

1951–52 genel seçimleri üzerine yapılan bir araştırmada değişik bölgelerde kast sisteminin etkileri ayrıntılarıyla incelenmiştir.[38] Delhi'de, büyük oranda Kongre Partisi'ne oy veren seçmenler üzerinde kastın, sınıfların ve dinsel üyeliklerin önemli bir etkileri olmadığı anlaşılmaktadır. Kast ve dinin etkileri, doğal olarak, kırsal bölgelerde daha çok olmaktadır. Rajasthan'daki durumu yansıtan rapordan "kast'ın dinsel inançların, geleneklerin, hatta tehdit ve rüşvetin bu eyalette diğerlerine oranla seçmenleri çok daha fazla etkilediği" anlaşılmaktadır.[39] Fakat Gujarat'daki bir köyde A. H. Somjee tarafından yapılan dikkatli bir inceleme[40] seçmenlerin oy vermeleri üzerinde kast ve dinin giderilmez bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Köydeki kastların her birinin siyasal yönden kendi içinde dağınıklık gösterdiği, üyelerini belli bir adaya oy vermeye sadece tek bir kastın zorlamaya kalkıştığı anlaşılmaktadır. Seçmenlerin oy verme davranışlarını etkileyen temel etmen ekonomik çıkarlar olmakta; devlet memurlarının ve küçük toprak sahiplerinin Kongre Partisi'ne oy vermelerine karşılık, büyük toprak sahipleri diğer partilere oy vermektedir.

Kişilerin siyasal davranışlarını, partilere karşı yakınlık duygularını ve üyeliklerini etkileyen faktörler hakkında belirti yerine geçecek olan parti kompozisyonu, parti ideolojisi ve parti ör-

38 S. V. Kogekar ve R. L. Park (eds.), *Reports On the Indian General Elections*, 1951-52 (Bombay, 1956).

39 age., s. 234.

40 A. H. Somjee, *Voting Behaviour in an Indian Village* (Barada, 1959).

gütlenmeleri konusunda ise pek az araştırma yapılmıştır.[41] Bugün için eldeki verilerden bilinen, bütün partilerin orta sınıf üyesi, genç nüfus ve kentli tabakalardan üye devşirmekte olduklarıdır. Bombay'da Proje Sosyalist Partisi'ne ilişkin bir araştırma (1953) 469 "aktif" üyeden 136'sının sanayi işçisi olduğunu, kalanların ise orta sınıf üyelerinden geldiklerini göstermiştir.[42] Parlamento üyeleri de, gene eldeki verilere göre, daha dar bir toplumsal çevreden gelmekte; çoğunluğunu serbest meslek sahipleri, özellikle hukukçular oluşturmaktadır.[43] Çeşitli kaynaklara bakarak, bağımsızlığın kazanılmasından günümüze dek Hindistan'ın siyasal hayatına aydınların egemen oldukları; bağımsızlık mücadelesi günlerindeki gibi, kitlelerin siyasal hayatta aktif bir yer almalarının ancak şu son, yakın günlerde yeniden görülmeye başladığı; bu sınırlı gelişmenin de, özellikle Batı Bengal'de ortaya çıkan köylü hareketlerinin sonucu olduğu söylenebilir.

Aktif politikaya en çok öğrenciler girmekte; bu durum belli başlı partilerdeki hizipleşmelerin önde gelen nedenini oluşturmaktadır. Weiner'e göre, öğrenciler arasındaki hizipleşmeler daha ileri yaşlardaki siyasal hayatta da hizipler şeklinde devam etmekte; parti hayatındaki bu hiziplerden oluşan fraksiyonlar ve geçimsizlikler kişi için, "geleneksel büyük ailenin, kast sisteminin ve köy örgütlenmesinin gördüğü işleri görmektedir."[44] Bazı diğer araştırmalar ise, geçimsizlikleri geleneksel köy kültürünün karakteristiklerinden biri saymaktadır.[45]

41 M. Weiner'in *Party Politics in India: The Development of a Multi-Party Sytem* (Princeton, 1957). Toplumbilimsel olmaktan çok, tarihsel nitelikte ilk eserlerden biridir.

42 Weiner, age., alıntısı var.

43 Bkz. Morris-Junes, age., s. 120'deki tahminler. Gerek Halk Meclisinde ve gerekse Eyaletler Konseyi'ndeki üyelerin yaklaşık olarak yüzde ellisi serbest meslek sahipleri arasından gelmektedir. Harici mecliste de sanayi işçileri ya da tarım işçileri arasından çıkıp meclise gelmiş tek bir üye bile yoktur. Başka bir dikkat çekici nokta da, meclislerdeki profesyonel parti politikacılarının çok yüksek bir oran teşkil etmekte oluşudur.

44 age.

45 Bkz. Oscar Lewis, *Group Dynamics in a North Indian Village: A Study of Factions* (Delhi, 1954) ve R. Firth'ün sunduğu sempozyum, "Factions in Indian and Overseas Indian Societies", *British Journal of Sociology*, VIII (4), 1957, Paul R.

Bugün bilgimizle kesinliğe ve açıklığa kavuşturamadığımız kastların etkisi ve parti için geçimsizliklerden ayrı olarak, Hindistan'daki siyasal hayatın belirtilmesi gereken daha başka özellikleri de bulunmaktadır. Birincisi, parti sisteminin sonul biçimini henüz alamamış oluşudur. Weiner, "basit çoğunluk sistemi" gibi genellikle iki partili sistem oluşturan bir seçim sistemine rağmen Hindistan'da çok sayıda partinin etkinliğini sürdürebilmesi üzerinde de durmaktadır.[46] Liste-içi kastlar ve kabileler için koltuk ayrılması bazı küçük partileri teşvik etmektedir. Fakat asıl önemli nedenler, başarılı bağımsızlık mücadelesinden kazandığı prestij sayesinde Kongre Partisi'nin üstün bir duruma gelmiş bulunması; bunun sonucu olarak, diğer partilerin iktidar olma şansına sahip ulusal çapta bir muhalefet oluşturamamaları; Batı uygarlığı ile geleneksel kültürün karşıtlıkları nedeniyle Hindu gelenekçisi partilerin ortaya çıkmalarıdır. Bununla beraber, yavaş yavaş da olsa iki partili sisteme doğru bir gelişme başlamış; son birkaç yıldır Kongre Partisi içinde sol-kanat ve sağ-kanat diye ikili bir ayrımın başlaması bu durumun hızlanmasını kolaylaştırmıştır. Bayan Gandi tarafından yönetilen sol-kanat, içlerinde Moskova yanlısı Komünist Parti{nin de bulunduğu diğer sol partilerle ittifaka girmiştir. (Komünist Parti Kerela'daki 1970 seçimlerinde önemli başarı sağlamıştır.) Diğer yandan sağ-kanat da aynı işi (Hindistan için özel girişimi ve kapitalist ekonomiyi savunan) Sıvatantra Partisi ve gelenekçi Hindu partileri ile gerçekleştirmek istemiştir.

İkinci bir özellik de, siyasal düşünce ve davranış bakımından, dinsel öğretilerin ve Gandi politika geleneğinin etkisiyle, Batılı parti sistemindeki düzenlemelere ters düşen apayrı bir durumda bulunuşudur.[47] Bu durumun etkinliği, Vinoba Bha-

Brass, *Factional Politics in an Indian State: The Congress Party in Uttar Pradesh* (Berkeleyl, 1965).

46 age., Bölmü XI.

47 Bu siyasete Morris Jones "azizler politikası" demektedir. *The Government and Politics of India* (Londra, 1964), s. 52. Bu gelenekle ilgili geniş bilgi için bkz. D. M. Brown, *The White Umbrella: Indian Thought Form Mann to Gandhi* (Berkeley, 1953).

ve köy reform hareketine önem verilmesinden ve bu hareketin Batılı politikacılığın en seçkin temsilcilerinin, özellikle Jayaprokash Narayan gibi liderlerin bile desteğini kazanmış olmasından anlaşılmaktadır. Bu tür siyasal hayatın parti sistemi karşısında gerçek bir alternatif olabileceğini söylemek güçtür. Son yıllarda Hindistan'daki siyasal hayat bu özelliği yitirmeye başlamış gibi görünmektedir. Hindistan'ın siyasal hayatı toplumdaki kültür çelişkisini yansıtmakta; geleceği yönünden de, "Siyasetin ardındaki" toplumsal sorunlara çözümler önermekten çok, günlük "harcıâlem" siyasetin temelindeki etiği önde tutmasına bağlı bulunmaktadır.

Hindistan'daki siyasal kurumları kısaca incelemeye çalıştığımız bu bölüm, ekonomik alanda da bunlara benzer sorunlarla karşılaşabileceğimizi göstermektedir.

Kast sistemi ve din kurumuyla saptanmış bulunan geleneksel toplumsal düzenlemeler ile ekonomik büyümenin oluşturduğu yeni toplumsal ilişkiler arasındaki çelişki buna örnektir. Diğer yandan, kişilerin siyasal ilişki ve üyeliklerinin diğer toplumsal ilişkiler tarafından bazen nasıl pekiştirildiği; bazen de bu ikisi arasında bir çelişkiye nasıl düşülebileceği de anlaşılmaktadır. Diğer ülkelerde de, değişik kültürel ve tarihsel içerikleriyle de olsa, bu ülkeleri sınaileşmiş ülkelerden ayıran Hindistan örneğindekilere benzeyen sorunlar ve değişimlerle karşılaşılmaktadır.

Bölüm 10

Aile ve Akrabalık

Çekirdeksel Aile

Çekirdeksel aile evrensel bir toplumsal olgudur. Lowie şöyle yazıyor: "Evlilik ilişkilerinin devamlı ya da geçici olması; çok karılı, çok kocalı ya da cinsel serbestili oluşu, bizim ailemizde bulunmayan kimselerin aile üyeliğine girmeleri nedeniyle durumun daha da karmaşık bir görünüm taşıyıp taşımaması önemli değildir. Bütün olguların da önünde şu gerçek yer almaktadır ki, her yerde koca, karı ve yetişkin olmayan çocuklar topluluğun geri kalan bölümü karşısında ayrı bir varlığa sahip bulunmaktadır.[1]

Çekirdeksel ailenin evrenselliği, yerine getirdiği vazgeçilmez işlevlere ve bu işlevlerin başka toplumsal gruplarca yerine getirilmesinin olanaksızlığına bağlanabilir. "Çekirdeksel ailede ya da oluşturucu ilişkilerde insan hayatı için temel önemi olan dört işlevin yerine getirildiğini görüyoruz: cinsel, ekonomik, üremeci, eğitici."[2]

Çekirdeksel ailenin görevlerini toplumsal ve psikolojik diye ikiye ayırabiliriz. Kinsley Davis toplumsal işlevleri dört temel gruba ayırmaktadır: Çoğaltma, bakım (yetişkin olmayan çocukların), yerleştirme ve sosyalizasyon.[3] Bunlardan ilk ikisi ve sonuncusu en önemli olanlardır. Yerleştirme, meslek sisteminde bir yere getirme ya da statü hiyerarşisindeki anlamıyla evrensel bir işlev niteliği ta-

---

1 R. H. Lowie, *Primitive Society* (1920), s. 66-7. Bu genellemenin dışında kalan bazı durumlar da vardır. En çok belirtileni, güney Hindistan'daki Nayar örneğidir. Bkz. Kathleen Gough, *Is the Family Universal? - The Nayar Case*; N. W. Bell ve E. F. Vogel (eds.), A Modern Introduction to the Family (New York, 1960).

2 G. P. Murdock, *Social Structure* (1949). s. 10.

3 Kingsley Davis, *Human Society*, s. 395.

şımamaktadır. Bu işlev, katı bir tabakalanma içindeki toplumlarda (örneğin kast toplumlarında) görülen, fakat çoğu sınaileşmiş toplumlarda pek rastlanmayan bir işlevdir. Psikolojik işlevleri ise, evli çiftlerin cinsel gereksinmelerinin tatmin edilmesi, çocuklar için de ebeveyn için de duygusal yakınlık ve güvence duygusunun uyandırılması ve yaşatılmasıdır. Aile, çoğu kez, bu saydıklarımızın dışında bazı işlevler de yüklenebilmektedir.

Murdock şu gözlemi yapıyor: "Sık dokulu bir toplumsal yumak olarak, evrensel olmasa da, çok sık bir şekilde, çeşitli başka işlevler de yüklenmektedir. Nitekim, aile rahipliğinin baba tarafından yüklenildiği durumlarda aile dinsel bir tapınma merkezidir. Toprak işlemede, öç almada, dinlenme ve eğlenmede birincil birimdir. Toplumsal statü de bireysel başarılardan çok bireyin ailesinin toplumsal konumuna bağlı olabilmektedir. Ve buna benzer."[4]

Antropologlar ilkel toplumlarda ailenin ekonomik işlevlerini devamlı olarak vurgulamışlardır. Baba ile ana arasındaki bağ sadece, hatta öncelikle, evli çiftlere tanınmış bir cinsel ayrıcalık niteliği taşımamakta, çünkü birçok ilkel toplum evlilik-öncesi cinsel ilişkileri kısıtlamamakta, birçokları ise evliliğin yanı sıra kısıtlanmamış ya da çoğu kez tarif edilmiş hısımlarla cinsel ilişkilere olanak tanımaktadır. Çekirdeksel ailenin devamında temel faktör cinsiyetler arası iş bölümüne dayanan iş birliğidir. Lévi-Strauss çoğu ilkel toplumda evlenmemiş bireylerin içinde bulundukları yoksunluğu açıkça göstermekte, Orta Brezilya'da bir köydeki genç bir erkeğin halini şöyle yansıtmaktadır: "Kulübenin bir köşesinde, ta dipte, saatlerdir çömelmiş, sessiz, bakımsız, sıskası çıkmış, uzlete çekilmiş gibiydi... Tek başına ava çıkışı hariç, hep kapalı yaşıyordu kulübede ve aile ateşin başında yemeğe oturduğunda akrabalarından bir iki lokma bir yiyecek verirse sessizce yemeğini yer, vermezse aç dururdu. Önemli bir rahatsızlığı olduğunu sanarak, hasta olup olmadığını soruşturduğumda benim bu endişeme güldüler, 'Hayır, bekâr, o kadar,' dediler."[5] Ekonomik işbirliği ana baba ile çocuklar ve çocukların kendi aralarındaki bağları da güçlendirmektedir.

4 G. P. Murdock, age., s. 11.

5 C. Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la parenté* (1949), s. 49.

Aile üyeleri arasında birlikte iş görmeyi gerektiren bu üretim işlevlerinin ortadan kalkmış olması, daha sonra değineceğimiz gibi, modern sanayi toplumlarındaki çekirdeksel ailenin belirgin özelliğini oluşturmaktadır.

Çekirdeksel ailenin temel yapısının yakın akraba ile cinsel ilişki tabularına dayandığı söylenegelmiştir. Buradan da, çekirdeksel ailenin uzun süremeyeceği, iki kuşakta bir değişeceği sonucuna varılmaktadır. Üçüncü kuşak, var olan çekirdeksel aileler arasında kadın ve erkek alıp verilmesi ile oluşabilecektir. "Sonuç olarak... her insan toplumunda herkes en azından iki çekirdeksel aileye girmektedir – doğduğu ve bakım gördüğü, annesini, babasını, kardeşlerini içeren yetiştiği aile ve evliliği ile ilişki kurduğu, kocasını ya da karısını, çocuklarını içeren zürriyet ailesi."[6] Yakın akraba ile cinsel ilişki tabusu ve bunun çekirdeksel ailenin dışında dışevlilik biçiminde uzantısı, ileride kısaca belirtmeye çalışacağımız akrabalık kavram ve terminolojisinin karmaşık görünümüne neden olmaktadır. Burada sadece yakın akraba ile cinsel ilişki ve evlenme tabusunun uzantısının aileler, kardeşlikler, klanlar arasında bir karşılıklı bağımlılığa yol açtığını, bu nedenle de, ilkel toplumların bütünleşmelerinde önemli bir işlev yüklendiğini belirtmekle yetiniyoruz.

Aile Yapısı Tipleri

Çekirdeksel ailenin evrensel oluşu, aile yapısının her yerde aynı oluşu anlamına gelmemektedir. Tersine, aile yapısı çok çeşitli tiplerdedir. Kingsley Davis evlilik ilişkisindeki değişkenlik öğelerinin (çiftlerin sayısı, otorite, bağlılığın gücü, eş seçme, konut, vb.) ve ebeveyn ile çocuklar arasındaki ilişkilerdeki ve kardeşler arası ilişkilerdeki değişkenlik öğelerinin başlıcalarını belirtmiştir.[7] Biz de,

---

6 Murdock, age., s. 13. Cinsel ilişki tabusuna ilişkin açıklamaları tartışmayacağım. Sorun, Lévi-Strauss, age.'de (Bölüm 2) inceleniyor. Murdock, age. Bölüm 10'da daha ayrıntılı. Fakat Edmund Leach'in Lévi-Strauss (Londra, 1970)'da Lévi-Strauss'un exogamy=dışevlilik bu tabunun tersine eşit sayma görüşünü eleştirdiği yerlere ve sorunun Robin Fox, *Kinship and Marriage* (Londra 1967)'daki tartışılmasına bakınız.

7 Kingsley Davis, *Human Society*, s. 414-16.

çekirdeksel ailenin göreceli bir bağımsızlık taşıdığı aile sistemleri, çekirdeksel ailenin daha büyük bir grupla işbirliğinde bulunduğu ya da bağımlı olduğu aile sistemleri, çok karılı ya da çok kocalı aile sistemleri ve büyük aile sistemleri diye bir ayrım yapabiliriz.[8]

Bağımsız çekirdeksel aile modern sınai toplumların özelliğidir. Bu toplumlarda çekirdeksel ailenin başat durumda oluşunun nedeni, mülkiyet, hukuk, bireysel mutluluk ve herkesin kendi hayatını yaşamak istemesi gibi genel toplumsal idealler, coğrafi ve toplumsal hareketlilik gibi alanlara yansıyan bireyci felsefenin gelişmesidir. Bireyin karşılaşabileceği beklenmedik sorunlarla ilgilenmek devletin görevleri arasına girmiş; birey ailesine eskisi kadar bağımlı ve muhtaç olmaktan çıkmıştır. Kendi başına ve bağımsız olan bugünkü çekirdeksel ailenin başat duruma geçmesi yakın yılların olgusudur ve daha çok, ileri sınaileşmiş ülkelerde, özellikle ABD'de gelişmiştir. Bu aile tipinde dayanışma, çok büyük ölçüde karı ile koca ve ebeveyn ile çocuklar arasındaki arkadaşlığa ve eşlerin birbirlerini cinsel yönden çekici ve yeterli bulmalarına bağlı bulunmaktadır.[9] Bu ise, (ekonomik, cinsel, vb.) haklar ve görevler kompleksini içeren haneleşmiş aileye oranla sağlam bir temel oluşturamamaktadır. Ekonomik işlevlerin önemini yitirmiş olmaları, toplumbilimcilerin çoğunun sandığından daha da büyük bir önem taşımaktadır. Boşanmalara ABD'de sık rastlanmaya başlamış, diğer çoğu Batı ülkelerinde de artma eğilimi göstermiştir.[10]

Bağımsız çekirdeksel ailenin içindeki dayanışma, çocukların aile içinde bulunduğu yıllarda daha canlıdır. Daha sonraki yıllar-

8 Murdock, age., s. 2. Bağımsız çekirdeksel aile ile bileşik aile biçimleri arasında ayrım yapmaktadır. Çok eşli ailede çoklu evlilik nedeniyle birbirleriyle yakın ilişki içine girmiş ve ortak bir ebeveyne sahip iki ya da daha çok çekirdeksel aileden oluşur. Büyük aile (*extended family*) ise ebeveyn-çocuk ilişkisine uzamasıyla... yani, evli ve yetişkin çocuğun ebeveyninin ailesine katılması ile oluşan iki ya da daha çok çekirdeksel aileleri içerir. Murdock, örneklemine giren ve yeterli bilgi edinilmiş saydığı 192 toplumdan 47'sinde normal olarak çekirdeksel aile tipinin bulunduğunu; 53'ünde çokeşli aile tipinin bulunduğunu, fakat haneleşme ailesine rastlanmadığını; 92'sinde ise çeşitli haneleşme tiplerinden ailelerin bulunduğunu saptamıştır.

9 Aile konusunda en çok bilinen son çalışmalardan biri E. W. Burgess ve H. J. Locke, *The Family: From Institution to Companionship* bu noktayı vurguluyor.

10 Bkz. İleride evlilik altbaşlığında.

da, arkadaş gruplarının ve coğrafi ve toplumsal hareketliliğin etkileriyle çocuklar aileden uzaklaşınca dayanışma azalmaktadır.

Bileşik aile tiplerine ilkel toplumlarda sık rastlanmakta; fakat aynı tip, sınaileşmemiş toplumların da çoğunda görülmektedir. Avrupa'da, Yugoslav örneğindeki haneleşmiş aile biçimi olan Zadruga yüzyılımızın başına kadar sürmüştür. Haneleşmiş ailenin değişik tipleri bugünkü Asya ülkelerinde, hatta Japonya gibi sınaileşmişlerde bile hâlâ yaygın bir aile tipi olmaya devam etmektedir.[11] Hindistan'da büyük aile bilinen en eski günlerden beri devam etmektedir. Geçmişte bu aile, ortaklaşa sahip olunan mal ve mülkten, koruyucu kutsallıklardan ve aile reisinin (en yaşlı, soyun en yaşlısıdır genellikle) otoritesinden oluşan bir kurumdu. Hindu hukukuna göre ailenin malvarlığının bölüştürülmesi yasaklanmamıştı. Fakat paylaşma az rastlanan bir durumdu ve genellikle üç ya da dört kuşak birlikte çalışır, birlikte yer, birlikte yaşardı.[12] Mülkiyet ve çalışmanın yanı sıra, din de büyük ailenin birliğini oluşturmakta önem

11 Bkz. K. Ariga, The contemporary Japanese Family in transition. *Transaction sof the Third World Congress of Sociology* (Londra, 1956), C IV. s. 215-22 ve K. Ariga, "Problems of the Asian Family System: age., C VIII, s. 233-41. Son makalede Ariga, Japon ekonomisinde Japon *dozoku* (ailesel topluluk) kurumunun rolünü inceliyor. Japonya'da... '... iş hayatını yöneten kuruluşlar çoğunlukla ailesel ilişkileri olanların elindedir... Bir *dozoku* içinde bir temel aile ile, bu aileye bağımlı ve hısımlık ilişkisi ya da başka bir ilişkiyle bu ailenin yakınlığını kazanmış aileler yer almaktadır. İşletmenin hacmi böyle bir *dozoku*'nun yönetemeyeceği kadar arttığında, işletme tüm kuruluşun yönetim organlarında dozoku üyelerinin bulunabileceği bir anonim şirket haline dönüştürülmek üzere yeniden kurulmaktadır. II. Dünya Savaşı öncesindeki Zaitbatsu'lar (Maliklikler) böyle oluşturulmuştur. On dokuzuncu yüzyılda, 1873-76 toprak vergisi reformuna kadar (toprak, evler, vb.) aile mülkleri bir birim olarak aile mülkiyetinde sayılırdı. Bireysel mülkiyet pek azdı. Fakat 1945'ten sonra bileşik ailenin ve *dozoku*'nun etkileri azalmaya başlamıştır.

12 Bkz. H. S. Maine, *Ancient Law* (Everyman edn.), s. 154: "Bir oğul doğar doğmaz, babasının varlığından çıkar sağlama hakkı kazanmış olur. Ve basiretli biri olmasını sağlayan yıllardan sonra, belirli bazı koşullarla, hukuken aile malvarlığının paylaşılması için istemde bulunma hakkı da kazanır. Bununla beraber, gerçekte, babanın ölümünde bile mal paylaşması pek ender görülmekte; malvarlığı kuşaklar boyunca, her kuşaktan herkes kendi payını isteyebileceği halde, bölüşüme uğramadan kalabilmektedir. Malvarlığı, bazan, seçilen bir yönetici eliyle işletilmekte, fakat daha çok –bazı eyaletlerde kural olarak bu yol izleniyor– en yaşlı kuşağın en yaşlı temsilcileri tarafından ve en yaşlı baba yakını olan kimse tarafından işletilmektedir.

taşımakta; din, yaşayan üyeler kadar, ölmüş bulunan üyeleri ve doğacak olan üyeleri de aile birliğine katmaktaydı. Prabhu'nun yazdığı gibi, ailenin yaşamakta olan üyeleri, *Pitris* denen atalara ait olan hanenin ailenin gelecek üyeleri olan Purtros'lar yararına yönetimini yüklenmiş vakıf mütevellileri gibiydiler... Burada merkezdeki *idea*, ailenin bir kutsallığı yaşatması (Kula) ve bir kutsal gelenekler tapınağı yerine geçmesiydi (Parampara).[13] Aile üyelerinin en önemli görevlerinden biri kutsal ateşi sönmeden sürdürmekti.[14]

Bu genel özellikler aile üzerine, Hindistan'ın güneyindeki Coorg'lar arasında çok önemli bir araştırma yapan M. N. Srinivas'ın çalışmalarında daha açıkça görülmektedir. Bu insanlar kendilerini geleneksel kastlar hiyerarşisinde en üstte ikinci kast saymaktadırlar.[15]

"Okka ya da atasoylu ve atayurtlu büyük aile Coorg'lar arasında temel gruptur. Bir Coorg'u üyesi olduğu okka'dan ayrı düşünmek olanaksızdır. Dış dünyasında Coorg'un her ilişkisini okka'sı etkilemektedir. Bir okka'ya üye olmayan biri, toplumsal bir varlık bile sayılmaz. Evlilik dışı çocuk yapanlar üzerinde yaşlılar, çocuğun annesinin ya da babasının okka'sına üye sayılması için baskıda bulunurlar.

Okka üyeliği doğuşla elde edilir ve dış dünyada bir insan daima okka'sıyla özdeşlenir, tanınır. Bireyin okka'sı ile bağlantısı ölümünden sonra bile sürer, çünkü ölümle birlikte, sağken üyesi olduğu okka'yı gözetip koruyan azizleşmiş atalar (Keranava) arasına girilmiş sayılmaktadır. Atalara tapılmakta ve zaman zaman atalara yiyecek ve içecek sunulmaktadır. Baba tarafından hep akraba olan erkek çocuklar, okka'nın hayvanlarını birlikte otlatır, birlikte kuş avlar, birlikte oynarlar.

---

13 P. N. Prabhu, *Hindu Social Organization* (göz. geç. baskı, 1954), s. 219.

14 Bu noktada, Hindu ailesi ile, eski Grek ve Roma ailesi açık bir benzerlik gösteriyor. Bkz. Fustel de Coulanges, The Ancient City (Doubleday, 1956), s. 42. "*Ancient* aile üyeleri doğuştan, yakınlıktan, sevgiden, fizik, güçten daha güçlü bir bağıntı ile bağlıydılar; kutsal ateşin ve ölü ataların oluşturduğu dinin yarattığı bağ."

15 M. N. Srinivas, *Religion and Society Among the Coorgs of South India*, B. 5, "The Cult of the okka".

Büyüdüklerinde de, okka reisinin başkanlığı altında, atasal malvarlığını birlikte bakıp, çalışıp, yaşatırlar.

Okka üyeliği, büyük ölçüde evlilikte eş seçimini de etkilemektedir. Her şeyden önce, aynı okka üyeleri arasında evlilik ilişkisi yasaktır. Babadan yakınlık kazananlar okka dışına taştığında, tabu okka üyesi olmadıkları halde, babadan yakın düşenleri de kapsayacak biçimde genişler. Diğer yandan, kız kardeş çocukları arasında da evlilik tabudur.

Atasal okka'nın taşınmaz malları, önceleri, paylaşılmaz sayılmıştır. Taşınmaz mallar, babadan yakın düşenlerin bir kuşağından ötekine paylaşmasız, bölünmeksizin geçerdi. Paylaşma, okka'nın bütün yetişkin erkek üyelerinin oybirliği ile olabilirdi. Fakat bu durum pek enderdi, –en azından, bilindiği kadarıyla, istenen şey, malın paylaşılmamasıydı. Paylaşmanın güçlüğü ve mal çevresinde oluşan bu birlik okka'nın güçlenmesini sağlayagelmiştir. Okka üyeleri, bu nedenle, doğuşlarından ölümlerine kadar birlikte yaşamak durumunda kalmışlardır. Üyeler, çok sayıda ve güçlü bağlarla bir araya gelmişler, ortak işleri görmek için de işbirliğinde bulunmuşlardır. Ölümlerinden sonra da, kendileri atalar arasına göçmüşler, fakat okka'nın esenliğini oradan gözetmeye devam etmişler, okka'nın yaşayan üyelerinden saygı ve kutsanma beklemişlerdir. Okka, kısacası, birlikte ve beraber yaşayan aynı kuşaktan insanlardan oluşacak bir grubu aşan bir birlik olmuştur. Coorg'ların kendileri de, okka'nın üyelerinden daha uzun bir ömre sahip olduğunu söylemektedirler. Onlara göre, toplumsal yönden kişinin hayatını sürdürmekte oluşu da, okka'nın varlığı devam ettiği sürece olanaklıdır. Okka'nın yaşamını sürdürmesi herkesçe istenmekte; aksi, birey için çok büyük kargaşalığa yol açmaktadır. Okka'nın varlığı tehlikeye düştüğünde, koruyucu ve sürdürücü belirli geleneksel tedbirler harekete geçmektedir."

Daha yakınlara doğru, birleşik ailenin önemi yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Fakat Srinivas'ın belirttiği gibi, Coorg'lardaki okka Güney Hindistan'daki daha üst kastlardaki birleşik aileye oranla çok daha güçlü bir kurumdur. Geleneksel aile mül-

kiyetinin paylaşılmazlığı ve (mal dağılmasın diye) ölmüş kardeşin karısıyla evlenme okka – tipine giren ailelerin kaynaşma yoluyla ortadan çekilmelerini önlemektedir. Buna katılması gereken bir olgu da, evlenme için vazgeçilmez biçimde, çapraz kuzenlerin seçilmekte oluşudur.[16] Fakat burada bile, birleşik ailenin zayıflamaya yüz tuttuğu söylenmektedir.[17]

Sistemli bir karşılaştırma için ayrıntılı ve yeterli sayılabilecek sayıda, Hindistan'ın diğer yerlerindeki (özellikle kentsel toplumlarda) ailelerin durumu hakkında araştırma yoktur. Bununla beraber, birleşik aile tipindeki değişimin genel nedenlerini belirtmek olanağı vardır. Bazı araştırmalardan ve ayrıca kentsel yerlerde yapılan bir "alan araştırmasından ilave bilgiye sahip bulunuyoruz.[18] Ekonomik değişimlerin özellikle çeşitli alanlarda iş bulma olanaklarını artırdığı ve bireyci, kazanma tutkusu aşılayan duyguları benimsettiği için önemli etkileri olmuştur.[19] Bu son durum, mülkiyetle ilgili hukukun değişmesinden de anlaşılmaktadır. İngiliz yönetiminden sonra Hindular arasında mülkiyet kurumuna mirasta vasiyette bulunmanın da alınmasını iste-

16 age., s. 147.

17 age., s. 155. Çekirdeksel ailedeki dayanışma "kendisinin de parçası olduğu okka'nın dayanışması bahasına artabilmiştir. Okka içindeki elementler (çekirdeksel) ailelerin birliği belirli ve ritüellik-dışı içeriklerde ifadesini bulmaktadır. Örneğin, çocuklar arasında sık görülen tartışmalarda ebeveyn, okka'daki diğerlerinden çocuklarına karşı kendi çocuklarıyla birlik olmaktadırlar.'

18 Bkz. K. B. Kapadia, *Marriage and Family in India* (göz. geç. baskı. 1958). B. 12; "Kast ve Büyük Aile Sempozyumu", *Sociological Bulletin IV* (2), Eylül 1955, ss. 85-146 ve *Census of India* (1951), C 1.

19 O'Malley, "The Hindu Social System", bkz. O'Malley, age., "Büyük aile, ülkenin nüfusça yoğunluktan çok uzak olduğu, halkın tarımla uğraştığı, bireyin içinde yetiştiği ailenin gereksinmelerinin daha çok toprak işlemekle karşılanabildiği eski toplum düzeninden kalma bir kurumdur. Her aile kendi emek gücüne dayanmaktaydı ve aile ne kadar kalabalık olursa işe koşulacak kol sayısı da o kadar artmış oluyordu... Buna elverişli koşullar ise, istikrarlı bir toplum ve böyle bir toplumda aynı yerde yıllarca yaşayan, aynı işleri yapan kuşaklar boyunca insanların sade yaşamıydı. Ekonomik kurallar son yüz senede çok değişmiştir. Nüfusun büyük artışlar göstermesi toprak üzerinde baskıya yol açmıştır... Artık ortak çıkarlara dayanan, küçük küçük işçiklerden oluşan ve her sese kulak verilmesini gerekli kılan koşulların baskısıyla varlığını sürdüren bir düzen kalmamıştır... Haberleşme ve ulaşımdaki gelişmeler mevsimlik, dönemlik ya da sürekli göçlere yol açmıştır." (s. 384).

yenler artmış, 1870 yasası ile İngiliz hukukundakine benzer bir vasiyet hakkı tesis olunmuştur. Daha sonraki yasalarda büyük ailenin hukuki durumunda düzenlemelere gidilmiş; Öğrenim Kazançları Yasası (1930) ile kişilere aile fonuyla yapılmış öğrenimle elde edilen kazançlarla kişisel mülkiyet konusu şeylere sahip olunabileceği kabul edilmiştir.

1929 Hindu Miras Yasası (Değişiklik) ise babadan mirasın yanı sıra anadan mirası da kabul etmiş bulunuyordu. 1956 tarihli Hindu Miras Yasası ile de, kişisel mülkiyet haklarının kurulması yoluyla bir adım daha atılmıştır.

Hindistan'da 1951 Nüfus Sayımı Üzerine Rapor'da büyük aile kurumunun durumu hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Raporda üyelerin sayısı bakımından hane sınıflamasına dayanılarak ailelerin "ülkedeki geleneksel âdetlere göre birleşik aile şeklinde yaşamaya devam etmedikleri, büyük aileden ayrılıp ayrı hane alışkanlığının gitgide güçlendiği" ileri sürülmektedir.[20]

I. P. Desai bu sonuçları birçok açıdan ele almaktadır.[21] Desai, önce Bombay Devleti'nin Nüfus Sayımına ait materyalden yola çıkarak, bireylerin hane tiplerine dağılımına bakıldığında, bireylerin yüzde 40'ının büyük ve çok büyük ailelerde; sadece yüzde 20'sinin ise küçük ailelerde yaşadığını yazmaktadır. İkinci olarak, kentlerdeki ailelerin birçoğunun kendilerini ayrı hane olarak kaydettirdiklerini, oysa bunların, gerçekte, köylerdeki büyük ailelerin dalları olduklarını ileri sürmektedir: Son olarak, dışsal koşullardaki değişiklikler nedeniyle, "Birlikte ikamet et-

20 *Census of India*, C I, Report, s. 50. Hanelerin dağılımı şöyle:

	Her hane tipinin yüzde oranı	
Hane tipleri	Tipik bir köyde	Tipik bir kentte
Küçük (3 üye ya da daha az)	33	38
Orta (4-6 üyeli)	44	41
Büyük (7-9 üyeli)	17	16
Çük büyük (10 üyeli)	6	5

21 I. P. Desai, "Kast ve Büyük Aile" Sempozyumu, age., s. 97-117.

mek, ortak kutsallıklara bağlılık, aynı sofradan yemek yemek ve hatta mülkiyet gibi büyük ailenin eski özellikleri birleşik aile kriterleri olarak önemlerini yitirmeye başlamışlardır" görüşünü ileri sürmektedir. "Büyük aile duygusu konut ayrılığı ile ortadan kalkmamaktadır." Fakat bu görüşe tamamen katılmak güçtür. Geleneksel büyük ailenin temel karakteristikleri ortadan kalkınca, geleneksel büyük, aileden olma duygularının sönmeye yüz tutacağı söylenebilir. Bunun tersini gösteren bir durumla karşılaşılmaktadır. Pratikte, büyük aile sisteminden bugüne kalan, daha gerçek ve daha az bağlayıcı, akrabalık sistemi ilişkileri olmuştur. Bununla beraber Desai, Saurashtra adlı küçük bir kasabada yaptığı bir aile araştırmasında büyük aile duygusunun, bugün de çok güçlü bir biçimde varlığını sürdürdüğünü göstermiş bulunmaktadır. Bombay Devleti'nde ortaokul öğretmeni okulunu bitiren 513 yeni öğretmen üzerinde bir araştırma yapan Kapadia da çoğunluğun (yüzde 57) büyük aileler içinde yaşamakta olduğunu ve büyük aile sisteminin daha iyi olduğuna inananların oranının yüzde 61'i bulduğunu saptamıştır.[22] I. P. Desai'nin incelemesi bir yana bırakılacak olursa, çağdaş büyük ailenin nasıl işlediğini, pratikte üyeleri arasında nasıl ilişkiler bulunduğunu, sorunun özellikle kentsel yerlerde ne durumda olduğunu gösteren ayrıntılı araştırma ve incelemeler bugün de yapılmamış bulunmaktadır. Bu nitelikte araştırmaların bulunmayışı nedeniyle, değişim sürecini gerçeğe uygun irdeleme olanaksızlaşmakta; sorun, çoğu kez, gelenekçilerle (İngiltere'deki benzerlerini Viktorya çağı ailesini savunmaları gibi klasik Hindu ailesini savunmaktadırlar) değişimi savunanlar arasındaki ideolojik tartışmaların karaltısı altında kalmaktadır. Büyük ailenin güçsüzleşse de varlığını sürdürmesini sağlayan etmenlerden ve bunu destekleyici duygusal etkilerden bazılarını belirtebiliriz. Büyük ailenin üretici bir birim olarak taşıdığı önem azalmıştır, fakat bir sosyal hizmetler organı olarak bugün de önemli işlevlere sahip bulunmaktadır. Desai'nin gözlemleri, bireylerin bugün de hastalık, işsizlik ve yaşlılık gibi

22 age.

durumlarda yardım için büyük ailesine baktığını; iyi bir öğrenim yapmak isteyenlerin de sık sık bu olanaktan yararlandıklarını ortaya koymaktadır. Kapadia ise, büyük ailenin bugün de istenen bir şey olma nedenlerini, araştırmasındaki örneklemelerin cevaplarına göre üçe ayırmaktadır: (i) Ekonomik güçlüklerin paylaşıldığı bir kurum olması; (ii) Sosyal güvenlik için bireylerin başvurabildiği biricik kurum oluşu; (iii) Ve bireyin bazı olumlu nitelikler kazanıp gelişmesine yardım etmesi.

Evlilik

Evlilik biçimleri aile sistemi tipleri gibi çok çeşitlidir. Çekirdeksel ailenin temel yapısı evlilik âdetlerini çeşit çeşit oluşundan pek az etkilenmektedir. Tersine, bağımsız çekirdeksel aile ile büyük aile biçimleri evliliği biçimlendirmekte ve etkilemektedir. Büyük ailenin bulunduğu yerlerde, başat olduğu yerlerde çoklu evlilikler görülmekte (ekonomik yönden avantajlı oluşu nedeniyle), eş seçimini ailenin reisi olan yaşlı kimsenin yapma olasılığı artmakta, evlilik ekonomik bir alışveriş niteliği kazanmakta, boşanmalar ise enderleşmektedir.[23] Çekirdeksel ailenin göreceli bir bağımsızlık kazandığı yerlerde evlilikler monogamiye dönüşmekte, bireyler eşlerini kendileri seçmekte, evliliğin ekonomik alışveriş olma niteliği azalmakta ve boşanmalar artmaktadır.

Bununla beraber, evlilik âdet ve göreneklerinde belirli bazı benzerlikler bulunmaktadır. Çoğu zaman ve çoğu yerde cinsiyet oranlamasının 1'e 1 oluşu nedeniyle, tüm toplumlarda başat olan evlilik tipi monogamidir. Samuel Johnson'ın dediği gibi, "Hiç kimse bir başkasının evlenme olanağını ortadan kaldırmadıkça, iki karı alamaz." *Polyandry* (bir kadının iki ya da daha

23 İlkeller arasında boşanma daha kolaydır fakat Lowie'nin gözlemi şöyle: "Birçok toplumda bir eş bulma güçlüğü, evlenmenin bir grup sözleşmesi oluşu bireysel umut kırıklıkları ve kaprislerin sonunda acele yıkıntılara ve kopmalara karşı ciddi bir engelleme yerine geçmektedir. Boşanmayı engelleyen bu etmenlerin yanı sıra, bir başkası da, malvarlığında temel nitelikte değişiklikler yapılmasını gerektirecek ekonomik yükümlülüklerdir." (age., s. 112)

çok erkekle evlenmesi) ise o kadar az görülen bir durumdur ki, Murdock bu olguyu "etnografik bir tuhaflık" saymaktadır. Bazı toplumlarda çok ender görülmekte; önem kazanması ise, Güney Hindistan'daki Tuda'lar arasında olduğu gibi, kadınların azlığından ortaya çıkmaktadır. Çok karılılık (*polygny*) daha çok rastlanan bir evlilik biçimidir ve erkeklerdeki ölüm ortalamasının kadınlardakinden daha yüksek oluşu sonucunda erkek nüfus karşısında kadın nüfusunun çokluğundan ileri gelmektedir. Çok karılılığa izin verilen yerlerde bile, başat evlilik tipi tek karılıktır. Buralarda zengin ve güçlü kimselerin, çoğunlukla tek karılıkla yetinmedikleri anlaşılmaktadır. Boşanma tüm toplumlarda, ailenin çocuk yapma, yetiştirme ve sosyalize etmekte işlevlerine zarar verdiği için şu ya da bu yolla denetlenmek ve kısıtlanmak istenmektedir. Boşanmanın düzenlenmesi, evliliğin sürdürülmek istenmesi çeşitli etmenlere dayanmaktadır. Dinin evlilik ilişkileri üzerinde büyük etkileri vardır. Hindu dini ve Katoliklik gibi bazı büyük dinler boşanmaya izin vermemektedir. Boşanmada fiilen etkin olan önleyici etmenler, daha önce işaret olunduğu gibi, büyük ailenin üyelerini ve akraba gruplarını da ilgilendirmesi ve ekonomik yükümlülükler doğurmasıdır. Cinsel ve duygusal tatmin bulmak için çoklu evliliklere ya da evlilik dışı ilişkilere izin verilmesi de aslında boşanmayı önleyici tedbirler olmaktadır. Hindu dinine göre, evlilik bir "akit" değil, bir kutsanma sayılmakta; (boşanmaya izin veren bazı alt kastlarda ya da eşlerden birinin Hıristiyanlığa dönmesi gibi durumlar dışında) feshi mümkün olmayan bir ilişki olarak tanımlanmaktadır. Ama diğer yandan çok karılılık yasal sayılmakta, odalık ve metres tutma da yasal biçimlere sokulmuş bulunmaktadır. Bu düzenlemeler, doğaldır ki, sadece erkek nüfusun gereksinmelerini karşılayabilmektedir. Yasalarda ilk değişiklik Bombay'da Hindu Çok-karılı Evliliğin Önlenmesi Yasası ile yapılmıştır. Bu yasa Bombay'da tek-karılı evliliği zorunlu kılmış, ardından (1947 Bombay Hindu Boşanma Yasası ile) boşanmaya yasal bir düzenleme getirmiştir. Daha sonra, 1955 Hindu Evlilik Yasası ile tek-karılılık ve boşanma tüm Hindistan için geçerli kılınmıştır.

Batılı sanayi toplumlarında boşanmalar yirminci yüzyılın başından itibaren hızla artış göstermektedir.[24] Aile kurumundaki, "istikrarsızlık" birçok toplumbilimsel araştırmaya konu teşkil etmiştir.[25] Ailede uyumun nelere bağlı olduğu saptanmaya çalışılmıştır.[26] Boşanmalarda artışın nedenleri açık değildir. Fakat ilkel toplumlar ve sınaileşmemiş toplumlara bakıp bir karşılaştırma yapmak yararlı olacaktır. Bu toplumlarda evlenmeye ekonomik ve dinsel nedenlerle çocuk yapmak, çocuk yetiştirmek, ekonomik bazı düzenlemeler düşünülerek gidilmekte; evlilik sadece cinsel gereksinmelerin tatminini sağlayan bir iş sayılmamaktadır. Ayrıca, geniş bir akraba topluluğunun desteğinden yararlanılmakta, evlenen iki insanın kişisel tatminleri gereğinden fazla vurgulanmamaktadır. Bazı Batı toplumlarında, özellikle ABD'de tek karılı evlilikten, evlilik öncesi ve evlilik-dışı ilişkileri şiddetle suçlayan katı bir püriten ahlaktan ve romantik aşk anlayışından oluşan bir evlilik modeli geliştirilmiştir. Ama bu model, gerçekleştirilmesi belki de olanaksız bir modeldir. Evlilik günümüzde ekonomik bir görünümden çıkmış; geniş akraba gruplarının desteğini ise çoktan yitirmiştir. Son olarak da, sayısız yeni istek karşısında kalan bireyler, bu isteklerini gerçekleştirebilecek olanakları oluşturabilmek amacıyla, bilerek çocuk sayısını da azaltmaya başlamışlardır. Böylece evlilik bağı, karşılıklı cazi-

24 ABD'de boşanma oranı 1900'de 1000 nüfus başına 0,75'ken, 1960 yılında 2,58'e yükselmiştir. İngiltere'de Wales bölgesinde 1000'de 0,02 olan boşanma oranı 1938'de binde 0,15'e; 1962'de 0,81'e yükselmiştir. Artış Batı Avrupa ülkelerinde de benzer görünümdedir.

25 "İstikrarsız aile" terimi ilk kez Le Play tarafından (Avrupa emekçi sınıfı aileleri üzerinde yaptığı incelemelerde) kullanılmıştır. Terimle, yetişkin yaşa gelen çocukların haneyi terk ettiği, doğduğu aileyle ilişkisini kestiği, böylece her ailenin daha küçük birimler durumuna geldiği, ataerkil ailedeki dayanışmanın kalmadığı bir aile tipini betimlemiştir. Terim bugün, evli çiftlerin ayrılması ile bozulan ailelerin durumunu betimlemek için de kullanılmaktadır. Bkz. konunun tartışıldığı bir kaynak olarak. William J. Goode, *Family Disorganization*; Robert K. Merton ve Robert A. Nisbet (eds.), *Contemporary Social Problems*, (2. baskı, New York, 1966).

26 Bkz. gelişme ve trend'le ilgili rapor, Reuben Hill, "Sociology of Marriage and Family Behaviour 1945-56", *Current Sociology*, VII (1), 1958, ABD'de yapılan araştırmaların toplamı içinde evlilikte eş seçimi ve evlilikte uyum konusunu ele alan araştırmaların oranı yüzde 28'i bulmaktadır (s. 7).

beye dayanan basit bir ilişki durumuna indirgenmiştir. Bu ilişki ise, evlilikte birlik sağlayan ekonomik birlik olma, akrabalardan yardım görme ve dinsel kurallar gibi etkin bir bağ yaratamamaktadır. Bu nedenle, oldukça yüksek bir orana varan boşanmaların modern bireyciliğin, evlilik dışı ilişkilerin sıkı sıkıya denetlenmesinin, kişisel mutluluk tutkusunun zorunlu bir sonucu sayılması yanlış olmayacaktır. Pratikte, son yirmi otuz yıldan beri Batı toplumları cinsel davranışlar konusundaki denetimde büyük hoşgörü kazanmış; bu durum, evliliği büyük ölçüde cinsel mutluluğa dayanmaktan kurtararak, boşanma oranında belirli düşme sağlamıştır.

Akrabalık

Daha önce belirtildiği gibi, akrabalık sistemini oluşturan, evliliğin *exogamy*'ye (dışevliliğe) dayanması, bunun sonucunda da her bireyin, biri yetiştiği aile, diğeri hısımlaştığı aile olmak üzere en az iki çekirdeksel ailenin üyesi olmasıdır. Akrabalık bağlarının sayısı oldukça çoktur. Her birey üyesi olduğu çekirdeksel ailelerden birincil akrabalara sahiptir. Bu ailelerin dışında ikincil akrabaları 33 tip oluşturmaktadır. Üçüncül akrabalık ilişkileri 151 tiptir. Bu sayı, dördüncü, beşinci derecelerde çok daha hızla artmaktadır.

Hiçbir toplum, akrabalığın çok büyük önem taşıdığı Avustralya kabileleri bile, bütün akrabalık derecelerini kapsayacak bir akrabalık sistemine sahip değildir. Fakat terminoloji ve davranış açısından önem verdikleri, vurguladıkları tiplere ve ilişkilere göre toplumları sınıflandırabiliriz. Lowie ve Kirchheoff,[27] babadan gelen soy zincirine göre akrabalık terminolojisini dört tipe ayırmaktadırlar. Murdock ise on bir "toplumsal organizasyon tipine" dayanan daha gelişkin bir sınıflama yapmış, bunların altısını akrabalık terminolojisine, diğer beşini de (öncekilere

27 Lowie, age., s. 63.

benzer akrabalık terimleriyle karakterize edilen) soya göre betimlemiştir.[28] Sosyal antropologlar belirli toplumların akrabalık sistemlerini irdelemek için pek çok araştırma yapmışlar, karşılaştırmalı akrabalık incelemeleri konusunda büyük çaba harcamışlardır. Bu ilgi, ilkel toplumlar için akrabalık ilişkisinin çok büyük bir önem taşıdığını göstermektedir. Akrabalık toplumsal birliğin oluşturulmasında baş etmendir.[29] Bireyin ekonomik ve siyasal işlevlerinin, haklarının ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde, toplumdan göreceği yardımların saptanmasında önem taşımakta; birey ve toplum arasındaki ilişkilerde bu konularda çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu nedenle, çoğu kez, ilkel toplumların toplumsal yapısını incelemekte en etkin yol, akrabalık ilişkilerini incelemekle işe başlamak olmaktadır. İlk dönemin evrimci sosyal antropologlarının ve toplumbilimcilerin çalışmalarının büyük bölümünü oluşturan karşılaştırmalı akrabalık sistemi incelemeleri sonraki dönemlerde ihmale uğramıştır. Lowie'nin deyişiyle, "Hemen her şeye yeniden başlamak gerekmektedir." Akrabalık sistemleri çeşitli biçimlerde sınıflandırılmakta (Lowie ve Murdock'ın yaptığı gibi), fakat bazı belirli akrabalık sistemlerinin oluşum nedenini açıklayacak genel bir çerçeve çizmek son derece güç görünmektedir. Murdock "ikametgâh" kuralının önemini vurgulamakta ve bunun bile ekonomik, siyasal ve dinsel etmenlerce nasıl etkilenmekte olduğunu göstermektedir.[30] Bugün için, tüm akrabalık sistemlerini kapsayamayan kısmi açıklamalarla yetinmemiz gerekmektedir. Bununla beraber, son yıllarda Lévi-Strauss ve yapısalcı antropologların eserleriyle birlikte, bu konuda yeniden teorik tartışmalara girilmiştir. Yapısalcı antropologlar akrabalığın temel yapısını, toplumsal gruplar arasında

28 Murdock, age., s. 224. Bölüm 8'in tümü; Toplumsal örgütlenmenin evrimi.

29 Hatta bu siyasal sistemin ve topluluğun toprak bütünlüğü kavramının bulunduğu yerlerde de. Yukarıki tartışma için bkz. s. 153.

30 Murdock, age., s. 202. "İkamet açısından, ekonomide, teknolojide, mülkiyette, yönetimde ya da dindeki değişimler önce birbirleriyle ilişki içindeki bireylerin yapısal ilişkilerini değiştirmekte; daha sonra, soydan gelme ya da hısımlıktan gelme akrabalık ilişkileri açısından aile biçimlerinde ve akrabalık terminolojisinde değişikliklere yol açmaktadır."

kadın alıp-verme açısından mantıksal bir şema olarak göstermeye çalışmışlardır.[31] Günümüz toplumbilimcileri akrabalık ilişkilerine, kendi konuları olan modern sanayi toplumlarının hayatında büyük bir yerleri olmaması nedeniyle, fazla ilgi göstermemektedirler. Günümüz toplumbilimcilerinin, bağımsız çekirdeksel aile özellikleri gösteren kentsel orta sınıf ailesiyle her şeyden çok ilgilenmekte oluşları nedeniyle (özellikle ABD'de) gereksiz yere sorunu ihmal ettikleri söylenebilir. Birçok araştırmanın gösterdiği gibi, sanayi kesimindeki emekçi sınıfında bireyin davranışlarının denetlenmesi ve karşılıklı yardımlaşma açısından akrabalık ilişkileri bugün de önem taşımaktadır.[32] Ayrıca, akrabalık ilişkileri, gene günümüzün sanayi toplumlarındaki üst sınıflar ve çeşitli seçkinler grubu arasında dayanışma ve birliğin oluşturulmasında hâlâ önemli işlevler yüklenmiş bulunmaktadır. Fakat bütün bunların yanı sıra, hemen belirtilmelidir ki, modern toplumların toplumsal yapısı üzerinde akrabalık ilişkileri sisteminin ve aile yapısının temel nitelikte bir etkisi kalmamıştır.

Önceki toplumlarda ve sınaileşmemiş bugünkü toplumlarda akrabalık daha büyük bir önem taşımaktadır. Aynı hanede oturma ya da yakın yerlerde ikamet etme durumunun kalmamasına rağmen, Hindistan'da akrabalık ilişkilerinin bugün de önem taşımakta olduğunu belirtmiştik. Bugün Hindistan'da büyük aile, birbirlerine karşı belirli haklar ve yükümlülükleri olan akrabalardan oluşan bir grup görünümünde devam etmekte ve hâlâ büyük bir saygıyla karşılanmaktadır. Burada bile, bireyin toplum içindeki yerini belirlemekte, kast ve sınıf sistemi akrabalık ilişkilerinden çok daha büyük bir önem taşımaktadır. Kuşkusuz, kast

31 Bkz. C. Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship* (Londra, 1963; İngilizce göz. geç. baskıdan, 1967, burada Lévi-Strauss bazı eleştirileri cevaplıyor). Eleştiri olarak da, bkz. Edbund Leach, Lévi-Strauss, Bölüm 6.

32 Paris'in emekçi mahallelerinde yapılan bir araştırmada P. Chombort de Lauwe, *Paris et l'agglomération Parisienne* (Paris, 1954) kitabında hısım-akrabaların çoğunlukla birlikte yaşadıklarını, serbest zamanlarında da birlikte bulunmayı tercih ettiklerini göstermiştir. M. Young ve P. Willmott'un Londra'da yaptıkları inceleme olan *Family and Kinship in East London* (Londra, 1957)'da hısım-akrabanın yakın yerlerde oturdukları ve ailede kadının annesinin önemli toplumsal rol taşıdığı saptanmıştır.

sistemiyle büyük aile arasında çok yakın bir bağıntı bulunmaktadır. Fakat kast sistemi hâlâ aileden çok farklı bir yapısal ilkeyi temsil etmektedir.

Aile ve Toplum

İlk toplumbilimciler ve antropologlar diğer konularda olduğu gibi, akrabalık ve aile konularının incelenmesinde de evrimci şemalar geliştirmeye çalışmışlar, Evlilik ve aile kurumunun, ilkellik günlerindeki sürü yaşamından bugüne kadar çoklu poligamiden monogamiye doğru gelişme göstermiş, çeşitli biçimlerden geçerek günümüze gelmiş bir kurum olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Akrabalık ilişkileri sisteminin ise, anadan gelen soy zincirinden sonra atadan gelen soy zincirine ve ataerkilliğe geçiş üzerine, bağımsız çekirdeksel aileye ilişkin sayılan ikili bir soy zincirinin benimsenmesiyle oluştuğu savunulmuştur. Anadan gelen soy zincirine öncelik veren ve bunu ilkel kültürün en alt düzeyiyle ilişkili bir dönem sayan bu varsayım ilk kez Bachofen tarafından öne sürülmüştür.[33] Bu açıklamanın doğru olduğu genellikle kabul edilmiş; bu yüzyılın başlarına kadar, birçok bilimadamı buna benzer evrimci çok sayıda şema önermiştir.[34]

Daha yakın yıllardaki eserlerde ise, evrimci yaklaşım terk edilmiştir. Bu son araştırmalarda antropologlar, daha çok, belirli akrabalık ve aile sistemleri üzerine fonksiyonel ve tarihsel incelemelere yönelmişler; toplumbilimciler ise, çoğunlukla, çağdaş sanayi toplumlarındaki aile kurumuna ilişkin sorunları incelemeyi yeğ tutmaya başlamışlardır. Antropologların son bulguları karşı-

33 J. J. Bachofen, *Das Mutterracht* (Stuttgart, 1861).

34 En ünlüleri, J. F. McLennan, *Studies in Ancient History* (Londra, 1876), L. H. Morgan, *Ancient Society* (New York, 1877, H. Spencer, *Principles of Sociology*, C I (3. baskı, Londra, 1885). Epey sonraları Spencer'den çok etkilenen Hobhouse *Morals in Evolution* (1905) kitabında buna benzer evrimci bir şema sunmuştur. Morgan'ın eseri bilindiği üzere, Engels'in, daha sonraları, aile üzerine bütün Marksist yazılarda temel alınan, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (ilk baskısı, Zürih, 1884) adlı eserine temel olmuştur.

sında, toplumsal gelişmenin tek bir çizgiyi izlediği inancı gücünü yitirmiştir.[35] Hatta, akrabalık ilişkilerini tanımlayan terimlerin çeşitliliğini ve aile yapısını ya da akrabalık ve aile kurumundaki değişiklikleri açıklayabilecek bir genel çerçevenin oluşturulmasının bile güç olduğu anlaşılmıştır. Bununla beraber, daha önce belirttiğimiz gibi, akrabalık sistemleri ve aile tipleri konusunda, çok kaba çizgilerle sınıflandırmalar yapma olanağı vardır. Fakat akrabalıkla ilgili âdet ve görenekler alanında evlilik ve aileye oranla daha rastgele ve daha kolaylıkla değişiklikler, çeşitlilikler görülmektedir. Aile tipleri ve bunlardaki değişiklikler bakımından, akrabalık âdet ve göreneklerini toplumsal yapının diğer öğelerine ilintileştirecek birçok genelleme yapma olanağı vardır.

İlk genelleme aile ile toplum arasındaki ilişkinin doğası konusundadır. Daha önce belirttiğim gibi, çekirdeksel aile vazgeçilmez toplumsal işlevler gören bir kurum olarak evrensel bir olgudur. Aile, hangi toplumda olursa olsun, temel bir önemdedir. Fakat bu önem çok özel bir nitelik taşımaktadır. İnsan yavrusu, insan ömrü içinde uzunca sayılabilecek bir dönemi yetişkinleşmemiş olarak yaşamakta; bu süre içinde bakılması ve sosyalize edilmesi gerekmektedir. Çekirdeksel ailenin temel işlevi budur. Bu işler, ailenin biçiminden akrabalık düzenlemelerinden, evlilik göreneklerinden, cinsel davranışların denetim tiplerinden ya da ailenin diğer yan işlerinin yerine getirilip getirilmemiş olmasından bağımsız bir işlev oluşturmaktadır. Bütün bunlar, diğer toplumsal kurumlardaki çeşitlemelere göre değişiklikler göstermektedir. Ayrıca, çekirdeksel ailenin temel işlevini yerine getirmekte yararlanacağı yollar da toplumdaki diğer öğelerce belirlenmektedir. Aile, her şeyden önce, çocuğu sosyalize eder. Fakat çocuğa benimseteceği değerleri yaratan, oluşturan ailenin kendisi değildir. Bu değerler, dinden, ulustan, kast'tan ya da toplumsal sınıflardan gelir. Kısacası, herhangi bir toplumda çekirdeksel ailenin belirli karakteristikleri toplumun diğer kurumlarınca belirlenmekte; toplumun diğer kurumlarını aile belirlememektedir. Benzeri

35 Özellikle bkz. Murdock, age., B. 8.

olarak, toplumsal değişim de aile içinde değil, toplumdaki öteki kurumlar içinde başlatılmakta; aile, bunlara yanıt olarak değişimler geçirmektedir. İleride, sınaileşmenin etkilerinden söz derken bu nokta üzerinde daha ayrıntılı olarak duracağız. Burada şu noktayı belirtmek gerekiyor; çekirdeksel aileye ilişkin olarak değindiğimiz bu konu birincil gruplar konusunda daha geniş bir çerçevede uygulanabilirliğe sahip bulunmaktadır. Geçtiğimiz bölümlerden birinde, aile ve komşular gibi grupların birincil grup sayılmasını, her şeyden çok, "bireylerin toplumsal doğalarını ve ideallerini oluşturmasına bağlayan Cooley'in görüşlerini incelemiştik.[36] Bu görüşler, bugünkü çekirdeksel aile incelemelerinden anlaşılmaktadır ki, yanlıştır. Aile, kendisinin dışındaki yerlerde belirlenmiş bulunan değerleri aktarmakta; yönelten temel bir kurum değil, bir "vekil" organdır. Temel "toplumsal güçlerin etkilerini birincil gruplar çerçevesi içinde çok daha kolaylıkla inceleyebilmekteyiz. Fakat, aynı tarzda bu güçlerin kendilerini incelememiz ve eylemlerini açıklamamız zordur, olanaksızdır."

Aile ile toplum arasındaki ilişkinin bir başka karakteristiği modern toplumbilimcilerce çoğu kez ihmal edilmektedir. Toplumda başka hiçbir grup aile kurumu kadar din ve ahlakın etkisi altında bulunmamaktadır. Şaşırtıcı bir olgudur bu. İktidar hırsı ve iktidar uğruna girişilen ahlaksızlıklar da birey için, cinsel arzu kadar önemli itkilerdir ve toplum için bozucu, yıkıcı, zararlıdırlar. Günümüzde insanlık ve toplum, boşanmalardaki artış ve evlilik-öncesi cinsel ilişkinin yayılması kadar nükleer savaş tehdidi altındadır. Böyle olduğu halde, din ve ahlak, cinsel davranışları ve aile kurumunu olduğu kadar ekonomik ve siyasal sorunları da kurallara bağlamak istemektedir.[37] Aile ve din arasındaki

36 Özellikle bkz. Bölüm 6, ilk sayfalar.

37 Bu iki büyük din arasında, doğal olarak farklar vardır. Cinsel davranışların düzenlenmesine Musevilik ve Hıristiyanlıkta daha büyük önem verilmektedir. Hindu dini ve Budizm şiddet kullanımı ve bireysel atılganlık ve saldırganlık sorunlarına önem vermektedir. Örneğin bu nedenle, S. Radhakrishhan'ın Hindu dini ve felsefesine ilişkin yazıları da toplumsal sorunlara, şiddet ve barış taraftarı olma sorunlarına büyük yer verilmektedir. Özellikle bkz. *Religion and society* (Londra, 1947).

bu bağıntı Batı toplumlarında cinsel "ahlaksızlık" ve boşanma sorunlarına,[38] Hindistan'da ise büyük ailenin geleceği sorununa çok büyük bir ilgi gösterilmesinden anlaşılmaktadır. Bu bağlantının önemli iki sonucu olmaktadır; birincisi, son yıllara gelinceye kadar cinsel davranışların ve aile hayatının üzerinde kolay kolay inceleme ve araştırma yapılamayan konular olması; ikincisi ise, toplumsal hayatın bu alanlarının rasyonel değişiklikler yaratmak bakımından en güç alanlar olmasıdır.

Dinin aile üzerinde, aile kurumunun mevcut kurulu yapısını koruma yönünde etki yapmaya çalışmasına karşılık, ekonomik kurumlardaki değişiklikler aile kurumundaki değişikliklerin başlıca nedeni olmaktadır. Durkheim, kendi gününde yaptığı bir gözlemle, "ekonomik materyalist" tarih anlayışının yetersiz yanlarının asıl aile incelemelerinin bulguları karşısında açığa çıktığını ileri sürmüştür.[39] Fakat bu pek doğal değildir. Engels'inkiyle bile, değişimin küçük dönemlerdeki oluşumunu ortaya koymak olanağı vardır ve bu olanaklarda ekonomik etmenler başta gelmektedir. Akrabalık ve aile üzerinde karşılaştırmalı incelemeler yapan antropologlar (özellikle Lowie ve Murdock) bunu önemle belirtmektedirler.[40] Modern sanayi toplumunun aile üzerindeki etkileri herkesçe kabul edilmektedir. Modern Batılı ailenin kendisine özgü özellikleri genellikle sanayi toplumunun gelişmele-

38 Hıristiyanlığın bakış açısından, modern Batılı ailenin oldukça eleştirildiği bir kaynak olarak bkz., E. O. James, *Marriage and Society* (Londra, 1952), B. 10.

39 E. Grosse'un incelemesinde, *Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft*, bkz. *Année Sociologique*, I. 1898.

40 Murdock, age., akrabalık terminolojisinin belirleyicilerini tartışırken varsayımlarından birini şöyle açıklıyor: ... toplumsal organizasyonun dışındaki güçlerce, özellikle ekonomik faktörlerce yaratılmaktadır. Buradan yola çıkarak şu varsayımda bulunuyoruz ki, örneğin yararlanılabilir yiyecekler ve bunlardan yararlanma teknikleri emekte cinsiyet ayrımına, dolayısıyla da, cinsiyetlerin göreceli statüler kazanılmasına, kişilerin belirli kurallara göre bir yere yerleşmelerine, büyük ailelerin, klanların ve soyların oluşmasına yol açmaktadır. Ayrıca şu varsayım da yapılmaktadır ki, mülkiyetin tipi ve dağılımı mirasta belirli kuralların oluşumunu kolaylaştırmakta, servetin bulunuşu ya da bulunmayışı evliliği etkilemekte (örneğin çok karılılığı önlemekte ya da teşvik etmekte); bu ve buna benzer toplumsal yapının dışındaki olgular ikamet ve evlilik kurallarını kuvvetle etkilemekte; bunlar aracılığı ile, aynı etki, toplumsal organizasyon ve akrabalık yapısını da kapsamına almaktadır. s. 137).

rine bağlanmaktadır.[41] Hindistan'da da, daha önce belirtildiği gibi, büyük ailedeki değişmeler sınai ekonominin ortaya çıkışı ve gelişmesiyle çok yakından ilişkilidir. K. M. Kapadia, Hindu ailesini etkileyen son gelişmeleri incelerken[42] İngiliz yönetiminin yeni bir ekonomik düzen, yeni bir ideoloji ve yeni bir yönetim anlayışı getirdiğini; bunların Hint kültürünü değiştirmeye başladığını belirtmiştir. Kapitalizm de liberalizm de kişisel çaba ve rasyonel davranışları vurgulamış, bu ideolojilerin yayılması büyük aile yapısı içindeki duygularda sarsıntı yaratmıştır. Ekonomik gelişme kentlerin büyümesine ve köylerin yalnızlığının sona ermesine de yol açmıştır. Bu değişimler de bireyciliği kamçılamış, kadının büyük aile içindeki düşük statüsüne karşı konulmasına neden olmuştur.

Kapadia, son yıllarda, sosyal güvenlik alanındaki kurumsal gelişmelerin de, büyük ailenin sosyal güvenlik açısından taşıdığı önemi nasıl azaltmakta olduğunu da göstermektedir.

Hindistan'daki büyük ailenin değişim geçirmesi sadece sınaileşmenin sonucu değildir; ekonomik gelişmenin gereklerine birçok bakımdan uyumsuzluk göstermesi de bu değişimi zorunlamaktadır. Her şeyden önce, kişisel özgürlüğü ve çalışmayı aksatıcı niteliktedir. Paradoksal bir nokta da, büyük ailenin bazı açılardan gereğinden fazla büyük, bazı açılardan da gereğinden fazla küçük kalışıdır.

Bireyi, özellikle kadınları kısıtlayıcı etkileri yönünden gereğinden fazla büyük; bireylerin toplumsal ilişkilerini, bağlılıklarını dar sınırlar içinde tutması ve ulusal birlik ve çabaları desteklemeyişi yönünden de gereğinden fazladırlar.[43] Diğer yandan, büyük aile doğurganlık eğilimini artırmakta; geleneksel görüşler,

---

41 Bkz. W. F. Ogburn ve M. F. Nimkoff, *Technology and the Changing Family* (Boston, 1955).

42 K. M. Kapadia, *Marriage and Family in India*, B. 12.

43 Zikreden, K. M. Pannikkar, *Hindu Society at Cross Road* (Bombay, 1955): "Hindu hayatının, alt-katsayıları ya da büyük aileleri taban olarak örgütlemesinin toplumsallık duygusunu azalttığı; bir toplumsal bütünlüğe karşı yükümlülük duygusu beslenmesini önlediği, birliğe kavuşmuş bir Hindu toplumu anlayışına varılmasını güçleştirdiği inkâr edilemez." (s. 23)

doğacak çocukların ailenin ekonomik gücünü ve iktidarını artıracağına inanılmasına yol açmaktadır. Çocuk, aile dininin gereklerinin yerine getirileceğini, aile kutsanmışlığının sürüp gideceğini, bunu sağlayacak birinin dünyaya geldiğini gösteren bir umut olarak kabul edilmektedir.

Uzun sürede, sınaileşme ilerledikçe Hindistan toplumundaki ailenin de bugünkü Batı toplumlarındaki aileden farklı yanlarının kalmayacağı açıktır. Bu yeni aile yapısı düşük bir doğurganlık eğilimini (çünkü ölüm oranı da düşecektir) çocuk bakımında ve yetiştirilmesinde sürenin kısa tutulmasını, evli kadınların istihdamı sorununun devlet açısından önem kazanmasını, eğitim olanaklarının hazırlanmasını ve daha önce belirtilen ailenin işlevlerinden bazılarının toplumsal kurumlara devrini gerektirmektedir. Fakat kısa dönemde, sınaileşmenin hızı da, kısmen büyük ailedeki bu değişikliklerin hızına; bu ise, çok büyük ölçüde, aile kurumu ile din kurumu arasındaki ilişkilere bağlı bulunmaktadır. K. M. Pannikkar kast sisteminin de, büyük aile sisteminin de temellerinin Hindu dininde bulunmadığını ileri sürmektedir.[44] Diğer bazı yazarlar ise, bununla beraber, büyük aileyi her şeyden çok bir ritüel grup saymakta; varlığını bugün de sürdürmesini buna bağlamaktadırlar. Sorunu aydınlığa çıkarmak için bugüne kadar yapılmış olan toplumbilimsel araştırmalar hâlâ yetersiz kalmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, son inceleme ve araştırmalar büyük aileden yana olumlu duyguların (en azından, söylenmekte olmaları açısından) temelinde faydacı düşünceler bulunduğunu göstermektedir. Bu duyguların oluşumunda dinsel duyguların ne gibi bir yeri olduğu ise, bugün de araştırılması gereken bir konudur.

44 age.

Bölüm 11

Toplumsal Tabakalanma

Toplumun bir prestij ve iktidar hiyerarşisi oluşturan sınıflara ya da tabakalara ayrılması, tüm tarih boyunca filozoflarla toplum teoricilerinin ilgilendikleri, toplumsal yapının hemen hemen evrensel bir özelliğidir. Fakat eleştirisel irdeleme ve incelemelere konu olması, ancak modern toplumbilimlerinin ortaya çıkması ve gelişmesinden sonra olmuştur. Toplumbilimciler, toplumsal tabakalanmada dört ana tipe dayanan bir ayrım yapmaktadırlar; kölelik,[1] zümre, kast, toplumsal sınıf ve statü. Bunların, önce kısaca, ilk ikisini inceleyeceğiz; daha sonra, uzunca bir biçimde, kast ve toplumsal sınıf olguları üzerinde duracağız. Son olarak da, toplumsal tabakalanma ile ilgili bazı genel teorileri değerlendirmeye çalışacağız.

Kölelik

L. T. Hobhouse köleyi, "hukuka ve göreneğe göre bir baş-

1 Bugünkü birçok toplumbilimci köleliği bir tabakalanma sistemi değil de, bir "endüstriyel sistem" saymaktadır. Bunun haklı bir yanı olduğu açıktır. Kölelik, toplumu iki ayrı kesime bölmekte, köle olmayanların grubu içinde, bir mertebeleme (rank) sistemi olabilmekte, çoğu kez, olmaktadır da. Kısacası kölelik, kendi başına bir tabakalanma sistemi oluşturmamaktadır. Fakat çeşitli nedenlerle bu görüş fazla inandırıcı bir nitelik taşımamaktadır. Feodal toplumda da, serf olanlarla özgür olanlar arasında açık bir ayrım bulumduğu; ayrıca bir de, ikinci grup içinde bir mertebelenme sistemi olduğu ileri sürülmektedir. İkincisi, her tabakalanma sisteminin endüstriyel (çalışmayla ilgili) bir sistem niteliği de vardır. Nitekim Marksist teoride köleler, serfler ve ücretli emekçiler hep birlikte "dolaysız üreticiler" kategorisinde sayılmakta; tüm toplumsal varlıkların onların emeği üzerine inşa edildiği kabul olunmaktadır. Son olarak, toplumsal tabakalanmayı toplumsal eşitsizlik açısından ele alacak olursak, köleliği, serfliği, kast ve sınıfı birbirleriyle karşılaştırabilir, karşıt sayabiliriz.

kasının malı olan kimse, en uç örnekleriyle, hiçbir hakka sahip olmayan tam bir meta; diğer durumlarda ise, bir eşeğin ya da bir öküzün korunmasına benzer biçimde korunan insan" olarak tanımlamaktadır. Şöyle devam ediyor: "... eğer durumu itibariyle belirli bazı haklar, örneğin mülkiyet sahibi olma fakat bulunduğu yerden çıkamamak, ayrılamamak (bazı yükümlülüklerini yerine getirememe dışında) gibi durum elde etmişse... artık köle değil, bir serf olmuş demektir."[2] Kölelik, görülüyor ki, eşitsizliğin en aşırı ucunu oluşturmakta; kölelikte belirli gruptan olanlar tamamen ya da ona yakın derecede, tüm haklarından yoksun tutulmaktadırlar. Kölelik, değişik yerlerde ve değişik zamanlarda görülmüşse de,[3] başlıca iki örneği bulunmaktadır; köleliğe dayanan eski dünyanın toplumları (özellikle Grek ve Roma toplumları) ve ABD'nin güney eyaletlerinde on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda görülen köleci toplumlar. Böyle bir sistemde kölelerin toplumsal koşullarını H. J. Nieboer çok geniş olarak anlatmaktadır. "Birincisi, her kölenin itaat edeceği bir efendisi vardır. Bu bağımlılık kendine özgü bir niteliktedir. Bir özgür kişinin bir başka özgür kişi üzerinde zaman zaman kurduğu görülen otoriteden farklı olarak, efendinin köle üzerindeki iktidarı, en azından ilke olarak sınırsızdır; efendinin iktidarını serbestçe icra etmesinin herhangi bir şekilde kısıtlanmak istenmesi, tıpkı özel bir yasayla kısıtlanmadıkça, (sistemin), doğasına ters düşen bir ihlaldir. Efendi ile köle arasındaki ilişki, kölenin birinin 'mülkü' ya da 'malı' oluşu ile ifade edilmektedir. Bu ifadeyle sık sık karşılaşacağız. İkincisi, köleler özgür insanlara oranla daha düşük koşullar altında yaşıyorlardı. Kölenin hiçbir siyasal hakkı yoktur; yönetimde seçmen olamaz; kamu organlarına, meclislere katılamaz. Toplumsal bakımdan yok sayılmaktadır. Üçüncüsü, kölelik dendi mi akla angarya gelmekteydi. Köle çalışmaya koşumluydu; özgür işçi isterse işini terk edebilir; olsa olsa açlığa mahkûm ederdi kendini. Fakat bütün angaryalı zorunlanmış işgücünün köle olmadığı da

2 L. T. Hobhouse, *Moral in Evolution*, B. VII.

3 Bkz. *Encyclopaedia of the Social Sciences*'da "kölelik" maddesi, ilkel, eski, ortaçağ ve modern çağdaki köleliği ayrı ayrı inceliyor.

bir gerçektir. Köleleştirilmiş angaryalıyı ifade etmek için daha önce belirtildiği üzere, 'mülkiyetteki' ya da 'sahiplik altındaki' emek denmekteydi."[4]

Kölelik daima ekonomik bir temele dayanmıştır; Nieboer'in ileri sürdüğü gibi bir çalışma ve çalıştırma sistemi (*industrial system*) olmuştur. Köleliğin ortaya çıkışı ile birlikte daima, bir aristokrasi oluşmuş; bu ikincisi birincilere emekleriyle yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Fakat diğer bir nokta da, çoğu yazara göre, köleliğin ortadan kalkmasında gene köleliğin kendi verimsizliğinin, etkinsizliğinin büyük rolü olmuştur.

Kölelik düzeninin çöküşünde, en açık biçimde eski dünyada görülebilen bir başka özelliğin de etkisi olmuştur. Köleyi mülkiyet hakları arasında yer alan bir obje sayanlarla onu bazı haklara sahip bir "beşeri varlık" sayanlar arasında her zaman anlayış farkları olmuştur ve bu çatışma hiç eksilmemiştir. Grekler arasında da, Romalılar arasında da borçluluk nedeniyle köleleşme başladığında, yabancı köleler ile toplumun köleleşmiş kendi eski üyeleri arasında bir ayrım yapıldığını görmekteyiz. Atina'da Solon, borçluluktan köleleşmeyi yasaklamıştır. Roma'da ise Stoacıların* etkisiyle ortadan kaldırılabilmiştir. Hobhouse borçluluktan köleleşenlere ilişkin olarak şu yorumu yapıyor: "Borçlu-köleliğinin ortaya çıkışı kölelik kurumu üzerinde bazı belirli hafifletici etkilerde bulunmuş; tutsaklıktan köleler hukuk ve ahlak açısından düşman sayılmakta ve bunlara hiçbir hak tanınmazken, borçlu ya da suçlu kölelerin başlangıçta toplumun üyesi oldukları, bu nedenle de efendilerinin bunlar üzerindeki yetki ve iktidarlarının kısıtlanması gerektiği düşünülmüştür." Eski dünyada kölelik, yavaş yavaş, efendinin cezalandırıcı yetkilerinin

---

4 H. J. Nieboer, *Slavery as an Industrial System.*

* Materyalizm ile nominalizmi birleştiren; kaderci, doğacı, bireyci, barışçı, kozmopolit ve Aristo'nun kategorik yargılarla düşünme yöntemine karşılık görecelikli yargılarla düşünmeyi yeğleyen Anadolu'dan Tarsus'lu Zeno ve Seleucia'lı Diogenes, Rodoslu Panaetius, Sidon'lu Boethus ile Romalı Seneca, Rufus, Epictetus ve İmarator Marcus Aurelius gibi düşünürlerin düşünce ve yaşam öğretisidir. MÖ üçüncü yüzyılda Grek ve Batı Anadolu'da, bir ve ikinci yüzyılda ise gerileme dönemi Roması'nda etkinlik kazanmıştır. (çev.)

kısıtlanmasıyla yumuşatılmış; evlenme, mülkiyet ve miras gibi kişisel haklara kavuşturulmuş; azat edilme olanağı tanınmıştır. Azat edilme işlemleri Roma İmparatorluğu'nda ve daha sonraki Feodal Avrupa'da Hıristiyan kilisesince hiç değilse Hıristiyanlar için desteklenmiştir.

Zümreler (Estates)

Ortaçağ Avrupası'nın feodal zümrelerinin önemli üç karakteristiği vardır.

Birincisi, hukuken tanımlanmışlardı; her zümrenin belirli bir statüsü vardı; haklar, görevler, ayrıcalıklar ve yükümlülükler olarak hukuksal bir kompleksti bu statü'ler. Nitekim, şu sözler çok yayılmıştır: "Kişinin gerçek yerini bilmesi için önce, içinde yaşadığı hukuku bilmeli." On ikinci yüzyılda serfliğin arttığı, feodal devlet hukukunun oluştuğu günlerde İngiliz yargıcı Glanville, serflerin yetersizliklerini şöyle sıralamıştır: Adalet sistemi ile krala başvuramamak; taşınır ve taşınmaz malları üzerinde hak sahibi sayılmamak, miras devirlerinde derebeyine caize tediye etmek ve *merchet** cezası vermek. Zümreler arasındaki farklılıklar, aynı suçları işleyen, fakat değişik zümrelerden olan kimselere verilen cezaların farklı oluşunda da ortaya çıkmaktaydı.

İkincisi, zümreler geniş bir işbölümünü temsil etmekte ve o çağın düşüncesine göre belirli işlevlere sahip bulunmaktaydılar. "Herkesi korumak soylulara, herkes için dua etmek din adamlarına, herkes için yiyecek üretmek de avama düşen görevdi."

Üçüncüsü, feodal zümreler siyasal gruplar durumundaydı. Stubbs, *İngiltere'nin Anayasa Tarihi* (*Constitutional History of England*) adlı eserinde şöyle yazmaktadır: "Zümreler meclisi... Birçok tabakadan, zümreden ya da siyasal iktidara sahip sayılan insanların meydana getirdiği topluluklardan oluşan örgütlenmiş bir toplumdur." Bu açıdan bakıldığında, serf'lerin bir zümre sa-

* Ortaçağ İngilteresi'nde evlenmek için ödenen para cezası. (yay. n.)

yılmadığı görülmektedir. Klasik feodalizmde sadece iki zümre tanınmıştır: Soylular ve kilise görevlileri. On ikinci yüzyıldan itibaren Avrupa feodalizminin gerilemesi üçüncü bir zümrenin hukuksal varlık kazanmasıyla paralel bir olgu olarak başlamış ve sürmüştür. Bu üçüncü zümre, serf'ler ya da kendi malını derebeyinin belirlediği koşullar altında işleyebilen *Villein** zümresi olmayıp, feodal sistem içinde, bu sistemi değiştirinceye ya da yıkıncaya dek uzun bir dönem ayrı bir grup sayılan ve Burgher denen kent varlıkları zümresi olmuştur.[5]

Feodal toplumdaki zümreler sistemi, bu kısa özetlemeden anlaşılamayacak ölçüde karmaşık, çeşitlenmiş; ayrıca katılaşmış bir sistemdi. Zümreler arası farklar ve feodalizmin siyasal yapısı Marc Bloch'un La *Société Féodale* (C II, "Les classes et le gouvernemente des hommes" bölümünde) adlı eserinde çok geniş olarak anlatılmaktadır. Bireylerin, toplum içindeki konumlarını değiştirebilme olanakları ise R. W. Southern'ın *The Making of the Middle Ages* (Bölüm II) ve A. Lane Peole'un *Obligations of Society in the Twelfth and Thirteenth Centuries* adlı eserlerinde anlatılmaktadır.

Bazı çağdaş tarihçiler ve toplumbilimciler Avrupa feodal toplumları ile aynı tipten sayılan diğer toplumlar arasındaki benzerlikler konusuna büyük bir ilgi göstermişlerdir. Japonya'nın on ikinci yüzyıldan sonraki toplumsal sistemi çoğu kez feodal sayılmış; örneğin Marc Bloch (age.) ve R. Coulborn'un *Feudalism in History*'de bu yolu izlemişlerdir. Hindistan'da feodalite sorunu uzun tartışmalara yol açmıştır. Her şeyden önce şurası kabul edilmelidir ki, Hindistan tarihinin bazı dönemlerinde feodalite bulunmuş olsa bile, feodal toplum ilişkilerinin yanı sıra iç içe kast ilişkileri de varlıklarını sürdürmüştür. Bu nedenle Hindistan toplumunda, önemli bazı kayıtlamalar koymadan, feodal bir dönemin olduğunu söylemek zor görünmektedir. İkincisi, Maurya, Gupta ve Moğol imparatorlukları ve yıkılış dönemlerindeki "feodalitenin" Avrupa feodalizmindeki bazı karakteristiklerden

* köylü. (yay. n.)

5 Bkz.H. Pirenne, *Medieval Cities*, özellikle, s. 112-19 ve 122'nin ardı.

yoksun olduğu açıktır. İlgili tüm bilimadamları Hindistan "feodalizminin" *Manorial sisteme** değil, bağımsız köy tarımına dayandığında görüş birliğine varmışlardır. K. S. Shelvankar'ın deyişiyle, "Hindistan feodalizmi mali ve askeri nitelikte kalmıştır. *Manorial* (feodalizm niteliğinde) olmamıştır."[6] Birçok bilimadamı, aynı şekilde, Hindistan'daki hükümdar iktidarı anlayışının Batı'dakinden, bir feodal sistemin oluşumunu sağlayamayacak kadar farklı olduğunda görüş birliğine varmış bulunmaktadırlar." Hindistan'da hükümdar, teorik olarak, toprağın üst sahibi durumunda olmamıştır. Hükümdarın ast'lara devrettiği (*delegated*) yetki belirli bir kişisel nitelikteki *Zamin* yetkisi, yani vergi-toplama yetkisi olmuştur.[7] Bu görüşü kabul etmeyenler de[8] vardır. Fakat feodal ilişkilerin, çoğu kez, imparatorlukların gerileme dönemlerinde önem kazandığı; bu dönemlerde vergi toplayıcılarının toprakla mülkiyet hakkı kazanmak, siyasal ve yargı alanında haksız yetkiler ve işlevler elde etmek isteklerinin arttığı genellikle kabul edilmektedir.

Bugün için eldeki bilgiler ve veriler feodal tipteki ilişkilerin, kast sisteminin ve merkezi sulama yönetiminin Hindistan toplumu üzerindeki göreceli etkilerini belirlememize yetmemektedir. Moğol dönemi için de, eski Hint toplumu için de bu durum geçerli görünmektedir. Moğol döneminin öncesi için gerekli tarihsel kayıtlar belki de hiçbir zaman bulunamayacaktır, fakat Moğol yönetiminden İngiliz yönetimine kadarki dönem için, mülkiyet ve siyasal otoriteyle ilişkili olarak toplumsal tabakalanmanın özelliklerini ortaya koymakta sosyal tarihçilerin bir şeyler yapabilmiş olması gerekirdi.

---

* *Manorial*: köle ve özgür emek kullanarak büyük toprakların malikâne biçiminde feodal lortlarca ektirilmesini düzenleyen toplumsal örgütlenme. (çev.)

6 K. S. Shelvankar, *Problem of India* (Londra, 1940), s. 79.

7 A. K. Nazmul Karim, *Changing Society in India and Pakistan*, B. II.

8 Bkz. D. D. Kosambi, *An Introduction to the Study of Indian History* (Bombay, 1956). B. 9 ve 10. bazı nitelendirmeler için yararlıdır.

Kast

Hindistan'daki kast sistemi toplumsal tabakalanma sistemleri arasında kendine özgü bir örnektir. Bu durum, Hint kast sisteminin diğer toplumsal tabakalanma sistemleri ile karşılaştırılamayacağı ya da kast sistemi içindeki öğelerden hiçbirinin başka hiçbir yerde bulunamayacağı anlamına gelmemelidir. Her şeyden önce, kast sisteminin genel özelliği ekonomik farklılaştırılmışlıkla sıkı sıkıya bağıntılı oluşudur. Etkin kast grupları (*jati*) için de, geleneksel dört Varna olan Brahmanlar, Kshatriya'lar, Vaisya'lar ve Sudra'lar için de bu durum böyledir. Varna'lar, Senart'ın klasik bir incelemede belirttiği gibi, başlangıçta, bazı bakımlardan feodal zümreleri andıran bir görünüm taşımışlardır.[9] Karakter yönünden benzerlik taşıdıkları gibi, asıl önemlisi, toplumsal grupları mertebelendirme (papazlar, savaşçılar ve soylular, tacirler, serfler) gösterdikleri benzerliğin yanı sıra, gerçekte bütünüyle kapalı gruplar olmayışları bakımından da bazı benzer noktaları olmuştur. Bireyler bir Varna'dan diğerine geçebilmekte; değişik Varna üyeleri arasında evlenme olabilmekteydi.

Daha sonraları gelişen *jati*'ler toplumda işbölümü, kabileler arası işbirliği ve daha önemsiz de olsa, dindeki yenileşmeler gibi etmenler önem kazandıkça sayıca artış göstermişler geleneksel kast sisteminin temel birimlerini meydana getirmişlerdi. Modern Hindistan'da belli başlı bölgelerin her birinde *jati*'lerin sayısı 2500'e varmaktadır. *Jati*, *endogamous** bir gruptur ve bireyin temel izafet grubudur. Her grup özeldir ve diğer jati'lerinkinden farklılaştırılmış bir yaşam biçimini içermekte; bugün için göreneksel müeyyideler alanında, daha önceki dönemlerde ise hukuksal müeyyideler alanında özel kurallara bağlılıkla varlığını sürdürmüş ve sürdürmektedir. Jati grubunun ekonomik yanı açıktır; büyük oranda birer meslek ve iş gruplarıdır. Geleneksel köy ekonomisinde kast sistemi mal ve hizmet alışverişinde iş görecek oldukça etkin bir mekanizma ortaya koymuştur.[10]

9 Bkz. E. Senrat, *Caste in India* (1894; İngilizcesi, Londra, 1930).

* akrabasıyla evlenen (yay. n.)

10 Jajmani sistemi; bkz. H. Wiser, *The Hindu Jajmani System: A Socio-Economic*

Diğer yandan, az çok katı belirli grup ayrımlarının oluştuğu diğer toplumlarda da kast öğelerine rastlanmaktadır; "temiz olmayan" mesleklerde çalışanların ayrı tutulduğu ya da belirli etnik grupların üyelerinin ayrı tutulduğu toplumlarda. Fakat bu gibi bireysel görünümler bir kast sistemi oluşturmaya yetecek nitelikten uzaktır. Hindu Hindistanı'nın dışında kast sistemi oluşturabilmiş örnekler sadece Hindu olmayan gruplar (Müslüman Hintliler) ya da başta Seylan olmak üzere, Hindistan dışındaki Hintliler arasında görülmüştür.

Toplumbilim açısından kast sorunu, bu nedenle, bu kendine özgü toplumsal tabakalanmanın varlığının ve devamının nelere bağlı olduğunun ortaya konulması sorunudur. Konuya bir açıklık getirmek için iki yol vardır: Tarihsel olgular açısından yaklaşım ve Hint toplumunda bulunan, başka toplumlarda ise bulunmayan faktör ya da faktörler açısından yaklaşım. Bugünkü bilgilerimizle sınırlı kaldığımız sürece, yapılacak herhangi bir tarihsel açıklamanın spekülatif nitelikte kalacağı ve sadece, tarihsel açıdan yeni yeni açıklamalar yapmanın gerekliliğini duyurmaya yarayacağı açıktır. Bugüne kadarki tarihsel açıklamaların içinde de en doyurucu görünen I. Hutton'un yaptığıdır.[11] Hutton, Hindistan'ı işgal eden ilk kavim olan Aryanların kendi toplumlarındaki mertebelenme sisteminin etkisiyle, zaten yiyeceklerde uygulanan tabularla ayrı ayrı kabile gruplarına bölünmüş bulunan Hint toplumunda, kendi kavimleri ile Hint halkı arasında belirli bir mesafe tutmak için toplumsal tabakalanma ilkesine sarıldıklarını; bu amaçla, bu tabuları benimseyip kullandıklarını ileri sürmektedir. Böylelikle, tabakalara ayrılmış gruplardan oluşan bir toplum anlayışını pekiştirme; önce kendilerine tabu olan başka tabakaların yiyeceklerinden yemenin kirlenme olacağını söyleyen dinsel ve büyüsel bir doktrin görünümünde güçlü bir müeyyideler sistemi oluşturmuşlardır; tabulanmış yiyeceklerden

System (Lucknow, 1936).

11 Dikkat edilmesi gereken bir nokta, tarihsel yaklaşımla yapılan bir açıklamanın da, psikolojik ya da toplumbilimsel bazı genelleme ya da yasaları temel alacağıdır.

kirlenmeden başka, daha da sonraları, işi, değişik kastlardan insanlar arasında temastan kirlenmeye kadar vardırmışlardır.[12]

Hindistan toplumunun diğer bazı özellikleri açısından, kast sisteminin ikinci bir açıklaması ise jati ve Varna arasındaki ilişkiden oluşmaktadır. Kast sistemi üzerinde duran günümüz bilimadamları Varna sisteminin büyüsel ve dinsel düşüncelerinin rolünü vurgulamakta; eski dinsel edebiyatı bu konuda örnek göstermektedirler. M. N. Srinivas, Karma anlayışının "bir Hindu'ya kendisinin üyesi olduğu alt-kastta bulunmasının nedeninin, bireyin ancak bu alt-kasta doğmaya layık oluşu" ile açıkladığını, dharma anlayışının ise, bir görevler kodu olarak (ya da kast kuralları kodu olarak) "kast sisteminin içeriği olan hiyerarşi fikrini güçlendirmekte büyük katkısı bulunduğunu ileri sürmektedir.[13] Kirlenme kavramı ona göre, "kast sisteminin temeli" durumundadır ve "her tipten kast sistemi bununla yönetilmektedir". K. M. Panikkar,[14] bununla beraber, jati ve Varna arasındaki farka dayanarak kast sisteminin Hindu dininde hiçbir temeli bulunmadığını ileri sürmekte; kast sisteminin, daha çok, Hindistan tarihinin büyük bölümünde merkezi siyasal otoritenin güçsüzlüğünün ve geleneksel Hindu hukukunun bir sonucu olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu görüş, kast sisteminin devamını sağlayan diğer etmenlere de önem vermemizi sağlamaktadır. Fakat, temel niteliği yönünden, Hindu dininin yeni bir yorumlanışından ibarettir. Gerçekte, Srinivas'ın belirttiği gibi, kastlar ve alt-kastlar Varna kast sistemiyle dolaysız bir bağlantı içindedirler. Bölgelerdeki alt-kastlar bu Varna sistemine uyumlanmışlardır ve genel bir kabule kavuşmuş aynı değer ve itibar ölçeğinde yer almış bulunmaktadırlar. Panikkar'ın getirdiği dinsel etki ile din hukukunun yaptığı

12 J. H. Hutton, *Caste in India* ("Caste and Class in India", *Science and Society*, VIII (2), 1943), kabileden kast sistemine kolaylıkla geçilebildiğini gösteren örnekler de veriliyor.

13 M. N. Srinivas, *Religion and Society Among the Coorgs of South India*, B. II. Ayrıca bkz. Louis Dumont, *Homo hierarchicus; essai sur le régime des castes* (Paris, 1966), bunda, kast sisteminin temelinin din açısından "kirli" ve "temiz" farklılığı olduğu ileri sürülmektedir.

14 K. M. Panikkar, Hindu Society at Crossroad (1955).

etkileri farklı tutmak ise, ayrımı güç bir iştir. Geleneksel hukuku yöneten de Hindu dini olmuştur. Karma ve dharma kavramları ve kirlenme hem dinsel hem de hukuksal düşünce alanında yer almaktadır. İkisi de, kast sisteminin varlığını sürdürmede temel bir önem taşımıştır. Buradan yola çıktığımızda, kast sistemini açıklamak için toplumsal tabakalanmayla ilgili genel teoriden, Hindu dininin kendine özgü karakteristiklerinin, Hindistan toplumunun bölüntüleri gibi belki bazı diğer etmenlerden, geleneksel ekonominin devam etmekte olmasından da söz etmemiz gerekmektedir. Böyle bir yaklaşımı sınamak için, güç de olsa, son zamanlardaki ekonomik ve siyasal değişikliklerin kast sistemi üzerindeki etkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Gerçekten de, bu alandaki çalışmalara ancak şu son günlerde başlanabilmiştir. Son on, on beş yılın ampirik çalışmaları geleneksel kast sistemi hakkında daha gerçeğe uygun bilgiler sağlamaktadır.[15] Bunların hemen tümü ekonomik ve siyasal değişikliklerin etkilerinin en zayıf olduğu kırsal yerlerde yapılmış; buna rağmen, birçok araştırmadan önemli değişiklikler olduğu saptanmıştır. Üst kastlardan kimseler kadar, daha düşük kastlardan kimseler için de etkin bir eşitlikle olmasa da eğitim ve zenginleşme olanakları açılmıştır. Dube, bu değişimin bir köy topluluğu üzerinde yaptığı etkileri göstermiş bulunmaktadır.[16] Zenginleşme, eğitim ve kişisel yeteneklerin gelişebilmesiyle, alt kaslardan olan bireyler bile prestij ve güç kazanabilmektedir. Fakat bu değişimler (kırsal yörelere) dışsal güçlerin etkileri ile oluşmakta, kurulu düzene temel nitelikte bir karşıtlık getirmemektedir. Dube şöyle yazıyor: "... fakat geleneksel sistemin dayanıklılığı bugün de sürmekte, alt kastların üyesi olan (bu) kimselerin toplumda önem ve nüfuz kazanmaları için bazı alttan alma ve duruma göre davranma biçiminde taktikler kullanmaları gerekmektedir." Aynı şekilde, F. F.

15 Bu durum, M. N. Srinivas, Y. B. Damle, S. Shahani ve A. Beteille, "Caste", *Current Sociology*, VIII (3), 1959'da açıklanıyor. Ayrıca bkz. daha yakın yılların incelemesi, Srinivas, *Caste in Modern India, and Other Essays* (Bombay, 1965).

16 S. C. Dube, *Indian Village*.

Bailey, yaptığı Orissa köyü araştırmasında[17] ekonomik ve siyasal yaşamın ufkundaki bu genişlemelerin nasıl diğer değişikliklere yol açtığını göstermiştir. Ticaretin gelişmesi, para ekonomisinin gelişmesi toprağın ana servet kaynağı olma özelliğini azaltmış; alt kastlardan ticaretle zenginleşenler; giderek bu parayla toprak alıp prestij ve iktidar sahibi de olmaya girişmişlerdir. Devletin ve yönetimin yaygınlaşması ve genişlemesi de iktidar ve güç dengesinde değişiklikler yaratmaktadır. Köydeki alt kastların üyeleri artık savunmasız değildir. Bu kimseler hak aramak için köy dışındaki devlet görevlilerine ve kuruluşlarına başvurabilmektedirler. Fakat Bailey de şu sonuca varıyor ki, kast sistemi bugün de köyde güçlü durumdadır ve toplumsal hareketliliği önlemekte, dinsel yanı bakımından ise geleneksel hiyerarşiyi korumakta ve sürdürmektedir.

Kentlerde, ekonomik değişme daha fazla olduğu için, kast sisteminin buralarda daha önemli değişimler geçirdiği ileri sürülebilir. Kent hayatının anonimliği toplumsal hareketliliği kolaylaştırmakta, entelektüel yaşam da değişim için daha uygun ve elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Fakat gene de, kentsel ve sınai çevrelerde kast sistemine ilişkin araştırma ve incelemelerin azlığı, yeni faaliyetlerin, kuruluşların ve fikirlerin –sendika, meslek kuruluşları siyasal kuruluşlar ve ideolojiler– kast bağlılığını ne derecede zayıflattığını kesinlikle açıklığa çıkarmamıza elvermemektedir. K. M. Kapadia'nın Bombay Devleti'ndeki öğretmen okulunu bitirenler üzerinde yaptığı inceleme kast bağlılığının ve kast duygusunun bugün de devam ettiğini göstermektedir.[18] Araştırma, bu ilişkilerin büyük kısmının kastlar arası evlenmeden yana olduklarını, çocukları için böyle bir evlenmeyi düşünebileceklerini ifade ettikleri halde, gerçekte, hâlâ kast bağlılığından ve kast-içi evliliğinden yana duygulara sahip olduklarını göstermiştir. Nitekim kast vakıfları ve yardım kuruluşları bugün de yaygındır. Kastların bugün de gazete ve diğer yayınları vardır.

17 F. G. Bailey, *Caste and the Economic Frontier* (Manchester, 1957).

18 K. M. Kapadia, "Changing Patterns of Hindu Marriage and Family", *Sociological Bulletin* (Bombay), III (1), Mart, 1954.

Ayrıca kastlar birçok toplumsal iş de görmektedir. Kapadia, sonuç olarak, öğretmenlerin yüzde 42'sinin oldukça yoğun bir biçimde kast yanlısı duygular taşıdığını söylemektedir.

Kent ve çevrelerinde yapılan araştırmaların çok az oluşu, kast sisteminin, bir tüm olarak, Hint toplumunda zayıflayıp zayıflamadığı konusunda görüş ayrılıklarına ve belirsizliklere yol açmaktadır. Birçok toplumbilimcinin gözlemlerine göre, kast birlikleri ve diğer kuruluşları, özellikle kent yerlerinde, hızla gelişmektedir. M. N. Srinivas şöyle yazmaktadır: "Kast bilincinin ve örgütlenmesinin modern Hindistan'da arttığını gösteren birçok örnek vardı. Örneğin, bugünkü Hindistan'da kastlara ait bankaların, otellerin, kooperatiflerin, hayır kurumlarının, evlenme salonlarının bulunuşu, kast toplantıları ve gazetelerinin sıklığı bunu göstermektedir."[19] Siyasal hayatta kast sisteminin etkinliği tartışma konusudur. Kuşkusuz, bu etki bölgeden bölgeye değişmektedir ve seçimlerde önemli bir öğe, bir kuruluş; bir çeşit oy toplama aracı, oy torbası olmaktadır. Fakat ampirik araştırmalar yerel kast topluluklarının siyasal sorunlar karşısında birlik içinde davranamayıp aralarında bölündüklerini; siyasal ittifaklarda, siyasal yandaşlıklarda diğer birçok faktörün de rol oynadığını göstermektedir.[20] Eğitim ve daha iyi işlere geçme, yükselme olanaklarından yararlanmakta kast kurumunun bugün de önemini sürdürdüğü açıktır. Yüksek eğitim görme olanağı bugün de çok büyük oranda, üst kastlara açık bulunmaktadır.[21]

Diğer yandan ise, yaygın bir görüşe kalırsa, yasalardaki düzenlemeler, siyasal demokrasi ve sınaileşme kast sistemine karşıt yeniliklerdir. Görüngen kast farklılıklarının azaldığı açıktır. Dokunulmazların durumları iyileşmiştir. Fakat belirsizlik, yukarıda sözü edilen faktörlerin kast bilincini ve bağlılığını ne denli zayıflattığı konusundadır. Bunlar için yeterince zaman geçme-

19 M. V. Srinavas, "The Indian road to Equality", *Economic Weekly*, 20 Ağustos, 1960.

20 M. N. Srinivas, "The ındian Road to Equality", *Econonomic Weekly*, 20 Ağustos 1960.

21 Bkz. Bölüm 9, gelişmekte olan ülkelerde siyaset.

diği; özellikle, sınaileşmenin önemli bir etkinlik kazanabilecek çapa erişmediği ileri sürülebilir. Fakat sınaileşmenin etkilerinin açık ve kesin bir biçimde önceden kestirilebilmesi, bu konuda Batı ülkeleriyle karşılaştırmalara girilmesi yanıltıcı olacaktır. On dokuzuncu yüzyılda sınaileşmiş Avrupa ülkelerinde ilk günden itibaren işçiler kast ve büyük aile gibi yakın bağıntılar içinde olmamışlar; modern ekonomik ve siyasal örgütlerini, birliklerini kurmakta bunun etkisi altında kalmamışlardır. Ayrıca sınaileşme süreci içinde ne işçi kesimlerinde ne de işveren ve girişimcilerde öte-dünyacı bir dinsel etki söz konusu olmamıştır. Bu nedenle, sınaileşme ile kast kurumundaki (ve büyük ailedeki) değişim arasındaki bağıntının doğrudan doğruya Hindistan'da incelenmesi gerekmektedir. Bu ise, yeni ve değişik; kırsal yerlerden çok kentsel yerler, geleneksel kast mesleklerinden çok, modern sanayi toplumunun getirdiği iş ve meslek dallarına önem veren bir araştırma biçimini gerektirmektedir. M. N. Srinivas, daha önce belirtilen araştırmasında,[22] üzerinde durulması gereken birçok konu önermektedir; kast ve sınıf kurumları arasında karşılıklı-ilişki, eğitim olanaklarından yararlanma konusunda kırsal ve kentsel yerlerde oturanların durumları, kast ilişkileri, bürokraside kast ve sınıfın rolü, sendikalarda ve çeşitli düzeydeki siyasal hayatta kast kurumunun rolü, ülkenin çeşitli yerlerindeki kentlerde belirli ve seçilmiş bazı kastların yerleşme durumları, kast ve ekonomik gelişme ilişkisi, ülkenin çeşitli yerlerindeki başat kastlar, Kuzey ve Güney Hindistan'da kast sisteminde temizlik kirlenme fikrinin yeri, kast-dışı evlenmeli (*hypergamous*) kastlar gibi. Fakat, kast sistemini destekleyen dinsel fikir ve düşüncelerin de ayrıca incelenmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Görülüyor ki, ortada yeterli ve kesinlik taşıyan dayanaklar bulunmadığı halde, kast sisteminin gücü ve değişme eğilimleri konusunda çok çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Fakat, kastların gücü, etkinliği ve bireylerin kastı ile bağıntıları konusunda ne denirse densin, geleneksel kast sisteminin çok önemli değişik-

22 M. N. Srinivas, "Caste", *Current Sociology*, VIII (3).

likler geçirdiği söylenebilir.[23] Bilinen kast sisteminde her kastın belirlenmiş bir yeri vardır. Her kast geleneksel bir ekonomi ve dinsel kural ve pratikler (*ritual*) içinde diğer kastlarla birlikte işlevlenmekteydi. Kuşkusuz, kastlar arasında her zaman bir rekabet olmuş; prestij hiyerarşisinde bazı değişmelere her zaman rastlanmış; fakat kastlar arasında genel bir rekabet hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. Eski günlerde kast sisteminde kastlar arası rekabet, servet için, eğitim olanakları için ve toplumsal prestij için çok daha "açık" bir toplumda yarışan bugünün kastları arasındaki rekabetten çok farklıydı. Bugünkü kast birlikleri ve kuruluşları, gerçekte, bugünün anlamıyla birer çıkar grubudurlar. Tönnies'nin görüşüyle, bunlar "birlikler" görünüm ve özünde kuruluşlardı. Geleneksel kast grupları ise "cemaat toplulukları" görünüm ve özündeydiler. Bu açıdan bakıldığında, kuruluşlarında geleneksel kastları temel alışlarının, sonra da kast sistemine ters düşmelerinin, gelecekte ya modern toplumun laik kuruluşları durumuna gelecek ya da modern toplumun kuruluşlarınca özümsenecek olmalarının nedenini anlamak kolaylaşmaktadır.

Toplumsal Sınıf ve Toplumsal Statü

Toplumsal sınıf, buraya dek, incelediğimiz sistemlerden radikal biçimde farklılık göstermektedir. Toplumsal sınıflar *de facto* (yasal ya da dinsel tanımlanmaya, müeyyidelenmeye gereksinmeyen) gruplardır; kapalı değil, göreceli olarak açık gruplardır. Dayandıkları temel, tartışmasız, ekonomik bir temeldir. Ama toplumsal sınıflar ekonomik grup olma özelliğini de aşan özelliktedir. Toplumsal sınıflar on yedinci yüzyıldan itibaren gelişip ortaya çıkan sınai toplumların karakteristik gruplarıdır.

23 Zikredildiği yer, F. G. Bailey, *Tribe, Caste and Nation* (Manchester, 1960), s. 190-1 ve *Politics and Social Change: Orissa in* 1959 (Berkeley, 1963), s. 122-35, kastlarla kast üyelerinin oluşturduğu birlikler arasındaki farklılıklar açıkça anlatılmaktadır. Ayrıca bkz. André Beteille, *Caste, Class and Power: Changing Patterns of Stratification in a Tanjore Village* (Berkeley, 1965).

Sayılarını saptayıp belirlemek istediğimizde ya da herhangi bir toplumsal sınıfın tipik bir üyesini tanımlamaya, betimlemeye kalkıştığımızda önemli güçlüklerle karşılaşmaktayız. Bununla beraber, bir üst sınıf (toplumdaki ekonomik kaynakların büyük ve önemli bölümünü elinde tutanlar), bir emekçi sınıfı (özellikle sanayide ücretli çalışanlar), bir orta sınıf ya da sınıflar (çoğu kez, bu sınıflardan sonra kalanlardan oluşan, fakat çoğu "beyaz yakalıları" ve serbest meslek sahiplerini kapsayan bir sınıf) dendi mi, toplumbilimcilerin çoğunluğu bunlar üzerinde anlaşabilmektedir. Bazı toplumlarda dördüncü bir sınıfın, köylü sınıfının da varlığı kabul edilmektedir.

Toplumbilimciler arasında görüş ayrılıkları, farklı sınıflar içindeki tutunum (*cohesiveness*), sınıfların toplumdaki rolleri ve gelecekleri gibi sorunlarla birlikte başlamıştır. Bu sorunlar, ileride bazı toplumsal tabakalanma teorileri incelenirken ele alınacaktır. Çeşitli sınıflar, özellikle orta sınıf üzerinde çok sayıda araştırma yapılmış bulunmaktadır. Emekçi sınıfı hakkında ise, klasik çalışma G. Briefs'in *Proleterya* (*The Proletariat*) adlı eseridir. Eser, Marksist bir tanımdan yola çıkmakta, daha sonra, emekçi sınıfı ile beyaz yakalılar arasındaki farklılıkları saptamaya çalışmaktadır. Ekonomik bolluğun emekçi sınıf üzerindeki etkileri konusunda tartışmalar çıkıp da Fransa, İngiltere ve ABD'de pek çok araştırmanın yapıldığı son döneme kadar bu alanda pek az araştırma yapılmıştı.[24] C. Wright Mills'in *Beyaz Yakalılar* (*White Collar*) ve David Lockwood'un *The Blackcoated Worker* (Londra, 1958)'ı orta sınıfla ilgili genel ve kapsayıcı araştırmalardır. Fakat orta sınıf üyeleri arasında yer alan belirli gruplar, özellikle serbest meslek sahipleri üzerinde de pek çok araştırma vardır. Doğası gereği, üst sınıf üzerine araştırma ve inceleme yapmak daha da zor olmuştur. Bu araştırmalarda seçkinlerle ilgili teorik

24 Bkz. Alain Touraine, *La Conscience Ouvrière* (Paris, 1960); John H. Goldthorpe, David Lockwood, Frank Behhofer, Jennifer Platt, *The Affluent Worker* (3 cilt, Cambridge, 1968-70); John C. Leggett, *Classe, Race and Labour* (New York, 1968). Bkz. ayrıca kusursuz bir tarihsel yaklaşım, E. P. Thampson, *The Making of the English Working Class* (göz. geç. baskı, Harmond Sworth, 1968).

ve tarihsel kaynaklardan yararlanılmakta, fakat mülkiyet, gelir, eğitim bakımından bunların ayrıcalıklı durumlarına ilişkin istatistiksel bilgilerden yararlanarak yapılan incelemeler de görülmektedir.[25]

Sanayi toplumlarında toplumsal tabakalanma durumu, toplumsal sınıfların varlığının yanı sıra statü gruplarının da varlığı ile karmaşık bir görünüm kazanmış bulunmaktadır. Bu ikisi arasındaki farkı ilk gören ve ikisi arasındaki ilişkiyi inceleyen Max Weber olmuştur. "Bir ölçüde basitleştirilecek olursa, 'sınıfların' üretim ve şeylerin elde edilmesiyle ilgilerine göre 'statü gruplarının' ise belirli 'hayat tarzı' ile ifade edilen tüketimlerinin ilkelerine göre tabakalandığı söylenebilir."[26] Toplumsal statü kavramı son yıllarda yapılan pek çok araştırmaya ve yazarlara, özellikle, T. H. Marshall'a konu olmuştur. Bu konudaki bir araştırmada[27] Marshall statü farklarına yol açan etmenleri ve kişisel, konumsal, vb. değişik statü tiplerini incelemiştir. Daha yakınlarda ise kapitalist toplumlardaki tabakaların durumlarındaki değişimler üzerinde durmuş ve bu toplumlarda sınıf örgütlenmesinden statü örgütlenmesine ya da kendi deyişiyle, çoklu-bağıntılı fakat tek boyutlu gruplardan, çok boyutlu, fakat tek-bağıntılı gruplara geçiş olduğunu ileri sürmüştür.[28]

Statü grupları üzerinde özelikle meslek farklılıkları açısından pek çok ampirik araştırma yapılmıştır. Gerçekten, toplumsal tabakalanma ve toplumsal hareketlilik konusundaki son araştırmalar, büyük ölçüde mesleklerin prestij derecelerine göre yapılmıştır.[29] Son yıllarda toplumbilimin toplumsal statü ve toplumsal hareketlilik araştırmalarına önem vermesi çeşitli etkileri yansıt-

25 Son çalışmalardan, özellikle bkz. C. R. Mills, *The Power Elite.*

26 Max Weber, "Clss, Status, Party", *From Max Weber* (ed. H. Gerth ve C. W. Mills).

27 "The Nature and Determinants of Social Status", *Year Book of Education*, (Londra, 1953).

28 "General Survey of Changes in Social Stratification in the Twentieth Century," *Transactions of the Third Word Congress of Sociology*, C III, s. 1-17.

29 Öncü çalışmalardan biri D. V. Glass (ed.). *Social Mobility in Britain* (Londra, 1954). Bu araştırma başka toplumlarda da benzer araştırmalar yapılmasına yol açmıştır. Örneğin, *Modern Japanese Society: Its Class Structure*, Araştırma komitesince, Japon Toplumbilim Derneği (Tokyo, 1958); daha yakını, Peter M.

maktadır. Araştırmalarda mesleklerin prestij derecelerinin temel alınmasının nedeni, bunun araştırmanın planlanmasını ve uygulanmasını kolaylaştırmasıdır. Amerikan toplumbiliminin (Batı için) başat toplumbilim oluşunun da önemli etkileri vardır. Batılı sanayi ülkeleri arasında kendine özgü bir yeri olan ABD'de sınıf örgütlenmesi ve ideolojik çatışmalar gelenek dışıdır. Böyle bir ülkede, doğal olarak toplumbilimciler toplumsal tabakalanma sorunu üzerinde durdukları zaman sorunun statü ve hareketlilik gibi Amerikan toplumunu karakterize eden görünümlerine öncelik ve ağırlık vermişler ve vermektedirler. Fakat Batılı diğer ülkelerdeki toplumbilimciler, Amerikan sanayi toplumunun Batılı sanayi ülkeleri arasında kendine özgü tekliğini çoğu kez gözden kaçırmaktadırlar. Bu gibiler, kendi toplumlarında araştırma yaparken sınıf ile tabakayı birbirine karıştırmakta;[30] kendi ülkelerindeki toplumsal tabakalanma sorununu incelerken Amerikan modelini örnek almaktadırlar.[31] Üçüncü bir etik de Batı toplumlarındaki fiili değişimler olmuştur. Bunlar, toplumda sınıf farklarını ve sınıf çelişkilerini tamamen ortadan kaldırmasa bile, oldukça yumuşatmışlardır. Bu değişim sürecini doğru anlayabilmek için de, önce sınıf ve statü olgusunu incelemek, sonra da bunlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak gerekmektedir. Bu sorunu bir başka yerde tartışmış ve şu görüşü savunmuştum: "Prestij tabanlı bir tabakalanma, sınıf sistemini, Marx'ın ortaya koyduğu gibi, başlıca iki yönden etkilemektedir: Birincisi, iki büyük sınıf arasında bir seri statü grubu koyarak sınıf yapısının iki uç konumu arasındaki boşluğu doldurmakta; ikincisi ise, bir tüm olarak, tamamen farklı bir toplumsal hiyerarşi kavramı getirerek, toplumsal tabakalanmayı az çok açıkça tanımlanmış statü konumlarının sürekli dizilerinden meydana gelen bir olgu; sadece mülkiyet etmeni ile değil, birçok etmence belirlenen ve kitle toplumu sınıflarını ve sınıflar arası temel çelişkileri kabul etmeyen bir olgu olarak göstermektedir."

30 Örneğin, W. Lloyd Warner ve P. S. Lunt, *The Social Life a Modern Community and the Status System of a Modern Community* (New Haven, 1942).

31 Bkz. bu bölümün son iki paragrafı.

Böylece, değişik düzeylerdeki statü grupları arasında ilişkiler, çelişki niteliği taşımayan, rekabet ve çekememezlik niteliğindedir. Orta sınıfların sayısal bir artış göstermesi, orta sınıfların genel nüfus içinde gitgide büyük bir orana varması, toplumsal hiyerarşiyi, kesin bir ayrım, yani belli başlı toplumsal gruplar arasında keskin çelişkiler olmaksızın, sadece bir prestij mertebeleri dizisi (ya da statüler dizisi) sayan görüşün toplumsal düşünce üzerinde daha büyük bir etkinlik kazanmasına yol açmış; bu görüşün yayılması ise, sınıf bilincinin artmasını bir ölçüde önlemeye yaramıştır.[32]

Çağdaş Batılı kapitalist toplumlarda toplumsal tabakalanma analizleri karmaşık ve güç bir iştir. SSCB ve bazı Halk Demokrasileri örneğindeki ikinci tip modern sanayi toplumlarında ise bu sorun gene aynı derecede, hatta daha da güçtür. Sistematik bir toplumbilimsel araştırmanın bulunmayışı nedeniyle gelir dağılımı, eğitim olanakları, tutumlar ve grup duyguları gibi olgulara ilişkin bilgilerin elde edilmesi daha da güçtür.[33] Üstelik, ideolojik savaşın etkisiyle de toplumsal gerçeklerin anlaşılması bu ülkelerde daha da güçleşmektedir. Ortodoks Marksistlere göre Sovyet tipi ülkelerde toplumsal sınıflar ya da en azından hiyerarşik bir sınıflar sistemi, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması sayesinde, lağvedilmiş bulunmaktadır. Eleştiricileri ise, bu toplumlarda da büyük ekonomik eşitsizliklerin, eğitim ayrıcalıklarının bulunduğunu; siyasal gücün küçük bir azınlığın tekelinde olduğunu; bunlar ve benzeri durumların ise bir toplumsal tabakalanma sistemi oluşturmaya yettiğini ileri sürmektedirler. Teorik tartışmaların çoğu, sınıf yapısı ve siyasal iktidar ilişkisi üzerinde durmaktadır. Bu sorun bir önceki bölümde belirtilmişti,[34] aşağıda da tekrar ele alınacaktır. Bu konudaki

32 *Classes in Modern Society*, s. 26. Ayrıca bkz. benim makalem, "The Class Structure in Western Europe", M. S. Arher ve S. Giner (ed.), *Contemporary Europe: Class, Status and Power* (Londra, 1971).

33 Bununla beraber, bkz. Murray Yanowitch, "The Soviet Income Revolution", *Slavic Review*, XXII, (4), 1963; ve Frank Parkin, "Class Restratification in Socialist Societies", *British Journal of Sociology*, XX (4), 1969.

34 Bkz. Bölüm 9. "Çağdaş siyasal kurumlar..."

tartışmalardan açıkça anlaşılıyor ki, klasik toplumsal sınıf anlayışı, Marksist ve Marksist olmayan kaynaklarda siyasal iktidar kavramı ile, özellikle "egemen sınıf" anlayışı ile, sıkı sıkıya bağıntılıdır. Bununla beraber, söz konusu bağıntıya dayanarak iki ayrı düşünce çizgisi gelişmektedir: Birisi, siyasal iktidarı ekonomik iktidara dayandıran Marksist düşünce, diğeri ise ekonomiyi ve siyasal hayatı aralarında bağıntılı ve zaman zaman her ikisi de "temel" ya da "üstyapı" olabilen olgular sayanların görüşüdür.

Bütün bu sorunlar, toplumsal tabakalanma konusunun yeniden incelenmesi, değerlendirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Burada ise en yararlı başlangıç noktası olarak, siyasal çelişki olgusu ele alınabilir. Böyle bir çelişki ve çatışmada taraf teşkil eden toplumsal gruplar seçkinler de olabilir, sınıflar da. Pareto'nun toplumbiliminde; en azından, "yönetici seçkinler" konusuyla ilgili yazılarında, "sınıf" ve "seçkinler" hemen neredeyse eşanlamlı terimler sayılmaktadır. Seçkinlerin sirkülasyonu teorisinde ise Pareto sınıf çelişkisi ve çatışması kavramının Marx'ın toplumbilime yaptığı en önemli katkı olduğunu yazmıştır. Daha yakın dönemlerde ise, toplumbilimciler "seçkinler" terimini küçük ve kendi içinde tutunumu yüksek olan ve toplumsal sınıflarla geleneksel anlayışa uygun biçimde yakın ilişkiler içinde bulunan grupları ifade etmek için kullanmışlardır.[35] Raymond Aron seçkinler ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişki konusunda en iyi araştırmalardan birini yapmıştır.[36] Aron bu sorunu modern toplumlarda toplumsal farklılaşma ve siyasal hiyerarşi ilişkisi sorunu olarak ele almış ve "sınıfların ortadan kaldırılmasının" (klasik görüşe uygun olarak, üretim araçları üzerinde özel mül-

35 Zikredildiği yer, G. D. H. Cole, *Studies in Class Structure* (Londra, 1955), s. 106: "Seçkinler gruplarının hepsi sınıf temeline dayanmaz ya da sınıf temsilcisi sayılmaz; basızı bu niteliktedir, bazısı değildir. Modern toplumlarda ve özellikle aristokrasiden demokrasiye doğru gelişme göstermiş olanlarda sınıflarla seçkinler arasındaki ilişkiye ve sınıf yapısının gitgide karmaşık bir görünüm kazanması ile birlikte ortaya çıkan farklılıklara daha büyük bir önem verilmektedir.

36 Raymond Aron, "Social Structure and the Rulling Class", *British Journal of Sociology*, I (1 ve 2) Mart, Haziran 1950; s. 1-15. 126-43. Ayrıca bkz. Aron, Classe Sociale, "classe politigue, classe dirigeante", *European Journal of Sociology*, 1 (2) 1960, Ayrıca bkz. benim, *Elites and Society*.

kiyete son verilmesinin) toplumsal farklılaşma, seçkinlerin oluşumu, siyasal güç ve iktidar eşitsizliklerinin meydana gelişi gibi sorunları sona erdiremediğini savunmuştur. Kapitalist toplumlarda seçkinler ve sınıflar arasında çelişki ve çatışmaların varlığı ki, bu durum toplumdaki yöneticilerin iktidarını kısıtladığı için bazı yararlar da sağlamaktadır.

Bu noktada son olarak diyebiliriz ki, on dokuzuncu yüzyılda toplumsal sınıf sorunu demokrasi ve siyasal iktidar sorunu ile ilişkili olarak ele alınmış, fakat sağlanan cevaplar bu iki soruna açıklık getirememiştir. Yirminci yüzyılda toplumbilimcilere Max Weber'in çalışmaları yol göstermiş; fakat olayların kendisi de toplumbilimcileri çok etkilemiştir. Bu nedenle, toplumbilimciler siyasal iktidarı dolaysız olarak incelemek, seçkin gruplarının toplumdan nasıl destek kazandıklarını, nasıl siyasal mücadele verdiklerini, iktidar kavgasında nasıl başarılı ya da başarısız olduklarını, bir siyasal seçkinler grubunun denetim altına alınıp alınamamasının nelere bağlı olduğunu aydınlatmak istemişlerdir. Bu konulardaki inceleme ve araştırmalar için, toplumsal sınıf önemli ama nihayet sadece tek bir öğe durumundadır.[37] Aynı zamanda, toplumsal farklılaşma ve toplumsal tabakalanma incelemelerinin bir etkisi de toplumsal statü ve toplumsal hareketlilik gibi siyasal iktidara büyük oranda dolaylı olarak bağıntılı, fakat başka bakımlardan çok büyük bir önem taşıyan olgular üzerinde durulmasının gerekliğini göstermek olmuştur.

Toplumsal Tabakalanma Teorileri

Toplumsal tabakalanma sorununda bir genel teori kurmak için başlıca iki girişim vardır. Marx'ın ve fonksiyonalistlerin Marksist teorinin ana çizgileri, teorinin bu bölümü ne Marx ne de sonrakiler tarafından sistematik biçimde formüle edilmişse de,

37 Bkz. S. Ossowski, *Class Structure in the Social Consciousness* (Londra, 1963), Bölüm XII (çok yararlı bir tartışma).

bellidir ve herkesçe bilinmektedir.[38] Bu teoriye göre, toplumsal sınıflar üretim araçlarıyla ilişkileri (sahip olup, olmama) bakımından tanımlanmakta ve buna dayanarak her toplumda çatışan iki temel sınıf bulunmaktadır.[39] Toplumsal sınıfların doğası üretim biçimine, bu nedenle de teknolojinin düzeyine bağlıdır. Marx, Schumpeter'in dediği gibi, her şeyden çok, sınıfların gelişmesi ile ilgilenmiştir. Biz buna şunu da katabiliriz: Toplumsal sınıfların toplumsal ve siyasal değişikliklerin oluşumundaki rollerine önem vermiştir. Marx'ın yaptığı ampirik çalışmalar, burjuvazinin oluşumu ve kapitalizmin kurulması, ayrıca proletaryanın kapitalist toplum içinde bir sınıf olarak formasyonu ve gelişmesi ile ilgili sorunlar üzerine olmuştur. Marx, Proleteryayı "kendi başına bir sınıf" saymış; aynı ekonomik konumun içindeki bireylerin bir toplamı iken, ortak çıkarlara ve siyasal amaçlara sahip bulunduklarını anlayıp bilinçlenmeleri üzerine bir sınıf niteliği kazandıklarını söylemiştir. *Felsefenin Sefaleti*'nde ve *Kapital*'de bu sınıf bilincinin gelişmesini kolaylaştıran koşulları anlatmıştır. Bunlar sanayinin temerküzü, iletişim ve ulaşımın gelişmesi, burjuvazi ile proletarya arasındaki ekonomik ve toplumsal mesafenin artması, nitelikli zanaatkârın ve esnafın ortadan kalkmasıyla proletaryanın homojenliğinin artması gibi olgulardır.

Marx toplumsal sınıflaşmanın, bu iki temel sınıfın yanı sıra,

38 Teorinin her zaman belirli bir metafizik yanı olmuştur. Bu durum, Bukharin'in *Tarihsel Materyalizm*'indeki toplumsal sınıflar bölümünde de vardır. Gene de, bu eser bir derecede sistematiktir. Sonraki Marksist düşüncenin bu konuda en iyi eserlerinden biri de G. Lukàcs, *Geschichte Und Klassenbewusstsein* (Berlin, 1923) olmuştur.

39 Bilimsel yazılarından çoğunda Marx sınıf sistemini iki sınıf açısından izlemiştir. Fakat, özellikle *Kapital*'in III. cildinin bitmeyen son bölümünde olmak üzere, zaman zaman bir de üç-sınıflı bir sistem kullanmıştır. Bu son bölümde Marx formel bir sınıf analizi yapmak istemiştir. Gerçekte, üç-sınıflı iki ayrı model vardır; biri Marx'ın (belirtilen bölümde) kapitalistler toprak sahipleri ve emekçiler (ücretliler) diye üç büyük sınıfa dayanan modeldir. (Marx bu modelle, doğrudan doğruya ekonomi politikteki "üretimin üç faktörü" anlayışından yola çıkmıştır. İkincisi ise, gene Marx'ın üretim araçlarını mülkiyetinde tutan ve emekçi istihdam eden kapitalistler; bazı üretim araçlarını mülkiyetinde tutan, fakat emeklerini de katan orta sınıf (ya da küçük burjuvazi); ve son olarak da ücretliler üçlüsüdür. Bu farklı iki anlayış, S. Ossowski, age., Bölüm V'te çok etkin biçimde incelenmektedir.

çelişkin çıkarlara sahip başka birçok grup daha oluşturduğunu çok iyi biliyordu.[40] Ancak ana teorisi doğrultusundaki çalışmalarını oyalayacağı için, bu konu üzerinde fazla durmamıştır. Bu tutumu çeşitli açılardan yorumlanabilir: Birincisi, bireyin mülkiyet konusu şeylerle bağlantısını, toplumsal eylem açısından en önemli belirleyici etmen saymaktaydı ve kendi zamanının toplumsal ve siyasal çatışmaları bu görüşü haklılaştırıcı nitelikteydi. İkincisi, gelişme konusunda Hegel'den gelme felsefi bir anlayış taşıyor; gelişmenin zıt iki olgu arasındaki çelişki ve antagonism'in sonucu olduğunu düşünüyordu. Sonuncusu ise, zamanındaki sınıf sistemini analiz ederken, sınıfsız bir toplum idealine bağlılığının etkisinde kalıyordu. Bütün bu etmenlerin gerçekten etkin olduğu söylenebilir. Fakat en önemlisi ilki olmuştur. Marx'ın sınıf teorisi kendi zamanında da, günümüzde de toplumsal ve siyasal çelişkileri açıklamakta büyük bir değer taşımış ve taşımaktadır. Toplumsal sınıflar konusundaki düşünce ve anlayışının belirli bireyler topluluğundan oluşmuş her sınıfın her durumdaki ekonomik karakteristiklerini ortaya koyması gerektiği söylenemez. Marx'ın yapmak, göstermek istediği şey, belirli toplumsal eylemlerin, özellikle belirli siyasal eylemlerin olasılığını kestirmekte bireylerin mülkiyetle ilişkileri açısından içinde bulundukları toplumsal konumlarına bakmak gerektiğidir. Max Weber, Marx'ı böyle yorumlamış ve, "Bir sınıf kendi başına bir topluluk değildir," deyip, sınıfın durumunun toplumsal eylemle biçimlendiğini söyleyerek Marksist teoriye yeni bir eleştiri yöneltmiştir. Weber'e göre bir sınıfın topluluk (toplum kesiti) olma derecesi, sınıf üyelerini bir araya getiren ya da bölen

40 Bu nokta Marx'ın özellikle siyasal çalışmalarında, Fransa'da sınıf Mücadeleleri (1850) ve *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'inde açıktır. Bunlarda, Marx siyasal mücadelelerde yer alan başlıca toplum tabakalarını belirtirken 10'a yakın gruptan söz etmektedir. Bir başka yerde ise, ("yeni" orta sınıflar da dahil) orta sınıfların artan önemlerinden söz etmektedir. Örneğin, *Artık-değer Teorileri*'nin elyazısı metninde şöyle diyor: "(Ricardo'nun) belirtmeyi unuttuğu, bir yanında emekçilerin bir yanında da kapitalistlerle toprak sahiplerinin bulunduğu arada konumlanmış... Orta sınıfların sayıca gitgide artış göstermeleridir. Bu orta sınıflar hemen tüm ağırlıklarıyla emekçi sınıfına yaslanmakta; aynı zamanda da üst sınıfın toplumsal güvenliğini ve iktidarını artırmaktadırlar."

etmenlerce, ana toplumun genel karakterince ve söz konusu sınıfın diğer toplumsal grup ve sınıflarla ilişkilerince etkilenmektedir. Marx kapitalist toplumun gelecekteki gelişmesi konusunda, çok sayıda, belirli önkestirimler yapmıştır. Bu önkestirimlerinde, emekçi sınıfının gelişip büyüyeceğini de söylemiştir. Bu ön kestirimlerden bazıları gerçekleşmemiştir. İşçi sınıfının Batılı sınaî kapitalist ülkelerdeki gelişmesi de Marx'ın ön kesitirimine uygun düşmemiştir.* Marx ve Marksistler (bu anlamda) potansiyel topluluktan fiili topluluk durumunda gerçekleşebileceği görüşünü benimsemeyi, önlerindeki sorunu kolaylaştırıcı nitelikte bulmuş olmalıdırlar.

Weber'in eleştirilerinden daha genel çerçeveli eleştirilerden biri de, Marx'ın teorisinin belirli bir dönemdeki kapitalist toplumlardaki toplumsal ve siyasal çatışmaları analizde oldukça geçerli ve yararlı bir teori olduğunu, fakat bu çerçevenin dışında geçerliliğinin bu kadar kesin ve açık gözükmediğini savunanların görüşüdür. Fakat, her şeye rağmen, Marksist teori evrensel bir geçerliliğe sahip sayılmaktadır. Marksist teori Hindistan'daki kast sistemi gibi belirli toplumsal tabakalanma biçimlerinde uygulanmak istendiğinde çeşitli güçlüklerle karşılaşılmakta, bazı durumlarda ise, siyasal eylemin tek temelinin toplumsal sınıflar olduğunda ısrar etmesi nedeniyle, açıklayıcı bir teori olarak gücünü azaltmış olmaktadır.[41] Fonksiyonalistlerin toplumsal tabakalanma teorilerinin temelinde, daha önce belirtilmeye çalışılan

---

* Marx'ın bu ön kestirimi yaptığı sıralarda kapitalist ülkelerdeki sermaye ve emek arasındaki çelişkinin giderek yoğunlaşacağı bekleniyordu. Marx'tan sonra kapitalist sanayi ülkelerinin emperyalizme geçmeleri sonucunda, geri ülkelerin sömürülmesi ile getirilen artık-değerlerin bir bölümü ile bu ülkelerdeki sömürünün hafifletilmesi sağlanmıştır. Uzunca bir dönem, bu yolla, işçi sınıfının "iğdiş edilebileceğine" inanılmıştır. Lenin bu teorik sorunu açıklamıştır. Kapitalist toplumlardaki iki temel sınıf arasındaki çelişkiden sonra, çözümü günümüze devredilmiş bir başka temel çelişki ortaya çıkmıştır; ileri, kapitalist sanayi toplumları ile geri kalmış, geri kaldıktan sonra da, emperyalist dönemle birlikte, "geri bırakılmış" toplumlar arasındaki çelişki. Bugün bu sorunun ağırlık kazanması üzerine, geri kalmış ülkelerin gelişkin ülkelerle çelişkisi başlamıştır. Bu durumun, Batı toplumlarındaki sınıf çelişkilerine yeniden ağırlık kazandıracağı söylenebilir. (çev.)

41 Bkz. Geçtiğimiz Bölüm 9, "Çağdaş Siyasal Kurumlar..." ara bölümü.

fonksiyonalizmle ilgili genel varsayımlar bulunmaktadır. Kingsley Davis ve Wilbert E. Moore'un yazdıkları bir makalede bu durum açık ve seçik bir dille anlatılmaktadır. Şöyle:

> "Hiçbir toplumun sınıfsız olmadığı ya da tabakalanmış olmadığı önermesiyle başlandığında, fonksiyonel açıdan, herhangi bir toplumsal sistemde tabakalanmayı gerektiren evrensel ihtiyacı açıklamak gerekir... Tabakalanmanın evrensel varlığını açıklayan temel fonksiyonel ihtiyaç oluşu... Her toplumun bireyleri toplumsal yapı içinde konumlamak ve motive etmek zorunluluğundandır. Toplumsal eşitsizlik, bu bakımdan, toplumun en önemli konumlara gerçekten en nitelikli kimseleri getirebilmek için, bilincinde bile olmaksızın, başvurduğu bir araç olmaktadır."[42]

Böyle bir açıklamanın kabulü güç bir görüşe dayandığını bir kez daha belirtmek gereksizdir.[43] Bu görüş, birçok yönden eleştirilebilir. Her şeyden önce, tabakalanmanın evrensel olduğunu, bu nedenle de her toplumda belirli bir mertebelendirme sistemi bulunduğunu ileri sürmektedir ki, bu gerçeklere uymamaktadır. Ayrıca teori "en önemli konumlar'ın" ve "en nitelikli kişiler"in kolayca tanımlanabileceğini; bütün toplumlarda, çıkar gruplarının etkisi olmaksızın bunların saptanabileceğini varsaymaktadır. Sonra, açıkça görülüyor ki, fonksiyonalistler toplumsal tabakalanma teorilerini bireylerin toplumdaki mertebelendirilmelerine göre hazırlamışlar, toplumdaki sosyal grupların; statü gruplarının, seçkinlerin, sınıfların varlığını da açıklamak durumunda olduklarını unutmuşlardı. Üstelik, bu teori değişik toplumsal tabakalanma tipleri olabileceğini, "bir tipten diğerine geçişte çeşitli değişim süreci tipleri" bulunabileceğini kabul ettiği halde,

---

42 Kinsley Davis ve Wilbert E. Moore, "Some principles of stratification", *American Sociological Review*, Nisan, 1945) (yeniden basıldığı yer, Wilson ve Kolb, *Sociological Analysis*).

43 Bkz. geçtiğimiz Bölüm 2'de "Açıklayıcı Teoriler" alt bölümü.

bu durumun nasıl açıklanabileceğini düşünmemiştir. En son bir nokta da, toplumsal tabakalanmanın oluşumunda ve sürdürülmesinde gücün rolünü tamamen bir yana bırakmış; bu nedenle de, toplumsal tabakalanma ile siyasal çatışma arasındaki ilişkiye hiç değinmemiştir.[44] Görülüyor ki, Marksist teori yanılgısız bir biçimde on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndaki toplumsal ve siyasal çatışmaların karakterini yansıtmaktayken, fonksiyonalist teori de, aynı açıklıkla, hiçbir zaman bir emekçi sınıfı ideolojisi geliştirmemiş; hiçbir zaman bir emekçi sınıfı hareketine tanık olmamış; toplumsal hiyerarşinin, büyük ölçüde, gevşek bir doku içinde ilintileştirilmiş ve üyelikleri kişisel yeteneğe bağlı sayılan örgütlü statü gruplarından oluştuğuna inanılan ABD'deki toplumsal durumu yansıtmaktadır. Marksist teori büyük ve oturmuş güçlü birlik duygusuna sahip gruplar arasındaki çatışmaya vurguda bulunmaktadır. Fonksiyonalist teori ise, kişisel yetenek ve becerilere, kişisel başarı ve yarar uğruna yapılan kişisel çabalara dayanan bir toplumsal tabakalanmanın bütünleştirici işlerde bulunduğunu vurgulamaktadır. Fonksiyonalistlerin teorileri Durkheim'ın işbölümü teorisine birçok bakımdan benzemekte; fakat Durkheim'ın ele aldığı sorunun, toplumdaki sağlıksız bir işbölümü durumu olduğunu gözden kaçırmaktadır.

Bu teorilerin her ikisi de, ileri sürdüklerinin aksine, tam bir evrensellik kazanamamıştır. Yeterli bir toplumsal tabakalanma teorisine varabilmek için çeşitli tabakalanma sistemlerini incelemek, tabakalanma ve farklılaşma olgusunu mülkiyet ve işbölümünün ürünü olarak ele almak; ancak din ve savaş duygularının da bu olguda etkisi bulunduğunu unutmamak; ayrıca "toplumsal tabakalanma ile siyasal kurumlar ve kültürel olgular arasındaki bağıntıları" da hesaba katmak gerekmektedir.

44 Ayrıca şu eleştiriye bkz. M. M. Tumin, "Some principles of Stratification: A Critical Analysis", *American Sociological Review*, XVIII (4), 1953.

Kısım III Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar

I. TOPLUMSAL YAPI

1. Toplumsal Yapı Kavramı

Lévi-Strauss, C., *Structural Anthropology* (New York, 1963).

Nadel, S. F., *The Theory of Social Structure* (Londra, Cohen and West, 1957).

Toplumsal yapı kavramını en açık, en sistemli anlatan kaynak, Radcliffe-Brown, A. R., "On social structure", *Structure and Function in Primitive Society* (Londra, Cohen and West, 1952), ss. 188-204.

Boudon, Raymond, À quoi sert la Notion de "structure"? (Paris, 1968)

2. Toplum Tipleri

Başlangıç döneminin toplumbilimcilerinin çalışmalarında toplum sınıflamalarının önemli bir yeri olmuştur. Okurlar, Spencer'ın, Marx'ın, Durkheim'ın, Tönnies'nin, Maine'nin ve Hobhouse'un sınıflamalarını bilirler. Biz de söz ettik. Son çalışmalarda morfoloji sorunlarına önem verilmiyor, fakat bu konudaki önem taşıyan konulara metinde değiniyoruz. Toplum sınıflamaları hakkında genel olarak şu kaynaklara bakılabilir:

Rumney, J., *Herbert Spencer's Sociology* (Londra, 1934), B. III, "Types of Society".

Steinmetz, S. R., "Classification des Types Sociaux et Cataloque des peuples", *L'Année Sociologique*, III (1898-1899), s. 43-147.

Günümüze kadarki sınıflama şemalarını, ilkelerini ve yararını anlatan bir eser.

Belirli toplum tipleri hakkında, büyük ölçüde, toplumbilimsel açıdan yapılmış incelemeler için bakınız:

Hobhouse, L. T. Wheeler, G. C. ve Ginsberg, M., *The Material Culture and social Institutions of the Simpler Peoples* (Londra, 1915).

Forde, C. D., *Habitat, Economy and Society* (Londra, 1934).

Fustel de Coulanges, N. D., *The Ancienty City* (Yeni İngilizce baskısı, New York, Doubleday, 1956).

Bloch, Marc. *Feudal Society* (London, 1961).

Wittfogel, K. A., Oriental Despotism (New Haven, 1957).

Sombart, W. "Capitalism", *Encyclopaedia of the Social Sciences.*

Hint toplumunun sosyal yapısıyla ilgili başlangıç incelemelerinden biri de, A. K. Nazmul Karim, *Changing Society in India and Pakistan* (Dacca, Oxford University Press, 1956), Kısım 1. Toplumsal yapının bazı belirli özellikleri ise, K. A. Wittfogel'in *Oriental Despotism*'inde inceleniyor. L. S. S. O'Malley, *Modern India and the West* (Londra, Oxford University Press, 1941) de modern Hindistan hakkında yararlı bilgiler var. Özellikle Bölüm X, "The Social System" ve Bölüm XVI, "General Survey".

3. **Kültür ve Uygarlık**

Kültür kavramı üzerine genel tartışma için:

Kroeber, A. L. ve Kluckhohn, *C., Culture* (Papers of the Peabody Museum of Harvard, XLVII (1), 1952).

Malinowski, B., "Culture", *Encyclopaedia of the Social Sciences.*

Malinowski, B., A *Scientific Theory of Culture* (Chapel Hill, 1944).

Kavram kullanılması şu eserlerde inceleniyor:

Benedict, Ruht, *Patterns of Culture* (Londra, 1935).

Uygarlık kavramı üzerine:

Durkheim, E. ve Mouss, M., "note sur la Notion de civilization", *L'Annéee Sociologique*, XII, 1912.

Centre international de Synthèse, *Civilization: le mot et l'idéee (Paris, 1930).*

Toynbee, Arnold J., *A Study of History*, C 1, (Londra, Oxford University Press, 1934) Giriş, Bölüm, "The Comparative study of civilizations."

II. EKONOMİK KURUMLAR

1. Genel Eserler

Weber, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen, 1921-22) (İngilizcesi, bir kısmının, Talcott Parsons'ın önsözüyle, *The Theory of Social and Economic Organization* (New York, 1947); Goodfellow, D. M., *Principles of Economic Sociology* (Londra, 1939).

Herskovits, M. J., *Economic Anthropology* (New York, 1952);

Bu iki kitap ilkellerdeki ekonomik örgütlenmeleri ayrıntılarıyla açıklıyor. Ayrıca, ekonomik analizlerde toplumbilimsel antropolojik analizler arasındaki ilişkileri de kısaca inceliyor.

Kapitalist toplumun sosyolojik bir açıdan incelenmesine örnek olarak bakınız:

Schumpeter, J. A., *Capitalism, Socialism and Democracy* (Londra, Allen and Unwin, 1943), Kısım II.

Veblen, Thorstein, *The Theory of Business Enterprise* (New York, 1904).

Strachey, John, *Contemporary Capitalism* (Londra, Gollancz, 1956).

Galbraith, J. K., *American Capitalism* (Londra, Homish hamilton, 1952).

Sanayi toplumlarıyla ilgili olarak Aron, Dahrendorf ve metinde belirtilen diğer yazarların eserlerine bakınız.

2. İş Bölümü

Durkheim, E., *The Division of Labour in Society* (İngilizcesi, Glencoe, The Free Press, 1947).

Friedmann, Georges, *Industrial Society* (İngilizcesi, Glencoe, The Free Press, 1955).

Sanayide emek sorunlarına ilişkin olarak.

Friedmann, Georges, *The Anatomy of Work* (İngilizesi, Londra, Heine Mann, 1961).

Modern sanayi toplumlarındaki işbölümü hakkında ayrıntılı bir incelemedir. Beşinci Bölüm, Durkheim'ın teorisinin bugünün koşulları karşısındaki durumunu inceliyor. Uzun bir istatistiksel ekte ise, bugünkü ileri sanayi ülkelerinde işbölümü hakkında bilgiler var.

Caplow, Theodore, *The Sociology of Work* (Minneapolis, University of Minneapolis Press, 1954).

İşbölümü, meslek ve teknoloji sorunlarının toplumbilimsel açıdan incelenmesine iyi bir örnek.

3. Mülkiyet

Mülkiyet ve mülkiyet teorilerine dair bilgi için:

Gore, Charles (Bishop of Oxford) (ed.), *Property: Its Duties and Rights* (Londra, Macmillan, 1913).

Lowie, R. H., *Social Organization* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1950) Bölüm 6, "Property."

Modern sanayi toplumlarında mülkiyetin dağılımı üzerine, bakınız:

Tawney, R. H., Equality (4. Göz. Geç. baskısı, Londra, Allen and Unwin, 1952).

Mills, C. Wright, *The Power Elite* (New York, Oxford University Press, 1956).

Kolko, Gabriel, *Wealth and Power in America* (New York, 1962). Pollard, Sidney, ve Crossley, David W., *The Wealth of Britain* (Londra, Batsford, 1968).

Kapitalist ülkelerde sınai mülkiyet konusunda birçok araştırma vardır. Klasik bir Marksist eser, Karl Renner, *The Institutions of Private Law and Their social Functions* (İngilizcesi, Londra Routledge and Kegan Paul, 1949).

İngilizce çevirisinde O. Kahn-Freund tarafından yazılmış

çok değerli bir giriş var. Renner'in eserinin ilk kez yayımlandığı 1904 ve gözden geçirilmiş baskısının yapıldığı 1928'den sonraki yıllarda mülkiyet ve mülkiyet hukukundaki değişiklikleri katıyor. Modern şirketlere ait incelemelerin öncüsü, A. A. Berle ve G. C. Means, *The Modern Corporation and Private Property* (New York, 1933). Sanayide işletme sahiplerinin durumu ve sanayinin kontrolü ile ilgili olarak bkz. P. Sargant Florence, *The Logic of British and American Industry* (Londra, 1953)

4. Sanayi İşletmeleri ve Sanayi İlişkileri

İlk fakat etkin incelemelerden biri, Elton Mayo, *The Human Problems of an Industrial Civilization* (New York, 1933). Moore, Wilbert E., *Industrial Relations and the Social Order* (göz. geç. Baskısı, New York, Macmillan, 1951).

Sanayi işletmelerindeki toplumsal örgütlenmeyi ve sınai ilişkilerini geniş bir şekilde inceleyen genel bir eserdir.

Flanders, A. ve Clegg, H. (ed.), *The System of Industrial Relations in Great Britain: Its History, Law and Institutions* (Oxford, Blacwell, 1954).

İngiltere'de sınai ilişkilerini genel olarak ele alan makaleleri toplamıştır. Değişik sınai örgütlenme biçimleri için bkz.

Paul Bulumberg, *Industrial Democracy*; E. Mandel (ed.), *Contrôle ouvrier, conseils ouvriers, autogestion* (Paris, Maspero, 1970) ve metinde belirttiğimiz kaynaklar.

III. SİYASAL KURUMLAR

1. Siyasal Sistem Tipleri

Siyasal sistemlere ait belirtilmeye değer pek az toplumbilimsel eser var. İlkel toplumlar için bkz. I. Schapera, *Government and Politics in Tribal Societies* (Londra, Watts, 1956). Bkz. ayrıca Georges Balandier, *Political Anthropology* (New York, 1970).

Avrupa ülkelerindeki siyasal sistemler için genel kaynaklar:

H. Sidgwick, *The Development of European Polity* (Londra, Macmillan, 1913). R. M. MacIver, *The Modern State* (Londra, Oxord University Press, 1926).

Bunda da Avrupa hakkında bilgiler var. Grek site devletlerini toplumbilimsel açıdan inceleyenler için bkz. G. Glotz, *The Grek City* (İngilizcesi, Londra, 1929). Feodal devlet için bkz. Marc Bloch, *Feudal Society* (İngilizcesi, Londra, 1961); kısım II. Asya toplumlarındaki durum için bkz. K. A. Wittfogel, *Oriental Despotism*, Burada, modern demokrasiler hakkında geniş bir literatür var. Toplumbilimsellerin en yararlıları şunları: A. de Tocqueville, *Democracy in America* (İngilizcesi, Londra, 1825); James Bryce, *Modern Democracies* (2. Cilt, Londra, 1921); A. D. Lindsay, *The Modern Democratic State* (2. Cilt, Londra, 1943). Son eserler arasında, Raymond Aron, *Democracy and Totalitarianism* (Londra, 1968) ve C. B. Macpherson, *The Real World of Democracy* (Toronto, 1965).

Sovyet toplumu hakkında bkz. A. Kassof (ed.), *Prospects for Soviet Society* (Londra, 1968) ve makaleler derlemesi, Paul Hollander (ed.), *American and Soviet Society* (Englewood Cliffs. N. J., Prentice Hall, 1969).

Totaliter devlet konusunda bkz. Franz Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism* (New York, Oxford University Press, 1942).

2. Devlet teorileri

Devletin gelişmesi ve rolü konusundaki Marksist teorinin ana hatları Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde ve Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde anlatılıyor. Toplumbilimsel bir devlet teorisi –Marksizmi temel alıyor– için bkz. F. Oppenheimer, *The State* (İngilizcesi, New York, 1926). Özellikle, Modern Kapitalist toplumlar için yakın dönemden eserler, bkz. Nicos *Poulantzas, Pouvoir Politique et classes sociales* (Paris, Maspero, 1968); ve Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society* (Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1969). Devletin gelişmesi hakkında değişik bir görüş bkz. R. H. Lowie, *The*

Origin of the State (New York, 1927) ve L. T. Hobhouse, *Morals in Evolution* (Londra, 1905), Bölüm III, "Law and Justice".

3. Siyasal Partiler ve Baskı Grupları

Siyasal partilere ilişkin klasik iki eser:

Michels, R., *Political Parties* (Glencoe, The Free Press, 1949). (Zur Soziologie des Parteiwesens in der Modernen Demokratie, 2. Baskı, Leipzig, 1925).

Ostrogorski, M., *Democracy and the Organization of Political Parties* (İngilizcesi, 2. Cilt, Londra, Macmillan, 1908).

Son yılların genel eserlerinden:

Duverger, M., *Political Parties* (İngilizcesi, Londra, 1954).

Key, V. O., *Politics, Parties and Pressure Groups* (2. Baskı, New York, 1950).

Heberle, R., *Social Movements: An introduction to Political Sociology* (New York, Appleton Century – Crofts, 1951).

Bu kitap siyasal grupların, toplumsal düzeninde temel değişimde baskı gruplarının işlevlerini, yapılarını ve ideolojilerini inceliyor. Ayrıca seçim araştırmalarını, araştırma yöntemlerini ve tekniklerini ele alıyor.

İngiltere hakkında bkz. R. T. McKentic, *British Political Parties* (2. Baskı, Londra, 1963).

Hindistan'daki partiler hakkında başlangıç niteliğinde bir eser, M. Weiner, *Party Politics in India: The Development of a Multi-Party System* (Princeton, 1957). Ayrıca bkz. W. H. Morris-Jones, *The Goverment and Politics of India* (Londra, 1964).

Baskı grupları incelemeleri gitgide daha çok ilgi çekiyor. Genel bir tarama olarak bkz. V. O. Key (age., yukarıda). İngiltere'de yakın yılların iki eseri: S. E. Finer, *Anonymous Empire* (Londra, 1958) ve J. D. Stewart, *British Pressure Groups* (Londra, Oxford University Press, 1958).

4. Siyasal Davranış

Seçim davranışları konusunda epey kaynak var. 1954 yılına kadarki dönem için bibliyografya ve tarama niteliğinde bir eser.

G. Dupeux, "Le comportement électoral", *Current Sociology* III (4), 1954-55. Ayrıca, R. Heberle (age. yukarıda). D. E. Butler, *The Study of Political Behaviour* (Londra, 1958); ve S. M. Lipset ve S. Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments* (New York, Free Press, 1967). İngiltere'deki genel seçimlerin incelenmesine dayanan bir tartışma, M. Benney, A. P. Gray ve R. H. Pear, *How People Vote* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1956).

Birçok ülkede belirli seçimlerle ilgili olarak yapılmış pek çok araştırma bulunuyor (örneğin, Nuffield College'ın İngiliz genel seçimleri araştırmaları); ayrıca, belirli toplumsal kategorilerin (kadınlar, vb.) seçim davranışları ya da belirli tabakaların (örneğin, özellikle orta sınıfların) seçim davranışları çok incelenmiştir. Bu konularda ayrıntılar için bkz. Dupeux (age.). S. V. Kogekar ve R. L. Park (eds.), *Reports on the Indian General Elections 1951-52* (Bombay Popular Book Department, 1956'da Hint Genel seçimleri hakkında pek geniş bilgiler var.

Bazı daha da genel toplumbilimsel ve psikolojik siyasal davranış incelemeleri seçim araştırmalarının ayrıntılarına daldıkça sıkıcı olmaktadır. Giriş niteliğinde iyi bir eser, Graham Wallas, *Human Nature in Politics* (3. Baskı, Londra Constable, 1931).

Ayrıca bkz. yukarıda belirtilen, V. O. Key, R. Heberle, D. E. Butler ve metinde toplumsal hareketler hakkında verilen referanslar.

5. Siyasal İdeolojiler

"İdeoloji" kavramını toplumbilimsel anlamıyla ilk kullanan, açıklığa kavuşturan Marx olmuş; sonraları da Marksist teoride terim önemli bir yer edinmiştir. Marx'ın sunumu için bkz. K. Marx ve F. Engels, *The German Ideology*. Kavram, sonraları eleştirisel bir açıdan şu eserde incelenmiştir. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia* (Londra, Kegan Paul, 1936). Siyasal ideolojilere ilişkin seçkin iki çalışma şunlardır: Mannheim, "Conservative Thought" (K. Mannheim, *Essays on Sociology and Social Psychology*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1953'te) ve C. Bouglé, *Les İdées égalitaires* (Paris, Alcan, 1899).

Modern, siyasal doktrinleri anlatan, eleştiren birçok eser vardır. Siyasal ideoloji ve sınıf üyeliği ile siyasal inançlar arasındaki ilişki R. Heberle, M. Bennay, vd. (yukarıda belirtilmişti) de inceleniyor. Siyasal hayatta aydınların rolü sorunu ise, genişçe Raymond Aron, *The Opium of the Intellectuals* (İngilizce çevirisi, Londra, 1957)'de tartışılıyor. Çok farklı bir açıdan da şu eserde: Noam Chomsky, *American Power and the New Mandarins* (New York, 1966).

Modern milliyetçilik de ilgi çekmektedir. Örneğin; F. Znaniecki, *Modern Nationalities: A Sociological Study* (Urbana, 1952). Hint milliyetçiliğini toplumbilimsel açıdan anlatan bir eser, bkz. A. R. Desai, *Social Background of Indian Nationalism* (2. Baskı, Bombay, 1954)

Alandaki yeni kaynaklara ilişkin son taramalardan biri olarak, bkz. N. Birnbaum, "The Sociological Study of Ideology (1940-60)", *Current Sociology* IX (2), 1960.

6. Bürokrasi

Bürokrasi konusunda modern araştırmaların başlangıcı Max Weber'in eseridir. Bkz. H. H. Gerth ve C. Wright Mills (eds.), *From Max Weber* (New York, Oxford University Press, 1946). Peter M. Blau, *Bureaucracy in Modern Society* (New York, Random House, 1956).

Konu için açıkça ve yararlı bir başlangıç kitabıdır. Son yayınlarla ilgili tasnifli bir bibliyografya için bkz. S. N. Eisenstadt, "Bureaucracy and Bureaucratization", *Current Sociology* VII (2), 1958. Ayrıca bkz. Albrow ve Mouzelis'in ayrı ayrı çalışmaları.

IV. AİLE VE AKRABALIK

1. Akrabalık

Murdock, G. P., *Social Structure* (New York, Macmillan, 1949).

Yale Cross Cultural Survey'e dayanan, akrabalık analizi so-

runlarını tartışan karşılaştırmalı bir araştırmadır. Aileye ve cinsel davranışın düzenlenmesine ait bölümler de var.

Fox, Robin, *Kinship and Marriage* (Londra, 1967).

Radcliffe-Brown, A. R., "Introduction", A. R. Radcliffe-Brown ve Daryll Forde'un *African Systems of Kinship and Marriage* (Londra Oxford University Press, 1950), s. 1-85. Evlilik ve akrabalık hakkında çok yararlı bir özet araştırma. Kitapta, en seçkin sosyal antropologların Afrika kabilelerindeki evlilik ve akrabalık kurumları hakkında yazılar var.

Ayrıca bkz. Bölüm 4, "Kinship", R. H. Lowie, *Social Organization*-Kusursuz bir analiz. Hindistan'da akrabalık kurumu hakkında en yararlı genel eser, K. M. Kapadia, Hindu Kinship (Bombay, 1947).

2. Evlilik ve Aile

Evlilik ve ailenin tarihi üzerine bkz.

Goodsell, W. A., *History of Marriage and the Family* (Londra, 1934).

Westermarck, E., *Short History of Marriage* (Londra, 1926).

Bu iki kitap, aile yapısının farklı tipleri hakkında bazı bilgiler verir. Bu konuda bakılabilecek bir başka eser:

G. P. Murdock, *Social Structure*, I, III Bölümler

R. H. Lowie, *Social Organization*, 5 ve 10. Bölümler

Aile yapısının özel tiplerine dair pek geniş kaynaklar vardır. Genel görünüm için aşağıdaki kitap ve makalelere danışılabilir. Eski Toplum için: N. D. Fustel de Coulanges, *The Ancient City* (İngilizcesi New York, Doubleday, 1956) II. kitap

Çin için: Olga Lang, *Chinese Family and Society*, (New Haven, Yale Üniversitesi yayını, 1946).

Hindistan için: K. M. Kapadia, *Marriage and Family in India* (2. Baskı, Bombay, Oxford Üniversitesi yayını, 1958).

A.B. Keith, "Marriage (Hindu)"; bkz. Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. Modern Avrupa ve Amerikan ailesi: E. W. Burgess ve H. J. Locke, *The Family: From Institution to Companionship* (New York, American Book, 1953).

M. Sorre (ed.), *Sociologie Comparée de la Famille Contemporaine* (Paris, 1955).

Eser başta Fransız ailesi olmak üzere, Avrupa ülkelerindeki aileler hakkında bildirilenlerden oluşuyor, önemli katkı sayılabilirler.

W. F. Ogburn ve M. F. Nimkoff, *Technology and the Changing Family* (Boston, Houton Hiffln, 1955).

Evlilik ve aile konusundaki son araştırmalar belirli güncel sorunları ele almaktadır: Evlilikte istikrar ve boşanma, çocukların gelişmesi, "Problem aileler" vb. Bu konularda geniş yayınlar var. Bunların bazıları, Reuben Hill, "Sociology of Marriage and Family Behaviour 1945-56", *Current Sociology* VII (1), 1958'de taranıp inceleniyor.

V. TOPLUMSAL TABAKALANMA

1. Genel Olarak

Farklı yaklaşımlar öneren en kısa sunuş çalışması:

Bottomore, T. B., *Classes in Modern Society* (Londra, Allen and Unwin, 1965).

Marx'ın sınıf kavramını ve Britanya, SSCB, ABD'deki sosyal tabakalanmaya dair görüşleri kapsar.

Mayer, Kurt B. ve Buckley, Walter, *Class and Society* (3. Basım New York, Random House, 1969).

Başlıca toplumsal tabakalanma tiplerini inceliyor, daha sonra ABD'deki toplumsal tabakalanmanın çeşitli sorunlarını ele alıyor.

Tumin, Melvin M., *Social Strattification: The Forms and Functions of Inequality* (Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall; 1967).

Toplumsal tabakalanma ve mertebelenme, armağanlandırma ve değerlendirme sorunlarını inceliyor.

Toplumsal farklılaşma ve tabakalandırma konusunda ilginç bir genel eser, O. C. Cox, *Caste, Class and Race* (New York, 1948). İlginç denemeler için, R. Bendix ve S. M. Lipset, Class,

Status and Power (2. Baskı, New York, Free Press, 1966). 1952 yılına dek yayınları kapsayan saha taraması, modern toplumlara da ağırlık veriyor, D. G. Macrae, "Social Stratification", *Current Sociology II* (1) 1953-54. İkinci ve Üçüncü Sosyoloji Kongresinde son araştırmalar da sunulmuş bulunuyor. Bkz. *Transactions of the Second World Congress of Sociology* (Londra, I. S. A. 1954, C II. Toplumsal tabakalanmada değişimler, toplumsal hareketlilik ve sınıf yapısı, toplumsal sınıf dinamiği, Charles H. Page, *Class and American Sociology* (New York, Schocken Books, 1969)'a yazılan uzun girişte son çalışmaların geniş bir taraması var. Asıl metin, ilk Amerikan toplumbilimcilerinin düşüncelerini anlatan iyi bir kaynaktır. Toplumsal tabakalanma üzerine teorik eserler, çoğunlukla yetersizdi. Toplumsal sınıf ve statü üzerine yazıları iyiydi.

Marksist teoriyi yeterli ve tutarlı olarak veren eser yok. En iyisi Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'ni ve *Komünist Manifesto*'sunu okumaktır. Marx'ın teorisiyle ilgili yorumların iyiceleri şunlardır: J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Bölüm II; R. Schlesinger, *Marx: His Time and Ours* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1950) Bölüm X ve XI ve S. Ossowski, *Class Structure in the Social Consciousness* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1963).

Son yıllarda ciddi eleştirilerle karşılaşılıyorsa da, toplumsal tabakalanma konusunda fonksiyonalist bir teori geliştirmeye çalışılmaktadır (bkz. yukarıda bölüm 2). Özellikle bkz. K. Davis ve W. E. Moore, "Some Principles of Stratification", *American Sociological Review X* (2), Nisan 1945 (yeniden yayımlandığı yer, L. Wilson ve W. L. Kolb, *Sociological Analysis: An Introductory Case Book*, (New York, 1949), ve B. Barber, *Social Stratification* (New York, 1957).

2. Kölelik

"Slavery", *Encyclopaedia of the Social Sciences.*

Niober, H. J., *Slavery as an Industrial System* (The Hague, Nijhoff, 1900).

Antik çağda köleliğin durumu hakkında en son bilgiler şu derlemedeki makalelerde var: M. L. Finley, *Slavery in Classical Antiquity* (Cambridge – Heffer and Sons, 1960).

3. Feodal Zümreler

Özellikle bkz. Marc Bloch, *La Société féodale*, C II, "Les classes et le gouvernement des homes" (İngilizcesi, *Feudal Society*, 1961); ayrıca makalesi, "Feudalism", *Encyclopaedia of the Social Sciences*'ta, İngiltere'deki durum hakkında daha özelleştirilmiş bir çalışma, A. Lane Poule, *Obligations of Society in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Oxford, 1946).

4. Kast

Kast üzerine birçok genel çalışma, belirli bölgelerdeki kast sistemleri ya da değişik içerikli kast sistemleri üzerine çok sayıda araştırma vardır. Genel niteliktekilerin en yararlıları şunlardır: Hutton, J. H., *Caste in India* (2. Baskısı, Bombay, Oxford University Press, 1951).

Kast sistemi üzerine en sistematik eserdir. Kısım III'te, kast sisteminin kökenlerine dair teoriler tartışılıyor. İyi bir bibliyografyası var.

Senart, E. M., *Caste in India* (İngilizcesi, Londra, Methuen, 1930).

İlk kez 1896'da yayımlanan ilginç bir inceleme: İlk Aryan varna'ları ile zümreler arasındaki benzerlikleri vurguluyor.

Srinivas, M. N., vd., "Caste", *Current Sociology*, VIII (3), 1959. Kastla ilgili son çalışmaların tarandığı, değerlendirildiği bir eser. Girişinde, kast sisteminin karmaşıklığını ortaya koyuyor.

Srinivas, M. N., *Caste in Modern India, and Other Essays* (Bombay, 1965).

Orissa'da bir köyde kast sisteminin geçirdiği değişikliklerle ilgili ayrıntılı bir inceleme, F. G. Bailey, *Caste and the Economic Frontier* (Manchester, Manchester University Press, 1957).

5. Sınıf ve Statü

Toplumsal sınıf ve toplumsal statü üzerine geniş bir yayın vardır.

Genel niteliktekilerden en yararlıları:

Dahrendorf, Ralf, *Class and Class Conflict in An Industrial Society* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1959).

Marshall, T. H., *Citizenship and Social Class and Other Essays* (Cambridge, Cambridge University Press, 1950).

Marshall, T. H. (ed), *Class Conflict and Social Stactification* (Londra, Le Play House, 1938).

Schumpeter, J. A., "Social Classes in a Ethnically Homogeneous environment", *Imperialism and Social Classes* (Oxford, Basil Blackwell, 1951).

Veblen, Thorstein, *The Theory of the Leisure Class* (1899, yeni baskısı, New York, Mentor Books, 1953).

Weber, Max, "Class, Status, Party", H. H. Gerth ve C. W. Mills (eds.), *From Max Weber: Essays in Sociology* (Londra, Kegan Paul, 1947).

Bazı belirli toplumlardaki tabakalanma incelemelerinden, bkz. Cole, G. D. H., *Studies in Class Structure* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1955). Mills, C. Wright, *The Power Elite* (New York, Oxford University Press, 1956).

Porter, John, *The Vertical Mosaic: An Analyssis of Social Class and Power in Canada* (Toronto, University of Toronto Press, 1965).

Ayrıca *Transactions of the Second and Third World Congresses of Sociology*'de çok yararlı kısa incelemeler bulunuyor.

Modern toplumlarda belirli sınıflar ve meslek grupları ile ilgili birçok inceleme yapılmış bulunuyor. Özellikle orta sınıflar ve serbest meslek grupları konusunda. Emekçi sınıfı hakkında klasik bir inceleme, G. Briefs, *The Proletariat* (New York, Megrow Hill, 1938). Orta sınıf üzerine bkz. *Inventaires III. Classes Moyennes* (Paris, Alcan, 1939); G. D. H. Cole, *Studies in Class Structure*, Bölüm III ve IV; R. Lewis ve A. Mande, *The English Middle Classes* (Londra, Penguin Books, 1953); C. Wright Mills.

White Collar: The American Middle Classes (New York, Oxford University Press, 1951); ve D. Lockwood, *The Blackcoated Worker* (Londra, Allen and Unwin, 1958).

Toplumsal sınıfın psikolojik yanları, tarihsel ve çağdaş veriler kullanılarak, M. Halbwachs, *The Psychology of Social Classes* (Londra, Heinemann, 1958. İlk baskısı Fransızca, 1938'de yayımlandı).

Seçkinlerle ilgili olarak, ilgili kesimleriyle bkz. V. Pareto, *The Mind and Society* (Londra, Jonathan Cape, 1935); G. Mosca, *The Ruling Class* (New York, McGraw-Hill, 1939); James H. Meisel, *The Myth of the Ruling Class: Gaetano Mosca and the Elite* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1958); C. Wright Mills, *The Power Elite* (New York, Oxford University Press, 1956); T. B. Bottomore, *Elites and Society* (Londra, C. A. Watts, 1964).

6. Toplumsal Hareketlilik

Öncü eserlerden, P. A. Sorokin, *Social Mobility* (New York, Harpers, 1927), kendi zamanındaki verilere dayanan kapsamlı bir incelemedir.

Daha yakın yıllara ait verilere dayanan karşılaştırmalı bir araştırma, S. M. Lipset ve R. Bendix, *Social Mobility in Industrial Society* (Glencoe, The Free Press, 1959) ve S. M. Miller, "Comparative Social Mobility", *Current Sociology IX* (1), 1960.

Belirli bir toplum üzerinde yapılmış ampirik öncü bir araştırma, D. V. Glass (ed.), *Social Mobility in Britain* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1954). Ayrıca bkz. Alain Girard, *La réussite Sociale en France* (Paris, P. V. F., 1961); Peter M. Blau ve Otis D. Duncan, *The American Occupational Structure* (New York, Wiley 1967).

Ayrıca bkz. *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, C III, yukarıda belirtilmişti.

Kısım IV

Davranışın Düzenlenmesi

Bölüm 12

Toplumsal Hayatta Güç

Bireysel ya da grupsal, toplumda davranış düzenlemesi iki yoldan gerçekleştirilmektedir: Güç kullanımı ile ve toplumun üyelerince bağlayıcı "edim kuralları" olarak az çok kabul edilmiş değer ve normların oluşumuyla, "toplumsal kontrol" terimi toplumbilimciler tarafından, genellikle, bu ikinci tür düzenlemeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu tür düzenlemede değerlere ve normlara başvurmayla bireyler ve gruplar arasındaki gerginlik ve çatışmalar çözümlenir, hafifletilir; daha kendine yönelmiş bir grup olarak, topluluğun dayanışması sağlanır, korunur. Terim, bir de, değerlerin ve normların birbirleriyle iletişime girdiği ve ayıklanıp, süzülüp geliştirildiği yolları ve düzelmeleri ifadede kullanılmaktadır.[1] İşte bu nedenledir ki, bu noktadan itibaren, toplumsal kontrol tipleri ile, toplumsal kontrolün araçları olan kuruluş ve yolları birbirinden ayırt etmemiz gerekmektedir. Gelecek bölümlerde ele alınacak olan başlıca kontrol tipleri şunlardır: âdetler ve kanaat, hukuk, din, ahlak, eğitim (bilgi, bilim). Eğitim sistemi de bir toplumsal kontrol organıdır. Siyasal sistem, din kurumu (kilise), aile (yeni kuşakların ilk sosyalizasyonu ailede olur) ve birçok diğer uzmanlaşmış kuruluş da aynı niteliktedir. Gerçekten, her toplumsal grup kendi üyeleri üzerinde[2] yaptığı toplumsal kontrol ve bunun genel olarak toplumdaki davranış düzenlemesine katkısı açısından incelenebilir.

---

1 Benzeri, fakat kapsamlı bir tanım için bkz. G. Gurvitch, "Social Control", G. Gurvitch ve W. E. Moore (eds.), *Twentieth Century Sociology* (New York, 1945).

2 Simmel'in toplumsal grup incelemelerinde, büyük ölçüde, değişik hacimlerdeki gruplarda görülen toplumsal kontrolün doğasındaki çeşitlemeler üzerinde de durulmaktadır.

Toplumsal kontrol, bu bakımdan, güç kullanımı ile davranış düzenlemesine ters düşmektedir. Bu çok ayrı iki yol, doğaldır ki, gerçek toplumsal hayatta birbirinden ayrılamaz. Hukukun sonul müeyyidesi fiziksel baskıdır ve fiziksel baskı her çeşit toplumsal kontrolde yer alabilmekte; kamuoyu kitlesel şiddete dönüşebilmekte, dinsel inançlar dinsel cezalandırmalara ve sapkınların yakılmasına kadar varabilmektedir.

Diğer yandan, fiziksel baskının en etkin biçimde kullanılması da, çoğunlukla, genel kabule erişmiş değerlere denk düşüldüğünde; yani haklı görülünce olabilmektedir. En aşırı durumda bile (örneğin askeri diktatörlüklerde) yönetici grubun başka yollar ve araçlarla kendi içinde birlik kurması gerekmektedir. Fakat, farklılık gene de açıktır. Siyasal felsefede bu farklılık, bir kısım düşünürlerin devletin temelde güce dayandığını, bir kısmının ise "rızanın" bulunduğunu söylemesinden anlaşılmaktadır. Toplumsal analiz bu noktada, siyasal yükümlülüğün temelinin ne olması gerektiği konusundaki anlayışlarla ilgilenmektedir. Toplumbilimsel araştırmalar toplumsal düzenin oluşturulmasında yararlanılan fiili süreçle ilgili birçok noktaya ışık tutmaktadır. Bu araştırmaların bir yandan ilkel toplumlara, bir yandan da çağdaş demokratik toplumlara yönelmesi de, davranış düzenlemesinin normatif yanına verilen önemden olmuştur. Bazı modern toplumbilimsel teorilerde, örneğin Talcott Parsons'ınkinde, toplumsal ilişkilerde fiziksel baskı öğesi neredeyse, bütünüyle bir yana bırakılmıştır.[3] Oysa, günümüz yaşantısı bile toplumumuzda gücün rolünün küçümsenemeyeceğini göstermektedir. Çağdaş dünyamızda da demokrasilerin yanı sıra polis devletleri ve sömürge yönetimleri (değişik biçimlerde) sürmektedir. İnsanlık tarihinde ise, toplumsal hayatta şiddetin, fetih düşkünlerinin ve baskının yeri apaçık görülmektedir.

Davranışların değerler ve normlarla düzenlenmesine ağırlık tanıyan toplumbilimsel teoriler bile, kendi toplumlarındaki düzenlemelere öncelik vermekte, toplumsal kontrolü göreli olarak

3 Bu nokta ile ilgili eleştirisel bir inceleme olarak, bkz. David Lockwood. "Some Remark on the Social System", *British Journal of Sociology*, VII (2), 1956.

uyumlu birlik içinde ve istikrarlı bir sistem saymakta; değerler arasındaki çatışmayı ise "sapmalar" başlığı altında toplayıp ikincil olgular diye nitelendirmektedir. Böylesine dar bir anlayış, ancak, çok küçük ve basit toplumlar için geçerli olabilir. Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi, her toplumsal grup, üyelerinin davranışlarını düzenlemekte, karmaşık toplumlarda ise çok sayıdaki toplumsal grup arasında çelişki ve çatışmalar olabilmekte; her grup kendi değer ve normlarını topluma yaymaya, benimsetmeye eğilim göstermektedir. Bu duruma, toplumsal sınıflar, çeşitli dinsel gruplar ve değişik etnik ve ulusal topluluklar arasındaki çatışmalar örnek gösterilebilir.

Bu bölümde, toplumsal gruplar arasında çıkar ve güç kullanımına varan çatışmalar üzerinde durmak istiyorum. Genel anlamda toplumsal çatışma konu dışı kalmaktadır.[4] Ayrıca toplumdaki şiddet eğilimleri toplumsal sorunların bir işaretiyse de, bireysel şiddet kullanımları üzerinde durulmayacaktır.[5] Toplumsal gruplar arasındaki şiddete yol açan çatışmalar belirli bir yaşam biçimini geliştirip yaygınlaştırdığı ya da yok edip ortadan kaldırdığı, yahut da değişikliklere yol açtığı için, insan toplumları üzerinde açık bir etkide bulunmakta; nedenleri ve sonuçlarının genişliğiyle incelenmesi önem taşımaktadır. Biz burada öncelikle ikili bir ayrım yapmakla işe başlayacağız; tüm olarak toplumlar arasında şiddete dayanan çatışmalar (savaş) ve toplum içinde şiddete yol açan çatışmalar (devrim, karşı-devrim ve iç savaş). Bunlar üzerinde önce ayrı ayrı duracak, sonunda ortak yanlarını, genel görünümlerini ortaya koymaya çalışacağız.

4 Bu sorunu şu makalemde incelemiştim: "Sociological Theory and the Study of Social Conflict" John C. MacKinney ve Edward A. Tiryakian (eds), *Theoretical Sociology* (New York, 1970).

5 Bu soruna gelecek bölümde değineceğiz. Sanayi ülkelerinde şiddetin artışına karşı büyük bir ilgi duyulmaktadır. ABD'de bu sorunla ilgili resmi araştırmalar yapılmakta, bunlar devamlı artmaktadır. Bkz. *The Report of the National Commission on the Causes and Prevention of Violence* (Washington, D. C. 1959) ve ilintili, Task Force Reports. Ayrıca bkz. sempozyum, "Collective Violence", *Annals of the American Academy of Politial and Social Science* (September, 1970)

Savaş

Çağdaş toplumbilimciler, göreli olarak, savaş konusuna fazla bir ilgi göstermemektedirler. Bir yazar şöyle diyor "... çok yakın günlere dek... savaş ve barış sorunlarının incelenmesine gösterilen ilgi... üç ya da dört kuşaktan beri ekonomik analizlere gösterilen ilgi karşısında hiç derecesindedir... nedeni ne olursa olsun, ortada, önem verilebilecek bir teori de yoktur, geliştirilememiştir..."[6] Bu konuda, başlangıç dönemi toplumbilimcileri ile yüzyılımızın başlangıcına kadarki, sonraki düşünürlerin durumları değişiklik göstermektedir.

Gerek Comte, gerekse Spencer toplumun gelişmesinde savaşa büyük bir yer vermişlerdir. Comte'a göre: "İlk dönemlerde insan toplumunun büyümesinde ve yayılmasında, üretim çalışmalarının gelişmesine elvermeyen, kısırlaşmış bir daralmadan kurtulmada, uygarlaşmış toplulukların zamanla birleşerek tek toplum olmasında savaşın etkisi olmuştur," denebilir. Benzer biçimde, Spencer için de toplumsal yaşamın ilk dönemlerinde bir fetihçi ulus durumuna gelmesi tek çözüm yolu olmuştur.[7] Varlığını koruyabilen toplumların savaş için en iyi örgütlenenler olduğunu ileri sürmüştür. "En uygunların süreninliğinin oluşturduğu toplumsal tipte silah taşıyabilenlerin ve kendilerine güvenilebilenlerin hepsi savaşçı, geride kalanlar da yönetim işleri sorumluları olmuşlardır."[8]

Comte ve Spencer'ın savaşın tarihte önemli bir öğe olduğu yolundaki bu gerçekçi görüşü benimsemelerinde, uluslararası savaşın artık sona erdiğine inanmalarının da etkisi vardır. İki düşünür, askeri toplumla sınai toplum tiplerini ayrı düşünmüşler; birincisinde, çalışma hayatının savaşa; çağdaş Batılı devletlerce temsil edilen ikincisinde ise savaşın çalışma hayatına bağımlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Comte kesin bir dille şöyle demiştir: "En sonunda, insan seçkinleri arasında savaşın bütünüyle orta-

6 Alastair Buchan, *War in Modern Society: An Introduction* (Londra, 1966).
7 *Cours de Philosophie Positive*, Lecture 57.
8 *Principles of Sociology*, C II.

dan kalkması gereken an gelip çatmış bulunuyor."[9] Daha sonraki Gumplowicz ve Oppenheimer gibi yazarlar ise, toplumsal gelişmede savaşın önemli öğe olduğu konusunda benzer bir görüş savunmuşlar, fakat Comte ve Spencer'ın savaşın insan hayatından tamamen uzaklaşacağı yolundaki görüşlerini paylaşmamışlardır. Yirminci yüzyılın başlarında savaşla ilgili inceleme ve araştırmalarda, yeniden, ileri ülkeler arasında beliren savaş olasılıkları üzerinde durulmaya başlamıştır. Konuyla ilgilenilmesinde savaş olasılıklarının etkisi olmuştur.[10]

Son yıllarda ise belirttiğimiz gibi, toplumbilimcilerin bu konuya gösterdikleri ilgi azalmıştır.[11] Bunun nedeni, kısmen bir oranda da olsa, bilimsel biçimde ele alınamayacak kadar büyük ve kapsamlı bir sorunla karşı karşıya kalındığına inanılması olmuştur. Fakat günümüz toplumbilimcilerinin eş derecede büyük ve kapsamlı sorunlarla; sanayi toplumlarının doğası ve modernleşme süreci gibi sorunlarla ilgilenmeleri karşısında, bu neden, fazla inandırıcı ve yeterli görünmemektedir. Asıl, çok daha önemli neden, öyle anlaşılıyor ki, tarihsel ve karşılaştırmalı araştırma anlayışının terk edilmesi ve dikkatleri toplumsal çatışma sorunlarından alıp belirli toplumlar içindeki bütünleşme sorunlarına çevirten fonksiyonalist yaklaşımın benimsenmiş olmasıdır. Neden ne olursa olsun, kısacası, son yirmi, otuz yıldan bu yana savaş ya da genel anlamda çatışma sorunu sistematik bir biçimde ele alınmamaktadır. Fakat çok yenilerde, şu son yıllarda konu yeniden ilginç olmaya başlamıştır. Bu durumda, sadece, toplumbilimin teorik oryantasyonundaki temel değişikliklerin

9 age., Lecture 57.

10 Örneğin bkz. William James, "The Moral Equivalent of War" (1910 ve W. G. Surner, "War and Other Essays," 1911) - Bu dönem, J. A. Hobson, Lenin ve diğerlerinin emperyalizm üzerine yazılarıyla emperyalist savaş teorisinin oluştuğu dönemdir. Belirttiğim kaynaklardan birçoğu Leon Bramson ve George W. Goethais (eds.), *War* (New York, 1964) adlı eserlerinde yer almış bulunuyor.

11 Bazı kural dışı eserler de var. Morris Ginsberg 1939'da "The Causes of War" adlı makalesini yayımlamıştır. (*Sociological Rewiev, Reason and Unreason in Society*, 1947'de yeniden yayımı) P. A. Sorokin, genel toplumsal teorisinin temel bölümlerinden biri olarak savaşa yer veren ender yazarlardandır. *Social and Cultural Dynamics* (4 cilt, New York, 1937).

etkisi olmamıştır. Nükleer çağda savaşın insanlık için en ciddi ve en tehlikeli sorunlara yol açabileceğinin, sorunu görmezlikten gelecek bir toplumbilimin insanlığın esenliği için ilgilenmesi gerekli pratik sorunlar karşısında gerçek bir değer taşımayacağının anlaşılmış bulunmasının da konuyla yeniden ilgilenilmesinde etkisi olmuştur.

Son yayınlar arasında en kapsamlı ve başarılısı Raymond Aron'un Barış ve Savaş: Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi (Peace and War: A Theory of International Relations, New York, 1966)'dır. Aron, önce savaşı ve barışı sistematik biçimde incelemek için gerekli sınıflandırma kavram ve şemalarını ele almaktadır: iktidar, güç, uluslararası devletler sistemi, değişik tipte savaşlar ve barışlar. Daha sonra, savaşın bazı olası nedenlerini, bunlara ilişkin olası teorileri; üçüncü bölümde ise, nükleer çağda evrensel devletler sistemini tarihsel açıdan incelemektedir. Kitabın son kesiminde savaşa ilişkin bazı moral değerlendirmeleri siyasal ve stratejik olası gerekirliklerini ve getireceklerini tartışmakta, her biri kendi ulusal çıkarını düşünen bağımsız ve egemen devletler arasındaki ilişkileri düzenleyecek araçlar olarak savaş karşısına konabilecek alternatifleri geliştirmeye çalışmaktadır. Önerdiği her iki alternatif de; hukuk yoluyla barış ya da imparatorluk çatısı altında bir barış, değişik yollarla da olsa, şu ya da bu derecede, ulusla egemenlikten fedakârlığı gerektirmektedir. Üçüncü olanak, bugünkü biçimiyle, güç dengesi yoluyla barıştır. Fakat, hızlı teknolojik gelişmeler ve nükleer silahların yayılması karşısında, günümüzde bu yol sürdürülmesi güç bir yol durumuna gelmiştir. Sonul bir notta ise, Aron son eserlerden bazılarında "gametheory" modellerinin ayrımsız bir biçimde kullanılabilmesine dayanan bazı görüşler olduğunu belirtmekte; "rasyonel strateji" yerine, "akli ve makul siyaset" yolunu savunmaktadır.[12]

Bir başka türden ilginç bir araştırma ise, L. F. Richardson'ın dikkatli kantitatif bağıntılar saptayarak savaşla ilişkili etmenleri

12 "Game-theory"nin kısıtlanması gerektiği Anatol Rapaport *Fights, Games and Debates* (Ann Harbor, 1960) adlı eserinde de savunulmaktadır.

ortaya çıkarmak isteyen;[13] dolayısıyla da, savaş olasılığı üzerinde silah yarışının etkilerini aydınlatmayı amaçlayan araştırmasıdır.[14]

Günümüzde savaş ve barış konusundaki incelemeler ve çalışmalarda toplumbilim ve diğer sosyal bilimlerden birlikte yararlanılmakta; "stratejik incelemeler" genel başlığı altında, ilgili tüm disiplinlerden uzman ve bilimadamlarının yer aldığı bu çalışmalar, daha önceki toplumbilimsel teorik çatışmalardan önemli farklılıklar göstermektedir. Yakın günlerin bu çalışmaları uzun süreli evrimci yönsemeleri bir yana bırakmış ve modern savaş konusuna ve büyük bir savaştan kaçınmak için gerekli pratik ve belirli sorunlara öncelik vermiş; bu amaçla, böyle bir savaşa yol açabilecek koşulları ve durumları (örneğin, Richardson'ın deyimiyle "koşar adımla silahlanma yarışı") analiz etmeyi yeğ tutmuştur. Bu tür araştırmalar tarihsel ve karşılaştırmalı araştırmacılığı gerektirmekte, fakat genel nitelikte bir savaş teorisi ortaya koymak gibi bir iddia taşımamaktadır. Bugüne kadar söz konusu araştırmaların katkısı, karmaşık bir olgu görünümü taşıyan savaşla ilgili düşüncelere açıklık kazandırmak; ayrıca savaşa yol açabilecek gibi görünen bazı nedenleri kısmen de olsa, aydınlığa çıkarmak olmuştur. Tıpkı, genel anlamdaki toplumbilim gibi, savaş ve barışla ilgili toplumbilimsel çalışmalar da tek bir belirli yol önerememekte, fakat daha rasyonel tercih ve denetim olanaklarını arttırıp geliştirmek istemektedirler.

Son çalışmaların çoğunun süper devletler arasında çıkacak bir nükleer savaş tehlikesi üzerinde durması haklı görülebilir. Fakat bu durum, uluslararası ilişkilerde ve sorunlarda kuvvet kullanımı ana konusunun önemini yitirdiği anlamına gelmemelidir. Gerçekten de, güç kullanımı yoluyla davranış düzenlemesi açısından klasik silahlarla yapılan sınırlı savaşların bugün de görülebilmesi, süper-devletlerin çeşitli türden müdahalelerde bulunmaları (Dominik Cumhuriyeti ve Vietnam'da ABD'nin, Çekoslovakya'da da SSCB'nin) bu sorunun güncelleşmesine yol

13 Bkz. *Statics of Deadly Quarrels* (Pittsburg, 1960)
14 *Arms and Insecurity* (Pittsburg, 1960).

açmış bulunmaktadır. Bu örneklerin gösterdiği sorunlar çözümü kolay sorunlara benzememektedir. Bu sorunlar, bir ölçüde, bloklar arası çelişkiler nedeniyle ortaya çıkmakta, fakat bir ölçüde de büyük ve küçük devletler arasındaki uluslararası düzendeki sürekli eşitsizliğin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde bile, küçük ölçümlü devletlerin haklarının nasıl teminata kavuşturulabileceği konusunda belirli bir anlayıştan uzak bulunuyoruz. Bu konuda etkin bir pratik siyasayı belirleyebilmiş olmaktan ise, daha uzağız.

Devrim ve Karşı Devrim

Devrim sorunu, toplumbilimsel incelemeler açısından, savaş sorununun tersine ihmale uğramamıştır. Bunun nedeni, çok büyük oranda, önemli toplumbilimsel teorilerden biri olan Marksizmin devrimi toplumsal hayatın temel olgularından biri saymasıdır. Buna rağmen, modern devrimler ve devrimci hareketler yeterince ya da objektif biçimde incelenememiş; Marksist yazarlardan birçoğunun da başlıca uğraşısı, eleştiricilerine karşı Marx'ın devrime ilişkin genel teorisini savunmak olmuştur.

Son yıllarda toplumbilimcilerin devrim incelemelerine karşı ilgi göstermeleri çok daha artmış, diğer yandan da, bu tür araştırma ve incelemelerin yapılması gittikçe güçleşmiştir. İlgi artışının nedenini anlamak zor değildir: Yirminci yüzyıl bütün diğer yüzyıllardan daha çok devrimler yüzyılı olmuştur. Rus Devrimi ve Çin Devrimi tarihsel ve siyasal önemleri açısından en azından Fransız Devrimi'nin boyutlarına erişmişlerdir. Bunlar da Fransız Devrimi gibi, toplumsal gelişmede yeni bir dönemin başlangıcı olmuşlardır. Yugoslavya, Cezayir ve Küba gibi küçük ülkelerdeki devrimler ise yeni siyasal düşüncelerin ve yeni toplumsal kurum modellerinin oluşumuna yol açmışlardır. Bu olguların üst üste gelen etkileri ve Batılı sanayi ülkelerinde yeniden ortaya çıkan radikal ve devrimci düşünceler, toplumbilimcilerin bu olguyla yeniden ve daha büyük oranda ilgilenmelerini zorunlu kılmış bulunmaktadır.

Güçlük iki açıdan ortaya çıkmaktadır. Birincisi, herkes gibi, toplumbilimcilerin de savaşı tel'in etmeleri ve nükleer bir savaş olasılığı karşısında duyarlık taşımalarına, dolayısıyla, çalışmalarında amaç olarak uluslararası savaş durumunun denetlenmesini ve ortadan kaldırılmasını kabul etmelerine rağmen, devrimci mücadelelerde kuvvet kullanımından sakınmak konusunda hiçbir görüş birliğine varamamış olmalarındandır. Toplumbilimciler devrimler üzerine eğilirken karşıtlık ya da yandaşlık duyguları taşıyabilirler; devrimci liderlere danışmanlık yapabilirler ya da daha da fazlası, devrimi gerekli kılacak koşulların oluşumunu önleyecek yollar gösterebilirler.[15] Savaş sonrası dönemin büyük kısmında tutucu nitelikte bir toplumsal düşüncenin başat duruma geçmesi ve diğer bazı nedenler yüzünden, bugün, devrimci ve protestocu hareketlere karşı yakınlık ve yandaşlık duymanın, kurulu toplum düzeniyle kaynaşmış olmaya oranla daha ideolojik bir tutum olduğu; toplumbilimsel tarafsızlığa karşı bunun daha büyük bir tehlike taşıdığı düşüncesine varılmıştır. Bu görüş, apaçıktır ki, gerçeklikten yoksundur. Diğer yandan, karşı-devrimlere ya da kurulu düzenin savunulmasına oranla devrimde ve devrimci hareketlerde şiddet kullanımının daha çok olduğu da söylenemez. Kuşkusuz, devrimde mi, karşı-devrim ya da kurulu düzenlerin ısrarla savunulmasında mı daha çok kuvvete başvurulduğunu kesin olarak hesaplayabilmek çok güçtür. Tarihte, radikal, hatta reformcu hareketlerin bile vahşet derecesinde şiddetle ezilip bastırıldığı dönemler yok değildir. Modern toplumlarda Paris Komünü'nün ezilmesi, ilk dönemlerinde sendika hareketlerine karşı silahlı saldırılarda bulunulması (özellikle ABD'de) ya da değişik boyutlar içinde, Nazi hareketi, Endonezya'da 1956-66'da komünistlerin kitleler halinde katledilmeleri bu konuda verilebilecek ilk örneklerdir. Bütün bunlardan açıkça anlaşılmaktadır ki, *status quo*'nun korunmasında, *status quo*'ya yöne-

15 İlgili sorunlardan bazıları "Project Camelot"da açıkça gösterilmiştir. Irving L. Horowitz (ed.), *The Rise and Fall of Project Camelot* (Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1967)'de ve Ralf Dahrendorf, *Essays in Theory of Society* (Stanford, Stanford University Press, 1968), Bölüm 10'da aynı sorunlar inceleniyor.

len hareketlerden çok daha fazla şiddete başvurulmaktadır. Bu konudaki araştırma ve incelemelerde siyasal yandaşlık ve moral tutum sorunları olağanüstü bir güçlük taşımakta; sonuçta, birçok toplumbilimci konudan bütünüyle uzak kalmayı yeğlemektedir.

İkinci tür güçlük teoriktir. Devrim konusundaki ana teori –yani Marx'ın teorisi– her şeyden çok, Batı Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş ve kapitalist toplumlar içinde devrimci emekçi sınıfının gelişmesi üzerinde durmuştur. Oysa, yirminci yüzyıldaki devrimler köylü toplumlarda olmakta, ileri kapitalist ülkelerdeki devrimci hareketlerde ise, çoğu toplumbilimcilere göre, bir duraklama görülmektedir (ya da son günlere dek öyle görünmüştür). Buna rağmen, bu yeni olgular günün koşullarına uyarlanmış bir Marksist teoriyle değerlendirilmemekte; köylü devrimlerinin, çoğu kez, doktrin olarak kendilerine Marksizmi seçtiklerini söyleyen siyasal partilerce yönetilmekte olması da bu durumu değiştirmemektedir. Ayrıca, yeni koşullara uygun bir alternatif toplumsal değişim teorisi de oluşturulamamıştır.

Bir devrim, Franz Schurmann ve Orville Schell'in deyişiyle, "...bir eski düzenin, eski bir siyasal sistemin, geleneksel bir kültürün, yaratıcılıktan uzaklaşmış bir ekonominin, sadece istismar etmeye bakan bir egemen sınıfın, insanları tatmin etmekten uzak bir toplumsal organizasyonun yıkılıp yok edilmesidir."[16] Devrim ille de şiddet kullanımını ve silahlı çatışmayı gerektirmemekte; fakat modern devrimlerin çoğu bu tür çatışmalarla olmaktadır. Kurulu düzenin egemen yöneticilerinin değişime karşı direnmek için güç kullanmaları ya da devrimci hareketin liderlerini güç kullanma yoluyla amaçlarına çok daha çabuk varabileceklerini sanmaya iten bazı durumlar bunda başlıca etmendir. Devrimci hareketlerin temel nedenleri, Marx'ın teorisinde savunulduğu gibi, başta toplumsal sınıflar arasında olmak üzere, çıkan çatışmalardır. Fakat sürece birçok başka öğe de girmektedir –etnik ya da dinsel farklılıklar, ya da milliyetçi duygular gibi. Devrimin ba-

16 Franz Schurmann ve Orville Schell (eds.), *China Readings*, 2: Republican China (New York, 1967), Giriş.

şarısı çok farklı etmenlere bağlı bulunmaktadır. Crane Brinton, daha önceleri Marx'ın özellikle, ilk dönem yazılarında belirttiği noktalar üzerinde durmakta; devrim için elverişli koşulları sayarken toplumdaki ekonomik ilerlemeyi, kesin sınıf çelişkilerini, aydınların egemen sınıftan yüz çevirmesini, hükümet mekanizmasının etkinliğini yitirmiş olmasını ve siyasal yönden beceriksiz ve yeteneksiz bir yönetici sınıfının varlığını vurgulamaktadır.[17]

Bu görüşler, bir ölçüde de olsa, on dokuzunu yüzyıldan beri Batılı sanayi ülkelerinde devrimci hareketlerin olmayışının ya da başarı kazanamayışının nedenlerini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkiler (*antogonism*) keskinleşmemiş; tersine, orta sınıfın gelişmesiyle, sendikacılık ve diğer alanlardaki işçi hareketinin başarıları sayesinde reformların yapılabilmiş olmasıyla ve toplumda zenginliğin ve esenliğin artmasıyla bu çelişkiler hafifletilmiş bulunmaktadır. Diğer yandan, bu toplumlardaki yönetici egemen sınıflar, aydınlar tarafından terk edildiklerini gördükleri bunalımlarla pek az karşılaşmışlar; olaylar üzerindeki kontrollerini yitirecek kadar umutsuzluğa düştükleri ancak birkaç kez görülmüştür. Devrimci bir hareketin gelişebilmesi –1918'de Almanya'da askeri bir yenilgiden sonra yöneticilerin itibarlarını yitirdikleri yıllar gibi– pek ender durumlarda olabilmektedir. Bir başka örnek ise, 1956 yılında Macaristan'daki ihtilal girişimidir. Bunun olması, siyasal liderlerin Stalinci dönemdeki komünist yönetimin niteliği konusunda belirsizliğe ve fikri kargaşalığa düşmelerinin sonucudur. Yüzyılımızda Batılı ülkelerin çoğunda önemli devrimci hareketlerin görülmeyişi, sınıflar arasındaki –ekonomik, kültürel ve ideolojik– tezadın azaldığı anlamına gelmez. Çoğu kez, 1950'lerde olduğu gibi sesi bastırılsa bile, bir gün yeniden ortaya çıkabilmiş; son yıllarda ise, devrimci düşüncelerin yeniden, fakat bu kez emekçi sınıfı içinde değil de, öğrenci hareketleri içinde canlandığı görülmüştür. Mayıs 1968'de Fransa'da öğrencilerin başlattıkları ayaklanma örneğine rağmen, Batılı sanayi ülkelerinde önemli bir devrimci hareketin olabilmesi

17 Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution* (New York, 1957).

güç görünmektedir.[18] Bu ülkelerde "büyük oranda" işçi hareketlerinin izlediği yoldan önemli toplumsal ve siyasal değişimlerle karşılaşılması daha olası görünmektedir. Bunların yanı sıra, bazı toplumlarda şiddete dayanan çatışmalar görülse bile, bunlar birbirlerinden kopuk ve tek olaylar olarak kalacağa benzemektedir.

Devrimler olan ve çoğunlukla köylü nüfusa dayanan ülkelerde yukarıda belirtilen koşulların varlığı açıkça görülmektedir: Büyük servet farkları nedeniyle sınıf çelişkilerinin uzlaşmaz çelişki durumuna gelmiş olması, küçük bir azınlığın otokratik yönetimi, Batılılaşmış aydınların düzenden kopmaları ve Marsizmden etkilenmekte olmaları, geleneksel egemen ve yönetici grupların ekonomik sorunlar ve ileri ülkelerin etkileri karşısında yetersiz ve beceriksiz kalmaları gibi. Marksizm ve sosyalizmden esinlenen bu devrimler, bir yandan da, sömürgeciliğe karşı ulusal bağımsızlıktan yana mücadeleler vermekte; toplumlarını modernleştirmek ve sınaileştirmek istemektedirler. Üçüncü dünya ülkelerinin tümünde bu özelliklere rastlanmaktadır. Başarabildikleri, gelebildikleri nokta, belki de, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda düşünülen toplumcu bir düzenin kurulması olmamakta; fakat (hiç değilse bazı durumlarda), hızlı ekonomik gelişmeye elverişli bir siyasetin gereklerini gerçekleştirebilecek bir nokta olmaktadır. Diğer yandan, bu devrimlerin dünya politikasına büyük etkileri olmuş; bir oranda yeni bir biçim kazandırmış; bugünkü dünyada toplum yapısında temel değişiklikler yaratabilmek için başvurulmasını yasak gördükleri şiddet kullanımının temelindeki çelişkinin kapitalist toplumlardaki sınıflar arası çelişkiden çok, burjuva uluslar ile proleter uluslar arasındaki çelişkiler olduğu şeklinde yeni bir yorum getirmiştir. Bu düşüncelerin Marksist teoride önemli yeni bir yorum olduğu açıktır. Başka bir açıdan, H. Marcuse[19] ve A. G. Frank'ın[20] ve 1960'ların radikal

18 Barrington Moore, Jr., "Revolution in America?", *New York Review of Books*, XII (2), 1969'da Amerika açısından bu sorun üzerinde durulmaktadır.

19 Özellikle bkz. *One-Dimensional Man* (Boston, 1964) ve *An Essay On Liberation* (Boston, 1969).

20 *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* (2. baskı, New York, 1969)

hareketlerine yakınlık gösteren diğer birçok toplumbilimcinin de yaptıkları bu niteliktedir. Marksist teorinin şemasına, içsel sınıf ilişkileri açısından daha yakın düşen bir yorum da Barrington Moore'un görüşüdür. *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*'nde "çağdaş dünya için üç yol" olduğu belirtilmektedir: Burjuva devrimi (İngiltere, Fransa, ABD); yukardan devrim (Almanya, Japonya); ve komünist devrim (Rusya–Çin).

Son yıllarda yüzyılımızın şiddete dayanan karakterine karşı gösterilen ilginin artması nedeniyle, insan doğasında saldırgan içgüdülerin etkisi olduğunu savunan görüşler yeniden görülmeye başlamıştır. Bu sorun da, doğaldır ki, tartışması yeni yapılan bir sorun değildir. Simmel, çatışma sorununu incelerken "...*a priori* bir çatışma içgüdüsü olduğunu reddetmek olanaksızdır," demiştir.[21] Savaşın önlenmesi konusunda Einstein'la mektuplaşan Freud, insan varlığında yıkıcı ve saldırgan bir içgüdüsel yan olduğunu ileri sürmüştür.[22] Durdin ve Bowlby'nin incelemelerinde ise sonuç olarak "... dövüşme arzusuna her zaman her yerde öylesine sık rastlanmaktadır ki, bunun insan davranışının temel görünümlerinden biri olduğunu kabul etmek gerekiyor," denilmiştir.[23] Son yıllarda yapılan biyolojik ve antropolojik incelemeler, doğal ayıklanmadan meydana gelen bir saldırganlık güdüsünün bulunduğunu genel olarak desteklemekte; bu güdünün omurgalılarda ve insanın da yer aldığı üst memeliler sınıfında da bulunduğunu göstermektedir.[24] Fakat çoğu yazara göre, böyle bir güdünün varlığı şiddete dayanan çatışmaların nedenini açıklamakta yeterli sayılamaz. Saldırganlık güdüsü de diğerleri gibi, düzenlenebilir ve kontrol altına alınabilir. Nitekim bu yapılabilmekte; insanlar her zaman dövüşmemektedir. Durbin ve Bowlby'nin gözlemledikleri gibi, "barışçı işbirliği başatlaşmakta – savaştan çok, barış sürmektedir..."

---

21 G. Simmel, *Conflict* (1908); İngilizcesi, Glencoe, 1955.

22 Mektup ilk kez 1933'te yayımlandı. Sigmund Freud, *Collected Papers*, C 5'te ve Bramson ve Goethais (eds.), *War*, 1964'te de yayımlandı.

23 E. F. M. Durbin, vd. *War and Democracy* (Londra, 1938)

24 Bkz. Örneğin, Konrad Lorenz, *On Aggression* (New York, 1966): ve S. Washburn, "Conflict in Primate Society"; Anthony de Rueck ve Julie Knight (eds.), *Conflict in Society* (Londra, 1966).

İncelenmesi, açıklanması gereken nokta, bazı durumlarda ortaya çıkan şiddet kullanımı; şiddete dayanan çatışmadır. Bu ise, bir grup insanın çıkarlarını savunmak ya da elde etmek için dövüşme kararı aldığı (ya da liderlerince alındığı) duruma yol açan toplumsal koşulların incelenmesiyle yapılabilir. Bu çatışmaların nedeni nasıl açıklanmış olursa olsun –ki yukarıda savaş ve devrime ilişkin bazı teorileri belirtmiştik– belirli bir toplumsal düzeni korumak ya da yıkmakta, yeni toplum biçimlerine geçmekte, değişik düzenlerde de olsa, kuvvet kullanımının önem taşıdığı açıktır. Pareto "... toplumsal kurumlar güç kullanarak oluşturulur ve güç kullanarak korunup sürdürülür," derken aşırı bir görüşü benimsemiş olmaktadır.[25] Fakat Marx'ın teorisinden alıp geliştirdiği bu savı toplumbilimde de insanın davranışlarının sadece değerlerle düzenlendiği yolunda ileri sürülen görüşe oranla, gerçeğe daha yakındır.

Gelecek bölümlerde ikinci tür düzenleme üzerinde de duracağız. Fakat değerleri ve normları, toplumsal kontrol araştırmalarında çoğu kez yapıldığı gibi, değişmez saymak yerine bunların nasıl oluştuğunu, nasıl değiştiklerini, topluma nasıl yayıldıklarını ve nasıl kontrol edildiklerini de ele alacağız. Başka bir deyişle, aynı olguya "us toplumbilimi"[26] açısından da bakacağız. Her araştırmada bu iki yanı birden hesaba katmak gerekmektedir. Yani; gerçek durumun ve bir grubun çıkarlarının grup değerlerini (doktrin ya da ideolojisini) nasıl etkilediğini; sonra da, bu kere aynı değerlerin, grubun içinde bulunduğu durumu ve grup üyelerinin fiili davranışlarını nasıl etkilediklerini birlikte düşünüp ele almak gerekmektedir. Çatışan gruplar durumunda, özellikle sınıf çatışması durumunda, bu ikili konum açıkça kendini göstermektedir. Toplumsal sınıflar önemli ideolojilerin oluşum kaynaklarıdır. Fakat, daha sonra ideolojiler birbiriyle mücadele eden sınıfların kendi içlerindeki tutumunu sağlamaya yaramak-

25 V. Pareto, *Les systèmes Socialistes* (Paris, 1902).

26 "Us toplumbilimi" ("Sociology of Mind") terimini Fransızcadaki *Sociologie de l'esprit* karşılığında kullanıyorum. Bilgi toplumbiliminden başka, sanat, din, ahlak vb. toplumbilimlerini de kapsamaktadır.

tadır. Ayrıca, her sınıf kendi değer ve normlarının tüm toplumda etkin olmasını istemektedir. Tarihin bazı belirli dönemlerinde, gerçekten belirli bir sınıfın değer ve normlarının tüm toplumda başat duruma geçtiğini görmekteyiz.

Kısacası, toplumsal kontrol olgusu, ilk bakışta beklenmeyecek ölçüde, karmaşık ve güç bir olgudur. Önce, davranış düzenlemesinde ve grup tutumunun sürdürülmesinde toplumsal kontrol ile güç kullanımı arasındaki ilişki üzerinde durmak gerekmektedir. İkinci olarak, değişik toplumsal kontrol tipleri arasındaki ilişkileri ele almak gerekmektedir: âdetler, kanaat, hukuk, din, ahlak, eğitim, vb. Daha sonra, toplumsal kontrolün değişimin ardındaki değer ve normlar sistemini ilgilendirdiğini; bunların başka sistemlerce eleştirildiğini, karşı çıkıldığını; devamlı olarak oluştuklarını, yeniden kurgulandıklarını ya da eleştiriler karşısında gerileyip ortadan kalktıklarını belirtmeye çalışacağız. Bu durum toplumlardaki total toplumsal kontrol için de, toplum içindeki sosyal gruplar için de geçerli görülmektedir. Tek bir toplum içinde toplumsal kontrol her an bozulabilecek kadar zayıftır ve çatışan gruplar ve ideolojiler arasındaki denge kararsız bir dengedir. Diğer yandan da, bu denge dış etkiler altındadır. Bir yandan kendisinin üyesi olduğu uygarlıklardan yardım görürken, bir yandan da diğer uygarlıklara karşı koymaya çalışmaktadır. İleride, belirli toplumsal kontrol tiplerini incelerken, sorunu, bu yanlarını da içerecek biçimde, geniş olarak ele alacağız.

Bölüm 13

Görenek ve Kamuoyu

Görenekler ve kamuoyu birlikte ele alınabilir. Belirli ortak yanları olan bu iki olgu arasında önemli bağlantılar bulunmaktadır. İlk elde, her ikisinin de en az biçimsel nitelikte toplumsal kontrol tipi olduğu belirtilebilir. Hukuk, ahlak ve din konusunda gördüğümüz sistematik değerlendirmelerden geçmedikleri için, önerdikleri, betimlemeye çalıştıkları davranışlara ilişkin kodlarda bütünleşmemişlik, bazen de bir bulanıklık, karmaşıklık görünmektedir. Öngördükleri cezalandırmaları açısından da durumları böyledir.

Görenek çoğu kez hukukla karşılaştırılmakta ve hukuka dayanan toplumlarla görenek toplumları diye bir ayrım yapılmaktadır. Toplumca tanınmış tek bir otorite tarafından vazedilen ve belirli cezalandırmalarla yaptırımlara bağlanan kuralların bulunduğu toplumların hukuka; davranışların, geleneksel normlarla düzenlendiği toplumların da göreneğe dayandığı ileri sürülmektedir. Daha sonra, böyle bir ayrıma temel olan hukuk anlayışı ve yarattığı sorunlar üzerinde ayrıca duracağız. Görenek ise, gene bu anlayış içinde kalındıkça, başka türlü güçlükler yaratmaktadır. Göreneğe uyumlanma otomatik bir şey olmaktadır. İlk dönem antropologlarından bazıları, ilkel toplumlarla ilgili araştırmalarında, alışılmış göreneklerden bireysel sapmaların az görülen, anlam verilmesi güç şeyler olduğu izlenimini vermişlerdir.[1] Göreneğe bu tam ve otomatik itaat, büyük ölçüde, alışkanlı-

1 Örneği, R. R. Marett, *Anthropology* (s. 182) ... ilkel toplumda hukukun bulunmayışının bir nedeni, genel bir anlatımla, kişinin toplum kurallarına uymamayı rüyasında bile görememesidir. "Bu tür görüşler, göreneğin değişmez, tutucu yanını vurgulamakta; ilkel toplumları donduran göreneklerle, uygar toplumların

ğın gücüyle açıklanmış; ancak, bazı yazarlar kamuoyunun ve doğaüstü inançların da bunda katkıları olduğunu söylemişlerdir.[2]

Davranışların görenekle ve hukukla düzenlenişine göre toplumlar arasında böyle bir ayrım çok basit ve kabaca bir ayrımdır, göreneğe itaat konusundaki açıklamalar da yetersiz kalmaktadır. Malinowski'nin en büyük katkılarından biri de ilkel toplumlardaki sosyal kontrolün karmaşıklığını göstermesi ve göreneğin etkileri konusunda daha inandırıcı açıklamalar getirmesi olmuştur.[3] Önce, "Hukuk kurallarının dışında olarak, başka norm tipleri ve geleneklerden güç alan komutlamaların da bulunduğunu" göstermiştir. Moral kurallar ve gereklilikler, kesinleşmiş tarzlar ve üslup, ustalaşmayla benimsenen kurallar, törenselleşmeyle kurallaşmış davranışlar ve son olarak da dinsel benimsemeler buna örnektir. Göreneğe uyum sorununu incelerken, ne alışkanlığın gücüyle, ne geleneğe saygıyla, ne kamuoyu ile, ne de doğaüstü varlıklardan duyulan korkuyla durumun yeterince açıklanamayacağını da işaret etmiştir. Malinowski, bunların yerine, "bağlayıcı yükümlülüklerin" ve "karışıklığın" rolünü vurgulamış; görenekleşen davranışların bu pozitif yönelticilerle ortaya çıktığını söylemiştir. Schapera şu yorumda bulunuyor: "İlkel cemaatte hayat her bireyin diğer bireylere karşı belirli yükümlülükler edinmesini gerektirmekte, diğerleri de bireye karşı aynı yükümlülükleri taşımaktadır. Bireyin yerine getirdiği bu yükümlülükler, kısmen, bireyin ilk yetişme döneminde kazanılmıştır. Kısmen de, kamuoyu ve kişisel-çıkar nedeniyledir: Bunlara uyarsa kazanmakta, uymazsa gene bireyin kendisi, hem maddi yarar elde edememekten hem de toplumda itibarsızlaşmaktan dolayı, zarar görmektedir.[4] Daha sonra, Malinowski ilkel top-

gelişmesini sağlayan eleştirici, bireysel, yaratıcı düşünce arasındaki çelişkiyi belirtmektedir.

2 Örneğin, L. T. Hobhouse, *Social Development* (1924).

3 Özellikle şu eserine bakınız: *Crime and Custom in Savage Society* (1926). Malinowski'nin toplumsal kontrol hususundaki kendi görüşleri hayatının çeşitli dönemlerinde değişiklikler göstermiştir. R. Firth (ed.), *Man and Culture*'da yer alan I. Schapera'nın "Malinowski's Theories of Law" makalesi de bu görüşleri anlatan yararlı bir kaynaktır.

4 Schapera, age.

lumlarda göreneğe uymanın otomatik olduğu görüşüne de karşı çıkmış; görenek dışı davranışların da sık sık olabildiğini; buna, tıpkı gelişkin toplumlardaki gibi bireysel çıkar ummanın yol açtığını göstermiştir.

Bir bütün olarak değerlendirilecek olursa, Malinowski'nin getirdikleri, daha önceleri yaygın olan "göreneğin tiranlığı" anlayışını sona erdirmiş, ilk yetişme yıllarının ve alışkanlıklarının karşı konulmaz gücü diye bir şeyin aslı olmadığını göstermiştir. Ayrıca, toplumsal kontrol açısından değişik toplum tipleri arasındaki karşılaştırma alanını da genişletmiştir. İlkel toplumlarda görenek büyük bir etkiye sahipken, uygarlaşmış toplumlarda görenek, alışkanlık, kamuoyu, karşılıklılık hâlâ bir oranda etkin olmakta; fakat bazı temel davranış biçimleri daha kesin bir biçimde hukuk, din ve ahlak kurallarıyla tanımlanıp düzenlenmektedir. Diğer yandan, toplumsal değişimin hızlı olduğu uygar toplumlarla yavaş olduğu uygar toplumlar da aralarında farklılıklar göstermektedir. Ortaçağ Avrupası'nın feodal ve mutlakıyetçi toplumlarında sosyal hayat sadece silahlı bir aristokrasi ile örgütlü bir kilisenin din ve ahlak doktriniyle ve hukukla değil, fakat aynı zamanda, görenek ve gelenekle de düzenlenmekteydi. Ancient Régime'in tam sona erdiğinde, göreneğin gücü, siyasal basiret sahibi bir insanın, var olan toplumsal kurumların içeriği olan geleneklerin yolunu izlemesi gerektiği görüşünü savunan Burke gibi tutucu siyaset felsefecilerince benimsenmeye başlamıştır. Son iki yüzyıla gelinceye dek Hindistan'ın toplumsal yapısı çok önemsiz ve yavaş değişimler geçirmiş, göreneğin önemi bu nedenle büyük olmuştur. J. D. Mayne, Hindu hukukuna ilişkin klasik eserinde[5] "var olan hukukun, Aryan ve Brahmanik etkilerle az çok değişiklikler geçiren eski teamülden oluştuğu" görüşünü ileri sürmüş; mahkemelerin ve İngiliz yönetimi altındaki mevzuatın göreneklere çok büyük bir önem ve etkinlik verdiği gözleminde bulunmuştur.[6]

5 J. D. Mayne, *A Treatise on Hindu Law and Usage* (10. baskı, 1938).

6 Ramnad davasında *The Judical Committee of the Privy Council* şu kararı vermiştir: "Hindu hukuk sistemine göre, yazılı hukuk metni karşısında açık bir tea-

Modern sanayi toplumlarında bile göreneğin önemli bir yeri vardır. Din ve ahlak kurallarının büyük bölümü görenek niteliği taşımakta, gündelik hayattaki toplumsal ilişkiler çok büyük ölçüde görenek ve kamuoyunca düzenlenmektedir. Fakat ileri toplumlarda tek bir görenek ve kanaat yerine görenekler" ve "kanaatler" dememiz gerekmektedir. Farklı ve çok sayıda grubun varlığı, toplumların hızlı bir toplumsal değişim içinde olmaları buna neden olmaktadır. Günümüzdeki komünist toplumlar, çeşitli yollardan topluma tek ve benzer bir davranış kalıbı benimsetmeyi amaçladıkları için, bu yönden farklılık göstermektedirler. Bazı modern yazarlar bu toplumlardaki sanat ve davranış düzenlemesindeki mutlaklığın tüm ileri sanayi ülkelerinde de görülmeye başlanacağını; güç ve iktidarın belirli çevrelerde toplanmasının ve kitleleri etkilemekte kullanılan kitle haberleşme araçlarının yayılıp gelişmesinin buna neden olacağını ileri sürmektedirler. Nitekim, C. Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*'nde "ABD kitle toplumu olmaya doğru epey yol almış bulunuyor. Bu yolun sonunda Nazi Almanyası ya da komünist Rusya'daki gibi totaliteryanizm vardır," demiştir. Mills kitle toplumunu, "kamular toplumundan" dört özelliği açısından ayırmış, bunların farklı toplumlar olduğunu savunmuştur: (i) kanaat oluşturan ve açıklayanların sayısının, kanaat edinenlere oranla çok az olması; (ii) kitle haberleşmesinin, bunlarla yayılan kanatlara karşı kendi görüş ve kanatlarını birer yanıt olarak hemen vermek isteyenlere bu olanağı tanımayacak biçimde örgütlenmesi; (iii) kanatların eyleme dönüşmesinin otoritelerce denetlenmesi, (iv) kitlelerin, toplumun resmi kurumları karşısında kitlenin hiçbir bağımsızlığının kalmaması, bu kurumların yetkilerince güdümlenmeleri. İngiltere'de Richard Hoggart "kitle kültürünün" emekçi sınıfının tutum ve kanaatleri üzerindeki etkilerini incelemiş ve kitlelerin "pasif kabulünün" arttığına işaret etmiştir.[7]

Fakat bütün bunlara rağmen, diğer toplum tiplerine oranla modern toplumlarda daha çok kanaat biçimleri, daha hızlı ka-

mül kararı üstünlük taşır", Mayni, age., s. 47.

7 R. Hogart, *The Uses of Literacy* (1957).

naat değişimleri, kanaatleri oluşturup etkilemekte yer alan daha çok gönüllü gruplar bulunmaktadır. Kamuoyu olgusu, çoğunlukla, sosyal psikologlarca incelenmiştir, fakat bunların çalışmaları üzerinde durmadan önce, daha genel nitelikteki araştırmaları gözden geçirmemiz gerekmektedir. Tarih ve toplumbilim açısından yapılmış klasik araştırmalardan biri de A. V. Dicey'in *On Dokuzuncu Yüzyılda İngiltere'de Hukuk ve Kanaat* (*Law and Opinion in England in the Nineteenth Century*)'tır.[8] Bu eserde, yasama faaliyetleri üzerinde, siyasal ve toplumsal doktrinlerde temsil edilen seçkin kanaatlerin etkisi incelenmiştir. Tutum ve kanaatlerin oluşumunda çok değişik bir analiz örneği de Pareto'nun *Akıl ve Toplum*'udur. Bunda, "mantıksal" ve "mantıksal-olmayan" eylemler arasında bir ayrım yapılmaktadır. Pareto eserinde mantıksal-olmayan eylemlere daha çok önem vermiş ve tüm insansal davranışların "mantıksal-olmayan" nitelik taşıdığını; bunların "tortular" dediği dürtü ve duyguların sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Bu tortular insan eyleminin yöneltici gücü olmakta, fakat çoğunlukla, Pareto'nun deyişiyle "çıkarsamalar" dediği doktrin ve teorik sistemlerin çatısı altında kamufle edilmektedirler. Marksistler ise bunlara "ideolojikler" demektedir. Bu nedenle, Dicey ve diğerlerinin az çok rasyonel yapı saydıkları kanaatler (önyargılardan felsefe doktrinlere kadar uzanıyor bunlar). Pareto'ya göre, sadece, temeldeki tortuların rasyonalize edilmelerinden ibaret şeylerdir. Bununla beraber, Pareto tüm analizlerine dayanak aldığı bu tortuların doğasını ve kaynağını yeterince açıklayamamaktadır.[9]

Kanaat olgusu üzerinde yapılan sosyal psikoloji araştırma ve incelemeleri daha sınırlı alanlarda olmaktadır.[10] Bunların çoğun-

8 İkinci baskı, M. Ginsberg'in derlediği, *Yirminci Yüzyılda Hukuk ve Kanaat* başlıklı yeni bir eser. Dicey'in çalışmasını son değişikliklerle tamamlamaya çalışmaktadır. Makaleler toplamı olduğu için Dicey'in eleştirisel gücünden ve birlikten yoksundur.

9 Pareto'nun "tortular" ve "çıkarsamalar" doktrininin eleştirilmesi için bkz. Ginsberg, "The Sociology of Pareto", *Reason and Unreason in Society*; Ginsberg, *Psychology of Society* adlı eserleriyle, toplumsal davranışta dürtülerin ve aklın yerini belirten en iyi eserlerden birini vermiş olmaktadır.

10 Konu, sosyal psikoloji ders kitaplarının çoğunda ele alınmaktadır. Kimball

da önyargılar, özellikle ırksal önyargılar üzerinde durulmaktadır. Bu sorunlar Arnold M. Rose'un *Önyargının Kökenleri* (*The Roots of Prejudice* UNESCO, 1952) adlı eserinde incelenmektedir. G. W. Allport'un *Önyargının Doğası* (*The Nature of Prejudice, Cambridge*, Maas., 1954) adlı eserinde daha geniş olarak ele alınmıştır. Burada, özelliği olan iki araştırmadan söz etmek gerekmektedir. T. W. Adorno ve arkadaşlarının *Otoriteryan Kişilik* (*The Authoritarian Personality*, New York, 1959) adlı incelemeleri aşırı hoşgörüsüzlüğü ve önyargıyı belirleyen psikolojik karakteristikleri, özellikle Yahudi-düşmanlığı görünümüyle, ele almıştır. G. Myrdal'in *Amerikan İkilemi* (*An American Dilemma*, New York, 1944) adlı eseri, Zencilerin Amerika'daki durumlarını ayrıntılı bir biçimde incelemiş ve toplumdaki yaygın "eşitlikçi ideoloji" ile, Zencilerin "aşağı tür" oldukları yolundaki kanaat arasındaki çatışma üzerinde durmuştur.

Bir başka inceleme konusu da siyasal kanaatler olmuştur. Bunu daha önce özetle görmüştük.[11] Bu alanda sosyal psikolojinin katkısı, açıklama getirmekten çok, kanaatlerin dağılımı ve dalgalanması alanlarında olmaktadır. Açıkça anlaşılmaktadır ki, siyasal kanaatlerin oluşumunda bireylerin toplumsal konumlarının ve haberleşme araçlarının niteliği ve denetim biçiminin çok büyük etkileri olmaktadır. Diğer yandan, yeni kanaat akımlarının ve kitle hareketlerinin ortaya çıkışındaki etkenleri aydınlatmakta da sosyal psikolojiden yararlanılmaktadır. Nasyonal Sosyalizm hareketi ya da yakın günlerin öğrenci hareketleri başta olmak üzere, radikal hareketler burada akla gelen ilk sorunlardır. Gerçekte ise, psikolojik açıdan bu olguları açıklamak amacıyla yapılan araştırmalar pek az olmuştur.[12]

Young'ın *Handbook of Social Psychology* adlı eserinin yarısı kamuoyu, kitle haberleşmesi ve önyargı sorunların ayrılmıştır. (Ayrıca kısım sonunda verilen Bibliyografya'daki eserlere bakınız). Bu konuda son araştırmalar *Public Opinion Quarterly*'de izlenebilir.

11 Bkz. önceki B. 9'da "Çağdaş siyasal kavramlar..." alt bölümünün sonları.

12 Bununla beraber, son derece tek yanlı bir eser var öğrenci hareketleri hakkında: Lewis Feuer, *The Conflict of Generations* (New York, 1969). Toplumbilimsel ve psikolojik yönden daha dengeli bir araştırma olarak, bkz. Charles Hampden-Turner, *Radical Man* (Cambridge, Mass, 1970).

Siyasal kanaatlerle ilgili gözlemlerin dikkat edilmesi gereken pek çok yanı vardır. Modern toplumlarda kamuoyu üzerine incelemelerin değişik açılardan ve değişik düzeylerde yapılması gerekmektedir. Öncelikle, değişik tipte sorunlar üzerinde fiili kanaat dağılımını ve bunun değişimini de belirlemek gerekmektedir. Bu konularda Gallup Kanaat Yoklamaları Merkezi gibi devamlı olarak bu konularda çalışan kurumların büyük katkıları olmuştur. İngiltere'de İngiliz Kamuoyu Enstitüsü (*British Institute of Public Opinion*) ve Fransa'da Fransız Kamuoyu Ensitüsü (*Institut Français d'Opinion Publique*) aynı durumdadır. Ne var ki, bu kurumların araştırmalarında açıkça belirlenmiş göreli olarak basit sorunlar ele alınmakta; kanaatlerin diğer kanaat ve inançlarla nasıl desteklendiği, nasıl birleştiği gibi sorunlara ya da aynı benzer kanaatlerin rasyonel yanlarının oranı açısından aralarında nasıl farklılaştırıp ayrım yapılacağı gibi sorunlara ışık tutulmamaktadır. Bunlar, kanaatlerdeki değişme ve dalgalanmaları, kanaatlerle davranışlar arasındaki bağıntıları aydınlatmak için de yetersiz kalmaktadır. Bu sorunları aydınlatmak için, kamuoyunun fiili oluşum yollarının incelenmesi; bunun için de, kanaat-oluşturucu kuruluşlar ve kanaat etkileme süreçleri üzerinde durulması gerekmektedir.

Bu kuruluşlar arasında en önemlileri kitle haberleşme araçları (film, radyo, televizyon ve yazılı basın), dolaysız olarak kamuoyunun baskısı ile ya da kamuoyunun kolaylaştıracağı yasama faaliyetleriyle belirli normların oluşturulmasını amaçlayan gönüllü kuruluşlardır. Son yıllarda, kitle haberleşme araçları üzerinde pek çok araştırma yapılmış, fakat etkilerinin çapı ve doğası tam olarak hâlâ açıklanamamıştır. Bazı belirtilere göre, basın ve radyonun siyasal kanaatlerin değişiminde biraz etkisi bulunmakta, fakat toplumda çeşitli kanaatlerin sürdürülebilmesi için kitle haberleşme araçlarının bunlara yer vermeleri mutlaka yararlı olmaktadır.[13]

13 Son yıllarda, televizyonun, özellikle ticari televizyonun etkilerine gösterilen ilgi artmaktadır. Sorunlardan biri, TV'nin şiddet ve şiddete dayanan davranışlar üzerinde etkisi olup olmadığıdır. Genel olarak, ticari televizyonun pasif ve

Kanaatlerin oluşumunda ve değişiminde dernek ve birliklerin etkileri, baskı grupları üzerinde çalışanlar tarafından epeyce incelenmiştir.[14] Bu türden klasik bir araştırma P. H. Odegard'ın *Pressure Politics: The Story of the Anti-Saloon League* (1928)'dir. Eserde, sözü edilen birliğin, ABD'de içki yasaklama yasasını çıkarabilmek için kullandığı araçlar ve yollar incelenmiştir. Bireylerin kanaat ve inançları kabul ya da reddetmelerindeki etmenler konusunda, ticari reklamcılık tekniklerinden ve son yıllarda da haberleşmeyle ilgili genel araştırmalardan çok şey öğrenilmiş bulunmaktadır. Modern toplumlarda reklamcılığın hızla artması üzerine sosyal psikologlar konuya karşı daha bir ilgi göstermeye başlamışlar; birçok sosyal psikolog ise, bilimsel araştırmacılığın dışında, reklamcılık teknikleri danışmanlığına geçmişlerdir.[15] Siyasal propaganda alanında da, reklamcılığın ve halkla ilişkiler uygulamalarının etkisi artmış; günümüzde İngiliz İşçi Partisi'nin milyonlarca dağıttığı seçim broşürlerinin on dokuzuncu yüzyıldaki sosyalist "risalelere" benzer hiçbir tarafı kalmamış; 1960'lardaki televizyon programları bu farklılığı daha da arttırmıştır.

Son olarak da, kamuoyunun içeriğinin bir yandan hukuktan, dinden, ahlaktan, görenekten aldığı değerler ve normlar; bir yandan da toplumsal çıkarlar tarafından nasıl etkilenmekte olduğu üzerinde durulmalıdır. Kamuoyunun bireylerin davranışlarını kısıtladığı ve yönettiği doğrudur, fakat kamuoyunun kendisi nasıl oluşmakta, biçimlenmektedir. Bu sorun ele alındığında, kanaatleri etkileyen kuruluşlar ve teknikler üzerinde durmak gerektiği açıktır. Yalnız, az önce belirttiğimiz bu konulardan sonra da şu sorun ortada kalmaktadır: Kamuoyunun dayandığı, temel aldığı değerlerin kaynağı nedir? Kuşkusuz, bu kaynak çoğu kez görenek ve gelenektir: Kamuoyu hukuku etkiliyorsa da, çoğu kez hukuktaki değişimlerin gerisinde kalmaktadır. Hindistan'da kast

konformist tutumlar oluşturduğu ve pekiştirdiği eleştiricilikten ve yeni tutum ve kanaatleri yaymaktan kaçındığı söylenebilir (Marcuse de böyle diyor).

14 Bkz. Yukarıda, Bölüm 9. "Çağdaş siyasal kavramlar..." alt bölümü (ortalarda).

15 Bkz. A. M. ve E. B. Lee (eds.), *The Fine Art of Propaganda* (New York 1939) ve Vance Packard, *The Hidden Persuaders* (Londra, 1957).

kurumu ile ilgili güncel sorunların bazıları buna örnektir. "Dokunulmazlık" ve "temiz olmayan kastlar" kavramları geleneksel kast sistemi doktrininin temel öğeleridir. Çoğu kez, Hindu dininin dışındaki etkilere açık olan, din ve ahlak reformcuları bu tür düşünceleri Hindu din öğretisinden ve halkın düşünce tarzından ayıklamak istemişlerdir. 1950 Hint Anayasası "dokunulmazlığı" hukuksal bir statü olarak feshetmiş, fakat fiili toplumsal ilişkilerde koşullar bugün de değişmemiştir. Kişilerin bu alandaki davranışları hukuktan çok, göreneksel değerler ve kamuoyunca belirlenmektedir. Uzun sürede, kuşkusuz hukuk, din, ahlak öğretileri ve eğitim göreneksel tutum ve kanaatleri değiştirip etkilemektedir. Kanaatlerin, daha normal tipte toplumsal kontrollerde ifade edilen değerlerdeki değişmelerden nasıl etkilenmekte olduğu ve diğer yandan, değişimlere karşı geleneksel değerlere sarılan belirli toplumsal gruplarca nasıl direnildiği, toplumbilim açısından çok ilginç sorunlar durumuna gelmişlerdir.

Başka toplumlarda da buna benzer sorunlar bulunmaktadır. Kamuoyu durağanlıktan uzak bir olgudur; toplumda farklı, bazen çelişkili görenekler ve gelenekler vardır; kendi ideolojilerini topluma yayıp benimsetmek isteyen farklı ve aralarında rekabet eden çıkar grupları bulunmaktadır. Sosyal antropologların yakından bildikleri yoğun saha araştırmaları yapılmadan birey üzerindeki değişik baskıların doğasını ve gücünü ortaya koymak olanaksızdır. Kanaat araştırmaları, araştırma konuları için bir çerçeveyi ortaya koymaktan başka bir şey değildir aslında. Bu nedenle, hukuk, din ve bilimsel bilgi alanlarındaki formel sembolik sistemlerin incelenmesinin yanı sıra toplumsal grupların hayatında ifadesini bulan davranış ve kanaatlerin yakın ve dolaysız gözlem yöntemleriyle incelenmesi de gerekmektedir. Yapılan çok sayıda küçük grup incelemelerinin bu noktada önem taşıdığı açıktır.[16] Fakat komşuluk ilişkileri, ekonomik işletmelerdeki ilişkiler ve yöresel meslek grupları üzerindeki incelemeler de –bu açıdan uygulanmaları halinde– yararlı olacaktır.

16 Bkz. Bölüm 6. dipnot 10'un verildiği yer.

Toplumsal kontrol konusundaki araştırmaların sonunda, ister istemez birey ile toplum arasındaki ilişki ile özgürlük ve baskı sorunlarına değinmeleri gerekmektedir. Bu ilgilenme, haklı olarak, toplumbilimsel açıdan yapılan bütün klasik araştırma ve eserlerde üzerinde durulan ana nokta olmuştur. Durkheim'ın[17] eserlerinde, daha sonraları Karl Mannheim'ın[18] yazılarında bu durum açıkça görülmektedir. Bu soruna, diğer başlıca toplumsal kontrol tiplerini ele aldıktan sonra, toplumbilim ve sosyal siyasetle ilgili bölümde yeniden eğileceğiz.

17 Bkz. Özellikle, *Professional Ethics and Civic Morals* (İngilizcesi, 1957).

18 *Man and Society in an Age of Reconstruction*, (1940), Kısım V ve *Freedom, Power and Democratic Planning* (1952).

Bölüm 14

Din ve Ahlak

Din konusunda yapılan ilk dönem araştırmaları yöntembilimsel açıdan üç ana özellik göstermektedir: Evrimci pozitivist ve soruna psikoloji açısından bakmakta oluşları; Comte, Tylor ve Spencer'ın eserlerinde bu özellikler görülmektedir. Comte'un toplumbilimdeki temel anlayışlarından biri de "üç aşama yasası" denen, tarih yönünden ve zorunlu olarak, insan düşüncesinin teolojik aşama (ilkel ve ilk toplumlar), metafizik aşama, (ortaçağ toplumları) ve pozitif aşama (on dokuzuncu yüzyılda başlayan modern toplumlar) olarak üç dönemden geçtiğini ileri süren anlayışıdır. Comte teolojik düşünceyi, modern bilimin gelişmesiyle ortadan kalkan entelektüel bir yanlışlık saymaktadır. Teolojik aşamada Comte'a göre, animizmden tek tanrıcılığa doğru bir gelişme sağlanmıştır. Dinsel inancı ise, ilk insanların algılama ve düşünce süreçlerine bağlayarak, psikolojik bir olgu diye ele almıştır. Comte'un daha sonraları kendisinin de bir din sahibi olduğunu; bunun "insanlığa inanma dini" olduğunu söyleyerek, bir bakıma, dinin evrensel bir ihtiyaç olduğunu kabul ettiği doğrudur. Fakat, bu sonraki düşünceleri ile temel görüşleri arasında bir uyum sağlayamamıştır.

Tylor ve Spencer'ın çalışmaları daha ayrıntılıdır ve belirttiğimiz noktayı daha iyi açıkça göstermektedirler.[1] Her iki düşünür de, öncelikle, dinin kökenini açıklamak istemişlerdir. Ruh düşüncesinin dinsel inancın temeli olduğuna inanmışlar; rasyonalist bir açıdan, böyle bir düşüncenin ilkel insanın aklında nasıl doğmuş olabileceğini açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre, in-

1 E. B. Tylor, *Primitive Culture* (Londra, 1871); göz. geç. 3. baskı, 1891): H. Spencer, *Principles of Sociology*, C III (Londra, 1896).

sanın ruh ideasına varması, rüyaları ve ölümü yanlış yorumlamasından olmuştur. Spencer, "Rüyaların gerçekliği varsayılınca, bundan ruhların gerçek olabileceği varsayımına geçilmiş; daha sonra da, tüm 'farazi' doğaüstü varlıklara ulaşılmıştır,"[2] demektedir. Bu noktadan, Spencer toplumun değişik aşamalarında dinsel kurumların gelişmelerini açıklamaya geçmektedir. Comte'ta görüldüğü gibi, Spencer'da da din olgusu psikolojik kazanılmışlıklar, entelektüel yanlışlık ve toplumsal hayatta bir evrim olarak değerlendirilmektedir.

On dokuzuncu yüzyılın diğer toplumsal teoricileri de din sorununu aynı yaklaşımla incelemişlerdir. Marx dinin, doğal olguların yol açtığı korku ve tedirginliğin ürünü olduğunu, bu aldanmanın bir gün sona ereceğini söylemiştir. Fakat, beri yandan da, dinin çeşitli toplum tiplerinde ideoloji olarak rol oynadığını, yani toplumsal kontrol alanında belirli bir işlev yüklendiğini de belirtmiştir. Frazer de din sorununa rasyonalist, evrimci ve pozitivist bir yaklaşımla eğilmiştir. Büyü ve sihir ile dini birbirinden ayırmış; birincilerin insanın doğa süreçleri üzerinde denetim kurma çabasını (doğa yasalarını yanlış yorumlayan ve edimler için aldatıcı bir rehber olduğunu da kabul ederek) yansıttığını söylemiştir. Dinin ise, "insandan daha güçlü bir güce karşı duyulan bir inanç olduğunu ve onu hoşnut etmek, onunla iyi geçinmek amacını güttüğünü" ileri sürmüştür.[3] İnsanlığın entelektüel gelişmesini sihir ve büyü çağından din çağına, daha sonra da bilim çağına geçiş olarak kabul etmiş; sihir ve büyü ile dinin uygarlaşmış toplumlarda bile yer aldığını, uygar toplumlarda sihirsel inançların bir alt tabaka olarak varlığını sürdürdüğünü söylemiştir.

Din olgusunun incelenmesinde alternatif bir yaklaşım ilk olarak Durkheim'ın *Les Formes élémentaires de la vie religieuse* (1912)[4] ile ortaya konmuştur. Bu görüş, Dukheim'ın da hocası olan Fustel de Coulanges tarafından –fazla tutarlı olmamakla be-

2 Spencer, age.
3 Sir J. G. Frazer, *The Golden Bough* (Kısaltılmuş baskı, Londra 1945).
4 E. Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life* (İngilizcesi, 1947).

raber– savunulmuştur.[5] Durkheim bütün toplumlarda "kutsal" olanlarla "din dışı" şeyler ayrımı bulunduğunu ileri sürmüştür. Din "kutsal şeylere ilişkin inançlar ve pratiklerden oluşan birleşik bir sistem; kutsal şeyler, ayrı tutulan ve yasaklanan şeyler; inançlar ve pratikler ise, benimseyenlerin tümünü bir araya getiren ve "Kilise" denen tek bir moral topluluk oluşturan öğelerdir." Durkheim'ın teorisinde, dinin kolektif yanları vurgulanmış; dinsel tören ve tapınmaların işlevinin bireylere oranla toplumun moral üstünlüğünü onaylatmak ve böylece toplumun dayanışmasını sürdürmek olduğu savunulmuştur: "Klanın tanrısı ancak ve ancak Klanın kendisi olabilir." Kitabının ilk kısmında Durkheim, önceki antropologların çalışmalarını eleştirmiş; bu çalışmaların din olgusunu toplumbilimsel değil, psikolojik açıdan açıklamaya çalıştıklarını (bireysel duygular olarak); din gibi, insan toplumunun en önemli olgularından birini bir aldanma durumuna indirgediklerini ileri sürmüştür. Ne var ki, kendi teorisi de dini bir "aldanma" durumuna indirgenmiş bulunmaktadır. Lowie'nin sorduğu gibi, doğal olgular hangi bakımdan topluma oranla daha az gerçektir?[6]

Bununla beraber, Durkheim'ın teorisinde, dinin "özünü" açıklamaya çalışan felsefi yanını ve dinsel olguyu açıklamakta psikolojik katkılarda bulunulamayacağı savını bir tarafa bırakacak olursak, sınırlı da olsa, belirli bir yararlığı olan fonksiyonalist bir açıklamaya varmış oluruz. Daha sonraki antropologlardan Malinowski ve Radcliffe-Brown yaptıkları saha araştırmalarında dinin ilkel toplumlarda toplumsal tutunum sağlamakla ve bireysel edim ve davranışları kontrol etmekte nasıl bir işlev gördüğünü açıklamışlardır. Durkheim'ın[7] dinsel hayatta inançtan çok tören ve tapınmaya önem vermiş olması, antropologların tuhaf

5 Fustel de Coulanges, *The Ancient City*, büyük toplulukları oluşturmak ve sürdürmekte dinin etkisini göstermektedir. Benzeri bir yaklaşım özellikle, W. Robertson Smith'in, eseri, *Lectures on the Religion of the Semites* (Londra, 1894)'te de görülmektedir.

6 R. H. Lowie, *Primitive Religion* (1924).

7 A. R. Radcliffe-Brown, *The Andaman Islanders* (1922); B. Malinowski, Magic, *Science and Religion and Other Essays* (1948).

dinsel inançları aramayı bırakıp dinsel gözlemlere ve açıklamalara yönelmelerine yol açmıştır.[8]

Uygar toplumların incelenmesinde Durkheim'ın teorisi fazla elverişli görünmemekte; bu toplumlarda dinin birleştirici olduğu kadar bölücü etkilerde de bulunabildiği anlaşılmaktadır. Din, bu toplumlarda belirli bir grup içinde tutunum sağlamakta ise de, geniş toplum çerçevesinde yer alan çeşitli gruplar arasında çatışmalara yol açmaktadır. Doğal olarak, ortaçağ Hıristiyan toplumları, bazı İslam devletleri ve Hindu Hindistanı gibi (aşağıda daha ayrıntılı inceleyeceğiz) din aracılığı ile birlik kazanmış toplumlar görülmüştür. Fakat modern sınai toplumlarda, önemli sayılabilecek dinsel ayrımlar ve çatışmalar görülmektedir. İkincisi, uygarlaşmış toplumlarda, özellikle modern toplumlarda inançlar ve doktrinler dinin tören ve tapınma ile ilgili yanlarından daha büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni, uygar toplumlarda insanların duygusallıklardan çok bazı önermelerle birleşmeleri ya da bölüntüye uğramalarıdır.

Bu özellikler toplumbilimsel açıdan yapılan din konusundaki araştırmaların sosyal antropolojinin yaptıklarından farklı olduğunu göstermektedir. Bu farklılık dünya dinlerinin etnik doktrinlere önem vermesiyle kendini göstermektedir. Değişik biçimlerde de olsa, L. T. Hobhouse ve Max Weber'in çalışmalarında bu yaklaşım açıkça görülmektedir. Hobhouse'un toplumbilimi, bir tüm olarak, entelektüel gelişmenin toplumsal kurumlar üzerindeki etkisiyle ilgilenmiştir. Bu genel entelektüel gelişme içinde Hobhouse moral düşüncelerin gelişmesine özel bir önem vermiş; *Ahlakın Evrimi* (*Morals In Evolution*) adlı temel eserinde din konusunu incelerken, başta Hıristiyanlık olmak üzere, başlıca dinlerin moral kurallarını ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Bu moral kuralları doktrinler olarak ve geniş ölçüde felsefi bir açıdan incelenmiştir. Toplumsal davranışla ilişkisi ise çok genel olarak ele alınmıştır. Max Weber'in dinsel inançları değerlen-

8 Bu noktanın tartışılması ile ilgili olarak bkz. A. R. Radcliffe-Brown, "Religion and Society", *Structure and Unction in Primitive Society.*

dirme biçimi önemli bazı bakımlardan farklılık göstermektedir.[9] Her şeyden önce, evrimci bir şemaya dayanmamaktadır. İkincisi, dinsel etiğin tek bir yanıyla; ekonomik düzenle bağlantılarıyla ilgilenmekte olmasıdır. Weber bu bağlantıları iki noktadan incelemiştir; belirli dinsel doktrinlerin ekonomik davranışlar üzerindeki etkisi ve grupları ekonomik sistem içindeki konuları ile dinsel inanç tipleri arasındaki ilişki. Üçüncüsü, bu doktrinleri ele aldığında onları teologların anlattığı görünümleriyle değil, halk içindeki görünümleriyle, gündelik hayatta davranışları etkiledikleri görünümleriyle incelemiş olmasıdır. Din üzerine çalışmalarının başlangıcı olan ünlü *Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eseri Kalvinist ethiğin modern kapitalizmin doğuşu ve gelişmesi üzerindeki etkilerini göstermek istemiştir. Weber'in tezleri Raymond Aron tarafından çok iyi bir biçimde özetlenmiştir:[10] "... Kalvinist (Tanrı tarafından) seçilmiş, sevilen biri olduğundan her zaman kuşkuludur, dünyevi hayatında hep buna dikkat eder, işinde, işletmesinde durumunun iyi oluşunu tanrının kendisini sevdiğinin belirtisi sayar, iş hayatındaki başarısını dinlenmekle ödüllendirmeye ya da lüks ve zevk için parasını harcamaya hakkı yoktur. Bu nedenle parasını tekrar işine yatırmak zorundadır. Kapital oluşumu da bu perhizci tutumluluk zorunluluğunun sonucudur. Üstelik, her an işletmenin durumunu bilebilmek için düzenli ve rasyonel bir çalışma ve düzgün tutulmuş bir muhasebe gerekmektedir. Kalvinist kendi kendisinin efendisidir, iç güdülere ve tutkulara güvenmez, bağımsızdır ve kendine güven duyar. Eylemlerine ve edimlerine ilişkin düşünceleri bir kapitalistin düşünmesi gerektiği biçimdedir... (fakat) Weber "dünyayı düşüncelerin yönettiğine" inanmamaktadır: Protestanlık örneğini vermesinin nedeni, düşüncenin tarihteki eyleşiminin anlaşılmasını kolaylaştırmasıdır. Protestanların teolojik ve etik anlayışları, oluşumlarında, çeşitli toplumsal ve siyasal koşullarca

9 Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (3 cilt, 1922-23). Bu makalenin çoğu İngilizceye çevrilmiş bulunuyor (kısmın sonundaki bibliyografyaya bakınız.)

10 Raymond Aron, *German Sociology*, s. 94-5.

etkilenmekte; üstelik, ekonomik işlerde dolaysız bir etkileri de bulunmamaktadır. Fakat düşüncelerin kendilerine göre bir mantığı vardır ve pratik etkilere sahip bazı sonuçlar doğurmaktadır. Kalvinizm dogmaları da, belirli bir gruba ait bireylerin bilincinde oluşmuş, fakat hayata karşı belirli bir tutum yaratmışlar, belirli bir davranış biçimine yol açmışlardır.

Dinle ilgili sonraki çalışmalarında (Musevilik, Çin ve Hint dinleri üzerinde) Weber gene aynı araştırma yöntemini uygulamış; belirli toplumsal grupların dinsel doktrinlerini ve dinsel sistemlerden çıkarsanan hayata karşı belirli tutumların toplumsal (özellikle ekonomik) sonuçlarını incelemiştir. Bu noktada, Weber'in Hindistan'da dinin durumuyla ilgili gözlemleri üzerinde durmak özel bir önem taşımaktadır.[11] Öncelikle, modern ve rasyonel iş hayatı faaliyetleri ile dinsel inançlar arasındaki ilişkiyi incelemiş; işadamlarının Jainism, Parsiism ve Vallabhacharya dinsel kültlelerine karşı yakınlık duyduklarını göstermiştir. Diğer yandan, Ortodoks Hinduizmin insanı üstün dinsel değerlere bağımlamakta, iş hayatındaki faaliyetlerinde insanı uyarıp canlandırmaktan çok kısıtladığını ileri sürmüştür. İkincisi, Weber'in Hinduizmin kurumsal çerçevesi olarak kast sisteminin önemini vurgulamış olmasıdır. Brahmanların törensel (ritüel) haklarını ve görevlerini, toplumsal konumlarını belirleyen kast Hindu dininin temel kurumudur. Bugün, kast ile Hinduizm arasındaki bağıntı herkesçe kabul edilmektedir. M. N. Srinivas, Coogr'larla ilgili eserinde şöyle yazmaktadır: "Hinduizmin yapısal temeli, zaman zaman Hıristiyanlığa ya da İslam dinine yaklaşarak varlığını sürdüren kast sistemidir."[12] Ayrıca, Hindistan'da Hinduizmin yayılışının, daha önceki dönemde kabilelerin ya da diğer Hindu olmayan grupların dinsel tören ve inançlarının Sanskritleşmelerinden ve bu grupların kast sistemi içinde kastlar olarak işbirliğine girmiş olmalarından yararlandığını ileri sürmüştür: "Halk gruplarının Hindu akidesine mutlak olarak girişlerinin ilk belirtisi, bu grupların birer kast olmalarıdır."

11 Max Weber, *The Religion in India.*
12 age., s. 212.

Bir diğer deyişle, kast sistemi Hindu dininde bir çeşit "kilise" örgütü yerine geçmiş; Hinduizm, kast sistemi sayesinde varlığını sürdürebilmiş ve yayılabilmiştir.[13] Aynı özellik, Hinduizmin Hindistan dışındaki ülkelere yayılmamasının nedenini de açıklamaktadır. Sir Charles Eliot şu gözlemi yapmaktadır: "... Denizaşırı ülkelerde çok yayılmış olmasının nedeni bir inanç olduğu kadar bir hayat tarzı oluşudur... (Hindu dinini) kabul eden bir dönmenin yeni cemaatine vaftiz töreni gibi basit bir işlemle girmesi olanaksızdır. Dönmenin, üyesi olduğu topluluğun Hindu teamüllerini benimsemesi; sonra bu yeni topluluğun yeni bir kast olarak kabul edilmesi; önceleri, çok düşük statülü bir kast olmaya katlanması, zamanla, birkaç kuşak sonra genel bir itibara kavuşmayı beklemesi gerekmektedir. Bir Hindunun diniyle bağıntısı, ailesi ile olan bağıntısının nerede ise eşiti denecek niteliktedir. Hindu dini Hindistan'da bu derecede güçlüdür. Fakat girişi çok zor olduğu için denizaşırı yerlerde, büyükçe bir Hindu kolonisi ve bunlara yakınlık duyan, taklitçiliğe yatkın bir halk topluluğu olmadıkça, Hindu dininin yayılma şansının bulunmadığı anlaşılmaktadır.[14] Hinduizmin Hindistan'da yayılma yeteneğini artıran bir nokta da dinsel inançlar sorunundaki hoş görüsü olmuştur. S. Radhekrishnen şöyle yazmaktadır: "... Hinduizm, katı bir imanın yayıcılığını yapmaktan çok, kapsamlı bir yardımseverlik tutumu geliştirmiştir. Hinduizm, yerli tanrılara ve çoğunluğu Aryan geleneğinin dışında kalan diğerlerini de kabul etmekte ve benimsemektedir... Hinduizm Semitik dinlerin sıkıcı dar görüşlülüğünden uzak olduğu için, ruhun kurtuluşu için belirli bir dine girmeyi şart koşmamaktadır..."[15] Hinduizm kabile inançlarının, tapınma ve törenlerinin zamanla Sanskritleştirilmesi ile yayılmıştır. Fakat bu kabilelerin inanç ve dinsel pratiklerinde birçok şeye hiç dokunmamış; bu inanç ve pratiklerin, yeni grubun statüsünü yükseltmek için kendi kendine inançlarında ve

13 Cf. Srinivas, age., s. 31. "Kast, bir kilisesi olmadığı halde, Hinduizmin kurumlaşmasını ve kitleleri kendine inandırmasını sağlamıştır."

14 Sir Charles Eliot, *Hinduism and Buddhism* (Londra, 1921), C I, Giriş, s. xxxvii.

15 *The Hindu View of Life.*

pratiklerinde arınmasıyla zaten ortadan kalkacağını düşünerek, sabırlı bir yol izlemiştir. Bununla beraber, söz konusu hoşgörü Hinduizmin başka yerlere yayılamamasının nedenlerinden biri olmuş; bir yaşam biçimi olarak nedenli güçlüyse, bir inanç sistemi olarak gereksindiği misyonerce tutkulardan da o denli uzak kalmıştır. Diğer yandan, Batı Avrupa'daki Püritenler kadar, kesin kez kendi inancıyla içine kapanmış bir mezhep de olmamıştır. Tersine, dış ülkelere yayılabilen Budizm bir yana, Hinduizmdeki bütün mezhepler ve reform hareketleri, çoğu kez yeni bir kast grubu olarak yeniden ana geleneği yansıtan Hinduizme katılmışlardır. Durkheim ve Max Weber'in çalışmalarından beri, toplumbilim açısından dinle ilgili teorik katkılar pek az olmuştur. Daha önce belirttiğimiz sosyal antropologlar, çalışmalarında, büyük ölçüde Durkheim'ın teorisini temel almışlardır. Toplumbilimde, Weber'in etkisi başat olmuş ve öncelikle, aralarında ilişkin, araştırma çizgisine yol açmıştır; biri dinlerin ve mezheplerin karakteristikleri, doktrinleri ve toplum yönünden önemleri; diğeri, dinsel doktrinlerle toplumsal sınıflar arasındaki bağıntılar üzerinde durmaktadır. İlk önemli katkılardan biri Weber'in arkadaşı Ernst Troeltsch'in *Hıristiyan Kiliselerinin Toplumsal Öğretileri (The Social Teachings of Christian Churches)*[16] adlı eserinde değişik Hıristiyan kilise ve mezheplerin toplumsal etik anlayışlarını anlatarak, Weber'in yazılarını tamamlamasıyla gerçekleşmiştir. Mezhep hareketleri ile ilgili bir başka eserde, R. Niebuhr'un *The Social Sources of Denominationalism* adlı eseridir.

Daha yakınlarda ise, belirli bir mezhebi, içinde yer alan toplumsal ortamla ilişkileri ve etkileşimleri açısından ele alan ayrıntılı ampirik araştırmalar yapılmaya başlamıştır.[17] Özellikle, H. Desroche adlı Fransız yazarın sosyalist siyasal grupların habercisi imişcesine yazdıkları da bu konuda örnektir.[18]

İkinci gruptaki araştırmalar da Weber'in ortaya koyduğu sorunları ele almaktadır. Öncelikle, Protestan etiğinin modern kapi-

16 Almancası 1912, İngilizcesi 1931.
17 Örneğin, bkz. B. B. Wilson, *Sects and Society* (Londra, 1961).
18 Bkz. Özellikle, H. Destroche, *Les Shakeres Americains* (1955).

talizmin doğru ve gelişmesindeki etkileri üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştır.[19] İkincisi dinsel inançlar ve bunlara uyulması konusunda, toplumsal sınıflar arasındaki farklılıklar üzerinde daha yoğun ve tamamlayıcı çalışmalar yapılmıştır. Yavaş yavaş çok yararlı bir bilim dalı olan din sosyografyası böyle gelişmiştir. Özellikle G. Le Bras'ın birçok betimleyici ve niceliksel araştırmalar yaptığı Fransa'da.[20] Bu tür çalışmalar daha geniş bir çerçeve olan laikleşme süreci açısından ele alınmaktadır. Genellikle kabul edilen geçtiğimiz yüzyıl Batı toplumlarında geniş bir laikleşmenin gerçekleşmiş olduğudur. Bu süreç içinde açıkça görülen, laikleşmenin diğer sınıflardan çok emekçi sınıfını etkilemiş olduğudur. Nitekim, İngiltere'de 1851 nüfus sayımı (dinsel bağıntı konusunda ilk ve son tek sayımdır) resmi kilise olan İngiltere Kilisesi'nin birçok müminini kaybettiğini, emekçi sınıfıyla alt orta sınıf halktan pek çoğunu, resmi kilise dışındaki düzenle uyuşmayan mezhep ve kiliselere geçtiklerini göstermiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyıl boyunca, dinsel inançların gücünde ve hele tapınağa gitmekten hızlı bir gerileme olmuş ve bu durum en yüksek oranda emekçi sınıflar arasında görülmüştür. Bir araştırmaya göre, orta sınıflarda kiliseye gitmeyenler 1/5 oranındayken, emekçi sınıflarında bu oran 1/3'e yükselmekte; diğer yandan da sık sık kiliseye gittiğini söyleyen orta sınıf üyelerinin oranı aynı ifadede bulunan emekçi sınıf üyelerinin 2/5 katına varmaktadır.[21] Aynı olgu üst ve orta sınıfların Katolikliğine karşılık,

19 Bu tartışmalarda en önemli katkılar şunlardır: R. H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism* (Londra, 1926). A. Fanfani, *Catholocism, Protestanism, Capitalism* (İngilizcesi, Londra, 1935). H. M. Robertson, *Aspects of the Rise of Economic Individualism* (Londra, 1933).

20 Bkz. F. Boulord, *Premiers itinéraires en sociologie religieuse* (Paris, 1954). Profesör Le Bras'ın eseri. Fransa'da Katolikliğin tarihinden çağdaş Fransa'da dinsel inanç ve pratiklere kadar çok geniş bir alanı kapsamakta; ayrıca diğer dünya dinlerini de incelemektedir. Başlıca yazıları *Études de sociologie religieuse* (2. cilt, Paris, 1955) başlığı altında toplanmıştır. Son yıllarda, dinsel pratiklerin betimlenmesinde ve sosyal durumun saptanmasında diğer ülkelerde ilerlemeler gösterilmiştir. Yeni yayımlananlardan *International Yearbook for the Sociology of Religion* (Köln - Opladen, 1965 ve sonrası) ve *Sociological Yearbook of Religion in Britain* (Londra, 3 cilt, 1970) dinsel pratikleri ve inançları aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Ayrıca daha genel nitelikte eserler de var.

21 T. Cauter ve J. S. Downham, The Communication of Ideas (Londra, 1954).

emekçi sınıfının başat inanç sistemi olarak Marksizmi benimsediği Fransa'da daha da açık gözükmektedir. İngiltere ve Fransa'da emekçi sınıf üyeleri arasında dinin bu gerilemesi emekçi sınıfının misyoner kurumlarının oluşmasına yol açmıştır. İngiltere'de özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonunda ruhsal kurtuluş ordusu (*Salvation Army*), Fransa'da ise defalarca çalışılan, son olarak Prêtres Ouvriers adıyla kurulanlar bunlar arasındadır. Laikleşme sürecinin bu özellikleri, genellikle kabul edilmekte, fakat bu alanda henüz yeterince sistematik araştırma bulunmamaktadır. Son çalışmalardan Bryon Wilson'un *Laik Toplumda Din* (*Religion in Secular Society*, Londra 1966) adlı eseri, laikleşme konusundaki toplumbilimsel ve teolojik görüşleri incelemekte, dinsel inanç ve pratiklerdeki gerilemeyi ortaya koymakta ve İngiltere ile Amerika'yı bu bakımdan özetle karşılaştırmaktadır.

Burada ilginç olan, laikleşme konusunda söylediklerimiz açısından ABD'nin kural dışı bir durum göstermesidir. Amerikan toplumunda dinsel inançlar ve gerekenlerini yerine getirme, gerilemek şöyle dursun, artış göstermekte, kiliseye devam yükselmekte, dinsel pratikler bakımında sınıf farkları düşük kalmaktadır. Burada da, yeterli açıklama getirecek kaynak noksanı vardır. Sadece, önemli bir araştırma olan W. Herberg'in *Katolikler, Protestanlar, Yahudiler*, (*Catholics, Protestant*, Jew, New York, 1955), Durkheim'cı bir açıdan sorunu ele almakta, göçmenlerin çocuklarının moral kurallar ve amaçlar için güçlü bir "cemaat"e olan ihtiyacının bu duruma yol açtığını ileri sürmektedir.

Max Weber'in din sosyolojisinde bir başka konu da dinsel tarikatların toplumsal önemidir. Troeltsch'de bu konu daha da önemli bir yer tutmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, belirli mezhepler üzerine son yıllarda birçok araştırma yapılmıştır. Fakat burada belirtilmesi gereken genel bir nokta bazı modern toplumlarda çeşitli mezheplerin sayıca çok artmış olmasıdır. İngiltere ve Amerika'da son yüzyılda sayısız denecek kadar çok mezhep türemiş ve bunların çoğu yaşamını sürdürebilmiştir.[22] Bu durum,

22 Örneğin İngiltere ve Waller bölgesinde 1851 ve 1952 arasında, ayrı ayrı kaydı tutulamayacak kadar küçük mezhep topluluklarının, tapınaklarının sayısının do-

sanayi toplumlarında görülen laikleşmenin yanı sıra, dinde ayrıca bir de "bireyselleşme" eğiliminin başladığını göstermektedir.

Hindistan'da dinsel inançlar ve bunların gereklerine uyma konusunda sağlıklı pek az kaynak bulunmaktadır. Hindistan büyük oranda Hindu dinindendir. Nüfusun yüzde seksen beşi Hindu, yüzde onu Müslüman, gerisi de Hıristiyan, Sikh, Parsis, vb.'dir. Hindularla Müslümanlar, Sikhilerle Hindular arasında (bu sonuncusunda Pencap dilinin konuşulduğu ayrı bir bağımsız devlet kurmayı isteyen siyasal bir çatışma söz konusudur) çatışmalar vardır. Hindu dini, geleneksel Hindu partilerinin ve siyasal hareketlerinin temelini oluşturmaktadır.[23]

Geçmişteki dinsel mezhepler ve reform hareketleri, büyük oranda, Hindu dininin başat anlayışınca yeniden özümsenmiştir. Fakat günümüzdeki ekonomik ve toplumsal değişikliklerden sonra bu tür özümsemelerin güçleştiği anlaşılmaktadır. Hinduizm büyük aile ve kast kurumu ile çok yakın bağıntı içinde olduğu için, bu kurumlardaki değişimlerden dinin de etkilenmesi kaçınılmaz olmakta; ekonomik gelişme, siyasal kararlar, özel mülkiyeti kolaylaştıran, mülkiyet hukukundaki değişiklikler ve yeni toplumsal doktrinlerin yayılması Hindu dinini etkilemekte, değişikliklere yol açmaktadır. Milliyetçi ve toplumcu düşüncelerin etkileri daha şimdiden önemli boyutlara erişmiştir. Bu konuda, yapılacak bir inceleme çok ilginç olacaktır. Daha ilginç bir konu da, erkekler ve kadınlar, yaş grupları, eğitim kategorileri ve toplumsal tabakalara göre çeşitli fakat belirli yörelerde dinsel inançların ve bunların gerekirliliklerini yerine getirip getirmedikleri sorundur.[24]

Ahlak üzerine yapılan toplumbilimsel inceleme ve araştır-

---

kuz kat arttığı bilinmektedir. Büyük mezheplerdeki artış ise bunun çok gerisinde kalmaktadır.

23 Bu konuda bkz. G. S. Sharma (ed.), Secularism: *Its Implications for Law and Life in India* (Bombay, 1966): ve Donald E. Smith, *India as a Secular State* (Princeton, 1963).

24 Din ve hukuktaki değişiklikler arasındaki ilişkiler J. Duncan M. Derrett'in *Religion, Law and the State in India* (Londra, 1968)'da ayrıntılarıyla incelenmektedir.

malar, din konusunda yapılanlarla bazı benzerlikler göstermektedir. Özellikle, bunlarda da devrimci ve pozitivist bir tutumla çalışılmıştır. Evrimci karakterdeki eserlerin en klasikleri L. T. Hobhouse'un *Ahlakın Evrimi* (1905) ve E. Westermarck'ın *Ahlaki Düşüncelerin Kökeni ve Gelişmesi* (1906) adlı eserlerdir. Ahlaki düşüncelerin kaynakları ve temelleri konusunda ayrı anlayışlara sahipseler de, bu iki düşünür ahlakın gelişmekte olduğunda birleşmekte; insanlık tarihinin bu alanda da ilerlediği sonucuna varmış bulunmaktadır. Hobhouse ahlaki düşüncelerin rasyonel bir ahlak yönünde ilerlediğini göstermek; bu evrimle genel toplumsal gelişme arasında bir ilişki olduğuna işaret etmek istemiştir. Westermarck, değişik toplumların (uygar ya da ilkel) ahlak kuralları arasındaki benzerlikleri vurgulamakla beraber, toplumsal evrim sayesinde ahlaki kuralların daha aydın bir nitelik kazandıklarını, gelecekte aklın ahlak üzerindeki etkisinin daha da artacağını savunmuştur. Ahlak kurallarının bu türden inceleme ve araştırmaları, ilk kez, eleştirilmekle kalınmış, daha sonra da, arkadan gelen toplumbilimciler tarafından tamamen terk olunmuştur. Bu değişiklikte birçok etmenin etkisi olmuştur; Evrimci yaklaşım genellikle terk olunmuş, toplumsal gelişme konusunda kuşkular başlamış, ahlak yargıları üzerinde yeni felsefi görüşlere varılmış, Hobhouse'un yaptığı kadar toplumbilim ile toplumsal felsefe arasında yakın bir bağlantı kurmanın değer taşıyıp taşımadığı tartışılmaya başlamıştır.

Bu sorunlardan sonuncusu Fransız toplumbiliminde de önem taşımaktadır. Comte'un etkisiyle normatif bir "ahlak bilimi" kurulması için Fransa'da çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu nokta, bütünüyle, on dokuzuncu yüzyılın sonundaki Fransa'nın ahlak ve toplum sorunlarına karşı derin bir ilgi gösteren Durkheim, toplumbiliminin önemli bir yanıydı. Bu pozitivist tutkunun belki de en etkin ifadesi Lucien Lévy-Bruhl'ün *La Morale et la Science des Moeurs* (1903) adlı eseri olmuştur. Gerek Durkheim gerekse Lévy-Bruhl ahlakın, kurulacak bir ahlak biliminden çıkarsanabileceğini savunmuşlardır. Adı geçen eserde Lévy-Bruhl; *Toplumda İşbölümü*'nün önsözünde ve "La deter-

mination du fait moral"[25] başlıklı makalesinde de Durkheim'ın bu görüşünü işlemişlerdir.

Son zamanlarda toplumbilimciler toplumbilimsel bir ahlak teorisi oluşturma çabalarından vazgeçmiş bulunuyorlar. Büyük çoğunluğu, ahlaki gelişme ya da incelemeyle de az ilgilenmeye başlamışlardır. Burada kural dışı bir örnek, önceleri ahlak kuralları ile ahlaki görecelik arasında ilişkiler olduğunu ileri süren toplumbilimcileri ve ahlaki yargıların duygusal olduğunu, bu nedenle de ne gerçek ne de gerçekten yoksun olduklarını ileri süren filozofları eleştiren; daha sonra da, ahlak alanındaki farklılıkları "düzey farkları" olarak yeniden ele alan Morris Ginsberg'dir.[26]

Ginsberg, ahlak kurallarının bu şekilde farklı düzeyde oluşlarını kuralların evrenselliği, kurallardaki yaşam denemlerinin vüs'ati, temeldeki ilkelerin dayandığı rasyonellik, özeleştirinin kapsamı gibi özelliklerle gösterilebileceğini; alt düzeylerden üst düzeylere doğru bir gelişmenin görülebileceğini, fakat "daha çok karar verici oldukça daha üstün olduklarını" ileri sürmüştür. Ginsberg, ahlak kuralları arasında bir karşılaştırmanın, ancak çok genel ve soyut moral idealar açısından yapılabileceğini; belirli bir toplumun fiili "ahlak hayatının" ya da "hayat biçiminin" aşırı derecede karmaşık olduğunu ve tutarsız zıt öğeler içermiş olabileceğini söylemiştir. Gerçekten, ahlakı bu şekilde davranışları düzenleyen etkin değerler karışımı olarak incelediğimizde, gelişme düzeyine göre bir farklılaştırma yapılması çok güçleşmektedir. Üstelik, gelişkin toplumlarda ahlak sisteminde farklı öğelerin bulunuşu da başat ahlak idealarını görmemizi güçleştirmektedir. Gerçekten, hiç değilse uygarlaşmış toplumların bazılarında ahlakın gelişmesinin bir özelliği de toplum içindeki ahlak inançlarının farklılaşmalar ve çeşitlenmeler göstermesi olmaktadır.

Yakın dönemlerde ahlak kuralları ile ilgili çalışmalara girişen toplumbilimciler ve antropologlar belirli bir toplum çerçevesi içinde kalmayı tercih etmektedirler. Antropologların,

25 İnglizcesi, E. Durkheim, *Sociology and Philosophy.*

26 "On the Diversity of Morals", bkz. *Essays in Sociology and Social Philosophy.*

inceledikleri toplum içindeki ahlak da içeriğinde olmak üzere, toplumsal kontrol sistemini ayrıntılı ve tarafsız bir tutumla anlatmaları daha başarılı olmaktadır. Fakat diğer bağımsız gözlemlerle sınanmış antropolojik çalışmalar pek fazla değildir. Gelişkin toplumlarda ahlak kurallarını farklılıkları ve çatışkın nitelikleri dolayısıyla, toplumbilimcilerin bu alandaki işleri daha da güçleşmekte; yaptıkları yorumlarda birbirlerinden farklı olmaktadır. Toplumun "merkez değer sistemi" diye ileri sürülen değerler, bir başka toplumbilimci tarafından, söz konusu toplumbilimcinin yaşadığı toplumdan gelen kendi ön yargılarını yansıtıcı nitelikte bulunmaktadır. Diğer yandan, ahlak değerlerine dair toplumbilimsel ve psikolojik açıklamalarda, incelenen değerlerin toplumun biçimsel gereği olarak söylenmiş yargılar mı yoksa gerçek gündelik hayatta bireylerin davranışlarını fiilen düzenleyen değerler mi olduğu da birbirinden ayırt edilememektedir. Bununla birlikte, "yorumlayıcı" niteliği biraz fazla sayılabilecek bazı toplumbilimsel araştırmalar bile ileri sanayi ülkelerinde ahlak kurallarının durumunu açıklamakta bir ölçüde yararlı olabilmektedir. Bu araştırmalarda ağır basan konulardan biri Protestan ahlak kurallarındaki gerilemedir. ABD'de David Riesman, *Yalnızlaşmış Kalabalık (The Lonely Crowd)* ve W. H. Whyte, *Örgüt İçinde İnsan* (*The Organization Man*)'da kendi değerleriyle hareket eden ve kendine güvenli, kendine karşı sorumluluk duygusu taşıyan insandan toplumsal grubuna yamanmaya çalışan, toplumla uyuşmaya öncelik veren insana geçişi anlatmaktadırlar. Whyte'a göre, "çok çalışma, sabır, tutumluluk ve rekabetçi mücadele ile bireysel kurtuluşu" yücelten Protestan ahlakının yerine, günümüz Amerikası'ndaki toplumsal ahlak, "toplumun birey üzerindeki baskılarını ahlaka uygun saydığını" vurgulamaktadır. Bu yeni ahlakın, yaratıcılığın kaynağı olarak grubu kabul etmekte; bireyin en yüce ihtiyacının "aidiyet" olduğunu; bunu pekiştirmek için bilimden bile yararlanılabileceğini savunduğunu söylemektedir.[27]

27 Ayrıca bkz. T. Roszak, *The Making of a Counter - Culture*. Son on yılın "yeni ahlakı" eleştiriliyor.

Bu araştırmalar Amerika'yı ele almakta, fakat birçok bakımdan, modern toplumlardaki ahlakın bazı özelliklerine de ışık tutmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda gerçekleşen kültür değişiminin en önemli özelliklerinden biri de ahlak ve dinin birbirinden ayrılması olmuştur. Bu durum ahlak ve dinin tapınmayla ilgili (ritüel) kuralları arasındaki farklılaşma ile olduğu kadar, dindeki gerilemeyle birlikte, ahlak kurallarını yeni bir temele ve içeriğe kavuşturulma gereğiyle de kendini göstermiştir. Böylece, bir dereceye kadar, din bireysel ve özel bir sorun olmuş (kiliseye bağlılığı gerektirmeyen bireysel dinlerin ve çeşitli mezheplerin ortaya çıkışı da bunu gösteriyor); diğer yandan da ahlak, bireysel faziletten çok, toplumsal adalete öncelik vermeye başlayarak sosyal bir nitelik kazanmıştır. Ahlak kurallarındaki bu öncelik ve vurgulanma değişikliği, günümüzde, geçmiştekinden çok daha fazla oranda toplumsal ilişkilere ve sorunlara ilgi göstermek durumunda kalan dinsel kuruluşların ahlak anlayışlarında bile kendini göstermektedir. "Örgüt içindeki insanın" din karşısındaki tutumunu inceleyen W. H. Whyte, günümüz insanının dinin tapınmayla ve doktrinle ilgili yanlarından çok, toplumsal sorunları çözümlemek ve kişiyi yalnızlıktan kurtarmaktaki yararlılığıyla ilgilenmekte olduğunu saptamaktadır.

Ahlakın "sosyal ahlak" durumuna gelmesinin başlıca iki sonucu olmuştur. Bunlar, Amerika'dan çok, Avrupa ülkelerinde daha bir açıklıkla görülmektedir. Birincisi, temel toplumsal sorunların dışındaki sorunlardaki görüş ayrılıklarına karşı toplum daha büyük bir hoşgörü beslemeye başlamıştır. Bunda, görüş ayrılıklarını kişisel yetersizlik, uyumsuzluk ya da kabahat sonucunda değil de, kişinin edim ve davranışlarını etkileyen dışsal etmenlerin sonucunda ortaya çıktığını gösteren sosyal bilimlerin etkisi büyük olmuştur. İkincisi de, ahlak anlayışının siyasal alandaki görüş ayrılıkları, bugün, çoğunlukla, siyasal görüş ayrılığı niteliği kazanmıştır. Ahlak alanındaki inançlar da, büyük ölçüde, siyasal ideolojilerle iç içe girmiş bulunmaktadır. Bütün bu olgular, ahlak konusunda yapılacak toplumbilimsel araştırmalara büyük işler düştüğünü; oysa bu alanda bugün bile çok

az şey yapıldığını göstermektedir. Bu tür araştırma ve incelemelerde, modern bilimi (sosyal bilimler de) gelişmesinin ve halk arasında yayılmasının[28] ahlak anlayışına ve kurallarına etkisinin de ele alınması; ahlak kurallarının ve anlayışlarının farklılaşmalar göstermesi ile siyasal doktrin çatışmaları arasında bir ilişki olup olmadığının tartışılması; bu alanda, özellikle, milliyetçilik, sosyalizm ve diğer modern ideolojilerin etkisi olup olmadığının düşünülmesi gerekmektedir.

Hindistan'da, gelişmekte olan diğer ülkelerdeki gibi ahlak alanındaki değişim henüz yeni yeni görülür duruma gelmeye başlamaktadır. Ahlak, bugün de dinsel inançlara sıkı sıkıya bağlı bulunmakta; ahlak ve dinin ritüel kuralları iç içe varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir. Kast sistemi ve büyük aile kurumu bireyciliğin gelişmesini önlemekte; geleneksel ahlakın sürmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte yeni bir ahlak anlayışını ve Hindu ahlakının yeniden değerlendirilmesini öngören milliyetçilik ve toplumculuk gibi modern siyasal doktrinlerin tutunup gelişmesi, değişim öncesi bazı oluşumların varlığını göstermektedir. Bu nitelikte bir yeniden-değerlendirme için S. Radhakrishnan'ın yazıları, özellikle *Hindu Hayat Görüşü (Hindu View of Life)* örnek gösterilebilir. Yazar, Hindu dininin ahlak öğretisini modern dünyanın yaşadığı, bildiği şiddet ve savaş, toplumsal adalet ve kadının toplumdaki yeri gibi sorunlar açısından değerlendirmiştir. Gandhi'nin yazılarında da Hindu dini ve ahlakı çağdaş toplumsal ve siyasal sorunlar içeriğiyle verilmiş; kanaatkârlık ve ihtirassızlık gibi geleneksel değerler ise, yüksek derecede sınaileşmiş ülkelerde üstün tutulan zevk düşkünlüğünü ve lüks tutkusu gibi değerlerin bir yadsınması (reddi) olarak sunulmuştur. Günümüz Hindistanı'nda geleneksel moral anlayışla, ekonomik gelişmeden ve toplumsal reformlardan yana siyasal hareketlerin anlayışı arasında köklü bir çelişki görülmekte; bu yeni toplumsal gerekleri karşılamak için geleneksel ahlak anlayışının ne ölçüde yenilenmesi gerektiği, çözümü gereken bir sorun olarak ortada

28 Bu sorunun bir yanı için bkz. Jack D. Douglas (ed.), *The Impact of Sociology* (New York, 1970).

durmaktadır. Bu çelişkili durumda aydınların yeri özel bir önem taşımakta; bir yandan geleneksel kültürün, bir yandan da Batılı toplumsal ve siyasal doktrinlerin baskısı altında en çok onlar güçlük çekmektedir. Karl Mannheim'ın Avrupa ülkelerindeki aydınlar konusunda büyük bir açıklıkla gösterdiği eğitimin laikleşmesi ve toplumsal sonuçları,[29] bugün de Hindistan'da tekrarlanmaktadır. Düşünce ve değer sistemleri alanındaki bu çelişki gelecekte Hindistan kültürünün izleyeceği yolu belirleyecek niteliktedir. Bu bakımdan da, toplumbilimcilerin bu soruna bugüne oranla çok daha büyük bir ilgi göstermeleri gerekmektedir.

29 K. Mannheim, *Essays on the Sociology of Culture*, Kısım II, "The Problem of the Intelligentsia".

Bölüm 15

Hukuk

Hukuk Sosyolojisi:

Hukuk incelemeleri daima toplumsal kurumlar ve toplumların genel karakterleri üzerinde de durulmasını gerektirmektedir. Geleneksel olarak, bununla beraber, Avrupa ülkelerindeki hukuk teorisi felsefesi bir "tabii hukuk" anlayışına dayanmış, bu nedenle de, ahlak felsefesi ve teoloji ile yakın ilişkiler içinde kalmıştır. Hukuk sosyolojisinin başlangıcı Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu* (1748) adlı eserine kadar uzanmaktadır. Montesquieu da hukuku kısmen "tabii hukuk" açısından incelemiş, fakat çeşitli toplumlardaki farklı hukuk sistemlerini karşılaştırmış, anlatmış; bu farklılıkları toplumların coğrafi ve toplumsal açıdan değişik koşullar altında oluşlarına bağlamıştır.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında toplumbilimin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkışından sonra toplumbilimsel açıdan yapılan hukuk incelemeleri hızla gelişmiş, fakat gene de değişik yollarla yapılmışlardır. Marx ve sonraki Marksistler hukuku eleştirirlerken, hukukun başat egemen sınıfın çıkarlarını savunduğunu, sınıf farklılaşmalarını belirsizleştirmeye çalıştığını ileri sürmüşler; ideolojik nitelikte bir değerlendirme yapmışlardır. Marksist bilimadamlarından Karl Renner'in *Özel Hukuk Kurumları ve Toplumsal İşlevleri (The Institutions of Private Law and Their Social Functions*[1] adlı eserinde mülkiyete, sözleşme,

1 İlk kez Marx-Studien (1)'de (1904) yayımlanmıştır. Değişik biçimde 1928 yılında kitap olarak yayımlanmıştır. İngilizcede 1949'da çıkmıştır. Renner'in eserinin ilk baskısının, o güne kadarki hukuktaki ve toplumdaki değişiklikleri ele alan uzun bir girişi bulunduğu İngilizcesinde O. Kahn-Freund'un incelemesi ilginçtir.

vekâlet ve miras konularındaki hukuk normlarının kapitalist toplumun ekonomik yapısındaki değişikliklerle birlikte çoğunlukla hukuki normlarda değişikliğe yol açmayıp, gelişen kapitalizmde önemli toplumsal ilişkilerde karşılık yaratacak biçimde nasıl değiştiği incelenmiştir.

Diğer toplumbilimciler ve toplumbilimsel düşüncelerden etkilenen hukukçular, hukuk kurallarını, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa toplum düşüncesine egemen olan toplumsal evrim teorisi açısından incelemeye başlamışlardır.[2] H. S. Maine, *Ancient Law* adlı eserinde "durgun" toplumlarla "ilerlemeci" toplumlar arasında bir ayrım yapmış ve "ilerlemeci toplumlarda gelişme hareketi bugüne dek statüden sözleşmeye doğru olmuştur," demiştir. Bir başka yerde açıklandığına göre, bu sözlerle "aile yerine, medeni hukukun zamanla kişiyi temel almaya yöneldiğini" belirtmek istemiştir. Maine, bu değişikliklerin hukuk-dışı etmenlerden oluştuğunu; çünkü "toplumsal gerekirliklerin ve kanaatlerin daima Hukuksal Varsayımlara" dayanan teamül ve yasama olarak incelediği araçların, aslında hukuk ile toplum arasındaki uyuşumu sağladıklarını savunmuştur. Birçok bakımdan Emile Durkheim'ın hukukun gelişmesi kavramı Maine'inkine benzemekte; Durkheim'ın "baskıya dayanan" ve teamüle dayanan hukuk ayrımı ile, Maine'in "statü" ve "sözleşme" ayrımı birbirine yakın düşmektedir. Baskıya dayanan hukuk, bireyin pek ender olarak, üyesi bulunduğu gruptan ayrı varlık kazanabildiği toplumların özelliğidir. Nısfet ve teamüle dayanan hukuk ise, bireyin diğer bireylerle özgürce sözleşme yapabileceği ayrı bir yasal varlık durumuna geldiği modern toplumların özelliği olmaktadır. L. T. Hobhouse, benimsediği evrimci yaklaşıma uygun olarak "ihkakı hak" ve kan davasından, suçların belirlendiği döneme, son olarak da, uygarlık adaletine dek hukukun ve adaletin gelişmesi sorununu da sistemli olarak ele almıştır.[3] Bu sonuncusunu incelerken Hobhouse, sadece bireysel sorumluluk

2 Bunların çoğu, Savingny'nin kurduğu Alman tarihçi hukuk ekolünün etkisi altında kalmışlardır. Comte, Spencer ve Maine için de bu durum geçerlidir.

3 L. T. Hobhouse, *Morals in Evolution*, B. 3.

ilkesinin ortaya çıkışını değil (Maine böyle yapıyordu), fakat son zamanlara kadarki ortamda sınıf farklılaşmasının etkilerini de değerlendirmelerinde göz önünde tutuyor; cezanın karakterindeki değişmeleri ve hukukla din ve ahlak arasındaki ilişkileri de ele alıyordu. Seçkin bir hukukçu tarafından yazılan bir başka eser ise, gene benzeri bir yaklaşımın benimsendiği P. Vinogradoff'un *Tarihsel Hukukbilimi*[4] adlı eseridir. Max Weber'in hukuk üzerine çalışmaları, Roscoe Pound'un görüşünce,[5] hukukun doğasını açıklamakta önceki toplumbilimcilerden daha başarılı olmuş; Weber'in hukuk anlayışındaki çelişkin değerlerin birbiriyle uyumlanması sorununa verilen önem, hukukçuların çelişkin çıkarlar arasında uyum sağlama eğilimlerine denk düştüğü için, toplumbilim açısından hukuk biliminin gelişmesinde Weber'in büyük etkisi olmuştur. Weber evrimci olmadığı halde, hukuk tiplerinin sınıflandırılması ve Batı toplumlarında hukukun gelişmesi gibi sorunlar üzerinde de durmuştur. Bu gelişmeyi hukukun gitgide daha rasyonel olmasının sonucu saymış; sanayi toplumlarında kapitalist ekonomik işletmeciliğin ve bürokrasinin gelişmesi ile sağlanan genel anlamda hayatın rasyonelleşmesinin de bunda katkısı bulunduğunu savunmuştur.[6]

Evrimci çalışmaların ortaya çıkardığı bir sorun da ilkel toplumlarda hukukun bulunup bulunmadığıdır. İlk toplumbilimcilerin ve antropologların bazıları bütünüyle göreneklerin yönettiği ilkel toplumlarla, hukukla yönetilen uygar toplumlar arasında kesin bir ayrım olduğunu savunmuşlardır.[7] (B. Malinowski'nin önemli katkılarından biri de, toplumsal kontrol olgusunun bir tüm olarak incelenmesi gerektiğini vurgulamak ve (uygarlaşmışlardaki gibi) ilkel toplumlardaki davranışları düzenleyen farklı farklı kural tiplerini birbirlerinden ayırt etmek olmuştur. Malinowski'nin hukuk tanımı ve ilkel hukuk diye anlattığı şey-

4 Oxford, 1920.

5 Roscoe Pound, "The Sociology of Law", G. Gurvitch ve W. E. Moore, *Twentieth Century Sociology*.

6 Max Rheinstein (ed.), *Max Weber on Law in Economy and Society*, özellikle B. 8.

7 Bkz. Bölmü 13'ün ilk sayfaları.

ler bugün kabul edilmemektedir.[8] Fakat bu, çalışmalarıyla, ilkel toplumlarda sosyal kontrol tipi olarak hukuk üzerinde yapılan çalışmaları büyük ölçüde etkilemiş; sosyal kontrol konusundaki toplumbilimsel tartışmalara büyük bir açıklık kazandırmıştır. Günümüzde, çok yaygın bir kabul gören hukuk tanımı Roscoe Pound tarafından yapılanıdır: "Siyaseten örgütlenmiş toplumun gücünün sistemli biçimde uygulanmasıyla gerçekleştirilen sosyal kontrol."[9] Bu açıdan bakılacak olursa, ilkel toplumların çoğunda da hukuken bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir. R. H. Lowie, özellikle Afrikalı zenciler arasında hukuk yönetimi için gelişkin sistemler bulunduğunu göstermiştir.[10] Son olarak, Barotseland'daki Lozi yerlileri arasında yargı sürecini inceleyen Max Gluekman, Afrika'daki durumla Batı ülkelerindeki hukuk süreci arasında muhakeme usulleri, biçimleri ve temel kavramları bakımından yakın bir ilişki olduğunu göstermiştir.[11] Bununla beraber, daha da ilkel olan toplumlarda hukuka hiç rastlanmamakta; örneğin Eskimolarda, Lowie'nin gözlemlediği gibi, "neredeyse bir anarşi içinde bulunulmaktadır."

Antropolojik çalışmalar, konuyla ilgili olarak yaptığı çalışmalarda Roscoe Pound'un belirttiği hukuk sosyolojisinin önemli yanını aydınlatmış bulunmaktadır.[12] Daha önceki yazarlar hukuku, çok büyük ölçüde, yasalarla ya da mevzuatla özdeş saymışlar; ilkel toplumlarla uygar toplumlar arasındaki farklılığı birincilerde yazılı hukukun (mevzuat) bulunmayışına dayandırmışlardır. Oysa hukuk biliminin ya da hukuk sosyolojisinin, Pound'un dediği gibi üç şeyle ilgilenmesi gerekmektedir: (i)

8 Bkz. I. Schapera, "Malinowski's Theories of Law", R. Firth (ed.), *Man and Culture.*

9 Roscoe Pound, age., Cf. E. A. Hoebel, *The Law of Primitive Man* (Cambridge, Mass, 1954): "Bir sosyal norm, ihlali ya da kendisinden uzaklaşılması bir kimse tarafından ya da toplumsal olarak öyle hareket etme ayrıcalığı tanınmış bir grup tarafından kısıtlandırılıyor ya da düzenli olarak buna karşı çıkılıyorsa, yasalaşmış demektir."

10 R. H. Lowie, age., B. 7.

11 Max Glukman, *The judical Proscess Among The Barotse fo Northern Rhodesia* (Monchester, 1955).

12 Roscoe Pound, age.

hukukun düzeni, yani siyaseten örgütlenmiş bir gücün sistemli uygulanması ile toplumsal ilişkilerin uyumlanması (adjusting) ve edimlerin düzenlenmesi; (ii) toplumdaki anlaşmazlıkların sonuca bağlanmasında uygulanacak ilkeler ve emsaller, toplumca kabule kavuşmuş ideallere dayanan teamüller ve (iii) yargılama ve muhakemenin icrası usulleri.[13] Görülüyor ki, hukuk sosyolojisinin konu alanı çok geniştir ve diğer toplumbilimsel inceleme alanlarına da taşmakta; sadece hukuk sistemlerini tipleri ve bunların gelişmeleri ile değil, fakat yasaların ve yasa yapımının karakteri (böylece, siyaset sosyolojisi ve sosyal felsefe konularına da uzanmış olmaktadır), yargı usulleri ve bunlar üzerindeki toplumsal etkiler, cezanın infazını da (burada da kriminolojiye yaklaşmaktadır) kapsayacak biçimde adalet yönetimi ve ahlak felsefesi ile de ilgilenmesi gerekmektedir. Bu sorunların bazı yanlarına bu bölümde, az ileride, yeniden değineceğiz.

Hindistan'da Hukuk

Hint hukukunun, genel hukuk sosyolojisi için ilginç pek çok özellikleri vardır. En önemli özelliği, tarihsel olarak, hukuku ile dini arasındaki yakın bağlantısıdır. Maine şu gözlemi yapmaktadır: "... Hindistan henüz hukuk yönetimi ile din yönetiminin birbirinden ayrıldığı dönemi geride bırakamamıştır."[14] Max Weber de aynı özellik üzerinde durmakta, fakat "tüm hayat boyutunu ritüeller aracılığı ile düzenleme yeteneğine sahip, bu nedenle de, tüm hukuk sistemi üzerinde kontrol kurabilecek duruma gelmiş" başat bir özel "rahiplik" kurumundan önemle söz ederek, değişik bir noktaya vurgulamada bulunmuştur. Bu "rahipler" toplumdaki "egemen Hindu teorisine göre, tüm hukukun Dharma-Sutralarda içerik olarak bulunduğunu" savunmaktadırlar.[15] Maine'e göre, ilk dönemlerdeki hukukun

13 Yargı usulü çalışmalarının önemi, açıkça, ilk kez şu eserde belirtilmiştir: B. Cardozo, *The Nature of the Judical Process* (Yale, 1941).

14 *Ancient* Law, s. 14.

15 Max Rheinstein (ed.), age., s. 234.

özelliği yasal ve dinsel kurallar arasında bir ayrım oluşturamamış bulunmasıdır. Maine, bu bakımdan Hindu ve ilk dönem Roma hukuku arasında karşılaştırmalar yapmıştır. *Ancient Law*'da, Hindu hukukunda dinin mutlak bir başatlık kazanmasının "tedricen" olduğunu ileri sürmüştür.[16] Daha sonraki araştırmalarında bu durumu, evli kadını mülkiyet hakkının dinsel etkiler altında yavaş yavaş kısıtlanmış bulunmasıyla ortaya koymuş,[17] bu gelişmenin Hindu dinindeki atalara tapınmacılığın önem kazanmasına bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Hindu dinini, hemen bütün yasal kuralları ve hukuki ilişkileri dinsel önem ve anlam taşıyan aile tapınım edimleri (rituals) kapsamına aldığını belirtmiştir.[18] *Hindu Hukuku ve Teamülü (Hindu Law and Usage)* adlı eserinde[19] J. D. Mayne buna benzer bir görüş savunmakta, "Hindu hukuku, Brahmanizmden önce de bulunan ve bağımsız bir olgu olan hatırlanmayacak kadar eski görenekelere dayanmaktadır," demektedir. Fakat Hindu dini yayıldıkça ve Brahman kastı büyüdükçe hukuk, gitgide dinsel anlayışın etkisi altına girmiştir. Mayne, Manu gibi büyük kodların (mevzuatın) ve Mitakşare gibi en önemli yorumların (içtihatların) Brahminlere seslenmesine ve Brahmanizmin yayılmasıyla tüm Hindular üzerinde otorite kurmasına rağmen[20] birçok yerel teamül bugün de varlığını ve etkinliğini korumaktadır.[21] Ayrıca, belirli meslek grupları için, belirli hukuk sistemleri gelişmekte; özellikle esnaflık ve ticaretle ilgili olanlardaki bu gelişmenin yanı sıra, Weber'in fark ettiği gibi, kastlar da kendi hukuklarını oluşturmakta, kasttan ihraç[22] yetkisi başta olmak üzere, sahip oldukları yüksek etkinlikli zorlama araçları sayesinde, hukukun yönetiminde de bağımsız davranabilmektedirler.

İngiliz yönetiminin Hint hukuku üzerindeki etkileri çok kar-

16 "Hindularda hukuktaki dini öğeler mutlak bir öncelik, başatlık taşır. Ailedeki kurban takdimi ve perhizler şahıs hukukunun ve eşya hukukunun büyük kısmının temelidir." (*Ancient Law*, s. 113). Ayrıca bkz. J. Duncan, M. Berrett, *Religion, Law and the State in India* (Londra, 1968).

17 *Early History of Institutions* (s. 321-6).

18 Bu sorun, *Early Law and Custom* (1883)'da genişliğiyle inceleniyor.

19 Onuncu baskı.

20 Daha önce "Sanskritleştirme" diye bundan söz etmiştik.

21 Mayne, age., s. 5-9.

22 Max Rheinstein (ed.), age., s. 327.

maşık niteliktedir. Hukukun yönetiminde İngiliz egemenliği altında, İngiliz mahkemelerinin kuruluşu ve kast Pançayatlarından yargı işlemlerinin alınması ile merkezi bir sistem kurulmuştur. Fakat hukuk uygulamasında bugün de görenek hukukuna ve Hindu hukukuna dayanılmaktadır. 1864'e kadar İngiliz yargıçları mahkemelerde davalarla ilgili anlaşmazlıklarda Hindu din bilginlerine danışmak zorundaydılar. Sonraları, Hindu kuralları ve metinleri hakkındaki bilgileri arttıkça, İngiliz yargıçlar davalarında kendi başlarına karar almaya başlamışlar; Hindu hukukunu hiçbir değişiklik yapmadan eski otoritelere dayanarak öylesine uygulamışlardır ki, hukuka o zamana gelene dek görülmedik ölçüde rijit bir nitelik kazandırmışlardır.[23] Bu arada Hindu âdetleriyle yöneticilerin ahlak anlayışları arasında dolaysız bir çelişki olduğunda –evli kadınların ölen kocalarıyla gömülmesi ve çocukların evlendirilmesi gibi– ise, geleneksel hukukta iradi değişiklikler yapılıyordu. Ama her şeye rağmen, İngiliz yönetimi, ister istemez, Hindistan'a yeni kültürel değerler, yeni bir yaşam biçimi ve asıl önemlisi, yeni ekonomik faaliyet biçimleri getirmiştir. Sanayinin, ticaretin, kentlerin ve Batılı eğitimin gelişmesiyle kanaat değişiklikleri oluşmuş; bunlar ise, en sonunda, artan yeni yasaların etkisiyle hukukta değişikliklere yol açmıştır. Yasama alanında beliren yeni eğilimlerden biri de bireyin yasal haklarını genişletmek olmuştur. Örneğin, 1930'da Öğrenimin Kazandırdıkları Yasası ile kişisel kazançların bireyde kalabilmesi; büyük ailede mülkiyetten kadının da pay alabilmesi, 1929 Hindu Miras Hukuku Yasası (Değiştirge) ve 1937 Hindu Kadın Mülkiyet Hakları Yasası bunlar arasındadır. Bağımsızlıktan yana bu süreç devam etmiş, Hindu İntikal Yasası (1956) ile miras hukukunda temel değişiklikler olmuştur. Bu açıdan Hindistan hukuku Maine'nin Batı toplumlarında belirttiği gibi, "statü"den

23 J. D. Mayne, age., s. 44. "Sonuç tutuklanmış bir ilerlemeydi. Kimse sesini duyuramıyordu, ta ki öbür dünyada bir dinleyen bulunabilmiş olsun." K. M. Kapadia bu durum Hint büyük ailesini örnek vererek göstermekte; İngiliz mahkemelerinin on dokuzuncu yüzyılın toplum koşullarında bile on birinci ve on ikinci yüzyıl hukukunu esas aldığını belirtmektedir. (*Marriage and Family in India*, s. 247-51).

"sözleşme"ye doğru bir gelişme göstermiştir. Bu gelişme gerek adalet yönetiminde ve gerekse hukuk kuralları ve mevzuat alanında hukukun gitgide daha rasyonalize edilmesiyle desteklenmiştir. Hukuk kurallarının rasyonalizasyonu, ilk olarak, İngiliz yargıçların çelişkin metinler arasında uzlaşma sağlama çabaları ile, daha sonra da özellikle bağımsızlıktan sonra, gelişen bir sanayi toplumunun sorunlarına çözüm bulabilmek için sistemli yasa yapımıyla hızlandırılmıştır. Bu son gelişmeler Max Weber'in "özde rasyonalleşme" dediği süreç; yani siyasal otoritenin ahlaki ve siyasi amaçlarına uygun bir hukukun oluşturulması süreci niteliğinde olmuştur. Bu gelişmeden sonra, siyasal otorite din adamları kastının fazla etkisinde kalmaktan çıkmış, rasyonelleşme Batı'daki gibi gerçekleşmiş; dinsel nitelikte olmayan insanlar arası anlaşmazlıkların çözümünde uygulanan hukuk kuralları ile dinsel kurallar ve etkileri birbirinden ayrılmıştır.[24]

Hukuk ve Toplumsal Değişim

Aralarında Maine, Hobhouse, Vinogradoff ve Max Weber'in de bulunduğu birçok yazar, çeşitli hukuk düzenlemeleri tiplerini birbirlerinden ayırıp betimlemeye çalıştıkları gibi, uzun ve kısa dönemlerde hukukun gösterdiği gelişme sorunlarıyla da ilgilenmişlerdir. Belirli hukuk sistemleri ve hukuk sistemlerindeki belirli değişiklikler üzerinde yapılan modern toplumbilimsel araştırma ve incelemelerde yukarılarda fikirlerini özetle gördüğümüz bu yazarların düşünceleri temel alınmıştır. Modern dünyada gerçekleşen değişikliklere özel bir önem verilmiş; Batılı kapitalist toplumlardaki değişmeler, Sovyet-tipi toplumların ortaya çıkışı ve yeni bağımsızlık kazanan uluslar üzerinde dikkatle durulmaya başlamıştır.

Bu değişikliklerin ilki W. G. Friedmann tarafından çok başarılı biçimde incelenmiştir.[25] Friedmann, on dokuzuncu yüzyıl

24 Max Rheinstein (ed.), age., J. Duncan M. Derrett, age.

25 W. G. Friedmann, *Law and social Change in Curtemporary Britain* (Londra,

İngilteresindeki hukuk ve kanaatlerle ilgili Dicey'in klasik çalışmasından[26] yola çıkmış, serbest rekabetin yarattığı eşitsizlikleri gidermek için yapılan Benthamcı reform yasalarının, aynı rekabet koşullarını yarattığı yeni eşitsizlikleri de kapsayacak şekilde genişletilebileceğini ve bu yolun izlenmiş bulunduğunu kabul etmiştir. Sosyal mevzuattaki gelişme ve işçi hareketlerinin ortaya çıkışı, Maine'ın statüden sözleşmeye dediği süreci yavaşlatmış, hatta ters etkilerde bulunmuştur. Friedmann bu değişikliklerin yirminci yüzyıl ortalarındaki sonuçlarını incelemiş (İngiltere açısından, fakat daha geniş olarak) ve şu sonuca varmıştır: "Sözleşme özgürlüğü, günümüzdeki biçimiyle, bireye fazla bir şey bırakmamaktadır." Sanayide bozgunculuk sayılan suçların iptali, toplu sözleşme hakkının tanınması, sosyal güvenlik yasalarının çıkışı, iş sözleşmelerinin mahkemelerdeki hukuki yorumlamalarının değişmesi ile işçi ve işveren arasındaki ilişkilerin değişmesi; ikincisi de, özel mülkiyetin dolaysız yollardan sınırlandırılması ile (hakların kötüye kullanılması esasının genişletilmesi, patent haklarının kısıtlanması, sanayi mülkiyeti sahibine karşı mevzuat yükümlülüklerinin yerine) mülkiyetin iş müzakerelerindeki rolünün de değiştiğini göstermiştir. Sözleşmenin işlevleri de "Standart sözleşme"nin çıkışı ile değişmiş; ekonomik "temerküz", bireysel iş sözleşmesi yerine kolektif iş sözleşmesinin getirilmesi, toplumsal refah hizmetlerinin yaygınlaştırılması, devletin sanayide düzenleyici işlevlerinin artışı bu gelişmeyi etkilemiştir.

Bu hukuk alanındaki değişmelerle, Batı toplumlarında bireyci ve Laissez Faire'ci anlayıştan bir tür kolektivizme geçiş arasında bağlantı vardır. 1930 yılında, anlamlı bir biçimde "Yeni Feodal Sistem" başlığı ile yayımlanan bir yazıda Roscoe Pound şu gözlemi yapmıştır: "Bugünün insanı (işçi ya da ücretli memur) büyüklüğünü ve gücünü kendinde ve yaptığı işinde değil, hizmet ettiği şirkette bulmaktadır." Daha yakın yıllarda ise, Batılı toplumların bu görünümü, özellikle, sosyal bilimlere "diğer boyutlu

1951); ayrıca, daha sonraki eserine bkz. *Law in a Changing Society* (Londra, 1959).

26 Bkz. yukarıda, s. 232.

insan" ya da "örgüt içindeki insan" kavramını getiren Amerikan toplumbilimcileri başta olmak üzere, çeşitli düşünürlerce ayrıntılı biçimde incelenmiş bulunmaktadır.[27] Farklılık, bağımsız kapitalist işletmeci ya da anomik birey* gibi Weber ve Durkheim benzeri toplumbilimcilerin ilgilendikleri on dokuzuncu yüzyıl figürlerinde daha da belirginleşmektedir.

Sovyet-tipi toplumlarda da buna benzer özellikler görülmektedir. Bu toplumlarda da, (Batılı sanayi toplumlarındaki gibi) bireyin hukuksal durumu, büyük ölçüde, belirli bir grup içindeki statüsünce belirlenmekte, bu toplumlarda gruplar daha az esnek ve daha biçimsel hiyerarşi içinde örgütlenmektedirler. Diğer yandan, bu toplumlarda aşırı siyasal iktidar "temerküzü" nedeniyle hukuk devleti kurmakta güçlüklerle karşılaşılmıştır. Stalinciliğe karşı SSCB'de gösterilen tepkiler, yargı kararlarının toplumbilimsel yorumlara karşı eleştirel bir tutum takınan hukuksal pozitivizm doktrinlerinin oluşumuna yol açmıştır.[28] Bu doktrinler, kuşkusuz, bir hukuk yönetimi kurmayı ve desteklemeyi amaçlamışlardır. Fakat adaletin yönetilmesi konusunda toplumbilimsel çalışmaların bulunmayışı her yerde olduğu gibi, siyasal örgütün formüle ettiği "kamu siyasası" anlayışlarından doğan yargı üzerindeki baskılara yol açmaktadır.

Milliyetçi devrimlerden geçen az gelişmiş ülkelerde, sömürge yönetimlerine karşı bazı durumlarda, diğer özellikler ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde hukuk sürekli olarak rasyonelleştirilmekte; bunun için yeni mevzuat düzenlemelerine gidilmekte ya da (daha önceki bir aşamada, Türkiye'nin İsviçre Mevzuatını benimsemesi gibi) yabancı mevzuat alınıp benimsenmekte yahut

---

27 Bkz. yukarıda s. 247.

* Toplumsal ya da kişisel çözülme nedeniyle bireyin normlarını yitirmesi, normsuz bir yaşama sürüklenmesi. (çev.)

28 Bkz. S. F. Kechekyan, "Social Progres and Law", *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, C VI. "Sovyet hukuk bilimi bu tür önermeleri ("Toplumbilimsel" yargıçlar ekolününkü gibi) kabul etmemekte, yargıçların davayla ilgili takdiri kararlar alabilmesini ve idarenin takdir hakkının geniş tutulmasını savunmaktadırlar. Sosyalist hukuk, yargıçların ve idarenin yasalara ve yasalara dayanarak çıkarılan normatif metinlere tamamen uyması gerektiği görüşünü kendine temel almaktadır.

da geleneksel ya da "teamüli" hukuk alanında daha sistemli yasalaştırma çalışmalarına girişilmektedir. Hindistan gibi bazı toplumlarda, hukuk ile din ve ahlak gittikçe birbirinden ayrılmaktadır. Bu gelişmenin yanı sıra bir başka gelişme de, (üyeleri çoğu kez Batı ülkelerinde eğitim görmüş) bir hukuk mesleğinin ortaya çıkması ve gelişmesidir. Bu kimseler, daha önceleri hukuk alanında yorumlama tekelini ellerinde tutan rahibimsi din bilginleri kastından apayrı bir meslek grubu oluşturmaktadırlar. Son olarak, akrabalık ilişkilerinin toplumsal yapıda çok büyük bir önem taşıdığı toplumlarda (Hindistan ve Çin ile kabile toplumlarında bu durum görülmektedir) Maine'in, tarihsel bir açıdan, "statüden sözleşmeye" dediği türden bir gelişme görülmekte; bu gelişmede aile ya da akraba grubu değil, fakat temel hukuksal varlık olarak birey kabul edilmektedir. Ne var ki, bu gelişme on dokuzuncu yüzyılda Avrupa toplumlarındakinden değişik bir biçimde olmakta: Birçok kez, sözleşme ilişkilerindeki gelişmeler ekonomik planlama ve sosyal refah hizmetlerindeki gelişmeler nedeniyle kısıtlanmaktadır.[29]

Tüm ülkelerde, geçtiğimiz son yüzyıl içindeki en önemli değişimlerden biri de, cezalandırmalardaki giderek artan yumuşama olmuştur. *Ahlakın Evrimi (Morals in Evolotion)* adlı eserinde Hobhouse on dokuzuncu yüzyıla dek ceza hukukundaki barbarlığı belirtmiş; fakat on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren birçok reformcunun ve reform hareketlerinin (özellikle, Arkadaşlar Derneği, Fransız Rasyonalistleri, İngiliz Faydacıları ve İncilcilerin) etkisiyle daha insancıl görüşlerin benimsenmeye başladığını ileri sürmüştür.

Gerek ceza hukuku, gerekse cezanın infazı alanındaki gelişmeler, asıl, yüzyılımızda hızlanmıştır. Bu gelişmelerde farklı farklı etkiler birlikte rol oynamıştır. İlk olarak, Hobhouse'un belirttiği gibi, "Düzeni sağlamakta toplumun kendi gücüne olan güveni arttıkça, korkunun yol açtığı zulüm ve anlayışsızlık itibarını yitirmeye başlamıştır. Daha insancıl etkiler varlık kazan-

29 Bu sorunların bazılarının tartışıldığı bir eser olar, bkz. J. N. D. Anderson, *Family Law in Asia and Africa* (Londra, 1968).

maya başlayınca da, yasaların uygulanmasında aşırı sertliğin yararlı olmayacağı anlaşılmaya başlamıştır..." İkincisi, hakların genişlemesi, sınıf farklarının azaltılması ve maddi standartların yükseltilmesi ile sağlanan modern toplumların genellikle daha büyük olan istikrarlılığı insancıl düşüncelerin ve ideallerin yayılması için elverişli bir koşul yerine geçmiş ve işçi hareketleri tarafında kuvvetle desteklenmiştir.[30] İnsancıl ideallerin en son dönemdeki gelişmelerine rağmen, faşist rejimler, Sovyet-tipi toplumlarda Stalinci dönemin yaşanması, bazı sömürgeci yönetimler, milliyetçi devrimlerden sonra kurulan bazı siyasal rejimler ve hepsinden de önemlisi, modern savaşın korkunç bir görünüm kazanması gibi bazı gerilemeler olmuştur. Fakat söz konusu idealler daha yoğun ve geniş bir biçimde benimsenmekte, hukuk sistemlerinde daha açık ve kesin olarak ifade edilmektedir. Son olarak, sosyal bilimlerin kendileri de, özellikle toplumbilim ve psikoloji bu reformların gerçekleştirilmesinde, siyasal yapıcıları üzerinde dolaysız, kamuoyu aracılığı ile dolaylı etkileri nedeniyle önemli bir rol oynamışlardır. Çok büyük ölçüde, toplumbiliminin uzmanlaşmış ve uygulamalı bir dalı olan suçbilimi (kriminoloji) yeni bir disiplin olarak yüzyılımızda hızlı bir gelişme göstermiş; hukuk düşüncesini, cezalandırmalarla ve cezanın infazına ilişkin kurumlarla ilgili olarak kamuoyundaki tartışmaları oldukça etkilemeye başlamıştır.[31]

Toplumsal Kontrol Sisteminde Hukuk

Hukukla diğer toplumsal kontrol yolları ve hukukla toplumsal yapı arasındaki ilişkilere, bu bölümde de çeşitli yerlerde değinmiştik. Bu ilişkiler birçok tartışmaya yol açmıştır, daha ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekmektedir.

Şurası açıkça anlaşılmıştır ki, ilkel hukukun ilkel toplumlardaki din ve ahlak kurallarından, göreneklerden fazla bir farklı-

30 Bkz. Bölüm 11. Toplumsal sınıf ve toplumsal statü alt bölümü.

31 Bu açıdan, sorun B. 20'de daha geniş olarak ele alınacaktır.

lığı bulunmamaktaydı. Maine toplumun ilk dönemlerini, hukuk devletinin din devletinden ayrılamadığı dönemler olarak tanımlamaktadır. İlkel toplumlarda davranışların düzenlenmesini incelerken Firth şu gözlemi yapmaktadır: "Eğer Avrupa hukuk sistemi diye bir şeyin varlığını, halkın değişen pratiklerine, halkın ahlak sistemine, kurumsal yapısına, yargıçların neyin "makul" olduğuna ilişkin fikirlerine ve halkın bu hukuk sistemine uymasına ya da uymamasına yol açan diğer hukuksal-olmayan etmenlere bakarak karar veriyorsak, böylesine açık seçik bir şemadan yoksun ilkel halklarda bu işin ne denli güç olacağı açıktır."[32] Birçok gelişkin toplumda bile hukuk, din ve ahlak, büyük ölçüde, iç içe durumdadır. Örneğin klasik Hindu toplumu hukukun dine bağlı olduğu aşırı bir formül oluşturmaktadır. Avrupa toplumlarında ise çok geniş biçimde, din, ahlak ve hukukta düşünce alanında ve toplumsal pratikte açık bir farklılaşmanın oluşturulduğunu; bunun kesinlik kazandığını görüyoruz. Bu farklılaşma ve ayrım, bununla beraber, bu üç toplumsal kontrol biçiminin birbirine karşı mutlak bir bağımsızlık kazandığı anlamına gelmemektedir. Birçok toplumda ahlak kuralları, bugün de dinsel anlayışın kuvvetle etkisi altında bulunmakta; bütün toplumlarda hukuk, ahlak kavram ve anlayışlarını kendisine temel almaktadır. Bu durum, daima toplumsal doktrinlerden ve ideallerden esinlenen yasama alanında tam bir açıklıkla kendini göstermekte, fakat bunun yanı sıra, hukukun yönetiminde ve yargısal kararlarda, "akla", "tabii hukuka", "eşitliğe" ya da son zamanlarda, "kamusal siyasaya" ve yazılı ya da geleneksel hukuka göre değerlendirmeler yapılması nedeniyle, toplumun temel ahlak değerlerinin ve moral ideallerinin bir çeşit ölçüt sayılmasının devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bazen dinsel açıdan yorumlanan, hukukun ahlaka bağımlılığı,[33] bu ikisi arasındaki ayrımın önemini azaltmaktadır. Hukukun ve ahlakın alanları, hacim ya da genişlik olarak farklı

32 R. Firth, *Human Types*, s. 137.

33 Roma Katolikliğinin başat durumda olduğu, evlilik ve boşanma ile ilgili yasaların din kurallarınca belirlendiği ya da etkilendiği bazı Avrupa ülkelerinde.

boyutlar üzerindedir. Birçok hukuk kuralı vardır ki, ilgili sorunlara ahlakilik açısından değil, uygunluk ve yerindelik açısından bir çözüm bulabilmek için ortaya konmuşlardır. Diğer yandan, ahlak yönünden istenebilir sayılan birçok şeyin hukuk yoluyla elde edilmesi olanağı bulunmamakta ya da bu yolla elde edildiklerinde ahlaki yönden istenebilir sayılan özellikleri ortadan kalkmaktadır. Fakat, hukukla ahlakın alanca iç içe girdikleri yerlerde hukuk belirleyici duruma geçmekte; ahlak doktrinleri ile, siyasal doktrinlerle ya da toplumsal yapıda irade dışı değişimlerle oluşan bir toplumsal düzeni ve yaşam biçimini koruyup sürdürmeye yaramaktadır. Nitekim, Avrupa toplumlarında on dokuzuncu yüzyılın bugüne kadarki hukuk alanındaki değişimler, gördüğümüz gibi ekonomik yapıdaki ve sınıf ilişkilerindeki değişimlere, işçi hareketlerinin gelişmelerine ve demokratik, sosyalist ve hümanist doktrinlerini daha yaygın bir biçimde benimsemesine bağlanabilir. Ve gene, bugünkü Hindistan'da, hukuktaki değişimler ekonomik gelişmenin, çağdaş toplumsal ve ekonomik doktrinlerin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Çok daha genel olarak, yasal düzenin sürdürülebilmesi toplumun moral iklimine dayanmaktadır. Yasal düzenlemelerin etkinliği, hiçbir zaman için, sadece fizik müeyyide uygulama tehditlerine dayanamaz. Bunun için, toplumda hukuka ve yasalara karşı ayrıca belirli bir yasal düzene karşı genel bir saygı duyulması; bu saygının kendisinin de, sosyal adaleti kendine öz edinmiş bir hukuk anlayışına karşı toplumda gösterilen moral onaylamadan güç alması gerekmektedir.

Davranış ve edim biçimlerinin hukukça düzenleniminin taşıdığı belirli özelliği bir başka açıdan da ele alınabilir. Genel olarak, hukuk kuralları moral kurallara oranla daha tam ve tutarlı, hukuk müeyyideleri ise ahlak gerekirliklerine göre daha belirli ve çoğunlukla daha etkindirler.[34] Bertrand Russell'ın belirttiği gibi,

34 Durkheim ve daha sonra Radcliffe-Brown "dağınık" ve "örgütlü" müeyyideleri birbirinden ayırıp, sonuncuların ancak hukukta bulunduğunu söylemişlerdir. Sözü edildiği yer, K. N. Llewellyn ve E. A. Hoebel, *The Cheyenne Way* (1941). Bu eserde, ilkel toplumda hukukun müeyyideleri ile ahlakın müeyyideleri ara-

en örnek yurttaşın bile iyi sayılan davranışlarının temelinde biraz da polisin varlığı bulunmaktadır. Belirli bir ölçüde karmaşık yapıya erişmiş bir toplumda davranışların "salt" beğenme ya da ayıplama biçimindeki ahlak müeyyideleri ile düzenlenebileceğini düşünmek zor ve yararsızdır. Çağdaş uluslararası ilişkiler de toplumsal kontrolde hukukun taşıdığı önemi gösteren bir örnektir. Günümüzde insanlığın moral alandaki birliğinin hiç değilse, tüm insanlara karşı moral bir görev anlamında, geçmişe oranla çok arttığı bir gerçek olabilir. Ulusu, ırkı, dini, vb. ne olursa olsun tüm insanlara karşı böyle bir yükümlülük bütün ülkelerde birçok kimse tarafından açıkça benimsenmiş bulunmaktadır. Fakat bu moral anlayış gelişimi, toplumlar arasında çıkar ya da doktrin çatışmaları görüldüğünde, kesin hukuk kuralları biçimine dökülmediği ve her şeyden çok, herhangi bir hukuk müeyyidesi ile desteklenmediği için, büyük ölçüde, etkin olamamaktadır. Yirminci yüzyılda, uluslararası siyasal örgütler aracılığı ile uluslararası bir hukuk düzeninin temellerini oluşturmak için birçok girişimde bulunulmuş, fakat ulusal egemenlik olgusu karşısında bu alanda fazla bir gelişme sağlanamamıştır. Büyük devletlerin çıkarları birbirine uygun düştüğünde ve gerektirdiğinde çeşitli müeyyideler kolaylıkla bulunup uygulanabilmekte, fakat bu durumlarda da yapılan her zaman adil sayılabilecek nitelikte olmamaktadır. Adaletin gereği olarak müeyyide uygulamasına gerek duyulduğunda ise, bunu yapabilecek bir iktidara sahip uluslararası makam bulunamamaktadır.

Buraya kadarki tartışmamız toplumdaki moral anlayışa dayanan ve toplumdaki kurumsal düzenlemelerin etkisi altında bulunan, fakat koyduğu kuralların ve müeyyidelerin yerinde ve doğru oluşuna, diğer toplumsal kontrol tipleri ile gerçekleştirilemeyen insan davranışlarının bir derecede belirlilik kazanmış oluşlarına göre varlığını sürdürebilen hukukun taşıdığı önemi belirtmektedir. Hukukun toplumdaki davranışlar üzerinde ba-

sındaki farklılıklar ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir. Bu ve diğer yazılarında Llewellyn hukukun kurallaştırıcı (normative) olmaktan çok, komutçu (imperative) olduğunu ileri sürmektedir: "Hukukun dişleri vardır."

ğımsız bir etkisi de söz konusudur. Hiç değilse, toplumda, başlangıçta dar bir reformcu topluluğunca benimsenmekte olan tutum ve davranış biçimlerini genelleştirici yöndeki bu etkisiyle hukukun böyle bağımsız bir etkinliği olduğu söylenebilir. Örneğin, SSCB'de hukuk aracılığı ile, önceleri dar bir devrimci topluluğunun benimsendiği ve değerli bulduğu davranış modelleri toplum çerçevesinde genelleştirilmiştir Batı Avrupa'da çeşitli demokratik Sosyal Refah devletleri de sistemli yasama çalışmaları aracılığı ile gerçekleştirilmişlerdir. Bu yasa düzenlemeleri çalışmalarında sosyal reformcuların doktrinlerinden yararlanılmıştır. Bu alanda gerçekleştirilmiş bulunan değişikliklerin, bunların salt moral anlayışa ve moral müeyyidelere dayanmakla yetinmeleri halinde, böylesine etkinliğe kavuşamayacak oldukları apaçık ortadadır.

Bölüm 16

Eğitim

Durkheim, eğitimi, "yaşlıca kuşağın toplumsal hayat için henüz yetersiz bulunan kuşak üzerinde uyguladığı eylemdir. Amacı ise çocukta hem tüm olarak toplum tarafından hem de özellikle gireceği çevre tarafından gerekli görülen fiziksel, entelektüel ve moral yetenek ve becerileri uyandırmak, geliştirmek" diye tanımlamıştır.[1] Bu yeni kuşakların sosyalizasyonu, eylemi zorunlu olarak, bütün toplumlarda yer almakta, fakat ilgili toplumsal gruplar ve kurumlar açısından ve eğitimin kendi karmaşık yapısından ve farklılaşmalarından dolayı değişik birçok biçimde gerçekleştirilmektedir.

İlk olarak, eğitimin ne ölçüde uzmanlaşmış bir toplumsal faaliyet olduğu üzerinde durabiliriz. Görevsel uzmanlaşmanın her alanda pek az olduğu ilkel toplumlarda, eğitim de aynı bir faaliyet dalı olarak örgütlenmemiş, bu görev aileye, akraba grubuna ve gündelik hayatta bireyin yer aldığı genel olarak topluma bırakılmıştır. Birçok ilkel toplumda –en ilkel olanlarında değil– çocuğun formel yetiştirilmesi, çocuk yetişkin olarak topluma katılmadan önce ergenlik çağında olmaktadır. Lowie örnek olarak Yaghan'ların (Tierra del Fuego) eğitim şemasını vermektedir: "Her Yaghan çocuğunun iki velisi vardır ve bunlar birkaç ay süreyle çocuğu toplumdan ayrı bir yerde yetiştirmektedirler. Fiziksel olarak, her oğlan ve her kızın kendi kendini kontrol etmesini öğretmek durumundadırlar... Ahlak alanında yetiştirilmek için gençler birlikte, kabilenin saygın yaşlılarının sözlü derslerini dinlemektedirler. Topluca yetiştirme çalışmalarının yanı sıra, her

1 É. Durkheim, *Éducation et Sociologie* (Paris, 1922).

kız ve oğlan, kendilerinde (özellikle karakter yönünden) noksan görünen ve kendileri için üzücü olan yanlarını düzeltebilmeleri için, yakın akrabalarının mürebbiliklerinde eğitim görmektedirler... Son olarak da, gerçek anlamda meslek alanında hazırlanma gelmektedir. Kızların bu alandaki yetiştirilmesi, daha önce kazandıkları becerilerin biraz daha biçime sokulmasından ibaret sayılabilecek niteliktedir. Bununla beraber, oğlanların yetişkinleşip hayata katılmakta çok şey öğrenmeleri, okulda yetiştirilmeleri gerekmektedir"[2]

Daha gelişkin toplumlarda, Formel eğitim daha büyük bir önem taşımakta, sistemli öğretim artmakta, uzmanlaşmış ayrı bir meslek grubu olan öğretmenler ortaya çıkmaktadır. Nitekim, eski Hindistan'da formel eğitim Brahmanlarca yapılmaktaydı. "Öğrencinin okula girişi beş yaşında oluyordu. Önce alfabe öğreniliyordu ve buraya kadar, her yaştaki çocuğa açıktı. Daha sonra, saçların kazıtılmasıyla tamamlanan bir tören yapılıyor ve öğrenci normal sekiz yaşında bir Brahmanın önüne, on bir yaşında bir kshatriya'nın, on iki yaşında ise bir vaizya'nın karşısına oturtuluyordu... Bütün bu eğitim sistemi, öğrenim ve takrirden çok, hayata önem veren bu eski öğreticilik sistemine dayanıyordu. Öğretmen ve öğrenci arasında devamlı kişisel ilişkiye dayanan bu öğretim sisteminde öğretmen ve öğrenci manevi bir bağla birbirlerine bağlanmış bulunuyor, aynı binada yaşıyorlardı... Bu başlangıçtan sonra öğrenci, öğretmeni tarafından yeniden yaratılmış bir insan olarak yeni bir hayata başlıyor ve fiziksel ve manevi iki yönlü bir disipline alıştırılıyorlardı."[3] Ne var ki, bu eğitim sistemi nüfusun çok küçük bir azınlığına veriliyor; öncelikle, dinsel öğretilerin bir kuşaktan diğerine aktarılmasına, ikinci derecede de, daha genel olarak, laik öğretimden kaçınılmasına önem veren ve babadan oğula geçen rahiplik işinde görev alan kimselerce yerine getiriliyordu. Yüzyıllar süresince, Hindu hayatının yöneticileri ve Hindu bilgi hazinesinin koruyucusu olan

2 R. H. Lowie, *Social Organization*, s. 195-6.

3 Sobharani Basu, "Forest Universities of Ancient India", *Year Book of Education* (Londra, 1957), s. 316-32.

Brahmanlar kutsal metinleri incelemeye, geliştirmeye ve bu çalışmalarını dinsel kurumlar içinde –tol, vidyalaya ve chatuspathis kurumları– gelecek kuşaklara aktarıyorlardı.[4] Teknik beceriler, daha çok aile ve meslek grubu aracılığı ile, formel olmayan pratik yollarla kazanılıyordu. Modern bilim ve sanayi gelişinceye kadar bütün toplumlarda durum böyleydi, fakat dinsel eğitim Batı toplumlarına, İslam toplumlarına ya da Çin toplumuna oranla Hindistan'da çok daha büyük bir önem taşıyordu.

Moğol İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen düzensizlikler dönemi eğitim sisteminde gerilemelere ve ters gelişmelere yol açmış; sonunda Hindistan'da İngiliz yönetimi altına girmiş; bu durum eğitimde gelişme sağlamışsa da, yeni yeni sorunların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. İngiliz yöneticileri önceleri Hindu okullarını desteklemişler; yeni okulların, kolejlerin açılmasına yardımcı olmuşlardır. Fakat 1835 yılında devletin ülkede Avrupa edebiyatını ve bilimini yaymak, bunun için de öğretim aracı olarak İngilizceyi kabul etmek, Eğitim Fonunu sadece İngilizce eğitim için kullanmak kararında olduğu açıklanmıştır.[5] Bu politika Hintli reformcuların birçoğunun desteğini kazanmış; Râja Rom Moham Roy ve orta sınıftan tüccarlar da bunlara katılmıştır. Fakat D. P. Mukerji'nin gözlemlediği gibi, bu politika üst sınıfların toplumunun geri kalanından ayrılma eğilimini daha da artırmıştır.[6] Eğitim alanındaki sorumluların 1854 eğitim raporunda, "Hedefimiz Avrupa bilgisini tüm sınıflara kazandırmaktır," dedikleri doğrudur, ama gene aynı yöntemlere devam etme-

4 J. R. Cunningham, bkz. L. S. S. O'Malley, *Modern India and the West*, s. 138.

5 Bu karar ilk Hindistan Genel valisi Lort William Bentick ve Eğitim Komitesi Başkanı Lort Macanlay'ın çalışmalarıyla alınmıştır. 1829 yılında Lort William Bentick, Halk Eğitim Komitesi'ne yazdığı bir mektupta şöyle demiştir: "Komitenize ve yerli okullar üzerindeki denetim yetkisi dolayısıyla size bağlı olanlara da sizin aracılığınızla şunu tereddütsüz ifade etmek isterim ki, İngiliz hükümetinin arzusu ve benimsenmiş siyaseti, kendi dilini adım adım ve vazgeçilmez bir biçimde tüm ülkeme resmi dil durumuna getirmektedir." Lort Macaulay ise ünlü Minute'ünde, "Bugün tüm gücümüzle, bizimle, bizim yönettiğimiz milyonlarca insan arasında aracılık yapacak bir sınıfı; kanı ve rengiyle Hintli, fakat anlayış, düşünce, kanaat, ahlak, görgü ve düşüncesiyle İngilizleşmiş bir sınıfı oluşturmaya çalışıyoruz," demiştir.

6 D. P. Mukerji, *Modern India Culture*, B. 4. "Education and Social Mobilitiy".

yi de önermişlerdir: "Bu amacın öğretimin yüksek bölümlerinde İngilizcenin, büyük halk kitlelerine yönelen eğitimde ise yerli Hint dillerinin kullanılmasıyla ortaya konulmak durumundadır." Kaldı ki, pratikte çabalar üst ve orta sınıfların eğitilmesinde de toplanmış, yeterli bir ilköğretim alanında göreceli olarak pek az gelişme sağlanmıştır.[7] 1881-1882'de yapılan bir tahmine göre ilköğretime devam edenler, 5-12 yaş grubunda erkeklerde onda bir, kızlarda ise iki yüz ellide bir olmuş; bunların da çoğunun okur-yazarlık bile kazanamayacak kadar çok kısa bir süre okula gittikleri görülmüştür. 1939 yılında okuma-yazma bilmeyenlerin genel nüfus içinde yüzde 90 oranında olduğu saptanmıştır. Bu nedenle, hiç kuşkusuz eğitim sistemi üst sınıflarla halk kitleleri arasındaki mesafeyi kapatmayıp daha da açmış, bu alandaki farklılaşmışlığı, ayrı ayrı dillerle yapılan ve ayrı ayrı kültürler aşılayan bir eğitimle daha da pekiştirmiştir.

Bununla beraber, bu tür bölünmeler başka birçok toplumda da görülmektedir. Toplumsal tabakalanmanın olduğu her toplumda eğitim sisteminde de, buna denk düşecek farklılaşmalar oluşmaktadır. Bazı ilkel toplumlarda bile durum budur; örneğin, Maoriler arasında "avam" için kış okulları vardır, ama özellikle şeflerin büyük oğullarına ve soyluların çocuklarına ayrı okullar da vardır. Okur-yazarlık aşamasına erişmiş toplumlardan çoğunda, okur-yazarlık üst toplumsal tabakayla sınırlanmıştır. Kitlelere okur-yazarlık kazandıran ilk toplum olan modern sanayi toplumları, bunu yapmakla farklı toplumsal tabakalar arasındaki eğitim farklılıklarını ortadan kaldırmış olmamaktadırlar. Bu toplumlardaki farklılığın sürmesi çeşitli toplumsal gruplar için, üst sınıflardan çocuklara açık tutulan İngiliz "devlet okulları" gibi farklı farklı okulların açılmasından ya da yüksek öğretime devam için gerekli olanakların dağılımındaki eşitsizlikten ileri gelmektedir.

---

7 Unutulmamalıdır ki, İngiltere'nin Hindistan'daki eğitim politikası, 1850'lerde çağ içi çocukların yarıdan çoğunun okula gitmediğ İngiltere'dekinden hiç de farklı değildi. İngiltere'de 1870 yılına dek ulusal ilköğretim, 1944'e kadar da ulusal ortaöğretim kurulamamıştır.

Birçok Batı ülkesinde yüksek öğretimde klasik Grek ve Roma dilleri ve Kültürleri öğretilip aşınmakta; bu durum eğitim görmüş centilmenlerle toplum arasındaki farklılığı pekiştirmektedir. Bu tür kültür farklılaşmaları, daha hafifletilmiş bir yapıda yirminci yüzyılda da devam etmiş; sıradan okumuşlar kültürü ve bilimsel kültür ayrılığının oluşumuna yol açmışlar ve bazı ülkelerde teknik eğitimin gelişmesini engelleyecek duruma gelmişlerdir. Lowie şöyle demiştir: "Tarihsel rastlantılar sözel yaratıcılığa seçkin bir yer kazandırmış, el hüneri ve faydacıların yücelttikleri ne varsa onların da toplumda fazla itibar görmemelerine yol açmıştır.[8] Seçkinlerle kitleler, halk ve aydınlar arasında büyük farklığın yanı sıra eğitim kurumları ve olanaklarında da ciddi" bir derecelenme oluşmuştur. Nitekim, 1944'e kadar İngiltere'deki eğitim sistemi, kabaca, emekçi sınıfından çocuklar için ilköğretim, orta sınıftan çocuklar için de (ücretsiz) devlet okulları aracılığı ile yüksek öğretim olanağı sağlayan bir görünüme sahipti. 1944 Eğitim Yasası bu farklılaşmaları ortadan kaldırmaksızın durumda bazı değişiklikler yaptı; gene çok yüksek bir oranda, üst ve üst-orta sınıftan çocuklar daha çok yüksek öğretime, orta sınıftan çocuklar orta öğretime, emekçi sınıfından gelen çocuklar da modern orta öğretim okullarına gidiyorlardı. Durum, kapsamlı okulların gelişmesiyle yavaş yavaş değişmeye başlamıştır.[9]

İster istemez anlaşılıyor ki, bütün modern toplumlarda, eşitlikçi ve esenlikçi politikalar uygulansa bile, eğitim alanında bu

8 R. H. Lowie, *Social Organization*, s. 208.

9 Bkz. J. Floud, A. H. Halsey ve F. M. Martin, *Social Class and Educational Opportunity*, okullara girenler hakkında. Yazarlar, ayrıca eşitsizliğin devamlı olarak artması ve eğitim alanında orta sınıflardan gelen çouklarla emekçi sınıfından gelenlerin başarı derecelerinin farklı olması üzerinde de durmaktadırlar. Üniversitelerdeki durum için bkz. R. K. Kelsall, *Report on an Inquiry into Applications for Admissions to Universities* (Londra, 1957). İngiltere'de sorunun bu yanlarının durumu için genel bir değerlendirme bkz. D. V. Glass, "Education", *Law and Opinion in the Twentieth Century*. ABD'de eğitim olanaklarındaki eşitsizlik sorunu için yararlı bir araştırma olarak bkz. Evertt, C. Hughes, "Educational Selection in the United States of America" (1958). Çeşitli ülkelerde eğitim alanındaki ayıklanmayla ilgili bazı araştırmaların derlendiği bir eser olarak bkz. A. H. Hasley, J. Flaud ve C. A. Anderson (eds.), *Education, Economy and Society* (Londra, 1961).

tür farklılaşmalar bulunmaktadır. Komünist ülkeler de, toplumsal eşitlik alanında büyük başarı sağladıklarını söyledikleri halde, örneğin yükseköğretim SSCB'de 1917'den beri eğitimde aşırı bir hızla gelişme sağlanmışsa da, eğitim alanındaki ayrıcalıkların oluşumu durdurulamamıştır. 1958 yılında Sovyet eğitim sisteminde yapılmak istenen reformlarla ilgili konuşma ve bildirgeler o güne kadar bulunamayan veriler getirmiş; bunlar, on yıllık eğitimi fiilen bitiren çocukların oranının yüzde 55'te kaldığını, Moskova'daki yüksek öğretim kurumlarındaki emekçi ve köylü çocuklarının oranının yüzde otuzu geçmediğini, diğer öğrencilerin ise dar bir tabakadan, aydınlar kesiminin çocukları arasından geldiğini göstermiştir. Bağımsızlıktan bu yana Hindistan'da eğitim olanaklarının yaygınlaştırılmasında oldukça önemli ilerlemeler sağlanmış; köy okullarının ve alt kastlardan çocukların eğitim olanaklarının gelişmesiyle, eğitim görebilmekte daha büyük bir eşitlik düzeyine erişilmiştir. Fakat bugün de önemli eşitsizlikler vardır; Gandi'nin düşüncelerine dayanan entelektüel çalışmayla el hünerlerine önem veren çalışmayı birlikte veren temel eğitimden çocukların çoğu yararlanmakta (büyük bölümü de bu eğitim düzeyinden ilerisine devam edememektedir), fakat Hint toplumunun üst sınıfları çocuklarını bugün de İngiliz tipi ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarına göndermektedirler.

Değişik modern toplumlardan alınan bu veriler, eğitim alanındaki farklılıkların toplumsal tabakalanmayla sıkı sıkıya ilişkili olduğunu göstermektedir. Cinsiyetler, etnik gruplar, dinsel gruplar arasındaki diğer toplumsal farklılaşma tipleri de eğitimin türsel ya da niteliksel farklılaşmalarıyla bağıntılı bulunmaktadır. Yakınlara kadar birçok toplumda yükseköğrenim görmede kadınlar erkeklerle eşit şansa sahip bulunmuyorlardı. Hindistan'da durum bugün de böyledir. Güney Afrika Birliği'ndeki ve birçok sömürge ülkelerdeki Afrikalıların ortaöğretim alanında bile fazla olanakları yoktur. ABD'de, durumları gelişiyorsa da, Zenciler eğitim alanında birçok sorunla karşı karşıyadırlar. Birçok toplumda, zaman zaman, dinsel azınlıklar diğer yönlerden olduğu gibi, eğitim yönünden de ayrımcı bir tutumla karşılaşmışlardır.

Eğitimin (Durkheim'ın betimlediği gibi) çocuğu belirli bir toplumsal çevreye hazırlama görevi, geleneksel olarak, toplumsal hiyerarşi içinde belirli bir grubun üyeliğine hazırlamak olarak anlaşılmaktadır. Çağdaş eşitlikçi eğitim politikalarının uygulanması ile sağlanan denemeler bu durumun ortadan kaldırılmasının, sadece entelektüel ve toplumsal ölçütlerin çoğunlukla birbirleriyle çakışmasından değil, fakat sahip oldukları çeşitli avantajlardan dolayı, yüksek statülü ailenin çocuklarının yükseköğretime daha yatkın olmaları nedeniyle, çok zor olduğunu göstermektedir. Gelecekte, daha eşitlikçi toplumlarda, temelde toplumsal eşitlik tam olarak gerçekleştirildiğinde bu güçlüklerin azalması olanağı vardır; fakat eğitime dayanan bir seçilmeme ve ayıklama ortadan kalkmadıkça toplum içinde her zaman ayrıcalıklı gruplar olacak, kabaca bir eşitliğin korunabilmesi için özel bir eğitim politikasının uygulanması gerekecektir.

Buraya kadar, eğitim alanındaki farklılaştırmalarla, yani genç kuşakların davranış düzenlemeleri konusunda, büyük ölçüde toplumsal sınıflarca etkilenen farklı kuralların aktarılması üzerinde durduk. Fakat Durkheim'ın gözlemlediği gibi, eğitim bir yandan da, çocuğu bütün olarak toplumsal yaşama hazırlamakta; bunu dil, din, ahlak ve âdetler aracılığı ile ortak toplumsal gelenekleri yeni kuşaklara aktararak yapmaktadır ulusal değerlerin aşılanması özellikle modern toplumlarda belirginleşmiş, öğretmenlerin toplum içinde prestij kazanmalarında uzunca bir zamandan beri bu durum etkinlik kazanmıştır. 1789 Fransız Devrimi'nde ismine kavuşan Fransız Instituteur ("celui qui institue la Nation") Üçüncü Cumhuriyet yönetiminde büyük bir önem ve itibar kazanmıştır.[10] ABD'de ise on dokuzuncu yüzyılın sonundan beri okul anaları (ilkokul öğretmenleri) göçmenlerin çocuklarını yüzde yüz Amerikalı yapmakta buna benzer bir rol oynamaktadırlar. Toplumun istediği, "hayat tarzının" öğretilmesinde ve öğrenilmesinde çeşitli kaynaklar etkin olabilmektedir. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet yönetiminde (Durkheim'ın da

10 R. Thabault, Mon Village (Paris, 1945) de, özellikle s. 220'deki 'Portrait de l'instituteur' de çok başarılı bir inceleme örneği var.

yazılarıyla katkıda bulunduğu) bir girişimle laik bir ahlak öğretilmek istenmiş, fakat bu çabalar devlet okulları ile Katolik okulları arasında derin bir bölünme ve çatışmayla sonuçlanmış; bu ayrılık her iki eğitim sisteminin yarattığı yetişkinler arasında da sürmüştür. İngiltere'de 1944 Eğitim Yasası her okulda günlük öğretime başlarken birlikte tapınmayı ve dinsel derslerin verilmesini zorunlu kılmış; resmi sirkülerde ve kitaplarda İngiliz "hayat tarzının" kendisine Hıristiyan geleneğini temel aldığı savunulmuştur. Sosyalist toplumlarda da okullarda öğrencilere Marksist doktrinin ekonomik ve toplumsal özellikleri öğretilip benimsetilmektedir. Hindistan'da ise, temel eğitim anlayışı, bütünüyle, kendisi Hinduizmden esinlenmiş bulunan Gandi'nin toplumsal felsefesine dayanmakta, eğitim üzerine yapılan bütün kamusal değerlendirmelerde yaşanan günle geleneksel Hindu eğitim sistemi arasında bir bağlantı kurulmasına ağırlık verilmektedir.

On dokuzuncu yüzyılda yeni ulus-devletlerinin ortaya çıkışı ve milliyetçiliğin gelişmesi okur-yazarlık sorununda sağlanan başarılarla paralel olarak gerçekleştirilmiş ve birçok toplumda eğitim süresince toplumun geçerli doktrinin aşılanması işine ağırlık verilmesine yol açmıştır. Aynı olgu, sömürgelikten kurtulup bağımsızlık kazanmış ya da kendi başlarına bağımsız bir devlet oluşturmuş yirminci yüzyılın yeni toplumlarında da görülmüş, fakat bu olgu başka etkilerle karşılanmıştır. Uluslararası çelişki ve çatışmalara rağmen, insanlığın birliği anlayışının bir ideal olarak gittikçe benimsenmesi kültürel çeşitlenmeler karşısında daha büyük hoşgörü beslenmesine yol açmış; her kültürel geleneğin daha büyük ve daha zengin bir bütünün öğesi olarak ele alınması ve değerlendirilmesi için özdenlik taşıyan çabalara girişilmiştir. Bunun yanı sıra, toplumdaki eğitim sistemi aracılığı ile artan toplumsal hareketlilik de başat ulusal kültürü parçalamakta ve çeşitlenmelere yol açmaktadır. Hindistan'da, yarattığı olumsuz sonuçlara karşın, İngiliz eğitim sisteminin çok yararlı bir etkisi de olmuş, ilk kez, alt kastlardan gelen kimselere yükseköğrenim görme olanağı sağlamıştır. Bilimin yayılması ve toplumsal değişimin hızlanması da eğitim kurumlarında öğretilen davranış kalıp-

larını etkilemiş, denemecilikten ve hoşgörülükten yana değerler aşılayarak bazı toplumlarda, gençlerde ve yetişkinlerde rastlanan belirli bir amaca bağlı olmama eğilimine yol açmıştır (birçok nedenden biri olarak). Katı bir gelenekçilik ve kalıplaşmış davranışlara tutkunluk ile hoşgörü, değişime uyabilme ve serbestçe araştırma heves ve anlayışı arasında bir denge sağlamak oldukça güçtür. Modern eğitimin başlıca görevi olan sosyalizasyon alanındaki bazı başarısızlıkları (diğer toplumsal etkilerle de iyice ağırlaştırılmıştır bu etkiler) bütün sanayi toplumlarında yaygın olan gençlik hareketlerinde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Hindistan gibi hızlı değişim dönemine girmiş ülkelerde de bu sorunlar en keskin çizgileri ile ortaya çıkmış bulunmaktadır. Gerçekten, toplumsal değerler alanında kuşaklar arası çatışmalar; bunların, ailelerce saptanan evlendirmelere karşı çıkılması, öğrenci hareketleri ve genel anlamdaki çocuk suçları aracılığı ile açıkça görülgen duruma gelmeleri sorununu bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır.[11]

Bu olgular biçimsel eğitimin toplumsal kontrol aracı olarak ne etkinlik taşıdığı konusunda daha büyük bir soruna işaret etmektedir. Prestij ve iktidar sağladığı için okur-yazarlığın ve eğitim görmüş olmanın yüksek bir değer taşıdığı eski toplumlarda öğretmenler de yüksek bir itibara sahiptiler ve genellikle toplumdaki yüksek statülü ailelerden gelirlerdi. Formel eğitim, toplumların dar bir kesimine, küçük bir azınlığa, belirli ahlak ve davranış kurallarına uygun olarak toplumu yönetme görevini yüklemekteydi. Eski Çin'de bürokrasiye giriş sınavlarında "adayın düşünsel yönden kaynakları hazmetmiş olup olmadığına ve eğitilmiş (kültürlenmiş) bir adama gereken düşünce tarzlarına sahip olup olmadığına bakılırdı..." ve Çin halkının gözünde "sınavı başarı ile kazanmış bir aday ve devlet görevlisi belirli bir işe girmek için sadece bilgisine göre değerlendirilen bir kim-

11 Hızlı sınaileşen toplumlarda (normal eğitim sürecinin tersine) çocukların ana babalarına öğretmen olmaları olağanlaşmıştır. Sorunun çeşitli ülkelerdeki durumu hakkında bkz. Margaret Mead (ed.), *Cultural Patterns and Technical Change*, s. 268-78. "Fundemental Education."

se olmaktan farklıydı... Böyle biri, inanılmaz niteliklere sahip olduğunu ispatlamış bir insan sayılırdı..."[12] Bu bakımdan, bir rahibe benzemese de, Hindularda öğretmen, memur ve manevi konularda danışman sayılan guru'lara benzemekteydi. Kitle öğretiminin modern sanayi toplumlarında yayılmasıyla öğretmenin toplumdaki itibarı azalmaya başlamış; toplumun tek okumuş-yazmışı olmaktan uzaklaşmış ilköğretimdeki öğretmenlerin kendileri de toplumun alt tabakalarından devşirilmeye başlamıştır. Ayrıca, iş hayatının önem kazanması prestij ve itibar kazanmada servetin daha önemli bir etmen olmasına yol açmıştır. Günümüz Hindistanı'ndan bir eğitimcinin yazdığı gibi, "Ne denli yoksul ve güçsüz olurlarsa olsunlar öğretmenlerin üstün tutuldukları eski günlere tam bir tezat olarak çağdaş Hindistan'da paraya dayanan ölçüler alabildiğine önem kazanmış bulunmaktadır."[13] Öğretmenin çocuk karşısında savunduğu değerler de etkinliğini yitirmiştir; bu değerlerin çocuğun ailesinden, arkadaş gruplarından ve kitle haberleşme araçlarından kazanabileceği değerlerle rekabet etmeleri gerekmektedir. Çağdaş toplumlarda farklı davranış kuralları ve farklı sosyal kontrol kuruluşları arasındaki çatışmalarla ilgili sorunlara ne toplumbilimciler ne de sosyal psikologlar yeterince önem vermişlerdir.[14]

Oysa, toplumsal hareketliliğin yol açtığı aile ile okul çatışması (Batılı toplumların birçoğunda emekçi sınıfından ailelerin ölçüleri ile ortaöğretim ve yüksek öğretimdeki orta sınıf değer ve ölçüleri arasında çatışma) bir gerçektir. Devlet eğitiminin laik karakterde oluşu ile ailenin dinsel değerleri arasında (ya da tersi), kuşakların dünya görüşleri arasında, okul ve arkadaş grupları, okul ve kitle haberleşme araçları arasında bu konuda açıkça çatışma görülmektedir. Hindistan'da İngiliz eğitimi laik niteliğinden dolayı devamlı eleştirilmektedir: "Esasta dinsel olan Hint

12 Max Weber, "The Chinese Literati", Gerth ve Mills, *From Max Weber*.

13 Humayun Kabir, *Education in New India* (Londra, 1956)

14 Daha önceki bir Amerikan araştırmasında aile ve okul çatışması konusuna ilişkin aydınlatıcı gözlemler yapılmış, fakat bu yolu izleyenler çıkmamıştır. Bkz. W. Wailer, *The Sociology of Teaching* (New York, 1932).

insanına yabancı kalmakta, eğitimde dinsel ve manevi değerlerin de verilmesi gerektiği inancına ters düşmektedir. Bu eğitim, yaşlılara gösterilmesi gereken saygının azalmasına, ortadan kalkmasına, ana babanın çocuklar, öğretmenlerin öğrenciler üzerindeki doğal sayılması gereken otoritelerinin kalmamasına, dinsel ve toplumsal müeyyidelerin etkilerini yitirmesine, ahlak alanında çeşitli sorunlar çıkmış olmasına neden sayılmaktadır."[15] Fakat bağımsızlıktan bu yana yaşanan denemeler, sorunda daha başka ve çok daha genel nitelikte etkilerin de söz konusu olduğunu göstermiştir. Hinduizmle modern bilim arasında genel bir çatışma olmamakla beraber,[16] bilime dayanan bir sanayi toplumunun "hayat tarzı" ile Hinduizmle yakından bağıntılı geleneksel "hayat tarzı" arasında belirli bir çatışma olacağı açıktır. Hindistan'da son yıllarda yapılan eğitim planlamalarında, büyük bir oranda İngilizlerin daha önceki yolu örnek alınmış; eğitimin laik yanına, modern bilgilerin duyurulmasına ağırlık verilmiş, moral ve dinsel değerlerin aşılanmasına ilişkin sorunlarla ilgilenilmemiştir.

Toplumsal Kontrol Tipi Olarak Eğitim

On sekizinci yüzyılda Fransa'daki eğitimden söz eden Helvétius insanların "doğduklarında aptal değil, cahil olduklarını, gördükleri eğitimin etkisiyle aptallaştıklarını" söylemiştir.

Ama bugün böyle düşünülmemektedir. Bugün de bazı toplumlarda, insanların siyasal ya da dinsel otoritelerin görüşlerini hiç eleştirisiz benimsemeye iten dogmatik eğilimlere rastlanmaktadır. Fakat formel eğitimin genel karakteri modern bilim ve teknoloji tarafından çok temel nitelikte değişikliklere uğramıştır. İlkel ve eski toplumlarla modern sanayi toplumları arasındaki en büyük farklılık, belki de birincilerde eğitimin, büyük ölçüde,

15 O'Malley, *Modern India and the West*, s. 665.

16 Felsefi Hinduizm ile bilim arasında, müminlerine evrensel ve tarihsel türden belirli inançlar aşılayan diğer dünya dinleriyle bilim arasındaki kadar bir çelişki ve çatışma yoktur. Hinduizm bunlardan uzaktır.

bir "hayat tarzını" aktarmayı, aşılamayı yüklenmiş olmasıdır.[17] Modern sanayi toplumlarında ise, ortada hazır bekleyen bilgilerin çokluğu, bilimin üretim alanında kullanılması, gelişkin bir işbölümünün bulunması nedeniyle formel eğitim bir tüm olarak eğitim sürecinde başat duruma gelmekle kalmamakta, fakat büyük oranda, ampirik bilgilerin kazandırılmasına da ağırlık verilmektedir. Bu farklılığın bir görünümü de modern toplumlarda eğitimin içeriğinde sözün azalması, belirli verilere dayanan bilimsel yanın önem kazanmış olmasıdır. Farklılığın ikinci yanı ise, eski toplumlarda değişmez sayılabilecek bir "Hayat tarzının" ve bilgi yığınının aktarılmasına karşılık, modern eğitimin verdiği bilimsel bilginin değişmekte olması; eğitimin, insanı, durağan bir dünyadan çok, değişken bir dünya için hazırlamak zorunluluğunda bulunması ve bu durumun gitgide ağırlık kazanmasıdır.[18]

Bu açıdan bakıldığında, modern toplumlarda formel eğitimin davranışları düzenlemekte bağımsızca rol oynayan fikirler ve değerler aşıladığını görmek olanaklaşmaktadır. Malinowski, "ustalık kurallarının" bir sosyal denetim öğesi olduğunu belirtirken, bu soruna, ilkel toplumlardaki olgunlaşmamış görünümü içinde değinmiştir. Modern bilim ve teknoloji sonsuz bir karmaşıklığa sahip ustalaşma kurallarına temel olmakla kalmamakta, fakat doğaya ve toplumsal hayata rasyonel bir genel yaklaşım olarak da, toplumsal işbirliğinin sağlanmasında ve sürdürülmesinde gitgide önem kazanmaktadır. Dahası, üç yüzyıldan beri bilimsel düşünce, örtülü ya da açık biçimde, din ve ahlak öğreti-

17 Yukarıda, ilkel toplumlarda, Çin'de ve eski Hindistan'daki formel eğitim hakkında anlatılanlar, eğitimde öğrenim ve yetişmeden çok toplumsal hayata hazırlanmaya önem verildiğini göstermektedir.

18 Bununla beraber, son on yıldır, sanayi toplumlarındaki eğitimin eleştirildiği oldukça geniş bir yayın başlamıştır. Okullarla ilgili olarak bkz. Paul Goodman, *Growing Up Absurd* (New York, 1960); ve Annette T. Rubinstein (ed.), *Schools Against Children* (New York, 1970). Üniversitelerin rolü ve örgütlenmesi üzerine de birçok yayın bulunmaktadır. Değişik bir görüşü için, bkz. Alexander Cockburn ve Robin Blackburn (eds.), *Student Power* (Harmondsworth. 1969); E. M. Lipset ve Philip G. Altbach, *Students in Revolt* (Boston, 1969); Eric Ashby ve Mary Anderson, *The Rise of the Student Estate in Britain* (Londra, 1970); Christopher Jencks ve David Reisman, *The Academic Revolution*, (New York, 1968).

lerinin savunduğu, yaymaya çalıştığı düşünce ve değerleri eleştirmiş; din ve ahlak alanındaki değişimde bilimsel düşünce büyük bir sorumluluk yüklenmiştir. Max Weber'in temel konusu olan modern dünyanın tüm rasyonalizasyonu ile bilimin gelişmesi birbirine bağlantılı olgulardır ve hiç değilse geçen yüzyılda bu değişimin temel aracı eğitim sistemi olduğu için, formel eğitimin bir toplumsal kontrol tipi olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca, eğitimin davranış ve edimlerin düzenlemesine bağımsız olarak yaptığı bir katkı daha vardır. Bu, çocuğun erken sosyalizasyon döneminde görülmektedir. Montessori ve Froebel gibi eğitim reformcularının çalışmaları gençlerin eğitilmesinde büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu reformların eğitim sisteminin dışında kalan moral anlayışları yansıttığı açıktır. Fakat kısmen de olsa, toplumun bütününde ahlak anlayış ve düşüncelerinin değişiminde etkide bulunmuşlardır. Piaget'ninki gibi, çocuğun gelişmesi konusunda yapılan bilimsel incelemeler sosyal bilimlerin gelişmesinin ürünü olarak çıkmışlardır. Kaldı ki, çocuğun faaliyetlerinin gereksinmelerinin ve sorunlarının fiili gelişmesine ilişkin olarak yapılan bu gözlem ve analize dayandıkları için, bütün bunların eğitimin kendi sınırları içinde, ama bağımsız buluşlar olarak ortaya çıktıkları da ileri sürülebilir. Diğer yandan, şu gözlemi de yapıyoruz: Formel eğitim sistemi içindeki değişikliklerin kendileri de aile sosyalizasyonunda değişikliklere yol açmış, bunda, sosyal bilimlerdeki bilgilerin yayılması yardımcı olmuştur. Bu bakımdan, çocuğun formel eğitimi, tamamen kendine özgü yeni davranış düzenlemesi biçimleri yaratmış bulunmaktadır.

Çocukluktan yetişkinliğe kadarıyla geniş anlamda eğitim, bu nedenle, temel nitelikte bir sosyal denetim aracı olmamış; yirmi otuz yıldır gelişmekte olan ülkelerde eğitimin her düzeyde hızla yayılması, sanayi ülkelerinde ise orta ve yüksek öğretimin aynı şekilde hızla gelişmesi nedeniyle, gittikçe büyük bir önem kazanmaya başlamıştır. Yeni kuşaklar toplumsal normlara uymayı, uymadıkları zaman ise cezalandırılacaklarını ancak eğitim aracılığı ile öğrenmekte; toplumsal tabakalanma ve farklılaştırma sistemi

içindeki konumlarının gerektirdiği "durum ve görevlerini" de gene eğitim yoluyla kavrayıp bellemektedirler. Formel eğitimin başat olduğu ve önemli bir meslek grubu olan öğretmenlerin bulunduğu modern toplumlarda ise eğitim, bu kere, (bilimsel bilginin kaynağı olarak) temel nitelikte bir sosyal kontrol tipini oluşturmakta; öteki toplumsal kontrol tipleriyle rekabet, hatta bazen çatışmada bulunmak durumunda kalmaktadır. Bu çatışma, yüksek öğrenimin nüfusun daha büyük bir kısmına da açılması yolunda gelişmeler sağlandığı oranda, Avrupa ve ABD'deki son yılların denemelerinin gösterdiği gibi, özellikle keskinleşeceği eğitim sistemi ise toplumsal normlardaki değişim ve yenileşmelerde başlıca kaynaklardan biri olacağa benzemektedir.

Kısım IV Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar

SAVAŞ

Özellikle, metinde belirtilen şu genel çalışmalara bakınız:

Aron, Raymond, *Peace and War: A Theory of International Relations* (New York, Doubleday, 1966).

Bramson, Leon, ve Goethals, George W. (eds.), *War: Studies From Psychology, Sociology, Anthropology* (New York, Basic Books, 1964).

Buchan, Alastair, *War in Modern Society: an Introduction* (Londra, Watts, y966).

Richardson, L. F., *Statistics of Deadly Quarrels* (Pittsburg, Box Wood Press, 1960).

Wrighet, Quincy, *A Study of War* (2. Baskı, Chicago, University of Chicago Press, 1965).

İlkelerde ve modern toplumlarda saldırganlık savaş ve alternatifleri konusunda, Morton Fried, Morvin Harris ve Robert Murphy (eds.), *War: The Anthropology of Armed Conflict* (New York, Doubleday, 1968)'de çok yararlı parçalar var.

Savaş üzerine eserlerin yanı sıra toplumda askerlerin durumu üzerine konu ile ilgili bazı ilginç çalışmalar da bulunmaktadır. Bkz. S. Andreski, *Military Organization and Society* (göz. geç. baskısı, Londra, Rautledge and Kegan Paul, 1968); S.E. Finer, *The Man on Horseback: The role of the Military in Politics* (Londra, Pall Mall Press, 1962).

DEVRİM VE KARŞI-DEVRİM

Aşağıdaki genel eserler konuya değişik yönlerden değiniyor:

Arendt, Hannah, *On Revolution* (New York, Viking Press, 1965).

Eckstein, Harry (ed.), *International War* (New York, Free Press 1964).

Friedrich, Carl J. (ed), *Revolution* (New York, Atherton Press, 1966).

Brinton, Crane, *The Anatomy of Revolution* (göz. geç. baskısı, New York, 1957).

Meisel, James H, *Counter-Revolution: How Revolutions Die* (New York, Atherton Press, 1966).

Mexiel, Alfred, "Revolution and Counter-Revolution", *Encyclopaedia of the Social Sciences* (New York, McGraw-Hill, 1934), C XIII.

Wolf, Eric R., *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York, Harper and Row, 1970).

Belirli devrimler, ayaklanmalar ve karşı-devrimlerle ilgili geniş bir yayın var. Aşağıdaki eserler bu olgunun değişik yanlarını aydınlatmaktadır:

Carr, E. H., *The Bolshevik Revolution*, 1917-1923 (Londra, Macmillan, 1950) C I.

Luxemburg, Rosa, *The Russian Revolution* (Ann Arbor, University of Mihigan Press, 1940).

Reed, John, *Ten Days That Shook the World* (yeni baskı Harmondbworth, Penguin Books, 1966).

Trotsky, Leon, *The History of the Russian Revolution* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1957).

Lefebvre, George, *The Coming of the French Revolution* (Princeton, Princeton University Press, 1947).

Rudé, George, *The Crowd in the French Revolution* (Oxford, Oxford University Press, 1959).

Fitzgerald, C. P., *The Birth of Communist China* (Harmondsworth, Penguin Books, 1968).

Hobsbawm, E. J., *Primitive Rebels* (Manchester, Manchester University Press, 1959).

Guevara, *Che Guerilla Warfere* (New York, Monthly Review Press, 1961).

Toplumsal Kontrol

Terimin genel kullanımını başlatan ilk eser, E. A. Ross, *Social Control* (New York, 1901). İlk eserlerden en yararlısı ve ilginci şunlardır: W. G. Summer, *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usage, Manners, Customs and Morals* (Boston, 1906) ve C. H. Cooley'in *Social Organization* (1909) ve *Social Process* (1918)'deki tartışmaları.

G. Gurvitch. "Social Control", G. Gurritcht ve W. E. Moore (eds.), *Tweentieth Century Sociology* de başlıca sorunlar tartışılıyor, ilgili çalışmalar özetleniyor. Yeni ve değerli bir eser: Roscoe Pound, *Social Control Through Law* (1942). İlkel toplumlara özellikle değinen ve konumuz için yararlı bir giriş, R. Firth, *Human Types*, B. V. "The Regulation of conduct."

Sosyal kontrol konusunda önemli katkılardan bazıları Malinowski'nin yazılarında bulunmaktadır; özellikle bkz. *Crime and Custom in Savage Society* (Londra, 1926) ve H. I. Hogbin, *Law and Order in Polynesia* (Londra, 1934)'e yazdığı Giriş (s. X vii-XX).

Görenek ve Kamuoyu

Görenek konusunda B. Malinowski ve W. G. Summer'ın yukarıda belirtilen eserlerine bakınız.

Kamuoyu, sosyal psikoloji ders kitaplarında çoğunda yer alan bir konudur; örneğin, Kimbali Young, *Handbook of Social Psychology* (göz. geç. baskı Londra, 1957). B. 14. Konuya kısa bir giriş olarak, bkz. A. Sauvy, *L'opinion Publigue* (Paris, 1956). D. Katz, *Public Opinion and Propaganda* (1954) ve W. Albig, *Modern Public Opinion* (1956) daha ayrıntılı kaynaklardır. Daha da önceki değerli görüşler için bkz. W Lippmann, *Public Opinion* (New York, 1922) ve M. Ginsberg, Psychology of Society (Londra, 1921).

Din

Wach, Joachim, *Sociology of Religion* (Chicago, 1944). Genel bir tarama:

Birnbaum, Norman ve Lenzer, Gertrud (eds), *Sociology and Religion* (Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1969).

Yorumlarını ve bibliyografyası bulunan değerli bir derleme.

Radcliffe-Brown, A. R., "Religion and society", *Structure and Function in Primitive Society.*

Değişiklik geçirmiş durumuyla, fonksiyonalist görüşün kısa ve kusursuz bir örneği.

Din konusundaki klasik eserler arasında bkz.

Frazer, Sir J. G., *The Golden Bough* (Londra, 1890). Özellikle I-V. Bölümleri. Bu bölümlerin özetlenmiş metni için bkz. *Magic and Religion* (Londra, 1945). Frazer'in görüşlerini başarıyla özetliyor. Tylor, E. B., *Primitive Culture* (Londra, 1871). Tylor'un dinle ilgili evrimci yorumu Andrew Lang tarafından eleştirilmiştir. Bkz. *Magic and Religion* (Londra, 1901) ve *The Making of Religion* (3. Baskı, 1909).

Spencer, H., *Principles of Sociology*, C III (Londra, 1896), B. I-XVI. Weber, Max, *Gesammelte Auf Sätze Zur Religionssoziologie* (3. Cilt, Tübingen, 1923). Bunların çoğu İngilizcede de yayımlanmıştır: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Londra, Allem and Unwin, 1930).

The Religion of China: Confucianism and Taoism (Londra, Allen and Unwin, 1952).

Ancient Judaism (Londra Unwin, 1953).

The Religion of India: The Sociology of the Chiristian Churches (İngilizesi, Londra, Allen and Unwin, 1931).

Tawney, R. H., *Religion and the Rise of Capitalism* (2. Baskı, Londra, 1937).

Max Weber'in Protestanlık ve kapitalizm arasındaki ilişkilerle ilgili görüşlerini eleştiriyor ve tamamlıyor. Konuyla ilgili diğer kaynaklar için bkz. Bölüm 8, dipnot 29.

Durkheim, E., *Elementary Forms of The Religious Life* (İngilizcesi, 4. Baskı, Londra, Allen and Unwin, 1960).

Durkheim'ın teorisini eleştiren bazı eserler vardır; bkz. özellikle, M. Ginsberg, "Durkheim's Theory of Religion", *Essays in Sociology and Social Philosophy*", C I.

Radcliffe-Brown, A. R., *The Andaman Islanders* (Cambridge, 1922).

İlkellerde dinin durumu hakkında seçkin bir fonksiyonalist inceleme.

Malinowski, B., *Science and Religion and Other Essays* (R. Redfield'in derlemesi, önsöz de onun, Glencoe, 1948).

Lowie, R. H., *Primitive Religion* (Londra, 1936).

Dört tip ilkel dinin karşılaştırmalı analizini, dinle ilgili ilk teorilerin eleştirisini, dinin toplumsal etkisine ait bir değerlendirmeyi içeriyor.

James, W., *The Varieties of Religious Experience.*

Dinin psikolojik yanına ilişkin klasik bir inceleme.

The American Journal of Sociology, Mayıs 1955. Altıncı Yıllık Sayı, kısım II.

Derginin ilk sayılarından altı makale var. Simmel, Summer, Albion Small'dan da alınmış. Everett C. Hughes'ın dinle ilgili toplumbilimsel araştırmalar hakkında önsözde bulunuyor.

Yakınlarda dinle ilgili çok önemli eserler yayımlanmıştır. Seçkin bir antropolojik eser, E. Evans-Pritchard, *Nuer Religion* (Oxford, 1956). Kilise üyeliği ve dinsel katılma konusunda, çok sayıda, küçük çaplı araştırmalar yapılmış bulunuyor. M. Argyle, *Religious Behaviour* (Londra, 1958)'de bu tür araştırmalar taranıyor, istatistik bilgiler veriliyor. Ayrıca bkz. *Current Sociology*, V. (I) (1956). "Sociology of Religions" ve *Archives de Sociologie des Religions* (Paris), C I. (1957)'de çeşitli ülkelerdeki dinlerle ilgili araştırmalara ait bilgiler var. Modern Batı ülkelerinde din konusunu toplumbilimsel açıdan inceleyen eserler, özellikle bkz. G. Le Bras, *Études de Sociologie Religieuse* (2. Cilt, Paris, 1955 ve 1958) ve W. Herberg, *Protestant, Catholic, Jew* (New York, 1955). Freud'un katkısından ve psikoanalitik tartışmalardan bu yana, din konusunu psikoloji açısından inceleyen eserler azalmış bulunuyor. (bkz. S. Freud, *Totem and Taboo* (Londra, 1950), *Moses and Monotheism* (Londra, 1939) ve *The Future of an Illusion* (Londra, 1934). Sosyal psikoloji ders kitaplarının çoğunda dinden söz edilmekte, dinsel inançlar ve dönmelikle ilgili bazı

incelemeler görülmektedir. R. Bastide, *Sociologie et Psychanalyse* (Paris, 1950) özellikle s. 45-56'da ve Elément de Sociologie religieuse (2. Baskı, Paris, 1949)'da dini psikolojik yanı üzerinde ilginç tartışmalar bulunuyor.

Hindistan'daki din konusunda bkz.

Weber, Max, *The Religion of India* (Yukarıda belirtilmişti).

Eliot, Sir Charles, *Hinduism and Buddhism* (3. Cilt, Londra, 1931).

Büyük ölçüde doktrin ve tarihle ilgilenen, fakat aydınlatıcı toplumbilimsel tartışmalar da bulunan klasik bir eser.

Radhakrishnan, S., *Religion and Society* (Londra, Allen and Unwin, 1935).

Srinivas, M. N., *Religion and Society Among the Coorgs of South India* (Oxford, O. V. P., 1952).

Bir grup Hindu arasındaki dinsel inanç ve ritüellere ait kusursuz bir antropolojik inceleme. Hinduizmin daha genel olan toplumbilimsel özelliklerini de inceliyor.

Ahlak

Ahlak kuralları hakkında pek çok çağdaş, karşılaştırmalı çalışma bulunuyor. Evrimci yaklaşım için bkz. L. T. Hobhouse, *Morals in Evolution* (7. Baskı, Londra 1951; M. Ginsberg'in yeni bir girişi ile) ve E. Westermarck, *The Origin and development of Moral Ideas* (Londra, 1906). Max Weber'in din üzerine yazıları (yukarıda belirtilmişti), büyük ölçüde, dünyadaki dinlerin ahlak kuralları ve anlayışlarıyla da ilgilenmektedir. Son yılların karşılaştırmalı eserleri arasından özellikle bkz. M. Ginsberg, "On the Diversity of Morals", *Essays in Sociology and Social Philosophy*, C I ve A. Machbeath, *Experiments in Living* (Londra, 1952). G. Gurwitch, *Morale Théorique et Science des Moeurs* (2. Baskı, Paris 1948)'de ahlak bilimi ile ahlak felsefesi arasındaki ilişki tartışılmakta ve bir "bilimsel ahlak" kurma çalışmaları ile ilgili bir tarama yapılmaktadır.

Sosyal psikoloji alanında tutum ve kanaatlerle ilgili pek çok

inceleme ve araştırma yapılmıştır. Ahlak inançlarına dair belirtilmeye değer eserler arasında bunların pek azı girebilir. H. Bergson, *Les deux surces de la morale et la religion* (Paris, 1933)'da ahlak ve dine toplumbilimsel ve psikolojik açıdan değinilmektedir. Ahlak psikolojisi V. Pareto, *The Mind and Society* (İngilizcesi, 4. Cilt, Londra, 1935)'te geniş bir biçimde inceleniyor.

Flugel, J. C. Man, *Morals and Society* (Londra, 1945) psikoanalitik açıdan ilginç bir çalışmadır. Ayrıca bkz. M. Ginsberg, *Psychology of Society* (Londra, 1921).

Hint toplumunun ahlak anlayışı, yukarıda belirtilen Hinduizm ve Budizm ile ilgili eserlerde inceleniyor. Fakat özel olarak bkz. S. Radhakrishnan, *The Hindu View of Life* (Londra, 1927).

Hukuk

Hukuk sosyolojisi konusunda en yararlı genel eserler:

Ehrlich, E., *Fundamental Principles of the Sociology of Law* (New York, 1942).

Rheinstein, M., *Max Weber on Law in Economy and Society.*

Başlıca katkıları derleyen, özetleyen yararlı bir eser. Sorunları analiz ediyor, bkz. Roscoe Pound, "Sociology of Law", G. Gurvitch ve W. E. Moore (eds.), *Twentieth Century Sociology.*

Friedmann, W. G., *Legal Theory* (Londra, 1957) daha geniş bir açıdan bakan, zenginleştirici bir eserdir. Hukuk incelemeleri konusunda toplumbilimsel katkılara ait birkaç bölümü de var. Ayrıca bkz. W. G. Friedmann, "Sociology of Law", *Current Sociology X-XI* (I), 1961-62 ve Vilhelm Aubert (ed.), *Sociology of Law* (Harmondsworth, Penguin Books, 1969).

Okunacak kaynakları veren, örnekler sunan değerli bir referans kitabı, S. P. Simpson ve J. Stone, *Law and Society* (3. Cilt, St. Paul, Minnesota, 1948-1950).

İlkel hukuk üzerine bkz. Malinowski (yukarıda belirtilenler), E. A. Hoebel, *The law of Primitive Man* (Cambridge, Mass., 1954) ve metinde belirtilen eserler, incelemeler.

Hukuk ve toplumsal değişim üzerine bkz. hukukun gelişmesi hakkında genel eserler, H. S. Maine, Ancient Law (Londra, 1861) ve P. Vinogradoff, *Historical Jurisprudence* (Oxford, 1930). Toplumsal yapı ve sosyal doktrinlerle ilişkili olarak modern bir hukuk sisteminin değişimi konusunda en iyi çalışmalar A. V. Dicey, *Law and Opinion in England in the Nineteenth Century* (2. Baskı, Londra, 1926) ve W. G. Friedmann, *Law and Social Change in Contemporary Britain* (Londra, 1950).

Maine ve Max Weber'in (metinde belirtilen) ilk eserlerinden olan karşılaştırmalı çalışmaları dışında Hindu hukuku konusunda toplumbilimsel pek az eser vardır. Hindu hukukuna ait standard bir eser olarak, J. D. Mayne, *A Treatise of Hindu Law and Usage* (11. Baskı, der. N. C. Aiyar, Madras, 1959). S. V. Gupte, *Hindu Law in British India* (1947), hukukta İngiliz yönetminin etkilerini anlatıyor. Ayrıca bkz. Duncan M. Derrett, *Religion, Law and the State in India* (Londra, Faber and Faber, 1968).

Eğitim

Eğitim sosyolojisi konusunda temel eser, bugün de, Durkehim'ın eseridir. *Éducation et Sociologie* (Paris, 1922; İngilizcesi 1956).

N. Hans, *Comparative Education* (göz. geç. baskı, Londra, Routledge and kegan Paul, 1958) değşik tipte eğitim sistemleri üzerine yararlı bir incelemedir. Eğitim ve toplum arasındaki ilişkinin çeşitli yanları üzerinde karşılaştırmalı bir eser, A. H. Halsey, J. Flund ve C. A. Anderson (eds.), *Education, Economy and Society* (Londra, 1961) 1950'lerin sonlarına kadar bu alanda yazılanlarla ilgili genel bir tarama, bkz. Jean Floud ve A. H. Halsey, "Sociology of Education", *Current Sociology*, VIII (3), 1958.

Eğitim konusunda yapılan toplumbilimsel çalışmaların çoğunda, eğitimle toplumsal tabakalanma ve toplumsal hareketlilik arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur. İngiltere'deki durumla ilgili en kapsamlı eser, Jean Floud, A. H. Halsey ve F. M. Martin, *Social Class and Educational Opportunity* (Londra, Heinemann,

1956)'dır. Ayrıca sorunun özel yanları için bkz. Brian Jakson ve Dennis Marsden, *Education and the Working Class* (Londra, Routledge an Kegan Paul, 1963) ve J. W. B. Douglas'ın çalışması, *The Home and School* (Londra, Mac Gibbon and Kee, 1964); ve *All Our Future* (Londra, Mac Giblon and Kee, 1969). ABD için bilgiler, Everett C. Hughes, "Educational Selection in the United States of America" (mimmes, 1958) ve Horald Howe'un eserinde, *Equality of Educational Opportunity* (Washington, D. C. , 1966). Fransa'da eğitimde ayıklanma sorununun bazı yanları için bkz. P. Naville (ed.), *École et société* (Paris, 1959) ve daha yakınlarda çıkan bir eser, P. Bourdieu ve J. C. Passeron, *Les héritiers* (Paris Editions de Minuit, 1964).

Eğtim tipleri, eğitimin toplumsal denetimde işlevi, eğitim kurumlarının yapısı ya da öğretmenlerin toplumsal rolleri gibi sorunlar üzerinde duran eserler, Durkheim'ınkinden beri, çok az olmuştur. Bununla beraber, öğretmenlerin rolü üzerine bkz. Thorstein Veblen, *The Higher Learning in America* (New York, 1918) ve çok öğretici bir eser, F. Znanniecki, *The Social role of the Man of Knowledge* (New York, 1940). Metinde değindiğimiz gibi, özelikle üniversitelerin yapısı konusuna karşı yeniden ilgi duyulmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları, Bölüm 14'te, dipnot 18'de verilmektedir. Bilimsel bilginin toplumsal etkileri çeşitli yazarlarca incelenmiştir. Marksist açıdan, J. D. Bernal, *The Social Function of Science* (Londra, 1939); daha özetle, ama canlı bir dille, Bertrand Russel, *The Impact of Science on Society* (Londra, Allen and Unwin, 1952). Ayrıca bkz. V. Gordon Childe, *Society and Knowledge* (Londra, Allen and Unwin, 1956).

Aydınların toplumdaki rollerine karşı da ilgi artmaktadır, bkz. örneğin, Lewis A. Coser, *Men of Ideas* (New York, 1965).

Kısım V

Toplumsal Değişim

Bölüm 17

Değişim, Gelişme, İlerleme

Toplumbilim başlangıcından beri, tarih felsefesiyle de, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların Avrupası'ndaki hızlı ve güçlü değişimlerin yorumlanmasıyla da yakından bağlantılı olmuştur. İskoç tarihçileri ve felsefecileri (özellikle, Ferguson, Miller ve Robertson); Fransız filozofları (Voltaire, Turgot, Condorcet); Alman tarihçileri ve felsefecileri (Herder, Hegel) kendi çağlarındaki toplumsal ve siyasal devrimleri açıklamak ve yorumlamak istemişler; bu konuda genel tarih teorisi çerçevesi içinde çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bunların etkileri, Saint-Simon ve Buckle gibi sonraki yazarlarda; ilk toplumbilimcilerden Comte, Marx ve Spencer'da açıkça görülmektedir. Hatta daha da sonra on dokuzuncu yüzyılın bitimine yakın yıllarda toplumbilim ve antropolojide Max Weber'in hiçbir teori ya da evrensel bir tarih anlayışı getirmediği; fakat toplumbilimsel çalışmalarının Batı kapitalizminin kökeni ve önemine ilişkin tarihsel bir bakış açısına dayandığı; daha da geniş bir çerçevede, toplumsal hayatın gitgide artan rasyonelleşmesi ve bunun insan özgürlüğü üzerindeki etkilerini vurguladığı açıkça anlaşılmaktadır. Durkheim, Comte'un evrimci toplumbilimini benimsememiştir. Fakat kendisinin yaptığı toplumların sınıflandırılmasına ilişkin şeması da evrimci bir bakış açısına dayandırılmıştır. Toplumda İşbölümü ise, ilkel toplumlardan modernlere doğru bir gelişme sürecini incelemektedir. Hobhouse bu etkilerden, Comte ve Spencer'dan daha da fazla ve açıkça etkilenmiş; toplumbilimsel çalışmalarında felsefi bir toplumsal ilerleme anlayışına bağlı kalmıştır.

Bu ilk dönemdeki toplumbilimsel teorilerde "değişim", "evrim", "gelişme" ve "ilerleme" kavramları bazen birbirine karış-

tırılmış; bazen de bir tek kavrammışlar gibi birbirlerinin yerine kullanılmışlardır. Bazı durumlarda ise, farklı kavramlar sayılmış, fakat aralarında mantıksal bir ilişki olan terimler gibi ele alınmışlardır. Sonuçtaki eleştiriler, büyük oranda, terimlerin toplumsal olguya uygulanmada gösterdiği uygunluk ve aralarındaki ilişkilerin karakteri açısından olmuştur. Toplumsal evrim kavramı, doğrudan doğruya, on dokuzuncu yüzyılda tarih felsefesinin toplumbilim üzerindeki etkilerini güçlü bir biçimde pekiştiren biyolojik evrim teorilerinden alınmıştır. Spencer, Sosyal Statikler (1850) ve daha da geniş olarak, Toplumbilimin İlkelerinde toplumla organizma, toplumsal büyüme ile organik büyüme arasında bir benzerlik olduğunu savunmuş; fakat, toplumsal evrimi açıklarken, biyolojik teorinin kendine özgü yanlarına yeterince dikkat etmemiştir. Bunlar, Biyolojideki evrim teorisinin evrim olgusunu değişimler geçirerek kuşaklanma* olarak tanımlaması ve evrimci mekanizmayı Darwinci teori içinde açıklamış olma özellikleridir. Benzer biçimde, Tylor da İlkel Kültür'de (1871) "evrim" terimini çok bulanık bir şekilde kullanmıştır: "Bir yanda, tek biçim davalar için tek biçim eylemlere yol açan tek biçimlilik uygarlığın yayılmasını sağlayabilir. Diğer yanda da, bunun değişik derecelerde olması, değişik gelişme ya da evrim aşamalarını işaret etmekte, (bu aşamaların) her biri önceki tarih döneminin ürünü, gelecekteki dönemin ise biçimlendiricisi sayılmaktadır."

Modern yazarlar biyolojik teori ile çeşitli toplumsal evrim teorileri arasındaki farkı ortaya koymuşlardır. W. F. Ogburn, sosyal evrim kavramını bütünüyle reddetmemekle beraber, şu gözlemi yapmaktadır: "Toplumsal kurumların evriminde kalıtım, türleşme ve ayıklanma yasalarına varma girişimleri hayati ya da önemli sayılabilecek pek az sonuç vermiştir."[1] V. Gordon Childe de şöyle yazmaktadır: "... Tarihsel gelişmeyle organik evrim, insan kültürü ile hayvanın bedensel aygıtları, toplumsal miras ile biyolojik kalıtım arasındaki farklılığı gözden kaçırmamak temel önemdedir. Kabul edilmiş benzerliklere dayanan figüratif

* "Descent with modifications" karşılığında. (çev.).

1 W. F. Ogburn, *Social Change* (New York, 1922), s. 57.

dil tedbirsiz davranıldığında yanılgılara yol açar... İnsanın aygıtları ve savunması bedeninin dışındadır; istediği zaman onları bir kenara bırakabilir, istediği zaman alıp kullanabilir. Bunların kullanılmaları kalıtımla olmaz, öğrenmekle olur; öğrenme ise, bireyin ait olduğu grup aracılığı ile ve yavaş olmaktadır. İnsanın toplumsal mirası yaratıldığı tohum-hücreleriyle aktarılmamakta; bu miras ana rahminden çıktıktan sonra kazanmaya başladığı gelenekler aracılığı ile aktarılmaktadır. Kültür ve gelenekte değişimler yaratıcısı ve uygulayıcısı olan insanlarca oluşturulabilir, başlatılabilir, denetlenebilir ya da geciktirilebilirler. Bir buluş, tohum-plazmanın rastlantısal bir değişiminin sonucu değildir. Buluşlar buluş sahibi bireyin, sadece, gelenekler aracılığı ile mirasçısı olduğu birikmiş yaşam denemlerini değişik ve yeni sentezlerle birleştirmesinin ürünleri olarak ortaya çıkmaktadır. Burada karşılaştırılan süreçler arasındaki farklılık, duruma apaçık bir görünüm kazandırmaktadır."[2]

Biyolojik ve toplumsal evrim arasındaki benzerliğin zayıf oluşu, doğaldır ki, daha da önceden anlaşılmış; bazı toplumbilimciler, tarihsel değişim sürecini ifade etmek için "toplumsal değişim" terimini kullanmayı yeğlemişlerdir. Ama gene de, ayrım yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. L. T. Hobhouse, örneğin, yazılarının çoğunda bu terimleri, Spencer'ın evrimci teorisini bazı bakımlardan eleştirdiği halde, eşanlamlı terimler olarak kullanmıştır.[3] Üstelik, *Toplumsal Gelişme*'sinde (Londra, 1924), gelişme konusunda başlıca dört ölçüt önermiştir: büyüklük, etkinlik, karşılıklılık ve özgürlük. Bunları da, açıkça, biyolojik evrim ölçütü ile bağıntılı saymıştır.[4] Birçok toplumbilimci ise, toplumsal gelişme sorununa eğildiklerinde, daha önce Spencer ve Durkheim'ın evrimci bir çerçeve içinde yaptıkları toplum sınıflamalarında gördüğümüz gibi, büyüklük ölçütünü kullanmış-

2 V. Gordon, *Childe, Man Makes Himself* (3. baskı, Londra, 1956). s. 16-17. (Türkçede A. Şenel ve M. Tunçay çevirisi, Ankara Odak Yayınları, 1974).

3 *Development and Purpose* (Londra, 1913), Giriş.

4 Bu ölçülerden son ikisi kendisinin ilerleme kavramıyla da bağıntılıdır. Bkz. Bu bölümde, dipnot 12, 13, 14'ün bulunduğu yerler.

lardır.[5] Son yıllarda V. Gordon Childe şöyle demiştir: Doğal tarih ile beşeri tarih arasındaki devamlılık, ikincisine bazı sayısal kavramlar katılmasına yol açmıştır. Tarihsel değişmeler, türümüzün devamı ve çoğalmamıza yaptıkları katkılarla değerlendirilebilirler.[6] Bu görüş, toplumun ölçüsündeki değişiklikler düşüncesine yakın düşmektedir. Durkheim'ın belirttiği gibi, bu sonuncusu, nüfus artışını da aşan bir kapsama varmaktadır. Sık kullanılan bir başka gelişme ölçütü ise toplumsal farklılaşmanın kapsamca genişliğidir. Bu sorun, Spencer ve Durkheim tarafından tartışılmıştır. Hobhouse da, etkinlik ve karşılıklılıkla ilgili olarak aynı soruna değinmiş; MacIver ve Page ise, toplumsal farklılaşmayı temel ölçüt olarak kabul etmişlerdir.[7]

Bununla beraber, "gelişme" terimi de, toplumsal olguya uygulanmasında, "evrim" teriminden daha açık değildir. Gündelik kullanılışında gelişme "herhangi bir şeyin ayrıntılarının" tedrici açılması, ortaya konması; daha tam olarak uygulanabilmesi; tohumda var olan şeylerin büyümesi (Oxford English Dictionary) anlamına gelmektedir. Bir çocuğun gelişmesi ya da bir hastalığın gelişmesinden de bu anlam açısından söz edilmektedir. Fakat toplumsal gelişme terimini bu anlam çerçevesi içinde kullanmamız olanaksızdır. Nedeni ise, belirli bir kesinlikle, herhangi bir toplumsal olguyu en başlangıçtaki (Ruşeym = germ) durumuyla birlikte düşünebilmemizin ya da bir olgunun belirli bir andaki durumunun gelişme mi yoksa gerileme mi sayılması gerektiğini kestirebilmemizin güç oluşudur. Bir oranda doğrulukla, "gelişme" teriminin uygulanabileceği (ilgili) iki toplumsal süreç vardır: Birincisi, bilginin artması ve büyümesi; ikincisi de, teknolojik ve ekonomik etkinliğin artışından anlaşılan doğal çevre üzerinde insan kontrolünün artması. İnsan toplumunun gelişmesinden ya da evriminden söz edildiğinde, en çok bu iki süreç ele alınmaktadır.[8]

5 Bkz. önceki bölüm 7, dipnot. 14'ün bulunduğu yer.
6 *Man Makes Himself*, s. 12.
7 R. M. MacIver ve C. H. Page, *Society* (Londra, 1952), B. 27.
8 D. B. Harris (ed.), *The Concept of Development*'ta (1957) Ernest Nagel'in "De-

Daha yakın yıllarda yayımlanan toplumbilimsel eserlerdeki "gelişme" terimi çok farklı bir biçimde kullanılmaktadır; önce, iki genel toplum tipini birbirinden ayırt etmek için kullanılmaktadır. Bir yanda zenginleşmiş sanayi toplumları, diğer yanda da, daha çok, kırsal, tarımsal ve yoksul olan (farklı açılardan değişiklikler gösteren) diğer toplumlar; ikinci olarak da, sınaileşmeyi ya da modernleşmeyi belirtmek için. Bu son günlerde kullanılan gelişme kavramının bazı belirli özellikleri bulunmaktadır. Birincisi, tüm insanlık tarihini kapsayan bir toplumsal evrim ya da genel gelişme teorisine dayanmamakta; günümüzde ya da yakın geçmişte oluşmuş belirli bir türden değişimle ilgilenmekte, geleneksel toplum, geçiş durumunda toplum, modern toplum diye üç aşamalı bir hareketliliği ifade eden basit bir tarihsel modele dayanmakta olmasıdır. İkincisi, bu açıdan yapılan gelişme konusundaki araştırmaların özelikle ekonomik büyüme üzerinde durmaları, böyle yapmakla da, daha önceki teorilerde örtülü olarak söylenenleri daha açıkça ifade etmeleridir: Özellikle, bilginin artıp doğa üzerindeki insan kontrolünün artmasının –başka bir deyişle, insanın üretim güçlerinin gelişmesinin– toplumun değişmesinde en önemli öğe sayılması görüşünü açıklığa kavuşturmuş olmalarıdır. Bununla beraber, aynı görüş, bazı biçimlerde, toplumsal yapının önemli birçok yanına gereken önemi vermeyen bir çeşit teknolojik determinizme de varabilmektedir.

Son eserlerde genel bir gelişme teorisine dayanılmamakta

terminism and Development" makalesinde "gelişme" teriminin bu özet tartışmasında belirtilen güçlüklerden bazı diğerlerine de değinilmektedir. Nagel terimin, örtülü ya da daha derindeki bir anlamı ifade ettiği için sadece yetersiz olmakla kalmadığını; geleceğe yönelik bir yanının da bulunduğunu belirtmekte; "güçlü bir teolojik tutumu da yansıtmaktadır" demektedir. Bu durum verdiğimiz örneklerle de açıkça görülmektedir: Çocuğun gelişmesinin yetişkin insanların bilinen bazı karakteristikleriyle ilintili olarak açıklanması gibi. Toplumsal olgu sorununda ise bilginin gelişmesi ile, daha geniş ve daha tam bilgi koşulu, varlığın korunması ve nüfus büyüklüğü gibi konularda, doğa üzerindeki kontrolümüzün gelişmesi arasında bir bağlantı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu anlamda bir toplum gelişmesini, moral ideallerin dışında, topluma ilişkin bir geleceğe yönelik koşula bağlamamız güçleşmekte, bu nedenle de, gelişme kavramı ilerleme kavramı ile eşanlamlı bir kavram durumuna getirilmiş olmaktadır.

oluşu, bunların karşılaştırmalı ve tarihsel araştırma niteliğinden bütünüyle yoksun oldukları anlamına gelmemektedir. Gelişmenin *Meydan Okuyuşu*[9] başlıklı bir sempozyumda, katılanların bazıları bugünkü gelişmekte olan ülkelerin sınaileşmeleriyle Batılı toplumların daha önceki sınaileşmeleri arasında karşılaştırmalar yapmışlardır. Bu yaklaşım, bazen, gelişmekte olan ülkelerin bugünkü sanayi ülkelerinin yolunu izlemeleri gerektiği yolundaki yanıltıcı görüşe varılmasına neden olmakta, fakat birçok yazar bu iki gelişme arasında özel farklılıklar bulunduğunu belirtmeye çalışmaktadırlar.[10] Daha genel bir sorun da geleneksel toplumdan modern topluma geçiş düşüncesinden meydana gelmektedir; bu düşünceden, "modern sanayi toplumunun" gelişmenin son noktası olduğuna varılmaktadır. Bunun önemli iki sonucu olmaktadır: Birincisi, bugünkü sınaileşmiş ülkelerde günümüzdeki değişimlerin görmezlikten gelinmesi ve son on yıldır bunun açıkça görülmesidir; ikincisi de, belirli biçimde, gelişmenin aşamaları ya da alternatif formlar olarak modern sanayi toplumları içinde kapitalizm ve sosyalizm arasındaki zıtlığın ya aydınlığa çıkarılmaması ya da bilerek ele alınmamasıdır.

Bilimin ve teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak tek ve kapsamlı bir biçimde değiştirme anlamındaki gelişme kavramı[11] Max

9 Yayımlandığı yer, Eliezer Kaplan, School of Economics and Social Sciences. The Hebrew University, Kudüs, 1958.

10 Sempozyumda, örneğin, Talcott Parsons'ın "Some Reflections on the institutional Framework of Economic Development" adlı ve bugünkü sınaileşmenin farklı koşullarını vurgulamak için Weber'in kapitalizm analizinden yola çıkan makalesini belirtmiştir. Parsons görüşlerini şu şekilde özetlemektedir: "Belki de, toplumsal yapıya ait önemli bir olguya yol açan koşullar bir kere gelişkinleşince, bunların, olgunun tekrar ortaya çıkması olasılığını artıracağı yolunda sağduyuya dayanan belirli bir varsayıma varılıyor olabilir. Benim ana savım, sınai bir ekonomi için bunun doğru olmaması olasılığıdır... İlk önce sanayicilik (Batı'da olduğu gibi)... Toplumun temel siyasal örgütünden bağımsız olarak gelişmek zorundadır... (Fakat bugünkü sınayileşmede) devletler, milliyetçilik ve 'sosyalizm' gibi ideolojik sembollerin çerçevesi içinde, en önemli (Sınaileşme) organları durumuna gelmiş bulunmaktadırlar. (s. 134-35). Bu sorun, Guy Hunter, *Modernizing Peasant Societies* (Londra, 1969) geniş olarak ele alınmaktadır.

11 Bu konuya ilişkin olarak Raymond Aron'un yazılarına ve Ernest Gellner'in *Thought and Change* (Londra, 1964) adlı eserine bakınız.

Weber'in yöntemine çok şey borçludur. Weber'in yönteminde belirli değişim süreçleri ve belirli toplum tiplerinin oluşumuna önem verilmiş; geniş kapsamlı "gelişme yasaları" açısından değil de, belirli tarihsel koşullar ve insan eylemi hakkında genel kavramlar açısından değerlendirme ve açıklamalarda bulunulmuştur. Fakat sanayi toplumunun ya da modern toplumun Weber'in kapitalizmi incelemesi ve değerlendirmesine benzer biçimde incelenip incelenmeyeceği; sanayi toplumunun, tek ve yüksek derecede belirliliğe erişmiş bir toplum biçimi olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorulabilir. Gerçekten modernleşme sorununu inceleyen en aydınlatıcı araştırmalardan biri olan Barrington Moore'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* inandırıcı bir biçimde modernleşmede üç ayrı yol olduğunu ortaya koymaktadır: Burjuva devrimi yolu, tepeden inme faşist ihtilali yolu ve köylü devrimi yolu. Moore, ayrıca, olası bir dördüncü yol üzerinde de durmaktadır; bağımsızlıktan beri Hindistan'ın gelişme yolu. Bu farklılıkların önemi, bunların sadece toplumdaki sınıflar arasındaki ilişkilerden etkilenen farklı farklı yapıları ve gelecekteki gelişme biçimlerini de işaret etmekte olmasındandır.

Bizim tartıştığımız, ilk döneme ait toplumsal evrim ve toplumsal gelişme kavramları da ilerleme düşüncesiyle yakından bağlantılıdır.[12] Comte ve Spencer için bu durum açıklamayı gerektirmeyecek kadar belirgindir. L. T. Hobhouse toplumsal evrim ve toplumsal ilerleme arasında bir ayrım olduğunu söylemiş,[13] fakat eseri, büyük ölçüde ilerleme sorununa ağırlık vermiştir. "Felsefesi bir analizden giderek doğru bir insansal ilerleme kavramına varmak; bu ilerlemeyi tarih içinde tüm karmaşıklığıyla izlemek,

---

12 İlerleme düşüncesinin tarihçesi için bkz. J. B. Bury, *The Idea of Progress* (Londra, 1920).

13 Evrimle toplumsal ilerlemeyi insanın ilintili olduğu ya da aklen olabileceği nitelikler yönünden toplumsal hayattaki büyüme ile sağlanabilecek her çeşit büyümeyi kastetmiş oluyorum. *Social Evolution and Political Theory* (Londra, 1911). s. 8. Sık sık adı geçen bu kitapta Hobhouse toplumbilimsel yaklaşımını anlatmakta, vardığı başlıca sonuçlar hakkında çok açık bilgiler vermektedir.

dikkatli sınıflandırmalar ve araştırıcı karşılaştırmalarla gerçekliğini sınamak, koşullarını belirlemek, olanağı, varsa geleceği hakkında ön kestirimlerde bulunmak tüm toplumbilimsel düşüncenin ele almak, incelemek durumunda olduğu ve çözüm bulduğunda akla dayanan bir toplumbilimsel çalışmanın kendisine dayanarak alacağı temeldeki büyük sorun işte budur."[14] Toplumsal değişime uygulanırken gelişme ve ilerleme kavramları arasında keskin bir ayrım yapmak mümkün değildir. Hobhouse'un görüşünce bu süreçler iç içedir. Hobhouse, toplumsal hayatın belirli bir alanındaki büyümenin başka bireylerde istenmeyen sonuçlar yaratabileceğini belirlemekte; fakat ilerlemeci (*progressive*) olmayan tek bir toplumsal gelişmenin bulunup gösterilemeyeceğini söylemektedir.

On dokuzuncu yüzyılın sonundan beri ilerleme kavramı, sadece toplumbilimde değil, fakat daha genel olarak, Batı toplumlarındaki aydınların *Weltenschanung*'unda da önem verilmemeye, ihmal edilmeye başlamıştır. Bu olgunun kendisi de, toplumbilimsel açıdan incelemeye değer bir olgudur. Aydınlar da, toplumsal etkiler de önem taşımaktadır. Aydınlar için durumun özelliği, entelektüel açıdan toplumbilimi "değerlerden-arınmış" bir bilim durumuna getirme çabalarına girişilmiş olmasıydı. Felsefi düşüncede de "ahlaki görecelik" gelişmekteydi. Bu ikisi birlikte, toplumbilimcinin değer yargılarından kurtulması gerektiği ve kurtulabileceği yolunda güçlü bir inanç oluşturmuştu ve bu kendini kısıtlamanın, değerlerin yargı sorunu olmaması nedeniyle, kolay olacağı sanılıyordu. Oysa toplumsal etkiler çok daha büyük bir önem taşımaktaydı. Bu noktada, sadece, modern savaşın doğası ve çarpının ya da modern totalitercilik denemelerinin yol açtığı söylenen bir kötümserliğe değil, fakat çok değişik bir olguya da; daha bugünden çok yüksek bir hayat standardına erişmiş bulunan toplumlarda ne gibi amaçların, uğrunda uğraşmaya değer sayılabileceğinin belirsiz olmasına da değinmemiz

14 Giriş, *The Sociological Review*, 1 (I), s. 11.

gerekmektedir. On dokuzuncu yüzyılda ilerlemeyi savunanların amaçlarının çoğuna varılmış, fakat bunlardan umulan tatmin sağlanamamış bulunmaktadır. Bu durum, insan çabaları ile varılan herhangi bir toplum biçiminin sonul derecede tatmin edici olup olmayacağı konusunda kuşkulara yol açmıştır. Fakat en azından şu söylenebilir ki, cehalet, yoksulluk ve baskı gibi başlıca toplumsal kötülükler ortadan kaldırılmadıkça, toplumsal ilerlemenin amaçları ve araçlarının belirlenmesi güç ve karmaşık bir görünüm taşımaya devam edecekleri kabul edilmektedir.

Bu bakımdan, Batı sanayi ülkeleri ile, dünyanın diğer düşük gelirli ülkeleri arasında çok büyük farklar bulunmaktadır. Düşük gelirlilerde yoksulluk sağlık koşullarının geriliği, cehalet ve bazı yerlerde görülen baskılar bugün de çözümlenmemiş sorunlar olarak durmakta; C. P. Snow'un yakın yıllarda gözlemlediği gibi Batılı aydınların ilerleme konusundaki kuşkularının bu ülkelerin halkları ya da siyasal önderlerince paylaşılmasını beklemek saçma görünmektedir. Kuşkusuz, belirli bir gelişme çizgisi vardır ve doğru olan budur. Özellikle toplumbilimcilerin de, bugünkü zengin ve yoksul ülkeler arasında yaşama düzeyindeki büyük oransızlığı (bu, her gün biraz daha artmaktadır) ortadan kaldırmak için gerekli önkoşulların neler olduğunu incelemeleri gerekmektedir. Toplumbilimsel sistemlerden biri olan ve bir genel gelişme teorisine dayanan Marksizmin Asya ve Afrika'daki az gelişmiş ülkelerde çekici bulunması da bu nedene dayanmaktadır.[15]

Toplumbilimin, zorunlu olarak, ilerleme düşüncesine yakınlık göstermesinin farklı bir yanı vardır: Bir disiplin olarak geçerlilik kazanması için insanlığın gelişmesine katkıda bulunmak zorunda olması, kaldı ki, modern sanayi toplumunun karakterini ve potansiyelini bilmemizi sağlamak da toplumbilim için, gerçekleştirilmiş önemli bir katkı olacaktır. İlk dönemlerdeki evrenselci ilerleme teorilerinde –Comte ve Spencer'ınkiler gibi– modern top-

15 Avrupa'da da Marksizm, yüksek sınaileşme düzeyindekilerde değil de göreli olarak yoksul sayılan ülkelerde en büyük etkinliğe erişmiş bulunmaktadır.

luma karşı özel bir ilgi gösterilmiş; daha sonraki toplumbilimsel çalışmalarda ise bu durum daha da belirginleşmiştir. Hobhouse şu görüşü savunmuştur: "Modern uygarlık" bilim aracılığı ile hayatın fizik koşullarını kontrol altına almaya başlamış ve ...ahlak ve din alanında ırkların birliği, gerekli olan kontrolün koşulları durumundaki hukuk, ahlak ve toplumsal yasaların insanın gelişmesine bağlı olması gibi düşüncelere ulaşılmasını sağlamıştır. Gelecekteki ilerlemenin bu temel koşulu yerine getirildikten sonra, başka açılardan gelişme az olmuş ya da hiç olmamış, bu ikinci derecede bir sorun olarak görünmektedir."[16] Aynı şekilde, Marx da modern kapitalizmi insanlık tarihinin kritik bir aşaması saymış; insan hayatının aklın kontrolüne alınmasında büyük yeri olduğunu söylemiş; ömrünü, toplumsal gelişme konusunda tarihsel-felsefi bir spekülasyona girişmektense, bu belirli tarihsel olgunun kapsamlı biçimde incelenmesine adamıştır.

Ne var ki, bu tür bir ilerleme teorisini, toplumbilimden çok, tarih felsefesine ait saymak gerekmektedir. Teori, her şeyden önce, insanlığın geçirdiği yaşam deneyimlerinin bir değerlendirilmesi; yarı dinsel bir anlamda, tarihin anlamını bulup çıkarma girişimi görünümündedir. İlerlemenin gerçekleştirilmesi, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, bu tür yorumlamalara değil, toplumsal değişimin nasıl ve hangi koşullar altında oluştuğuna, ayrıca, ilgili her toplumun kendine özgü koşullarının bilinmesine bağlı bulunmaktadır. Ama gene de, spekülasyonu toplumbilimsel bilgilerle beslenen ve denetlenen bir tarih felsefesi, toplumbilimsel düşünce ve araştırmacılığın amaçlarını saptamakta bugün de büyük önem taşımaktadır.

Evrim, gelişme ya da ilerleme teorilerinde karşılaşılan güçlükler ve kanaat ortamındaki değişiklikler nedeniyle, insan toplumlarındaki bütün tarihsel değişimler kapsamak üzere "toplumsal değişme" teriminin kullanılmasına geçilmiştir. Değerlerden daha uzak kalabilen bu terimin yayılmasında, 1922 yılında W.

16 *Development and Purpose*, Giriş.

F. Ogburn'un *Toplumsal Değişim (Social Change)* adlı eserinin yayımlanmasının da kolaylaştırıcı etkileri olmuştur. Toplumsal evrim anlayışlarını tartıştıktan, toplumsal değişimdeki biyolojik ve kültürel etmenlerin rollerini ayrıntılarıyla inceledikten sonra Ogburn bu eserde materyal ve materyal-olmayan kültür ayrımını yapmakta; (ortama uyumlayıcı kültürdeki materyal-olmayan kültürün bir bölümündeki) değişikliklerin materyal kültürdeki değişimlerle eşzamanda gerçekleşmediğini; bu nedenle, çatışmalara ve huzursuzluklara yol açtığını ileri süren "kültürel gecikme"* varsayımını geliştirmektedir. Ogburn'ün analizi kendinden önceki çalışmalarla bazı bakımlardan benzerlik göstermektedir. Özellikle, A. Weber'in kültür ve uygarlık ayrımı[17] ve Marx'ın "temel" ve "üstyapı" ayrımı ile olan yakınlığı daha da açıktır. Ogburn'ün sorunu ele alış biçimi, özellikle, buluşların gerçekleştirilme sürecine önem vermesi yönünden, farklılık göstermekteyse de, belirtilen bu yazılarla belirli bir ortak yanı bulunmaktadır: çalışmasını modern sanayinin ortaya çıkışından beri oluşan değişimler üzerinde odaklandırmış olması. Gerçekten toplumsal değişim konusundaki çalışmaların çoğu da bu çerçevede yapılmıştır. Sanayi ülkelerinde demografik yükselmeler, aile yapısındaki değişmeler, sınıf yapısındaki değişiklikler, hukuk ve din kurumlarındaki değişiklikler gibi sorunlarla ilgili pek çok araştırma buna örnektir.[18] Fakat, çeşitli değişimler arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgili sistemli bir değerlendirme niteliği taşıyan incelemeler, değişik zaman ve yerlerde oluşmuş bulunan değişimlerle ilgili karşılaştırmalı incelemeler, ya da Hobhouse'un, Marx'ın ya da daha açık bir anlatımla Max Weber'in ana değişim yönsemesini saptamayı amaçlayan çalışmalar bulunmamaktadır. Ne var ki, son yıllarda "gelişme" konusundaki tartışmalardan ve daha da yakın zamanlarda sanayi ülkelerinde radikal değişikliklere ve bunların geleceğine karşı yeniden ilgi duyulmaya başlanmasından, top-

* "Cultural lag" karşılığında. (çev.)

17 Bkz. Bölüm 7, dipnot 38'in verildiği paragraf.

18 Bunlar önceki bölümlerde ele alınmıştır.

lumsal değişim konusunda daha genel bir teori oluşturmak için çabalar harcandığı anlaşılmaktadır.

Burada değindiğimiz düşüncelerin Hindistan'da ya da diğer gelişmekte olan ülkelerdeki toplum düşüncesinde benzerlerini bulmak zordur. Hindistan'da değişim, evrimi ya da ilerleme teorilerinin oluşumu için elverişli entelektüel ve toplumsal koşullar ortaya çıkamamıştır. Kast, büyük aile ve köy topluluğu gibi başat gruplardan meydana gelen Hint toplumunun, İngiliz yönetimi Batı teknolojisini ve gelişme konusundaki Batı düşüncelerini ülkeye getirmeden önceki dönemde, göreceli olarak, durgun bir toplum niteliği taşıdığı bilinmektedir. Diğer yandan, Hindu dini de hem insanın maddi gelişmeden uzaklaşmasına yol açan bir ideali savunmuş hem de kurulu düzeni haklılaştırmaya ve değiştirmeye kalkışanları müeyyidelerle bağlamaya özen göstermiştir. Hindistan kültürü, çoğunlukla bilindiği gibi, kökeninde öte-dünyacı ve dinsel nitelikte bir kültür olmuştur. Kaldı ki Hindu dininin ev ahlakının bu özelliklerini bir yana bıraksak bile, Bury'nın dediği gibi, tanrısal düzeni öven dinsel doktrinler başatlığını korudukça, gelişme öğretilerinin ortaya çıkması beklenemez.[19] Hatta daha da ileri giderek diyebiliriz ki, gelişme ve ilerleme öğretileri ancak, dinsel doktrinlere karşı çıkılabilen ve yaşamın laikleşmesinin, büyük ölçüde gerçekleştirilmiş bulunduğu toplumlarda etkinlik kazanabilir. Bu koşulların oluşumu çok yakın zamanlarda başlamış; laik doktrinlerle dinsel doktrinlerin birbirlerinden ayrılması ise henüz başlangıç dönemini bile aşmamıştır. Ayrıca, laik ve dinsel doktrinler ayrımına, laik düşünce ve öğretilerin uzunca bir dönem toplumun yabancı yöneticileri tarafından temsil edilmiş bulunması da kendine özgü bir karakter kazandırmıştır.

19 age., s. 21-22.

Toplumsal Değişim Teorileri

Günümüze dek savunulan toplumsal değişim teorileri tarihle ilgili felsefi yorumlarla yakından bağıntılıdırlar. Gelişme teorileri değişik biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Fakat bir başlangıç olarak doğrusal ve devresel teoriler diye ikili bir ayrım yapmak uygun olacaktır.

Doğrusal teoriler arasında en önemlileri Comte, Spencer, Hobhouse ve Marx'ın teorileridir. Saint-Simon'dan kaynaklanan Comte'un teorisi, daha da derince Condorcet'den gelmektedir. Comte'un teorisi toplumsal değişimi, teolojik düşünceden başlayıp metafizik düşünce biçimi aracılığı ile, ifadesini modern bilimde bulan pozitif düşünce biçimine geçiş olarak gerçekleşen ve "üç aşama yasası"nın ilerleme diye tanımladığı insanın entelektüel gelişmesinin ürünü saymaktadır. Bu entelektüel ilerlemenin yanı sıra, ahlak alanında da ilerleme olmuştur. Özellikle, bencilliğe karşı "diğergamlığın" (*alturism*) güçlendiği toplumsal kurumlarda da değişiklikler olmuştur. "İnsan faaliyeti" çoktandır işaret ettiğim gibi, ardı ardına, saldırgan savaş savunmacı savaş ve sanayi aşamalarından geçmiştir. Bu aşamalarla, teolojik, metafizik ve pozitif anlayış dönemleri arasındaki bağlantılı tarihi bir bütün olarak açıklığa kavuşturmaktadır. Comte'a karşı girişilen son eleştiriler, büyük bölümüyle, teorinin deterministik karakterine[20] ya da "totaliterci sonuçlarına"[21] yönelmektedir. Teori başka bakımlardan da eleştirilere açıktır. Toplumsal evrim yasalarını bulmuş olma savı, ahlak düşünceleri üzerinde entelektüel gelişmenin etkisine ilişkin varsayımı, hiçbir ayrıntılı delile dayanmaksızın ileri sürdüğü görüşler ve toplumun bilgi yönünden durumu ile toplumsal yapı tipi arasında yakın bir ilişki olduğunu ileri sürmesi çeşitli bakımlardan eleştirilebilir, karşı çıkılabilir. Fakat modern bilimsel bilginin toplumsal değişim üzerindeki

20 Isaiah Berlin, *Historical Inevitability.*
21 F. A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science.*

etkileriyle ilgili analizleri, kendisinin sanayi toplumunun karakteristikleri ve bu karakteristiklerin savaş sorunu üzerindeki etkileri ile ilgili değerlendirmeleri gibi bugün de belirli bir değerlilik taşımaktadır.[22]

Spencer'ın toplumsal değişim teorisi, bazı bakımlardan, daha kapsamlıdır ve Comte'dan daha yeterli bir biçimde ampirik verilere dayanmaktadır. Spencer, toplumsal değişim olgusu ile ilgili çeşitli etmenlerin varlığını ve her toplumda bu gelişmenin oluşum biçimini göstermenin güçlüğünü daha iyi kavramıştır. Bu sonuncu sorunla ilgili olarak Spencer şu gözlemi yapmıştır: "...toplumları bir bütün olarak ele aldığımızda evrim kaçınılmaz görünmekteyse de, her bir toplumda ille değişim olacağı, bunun gerçekten olasılık taşıdığı söylenemez."[23] Toplumsal evrimin fiili akışını tartışırken önemli öğeleri olarak, toplum içinde fonksiyon farklılaşmasının artışına, toplumun boyutlarının genişlemesine (bu sonuncusu, daha çok, savaş aracılığı ile olmaktadır) ağırlık vermektedir. Fakat toplumsal teori analizi, en sonunda, bir çeşit kozmik evrim teorisine dayanmakta; bu teori ise, "belirsiz bir istikrarsız homojenlikten" "belirli bir istikrarlı heterojenliğe" doğru evrensel bir hareketin bulunduğunu ileri sürmektedir. Spencer, gerçekte, incelediği toplumların evrimci bir zaman düzenlemesi içinde sistemli bir sıralamaya nasıl konumlanabileceğini göstermemiştir.[24]

L. T. Hobhouse da Comte ve Spencer'dan çok etkilenmiştir. Toplumsal değişim teorisi daha işlerli biçimde geliştirilmiş; tarihsel ve antropolojik verileri ise daha bilimsel ve eleştirici bir tutumla değerlendirmiştir. Comte'dan toplumsal gelişme can alı-

22 Comte'un teorisinin bu özelliği için bkz. Raymond Aron, *War and Industrical Society* (Londra, 1958).

23 *Principles of Sociology*, C. E. s. 107.

24 Spencer'ın teorisini anlatan genel bir eser, bkz. J. Rumney, *Herbert Spencer's Sociology* (Londra, 1934). Spencer'in, İngiltere'den çok Amerika'da etkisi olmuştur. Toplumsal evrim teorisini eleştiren iyi bir eser olarak, bkz. R. Hofstadter, *Social Darwinism in American Thought*, Spencer'in düşünceleri son yıllarda şu eserde yeniden değerlendirilmektedir. Talcott Parsons, *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (1966).

cı etmenin insan aklının gelişmesi olduğu görüşünü almış, fakat Comte'un dogmatik pozitivizmini kabul etmemiştir. Aklın gelişmesini açıklamakta ileri sürdüğü görüşleri daha sağlam görünen bir psikolojik teori ile desteklemiştir. (Bu konuda kendisi de katkılarda bulunmuştur. Hobhouse, insanlığın entelektüel tarihinde beş aşama olduğunu ileri sürmüş,[25] Comte'un teoloji, metafizik ve bilim üçlüsüne dayanan fazla basitçe farklılaştırmasını kabul etmek yerine, rasyonelliğin her aşamada nasıl geliştiğini göstermeye çalışmıştır. Hobhouse, toplumsal faaliyetin belirli alanlarındaki gelişmeleri incelerken, sorunun, belirli toplumlar ya da belirli bir toplum tipi açısından değil de, insanlığın tüm tarihi açısından düşünmek gerektiği yolundaki yöntem anlayışını da Comte'dan almıştır. İlkel toplumlar dışında Hobhouse herhangi bir toplum sınıflaması girişiminde bulunmamış, herhangi bir belirli toplumsal değişim sürecini de ayrıntılı bir biçimde ele almamıştır. Toplumbilimsel yaklaşımına yönelen temel eleştiri, Durkheim'ın Comte'a yönelttikleriyle aynıdır. Öncelikle, bir soyutlama yapması; akılla güçlenir kavranabilecek inceleme objeleri olarak fiili toplumları ele almayıp "insanlık" gibi soyut bir kavram üzerinde durması eleştirilmektedir. Hobhouse, toplumsal evrim ya da gelişme kavramını toplumun ölçülerinde, karmaşıklığında ve içsel farklılaşmasındaki artış süreci olarak incelemekle, bu kere, Spencer'dan etkilenmiştir. Nitekim, toplumsal değişim anlayışının toplumsal gelişmenin aklın gelişmesinden oluştuğu (yukarıda belirtilen ölçütlerle kestirilmektedir toplumsal değişim) anlayışı bunu göstermektedir. Ayrıca, bu akıl alanındaki gelişmenin, moral düşüncelerin rasyonal etik yönünde gelişmesini de kapsaması ve rasyonel etik yönündeki değişimin temel toplumsal kurumlardaki değişmelere yol açması nedeniyle,

25 Bunlar: (i) okur-yazarlık öncesi toplumlarda mantığa dayanan düşüncenin ortaya çıkışı, (ii) ancient Douda (Babil, Mısır ve Çin'de) bilim-öncesi düşüncenin oluşumu, (iii) sonraki Doğu'da (MÖ 8 - 5. yüzyıllarda Çin, Filistin ve Hindistan'da) düşüncenin başlaması; (iv) Greklerde eleştirisel ve sistemli düşünce aşaması ve (v) 6. yüzyıldan itibaren modern bilimsel düşüncenin gelişmesi.

Hobhouse'un ilerici sayılması da doğru olacaktır. Marx'ın toplumsal değişim teorisinde toplumsal hayattaki iki öğeye seçkin bir yer verilmektedir: Teknolojinin gelişmesi (üretici güçler) ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler. Teori, özetle, üretici güçlerin gelişmesinin her aşamasında, istikrarı ve devamlılığı egemen (başat) sınıfça sağlanan belirli bir üretim tarzının ve belirli bir sınıfsal ilişkiler sisteminin bulunduğunu ifade etmektedir.

Fakat üretici güçlerin sürekli gelişmesi sınıflar arasındaki ilişkileri ve sınıflar arasındaki çelişki ve çatışmanın koşullarını değiştirir; bir süre sonra, başat duruma geçen yeni sınıf mevcut üretim tarzını ve toplumsal ilişkiler sistemini devirip yeni bir toplumsal düzen kurar.[26] Marx'ın kendisi tarihi değişimine ilişkin bu teorik anlayışını ana çizgileriyle anlatmış; teorisini araştırma için bir "rehber düşünce" (ya da hipotez) olarak kullanmış; tüm gücüyle, tek bir karmaşık tarihsel olguyu, modern kapitalizmin oluşumunu ve gelişmesini incelemiştir. Sonradan bazı Marksistler Marx'ın düşüncesine birçok şey katmışlar: Yalın bir dogmatik inanç oluşturmak için Marx'ın görüşlerini yalınlaştırmak istemişler, Marx'ın toplumbilime yaptığı katkıların taşıdığı önemi, büyük ölçüde, anlaşılması güç bir görünüme sokmuşlardır. Marx'ın toplumbilime yaptığı katkılar, toplumbilimi her toplum biçimindeki çelişkileri ve potansiyelleri açığa çıkarmayı yüklenmiş eleştirisel bir disiplin olarak tanımlamasından ve tarihsel ve toplumbilimsel nitelikleri bir yöntemi kapitalizmin oluşumunun analizinde uygulayıp başka bir düşünürün erişemediği bir başarı ile bu yöntemi kullanabilmiş olmasındandır. Bir hipotez ya da bir kavramsal çerçeve olarak Marx'ın tarihsel teorisi eleştirilebilir. Marx'ın teorisi geçerliğinin en yüksek noktasına, verimliliğin doruğuna Marx kapitalizmi inceleyişinde (bu alanda

26 Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumdaki üretimin materyal güçleri, var olan üretim ilişkilerine ya da hukuksal ifadesi ile, içinde işlerliklerini yerine getirdikleri mülkiyet ilişkilerine ters düşerler, çelişkinleşirler. Üretim güçlerinin gelişme biçimleri bu ilişkileri kendisine ayak bağı saymaya başlar. O zaman bir sosyal devrim dönemine girilmiş olur. Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (1859). Preface.

da eleştirilebilecek bazı noktalar bulunmaktadır) erişmektedir. Diğer tarihsel dönemlerin ve değişimlerin incelenmesinde ise bu özelliği zayıflamaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir nokta da, sonraki Marksist tarihçilerin feodalitenin kapitalizme geçişi *ad nouseam** olarak ele almak olmalıdır. Feodalizmin oluşumu ya da diğer belirli toplum tiplerinin oluşumuyla ilgili ciddi Marksist analizler pek azdır.

Doğrusal teoriler, şu ya da bu biçimde, insanlığın toplumsal tarihinde çeşitli yığınsal ve önemli değişmeleri görüntülediği için çok işe yaramışlardır. Bu değişmelerin başlıcaları, bilginin artışı, toplumların büyüklük ve karmaşıklıklarının artışı ve modern zamanlarda toplumsal ve siyasal eşitlik hareketlerinin güçlenmesidir. Doğrusal teoriler on yedinci yüzyıldan itibaren Avrupa'da oluşan değişikliklerin önemini kavramışlar; bu değişiklikler, sonunda, bütün dünyada insanlığın toplumsal hayatını, modern bilimin ve sanayin gelişmesini etkilemişlerdir. Toplumsal değişim konusundaki devresel teoriler ise insanlık tarihinin diğer görünümleri üstünde durmuş, fakat bu temel olguları görmezlikten gelmişlerdir. *Akıl ve Toplum*'da[27] seçkinlerin sirkülasyonu teorisini işlerken yaptığı tarih yorumlamasıyla Pareto toplumsal değişimin grupların siyasal iktidar için aralarında yaptıkları mücadeleden oluştuğunu ileri sürmüştür. Pareto'ya göre, atak ve yeni başarı kazanmış seçkinlerin döneminde sert ve hırçın bir yönetim dönemine; gerilemekte olan bir seçkinler döneminde ise insancıl (*humenitarian*) bir yönetim dönemine girilmektedir. Teori (Ammon ve diğerlerinin ırkçı teorilerinden alınan) toplum içindeki gruplar arasındaki biyolojik farklılıklar görüşüne dayanmaktadır. Fakat bu teoriyi destekleyecek nitelikte pek az tarihsel olay bulunabilmiştir. Pareto ciddi olarak seçkinlerin sirkülasyonu konusunda tek bir örnek üzerinde durmuş; sadece eski Roma'daki durumu incelemiş (özellikle, hoşlanmadığı)[28]

* *Ad Nauseam*: "hiç istemeden" ya da "öylesine" anlamında.

27 İngilizce çevirisi, 4 cilt, New York, 1935.

28 Pareto'nun teorisi, az çok sempati duyularak James Burnhem, *The*

modern zamanlardaki demokratik yönetimlerin gelişmesini ise bütünüyle görmezlikten gelmiştir. Daha yakınlarda, P. Sorokin ve Arnold Toynbee bazı yönleriyle devresel sayılabilecek teoriler sunmuşlardı. Sorokin, *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* (4 cilt, New York, 1937) adlı eserine, bir yandan, doğrusal süreçlerin varlığını kabul ederken, bir yandan da, toplumda oluşan diğer devresel süreçlere dikkati çekmek istemiştir. Ayrıca üç ana tip kültür olduğunu ileri sürmüştür: *Ideational, Idealist ve Sensate.** Toynbee'nin teorisi *Bir Tarih Çalışması (A Study of History)* adlı eserinde sunulmaktadır (10 cilt, Londra, 1934-54). Devresel oluşu uygarlıkların büyümesine, durgunlaşmasına ve gerilemesine dayanan görüşünden ileri gelmektedir. Fakat, aslında, Toynbee'nin teorisinin doğrusal sayılabilmesi daha doğru olacaktır. Çünkü Toynbee'ye göre değişik uygarlıklar "kesinlikle ayrı ayrı varlıklar olsalar da hepsi aynı türün temsilcisidirler ve özdeş işlerle bağlantılı bulunmaktadırlar... Ayrı olan Yang gelişme hareketinin yönelttiği amaç, Yin Devleti'nin bütünlük kazanmasına yaramaktadır."[29] Uygarlıkların gelişmesi ve gerilemesi süreci, ilerici dinsel değerlendirmelerin aracı durumundadır ve bu görüşe varmak "tanrıyla bir olma" duygusu vermektedir. Gerek Sorokin'in ve gerekse Toynbee'nin çalışmalarında tarihsel benzetmelerin yığınları bulması ve bilici (kâhin) üslubunu andıran bir anlatımın kullanılmış olması tarihsel değişim analizlerinin, belirli toplumsal değişimler hakkındaki açıklayıcı yorumlara rağmen aydınlığa kavuşturulmasını engellemektedir. Bu teoriler, çok büyük ölçüde, tarih felsefesine dönüşü dile getirmektedir.

Doğrusal ya da devresel bütün bu teorilerde belirli toplumsal değişme süreçlerinin analizine ya da toplumsal değişimle ilgili etmenlerin aralarındaki farklılıklara, göreli olarak, az yer veril-

---

Marchiavellians'te (Londra, 1943) özetlenmiş: F. Borkenau, *Pareto*'da (Londra, 1936) ise eleştirilmiştir.

* Ideational: Idea'sal.
Idealist: İdealist.
Sensate: Duyarlı (çev.)

29 age., C III, s. 390.

miş bulunmaktadır. Bu bakımdan, sadece Marx belirli bir tarihsel değişimi ayrıntılarıyla ve uzun uzun incelemiş, Sorokin ise toplumsal değişime yol açan farklı etmenler üzerinde durmuştur. Gelecek bölümde bu ayrıntılı analizlere yeniden değineceğiz.

Bölüm 18

Toplumsal Değişimde Etmenler

Genel Düşünceler

Toplumsal değişim konusunda toplumbilimsel bir analiz yapmak için, öncelikle son bölümde değindiğimiz genel teorilerden daha iyi işlenmiş, daha az kapsamlı ve daha alçakgönüllü bir model gerekmektedir. Sorunların formüle edilmelerinde ve sonuçların sistemli olarak sunulabilmelerinde bu modele gerek vardır. Gerth ve Mills, *Karakter ve Toplumsal Yapı* adlı kitaplarında böyle bir model kurmuşlar; bunda, toplumsal değişimle ilgili olarak soruşturmak istedikleri altı temel sorun açısından hareket etmişlerdir. Bunlar; (i) Toplumsal değişim nedir? (ii) Değişim nasıl olmaktadır? (iii) Değişimin yönü nedir? (iv) Değişimin hızı nedir? (v) Niçin olmakta ya da niçin olabilmektedir? (vi) Toplumsal değişimde temel etmenler nedir?

Bu sorunlardan birincisi ele alındığında, bence, toplumsal değişimi toplumsal yapıda (toplumun büyüklüğündeki değişimler de bunda yer almaktadır), belirli toplumsal kurumlarda ya da toplumsal kurumlar arasındaki ilişkilerde değişim diye tanımlamak yararlı olacaktır.

Daha önce önerdiğimiz gibi, toplumsal yapı ile kültürün farklı şeyler olduklarını düşündüğümüzde ise, "kültürel değişim" terimini bilgi ve fikirler, sanat, din ve ahlak öğretileri, vb. kültürel olgulardaki değişimler için kullanmamız gerektiği anlaşılmaktadır. Açıktır ki, toplumsal ve kültürel değişimler arasında, çoğu kez, yakın bir bağıntı bulunmaktadır; örneğin, modern bilimin gelişmesi ile ekonomik yapıdaki değişim arasında yakın bir bağıntı vardır. Bununla beraber, diğer bazı durumlarda bu

bağıntı daha zayıftır. Örneğin, modadaki değişimlerde ya da sanatsal eserlerin biçimlerindeki değişmelerde.

Toplumsal değişimin biçimi, yönü ve hızıyla ilgili sorunların cevaplandırılması için ise, nüfus değişiklikleri, sanayi toplumlarında işbölümünün artmakta olması, modern Batılı ailenin karakterindeki değişim gibi konularda görülen tarihsel betimlemelere ve yorumlamalara girişmek gerekmektedir. Değişimin yönü sorunu ise, herhangi bir değer yargısını gerektirmemekte; ailenin kapsam ve ölçüsünün azalması buna karşılık ekonomik birimlerin ölçü ve kapsamlarının artmış olması tarihsel olgulara dayalı sorunlardır. Fakat diğer durumlarda, değişimin yönü bu kadar görünür olmayabilir ve değişik biçimlerde yorumlara yol açabilir. Üstelik, değişimin bizzat kendisi ayrıntılı biçimde gözlemlenmesi güç bir durumda olabilir. Örneğin, boşanma oranının artması ya da "bürokrasinin" yaygınlık kazanması gibi. Bu durumlarda ise, değişimin yönü, çok yakından, ahlaki değerlendirmelerle bağıntılanmış olmaktadır. Son olarak, değişimi toplumun tüm (total) yapısı içinde analiz etmek gerektiğinde ise –bu toplum ister bugünkü toplumlardan biri, isterse tarih içinde bir toplum olsun– yapılan işin eleştirisel bir analiz mi yoksa belirli bir toplum felsefesinin ifadesi mi olduğunu anlamak güçleşmekte, belki de, hiçbir zaman yeterince açıklık kazandırılamayacak bir duruma getirilmektedir. İngiltere'deki "sosyal refah devleti"nin geçirdiği değişimleri ya da Stalin'in ölümünden beri SSCB'nin geçirdiği değişiklikleri yahut da bağımsızlıktan beri Hindistan'daki değişiklikleri ya da örneğin, daha geniş bir çerçeve içinde, kapitalist toplumlardaki başat değişim yönsemelerine ilişkin Marx'ın ve Max Weber'in çelişkin açıklamalarını ele alacak olduğumuzda bu durum açıkça görülmektedir.

Değişimin hızı toplumbilimciler için her zaman ilgi çekici bir sorun olmuştur. Toplumbilimci olup da modern zamanlarda kültürel ve toplumsal değişimde hızlandırıcı sorunundan söz etmeyen kimse kalmamıştır. W. F. Ogburn bu olguyu sistemli bir biçimde inceleyen ilk toplumbilimcilerdendir. Özellikle, teknik

buluşlar ve yenilikler alanında.[1] Ogburn, ayrıca, toplumsal hayatın çeşitli kesimlerinde değişimin hızları arasındaki farklılık ve uyarsızlıklara da dikkati çekmiştir. "Kültürel gecikme" varsayımı da teknolojideki hızlı değişim ile aile, siyaset ve diğer alanlardaki kurumlardaki ve geleneksel inanç ve tutumlardaki (dinsel, ahlaki, vb.) yavaş gerçekleşen değişim arasındaki uyumsuzluğu ifade etmektedir. Son yıllarda bu sorunlar, gelişmekte olan ülkelerin sınaileşmelerinin dünya politikasında temel sorun durumuna gelmesi nedeniyle, büyük önem kazanmışlardır.[2] Araştırmalarda başlıca iki yol izlenmiştir; sınaileşmenin yol açtığı toplumsal yapı ve kültürdeki değişimlerle ilgili toplumbilimsel araştırma ve çalışmalar ile geçiş döneminde ortaya çıkan yapısal uyumsuzluklar; bireylerin hızlı toplumsal değişime uyumlanmaları sorunu üzerinde yapılan psikolojik çalışmalar.[3] Bu sorunlar, gerek ailede, toplumsal tabakalanmada, dinsel ve moral düşüncelerde, hukukta, vb. görülen değişimler açısından; gerekse tutumlar, bireylerin toplumsal değişime karşı tepkileri, eğitimdeki etkileri ve sonuçları, suçlarda, akıl sağlığı sorunlarındaki etkileri açısından Batılı sanayi toplumlarında da çeşitli incelemelere konu olmuşlardır. Diğer yandan, değişimin hızlı fakat sürekli olduğu toplumlarla, kesintili, ama devrim niteliğinde değişiklikler geçiren toplumlar arasındaki farklılıklar üzerinde yapılan araştırmalar ise, göreli olarak az sayıda olmuştur.

Değişimin niçin olduğu ya da niçin mümkün olduğu sorunu ise genel olarak toplumsal değişim etmenleri sorunuyla yakın-

1 *Social Change* (age.), Kısım II. Ayrıca bkz. W. F. Ogburn ve M. W. Nimkoff, *A Handbook of Sociology*, B. 26, ve S. C. Gilfillan, *Sociology of Inventions* (Chicago, 1935).

2 *Social Implications of Industrialization and Urbanization in Africa, South of Sahara* (UNESCO, 1956, *International African Institute* tarafından hazırlanmıştır; Londra)'da bu sorunla ilgili olarak Afrika'da yapılan araştırmalar gözden geçiriliyor ve tartışılıyor. Asya ülkeleri için, *The Social Implications of Industrialization and Urbanization* (UNESCO, Research Center on the Social Implications of Industrialization in Southern Asia, Calcutta, 1956). Daha genel bir inceleme olarak, bkz. B. Hoselitz, *Sociological Aspects of Development* (Chicago, 1960).

3 Sonuncu sorun hakkında, bkz. Margaret Mead (ed.), *Cultural Patterns and Technical Change* (UNESCO, 1953), özellikle kısım V, s. 274-303.

dan ilgilidir ve çok karmaşık toplumsal nedensellik sorunlarına yol açacak niteliktedir. Gerth ve Mills bu sorunlardan bazılarını; örneğin toplumsal değişimlerin oluşumunda bireylerin rolleri, maddi etmenlerle fikirlerin göreli etkileri gibi sorunları, özetle de olsa, ele almış bulunmaktadırlar. Daha yakınlardaki bir makalede Morris Ginsber, çeşitli yazarlar tarafından toplumsal değişime neden olarak ileri sürülen etmenleri sistematik biçimde analiz etmektedir.[4] Bu etmenler şunlardır: (i) bireylerin bilinçli istek ve kararları (Batılı toplumlarda küçük aile sistemine geçiş örneğindeki gibi); (ii) değişen koşullardan etkilenen bireysel eylemler (1300 ve 1500 yılları arasında İngiltere'de derebeyliğin azalması); (iii) yapısal değişimler ve baskı altına almalar (örneğin, Marx'ın vurguladığı üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler); (iv) dışsal etkiler (kültürel temas ya da fethe uğramak); (v) seçkin önemde bireyler ya da birey grupları; (vi) değişik kaynaklardan gelen öğelerin belli bir noktada iç içe girmeleri ya da birbirini etkilemeleri (devrimler); (vii) rastlantısal oluşumlar (İngiltere'yi Normanların ele geçirmesi, on dördüncü yüzyılda kara ölüm,* Hindistan'ın İngiltere tarafından istila edilmesi); ve (viii) toplumda ortak bir amacın ortaya çıkması. Makalenin son kesiminde toplumbilimlerde nedensellik sorunu ve bunun uzak görüşlülükle bağıntısı üzerine aydınlatıcı bir tartışma bölümü bulunmaktadır.

Daha yakın dönemdeki toplumbilim, fonksiyonalizmin etkisinde kalarak, değişim sorunlarına önem vermemiş ya da değişimi kural dışı bir olgu olarak göstermiş, yorumlamıştır. Bu dönemin toplumbiliminde vurgulama, toplumsal sistemlerin ve değerler ve inançlar sistemlerini toplumdaki çatışma ve farklılıklardan çok, görüş birlikleri üzerinde olmuştur. Bununla beraber, açıktır ki, her toplumda hem süreklilik hem de değişim görülmektedir. Bu nedenle, toplumbilimsel analizin temel görevlerinden biri bu iki sürecin birbiriyle nasıl bir bağıntı içinde olduklarını ortaya koymaktır. Süreklilik güçle ve toplumsal kontrol

4 M. Ginsberg, "Social Change", *British Journal of Sociology*, IX (3), Eylül 1958.

* Veba Salgını (çev.).

ile sağlanmakta, korunmaktadır. Bunları daha önce tartışmıştık. Formel ve formel olmayan eğitim de, biriktirilmiş toplumsal mirası gelecek kuşaklara aktarmada önemli bir etmendir. Diğer yandan, toplumsal değişime yol açtığı bilinen bazı genel koşullar bulunmaktadır; en önemlisi bilginin artışı ve toplumsal çatışmaların olmasıdır. Bilginin artışı devamlı bir olgu olmadığı gibi, değişik toplumlarda da değişik hızlarda olmuştur. Fakat on yedinci yüzyıldan itibaren bilgiler az çok devamlı olarak artmış, bugün tüm toplumları etkileyecek duruma gelmiştir. Günümüzdeki toplumsal değişimlerin en önemli koşulu bilgi artışıdır. Toplumsal değişim koşulu olarak çatışma değişik açılardan ele alınabilir. İlk olarak, toplumlar arasındaki çatışma, daha büyük toplumsal birimlerin oluşumunda (Comte ve Spencer'ın gösterdikleri gibi), toplumsal tabakalanmanın oluşumunda ve pekiştirilmesinde (Oppenheimer'ın ileri sürdüğü gibi) ve toplumsal ve kültürel yeniliklerin yayılmasında önemli bir tarihsel rol oynamışlardır. Modern çağda uluslararası çatışmalar toplumların ekonomik ve siyasal yapılarını, sosyal politikalarını ve davranış normlarını temelden etkilemiş, fakat buna rağmen, gerektirdiği ölçüde ilgi ve dikkati çekmemiştir.[5] İkincisi, toplum içindeki gruplar arasındaki çatışmalar yenilik ve buluşlarda, değişimlerde başlıca nedenlerden biri olmuş ve olmaktadır. Bu çatışmalardan, toplumdaki sınıflar arasındakiler, Marksistlerin söyledikleri ölçüde evrensel ve ezici bir etkinliğe erişmemişlerse de, özelikle modern zamanların en önemli değişim nedeni durumuna gelmişlerdir. Batı ülkelerinde siyasal demokrasinin oluşumu da, büyük ölçüde sınıf mücadelelerinin ürünüdür. Son olarak, kuşaklar arası çatışma üzerinde durmamız gerekmektedir. Toplumbilimcilerden, gerektirdiğine oranla, en az ilgi gören de bu tür çatışmalar olmuştur.[6]

5 Bkz. Bölüm 12.

6 Karl Mannheim konunun önemini kavrayan birkaç toplumbilimciden biridir. Sorunu "The problem of Generations"da (1927) aydınlatıcı biçimde incelemiştir. (Karl Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge*, Londra, 1952) İlk kez soruna değindiğinden beri (1962) kuşaklar arası çatışma önemli tartışma konularından biri olmuştur. Sorunun önemli yanı, az çok evrensel bir olgu olan gençlik ayaklanmalarının, belirli dönemlerde, toplumsal ve kültürel değişimin

Toplumdaki devamlılık, daha önce değindiğimiz gibi, toplumsal geleneğin sosyalizasyon süreci aracılığı ile yeni kuşaklara aktarılması yolu ile sağlanmakta; ancak, yeni kuşaklar kendilerinden önceki kuşağın toplumsal hayatını aynen tekrarlamadıkları için, bu sosyalizasyon hiçbir zaman tam bir sosyalizasyon olamamaktadır. Gelenekler konusunda her zaman eleştiriler, inkârlar ve yenileşmeler görülmektedir. Modern zamanlarda bu özellikler, çevredeki değişimler; yeni kuşaklara değişik "hayat biçimleri" arasında, bir dereceye kadar istediğini seçme ya da kültürdeki değişik öğeleri yeni kalıplar içinde yeniden-birleştirme olanağı veren normlardaki ve değerlerdeki farklılaşmalar nedeniyle, daha da önem kazanmıştır. Sanayi toplumlarının bugünkü ana özelliklerinden biri de, günümüzde, ayrı bir gençlik kültürünün ve hareketinin oluşması; bunun, eski kuşakların kültürel değerlerine karşı çıkmasıdır. Fakat, kuşaklar-arası çatışma bir toplum tipinden diğerine hızla geçen Hindistan toplumu gibi toplumlarda da görülmektedir.

Toplumsal değişim konusundaki ilk teoriler, değişim nedeni olarak tek bir etmeni vurgulama eğilimindedirler. Bununla beraber, söz konusu teoriler tek-nedenci teoriler olmadıkları gibi (bazen böyle sınıflandırılmaktadırlar), son dönemlerdeki eleştirilerde ileri sürüldüğünün aksine, hiçbir şekilde determinist nitelikte de değildirler.[7] Comte ve Spencer, toplumsal evrimde sonul bir yasa olduğunu ileri sürmüşlerse de (Comte için aklın gelişmesi, Spencer için de kozmik bir süreç olan farklılaşma), fiili toplumsal değişimi incelediklerinde birçok etmeni göz önünde tutmuşlar; bireylerin bilinçli ve iradi eylemlerini de hesaba katmayı unutmamışlardır. Spencer, örneğin çalışmalarını toplumlar içindeki farklılaşma ile sınırlı tutmamış; bilginin, savaşın ve diğer etmenlerin toplumsal değişimdeki etkilerini de incelemişlerdir. Marx'ın teorisi de, çoğu kez tek-nedenci ve deterministik olmakla suçlanmıştır. Oysaki, Marx'ın toplumsal nedenleri değerlendirmesi gerçekte son derece komplekstir ve ayrı ayrı oluşumlar niteliği

gerçekleştirilmesinde önemli, hatta başat duruma nasıl geldiğidir.

7 Örneğin, Isaiah Berlin, *Historical Inevitability*.

taşıyan, fakat kendi aralarında ilişkili birçok olgunun-üretici güçler, üretim ilişkileri, sınıflar arası ilişkiler ve ideolojiler gibi-birlikte değerlendirilmesine dayanmaktadır. Üstelik, Marx'ın siyasal eylem doktrini deterministik teori anlayışına tamamen ters niteliktedir. Hobhouse, Toynbee ve Sorokin gibi daha sonraki teorilerde toplumsal nedensellik ilişkisini karmaşıklığı daha iyi anlaşılmış; özellikle Sorokin toplumsal değişimde yer alabilecek çeşitli etmenleri dikkatli bir biçimde incelemiştir.

Gene de, bu teoriler incelenmesi gereken birçok önemli sorun yaratmaktadır. Birincisi, değişime yol açmakta bireyin ve "toplumsal güçlerin" göreli ağırlıklarıdır. Yalnız şurası unutulmamalıdır ki, "toplumsal güçler" terimi bireyin eylemlerinden soyutlanabilecek güçleri değil, fakat bireyler arasındaki etkileşimin sonucu olan, fakat tek tek bireylere sanki kendilerinin dışında bir şeymiş gibi; onların bireysel eleştirilerinden, etkilerinden uzak şeylermiş gibi gözüken değerleri ve eğilimleri ifade etmektedir. Böylece, bireylerin iradi eylemleri de birer kurucu öğe olarak "toplumsal güçler" arasında yer almakta; bu bakımdan, her bireyin toplumsal değişime katkıda bulunabileceği kabul edilmekte, ancak bunların etkilerinin algılanabilecek duruma gelebilmesi için çok sayıda bireyin yeni bir tarzda davranmaya başlamaları (örneğin, ailelerinin büyüklüğünü sınırlandırmaya başlamaları) gerektiği belirtilmektedir.

Değişik bir sorun da, olağandışı kişilerin etkileridir. Bir uçta, bütün önemli toplumsal ve kültürel değişmelerin deha sahibi kimselerin ürünü olduğu, diğer uçta ise, deha sahibi kimselerin güçlerinin toplumdaki başat toplumsal güçlerden geldiği ya da bu güçleri temsil etmekte olmalarından aldıkları görüşüdür.[8] Bu iki uç görüşün tek başına ikisi de doğru değildir. Bir kere, olağandışı kimselerin etkileri toplumsal hayatın bazı kesimlerinde diğerlerinden daha büyük olmaktadır. Örneğin, teknolojiye oranla sanat alanında bu böyledir.[9] Fakat ahlak, din, siyaset ya

8 Sonuncu görüş, Marksist biçimiyle, G. V. Plekhanov, *The Role of the Individual in History*'de anlatılmıştır.

9 Sanat üzerinde toplumsal etkiler vardır. Bkz. Max Weber'in Batı müziğinin geliş-

da ekonomide büyük adamların etkileri olduğu da bir gerçektir. Sovyet Rusya'da Lenin, Hindistan'da Gandi (daha yakınlarda ise Çin'de Mao Tse-tung) büyük etkilerde bulunmuşlardır. Bu kimseler yaşamamış, yaptıklarını yapmamış olsalardı dünyamızın bugünkü gibi olabileceğini söylemek güçtür. Elbette, onlar da çevrelerinden, ortamlarından etkilenmişlerdir; otoritelerini, kendilerini destekleyen geniş toplumlardaki ortaya çıkmamış, ama hissedilen arzu ve emelleri dile getirebilme, sezip anlatabilme yetenekleri sayesinde kazanmışlardır. Ama, Max Weber'in ölçüleriyle karizmatik liderliklerini oluşturan kişisel niteliklere; olaylara kendi bakış ve değerlendirmelerine uygun bir yön verebilme yetenek ve gücüne sahip oldukları da açıktır.

Temel tartışma konularından biri de toplumsal değişimde maddi etmenlerin ve fikirlerin etkisidir. Marksistlerin, bu konuda maddi (ekonomik) etmenlere önem verdikleri; diğerlerinin ise (Comte, Hobhouse gibi) düşünce alanındaki gelişmeleri başat etmen saydıkları söylenmektedir. Toplumbilimdeki en önemli tartışmalardan biri modern kapitalizmin doğuşu sorunuyla ilgili olarak Marx ve Weber arasındaki görüş farklılığıdır. Weber, "dünyayı fikirler yönetmese de" bazı tarihsel durumlarda fikirlerin ve doktrinlerin toplumsal değişimin yönünü bağımsız olarak etkileyebileceklerini ileri sürmüştür. Maddi etmenlerle fikirler arasında ya biri, ya öteki diye kesin bir karşıtlık konulabileceğini düşünmek yanlış görünmektedir. Bunun nedeni, maddi etmenlerin toplumsal davranışa maddi öğeler olarak girmelerinin olanaksızlığıdır. Marx'ın kendi değişim teorisinde "üretim güçleri" belirleyici öğelerdir, ama bilimin ve teknolojinin uygulanımı olarak düşünülmüşler; üretim güçlerinin gelişmesi bilimsel ve teknolojik bilgi, düşüncenin gelişmesi anlamında ele alınmıştır. Temel sorun, bilginin gelişmesi ya da gelişememesinin toplumu hangi yollardan etkilemekte olduğu; yani bu etkinin ekonomik ilişkiler ve sınıf yapısı üzerinde bilimin etkide bulunmasıyla mı, yoksa yeni din, ahlak, felsefe doktrinlerinin ortaya çıkmasıyla mı

mesi hakkındaki makalesi, *Wirtschaft and Gesellsvhaft*, ve A. Hauser, *The Social History of Art*.

olacağı ve bu farklı yolların arasında değişimin belirli bir döneminde bağıntının nasıl kurulacağıdır.

Sosyal değişim konusundaki en son toplumbilimsel çalışmalar daha sınırlı (dar) sorunlar üzerinde durmakta ve genel bir değişim teorisi geliştirmekten kaçınma eğilimi göstermektedir. Fakat teorik hiçbir şemaya dayanmamakta aşırıya kaçtıkları; bu nedenle de, karşılaştırmalı çalışmalarda ya da kısmi açıklamalarda bile kullanılamayacak bir duruma düştükleri söylenebilir. Bu bölümün sonunda, bu boşluğu gidermek için bir toplumsal değişim tipolojisi yapılıp yapılamayacağı sorununu ele almaya çalışacağız.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Toplumsal Değişim

Gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal değişim sorununda iki çeşit yaklaşım söz konusudur. İdeal olan, bu özel durum için de tüm toplumlardaki değişimi kapsayacak nitelikte bir genel değişim teorisinin uygulanmasıdır. Fakat belirttiğimiz gibi, geniş bir kabul görmüş böyle bir teori bulunmamakta; son araştırmalarda, daha çok, gelişmekte olan ülkelerde özel bir değişim türü olan geleneksel toplumdan modern sanayi toplumuna geçiş süreci incelenmektedir. Bununla beraber, söz konusu ülkelerdeki değişimi anlamak için böyle bir kavramsal çerçeveyi benimsemiş bile olsak, gene de birçok değişik (bizim kavramsal çerçevemizin açıklayamayacağı) ve sadece bu toplumlara özgü olgularla; hesaba katmamız gereken birçok alternatif yorumla karşılaştığımız bilinmelidir. Toplumun geleneksel yapısının ve kültürünün toplumda oluşacak değişimleri etkileyeceği açıktır. Bu konuda gelişmekte olan ülkeleri dört bölge içinde düşünmemiz gerekmektedir: Asya, Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika.[10] Diğer yandan, gelişme sürecinin başlangıcındaki kökenler de –bir sosyal devrimle mi, yoksa tedrici değişimlerle mi karşı karşıya olduğu-

10 Bkz. Bölüm 7.

muz sorunu– değişimin işleyişini önemli derecede etkileyecektir. Gene, değişmekte olan gelişen ülkeyle bir ya da daha çok sayıda sanayi ülkeleri arasındaki ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkilerin niteliği de ülkedeki değişimi etkileyecektir. Bütün bu etmenlerin göz önünde tutulması ya da tutulmaması gelişme konusunda farklı farklı yorum ve değerlendirmelere yol açacak; son on on beş yıldır ortaya konan bazı ekonomik ve toplumbilimsel teorilerin bu ülkelerin sömürgecilik günlerini, bugün ileri sanayi ülkelerinin etkileri ve bir çeşit egemenlikleri altında olup olmadıklarını, devrimci ve devrimci-olmayan değişimlerin gelişme sürecine yapacakları etkileri hesaba katmadıkları için eleştirilmeleri fazla güç olmayacaktır.[11] Geleneksel bir uygarlığın bu etmenlerinin yanı sıra, tarihsel yaşam deneyimleri de tüm üçüncü dünya bölgelerinde etkilerde bulunmuştur. Günümüzde uluslararası ilişkilerde bunların etkileri görülmektedir. Ayrıca, her ülkedeki özel öğeleri de hesaba katmak gerektiği için, değişim konusunda toplumbilimsel genel bir çerçevenin tarihsel, antropolojik ve ayrıntılı toplumbilimsel araştırmalarla tamamlanması şart olmaktadır.

Hindistan örneği bu noktaların aydınlatılmasında yararlı olacaktır. Hindistan'da toplumsal değişimin oluşmasında belirleyici iki öğenin etkisi olmuştur: Birincisi, Batı bilimi ve teknolojisi; ikincisi, toplumsal planlama. Teknolojinin etkileri toplumsal hayatın en farklı kesimlerinde bile açıkça görülmektedir. Yaşama koşullarının ve sağlık hizmetlerinin gelişmesiyle ölüm oranı değişmiş; Hindistan nüfusunun hızla artışında bunun büyük etkisi olmuştur. Kapitalist sanayinin gelişmesi ise mülkiyet ilişkilerinde[12] ve işbölümünde önemli yerleri olan yeni toplumsal tabaka ve sınıfların ortaya çıkmasına yol açmıştır.[13] Daha önceki bölüm-

11 Bazı yerinde eleştiriler, daha önce belirtilen bu makalede bulunabilir. A. Gunder Frank, "Sociology of Development and Undeerdevelopment of Sociology".

12 Özellikle toprak üzerinde kişisel özel mülkiyetin kurulması. Sorun. Bengal açısından, şu eserlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir: S. Gopal, *The Permanent Settlement in Bengal and Its Results* (Londra, 1949) ve Ramkrishna Mukherjee, *The Dynamics of a Rural Society* (Berlin, 1957), Bölüm 1. Aynı değişim, ticari tarımcılığın gelişmesi ve kabile mülkiyetinin erimesiyle, başka yerlerde de görülmüştür. Bkz. P. C. Lloyd Africa in Social Change, Bölüm 3.

13 Bkz. özellikle, A. R. Desai, *Social Background of Indian Nationalism.*

lerde ise, büyük aile, mülkiyet, hukuk ve kast sistemi üzerinde sınaileşmenin bazı etkilerini belirtmeye çalışmıştık. Fakat teknolojinin yarattığı değişimler sadece ekonomik ilişkilerde yarattığı tedrici değişimler aracılığı ile olmamış; teknoloji ve teknolojinin dayanağı olan bilimsel düşünme, geleneksel kültüre çelişkin yeni bir dünya görüşünün oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca, İngiliz yönetimi Hindistan'a sadece teknik yenilikler değil, toplumsal yenilikler (yeni bir devlet ve hükümet sistemi, yeni bir yargı usulü, eğitim biçimi, vb.), rasyonalizm ve daha sonraları eşitçilik ve sosyalizm gibi yeni kültür değerleri de getirmiştir.

"Kültürel gecikme" kavramı Hindistan örneğinde büyük geçerlik ve önem taşımaktadır. Modern kapitalist ekonominin gelişmesiyle geleneksel Hint kültürünü reddeden bazı toplumsal hareketler, bazı reformcu ve modernleşmeci hareketler ortaya çıkmış; fakat gene de, günümüz Hindistan'ı ne kapitalist ne de sosyalist sınaileşmiş bir ülkenin hayat tarzını benimsemiş; toplumsal kurumları ve kültürel değerleri daha uygun yönde değişmiş değildir. Bireysel hareketliliğin arttığı ve sosyal hizmetlerin devletin görevleri arasına girdiği modern bir toplumda büyük aile gerekli ya da yararlı bir kurum olarak önemini yitirmektedir. Demokratik bir toplumun rasyonellik, hareketlilik ve eşitlik anlayışı karşısında kast sistemininki ters düşmekte; Hindistan'da kast sistemi ile siyasal rejimin felsefesi, eğitim sistemi ve sanayinin ihtiyaçları arasında çeşitli çatışmalar çıkmış bulunmaktadır. Oysa Hinduizm için kast ve büyük aile kurumları temel öğelerdir. Geleneksel kültür için de böyledir. Bu kurumlar güçlerini yitirdikçe geçmişin kültürel değerleri de zayıflamaktadır. Halkın pratiğindeki Hinduizm, sanayideki gelişmeye paralel oluşumlar olan rasyonelleşme ve laikleşmeden doğrudan doğruya etkilenmektedir. Bu geçiş döneminin yarattığı sıkıntılar, iki ayrı kültürün sistemleri arasında bir uyuşum sağlamaya çalışan Hint aydınların durumlarından ve kuşaklar arası çatışmalardan açıkça anlaşılmaktadır. Okumuş gençlerden çoğu evlilik konusundaki Hinduizmin kurallarını beğenmemekte, aile yaşlılarının ataerkil otoritelerinden hoşlanmamakta, fakat pratikte genellikle alışılmış davranış kalıplarını benimsemekte, ailelerine bağlılık

ve yakınlık duymakta; böyle davranmalarında, değişik bir yol seçecek olmaları halinde nasıl bir sonuçla karşılaşacaklarını bilmemelerinin de etkisi olmaktadır. Ayrıca sanayi ülkelerindekilerle aynı nitelikte başka çalışmalar da bulunmaktadır. Özellikle, toplumsal tabakalar ve toplumsal sınıflar arasında. Bütün diğer toplumsal tabakalama sistemleri gibi kast da ekonomik farklılaşmanın ve ekonomik çıkar gruplarının varlığının sonucudur. Geçmişte, dinsel görünümdeki öğelerin kast'ın bu yanının rahatça görülmesini önlemiş olması bu durumu değiştirmemiştir. Ekonomik üstünlüklerini azaltacak yeniliklere karşı direnme eğilimi göstermektedirler. Bu çalışmalar, bir bakıma, değişime kaynak olmakta, fakat bazen uzun ya da kısa süre değişimi yavaşlatabilmekte, hatta durgunluk ve geriye dönüşe bile yol açabilmektedirler. Her toplumun başarılı bir biçimde sınaileşmesini sağlayan toplumbilimsel bir yasa bulunmamaktadır. Toplumbilimsel araştırmalar başarının güvenceye kavuşturulmasında katkıda bulunabilirler ve değişimin yaratacağı gerilimi azaltıp değişimin toplumsal maliyetini düşürebilirler; değişimin yönsemelerinde sapma olmasını önleyebilirler. Ama bu konuda toplumbilimsel nitelikte zorunlu bir yasa bulunmamaktadır.

Diğer ülkelerde olduğu gibi, Hindistan'da da toplumsal planlama, belirtilen bu çatışmaları bir dereceye kadar görmezlikten gelmektedir. Toplumsal planlama, toplumsal değişimde ortak bir amacın oluşumunu temsil etmektedir. Bugün hemen bütün toplumlarda toplumsal refahı artırmayı amaçlayan ekonomik ve toplumsal merkezi planlamalara geçilmiş bulunmaktadır. Planlama çalışmalarının çerçeveleri ve biçimleri toplumdan topluma büyük farklılıklar, fakat, hedefleri ve yol açtığı sonuçlar yönünden de benzerlikler göstermektedir. İnsanlık tarihinin ilk kez, halk kitlelerinden toplumsal hayatlarını rasyonel ve iradi bir biçimde değiştirmeleri istenmekte; toplumsal değişim, şu ya da bu ölçüde, insanın kendi denetimi altında oluşturulmaktadır. 1950 Hint Anayasası yeni siyasal sistemin amaçlarını toplumsal, ekonomik ve siyasal adaleti, ifade ve inanç özgürlüğünü, statü ve fırsat eşitliğini ve kardeşliği sağlamak olarak açıklamıştır. Devlet Planlama Komisyonu, aynı yıl kurulmuş, çalışmaları, neredeyse

daraltılmış denecek kadar, ekonomik sorunlara ağırlık veriyorsa da, bu amaçların gerçekleştirilmesinde önemli ve etkin bir araç olarak kabul edilmiştir. S. C. Dube tarafından yapılan çok yararlı bir araştırmada[14] Planlama Komisyonu'nun ve Toplum Kalkınması programının faaliyetleri ile meydana gelen değişiklikleri incelemiş; bu çalışmalarda karşılaşılan güçlük ve engeller üzerinde durulmuştur. Uttar Pradesh'de 153 köyü kapsayan bir projeyle ilgili ayrıntılı bir araştırmada Dube, özellikle, kısa sürede etkileri görülen geliştirilmiş, tohum, hayvanlarda iyi cinslere geçiş, gübreleme gibi teknolojik yeniliklerin kolaylıkla benimsendiğini, fakat toplum yapısı ya da kültürel değerler üzerinde etkileri, yansımaları olan ya da olacakmış gibi görünen yeniliklerde direnme ile karşılaşıldığını saptamıştır. Yeni tarım teknikleri, kooperatif işletmecilik yöntemleri, sağlık ve temizlik koşullarının geliştirilmesi, eğitim çalışmaları gibi işler daha az ilgiyle karşılanmakta, bazı durumlarda bunlara karşı direnildiği görülmektedir. Proje ile ilgili genel değerlendirmede Dube şu gözlemi yapmıştır: "Çok alçakgönüllü gözükse bile, bu projeler topluma çok uzun süre canlılığını koruyacak belirli bazı düşünceler getirmiştir. Yenilikleri benimsemekte halk çok yavaş ve aşırı derecede ihtiyatlıdır. Fakat küçük ölçüde de olsa, yenilikleri kendi başlarına denemekte; sonuçları dikkatle gözlemektedirler. Tarım ve köy sağlığı konularında projeyle getirilen yeniliklerden bazıları, bugün çok az benimsenmiş; hatta bazı yerlerde reddedilecek gibi görülmüşlerse de, on yılı aşkın bir süredir varlıklarını koruyabilmişlerdir. Psikolojik bakımdan da her durumda ve doğrudan doğruya projeye bağlanmasa da bazı değişiklikler olduğunu gösteren açık belirtiler vardır. Halkın bekleyiş düzeyinde kesinlikle bir yükselme görülmektedir. Halkla yönetim arasındaki engeller kaldırıldıkça daha önemli ve özsel değişimler beklenebileceği anlaşılmaktadır.

Bununla beraber, incelediğimiz proje, bu topluluklardaki geleneksel işbirliği biçimlerinde bile pek az değişim yaratabilmişe benzemektedir.[15]

14 S. C. Dube, *India's Changing Village* (Londra, 1958).
15 age., s. 151.

Dube, değişimin oluşturulmasına çalışan devlet görevlileri ile kendilerine yeni düşünce ve değerler götürülmek istenen köylüler arasındaki iletişimin önemini de açıkça göstermiştir. İletişim sorununda birkaç etmen oldukça önem taşımaktadır: iletişimin icrası, içerikleri ve halkın yanıtları (tepkileri). Bu sorunlardan ilkinde Köy Görevlilerinin rolü en önemli sorundur ve toplumbilimsel yönden araştırılması gerekmektedir.[16] İletişimin biçim ve içeriği devamlılık ve değişim arasında genel bir denge sorunudur. İletişim toplumda var olan istek ve duyarlıklarla (örneğin, ekonomik yönden daha iyi duruma gelmek ya da geleneksel değerlerle) bağlantılı olduğunda daha etkin olabilmektedir. Son olarak köylülerin yanıtları "geniş ölçüde, yerel seçkinler ve kanaat önderlerince belirlenmekte, değişimin başarısı (formel ya da formel-olmayan) bu önderlerin bulunup kullanılmalarına ve her şeyden çok da, bu önderlerin değişikliklerin iyi şeyler olduğuna inandırılabilmelerine bağlı bulunmaktadır.

Son yıllarda Hindistan tarzı gelişme, Nehru'nun önderliğinin parlak günlerine, 1950'lere göre daha sert eleştirilmeye başlamıştır. Nitekim Berrington Moore, bir yandan –geçmişteki burjuva ve faşist devrimleriyle, günümüzdeki komünist devrimlerin dışında– Hindistan'ın kalkınma yolunu dördüncü alternatif saymakta; bu tür bir sınaileşmeye olanak veren etmenler üzerinde durmakla yetinmeyip "barışçı değişimin bedeli" dediği sorunla da ilgilenmektedir. Bu sorun, kısaca, çok yavaş gerçekleşen ekonomik gelişme çabalarının başarısını tehlikeye düşürmesi sorunudur. Aynı şekilde, Gunnar Myrdal de, Güney Asya ülkeleri üzerine yazdığı dev kitabında (*Asian Drama*, New York, 1968), "Hindistan planlamasında zamanın çoğu harcanıp gitmiştir, toprak reformu, köy yapısının modernleştirilmesi, tarımda verimin yükseltilmesi ve nüfus artışının kontrol altına alınması gibi temel sorunlar ise hâlâ ortada durmaktadır," demektedir.

Diğer yandan, bununla beraber, barışçı değişimin bazı olumlu yanları da vardır ve bunların da belirtilmeleri gerekmek-

16 Dube, age., Ek I'de Köy Görevlilerinin çalışmaları ve sorunları hakkında aydınlatıcı bilgiler veriliyor.

tedir. Hindistan, diğer birçok az gelişmiş ülkenin tersine, askeri bir seçkinler eliyle ya da devrimci partiler aracılığı ile uygulanan otoriteryan yönetimlere sürüklenmemiştir. Çin'de kısa sürede vazgeçilen Yüz Çiçek anlayışı Hindistan'da bugün de vardır. Bu iki ayrı gelişme çizgisi hakkında değerlendirmede bulunmak toplumbilimcilere düşmez. Bu bir siyasal tercih ve bir ölçüde de, bir gerekirlik sorunudur. Eğer gelişmeyi engelleyecek koşullar ortaya çıkarsa, yönetici grupların yetersizliği ve seviyesizliği nedeniyle geniş halk kitlelerinin umut ve bekleyişleri karşılanamazsa böyle bir gerekirlik kaçınılmaz olabilir. Fakat toplumbilimcinin bir sorumluluğu vardır: Gelişme sürecini olanakları ölçüsünde kapsamlı bir çerçeve içinde ele alıp değerlendirebilmek; gelişmenin amaçlarının karmaşık ve çok farklı farklı şeyler olabileceğini kavramak, göz önünde tutmak; bunları basit birer teknolojik ve ekonomik büyüme sorunu durumuna indirgemek.

Toplumsal Değişim Tipleri

Günümüzde toplumsal değişim konusunda bir tipoloji geliştirebilmek büyük bir önem ve değer taşımaktadır. Her şeyden önce, bu iş başarıldığında, üçüncü dünyadaki gelişme sorunlarını bir perspektife sokmamız; bugün çok yaygın bir yanılgı olan, sanayi ülkelerinin belirli bir biçim içinde öylece durdukları, gelişmekte olan ülkelerin ise bu biçim ve düzeye erişmeye çalıştıkları görüşüne saplanmamız önlenmiş olacaktır. Yirminci yüzyıl sonlarının dünyasını olağanüstü hızda değişimler geçiren; bir yanındaki değişmelerin diğer yanlarındaki olayların akışını da çok derinden etkileyen bir dünya olarak düşünmek çok daha doğru olacaktır. Bu görüş Irwing Horowitz'in *Gelişmenin Üç Dünyası* (*Three World of Development*, New York, 1966) adlı eserinde açıkça ifade edilmekte; kapitalist demokrasilerin oluşturduğu birinci dünyadaki (özellikle, ABD), Sovyet toplumlarının oluşturduğu ikinci dünyadaki ve sınaileşmemiş toplumların oluşturduğu üçüncü dünyadaki toplumsal değişimler arasındaki bağıntılar ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

İkinci olarak, bir tipolojinin kurulmasıyla birlikte geçmişteki ve günümüzdeki toplumlarda görülen toplumsal değişimler; örneğin Batı kapitalizminin gelişmesi, daha önceki imparatorluk ve uygarlıkların yükselmesi ve çökmesi gibi sorunlar üzerinde durmamız gerekecektir. Bu durum, karşılaştırma ve genellemeler için daha geniş bir taban sağlayacak; toplumbilimin, son on beş yirmi yıldır önemli ölçüde yoksun kaldığı tarihsel bakış açısına kavuşmasına yardımcı olacaktır. Son olarak da, büyük rakamları bulan kalabalıkların günümüz toplumlarında değişim potansiyellerinin daha çok bilincine vardığı, değişik görüşlerdeki genç radikallerin toplumsal yapıda ve kültürde hızlı değişimler için harekete geçtikleri bir dönemde, toplumsal değişimin nedenlerini, sınırlarını ve sonuçlarını açıklığa kavuşturacak deneysel bir sınıflandırma şeması kuşkusuz yararlı olacaktır. Böyle bir şemanın dört temel sorun açısından gerçekleştirilebileceği anlaşılmaktadır:

1. Toplumsal değişim nerede oluşmaktadır? Önce içsel ve dışsal değişim; yani belirli bir toplumun içinde ya da dışında oluşan değişim diye bir ayrım yapabiliriz. Pratikte, değişimin kökenini bunlardan tamamen, sadece birine bağlamak olanaksızdır. Fakat çağdaş bir örnek alırsak, geri kalmış ülkelerde bugünkü değişimlerin, büyük ölçüde, bu toplumların dışından kökenlendiğini; çoğu kez işgalcilerce getirilen Batı teknolojisinin ürünü olduklarını görmekteyiz. Burada karşımıza şu sorun çıkmaktadır: Kökü içeriye dayanan değişimle kökü dışarıya dayanan değişim süreçleri arasında önemli bir farklılık olup olmadığı. Görünen, özellikle değişim getirenlerle nüfusun geri kalan kesimi arasındaki ilişkilerde, bu tür farklılıkların gerçekten bulunduğudur.[17] Bu sorunun ikinci yanı, değişimin toplumda nerede başladığı (daha derindeki köklerini bir yana bırakıyoruz); ilk olarak hangi kurumların değiştiğidir. Ayrıca iki sorun daha vardır; toplumsal değişimde etmenler ve değişimi başlatan toplumsal gruplar. Tarihsel veriler sayesinde değişim süreçlerini başladıkları alanlara

17 Ek: Bölüm 17, dipnot 10. Gelişmekte olan ülkelerdeki değişimlerin ekonomik çerçevesinden söz etmektedir. Bu sorun, toplumsal değişimde seçkinlerin rolü konusuna ağırlık kazandırmaktadır. Bu sorunu *Elites and Society*'de incelemiştim.

ya da gruplara göre sınıflandırabilecek (ekonomik, siyasal, dinsel vb.) ve bir alandan diğerine değişimin nasıl yayıldığını yakından inceleyebilecek durumdayız. Örneğin, bu içerik açısından, Marx'ın toplumsal değişimi sınıf çatışmasına dayandıran teorisinin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. Büyük çapta değişimlerin oluşabileceği başlatıcı koşullar nelerdir? Başlatıcı koşullar toplumsal değişimin akışını çok büyük ölçüde etkilemektedirler. Örneğin, eski imparatorlukların kurulmasının, feodal devletlerin kurulmasının ya da modern kapitalist toplumların oluşumunun aynı yollarla gerçekleştiği söylenemez ya da bütün bunlar tek bir genelleme içinde açıklanamazlar. Çağdaş dünyada sınaileşme süreci, kabilelere dayanan toplumlarda (Afrika'daki gibi) başka, Hindistan ve Çin gibi çok eski uygarlıkları olan toplumlarda daha başka görünümler içinde gerçekleşmektedir. Toplumların büyüklüğüne ve karmaşıklık derecesine göre de bu durum değişmektedir. Özel bir değişim süreci olarak sınaileşme konusunda yapılacak toplumbilimsel analizler için de, az gelişmiş toplumlara ilişkin bir tipolojinin çok büyük yardımları olacaktır.

3. Değişimin hızı nedir? Toplumsal değişim bazı dönemlerde ya da bazı alanlarda hızlı, bazılarında ise yavaş, hatta hissedilmeyecek kadar ağır olur. Değişimin hızı arttırılabilir ya da azaltılabilir. Çalışmalarından daha önce söz ettiğimiz Ogburn ve Gilfillan sanayi toplumlarında, çıkarılan patentlerin sayısıyla ölçülen teknolojik değişim hızının artmakta olduğunu saptamışlardır. Önemli bir ayrım da, tedrici değişim süreci ile ihtilalci değişim (özel bir hızlı değişim türü olarak) ayrımıdır. Ekonomik ve teknolojik alanda ihtilalci değişimleri tanımak ve nedenleriyle etkilerini kestirmek zor olmamaktadır. Gordon Childe "neolitik devrim" adını verdiği "yiyecek üreten ekonomiye geçiş" dönemini hayranlık uyandıracak bir açıklıkla anlatmıştır.[18]

Ekonomik ve toplumsal tarihçiler ise modern sanayi devriminin aşamalarını belgelemiş ve irdelemiş bulunmaktadırlar.[19] Si-

18 V. Gordon Childe, *Man Makes Himself*, Bölüm V.

19 Ekonomik sistemdeki ve toplumsal tutumlardaki değişimler. R. L. Heilbrsner,

yasal ve toplumsal devrimler, bununla beraber, çoğunlukla tarihsel ve betimleyici biçimde ele alınmış; bu alanda karşılaştırmalı ve irdelemeci (*analytical*) çalışmalar ise yeterince yapılmamıştır. Toplumsal devrim konusunda Marksist bir teori bulunmakta ise de, bu teoriye dayanacak toplumbilimsel araştırmaların yapılmasında Marksist teori henüz yeterli etkinliğe erişememiştir. Yirminci yüzyıldaki toplumsal devrimler ve ulusal devrimler ile savaş olgusu arasında yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Ne var ki, bu bağlantı sistemli bir biçimde ortaya konulabilmiş değildir. Aynı zamanda, bu olgular devrimci hareketlerde aydınların ve toplumsal sınıfların önemli rolleri olduğunu da ortaya koymuşlardır.[20]

4. Toplumsal değişim ne ölçüde rastlantısal, ne ölçüde nedensel ya da ne ölçüde amaçlı bir değişimdir. Buradaki temel ayrım, toplumsal planlama konusunu ele aldığımızda değindiğimiz ayrımdır. Doğaldır ki, bir bakıma tüm toplumsal değişimler amaçlı değişimdir. Çünkü bireylerin, amaçlı eylemlerinin sonucudurlar. Fakat bu tür eylemlerin de amaç dışı (istenmeyen) sonuçları olabilmekte; bireysel eylemlerin, eşgüdümlenmemiş olmaları, gerçekte, çatışmalı durumlarda görüldüğü gibi, birbirlerini etkilemeleri ve çarpıtmaları buna yol açmaktadır. Çoğu toplumların yakın zamana kadar içinde bulundukları söz konusu koşullarda, değişim nedensel olarak belirlenebilmiş ya da rastlantısal öğeler taşıyabilmiş, fakat içinde yer alan bireylerin tümünün amaçladığı şeylere erişilmesini sağlayıp da amaçlanan bir sonucu gerçekleştirmiş değişimlere rastlanmamıştır. Değişimin, amaçlı değişim niteliği kazanması, asıl Ginsberg'in önerdiği gibi, ortak bir amacın belirdiği ve planlı bir değişim süreci ile derece derece gerçekleştirildiği modern toplumlarda olmaktadır. Bu durumda bile, doğaldır ki, rastlantısal olayların etkileri olmakta; (plancılar da, herkes gibi, bilici olmadıkları için) istenme-

The Great Economists (Londra, 1955), B. I'de çok iyi anlatılıyor. Sanayi devriminde değişik aşamaların daha toplumbilimsel nitelikte bir incelemesi için de bkz. Georges Friedmann, *La crise du Progrès* (Paris, 1936), özellikle Bölüm 1.

20 Bkz. Bölüm 12'deki değerlendirme.

yen birçok sonuçla karşılaşılmaktadır. Bununla beraber, insanlığın geçmişe oranla bugün yaşamın doğal ve toplumsal koşulları üzerinde daha büyük bir kontrol kurduğu açıktır. Sosyal bilimler de insanın toplumsal değişimin yönü üzerinde kontrol kurma isteğinin ürünü olarak ortaya çıkmış ve bu kontrolün kurulmasında büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Kısım V Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar

İLERLEME DÜŞÜNCESİ

Becker Carl, "Progress", *Encyclopaedia of the Social Sciences.*

Bury, J. B., *The Idea of Progress* (Londra, 1920)

Ginsberg, Morris, *The Idea of Progress: A Revaluation* (Londra, 1953).

TOPLUMSAL EVRİM VE GELİŞME

İnsan toplumları konusunda evrim ve gelişme kavramı, gerektirdiği ölçüde, sistemli araştırmalarla incelenmiş değildir. Tartışmaların çoğu bugün de fonksiyonalistlerin konjoktürel tarih eleştirileri düzeyindedir (uç örneği Malinowski'dir). P. A. Sorokin, "Sociocultural Dynamics and Evolutionism", Gurvitch ve Moore (eds.), *Twentieth Century Sociology*'de eleştirisel bir tarama var. "Sosyal Darwinizm" birçok yazarca incelenmiş ya da tartışılmıştır. Özellikle bkz.

Ritchie, D. G., *Darwinism and Politics* (Londra, 1885).

Hofstadter, R., *Social Darwinism in American Thought* (Philadelphia, 1945).

Ginsberg, M., "The concept of evolution in soaciology", *Essay in Sociology and Social Philosophy*, C I.

Bazı önemli sorunları inceliyor. Bkz. ayrıca V. Gordon Childe, *Man Makes Himself*, Bölüm I ve II'de çok yararlı görüşler işleniyor.

MacIver, R. M., *Social Causation* (Boston, 1942).

Sosyal bilimlerdeki uygulaması ile "neden" kavramı hakkında iyi bir irdeleme: Popper, K. R., *Poverty of Historicism* (Londra, 1957).

Mantık ve yöntem yönünden, evrimci teorileri eleştiren önemli bir eser.

Gelişmekte olan ülkeler üzerine son tartışmalarda kullanılan gelişme kavramı değişik açılardan şu eserlerde işlenmektedir:

Aron, Raymond, *The Industrial Society* (Londra, Weidenfeld and Nicolmson, 1967), Bölüm I ve II.

Gellner, Ernest, *Thought and Change* (Londra, Wiedenfeld and Nicolson, 1964).

Genel evrimci teorileri eleştiren iyi bir inceleme de var.

Horowitz, Irving L., *Three Worlds of Development* (New York, Oxford University Press, 1966).

Ekonomik büyüme konusunda bugün pek çok kaynak var. Fakat, ana sorunlar için bir giriş olmak üzere şu eserlere bakılabilir:

Lewis, W. Arthur, *The Theory of Economic Growth* (Londra, Allen and Unwin, 1955).

Myrdal Gunnar, *Economic Theory and Under-develepod Regions* (Londra, Duckworth, 1957).

Bhagwati, Jagdish, *The Economics of Underdeveloped Countries* (Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1966).

Agarwala, A. N. ve Singh, S. P. (eds.), *The Economics of Underdevelopment* (New York, Oxford Universitey Press, 1963).

Toplumsal Değişim

Ogburn W. F., *Social Change* (New York, 1922).

Metindeki tartışmaya bakınız.

Pareto, Toynbee ve Sorokin'in metinde değinilen çalışmaları unutulmamalıdır.

Ayrıca, F. R. Cowell, *History, Civilization and Culture* (Londra, 1952)'de

Sorokin'de toplumsal ve kültürel değişim kavramı kısa, fakat etkin bir biçimde anlatılıyor.

Marksist teori için bkz. Marx ve Engels, *The German Ideology*, N. Bukharin, *Historical Materialism* ve Edmund Wilson, *To the Finland Station* (Londra, 1940).

İlkel toplumlarda sosyal değişimi inceleyen birçok antropolojik *çalışma vardır.*

Toplumsal değişim analizlerindeki genel sorunlara da değindikleri için özelikle şu eserlere bakınız:

Malinowski, B., *Dynamics of Culture Change* (Yale, 1945).

Wilson, G. ve M., *The analysis of Social Change* (Cambridge, 1945).

Mead, M., *The Changing Culture of an American Tribe* (New York, 1932).

Kraeber, A. L., *Anthropology* (New York, 1948), Bölüm 10-12.

Firth, Raylond, *Social Change in Tikopia* (Londra, Allen and Unwin, 1959).

Üçüncü dünyada belirli bölge ve ülkelerdeki toplumsal değişim üzerine, bakınız:

Karim, A. K. Nazmul, *Changing Society in India and Pakistan* (Dacca, 1956).

Lloyd, P. C., *Africa in Social Change* (Harmondsworth, Penguen Book, 1967).

Myrdal, Gunnar, *Asian Drama* (New York, Pantheon Books, 1968).

Schurmann, Franz, *Ideology and Organization in Communist China* (göz. geç. baskı, Berkeley, University of California Press, 1970).

Frank, A. Gunder, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* (New York, Monthly Review Press, 1967).

Veliz, Claudia, *Obstacles to Change in Latin America* (Londra, Oxford University Press, 1965).

Kısım VI

Uygulamalı Toplumbilim

Bölüm 19

Toplumbilim, Sosyal Politika ve Sosyal Planlama

Sosyal Politikanın Ortaya Çıkışı

On dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinin birçoğu toplumbilimi geniş kapsamlı uygulamalı bir teorik temel sağlayan bir disiplin olarak kabul ediyorlardı. Bu görüşler, ansiklopedistlerin doğal toplumbilim anlayışının Saint-Simon ve diğerlerinin aracılığı ile, toplumbilimi bir pozitif bilim olarak evrensel nitelikte toplumsal davranış yasalarına varabileceğine, bu yasalar sayesinde de sosyal politikayla ilgili tüm sorunların çözümlenebileceğine inanan Comte'a kadar uzandığı Fransa'da güç kazanmış bulunuyordu. Toplumbilimde böyle bir anlayış başat duruma geçince toplumsal sorunlardaki "kanaat anarşisinin", tıpkı doğal olgulardaki gibi sona ereceğine inanılıyordu. Comte'un toplumbiliminin büyük kısmını kabul etmediği halde, Durkheim da Comte geleneğinden gelme bir pozitivistçiydi ve teorik bir toplumbilimini (*science of society*) kendine temel almış moral ve siyasal uygulamalı bir bilim oluşturmak istiyordu.

Gerçekte komünist partilerin pratikleriyle gelişmiş bulunan Marksizmin de Comte'un pozitivizmiyle birçok ortak yanı bulunmaktadır. Her iki görüş de tarihsel yasalardan söz etmekte, bir seçkinler topluluğunun pratikteki sosyal sorunları çözümleyebileceğini ve insanlığa toplumsal ilerleme yolunda ışık tutabileceğini savunmaktadır.*

Günümüzde ise, alanları olan disiplinin, teorik fiziğin ya da teorik kimyanın materyal dünyanın değiştirilmesinde uygulanma-

* Yazarın bu yorumundan sonra, bu konuda temel nitelikte değişimler olduğunu hatırlatmak gerekir. (çev.)

sına benzer biçimde, gelişkin bir teorik bilim olarak toplumsal olgu ve sorunlara uygulanabileceğini söyleyecek pek az toplumbilimci bulunabilir. Bunu yapamayacak olmalarının ilk nedeni yüzyılı aşkın bir süreden beri toplumbilimsel ve antropolojik düşünce ve araştırma alanında, hiç yok denmese bile, pek az sayıda önemli toplumbilimsel yasaya varılabilmiş olmasıdır. Bu durumda genel yasaların uygulanması sorunu umutlandırıcı bir görünüm kazanamamaktadır. Ayrıca, doğal bilimlerle toplumbilim arasındaki benzerliğin değeri de, pratikteki uygulamaları açısından, güven verici olamamakta; bireyler olarak kendimiz hakkındaki anlayışımızla, kendimizden başkalarına karşı duymak durumunda olduğumuz saygı karşısında, toplumbilimsel ilkeleri, fizik ilkelerinin yol ya da köprü yapımında uygulanması gibi, uzmanlarca toplumsal hayatın biçimlendirilmesine uygulanabileceğini düşünmemiz tutarsız görünmektedir. Bu ve ileride tartışılacak olan diğer nedenlerden dolayı sosyal bilimlerde "sosyal mühendislik" diye bir şey olamamış, gelişmemiştir. Bununla beraber, değişik düzeylerde ve değişik yollarla toplumbilimin sistemli bir biçimde uygulanabilirlik taşımadığı da söylenemez. Bu bölümde, önce, genel olarak toplumbilimin sosyal politikaya katkıları üzerinde duracağız, sonra toplumsal planlamadaki rolünü inceleyeceğiz; bir sonraki bölümde ise, belirli toplumsal sorunlara çözüm bulmak için yapılmış bazı toplumbilimsel araştırmaları değerlendirmeye çalışacağız.

Belirtilmesi gereken önemli ilk katkı, politikacıların, yöneticilerin ve toplumsal reformcuların karşı karşıya bulundukları sorunlar hakkında çok daha eksiksiz ve güvenilir bilgiler sağlayan betimleyici toplumbilimin (*descriptive sociology*) katkısı olmuştur.

Toplumbilimsel ilk araştırmalar, özellikle İngiltere'de, yoksulluk sorunu ve kentsel hayatla ilgili diğer sorunlar üzerine (resmi araştırmalar da bunlar arasındadır) yapılmış araştırmalardır. Bu tür araştırmalara on dokuzuncu yüzyıl ortalarından sonra başlanmıştır.[1] Söz konusu araştırmalar, özellikle Booth[2] ve

1 Yüzyılın başlarında da bazı araştırmalar yapılmıştır. bkz. B. I, dipnot 8'in verildiği paragraf, fakat yüzyılın sonlarına doğru sayıları çok artmıştır.

2 Charles Booth, *Life and Labour of the People in London* (17 cilt, Londra, 1902).

Rowntree'nin[3] on dokuzuncu yüzyıl sonlarında yaptıkları, sınaileşmiş bir toplumda yoksulluğun boyutlarını ayrıntılı ve açık bir biçimde ortaya koymuşlardır. Üstelik, Booth ve Rowntree aşırı yoksulluğun bazı nedenlerini de gösterebilmişlerdir: Kesiksiz istihdam edilme olanağının bulunmayışı ve ücretlilerin kaza ya da hastalık nedeniyle çalışamaması. Bunlar ve benzeri diğer araştırmalar, kuşkusuz, sosyal siyaset üzerinde etkilerde bulunmuşlardır. Rowntree ve Lavers'in (1951)[4] daha sonraki dönemde yaptıkları bir inceleme ise Sosyal Refah Devleti siyasetinin (özellikle, tam istihdamın sağlanması, hastalık ve kazalara karşı yeterli tedbirlerin alınması ile) başarıya ulaşması sonunda birincil yoksulluğun neredeyse kökünün kazındığını saptamıştır.[5] Bu tür araştırma ve incelemeler, doğaldır ki, yoksulluğun genel koşul görünümü taşımakta olduğu; ortadan kaldırılmasının ise, öncelikle, gayri safi milli hasılanın sınaileşme ve tarımın geliştirilmesi yoluyla artırılmasına bağlı bulunduğu az gelişmiş ülkelerde aynı önemi taşımamaktadırlar. Bununla beraber, bu ülkelerde de araştırılması gereken olağandışı bir yoksulluk göze çarpmaktadır. Örneğin, Hindistan'daki özellikle güç durumdaki kastların, kabilelerin,[6] mültecilerin[7] ve dilencilerin[8] durumu bu görünümdedir.

Diğer birçok konuda toplumbilimciler, rasyonel politikalar için gerekli temel bilgi ve verileri sağlamış bulunmaktadırlar. Nüfus incelemeleri, nüfusun büyüklüğü, doğum ve ölüm oranları üzerine bilgi sağlamakla kalmamışlar; demografik değişikliklere yol açan bazı toplumsal etmenleri de ortaya koymuşlar-

3 B. Seebohnm Rowntree, *Poverty: A Study of Town Life* (Londra, 1901).

4 B. Seebohm Rowntree ve G. R. Lavers, *Powerty and the Welfare State* (Londra, 1951).

5 1960'larda yapılan araştırmalarda, Batılı "bolluk toplumlarında" da yoksulluk olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmalarda –örneğin, Michael Harrington, *The Other America* (New York, 1963) ve B. Abel – Smith ve P. Townsend, *The Poor and the Poorest* (Londra, 1965) – "birincil yoksulluk" değil, daha çok, genel esenlik düzeyinin altında kalanların durumu ele alınmıştır. Bunlarda sanayi toplumlarındaki ekonomik eşitsizlik incelenmiştir.

6 Bu konuda "The Commission for Scheduled Castes and Tribes" raporlarından daha fazla bilgi edinilebilir.

7 Bkz. R. N. Saksena, *Refugees* (Bombay, 1961).

8 Bkz. M. S. Gore, vd. *The Beggar Problem in Metropolitan Delhi* (Delhi, 1959).

dır. Toplumsal hareketlilik konusunda yapılan çalışmalar, çeşitli toplumlardaki hareketliliğin boyutlarında yapılan çalışmalar, çeşitli toplumlardaki hareketliliğin boyutlarını ve biçimlerini aydınlatmakta, hareketlilik ile aile büyüklüğü, eğitim olanakları ve meslek dağılımları (meslek yapısı) arasındaki bağıntıları göstermekte, eğitim reformları için gerekli temel bilgileri sağlamakta, ayrıca izlenen sosyal politikanın en küçük amaçlarının bile tartışılıp değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadırlar.

Fakat 1945'ten beri yapılan toplumbilimsel araştırmaların artması, toplumsal sorunlar ve konular hakkında çok daha geniş bilgiye sahip olmamızı sağlamışsa da, bugün de bu bilgimizin yeterli olduğu söylenemez. D. V. Glass'ın birkaç yıl önce belirttiği gibi,[9] önemli sosyal politikalar bugün de amaç ve araçları ile ilgili herhangi bir araştırma yapılmaksızın saptanmakta ve uygulanmakta (kentlerin nüfus büyüklüklerini ve yoğunluklarını keyfi bir biçimde saptamış bulunan yeni kentler politikasında olduğu gibi); ana sosyal hizmetler bile hedef edindikleri hizmetleri sağlayıp sağlamadıkları araştırılmaksızın, yeterince etkin olup olamadıklarına ya da bu hizmet ve ihtiyaçların hızla değişen bir toplumda değişmiş olup olmadıklarına bakılmaksızın yönetilmektedir. Aynı biçimde, R. M. Titmuss da "bugün karmaşık ve ayırt edilmesi güç ihtiyaçlarını ve bunların nüfus içindeki değişik kesimlerdeki dağılımlarını anlamak ve ölçmek için" yapılmış toplumsal araştırmaların bulunmayışına dikkati çekmiştir.[10] Son on yıllık dönemde çok daha büyük bir önem kazanmışlarsa da, toplumsal araştırmaların (ekonomik araştırmalardan ayrı) devlet ve hükümetlerce yönetimin normal bir öğesi olarak benimsendiği ülkeler pek azdır. Hindistan'da kapsamlı ve geniş çerçeveli planlama sosyal araştırmalara eğilim göstermektedir. Planlama Komisyonu Araştırma Programları Komitesi, devlet planlama çalışmaları ile doğrudan doğruya ilgili birçok alanda

9 D. V. Glass, "The Application of Social Research", *British Journal of Sociology* I (i), 1950).

10 R. M. Titmuss, "Social Administration In a Changing Society", Essays on the "Welfare State" Londra, 1958).

araştırma yapılmasını desteklemekte;[11] Program Değerlendirme Teşkilatı birçok yerdeki plan projelerinin etkinlikleri üzerine çalışmalarıyla umut verici olmaktadır. Toplum Kalkınması İnceleme ve Araştırma Merkez Enstitüsü (1958 yılında kurulmuştur) toplum kalkınması programlarında gerekli kilit personelin dört haftalık oryantasyon kursları yetiştirilmesine büyük bir önem vermekte, fakat sistemli çalışmalar ancak son zamanlarda planlanmaya başlanmış bulunmaktadır. Bu çalışmalar, enstitü sadece Hindistan'ın tüm toplumsal hayatının en önemli alanlarını (köy tarımsal üretimin gelişmesi) kapsamakla kalmayıp yasa yapıcılarını, üreticileri, araştırmacıları ve program faaliyetleriyle ilgili işlerdeki sorumluları çok çeşitli sorunların, saptanacak politikaların ve yapılan, başarılabilen işlerin tartışılmasında bir araya getirdiği için de büyük önem taşımaktadır.

Benzer gelişmeler Batı Avrupa'da da görülmektedir. Örneğin, İngiltere'de Devlet Sosyal Araştırması (Government Social Survey) çeşitli devlet daireleri için çok sayıda araştırma yapmıştır. İlimsel ve Sınai Araştırma Dairesi sanayi sorunlarına ilişkin birçok sosyal araştırma yapmış; İçişleri Bakanlığı (Home Office) suç ve çocuk suçluluğu sorunları konusunda araştırmalar yapacak bir bölüm kurmuştur. Danimarka Parlamentosu 1958'de sosyal refah sorunları üzerinde devamlı araştırmalar yapacak bir Uygulamalı Sosyal Araştırma Ulusal Enstitüsü kurmuştur. Fakat modern toplumlardaki yönetime sosyal bilimlerin katkıda bulunması bekleniyorsa, yapılması gereken pek çok iş bulunmaktadır. Her şeyden önce, bugün için resmi makamların toplamış olduğu toplumsal verileri gözden geçirmek, bu bilgilerin nerede ve nasıl kullanılabileceklerini düşünmek, bunların sosyal siyaset üzerindeki etkilerini incelemek yararlı olacaktır. Bu, devletin yapacağı sosyal araştırmaların daha geniş kapsamlı ve daha rasyo-

11 Bkz. Research for Planning 1955-59. Onaylanan araştırma projeleri şu konuları saptamaktadır: Toprak reformu, tarım ekonomisi, tasarruflar, yatırım ve istihdam, küçük sanayi ve el zanaatı, kentsel araştırmalar, sosyal refah, kamu yönetimi, gelişmenin makro-ekonomik yanları, ademimerkeziyetçilik ve bölgesel gelişme, gelişme kaynakları, sulama projelerinin yararları.

nalize edilmesi için bir başlangıç noktası olacak, bir süre sonra ulusal araştırma merkezlerinin kurulmasıyla sonuçlanacaktır. Danimarka Ulusal Uygulamalı Sosyal Araştırma Programları Komitesi, İngiltere'deki devlet sosyal araştırması ve diğer ülkelerdeki benzeri kuruluşlar kolaylıkla bu yöne geliştirilebilir. Bu gibi ulusal araştırma merkezlerine siyaset planlaması için gerekli belirli araştırmalar yaptırılabileceği gibi, toplumsal hayatın başlıca sorunları hakkında düzenli olarak bilgi toplattırılabilir; bunları toplumsal koşulları ortaya koyacak geniş araştırmalar (survey) olarak yayımlamaları sağlanabilir. Çoğu devlet bugün, ekonomik duruma ilişkin genel incelemelerin yanı sıra, düzenli olarak, ekonomik bilgileri de yayımlamaktadır. Fakat modern bir toplumda, bu servisin çok daha geniş bir alanı kapsayan çeşitli sorunlara da yayılması; suç ve çocuk suçları, düşkünlerin durumu, konut sorunu, sağlık sorunları, eğitim, yaşama düzeyi ve aile bütçeleri gibi konuların da inceleme konusu yapılması temel bir önem taşımaktadır.[12]

Toplumbilimcilerin siyaset kararlaştırma işlerindeki rolü de incelenmesi, değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu sorun, günümüzün modern devletlerinin çeşit çeşit faaliyetleri sırasında "bilimadamları" ile "yönetim sorumluları" arasındaki ilişkinin yarattığı çok daha genel bir sorunun sadece bir yanıdır. Fakat toplumbilimcinin (ve bütün sosyal bilimcilerin, belki iktisatçılar bunun dışındadır) durumu olağanüstü bir güçlük göstermektedir. Hükümetlerin yaptırdığı sosyal araştırmalarda yer alan bilimadamlarının, kurallaşmamış denecek bir özelliği de, yaptıkları araştırmanın ilgili alanını kendilerinin saptayamaması, sonuçlarından siyasete yön vermede yararlanılıp yararlanılmamasında fazla bir söz sahibi olmamalarıdır. Buldukları sonuçların verildiği kimseler siyaset kararlaştırma ve yürütme sorumluluğu taşıyan kimseler olmakta, bu kimseler ise, araştırmanın ardındakilerini

12 Bu tür veri-toplama ve inceleme çalışmalarını değeri B. M. tarafından yapılan *Report on the World Social Situation* (1961) incelemesinde gösterilmiştir. Fakat bu tür uluslararası araştırmaların daha kapsamlı ve kolay yapılabilmesi için ulusal verilerin ortaya konulabilmiş olmalarının yararının belirtilmesi gerekir.

ve getirdiklerini bilemeyecek durumda kimseler olduklarından, sistemli araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlar kadar, kararlarında, "beylik sağduyu"ya da önem vermektedirler.

Betimleyici toplumbilimin katkısı, yeni sosyal politikaların formüle edilmesinde ve ortaya konmasında yararlı olabilecek enformasyon sağlamakla sınırlandırılmamalıdır. Bu politikaların işlem ve başarılarını ölçüp değerlendirmekte de toplumbilimin önemli katkıları olmaktadır. Ama bu tür pratik nitelikteki değerlendirme araştırmaları pek azdır.[13] Hindistan'da Program Değerlendirme Örgütü ölçülü bir tutumla da olsa bu tür çalışmalara başlangıç sayılabilecek şeyler yapmış, fakat bildiğim kadarıyla başka ülkelerde buna benzer bir yola henüz girilmiş bile değildir. Son yıllarda diğer ülkelerde de az sayıda bazı enstitüler bu alanda araştırmalar yapmış (örneğin, yeni yerlerdeki yeni konutlara yerleştirme programlarına karşı ailelerin ve bireylerin tepkileri, sağlık ve eğitim hizmetlerine karşı tepkiler), ancak bunlar tek tek yapılmış araştırmalar olarak kalmışlardır. Sistematik araştırma programlarına pek az rastlanmaktadır. Ekonomik ve toplumsal hayatta planlı ve radikal değişikliklere girişilmiş olan ülkelerde bile, değişik politikaların daha doğru değerlendirilmelerini sağlayabilecek toplumsal deneyim ve araştırmalardan yeterince yararlanılmaması şaşırtıcı olmaktadır. Toplumsal sorunlarda deneyimden yararlanılması, doğal olarak, hem araştırmaların maliyetine hem de etkilenecek olan kimselerin çıkarlarına ve haklarına karşı saygı gösterme zorunluluğuna bağlı bulunmaktadır. Bununla beraber, büyük bir maliyete yol açmadan ve kimseyi incitmeden küçük çapta araştırmaların yapılabileceği birçok

13 Danimarka Devleti Uygulamalı Sosyal Araştırma Enstitüsü Kurma Komitesi'nin son raporunda şu gözlem yapılmaktadır: "Komite, yasama organının, yürütme organının ve kamunun sosyal hizmetlerin nasıl işlediğine, birey üzerindeki ve diğer etkilerine, karşılıklı olarak da, ulusal ekonomi üzerindeki etkilerine dair yeterli bilgiden yoksun olduğu görüşündedir. Eldeki veriler, para ya da örgüt olanaklarının en iyi alanlarda ve en önemli konularda kullanılıp kullanılmadığına karar verilebilmesine yetecek nitelikten yoksundurlar..." Alıntı olarak, bkz. Henning Friis, "The Application of Sociology to social Welfare Planning and Administration", *Transactions of the Forth World Congress of Sociology*, II, s. 65-66.

konu bulunmaktadır. Örneğin Hindistan'da toplum kalkınması programında gelişme projelerinde değişik tipte uygulamalar, değişik biçimde ve zaman aralaması ile uygulanacak yenileşme hareketleri ve yeni fikirlerin halka duyurulmasında kullanılacak yeni haberleşme kanalları ile ilgili değişik uygulamalarla ilgili değerlendirme araştırmalarının faydalı olacağı açıktır. Aynı şekilde, kent planlamacılığının ve eğitimin geliştirilmesinde, çocuk suçlarıyla ilgili tedbirlerin alınmasında, suçluların ıslahında ve diğer pek çok alanda da bu yola gidilebilir. Gerçekte, çeşitli alanlarda uygulanan bu politikaların "deneysel nitelikte" olduğu söylenmekte; fakat elde edilen sonuçları karşılaştırmalı biçimde inceleyecek sistemli araştırmaların yapılmamış bulunması başta olmak üzere, deneysel çalışmaya benzer hiçbir girişim, hiçbir çaba görülmemektedir.

Yoksulluk konusundaki incelemelere ilişkin olmak üzere, daha önce belirttiğim gibi, toplumbilimciler her zaman toplumsal olguları tam bir kesinlikle betimlemek zorunda değildirler; bazen olası neden ya da nedenleri işaret etmekle de yetinebilirler. Son yıllardaki uygulamalı araştırmalarda betimlemenin de ilerisine geçilmek istendiği, nedenlerin tam olarak ortaya konmalarının, belirli ve kesin çözümlerin saptanmasının amaçlandığı görülmektedir. Bu tutum, ilk dönemdeki toplumbilimcilerin her yerde uygulanabilecek ve pratik sorunlara şaşmaz bir kesinlikle çözüm getirebilecek genel teorilere varma amacı kadar hırslı değildir. Bugün toplumbilimden istenen, bazı belirli ve sınırlı nedensellik ilişkilerini toplumbilimsel analizlerle ortaya koymasıdır. Ne var ki, bu çok alçakgönüllü amaçla yapılan çalışmaların getirdiklerinde bile çeşitli eleştirilerle karşılaşılmaktadır. Bu konuda karşılaşılan güçlükler, özellikle, belirli sorunlarla ilgili çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, gelecek bölümde bu sorunlara yeniden değineceğiz.

Günümüzde toplumbilimsel bilgiden sadece profesyonel toplumbilimciler değil, başka pek çok kimse de yararlanmaktadır. Sosyal bilimler, genel olarak, izlenecek siyasetin oluşturulmasında ve uygulanmasında yer alan kimselerin eğitilmesinde ve

yetiştirilmesindeki yerleri bakımından bir diğer yoldan da sosyal siyaseti etkilemeye başlamışlardır. Günümüzde, sosyal hizmet elemanlarının yetiştirilmesinde önemli bir yer kazanmış; sanayi işletmelerinde üst yöneticilerin, personel işleri sorumlularının, öğretmenlerin ve iktisadi kamu kuruluşlarının, sosyal hizmetlerin yönetiminden sorumlu devlet memurlarının yetiştirilmesinde de yararlı bir araç sayılmaya başlamıştır. Toplumbilimin bu mesleklerle ilgili alanlarda önem taşıması, doğrudan doğruya pratik sorunlara uygulanabilecek toplumbilimsel ilkeleri sağlamış olmasından değildir. Bu önemi, daha çok, değişik toplum yapısı ve kültür tipleri hakkında genel bilgiler vermesinden, bireyin kendi toplumunun yapısını ve tarihini daha ayrıntılı olarak incelemesini, toplumsal sorunlar hakkında bilgi ve veri elde etmekte uygulanan yönetimleri öğretmesini sağlamasından; böylece, bu kişileri daha akıllıca yargılayabilecek, tartışma konusu toplumsal sorunlar hakkında daha dirayetli kararlar alabilecek duruma getirmesindendir.

Toplumbilimsel araştırmanın kullanıldığı alanın artması ve toplumbilimcilerin pratik bir katkıda bulunma arzuları toplumbilimin sadece nasıl uygulanabileceği konusunda değil, fakat nasıl kullanılması gerektiği konusunda da çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Daha önce sosyal politikaların iyi ya da kötü nitelik taşımalarının kendilerine bağlı bir şey olduğuna değinmiştik. Ama durumu böyle kabul etmek, burada uzun uzun ele alınmasa bile, kısaca değinilmesi gereken bir sorunu görmezden gelmek demektir. Bence, uğraşları olan bilimin pratikte uygulanmasını isteyen toplumbilimcilerin toplum hayatının geliştirilmesiyle ya da ilk dönem yazarlarının diliyle, toplumsal gelişmeyle ilgilenmeleri kaçınılmaz olmakta; bu zorunluluk, toplumbilimcilerin incelemek için eğildikleri sorunun yanı sıra, hesapta olmayan başka sorunlarla da ilgilenmelerini gerektirmektedir. Buna örnek olarak uygulamalı toplumbilim ile tıp arasındaki durum gösterilebilir. A. W. Gouldner'in aydınlatıcı bir makalesinde[14] uygula-

14 A. W. Gouldner, "Explorations in Applied Social Science", *Social Problems*, III (3), 1956).

malı toplumbilimde "mühendislik" tutumu ile "klinik" tutumu arasındaki ilişkiler gibi sergilenmektedir. Toplumsal sorunlarda "mühendislik" yapar gibi çalışılabileceğini savunanlar incelenecek sorunların müşterinin kendisi tarafından saptanmasını öngörmekte ve söz konusu sorunlar için etkin çözümler bulmak için araştırma yapmaktadırlar. "Klinik" tutumu benimseyenler ise, toplumbilimcinin (tıpkı bir hekim gibi), sorunun ne olduğunu kararlaştırmakta kısıtlanmaması, sorunun müşteri tarafından tanımlanmaması; toplumbilimcinin böyle bir şeyi zorlukları arttırıcı bir öğe sayabilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Klinik yöntemi salıklayan Gouldner, bunda bir oranda yöntemin etkinliğinden, bir oranda da uygulamalı toplumbilimsel araştırmaya yol gösterecek olan değerlerden yola çıkmaktadır. Ne var ki, Gouldner tıp ile uygulamalı toplumbilim arasındaki önemli bir ayrımı hesaba katmamaktadır. Tıp uygulaması doktorun kendini işine vermesine bağlıdır. Çoğu kez, doktorlar ne yapmakta olduklarını açıkça bilecek durumdadırlar: sağlığı korumak ve hastalıklarla mücadele etmek. Uygulamalı toplumbilim ise bu denli açık seçik bir görev tanımlamasından yoksundur: "Toplumsal esenlik" ya da "toplumun geliştirilmesi" konu olarak ortadadır. Ama bu kavramlar kısa, açık seçik ve herkesin düz anlamıyla kavrayabildiği şeyler olmayıp, çelişkin yargılara dayanarak değişik anlamlara alınabilmektedir. "Toplum sağlığı" ve "toplumsal hastalık" (ya da "toplumsal patoloji") gibi bazen kullanıldığı görülen terimler anlamca açıklıktan yoksundurlar ve yeterince uygun sayılmazlar. Bunun nedeni şudur: Bazı durumlarda ilgi konusu sorun, toplumun sağlık durumu değil (toplumun varlığını sürdürebilmesi olarak tanımlanabilir bu), toplumun hayatının niteliği olabilmekte; bazı durumlarda ise, hastalık gibi görülen sorunlar, sağlıklı bir gelişmenin yol açtığı kaçınılmaz düzensizlikler olarak ortaya çıkmakta[15] ya da çok daha sık görüldüğü gibi,

15 Sözü edilen yer, E. Raab ve G. J. Selznick, *Major Social Promblems* (New York, 1959): "Toplumsal sorunların bulunmayışının ille de ideal bir toplumun varlığını işaret etmediği açıktır... Diğer yandan, toplumsal sorunların yoğunlaşmasının da toplumun kötüye gittiğini göstermesi gerekmez. Gerçekten, bunun tersinin daha

çeşitli gözlemcilerce çeşitli biçimlerde değerlendirilebilmektedirler.[16]

Burada uygulamalı toplumbilime yol gösterebilecek anlamlı hiçbir ölçünün bulunmadığı söylenmek istemediği gibi, toplumda nelerin ilerleme ve refah sayılacağına, nelerin sayılamayacağına ancak toplumbilimcinin yetkili olarak cevap verebileceği de savunulmamaktadır. Öncelikle, şurası kabul edilmelidir ki, belirttiğimiz güçlükler gerçekte ortaya çıkmamakta; toplumda nelerin kötü, nelerin önemli sorunlar olduğu konusunda çoğu kez belirli bir görüş birliğine varılabilmektedir. Toplumbilimcilerin tartışma noktalarının açıklığa kavuşturulmasıyla, bir toplumsal sorunun eldeki verilerin ışığında yorumlanmasıyla ve özellikle, tüm toplum yapısı açısından alternatif sosyal politikaların değerlendirilmesiyle toplumbilimcilerin yapabilecekleri katkılar konusunda belirli bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu son durumda, toplumbilimci ister istemez, sonradan toplumu eleştirenlerce kullanılacak olan bilgiler, düşünceler ve veriler getirmek zorundadır. Bunun nedeni, toplumbilimcilerin toplumdaki çeşitli gruplar arasındaki servet ve güç eşitsizliğinin izlenecek sosyal politika üzerinde yapacakları etkileri hesaba katmak; izlenecek şu ya da bu tür bir sosyal politikanın hangi grupların yararına ya da zararına işleyeceğini açıklamak, göstermek zorunda olmalarıdır. Yakın yıllardaki toplumbilim çalışmalarında, anlamsız bir "bilimsel" yöntem tutkusu ve ısrarcılığı sonunda söz anlamaz bir tutuculuğa varılmış; toplumun mevcut yapısının olduğu gibi ele alınması gerektiği görüşüne gelip dayanılmıştır. Bu görüş sahiplerince, çok karmaşık bir yapıya sahip olduğu için, anlamda "bilimsel" bir toplumbilimin de temeldeki sosyal yapıdan dikkatle soyutlanmış küçük çaplı sorunlardan başkası ile ilgilenmemesi gerekmektedir. Bu tür görüşlerin varlığı karşısında, bir kere daha

doğru olması beklenebilir. Hiçbir değişime ve hiçbir ilerlemeye olanak vermeyen bir toplum, tanımı gereği, daha ağır toplumsal sorunlara sahip demektir." (s. 5).

16 Örneğin, son zamanlarda birçok Batılı toplumda ortaya çıkan daha geniş cinsel özgürlük, bazılarında toplumsal bir çöküşün belirtisi, diğer bazılarınca ise daha rasyonel ve hoşgörülü bir toplumsal düzenin ifadesi sayılmaktadır.

belirtmek gerekir ki, toplumbilimsel düşüncenin başlıca özelliklerinden biri de her özel sorunu tüm toplumsal içeriği içinde ele almak, tüm toplumsal hayatı etkileyecek alternatif sosyal politikaların tümünü hesaba katmak durumunda olmasıdır.[17]

Toplumbilimin kritik bir işlevi de, toplumsal hayat üzerindeki en zor fark edilen, ama çok önemli bir etkisinde ifadesini bulmaktadır. Toplumbilim bu etkisini kamuoyunu eğiterek ya da en azından, kamuoyunun toplumsal ve siyasal sorunlara karşı ilgi duyan kesimini eğiterek yerine getirmektedir. Bu alanda toplumbilim siyasal sorunların düşünülüp tartışılmasında gerekli olan kavramsal çerçeveyi, temel bilgileri ve tartışmanın entelektüel bir düzeyde yapılmasını sağlamış olmaktadır.[18] Toplumbilimsel inceleme ve araştırmalara bu açıdan duyulan ihtiyaç R. M. Titmuss'un "Sosyal Refah Devleti Üzerine Denemeler"inde çok güzel anlatılmıştır. "Refahın toplumda dağılım" üzerine bir makalesinde Titmuss, İngiltere'deki sosyal politika konusunda en son düşünceleri biçimlendiren bazı varsayımları, özellikle sosyal refah planlarının uygulamadaki hacmine ve sosyal hizmetlerin gelirin zenginlerden yoksullara gerçekte

17 Toplumbilimin pratikteki kullanımına ilişkin bu görüş, 1950'lerde tuhaf görülüyorken, şimdilerde neredeyes moda olmuştur. Özellikle genç toplumbilimciler, toplumbilimsel araştırmaların özel sektör ya da devlete ait kuruluşlara "bağlanmak" yerine "eleştiriciliğe" önem vermesini savunmaktadırlar. Ama görüş değişikliğinin de her şeyi çözümlemediği bilinmelidir. Toplumbilimcinin toplum yapısını değişmez bir olgu saymaması gerekir, fakat bilicilik de yapmamalıdır. Bu bölümdeki sorunlardan bazıları son gelişmeler açısından şu eserlerde incelenmektedir: Piet Thoenes, *The Elite in the Welfare State* (Londra, 1966) ve Irving L. Horrowitz (ed.), *The Rise and Fall Of Project Camelot*, (Cambridge, Mass., 1967)

18 Sözü edilen yer, Gunnar Myrdal, "The Relation Between Social Theory and Social Policy", *British Journal of Sociology*, IV (3), Eylül 1953: "Benim görüşüm şu ki, sosyal bilimciler yasamayla ilgili teknik çalışmalara ve toplumsal değişimlere yol açan yürütmeye katılmadıkları halde, bu konularda önemli bir etkinlik kazanmışlardır ve bu durum belirli bazı genel düşünce ve teorileri savunmalarından, tanıtmalarından ileri gelmektedir.' (s. 215). Myrdal sosya politika üzerinde bu tür etkileri olan toplumbilimcilere örnek olarak, Malthus, Ricardo, Marx, Darwin, Spencer ve Keynes'i göstermektedir. Daha sonraları, Myrdal'in belirttiği gibi, sosyal bilimciler (özellikle ekonomi bilimiyle ilgili olanlar) yönetimde görev almaya başlamışlardır. Bu durum gittikçe artmaktadır. Ama bugün de Myrdal sosyal bilimcilerin etkinlik kazanmasında önemli yollardan birinin genel düşünce ve teoriler geliştirmek ve yaymak yolu olduğunu söylüyor.

ne oranda yeniden dağılımını sağlayabildiğine ilişkin varsayımları açıklamaktadır. Yaptığı analizler modern toplumda eşitlik anlayışlarının güç yanlarını; bugünkü toplum düzeninde yeniden oluşan eşitsizlik ve bağımlılık kaynaklarını aydınlığa çıkarmıştır. Titmuss, sosyal hizmetlerin eşitlik sağlayıcı etkileri konusunda kuşkuludur; bunların çok dar kapsamlı bırakıldıklarını, diğer kolektif tedbirlerin ise eşitsizliği daha da artırdığını ileri sürmektedir. Üç ayrı sosyal hizmet sistemi (sosyal alandakiler, mali ve meslekle ilgili alanlardakiler) birlikte ele alındığında, "Bunların toplumsal eşitsizlik alanını daha da genişlettiğini ve güçlendirip pekiştirdiğini görüyoruz," diyor. Bu ciltteki diğer makalelerinde ise Titmuss, yaşlıların düşkünlüğü ve bağımlılığı konusunda yaygın inançlarla ilgili olarak genel nüfustaki yaş dağılımını incelemekte; emekçi sınıfından bir kimsenin ailede baba, sanayide ise emekçi olarak kendisinden uyması beklenen davranış standartları arasındaki çelişkiye değinmektedir. Titmuss'un bu makaleleri, sosyal siyaset alanındaki temel sorunların tartışılmasına katkıda bulunmuş, modern toplumbilimsel düşünce ve araştırmanın temel kaynakları arasında yer almıştır.

Bir başka örnek, eğitim politikasından verilebilir. İngiltere ve diğer sanayi ülkelerinde eğitim konusunda yapılan son araştırmalar ve değerlendirmeler, bireylerin toplumsal sınıf kökeni, eğitim olanağı ve eğitimde başarılı olması arasındaki ilişkileri ortaya koyan toplumbilimsel araştırmaları da göz önünde tutmak zorunda kalmışlardır. Eğitim politikaları kamusal nitelikte olmak ya da eğitimde fırsat eşitliği sağlamak, ulusal eğitim sistemini geliştirmek amacını güden belirli sınıfların politikası görünümü taşımak istiyorlarsa, eşitsizliğin kaynaklarını ve mekanizmalarını, geri bir eğitime yol açan etmenleri ve bunları gidermenin yollarını gösteren araştırmalardan da yararlanmak zorundadırlar.

Bu kritik işlevi ve iradi bir toplumsal değişim aracı olma niteliği açısından toplumbilimle, uygulamalı bir disiplin olarak sömürgeci yöntemlerle yakın işbirliği yapmış bulunan sosyal antropoloji arasında büyük farklılıklar vardır. Evans-Pritchard şu gözlemi yapmıştır: "... sömürge yönetiminin politikası halkı

kendi şefleri aracılığı ile yönetmekse, kimin şef olduğunu, bunların işlevlerini, otoritelerini, ayrıcalıklarını ve yükümlülüklerini bilmek yararlı olacaktır. Aynı biçimde, sömürge yönetimi, halkı kendi yasaları ve görenekleriyle yönetmek istiyorsa, öncelikle, bunların ne olduğunu öğrenmek gerekir."[19] Firth, iç gelişmelerin ya da sömürgeci toplumla ilişkilerin yol açtığı toplumsal değişim sorunlarıyla ilgili yöneticilere antropolojik araştırmaların yapabileceği yardımları vurgulamıştır.[20] Her iki yazar da antropolojinin sömürgeci yönetimlerin saptanmış politikalarınca sınırlanmış bir alanda uygulanma olanağı bulabilmiş olduğunu kabul etmektedir.

Belirtmeye değer bir nokta da sosyal antropologlarla toplumbilimcilerin kendi konularına farklı açılardan bakmaları, farklı ilişkiler içinde bulunmalarıdır. İlkel toplumların üyeleri, bir bütün olarak düşünülecek olursa, kendileri hakkında yayınlanmış antropolojik monografileri okuyacak durumda değildirler. Oysa, sanayi toplumlarında bazı kimseler toplumbilimcilerin yaptıkları çalışmaları izlemekte, yazdıklarını okumaktadırlar. Bu nedenle, toplumbilimci incelediği insanların bazı yanıtlarda bulunabileceklerini düşünmek durumundadır ve bu durum çalışmalarını etkilemektedir. Sosyal antropoloji incelemelerinde bugünkü değişiklikte ve sosyal antropoloji ile toplumbilim arasında teorik çalışma ve uygulamalı araştırma bakımından görülen yeniden yaklaşma eğilimindeki asıl etken, bugün bu toplumların defalarca incelenen özelliklerinden çok, sömürge sisteminin sona ermiş oluşudur.

Toplumbilimin pratikteki etkisi, bugün hissedilenden belki daha geniş olacaktır. Toplumsal sorunlara ilgi duyan kamu kesiminin dışında, geniş bir kesim kitle haberleşme araçları ve eğitim sistemi aracılığı ile bazı toplumsal sorunları daha tutkusuz ve objektif biçimde görmeye, ussallık dışı kanaat ve politikaları bırakmaya başlayacaklardır. Örneğin, öyle anlaşılıyor ki, ırk konusundaki önyargıların ve ayrımcı tutumların hafifletilmesinde, suçlulara karşı daha insancıl davranılmasında ve sorunun daha

19 E. E. Evans-Pritchard, *Social Anthropogy* (Londra, 1951), s. 109-10.
20 Raymond Firth, ***Human Types*** (göz. geç. baskı, Londra, 1956), B. VII.

insancıl ölçülerle değerlendirilmesinde de toplumbilimin etkileri olmuştur.[21]

Bütün bu yollardan toplumsal sorunların daha gerçeklerine uygun ortaya konulması, nedenlerinin ve çarelerinin araştırılması için daha doğru bir yol göstermesi, sosyal hizmetlerin ve yöneticilerin eğitiminde yer alması, kamuoyunu eğitmesi, eşitsizlik ve ayrıcalıkların ve bunların yol açtığı tartışmaların yeni ve değişik bir açıdan değerlendirilmesiyle toplumbilim, ilk günlerdeki kurucularının dogmatik ve naif bir tutumla önerdikleri idealin gerçekleştirilmesinde yer almış bulunmaktadır: Kendi yaşamlarının toplumsal koşulları üzerinde tüm insanların denetimde bulunabilmesi, kendi-kendini yönetebilen bir insanlık düzeyine erişilmesi. Gelecek kesimde kendi-kendini yönetebilen toplum olmanın en belirgin modern görünümü olan planlı toplumsal değişim süreci üzerinde, kısa da olsa duracağız.

Sosyal Planlama

Bütün modern toplumlarda şu ya da bu derecede bir sosyal planlama görülmektedir. Günümüze kadar bu durum, hemen sadece, ekonomik faaliyetin denetlenmesi ve yönlendirilmesi olarak düşünülür ve toplumbilimciler bunda pek yer almazlardı. Az gelişmiş ülkelerdeki gibi, ekonomik büyümenin sosyal yanları özellikle söz konusu olduğu zaman bile bu durum değişmezdi. Fakat toplumbilimsel bilginin önemi ve gerekirliği bugün daha çok benimsenmekte; ekonomik büyümenin sosyal yanları konusunda çok sayıda yayın bulunmakta, ekonomik gelişme sorunlarına karşı en çok ilgi gösteren ekonomistler, günümüzde, toplumbilimsel teori ve araştırmalarla da yoğun biçimde ilgilenmektedirler.[22]

Hindistan'da Planlama Komisyonu toplumbilimcilerin eko-

21 Hiçbir şey yapamamış bile olsa, hiç değilse, ırkçı ön yargılara karşı eğitici yayınlara temel olmuştur. Örneğin bkz. ırk konusunda UNESCO'nun kitapçıkları.

22 Bkz. Özellikle Gunnar Myrdal ve W. Artuh Lewis'nin yazıları.

nomik planlamaya önemli katkılarda bulunabileceklerini kabul etmiştir. Fakat toplumbilimciler, gerek ayrıntılı inceleme ve çalışmalar yönünden, gerekse Hindistan planlamasının amaçlarını ve güçlüklerini daha geniş bir açıdan inceleme yönünden, bu olanaktan yeterince yararlanabilmiş değillerdir. Bu alanda tek olağandışı örnek C. S. Dube'ün köy gelişmesi konusundaki araştırmasıdır. Burada Dube'ün vardığı sonuçlar, uzunca da olsa aktarılmağa değer niteliktedir.

"Kırsal gelişme projelerinin saptanmasında ve uygulanmasında temel sorumluluk, plancılara ve yöneticilere düşmekle beraber, sosyal bilimci de toplumsal örgütlenme, beceri ilişkiler, kültür ve değerler gibi planlarda değinilen alanlarda çok büyük ölçüde yardımcı olabilir... Bu belirtilen toplumbilimsel çalışmalarla dil ve kültür yönünden Hindistan'ın değişik bölgelerindeki köy topluluklarındaki kültür ve toplumsal örgütlenmeyle ilgili bütünleştirilmiş analizlerde bulunma olanağı vardır. Halkın toplumsal örgütlenişinin, tutumlarının ve değerlerinin saptanmasının yanı sıra, değişimin yönüne ve saiklerine özel bir önem verilmesi gerekmektedir. Aynı çalışmalarda, köy topluluklarında değişimi getiren, oluşturan grupları ortaya çıkarmaya da dikkat etmek gerekmektedir. Dış dünya tarafından sunulan ve önerilen yeni düşünce ve yeniliklerin tümüyle değil de, seçilerek kabul edilip benimsenmekte olması sorununun da daha ayrıntılı biçimde incelenmesi yararlı olacaktır. Büyük teorik ve pratik olanaklara sahip bir başka araştırma alanı ise köy topluluklarında önderlik ve karar sürecidir. Bununla ilişkili olarak grup dinamiği ve hizipleşme sorunu da dikkatle irdelenmelidir. Hint köyündeki geleneksel ortaklaşa iş görme biçimleri de incelenmeye değer.

"Kırsal bir toplum kalkınması programında haberleşme sorununun taşıdığı temel öneme bu çalışmanın başlarında değinmiştik. Bu konu da sosyal bilimler için büyük bir araştırma alanıdır. Kırsal Hindistan için topluluklar düzeyinde bugünkü haberleşme kanallarını, değişik haberleşme görevlisi kategorilerinin rollerini ve işlevlerini bilmek gerekmektedir. Bu topluluklarda ne tip konular ve sunum biçimlerinin etkinlik kazanabildiğini

de saptamak yararlı olacaktır. Köy topluluğunun değişik kesimlerini değişik haberleşme biçimlerine karşı yanıtlarının da dikkatle incelenmesi gerekli görünmektedir. Okullardaki eğitimin haberleşmede yeni düşüncelerin dağılmasındaki rolü de incelenmeye değer. Yeterli ve etkin bir haberleşme programı geliştirmek için bu alanda ampirik araştırmalar yapılması gerekmektedir.

Kırsal toplum kalkınmasına sosyal bilimcilerin katkıda bulunabileceği bir başka alan da belirli projelere ve saha çalışmalarına ilişkin ampirik örnek-olay incelemeleri hazırlamaktır. Bu tür çalışmaların köy geliştirme görevlileri yetiştirme programlarındaki eğitici yardımları, zaman zaman olduğu gibi bu araştırmada da vurgulanmış bulunmaktadır. Karmaşık tutumları, inanç ve değerleri, bunların her birinin belirli bir saha çalışmasındaki rollerini analiz edecek iyi bir örnek-olay çalışması, bu işin sorunları ve karmaşıklığı ile başa çıkabilecek görevliler yetiştirmekte en yeterli yöntemlerden biri sayılabilir. Bu örnek-olay çalışmalarından çıkarılacak varsayımlar, programı değerlendirme işinde çalışan görevliler için değer biçilmez bir yardım olacaktır. Gene bu varsayımlar, anlamlı genellemelere ve formüllere varmak için yapılacak daha geniş ve genel değerlendirme çalışmalarıyla sınanabilirler.

"Gelişme görevlileri" için düzenlenen yetiştirme programlarına sosyal bilimcilerin katılması da desteklenmelidir. Sosyal bilimci, köyün durumu hakkında somut ve pratik bir değerlendirme yaparak ve ayrıca, genellikle idarecilerin köye ilişkin bazı bakımlardan dengesiz görüşlerini düzelterek bu programların başarısına büyük katkılarda bulunabilirler.

"Son olarak, plancılarla sosyal bilimciler arasında yapılabilecek bir başka verimli işbirliği alanı da, deneysel bir temele dayanarak uygulanacak pilot projelerin planlanması, analizi ve değerlendirilmesidir. Sosyal bilimcinin dikkatle hazırlayacağı bir ön-proje araştırması pilot projenin formüle edilmesinden ve başlatılmasından önce yapılmalı, pilot projeye sonra geçilmelidir."[23]

23 S. C. Dube, *India's Changing Villages.*

Hindistan'da sosyal planlamayla ilgili birçok başka alanda da, gerek araştırma gerekse personel yetiştirme işinde toplumbilimin değer ve önemi gitgide daha iyi anlaşılmaktadır. Toplumbilim "sosyal işlerle görevlilerin" yetiştirilmesinde önemli bir yer kazanmakta;[24] köy ve kırsal kalkınma programlarında yer alan memurların yetiştirilmesindeki önemi de artmaktadır.

Planlı toplumsal değişimde toplumbilimin uygulanmasının daha genel görünümleri de vardır ve bunlar bugüne dek tartışılmamıştır.[25] Açıkça görülen odur ki, toplumbilimciler, şimdiye kadarıyla bu çalışmalarda daha çok dışarıda kalmış birer eleştirici olmuşlar; ekonomik planların uygulanmasındaki başarısızlıkların ve güçlüklerin bazı nedenlerini işaret etmekle yetinmişlerdir. Bu durum, S. Ossowski'nin Polonya'da savaşı sonrası planlama çalışmalarındaki yetersizlikler ve yapılan yanlışlıklarla ilgili tartışmalarında açıkça gösterilmektedir.[26] Günümüzde Hindistan'da ekonomik sorun temel sorundur ve toplumbilimciler, geleneksel kültürün, kast ve aile kurumlarının tarımsal ve sınai üretim üzerindeki etkilerini araştırarak ve belirli planlama projelerinin amaçlarına erişmekte en etkin araç ve yolların ne olabileceğini inceleyerek bu konuda çok önemli ve yararlı pratik katkılarda bulunabilirler. Ayrıca, hızlı nüfus artışının ekonomik ve toplumsal etkilerinin ve bu nüfus artışının denetlenmesi için gerekli araç ve yolların incelenmesi de toplumbilimcilere düşmektedir. Söylemek bile gereksiz, bütün bu araştırma ve incelemelerde toplumbilimcilerin diğer sosyal bilimcilerle-iktisatçı, demograficiler, antropologlar ve psikologlar gibi birlikte çalışmaları gerekmektedir. Bu işbirliğinin en etkin biçimde nasıl gerçekleştirilebileceğini araştırmak da toplumbilimcilere düşmektedir. Bu alanda şimdilik gerçekleştirilmemiş bir arzudan başka bir şey yoktur. Sadece, birbirilerinden apayrı uygulanmış araştırmaların verileri

24 Bkz. M. S. Gore, *Sociology and Social Work* (Bombay, 1962).

25 Fakat, bkz. *the Symposium on sociological Aspects of Social Planning*, Gunnar Myrdal, S. ossowski ve Charles Bettelheim. *Transactions of the Fourth World Congress of Sociology*, C II (Londra, 1959).

26 Bkz. Önceki not.

arasında bazen bir çeşit bütünleştirme girişimlerinde bulunulduğu görülmektedir.

Toplumbilimcinin, önemli bir işlev sayılsa da, her zaman sadece bir eleştirici durumunda kalması ya da çalışmalarında planlı ekonomik gelişmenin toplumsal etmenleriyle sınırlı kalması gerektiği sanılmamalıdır. Sınaileşme ve ekonomik büyüme günümüzde suçluluk, akıl hastalıkları, sanayide tatminsizlik ve bunalma, serbest zamanların değerlendirilmesi gibi incelenmesi gereken yeni sorunlara yol açmaktadır. Sosyal planlamanın kendisi de bürokrasi ve merkezileşme, birey ve bireyin topluluğu, kamu makamları ile gönüllü kuruluşlar arasındaki ilişkiler gibi konularda çeşitli sorunlara neden olmakta; bunlar da üzerlerinde toplumbilimsel araştırmalar yapılması gereken önemli konular niteliği kazanmış bulunmaktadırlar.[27]

Son olarak, toplumbilimle sosyal planlama arasında daha genel bir bağıntıdan söz etmek gerekmektedir. Toplumbiliminin gelişmesi, planlı ekonomiden planlanmış bir toplum anlayışına varılmasında da kısmen belirli bir sorumluluk yüklenmiştir. Aynı zamanda, siyasal düşüncenin ve siyaset pratiğinin gelişmesinde de toplumbiliminin etkisi bulunmaktadır. 1938 yılında Ulusal Planlama Komitesi'ndeki görüşmelerle ilgili olarak Nehru şunları yazmıştır: "Planlama komitesinin temelindeki fikir sınaileşmeyi artırmak olmuştur... Fakat hiçbir planlama çalışması halk için temel dayanak olan tarımı ihmal edemezdi; sosyal hizmetlerde ilerlemeksizin tek bir yönde ilerlemek yoluna gidilemiyordu. Bu planlama işi üzerinde durup düşündükçe, planlama konusunun alanı arttıkça, sonunda neredeyse tüm faaliyetleri kapsayacak bir görünüm aldı. Bu demek değildi ki, bizler her şeyi düzenleme ve rejime bağlamak istiyorduk. Sadece, planın belirli tek bir ke-

27 Planlamanın güçlükleri son on yılda iyice ortaya çıktı. Örneğin bkz. Gunnar Myrdal'in tartışması, *Asian Drama*, C II, kısım IV, Güney Asya ülkeleri ile ilgili olarak; ayrıca Küba'daki bazı ekonomik güçlüklerle ilgili son eserler, Paul Sweezy ve Leo Huberman, *Socialism in Cuba* (New York, 1969) ve René Dumont, *Cuba est-il Socialism in Cuba* (New York, 1969) ve René Dumont, *Cuba est-il Socialiste?* (Paris, 1970). Planlama çalışmaları ile ilgili yararlı tartışmaların çoğu Yugoslavya, Polonya ve Çekoslovakya'da 1967-68 döneminde yapılmıştır.

simini bile bir karara bağlarken hemen her şeyi göz önünde tutmak, hesaba katmak amacındaydık."[28] Çeşitli türden toplumsal olgular arasındaki karşılıklı bağlantıları açıkça tanımlayıp doğru betimleyerek "her şeyi göz önünde tutma ve hesaba katma" işinde yardımcı olmak; planlamaya daha büyük bir etkinlik kazandırmak, istenmeyen ve beklenmeyen sonuçlardan sakınılmasını kolaylaştırmak da toplumbilimcilere düşen işler arasındadır. Toplumbilimci –kendisinin eleştirici olmasına bile gerek kalmadan– eleştiricilere eleştirileri için kaynak ve araç sağlamaktadır. Her iki yönden de, toplumbilimciler gerek toplumbilimin ve gerekse planlamanın tarihsel olarak gerçekleştirilmesinde yükümlü bulundukları bir amaca hizmet etmiş olmaktadırlar: İnsanın özgürleşmesinde ve rasyonelleşmesinde gelişme ve ilerleme sağlanması.

28 Jawaharial Nehru, *The Discovery of India* (Londra, 1960), s. 402.

Bölüm 20

Toplumsal Sorunlar

Toplumbilimin, önceki bölümde belirtmeye çalıştığımız gibi, çok çeşitli uygulama yolları bulunmakla birlikte, pratik sosyal çalışmalarla ilgili toplumbilimcilerden pek çoğunun uygulamalı toplumbilimi, her şeyden önce, sosyal sorunlara çözüm bulabilme kapasitesi açısından değerlendirmekte oldukları anlaşılmaktadır. Oysa, toplumbilimsel ilkelerin, kavramların ve verilerin pratik sorunları çözümlemede dolaysız olarak nasıl uygulanacağı ya da uygulanabileceğini göstermek için hiçbir girişimde bulunulmamıştır.[1] Durumun gerçekte olduğu, uluslararası Koplumbilim Derneği'nin toplumbilimsel bilginin çeşitli alanlardaki uygulamasına ilişkin sistemli tarama çalışmalarında karşılaştıklarından anlaşılmaktadır.[2] Başlıca tebliğlerin yazarları, ilgilendikleri sorunlar üzerinde toplumbilimin dolaysız ve başarılı uygulamalarına ilişkin öylesine az örnek bulabilmişlerdir ki, büyük oranda, son yıllarda yöntembilim sorunları ile ilgili araştırma ve değerlendirmeleri taramakla yetinmek zorunda kalmışlardır.

Fakat, şimdilik toplumbilimsel düşünce ve araştırmalarla

1 Belirtilmeye değer bir nokta da, uygulamalı toplumbilimden bu kadar çok söz edildiği halde, uygulamalı toplumbilimle ilgilenen kitap ya da derginin pek az oluşudur. *Applied Sociology* başlığı ile 1921-27 arasında ABD'de kısa bir süre bir dergi yayımlanmıştır. Bugün için en yararlı ve ilginç olanları *Social Problems* (Toplumsal Sorunları İnceleme Topluluğu tarafından yayımlanmaktadır) ve yeni anlayışa uygun olarak çok çeşitli toplumsal ve siyasal sorunlara değinen *Transaction* (1964'ten beri yayımlanıyor). Toplumsal sorunları toplumbilimsel teori ve araştırmayla ilgili olarak sistemli biçimde tartışmak isteyen birkaç eser içinde şu ikisi oldukça değerlidir: E. Raab ve G. J. Selznick, *Major Social Problems* (2. baskı, New York, 1964); ve Robert K. Merton ve Robert A. Nisbet (eds.), *Contemporary Social Problems* (2. baskı, New York, 1966).

2 Bkz. *Transactions of the Fourth World Congress of Sociology* (Londra, 1959).

çözümlenmiş herhangi bir sorun gösterilmese bile, daha ölçülü sınırlar içinde de olsa, nelerin başarılabileceğini; toplumbilimsel çalışmalar daha gelişkin duruma getirildiğinde nelerin başarılabileceğini düşünmek, sorun üzerinde durmak yararlı olacaktır. Önce bir toplumsal sorunun nelerden oluştuğunu incelemekle işe başlayalım. Raab ve Selznick bunu "toplumu ciddi şekilde tehdit eden ya da birçok insanın önemli duygu ve isteklerini engelleyen ve 'beşeri' ilişkiler alanında ortaya çıkan bir sorun" olarak tanımlamaktadır.[3]

Sorunun birinci yanı hakkında, devamla, şöyle demektedirler: "Toplumsal sorun, örgütlenmiş toplumun kişiler arasındaki ilişkileri düzenlemekte başarısızlığa uğradığında; kurumları işlemez, yasalarına uyulmaz olduğunda; bir kuşaktan diğerine değerlerinin aktarılması kesildiğinde; bekleyiş çerçeveleri sarsıntı geçirmeğe başladığında ortaya çıkmaktadır. Günümüzde, örneğin, çocuk suçlarına karşı büyük bir ilgi gösterilmesi de, kısmen, bunların suça açılan bir kapı, kişisel güvenlik ve mülkiyet için bir tehdit sayılmasındandır. Ayrıca bu durum, toplumun gençliğe olumlu toplumsal değerler aşılayamadığının da bir belirtisi olmaktadır... Diğer bir deyişle, toplumun kendisinde bu durum bir yıkıntı olarak görülmektedir."[4] Diğer yandan, Barbara Wootton *Sosyal Bilim ve Sosyal Patoloji (Social Science and Social Pathology)*[5] adlı eserlerinde "sosyal patoloji" terimiyle ne ifade etmek istediğini açıklamaktadır: "Önlenmesi için kamu parasının sarf edildiği bütün eylemler ya da yapanların cezalandırıldığı; cezalandırılmaması durumunda ise, zararını kamunun çekeceği işler". Wotton, araştırma alanını olanak ölçüsünde keskin bir biçimde tanımlamak; nelerin "toplumsal sorun" olduğu konusundaki değişik öznel düşüncelerin yol açtığı güçlüklerden kaçınmak istemektedir. Fakat bu tanımlama ilgi sahasını anlamsız ve yersiz olarak daraltmakta; sadece eylemleri hesaba katmakta, konum ve durumlara değinmemekte; daha çok, belirli bir dö-

3 age., s. 4.
4 age., s. 6.
5 Londra, 1959.

nemde devletin dikkatini çeken eylemleri kapsamaktadır. Böylece, aslında toplumsal sorun niteliğinde pek çok önemli konum ve davranışları konu alanının dışında bırakmaktadır. Yoksulluk, sanayi alanındaki bazı tip ve dereceden çatışmalar ve günümüzdeki savaş sorunu bunların başında gelmektedir. Bu nedenle, biz burada Raab ve Selznick'in daha geniş kapsamlı olan tanımlamalarını benimsiyoruz.

Belirtilen bütün bu sorun alanları arasında ikisi –suç ve çocuk suçları ile sanayideki ilişkiler– olağanüstü bir yoğunlukla işlenmiş; bu konularda yapılan araştırmalar, toplumbilimin uygulamalı bir bilim olarak hem güçlüklerini hem de taşıdığı potansiyeli açıkça ortaya koymuştur. Suçlar ve çocuk suçları sanayi ülkelerinde son yıllarda belki de diğer sorunlardan daha çok ilgi uyandırmış; bunda bu suçların son yıllarda devamlı artış göstermelerinin, diğer sorunlarda ise (yoksulluk gibi) belirli bir gerileme kaydedilmesinin etkileri olmuştur. Bu alanda toplumbilimsel araştırmanın yapabildiklerini incelemekte Barbara Wotton'un az önce belirtilen ve son çalışmalarla ilgili çok geniş bir analiz ve taramanın bulunduğu eseri çok yararlı olacaktır. Wotton başlıca yirmi bir ana inceleme türü olduğunu;[6] bunların suç ve çocuk suçlarıyla ilişkili olabilecekleri farklı on iki etmene dayandığını ileri sürmektedir: (i) çocuğun ailesinin büyüklüğü, (ii) ailede suç işleyen başka kimsenin bulunması, (iii) kulüp üyeliği, (iv) kiliseye devamı, (v) istihdam durumu, (vi) sosyal statü, (vii) yoksulluk, (viii) annenin ev dışında istihdam edilmesi, (ix) okul durumu (x) ailenin düzensizliği, (xi) sağlık durumu, (xii) eğitim düzeyi.[7] Wotton bu faktörlerden hiçbirinin, en dar anlamda bile, neden sayılamayacağını göstermekte ve şu genel sonuca varmaktadır: "Bu araştırmalar destesi yöntemsel niteliklerine göre seçilmişlerse de, çok zayıf ve güçsüz temellere dayanan genellemelerden başka bir şey getirememektedirler."[8] Benzer görüşler başka incelemecilerce de ifade edilmiş bulunmaktadır. Nitekim John Mack,

6 Yönetim yönünden sağlamlığına göre.
7 age., Bölüm III, s. 81-135.
8 age., s. 134

"Çocuk suçlarıyla ilgili olası etmenlerin miktarı, araştırmacının sabrına ve araştırma sırasında uygulanan yöntemlerin sayısına bağlı bulunmaktadır" sonucuna varmaktadır. Mack şöyle devam ediyor: "Günümüzde genel olarak, bütün bu karşılaştırmaların ortaya koyabildiği bir korelasyonun olduğu; çocuk suçluluğunun, çoğunlukla, kötü aile disiplini ve aile içindeki tutum ve davranışların dengesizliğiyle, zekâ ve anlayış yetersizliği gibi zihinsel noksanlıklarla ilgili bulunduğudur."[9]

Bugün ise yaygın olan inanç, bu konudaki araştırmaların en önemli katkısının, suç ve çocuk suçlarına ait halk arasındaki inanç ve görüşlerin çoğunun fazla anlamlı olmadıklarını göstermiş bulunmalarıdır. Barbara Wotton bu konuda şu gözlemi yapmaktadır:

"Şu ana kadar sosyal patoloji sorunları ile ilgili araştırmaların etkisi, harcıâlem inanışların ve açıklamaların tümünün itibarını sarsmak olmuştur. Dine ilgi duymama, çocuk kulüplerine uzak kalma, problem aile içinde büyümüş olma, annenin ev dışında bir işte çalışmasının olumsuz etkileri olduğu, gençlerin suçluluğu büyüklerinden bir meslek gibi devraldıkları, çocukların suçlarının "tümüyle ana babanın kabahati olduğu", problem ailelerin kuşaktan kuşağa bu durumunu sürdürdüğü söylenegelmişse de, bunları doğrulayacak kesin hiçbir delil ortaya konulamamıştır."[10]

Benzer biçimde, Hermann Mannheim da, Amerikan kriminolojisinin gelişimini incelerken şunları yazmaktadır: "Yüksek suç oranından göçmenlerin değil de, öncelikle Amerika'da doğmuş beyazların sorumlu olduklarını; Zenci suçluların çoğunda kabahatin Zencilerden çok, Amerikan toplumunda olduğunu göstermek çok emek, büyük cesaret isteyen ve toplumda sevimsiz biri olmaya katlanmaya da hazır olmayı gerektiren bir iştir. Ve son olarak, en güçlü şirketlerin ve işletmelerin, aslında, suç

9 John Mack, "Juvenile Delinguency Research: A Critisism", *Sociological Review* 3 (47), Temmuz 1955, aktaran Gordon Rose, "Trends'in the Development of Criminology in Britain", *British Journal of Sociology* ix (i), Mart 1958.

10 age., s. 326.

işlemeyi olağan işleri arasında saydıklarını gösteren müteveffa Edwin H. Stuherland'ınki gibi olağanüstü yiğitlik isteyen bir iştir..."[11]

Bu tür bulgular, gerek kamu makamlarını yanlış tedbirler aramaktan alıkoymak, gerekse uzun sürede kamuoyunu yanlış etkilerden korumak için yararlı olmakla birlikte, sorunlarla ilgili olarak dolaysız biçimde uygulanabilecek pratik tedbirler bulmakta yeterli olduklarını söylemek zordur. Yaptıkları araştırmaların pratikte de değer taşıdığını göstermeye çalışan bu alandaki toplumbilimciler arasında, bugünkü durumda, başlıca iki ayrı düşünce biçimi görülmektedir. Bir bölümü, suç ve çocuk suçları konusunda çalışanların şimdiye kadar sadece, çok genel olarak, suç ve çocuk suçluluğuna yol açan başlıca toplumsal hayat alanlarını gösterebildiklerini ileri sürmektedirler. Bundan sonraki aşamada ise değişik tipte çocuk suçları saptanacak, tanımlanacak ve her birinin kendine özgü nedenleri üzerinde durulacak; bu nedenler gösterilmeye çalışılacaktır.[12] Bu görüş, Durkheim'ın her toplumsal olgunun tek bir nedene dayandığı; eğer ortada çok sayıda nedene dayanıyormuş gibi görünen bir olgu varsa, gerçekte tek bir sorunla değil, her biri ayrı nedene dayanan çok sayıda toplumsal sorun karşısında bulunduğu yolundaki düşüncesini örtülü bir biçimde, yinelemiş olmaktadır.[13] Ama bu yinelemeyi yaparken, Durkheim'ın koyduğu bu kuralın güçlükleri üzerinde durmamakta; suç ve çocuk suçluluğu incelemelerinde bunun fiilen nasıl uygulanacağını göstermemektedir. Durkheim'ın intihar araştırmasındaki güçlükler hep bilinen şeylerdir; bir kere, değişik intihar tipleri ayrımının zorlama bir yanı vardır;[14] İkincisi, yaptı-

11 Herman Mannheim, "American Criminoloji: Impressions of a European Criminologist", *British Journal of Sociology*, V (4), Aralık 1954.

12 Bkz. Gordon Rose, "Trends in Development of Criminogy in Britain", *British Journal of Sociology IX* (1), Mart 1958, s. 62.

13 Bkz. *The Rules of Sociological Method*, B. VI. Durkheim, aslında birden çok nedene dayanır görünen intihar ve suç gibi olguları örnek vermekte ve "eğer intihar birden çok nedene dayanıyor gibi görünüyorsa, bunun nedeni gerçekte birkaç intihar tipi olmasıdır. Suç için de durum aynıdır." Durkheim'ın intihar araştırmasıda, hep, "tek neden, tek sonuç" kuralı uygulanmaktadır.

14 Yani, bu ayrım, incelenen olguda gözlemlenen farklılıklara göre belirlenmemek-

ğı nedensellik ilişkisi gerekli ölçüde sağlam ve inandırıcı olamamıştır. Günümüzde birçok toplumbilimci, Durkheim'ı eleştirmiş olmasına rağmen, J. S. Mill'in toplumsal olguların bir "nedenler komplikasyonuna" dayandığı yolundaki görüşünü benimsediğini söylemektedir. Toplumsal sorunlar üzerinde inceleme yapan çoğu kimse, olgu ile nedeni arasında teke tek bir ilişkiden çok, olgu ile nedenler bileşkesi arasındaki ilişkiye dayanan bir teorik anlayışın daha yararlı olduğu görüşündedirler. Ne yazık ki, yapılan pek çok toplumsal analizde belirli olgulara ya da koşullara yol açtığı düşünülen etmenler, "güçler" ve "baskılar"dan söz edilmekteyse de,[15] fiilen etkinliği olan çeşitli güçlerin, bir ön kestirime olanak verecek biçimde, aslına uygun ve doğru olarak ölçülmesinde fazla bir gelişme sağlanamamıştır. Kaldı ki, ilgili güçler ya da etmenler öylesine sayısız denecek kadar çok ve heterojen görünümdedir ki, bunlar arasındaki bağıntıların tam olarak kavranıp ortaya konulması da gerçekleştirilememektedir.

İkinci gruptakilerin düşüncesine göre, nedensellik ilişkisini açıklamanın güç olduğu doğrudur ve kabul edilmesi gerekir. Ama değişik bir yaklaşım benimsenebilir bu konuda. Bu görüş Barbara Wootton tarafından, burada uzun sayılsa bile aktarılması gereken bir bölümde açıklıkla ifade edilmektedir:

Bu sayfalarda gözden geçirilen araştırmaların çoğu, toplumsal patolojinin birçok görünümü ile diğer belirli olgular arasındaki ilişkilerin bir neden-sonuç ilişkisi gösterdiği ve nedeninin ortadan kaldırılmasıyla tedavinin gerçekleşeceği umuduyla yapılmışlardır. Bununla beraber, bu tip bir değerlendirme ve araştırmanın çok başarılı olduğu söylenemez. Varılan genellemeler zayıftır; yeterli sayıda araştırmacılarca yapılmış çalışmalarca desteklenenleri pek azdır: Tedavi sağlayabilenler arasında bile niceliksel farklılıklar görülmektedir. Bu genellemelerin çoğu, üstelik, neden sayılamayacak kadar güçsüzdürler... Ama bütün bunlara ters düşecek ön kestirim konusundaki deneyimler çok daha teşvik edici olmuş ve

te; olası nedenler hakkında beslenmekte olan peşin düşüncelere göre belirlenmektedir.

15 Örneğin, "çapraz baskılar" siyasal bağlılıkları etkilemektedir.

hızlı bir gelişme göstermiştir. Buna rağmen, şimdiden anlaşıldığı gibi, ön kesitirimde dayanak alınan ve en başarılı araştırmacılarca kullanılan etmenlerin, bizim anladığımız anlamda "neden" sayılmaktan çok uzak oldukları açıktır.

Mannheim ve Wilkins'in yaptıkları araştırmanın güvenilir bulguları,[16] onaylanmış "çocuk ıslah okullarında" bulunmuş olmanın ya da suçlunun vesayet altına konmuş olmasının, sık iş değiştirmiş olma durumuyla birlikte kişinin suçluluğuna karine teşkil edemeyeceğini; bu tür okulların ve hukuki vesayet kurumunun feshedilmesiyle ya da çalışanların sık sık işten çıkmalarını yasaklayan yasalar yapılmasıyla işlerin düzeltilemeyeceğini göstermektedir. Ve Glueck'lerin ön kestirim tablolarında kullanılan etmenlerin (örneğin, evde tutarsız bir disiplinin varlığı gibi)[17] çocuk suçluluğundan neden kabul edilmeleri daha doğru gibi gözüküyorsa da, bu konunun geçerliliği bugün de ortaya konulabilmiş değildir.

"Ahlak açısından, sosyal bilimcilerin en parlak başarı alanlarının pratik kararların alınması konusunda olduğu anlaşılmaktadır. Ön kestirim olgulardaki nedeni bulmaya oranla daha alçakgönüllü bir amaç gibi görünüyorsa da, bugünkü yetenek ve tekniklerimiz açısından, daha erişilebilir olma üstünlüğü vardır. Herhangi bir toplumsal olgunun niçin ve nereden oluştuğunu bugün de söyleyebilecek durumda değiliz, ama gerekli görülen sonuçlara sınırlı alternatif kararlardan hangisi ile varılabileceğini kestirebilecek durumda olduğumuzu söyleyebiliriz. Bunun nedeni ise, olası alternatiflerin çok sınırlı sayıda olmasıdır. İnsanların işledikleri suçları niçin işledikleri konusunda nedenlere varmak için yapılması gereken çok değişik ve sayısız gözleme oranla belirli tipten suçluların ıslahında daha etkin olduğu anlaşılan alternatif yöntemlere dayanak alınan etmenlerden yola çıkmak daha güvenilir görünmektedir."[18]

16 H. Mannheim ve L. T. Wilkins, *Prediction Methods in Relation to Borstal Training* (Londra, 1955).

17 S. Glueck ve E. Glueck, *500 Criminal Careers* (New York, 1930).

18 age., s. 323-35.

Diğer sosyal bilimciler de benzer sonuçlara varmışlardı. Sargant Florence "uygulamalı bilim" ile "operasyonel araştırma" arasında bir ayrım yapmaktadır. Şöyle yazıyor: "Bir bilimin... uygulamalı bilim olduğu söylendiğinde, "pure science"* tarafından oluşturulmuş bir genel teori, ilkeler ya da bir doktrininin bulunduğu kabul edilmiş olmaktadır. Ancak bu durumda bir genel teorinin belirli bir duruma tümdengelimle uygulanması söz konusu olabilir... Operasyonel araştırma ise, herhangi bir teoriye ya da belirli bir güvenilirlikli, ayrıca bu teoriden çıkarsanmış (*deduced*) bir ilkeye dayanmak zorunda değildir. Operasyonel araştırmanın resmi tanımı olan "uygulamacılara alacakları kararlarda analitik ve objektif temel sağlamak amacıyla bilimsel yöntemin kullanılması" (sınai verimlilik komitesi ilk raporu, 1949. S. 17, Cmd. 7665) açıkça, doktrinden çok, yöntemden söz etmektedir."[19] Ve Borstal eğitimiyle ilgili ön kestirimde H. Mannheim'la birlikte çalışmış bulunan: T. Wilkins, ön kestirim yöntemlerinin operasyonel araştırma alanına da uygulanmasını savunmaktadır.[20]

Bu iki yaklaşım arasında, bunlardan birini tamamen bir kenara atacak bir seçim yapmak yararsızdır. Çünkü her iki yönde de yararlı araştırmalar yapılabilir. Fakat tüm araştırma stratejisindeki göreli önemlerini hesaplarken, bunlardan ayrı olarak, iki noktanın daha belirtilmesi gerekmektedir. Önce şu belirtilmelidir ki, operasyonel araştırma uygulamalı toplumbilim değildir. Belirli bir toplumbilimsel bilgi ya da düşünce tarzından çok sağduyuya ya da pratik akla dayanan bir süreç niteliğindedir. Toplumbilimle ilgisi, her şeyden çok, toplumbilimden alınmış araştırma tekniklerini ve toplumbilimsel araştırmalarda görülen istatistiksel yöntemleri kullanmakta olmasıdır.[21] Görünüşüne

* salt bilim

19 P. Sargant Florence, "Patterns in Recent Social Researceh", *British Journal of Sociology*, 1 (3), Eylül, 1950.

20 "Some Developments in Prediction Methodology in Applied Social research", *British Journal of Sociology*, VI (I (4) Aralık 1955.

21 İleride, "uygulamalı toplumbilimin" çoğu kez bir araştırma yöntemi olarak kabul edildiğini göreceğiz.

bakılırsa, toplumbilimsel (ya da psikolojik) hiçbir teoriye ya da açıklamaya gerek duymadan da kendi yolunda ilerleyebilecek gibidir. Çünkü, Barbara Wootton'un söylediği gibi, bu alanda "en parlak başarıya ulaşanlar sosyal bilimler olmamakta; sadece belirli araştırma teknikleri bu noktaya erişmiş bulunmakta; (teori ve betimlemeler yapısı olarak) sosyal bilimler pratik kararların alınmasında önemi bir yer tutmamaktadır. Hatta pratik yol göstericilik konusunda bile, hiç olmazsa ön kestirim araştırmaları biçiminde olsun, operasyonel araştırmanın katkısı ileri sürüldüğü kadar umut verici olmamaktadır. Çünkü belirli bir eylemin seyrindeki başarı ya da başarısızlığı önceden kestirme yeteneği, eylemin ilgili olduğu toplumsal sorunu çözüme ulaştırmada gerekli yeteneği sağlamamaktadır. Wootton'un özellikle değindiği Borstal eğitimi buna örnektir; çünkü toplumsal sorun "başarısızlıklardan" oluşmakta, başarısızlığın başarılı bir ön kestirimi başarısızlığın nedenleri hakkında bir belirti yerine geçmemekte; sonuçta da, bu yolla hiçbir tedbir sağlanamamaktadır.

İkincisi, suç ve çocuk suçluluğu konusunda nedensel bir açıklama formüle etme girişimlerinde, alabildiğince heterojen nitelikteki etmenler yakın şeyler gibi ele alınmakta ya da birleştirilmektedir. Örneğin, kişisel psikolojik karakteristiklerden (huyunda, suyunda dengesizlik, mental gelişmişlik, vb.) çeşitli toplumsal koşullardan (boşanma, ana baba disiplini, suça yatkın ortam ve çevre, vb.) yola çıkarak yapılmış pek çok açıklama bulunmaktadır. Bu özel inceleme alanında, psikolojik ve toplumbilimsel açıklamalar arasındaki ilişkinin oluşturduğu genel sorun bütün keskinliğiyle ortaya çıkmakta; fakat sorunu az çok ifade edebilmiş sayılacak pek az araştırma yapılmış bulunmaktadır. Her iki veri destesini birlikte kapsayabilecek yeteri hiçbir teorik model de oluşturulmuş değildir.

İlgilenmeye değer bulduğum ikinci uygulama araştırma alanı sanayideki ilişkilerle ilgili olanıdır. Bu alandaki araştırmaların temel amacı sanayideki çatışmaların nedenlerini ortaya çıkarmak; bunu hem tek tek işletmelerin kendi yapıları içinde hem de ulusal çapta tüm sanayi çerçevesi içinde yapmak; hastalık,

işe gelmeyenlerin oranının yüksek oluşu, işçi giriş ve çıkışlarının fazlalığı gibi yüksek verimliliği önleyen olguların nedenlerini aydınlatmak olmuştur. Suç ve çocuk suçluluğu konusunda nedensellik ilişkilerinin ortaya konulmasında karşılaşılan güçlüklere benzeyen güçlüklerle bu alanda da karşılaşılmakta, ayrıca sanayi sorunlarının çeşitliliği yüzünden değişik türden sorunlarla da karşılaşılmaktadır.

Bu sorunlar üzerinde durmadan önce, toplumbilimin başlıca katkısının araştırma ve soruşturma becerisi kazandırma bakımından söz konusu olabildiğini belirtirken işaret ettiğimiz noktayı biraz daha açmak yararlı olacaktır. Bu durum sanayi sosyolojisinde çok daha açıklıkla kendini göstermektedir. Sanayi alanında yeni yapılmış bir toplumbilimsel araştırmanın yazarları[22] şu gözlemde bulunmaktadırlar: "Kuşkusuz, çoğu kez, toplumbilimciye iş veren bir kuruluş olmakta, bu kuruluş toplumbilimciyi gerekirse uygulamaya da aktarabileceği belirli bilgileri olan bir kimse olarak değil de, bazı belirli araç ve yollardan (örneğin, mülakat tekniğinden) yararlanmasını ya da herkese karşı tarafsız kalabilmesini bilen biri olarak görmektedir."[23] Bu görüş, sosyal bilimcinin pratik hayata yapabilecekleri katkının bilimsel tutumundan ve belirli inceleme tekniklerini kullanmayı bilmesinden oluşacağını söyleyen Barbara Wootton'unkine yaklaşmaktadır. Bu görüş çok yaygındır. Örneğin, tıbbi araştırmalar alanında şöyle denilmektedir: "Birçok hekim toplumbilimciye yaklaşmakta; hiç değilse benim gibi toplumbilimcileri, mülakat yapmakta ve soru kâğıdı hazırlamakta teknik becerisi olan kimseler olarak görmektedirler."[24] Fakat bu tür bir katkı uygulamalı toplumbilimin bütünü açısından çok küçük bir katkıdır; özellikle, bu inceleme tekniklerinin tüm sosyal bilimlerde bilinmekte oluşu açısından düşünülecek olursa, uygulamalı toplumbilimin

22 René Clémens ve Pol Evrard, "La Connaissance sociologique et son application a'la vie industrielle", *Transactions of the Fourth World Congress of Sociology*, II, ss. 1-12.

23 age., s. 3.

24 Mary E. W. Goss ve George G. Reader, "Collaboration Between Sociologist and Physician", *Social Problems*, 4 (1), Temmuz 1956.

çok daha geniş bir alanda katkıda bulunabileceği anlaşılacaktır. Clémens ve Evrard bu noktayı kabul etmekte ve belirli sonuçları çözümlemede toplumbilimsel ilkelerin başarıyla uygulanabileceğini gösteren pek az örnek olduğunu teslim etmekle beraber, sanayi sosyolojisinin (sanayide) daha gelişkin bir örgütlenmeye varmada katkısı olabileceğini ileri sürmektedir. Bu alanda iki türlü katkı söz konusudur. Birincisi, otorite sisteminde, haberleşme sisteminde, çalışma gruplarının kurulmasında, vb. gelişme sağlayabilecek nitelikte bir işletme yapısı üzerine araştırmalar; ikincisi de, denetleyiciler ve yöneticiler için yetiştirme kursları. Clémens ve Evrard bu sonuncusunda daha büyük gelişmeler sağlanabileceğini söylemektedir: "Toplumbilimden uygulama alanında sistemli olarak yararlanabilmek için yapılmış en ciddi girişimlere, sanayi hayatında yetkili durumda bulunan kimselerin yetiştirilmesi konusunda olmaktadır. Yöneticiler, teknik elemanlar, denetçiler ya da sendika yöneticileri için düzenlenen ve gittikçe artan yetiştirme kursları modern sanayideki toplumsal değişimde önemli bir etmen durumuna gelmiştir..."[25] Bu olumlu görüşe katılanlar henüz fazla değildir. William F. Whyte'ın gözlemlediği gibi: "Şurası kesin ki, sanayide beşeri ilişkiler alanında önemli değişmeler olmuşsa da, bu değişmelerde, yapılan araştırmaların ve bu araştırmalara dayanarak düzenlenmiş eğitim programlarının önemli bir etkisi olduğuna inanmak zordur. Sanayide yüz binlerce "beşeri münasebetler" eğitim programı uygulanmıştır. Bildiğim kadarıyla, bunlar içinde etkileri incelenmiş, ölçülmüş; üzerinde, bu amaçla geçerli araştırmalarla değerlendirme çalışmaları yapılmış olan programlar sadece iki tanedir. International Harvester firmasınca yapılanın, işçilerin ustabaşılara karşı tutumlarının, ustabaşılarının kendileri için uygulanan kursları bitirmelerinden sonra, az da olsa, daha da olumsuzlaştığı saptanmıştır. Diğerinde, Detroit Edison firmasınınkinde ise, bir bölümünde yararlı olduğu, diğer bölümünde ise ilkindeki yararı aşacak ölçüde zararlı olduğu anlaşılmıştır."[26]

25 age., s. 3.

26 William F. Whyte, "Problems of Industrial Sociology", *Social Problems*, 4 (2),

Uygulamalı araştırmanın sanayide yetersizliği Whyte'a göre, sanayi sorunlarını genel toplumsal içeriği açısından değerlendirmekte başarısızlığa yol açmaktadır. Değişik ekonomik ve siyasal sistem tipleri açısından, sanayideki çalışma hayatında karşılaşılan sorunlar üzerinde yapılan incelemelere önemli katkıları olan Georges Friedmann bu konuda daha ağır eleştirilerde bulunmaktadır.[27] Bu alandaki uygulamalı araştırmanın bazı temel güçlükleri, bu nedenle, pratik bir soruna yol açmış bulunan nedenleri ararken, sorunun ortaya çıktığı sınırlı durumu aşan ve aralarında-bağıntılı bir etmenler desteği ile karşı karşıya bulunulmasından meydana gelmektedir. Verim artışını engelleyen etmenler, teknolojik değişikliklere karşı gösterilen direnmeler, yönetimin etkinliğini artırmak, sanayideki çatışmaların önlenmesi, kısıtlanması ya da barışçı yollardan çözümlenmesi gibi sorunlarla ilgili bir inceleme, ister istemez, mülkiyet sistemi, toplumsal tabakalanma, meslek hareketliliği, aile yapısı, ideolojiler ve kültürel gelenekler gibi çok daha genel sorunların da ele alınmasını gerektirmektedir.[28] Ayrıca şurası da bir gerçektir ki, bu karmaşık koşullar ağına yakından bakıldığında, sadece belirli bir sorunun ortaya çıkmasına yol açan "nedenler komplikasyonu" ile karşılaşılmakla kalınmamakta; toplumsal sorunların kendi aralarında da ilişkiler olduğu; herhangi bir sorunun çözümünün, daha önceden, başka bazılarının çözümlenmiş olmasını gerektirdiği ya da bir sorun çözümlenince bunun başka birinin de çözümlenmesine yol açtığı, yahut da, belirli bir sorunu çözümlemenin yeni bir sorunun daha oluşumuna neden olduğu görülmektedir.

Bu nedenle, toplumbilimci bilgisini uygulamaya aktarırken iki türlü güçlükle karşı karşıyadır: Birincisi, doğru nedensellik

Ekim 1956, s. 148-60. Makale, bir bütün olarak, uygulamalı araştırma sorunlarını hayranlık uyandıracak bir açıklama ortaya koymakta daha etkin çalışmalar yapılabilmesi için çok yerinde önerilerde bulunmaktadır.

27 Özellikle bkz. *Industrial Society* (Glencoe, 1956) adlı kitabında.

28 Bu tür dalgalanlanmalar sanayi sorunlarında özellikle açık bir görünüm taşımaktaysa da, diğer bazı alanlarda da izlerine rastlanmaktadır. Bir toplumdaki suç ve çocuk suçluluğu oranında, servet ve zenginlik kriterine göre değerlendirilen kişisel başarının, ekonomik rekabete önem ve ağırlık veren bir yaşam biçiminin ya da genel eğitimdeki yetersizliklerin etkileri bulunabilir.

ilişkilerinin kurulması; ikincisi, bir sorunu ele alırken onu, toplumsal yapının ve kültürün önemli genel görünümleri ile olan ilişkilerine zarar vermeden, olanak ölçüsünde, geniş bir çerçeve içinde incelemek. Bu güçlükler üzerinde durulduğunda, bence, değişik tipte toplumsal sorunlar, önemlerine ve çözümlenebilme derecelerine göre değişen çeşit çeşit sorunlar olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Toplumsal bazı kötü olgular (sorunlar) tam anlamıyla çözümlenememektedir. Durkheim, suçların "normal olgular" olduğunu; çok yüce tutulan başka birçok değerin ortadan kaldırılmasına katlanılmasını gerektirecek kadar baskıcı toplumsal denetimler ve müeyyideler uygulanmadıkça suçlara son verilemeyeceğini; üstelik, her tip toplumun suçluluk konusunda kendine göre bir "normal orana" sahip bulunduğunu ileri sürmektedir. Modern sanayi toplumlarında genel suçluluk ve çocuk suçları oranının yüksek oluşu, bu nedenle, söz konusu toplumlardaki sosyal kontrolün göreli gevşekliğinin yandaşı nitelikte bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı şeklide, boşanma oranının yüksek olması da –kişisel özgürlük, ideal bir romantik aşk gibi– bireylerin başka amaçlar peşinde koşmaya başlamalarının sonucu sayılmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde, birçok toplumsal sorunun, günümüzde, bozucu sınaileşme ve kentleşme süreçlerinin ürünü olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu gibi durumlar için sosyal araştırmaların yararsız oldukları sonucuna varılmamalıdır. Toplumbilimsel çalışmalar bu tür sorunlara karşı daha gerçekçi bir yaklaşım arayabilir; çoğu kez güçlükleri arttıran, ılımlı sayılamayacak nitelikteki moral suçlamaların yol açtığı belirli sıkıntı ve problemlerde bu yaklaşımın benimsenmesini kolaylaştırabilir. Toplumbilimsel araştırmaların bir yararı da, diğer toplumsal değerlere zarar vermeden, sorunları azaltıp hafifletecek bazı çareler ve yaratacakları sonuçlarla ilgili daha etkin çalışma yolları gösterebilmesidir. Nitekim, modern kriminoloji genel suçluluğu ve çocuk suçlarını azaltacak çareler ve suçluların ıslahında daha başarılı yöntemler bulmaya çalışmaktadır. Evlenme ve boşanmalarla ilgili araştırmalarda ise evlilikteki geçimsizliklere ve boşanmalara yol açan etmenlerle ilgili bilgi edinmek

amaç olmaktadır. Bu bilgilerden, evlilik hayatındaki sorunlarla ilgili danışmanlık hizmetlerinde ya da başka alanlarda yararlanarak bu tür sorunların oluşumunun önlenmesi ya da ailelerin yıkılmasına varan olayları önleyici bazı çözümlerin bulunması amaç olmaktadır.

Bazı toplumsal sorunlar çözümlenebilir sorunlardır. Bazıları ise, toplum için öylesine büyük bir tehlike durumuna gelmişlerdir ki, bunlar için radikal çözümlerin bulunması gerekmektedir. Birinci kategoriden sorunlar arasında, ekonomik yönden gelişmiş toplumlardaki yoksulluk sorunu da bulunmaktadır. Toplumbilimciler bu konuda bir çözüm yolu bulabilmek için olgular üzerinde inceleme yapmak zorundadırlar. Bu incelemelerinde, bir tek ya da çok az sayıda etmen sorunun nedeni olarak ortaya çıkabilir. Diğer durumlarda ise, nedensellik ilişkisinin açıklığa kavuşturulması çok daha zor olabilir. Ama toplumbilimsel araştırmalar olguların nedenleriyle ilgili yaygın, fakat yanıltıcı inançları hiç değilse hafifletebilir; problem olan durumu yeterli açıklığa kavuşturacak, söz konusu problem durumun ele alınmasında yol gösterici olabilir. Değişik düzeltici çarelerle ilgili deneyimler ve sonuçlar üzerinde yapılacak dikkatli değerlendirmeler ve son olarak, operasyonel araştırmalar incelediğimiz sorunun nedenlerini anlayamadığımız durumlarda bile sorunu çözümlememizi, ya da kontrol altına alabilmemizi sağlayabilir. İkinci kategoride çok tehlikeli sorunlar yer almaktadır. Bunların çekirdeksel silahlar çağında başta gelen örneği, savaş sorunudur. Savaş sorununa, toplumbilimcilerin yalnız olarak ya da psikologlarla ortaklaşa çözüm bulabileceklerini kimse söyleyemez. Ve gene benzeri bir durum olarak şu da söylenebilir ki, çekirdeksel silahlarla yapılacak bir savaşın, insanlık için en büyük ve en son felaket olacağını da ileri sürmek zordur. Toplumbilimsel ve psikolojik araştırmalar bu alanda, en azından, gerginlik ve çatışma durumunun nasıl oluştuğunu aydınlatarak önemli bir katkıda bulunabilir; böylece, sorumlu önderlerin böyle bir durumla karşılaşmaktan kaçınmalarına yardımcı olabilirler. Toplumbilimciler, sonuç olarak, savaş ve barış sorununu büyük bir çabayla incelemek; bul-

gularını elden geldiğince geniş bir biçimde yaymak ve duyurmak zorundadırlar. Ne acıdır ki, bu işe pek az kimse girişmekte;[29] başarılması çok zor olan ve siyasal kavgalara sürüklenmesi her an beklenebilecek bir görünüm taşıyan bir konuya şu en yakın günlerimizde yapılan araştırmalarda bile pek az önem verilmektedir.

Son örnek, bu ve bundan önceki bölümde çeşitli yerlerde defalarca belirtmeye çalıştığım bir noktayı açıkça göstermektedir: Toplumbilimciler, neyin yanlış olduğunu tamamen bildikleri anda bile, pek ender olarak bir soruna çözüm getirebilmekte ya da tam anlamıyla uygun ve yerinde bir politikayı pek ender olarak saptayıp önerebilmektedirler. Eldeki soruna ilişkin her çözüm ve izlenecek "hattıhareket tarzı" politik bir karar niteliği taşımaktadır. Toplumbilimcinin önereceği her çözüm, her "hattıhareket tarzı" toplumsal grubun belirli bir yaşam biçimini sürdürmesini ya da değiştirmesini; belirli toplumsal değerlere uygun olarak belirli bir edimde bulunmasını gerektirmektedir. Toplumbilimciler ortaya bilgiler koyabilir, sorunların içeriklerini sergileyebilir, nedenlerini ve koşullarını işaret edebilir, alternatif eylemlerin üstünlüklerini ve bedellerini gösterebilir; uzunca bir sürede, inceleme ve araştırmalarıyla toplumsal idealleri etkileyebilirler ve inanıyorum ki, etkilemektedirler de. Ama son tahlilde, siyasal kararlar kişilerdeki yargılara, siyasal basirete ve ortadaki çıkarlara göre alınmaktadır. Tersini düşünmek, toplumbilimciye modern giysiler içinde "filozof kral" rolü oynatmaya kalkışmaktır ve Comte'un pozitif siyaset hayalciliğine dönmek olur.

Bu kitaba son vermeden önce, son olarak, toplumbilimin değerinin, gördüğümüz toplumsal sorunlar üzerinde uygulanabildiği ölçüde artacağı gibi yanıltıcı bir anlayışa değinmemizde yarar vardır. "Toplumbilim neye yaramaktadır?" sorusuna ben şu yanıtı vermek istiyorum: Toplumbilimin yararlılığı, bildiğimiz, karşılaştığımız aksaklıklara çare bulmamızı kolaylaştırmasından çok, kendi zamanımızla, çevremizle ve toplumsal konumumuzla sınırlı kalmayacak kadar geniş bir çevredeki diğer insanlara kar-

29 Fakat bkz. Bölüm 12'deki tartışmamız.

şı daha büyük bir anlayış ve kavrayış gücüne kavuşmamızı sağlamasından; yakınlık duygularımızı canlı tutmasında ve bizlere geniş bir düşünce ve tasarım yeteneği kazandırmasındandır. Bu amaçlar, temelde, toplumbilimin zayıf kaldığı öteki amaçlardan pek farklı nitelikte değildir ve uzun dönemde, belki de eş ağırlıkta pratik bir önem taşımaktadırlar. Birçok toplumbilimci, belki de bu nedenle, çeşitli konularda yaptıkları çalışmalarıyla bilginin artışını sağlamaları, insana, erişmek istediği toplum biçimine ulaşması için daha etkin çabalara girişmesinde yardımcı olacak düşünceler ve değerler kazandırmaları nedeniyle toplumsal hayatın gelişmesine katkıda bulundukları için bir sevinç duymaktadır.

Kısım VI Üzerine Kaynaklara İlişkin Notlar

Her ne kadar, uygulamalı toplumbilimle ilgili kaynaklar bugün fazla değilse de, eleştirici ve "protestocu" yeni toplumsal hareketlerin son on yıldan beri gelişmesiyle birlikte, bu konuda da belirli bir artış olmuştur.

Douglas, Jack D. (ed.), *The Impact of Sociology* (New York, Appleton – Century – Crofts, 1970).

Lynd, Robert S., *Knowledge for What?* (Princeton, Princeton University Press, 1939).

Sosyal bilimlerin iyi ya da kötü amaçlarla kullanılmasına ilişkin önemli kitaplardan biri.

Çok çeşitli toplumsal sorunlarla ilgili kitap ve periyodik yayınlar: Raab, E. ve Selznick, G. J., *Major Social Problems*, 2. baskı, New York (Harper and Raw, 1964).

Ders kitabı gibi yazıldığı halde, bazı önemli sorunları çok iyi açıklıyor ve bugünün toplumsal sorunlarını da ayrı bir kesimde inceliyor.

Merton, Robert K. ve Nisbet, Robert A. (eds.), *Contemporary Social Problems* (2. baskı, New York, Harcourt, Brade and World, 1966). Bir toplumsal sorun olarak savaşa ayrı bir bölümde yer veriyor; bu bakımdan önemli bir gelişme sayılabilir.

Ayrıca, bkz. R. M. Titmuss, "Essays on the Welfare State" (Londra, Allen and Unwin, 1958); *Transactions of the Fourth World Congress of Sociology* (Londra, International Sociological Associaton, 1959), C II; Social Problem; ve metinde belirtilen *Trans-action* periyodik yayınları.

Uygulamalı "sosyal survey" örneklerinden en iyilerinden biri olarak, bkz. Barbara Wootton, *Social Science and Social Pathology* (Londra, Allen and Unwin 1959).

Planlamanın toplumbilimsel yanları hakkında, göreli ola-

rak, bugün de az yayın vardır. Fakat *Transactions of the Fourth World Congress of Sociology*, C II'de sosyal planlama sorunu ele alınmaktadır. Bu kaynak iyi bir giriş niteliğindedir. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek için metinde belirtilen Gunnar Myrdal ve diğer yazarlara ait çalışmalardan yararlanılabilir. (bkz. Bölüm 19, dipnot 27).

İngiliz Marksist toplumbilimci Thomas Burton Bottomore, *Toplumbilim* kitabında insan, toplum, toplumsal değişim ve tarihin oluşumunda insanın yeri gibi temel sosyolojik sorunları ele alıyor. Bu konulardaki görüşlerini tek bir pencereden değil; toplumdaki eşitsizliği, toplumun en önemli yerlerine en nitelikli kimseleri getirebilmek için farkında bile olmaksızın başvurduğu bir araç sayan Fonksiyonalistlerin ve de toplumsal olguların toplumdaki sınıflar arasındaki çelişkiler açısından yorumlanması gerektiğini savunan Marksistlerin görüşlerini kıyaslayarak, sorgulayarak ve eleştirerek daha geniş bir bakış açısıyla irdeliyor.

Toplumbilim konusunda bu kadar farklı görüşü destekleyen zengin kaynaklar ve yaptığı yorumlarla alanındaki en iyi eserlerden biri olan *Toplumbilim*, toplumsal sorunlar ve çağdaş toplumbilim üzerine geniş bilgi edinmeye hazırlananlar için en temel başvuru kitabıdır.

"Bottomore'un Toplumbilim'*ini seçmemizin nedeni, çoğu Batılı sosyal bilimcinin içinde bulunduğu 'çıkmazlar' açısından, bu çalışmanın en az kusurlu olanların başında gelmesi; ayrıca her sorunu tarihsel boyutu içinde ele alması ve çok zengin bir biçimde her görüşe yer verip bunlar arasında açıksözlülükle ayrıntılı karşılaştırmalar yapmakta oluşudur."*

Ünsal Oskay

ISBN 978-975-10-3636-0
9 789751 036360
/inkilap.yayinlari
/inkilapkitabevi
Online alışveriş: www.inkilap.com